

У СВІТІ Ярослав
Дашкевич
КНИЖКИ

З ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ

ЛНБ України ім. В. Стефаника

012570450

Зникає дійсний світ,
дійсним стається світ книжки.
Олена Степанів

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES
Lviv Branch

VASYL STEFANYK NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY OF UKRAINE
IN LVIV

Yaroslav DASHKEVYCH
IN THE WORLD OF BOOKS

Lviv 2021

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО
Львівське відділення

ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. СТЕФАНИКА

Ярослав ДАШКЕВИЧ
У СВІТІ КНИЖКИ

Львів 2021

ДАРУНОК

3053703

УДК 001.2-057.4(081)"1946/2008"

Д 76

Упорядники

Наталія Паславська, Галина Сварник,

Андрій Фелонюк

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (протокол № 5 від 26 серпня 2021 р.)

Книгу видано за фінансової підтримки

Меморіального фонду Володимира та Лідії Дилинських (Wolodymyr and Lydia Dylinsky Memorial Endowment Fund)

Дашкевич Я.

Д 76 У світі книжки / Упоряд. Н. Паславська, Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. – Львів, 2021. – Іххх + 504 с., іл.

ISBN 978-966-02-9698-5

Збірник містить основні праці Ярослава Дашкевича з історії книги, друкарства, книгознавчої періодики, бібліотекознавства й бібліографії, опубліковані в 1946-2008 рр. Зібрані під однією обкладинкою, статті та рецензії автора органічно доповнюють одна одну, перетворюючись на своєрідну монографію, яка поєднує історико-біографічні сюжети з критичним осмисленням бібліографічного та книгознавчого доробку, охоплюючи цілу палітру бібліологічних та історичних досліджень. Об'єднані спільною концепцією й написані блискучим стилем, вони складають унікальну енциклопедію знань про захопливе і драматичне минуле книг, книгозбірень та книгознавців, бібліотекарів і бібліографів України у ХХ ст. Частина текстів публікується вперше за рукописними оригіналами, виявленими в Меморіальній бібліотеці-архіві вченого у Львові.

Для істориків, книгознавців, бібліографів, усіх, хто цікавиться історією книги.

УДК 001.2-057.4(081)"1946/2008"

© Ярослав Дашкевич, тексти, 2021

© Галина Сварник, Іван Сварник,

передмова, 2021

ISBN 978-966-02-9698-5

ЛНУ ім. В. Стефаника

5306157

ЗМІСТ

<i>Галина Сварник, Іван Сварник. У книгозбірні бібліографа</i>	ix
<i>Андрій Фелонюк. Від упорядників</i>	lxxvii

Розділ I.

КНИГОДРУКУВАННЯ

Перший друкований буквар на Україні	3
Армянская книга на Украине в XVII столетии	9
До історії друкарства на Україні в першій половині XVII ст. (Вірменський друкар О. Карматанец в світлі новознайдених документів)	33
Вірменське книгодрукування у Львові в XVII ст.	47
Вірменське друкарство у Львові 1616-1618 рр.	51
[Рец. на кн.:] Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Львів: Вища школа, 1983. – 155 с.	54

Розділ II.

БІБЛІОГРАФІЯ

Статті

Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи)	61
Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде?	87
Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ ...	106
Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1917 рр.	108
Нарада нездійснених мрій	110
Навколо «Репертуару української книги 1798-1916»	115
«Репертуар української книги 1798-1916» продовжується	133
Післяслово до останнього тому [«Репертуару української книги 1798-1916»]	142
Бібліографічні праці Мирона Кордуби і їх використання при складанні бібліографії «Історія Української РСР»	146
Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України»	153
Бібліографічна картотека з краєзнавства Львівської області	162

Рецензії

Історична бібліографія

- Цінна праця з бібліографії бібліографій історії УРСР: [Рец. на кн.:] Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР / Склали Р. Кац, Ф. Максименко. – Київ, 1960. – 154 с. 165
- Недоліки важливого видання: [Рец. на кн.:] История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период: Библиография. – Москва: Наука, 1965. – 703 с. 170
- [Рец. на кн.:] Maichel K. Guide to Russian Reference Books. Vol. 2: History, auxiliary historical sciences, ethnography, and geography / Edited by J. S. G. Simmons. – Stanford (California), 1964. – 297 p. 185
- [Рец. на кн.:] Gumowski M. Bibliografia numizmatyki polskiej / Przygotował do druku i uzupełnił H. Baranowski. – Toruń, 1967. – 213 s. 190
- Рецензія на науково-допоміжний покажчик «Історія Української РСР» за 1969 р., підготований до видання колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР 193
- Додаток.* Доповнення до науково-допоміжного покажчика «Історія Української РСР» за 1969 р. 198
- [Рец. на кн.:] Історія міст і сіл Тернопільської області. (Бібліографічний покажчик літератури). – Тернопіль, 1964. – 84 с. 200
- [Рец. на кн.:] Історія міст і сіл Закарпатської області: Бібліографічний покажчик літератури / Склала Г. С. Насековська. – Ужгород, 1964. – 138 с. 202
- [Рец. на кн.:] Історія міст і сіл Львівської області: Рекомендаційний покажчик літератури / Склала В. П. Крисько. – Львів, 1964. – 302, [2] с. 204
- [Рец. на кн.:] Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України: Короткий бібліографічний покажчик / Склав О. Д. Кізлик. – Львів, 1967. – 56 с. 207

Літературознавча бібліографія

- Подолати відставання літературознавчої бібліографії. (Бібліографія української літератури в 1956-1957 рр.) 209
- Бібліографічний покажчик з славістики: [Рец. на кн.:] Королевич Н. Ф., Сарана Ф. К. Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.): Бібліографія. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – 615 с. 224
- Біобібліографічний словник українських письменників: [Рец. на кн.:] Махновець Л. Є. Українські письменники: Біобібліографічний словник: У 5 т. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – Т. 1. – 979 с. 227

[Рец. на кн.:] Djaparidzé D. Mediaeval Slavic Manuscripts. A. Bibliography of Printed Catalogues / Forewort by P. Pascal. – Cambridge (Massachusetts): The Medieval Academy of America, 1958. – XV + 134 p.	229
[Рец. на кн.:] Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П. Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СРСР. Ленинград. отд-ние, 1963. – 360 с.	231
[Рец. на кн.:] М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький: Бібліографічний покажчик / Склали: М. П. Гуменюк, Є. Є. Кравченко. – Львів, 1962. – 132, [2] с.	234
[Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість, 1839-1959. Т. 1-2 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, О. Д. Кізлик та ін. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963	236
[Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко: Бібліографічний покажчик (1917-1963) / Уклад. М. І. Багрич. – Харків: Ред.-вид. відділ Книжк. палати УРСР, 1964. – 154 с.	243
[Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко французькою мовою (1847-1967): Бібліографічний покажчик / Склали М. М. Гресько. – Львів, 1967. – 42, [1] с.	245
[Рец. на кн.:] Гресько М. Твори Гі де Мопассана на Україні: Бібліографічний покажчик видань літератури про письменника, що вийшла на території УРСР (1883-1960): До 110-ліття від дня народження письменника. – Львів, 1960. – 47, [2] с.	247

Розділ III.

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО: КНИГОЗБІРНІ ТА ПОСТАТІ

Архів Івана Франка	253
Як нищили незнищенне	255
Перші кроки у відновленому ІРТі 1944 р. (Спогад)	266
Нескорений лицар української книги	268
Федір Максименко – людина, вчений, книголюб	280
Додаток. Відповідь Ф. Максименка на анкету Товариства книголюбів у Москві або Ленінграді	290
У науковій лабораторії історика	296
Мої зустрічі з Мечиславом Гембаровичем	299
Документальні матеріали з історії України в Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР	301
Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава	310
Українські збірки Нью-Йорка	323

До акту перевірки діяльності Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (20 травня 1991 р.)	327
--	-----

Розділ IV.

БІБЛІОЛОГІЧНІ ЖУРНАЛИ

«Бібліологічні вісті» – ідеї та люди	335
«Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій	343
Перший український критико-бібліографічний журнал («Бібліографічний вістник». – Львів, 1914)	367
Франків журнал «Житє і слово»	374

ДОДАТОК

Праці Ярослава Дашкевича з книгознавства, бібліографії, бібліотекознавства	381
Каталог книгозбірні Олени Степанів і Ярослава Дашкевича. Зошит «Г» [Географія]	391
<i>Іменний покажчик</i>	461
<i>Географічний покажчик</i>	492

У КНИГОЗБІРНІ БІБЛІОГРАФА

Пишучи колись про Мирона Кордубу, якого дуже цінував як історика, Ярослав Дашкевич, здавалося, мав на думці себе і свою роботу: «... професор шукав відпочинку і відради від політичних цькувань саме у впертій систематичній бібліографічній праці. Він довгі години просиджував у академічній бібліотеці (в колишній Наукового товариства ім. Шевченка, а також у центральному приміщенні на вул. Стефаніка), маючи під рукою скриньки з картотекою. В моїй пам'яті збереглася низько нахилена над газетами фігура, що повільно перегортала сторінки й час до часу заповнювала картку. Над своєю бібліографією він працював буквально до останніх моментів свого свідомого життя. [...] Працював сам, без помічників, хоча розумів, що завершити таку працю без них нереально...»¹.

Важко уявити собі Ярослава Романовича без повсякденної мурашиної праці над рукописами, книжками, бібліографією, без карток із виписками з різноманітних джерел, які робив за кожної нагоди. Про це свідчать його величезний науковий архів і книгозбірня – любовно зібрані й укладені з ретельністю та скрупульозністю архівіста й бібліографа². Досить було бачити, з яким пістетом він бере до рук книжку, як уважно перегортає сторінки, як неохоче позичає ще не прочитані видання іншим, аби зрозуміти, якої великої ваги він надавав книзі й загалом – друкованому слову.

За понад 10 років, що минули з дня відходу Ярослава Дашкевича 25 лютого 2010 р., питанням різних сторінок життя й наукової діяльності вченого, який залишив по собі величезну рукописну й друковану інтелектуальну спадщину, присвячено чимало уваги, зокрема в матеріалах ювілейних конференцій³,

¹ Дашкевич Я. Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України» // *Його ж.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 602.

² Про архів ученого див.: Сварник Г. Збірки Меморіальної бібліотеки-архіву Ярослава Дашкевича // Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: Матеріали Міжнар. конф., присвяч. 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13-14 грудня 2011 р., м. Львів). – Львів, 2013. – С. 96-105.

³ Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: Матеріали Міжнар. конф., присвяч. 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13-14 грудня 2011 р., м. Львів) / Упоряд. М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк. – Львів, 2013. – 304 с. – (Серія «Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій». – Вип. 2);

передмовах до збірників його праць⁴, написаних його учнями, і спогадах його друзів та знайомих⁵. Важливі аспекти бібліотечної, архівної й музейної діяльності розглядають окремі видання⁶, вони відбиті в епістолярній спадщині Я. Дашкевича⁷ й аналітичних статтях⁸ про нього. Бібліографічні покаж-

На межі між Сходом і Заходом: Матеріали Міжнар. конф., присвяч. 90-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13-14 грудня 2016 р., м. Львів) / Упоряд. А. Фелонюк, Н. Халак за участю І. Скочиляс. – Львів, 2018. – 456 с., іл. – (Серія «Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій»). – Вип. 3).

⁴ *Гирич І.* Ярослав Дашкевич: нерозривність науки і суспільно-політичного життя // *Дашкевич Я.* «...Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика (1989-2008). – Київ, 2011. – С. 9-38; *Його ж.* Від короля Данила до Омеляна Пріцака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра // *Дашкевич Я.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 9-26; *Капраль М.* У майстерні історика: Ярослав Дашкевич як джерелознавець та дослідник спеціальних історичних дисциплін // *Дашкевич Я.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 5-46; *Скочиляс І.* Примордіалізм, цивілізаційний підхід і нації в «довгому триванні» // *Дашкевич Я.* Україна на перехресті світів: Релігієзнавчі й соціокультурні студії. – Львів, 2016. – С. ix–xlvі; *Фелонюк А.* Схід у науковій спадщині Ярослава Дашкевича // *Дашкевич Я.* Україна і Схід. – Львів, 2016. – С. 7-76.

⁵ Вісник Львівського університету. Серія філологічна / Відп. ред. Я. Гарасим. – Львів, 2007. – Вип. 42: До 80-ліття ювілею д-ра філол. наук, проф. Я. Дашкевича. – 210 с.; Лицар Духу: Меморіальний зб., присвяч. професору Ярославу Дашкевичу / Упоряд. І. Гирич, А. Гречило, Н. Кіт, І. Скочиляс, А. Фелонюк, Н. Халак. – Львів: ІУАД, 2011. – 144 с. + 16 с. іл.; *Федорук Я.* На перехресті століть. Ярослав Дашкевич та історичне середовище. – Київ: Критика, 2017. – 232 с. + xxxii с. іл.

⁶ *Marra Mundi: 36.* наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Редкол.: І. Гирич, Я. Грицак, М. Капраль та ін. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996. – 910 с.: іл.; *Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик* / Уклад. М. Кривенко; упоряд. ілюстр. матеріалу Г. Сварник. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаніка, 2006. – 266 с., іл.

⁷ *Сварник Г.* Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945-1949) як джерело до бібліографознавства та бібліотекознавства // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.* – Львів, 2008. – Вип. 15. – С. 408-429; Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945-1969) / Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009. – XXXVIII, 374 с., іл. – (Епістолярій); Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960-1986) / Упоряд. А. Фелонюк. – Львів, 2012. – 296 с. – (Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 3).

⁸ *Сварник Г.* Громадські і наукові традиції родини Дашкевичів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2007. – Вип. 42: До 80-ліття ювілею д-ра філологічних наук, проф. Я. Дашкевича. – С. 5-10; *Її ж.* Дашкевич Ярослав Романович // *Українські архівісти (XIX–XX ст.): Біобібліографічний довідник* / Упоряд. І. Б. Матяш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. – Київ, 2007. – С. 182-184; *Її ж.* Між Києвом і Львовом. Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945-1969) // *Український археографічний щорічник. Нова серія.* – Київ, 2009. – Вип. 13-14. – С. 191-222; *Її ж.* Юр Меженко і Ярослав Дашкевич: службові, творчі та особисті взає-

чки підсумовують усе нові позиції творчості науковця, кількість яких і надалі зростає⁹.

Родинна традиція

Любов і пошану до книги майбутній історик виніс із батьківського дому¹⁰. Багато хто пов'язує життєвий шлях і моральну поставу Ярослава Романовича з його походженням і впливом батьків¹¹. Школу наукової праці отримав ще в дитинстві – допомагаючи матері, ученій і викладачці Олені Степанів-Дашкевич. Батьки навчили його передусім самостійності в поглядах і наполегливості в роботі, а системність і аналітичний склад мислення були в нього вродженими. Можливо, саме філософський стоїцизм (так влучно зауважений письменником і другом ученого Андрієм Содоморою¹²) допомагав вистояти в житті, сповненому випробувань і злигоднів.

Син славетних батьків виростав в оточенні книжок і поваги до науки. Сприяли цьому й духовні традиції¹³ шляхетських родів Корибутів-Дашкевичів,

мини // «І тільки незмінна книга!»: 36. ст. до 120-річчя від дня народження Юрія Олексійовича Меженка (1892-1969) / Відп. ред. Н. В. Стрішенець. – Київ, 2013. – С. 45-70; *Львицька Л.* Концепція національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. – Львів, 2012. – Вип. 4 (20). – С. 3-17; *Сварник І.* Ярослав Дашкевич і проблеми збереження архівної, бібліотечної, музейної спадщини // *Наша спадщина*. – Львів, 2014. – № 2. – С. 28-31; *Його же.* Ярослав Дашкевич і книга // *На межі між Сходом і Заходом: Матеріали Міжнарод. конф., присвяч. 90-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13-14 грудня 2016 р., м. Львів)*. – Львів, 2018. – С. 106-121; *Ясь О. В.* [Рец. на кн.:] Дашкевич Я. Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів: Коло, 2016. – 960 с.; іл. // *Український історичний журнал*. – Київ, 2017. – № 5. – С. 180-187.

⁹ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик...; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Бібліографічний покажчик (1992-2012) / Упоряд. М. Капраль, Н. Кіт, І. Скочиляс. – Львів, 2012. – 336 с.; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Бібліографічний покажчик (2013-2017) / Упоряд. І. Скочиляс за участю Н. Халак. – Львів, 2017. – 96 с.

¹⁰ Детальніше див.: Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; передм. Я. Дашкевича. – Львів: ЛА «Піраміда», 2009. – 632 с., 48 с. іл.

¹¹ Див., наприклад: *Содомора А.* Доріг далеких відгомін близький. До 80-річчя Ярослава Дашкевича // *Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик*. – С. 7-12.

¹² *Содомора А.* Доріг далеких відгомін близький...

¹³ *Сварник Г.* Традиції легендарної родини // *Постаті на тлі доби (Олена Степанів і Роман Дашкевич): рекомендований список літератури до 120-річчя від дня народження* / Упоряд. Л. Рудик. – Львів, 2012. – С. 4-9.

Шияновичів-Ільницьких, Гінейтів-Кунцевичів, Кушикевичів, Думанських у поєднанні з життєвою активністю родин Степанівих і Василевичів. Вуйком матері, Олени Степанів, був Іван Кунцевич, редактор і видавець львівського гумористично-сатиричного часопису «Комар» (1900-1905)¹⁴, прадідом батька, Романа-Миколи Корибута-Дашкевича – перемишльський історик і письменник Василь Ільницький. Частина бібліотеки Ільницького зберігалася в родини до арешту О. Степанів і Я. Дашкевича у грудні 1949 р. Ця бібліотека, як і книгозбірня батьків, зібрана, в основному, після повернення їх з Відня до Львова у серпні 1921 р., стала дієвим чинником у формуванні юного Ярослава-Івана-Ананія з Корибутів Дашкевича.

І Роман-Микола Дашкевич зі своїми сестрами Ольгою і Стефанією, й Олена-Марія Степанів з братом Ананієм з дитинства перебували в орбіті освіти й культури – їхні батьки отець Іван Корибут-Дашкевич у Тустановичах і отець Іван Степанів у Вишнівчику були активними просвітянами й мали безпосередній стосунок до формування парафіяльних бібліотек¹⁵, створення читалень «Просвіти», січових, сокільських та пластових товариств. Ярослав малим хлопцем спостерігав: «Священик був осередком життя в селі чи в містечку (наприклад, в українській громаді у Бродах), не лише церковного, але й світського, культурного (читальня “Просвіти”, бібліотека, Народний дім), головним порадином для селян»¹⁶. Парох демонстрував і модель поведінки для парафіян: «Як же місцевий священик о. Іван Дашкевич послав свого сина до української гімназії в Перемишлі, тустанівські господарі почали туди посилати і своїх дітей»¹⁷.

Мати Олени Марія-Минодора Кунцевич-Степанів¹⁸ добре грала на фортепіано й передала доньці свою любов до музики. Як сини, так і доньки священиків отримували добру освіту. Юна попадянка Галя (як кликали вдома Олену), яка в селі гасала луками верхи на коні наввипередки з сільськими хлопцями, у львівській школі з головою поринула в море книжок: «В VIII кл. захоплює мене всеціло книжка. Устроююся зовсім просто: беру книжки з ви-

¹⁴ Іван Кунцевич (1870, с. Жуків – 1905, м. Львів). Про нього: *Сніцарчук Л.* Кунцевич Іван // Українська журналістика в іменах. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 258-259.

¹⁵ Більше про це див.: *Сварник Г.* Громадські і наукові традиції родини Дашкевичів...

¹⁶ *Дашкевич Я.* Замість передмови // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 13.

¹⁷ *Дашкевич Р.* Тустановичі // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 299.

¹⁸ Марія-Минодора Кунцевич-Степанів (1862, с. Жуків – 7.VII.1943, м. Львів), дочка о. Якова Кунцевича та Юлити Думанської. Похована в одній могилі з донькою Оленою Степанів на 64-му полі Личаківського цвинтаря у Львові.

позичальні Келера при вул. Баторого*. На основі каталогу беру одну книжку за другою, по азбуці, почавши від "А". В мої руки попадають книжки добрі і злі, вартісні і безвартні, белетристика і научні твори. Ломброзо з своїми дослідями над злочинцями і генієм стає моїм улюбленим автором. Попадаються мені фізика, астрономія, математика, з деяких мало що розумію, але, завдяки праці над собою, стають перед моїми очима невтомні зусилля людського духа в погоні за правдою, родиться в моїй уяві чоловік науки, відданий всеціло праці і студіям до повного самозабуття, задивлений у свою мету і гнаний вперед творчою уявою свого "я". Як сердечно бажалося тоді в душі стати таким, як він. Читаю безнастанно: на павзі, на годинах, на проході, ніччю при свічці, в повнім сумерку на заході сонця. Зникає дійсний світ, дійсним стається світ книжки»¹⁹.

Читання не лише концентрує думку, воно формує світогляд юної людини: «Бібліотека середньошкільників, досить багата, дала мені спромогу запізнатися ближче з російськими революційними рухами і їх героями, з жінками французької революції, з провідними думками соціалізму, анархізму, як також поглядами Драгоманова. Я читала дуже багато і старалася читати основне, робила точні виписки і багато з того лишилося донині в моїй пам'яті»²⁰.

Таємна пластова організація, в яку вступила Олена, вела більше військово-роботу, а «вчилися ми з малих, битих на цикльостилю видань, які переводили з польської на українську мову. [...] Із замилюванням розчитувалися ми в книжках, де говорилось про партизанку, виріб вибухового матеріалу, і захоплювалися геройськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків людей»²¹.

Ярославові мати й батько мали вищу освіту, обоє володіли пером на рівні зі зброєю. Під час навчання у Львівському університеті належали до Українського студентського союзу, брали участь у відзначенні ювілею літературної праці Івана Франка²².

У період Першої світової війни Роман Дашкевич, один із засновників Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців та творець артилерії київського Корпусу Січових Стрільців «підкував не лише про навчання і матеріальне забезпечення своїх стрільців, а й про їхні духовні потреби. Тож

* Сучасна вул. Князя Романа.

¹⁹ Степанів О. Мої спомини зі шкільних літ // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 27.

²⁰ Степанів О. Напередодні великих подій // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 30.

²¹ Там само. – С. 31.

²² Згодом Олена Степанів разом з іншими службовцями Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) брала участь у зборі коштів на закупівлю шафи для архіву Івана Франка в Бібліотеці НТШ у Львові (1937 р.).

у гармашів з'явилася власна бібліотека, а на вистави театру Садовського викупляли по 200 місць. Все це робило стрільців невразливими до більшовицької пропаганди»²³. 1918 року в Києві у стрілецькому корпусі організовано «Культурно-освітній кружок, який давав загальноосвітні відчити; була велика батерійна бібліотека, що до неї привезено книжки навіть зі Львова; закуплено багато книжок і гармаші у вільному часі стали читати книжки»²⁴.

На світлинах бачимо Олену Степанів з книжкою в руках і в час служби в Легіоні УСС – у перерві між боями в Карпатах, і в дні повернення з російського полону – на палубі корабля у шведському містечку Гапаранді, що на кордоні з Фінляндією. Вона здобула ступінь доктора філософії у Віденському університеті, Роман – доктора права у Львівському університеті. Обоє були читачами Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Записи у щоденнику наукової робітні бібліотеки свідчать, що д-р Степанів-Дашкевичева постійно працювала в читальному залі № 1 і в читальному залі рукописів № 2. У міжвоєнний період Олена займалася педагогічною й науковою роботою, подавала синові щоденний приклад наукової дослідницької праці. «Викладаючи в гімназії, водночас не занедбувала своїх наукових зацікавлень, виступала з рефератами на засіданнях Фізіографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, членом якого була від 1921 р., від 1929 р. очолювала Географічну комісію товариства “Учительська громада”, була одним з ініціаторів створення Географічної комісії в НТШ. Була першим головою Товариства жінок з вищою освітою у Львові, створеного у грудні 1924 р., яке проіснувало до 1928 р. На початку 1930-х рр. публікувала свої статті у львівських журналах “Нова хата”, “Рідна школа”. У 1933-1936 працювала в Українській порадні для вибору звання при головній управі УПТ “Рідна школа” у Львові, у 1935-1939 – референтом організаційного відділу РСУК, дописувала до видань товариства “Господарсько-кооперативний часопис”, “Кооперативна республіка”, також до журналу “Назустріч” та ін. Доктор географії Олена Степанів є автором понад 75 праць з географії та економічної географії, з яких надруковано близько 50»²⁵.

Ярослав дуже рано, ще 13-літньою дитиною, починає допомагати матері в реалізації її наукових і видавничих планів. Першою його друкованою працею можна вважати три карти, намальовані ним до розвідки Юрія Студинського, яку зредагувала мати. Літні вакації – то у діда о. Івана Степанова

²³ Вітолін О. Любов і гармати Романа Дашкевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/95955>.

²⁴ Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 368, 395.

²⁵ Докладніше див.: Сварник Г. Традиції легендарної родини...

в Заболотцях, де на сусідній парохії мешкав художник Іван Труш²⁶, то у діда о. Івана Дашкевича в Тустановичах, а згодом мандрівки з матір'ю в Карпати й на Поділля теж сприяли знайомству з цікавими, непересічними людьми – літераторами, мистцями, науковцями та громадсько-політичними діячами. Багато портретів цих осіб пізніше втілилося в чудових біографічних нарисах²⁷. Тут же знаходимо відомості про книжки, рукописи, фотографії та пам'ятки, які зберігалися в домашній бібліотеці Олени Степанів і Ярослава Дашкевича до грудня 1949 р.

Домашня книгозбірня: на Пісковій (1938 – грудень 1949)*

Чимало згадок про домашню книгозбірню й архів Дашкевичів розсіпані в мемуарних і наукових текстах ученого. Він з ностальгією розповідав про невелику, але цінну бібліотеку в помешканні ч. 3 на вул. Пісковій, 5, де учнем гімназії, а потім студентом Львівського університету жив разом із матір'ю і бабусею Минодорою Степанів-Кунцевич. Тут переважали німецькі книжки, привезені батьками з Відня. Були й українські книги, подаровані Олені Степанів, – відбитки й пізніші видання: «Михайла Возняка перший том “Історії української літератури” з дедикацією “Моїй єдиній мрії, Галюсі...”», книжечка поезій Василя Вишиваного²⁸ (архикнязя Вільгельма Габсбурга) з його присвятою, автографи віденських сходознавців – арабіста й африканіста професора Вільгельма Чермака та іраніста Роберта Бляйхштайнера²⁹, книжка шведського мандрівника Свена Гедіна³⁰ з автографом, праці Ломброзо (одного з улюблених авторів О. Степанів у її шкільні роки). Звичайно ж,

²⁶ Труш намалював і церкву в Заболотцях, і портрет її пароха – о. Івана Степаніва. Обидві картини пропали в нетрях спецслужб після арешту власників.

²⁷ Ці біографічні нариси про видатних сучасників Я. Дашкевича зібрані у книзі «Постаті» (Львів, 2006; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016).

* Адреси приватної книгозбірні родини Дашкевичів: 1920-1921 – м. Відень; 1921-1926 – м. Львів, вул. Собіщини, 7 (тепер – вул. Барвінських), 1926-1938 – вул. Косинерська, 5 (тепер – І. Карпинця); 1938-1949 – вул. Піскова, 5, кв. 3; 1956-1992 – вул. Козацька, 11а; 1992-2010 – вул. Зелена, 5; від 2010 р. – Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича (далі – МБАЯД).

²⁸ Див.: *Дашкевич Я.* Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) і Українські січові стрільці // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 518.

²⁹ *Дашкевич Я.* Замість передмови... – С. 10.

³⁰ Свен Андерс Гедін (1865, Стокгольм – 1952, Стокгольм), географ, топограф, фотограф і письменник, дослідник Центральної Азії, зустріч з яким відбулася у Швеції під час повернення Степанівни з російського полону в 1917 р.

було багато книжок з історії національно-визвольних змагань 1914-1920 рр.³¹, пожовклі бюлетені Української телеграфічної агенції, очолюваної Д. Донцовим у Києві, видаваний ним же двотижневик “Заграда” у Львові»³². Любов і глибока повага до батьків були мотивом, що викликав невтолимий інтерес Ярослава Дашкевича до історії українського війська, доби та діячів нашої визвольної боротьби в найширшому сенсі.

З часів перебування Олени Степанів у російському полоні в Середній Азії у великій кімнаті помешкання на Пісковій висіли на стіні три олійні картини (намальовані в Ташкенті угорським художником, військовополоненим офіцером) та «найцінніші реліквії – перев’язані стяжкою листівки (їх було понад 50) з червоним хрестом нагорі та написом: “Correspondence des prisonniers de guerre”». Це були картки до батька і мами (моїх діда і бабусі) з полону – з Вольська над Волгою, з Ташкента. [...] гостра фінка із зеленою ручкою, яку подарували фінські жінки як символ також їхньої боротьби з Росією; з десяток фотографій, зроблених у Фінляндії та Швеції; жмут берлінських та віденських газет з ілюстраціями та повідомленнями про повернення незвичайної українки, героїні війни до себе, до рідного краю»³³.

Були вдома і книги, які редагувала Олена Степанів, працюючи в РСУК: лекції Шарля Жіда³⁴, серія розвідок Юрія Студинського з історії міжнародної торгівлі – «Мандрівки в господарський світ»³⁵, «Нариси з історії української промисловости» Володимира Січинського (Львів, 1938) та книжка її вчительки Костянтини Малицької «І звірята співпрацюють» (Львів, 1939).

У 1930-х рр. О. Степанів продовжувала роботу над власними географічними нарисами про Львів і Київ до книги «Географія України і сумежних земель» за редакцією Володимира Кубійовича. Перший том праці вийшов у Львові 1938 р., другий, до якого мали увійти написані вченою розділи, через початок II Світової війни так і не з’явився друком. Збереглася тільки

³¹ Дашкевич Я. Євген Коновалець. Полковник // Його ж. Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 538.

³² Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк. Сторінки із спогадів // Його ж. Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 541.

* Листування військовополонених (фр.).

³³ Дашкевич Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916-1917 рр.) // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 152.

³⁴ Жід Ш. Солідарність. Виклади на Колеж де Франс 1927-1928 / З фр. пер. Ю. Студинський; передм. О. Луцького. – Львів, 1938. – 95 с. – (Б-ка Ревізійного союзу українських кооператив. – Ч. 73).

³⁵ «Господарсько-кооперативний часопис», ч. 30-31, 32-33 за 1939 р. Серія не була видана повністю – другий розділ «Середньовіччя» з’явився в останньому, серпневому числі цього журналу з поміткою: «далі буде».

коректура нарисів «Київ» і «Львів» з авторськими виправленнями та машинопис, редактований В. Кубійовичем. Рисунки схем і планів виконала тушшю О. Степанів. Матеріали до нарису про Львів займали кілька об'ємних течок³⁶. Книжка «Сучасний Львів» (1943)³⁷, випущена під час німецької окупації «Українським видавництвом», у радянський час відразу ж помандрувала до спеціальних фондів двох львівських наукових бібліотек (решту примірників у інших бібліотеках і книгарнях просто знищили), де нею можна було користуватися лише за особливим дозволом³⁸.

Вчена готувала карти з текстом до атласу Галичини, зокрема мапи «Українська кооперація в Галичині 1938/39 і 1943 р.», «Українська кооперація на території Лемківщини у 1943 р.», «Українська кооперація на Холмщині у 1943 р.», «Українська кооперація в Краківському дистрикті у 1943 р.» та «Українська кооперація в Люблинському дистрикті у 1943 р.»³⁹.

У домашній бібліотеці, вочевидь, були численні словники і томи «Української загальної енциклопедії», до авторів гасел якої належала також учена. Свого часу поповнили збірку і власні примірники двох перевидань брошури Олени Степанів «Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія» (Львів: РСУК, 1937; 2-ге вид., 1938). У повоєнні роки О. Степанів намагалася продовжити львівську лінію своїх наукових студій. «Працюючи у Львівському відділі економіки, вона написала працю “Промисловість Львова під час німецької окупації 1941-1944 рр.” [...] Дослідження світу не побачило, а чи зберігся десь його текст, написаний на докладному аналізі статистичних даних, невідомо. У журналі “Радянський Львів” (1945. – № 4. – С. 59-61) було надруковано нарис “Архітектурне обличчя Львова”⁴⁰, окремою брошурою – “Трудові резерви Львівщини” (Львів, 32 с.; текст, до речі, до невпізнання переробили і знецінили редактори видавництва “Вільна Україна”)⁴¹.

³⁶ *Дашкевич Я.* Олена Степанів та її «Сучасний Львів» // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 220. Можливо, частина підготовчих матеріалів опинилася тепер у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка.

³⁷ Докладно про книжку йдеться у післямові: [*Дашкевич Я.*] Олена Степанів та її «Сучасний Львів» // *Степанів О.* Сучасний Львів: Путівник. – Вид. 1943 р., стереотип. – Львів, 1992. – С. 125-137. Карти, на підставі матеріалів та первісних схем О. Степанів, накреслив історик і картограф Степан Білецький. Обкладинку підготував художник Володимир Баляс.

³⁸ Перебування книжки в спецфондах автоматично знімало з користувача обов'язок покликатися на забороненого автора – можна було цілком безкарно списувати.

³⁹ Самих карт досі не віднайдено, про них відомо тільки зі списків бібліографії О. Степанів.

⁴⁰ Примірник журналу «Радянський Львів» з нарисом ученої зберігається в фондах МБАЯД.

⁴¹ *Дашкевич Я.* Олена Степанів та її «Сучасний Львів»... – С. 223-224.

За спогадами й окремими книгами з книгозбірні самого Ярослава Дашкевича можемо встановити коло його читання в дитинстві та юності: це пригодницька література, книжки про подорожі, далекі країни (з цим була пов'язана і пристрасть до філателії та філокартії), науки про всесвіт, природу, технічні винаходи. Окрім підручників з фізики й хімії, студював довідники радіоаматора, шофера. Маючи 12-13 років, зачитувався віршами Франка, вивчав їх напам'ять. Йому подобалася героїчна поезія, скажімо, «Слово про Аль-Казар» Антонича⁴².

Читав Джонатана Свіфта, Жюль Верна й Даніеля Дефо, його цікавили мандрівки Марко Поло, статі графа Монте-Крісто, Дон Жуана, Доріана Грея. З української класики збереглися твори: Івана Франка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Черемшини, Бориса Грінченка, «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, праці Михайла Возняка; з новіших: Аркадій Любченко, Євген Маланюк, Наталя Лівницька-Холодна, Святослав Гординський⁴³.

Ще в юності формувалися і його серйозні наукові інтереси, у т. ч. сходиначні: «В домашній бібліотеці я відкрив підручник санскриту та самовчитель арабської мови»⁴⁴. Під час навчання у Львівському державному університеті ім. Івана Франка (1944-1949) студента української філології тягнуло до орієнталістики. Він слухав лекції з турецької та китайської мов, тож ці підручники теж мали бути під руками. Але мав вдома і практичну граматику фінської мови, чесько-український словник.

Про зацікавлення вірменістикою сигналізує книжка Броніслави Вуйцик-Кейпруліан «Польські вірмени», любов до подорожей – путівники Львовом Котецького і Когута й Орловича. Серед наукових видань: «Рукописні і палеотипні книги Південного Прикарпаття» О. Колесси та «Що кажуть нам назви осель?» М. Кордуби, одночасно увагу юнака привертало і «Читання топографічних карт» М. Кулицького, і «Впоряд» (Підручник військового вишколу).

Як свідчить каталог підрозділу «Географія», домашня книгозбірня охоплювала великий діапазон книжок з усіх ділянок цієї дисципліни, та були й інші тематичні підрозділи – історія, література, словники, енциклопедії.

⁴² Пізніше вчений навіть пропонував режисерові львівського Театру імені Леся Курбаса Володимирові Кучинському включити цикл «Слово про золотий полк» у поетичний вечір Антонича.

⁴³ Повніший перелік назв і авторів книжок див. далі.

⁴⁴ Дашкевич Я. Замість передмови // *Його ж.* Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. V.

Книжка в таборах Мордовії й Казахстану (1949-1956)

Олену Степанів заарештували 30 грудня 1949 р. й ув'язнили без суду з десятирічним вироком ОСО при МДБ СРСР. Ярослава Дашкевича заарештували просто на роботі – у приміщенні Львівської філії Бібліотеки АН УРСР ще 10 грудня, як сина «відомої української націоналістки, бувшого сотника галицьких стрілків», за звинуваченням у нелегальному зберіганні антирадянської літератури й виготовленні фальшивих документів.

У звітній доповіді секретаря міськкому КП(б)У І. Бондаря на львівській міській партійній конференції про ідейно-виховну роботу в закладах освіти, науки і культури від 30-31 січня 1950 р. сказано: «В колективі Академії [наук] працювали ряд відомих в минулому ідеологів українського буржуазного націоналізму. Це такі, як Крип'якевич, Терлецький, Карманський, Олена Степанів і інші. На протязі 1949 року органами МДБ були арештовані бувші співробітники академії Дучимінська, [...] Дашкевич – син відомої української націоналістки, бувшого сотника галицьких стрілків Олени Степанів, яка довгий час працювала в науково-природознавчому музеї. Цей Дашкевич, працюючи в бібліотечі Академії наук на посаді в. о. зав. відділом бібліографії, закінчив Львівський державний університет і намагався пролізти в аспірантуру. Дашкевич був пійманий на місці злочину, за його наказом розповсюджувалась контрреволюційна література, що переховувалась в його відділі»⁴⁵.

Історик згадував: «Я ще довгі місяці не знав, що моя мати арештована, і лише десь через рік-півтора до мене, вже у в'язничній камері в Золочеві, дійшли чутки, що сталося. Шукали “доказів” вперто і наполегливо, бо було поки що лише кілька книжок, знайдених під час обшуку, зміст яких можна було визначити як антирадянський»⁴⁶. У протоколі обшуку помешкання О. Степанів на вул. Піскової органами УМДБ Львівської області вказано, що там було виявлено у великій кількості «антирадянську націоналістичну і профашистську літературу», зокрема твори М. Грушевського, І. Крип'якевича, В. Щурата, М. Возняка, А. Чайківського, В. Липинського, В. Винниченка, Д. Донцова, Б. Лепкого, Р. Купчинського та інших проскрибованих авторів⁴⁷. Згідно з обвинувачувальним висновком у справі О. Степанів від

⁴⁵ Державний архів Львівської області, ф. П. 4, оп. 1, спр. 334, арк. 118-120. Опубл.: *Культурне життя в Україні. Західні землі.* – Київ, 1995. – Т. 1: 1939-1953. – С. 634-635.

⁴⁶ *Дашкевич Я.* Спогад про «радянський період» життя // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 585.

⁴⁷ Центральний архів КДБ СРСР, спр. П-346427. Опубл.: *Давид І.* Олена Степанів. Тріумф і трагедія // *Наукові записки [Львівського історичного музею].* – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 171.

16 березня 1950 р., основну частину бібліотеки після арешту власників спалили: «Вещественные доказательства: акт об изъятии литературы, заключение Обллита, акт о сожжении литературы и отдельные книги приобщены к следделу»⁴⁸. «Альбоми і цілий особистий архів, згідно з ухвалою львівського КГБ, було спалено; частину бібліотеки і деякі рукописи забрав Філіал Бібліотеки Академії наук на вул. Стефаніка до свого спецфонду; решту книжок (а також різні документи, фотографії, родинні пам'ятки. – Г. С.) викинули через вікна і дехто з сусідів (наприклад, родина Чумів-Баріяків – відомого лікаря Баріяка – із сусіднього будинку) підібрав трохи книжок до себе»⁴⁹. Сусідський хлопчик з вул. Піскової, 7, якого мати, залучена як «поянтя», взяла із собою, побачив таку картину: «Коли ми прийшли, в помешканні, здається, третьому, на Пісковій, будинок № 5, всі підлоги були покриті книжками, газетами, журналами»⁵⁰.

Родина Ліськевичів, які жили навпроти, у квартирі № 4, розказували пізніше, як горіли безперестанку печі, спалюючи всі ті документи й друки. Родину Ліськевичів вивезли через місяць, і по ув'язненні вони до Львова вже не змогли повернутися. На помешкання О. Степанів № 3 наступного дня після її арешту було видано ордер І. А. Горелову⁵¹.

* * *

Потім було сім довгих років тюрем і таборів. Для Олени Степанів – суворе слідство в тюрмі на Лонцького у Львові, а тоді – табірний пункт Молочниця «Дубровлагу» в Мордовії. Для її сина – в'язниці у Львові, Золочеві, пересильні – у Києві, Харкові, Петропавловську; виправно-трудова табори в Карабасі, Спаську, Караганді – т. зв. Долина смерті (9-те табірне відділення «Песчлагу» в Казахстані). Втрата здоров'я, конфіскація майна, знищення книгозбірні й родинних пам'яток. Закрита дорога в науку й туманні перспективи на майбутнє. «А після звільнення, в 1956 р., “зі зняттям судимості та втрати прав” – не один раз у відповідну графу вписуване: “Безробітний”...»⁵². Як зазначив згодом Ярослав Романович у щоденнику: «Мамина

⁴⁸ Архів СБУ у Львівській обл. Слідча справа № 8611 (Степанів О. І.), арк. 122. Опубл.: Давид І. «Суд» над Оленою Степанів // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 110.

⁴⁹ Дашкевич Я. Замість передмови... – С. 10-11.

⁵⁰ Крива М. Свідок № 5 // Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси. – С. 240.

⁵¹ МБАЯД. Щоденник Я. Дашкевича П. (4.VI. – 24.VIII.1956), арк. 46 зв. Від лютого 1950 р. ордер на помешкання мав Т. А. Петраков, від квітня 1951 р. – Я. К. Реуцький, від листопада 1951 р. – П. С. Сабуров.

⁵² Содомора А. Доріг далеких відгомін близький... – С. 8.

розпука – документи пропали, майно справді конфісковане, з архіву віддали – 7 фотокарточок»⁵³. Усе решта зникло в нетрях архівів спецслужб.

9 грудня 1954 р. Олена Іванівна написала синові: «Всі наші документи (Твої і мої), які були в малій валізочці, як також наші наукові праці і матеріали опинились в архіві б. МГБ по Львівській області. Повинні бути при наших актах. [...] Турбує мене також і те, чи в разі мого звільнення я буду могла користуватись моєю інвалідською пенсією, чи зможу дістати якусь заняття, щоб вижити і не бути нікому тягарем. Поза тим тяжко розлучатись з науковою роботою, яка була мрією і цілею життя»⁵⁴.

У лагпункті Молочниця мордовських таборів 58-річну Олену Степанів послали на торфорозробки (пізніше це й призвело до передчасної смерті). Коли її звалила дистрофія, дали інвалідську категорію й дозволили працювати палітурницею⁵⁵. Згодом призначили до табірної бібліотеки⁵⁶. Як повідомляється в «характеристиці з/к О. І. Степанів»: «Протягом 4-х років працювала на загальних роботах, а з 1951 по 1956 – в бібліотеці палітурницею книжок. Книги бібліотеки утримувались у зразковому порядку, надавала велику допомогу в оформленні фотомонтажів і альбомів»⁵⁷.

Праця в бібліотеці давала змогу більше читати. Книжки дозволяли в'язням абстрагуватися від тяжкої й одноманітної дійсності. Вони також стали містком між матір'ю і сином, допомагали їм, хоч і на віддалі, залишатися на одній хвилі, створювали якусь ілюзію «нормальності».

Через розмову про книжки заспокоювали й підтримували одне одного. Ярослав ділиться з матір'ю: «Читаю – книжки із найбільш різноманітних областей знання. Переплітаю белетристику з медициною, подорожі з біологією, географічні монографії з філософією. Не хочеться втрачати зв'язків із тими всіма областями знання, якими я колись цікавився. На жаль, немає терпеливості засісти за іноземні мови. Деякий час я займався й тим – але

⁵³ МБАЯД. Щоденник Я. Дашкевича II (4.VI. – 24.VIII.1956), запис за 19. [VII. 1956], арк. 24 зв.

⁵⁴ Лист О. Степанів до Я. Дашкевича від 9 грудня 1954 р., Мордовська АРСР, Потьма, Явас (Листування О. Степанів і Я. Дашкевича зберігається у фондах МБАЯД).

⁵⁵ Дашкевич Я. Спогад про «радянський період» життя... – С. 586.

⁵⁶ Див. спогади повітової провідниці юначок ОУН Ольги Гросберг-Наконечної – про зустріч з Оленою Степанів, яка працювала в бібліотеці на 6-му табірному пункті в Мордовії («Будеш другою Степанівною!» // Галицький собор: Суспільно-політичний історико-літературний альманах. – Галич, 1993. – Ч. 1 (серпень). – С. 10-15). Інша колишня ув'язнена Марія Вагула також розповідає про О. Степанів як бібліотекаря в Мордовії (ст. Потьма, п/в Явас, поштова скринька 385/6 – 6-й табірний пункт «Дубровлагу») (Вагула М. Згадка про табір // Біль: Альманах. – Львів, 1993. – Ч. 3-4. – С. 128).

⁵⁷ 16 червня 1956 р. Характеристика, видана начальником п/я ЖХ 385/6 МВС СРСР Храмовим // МБАЯД. Архів Олени Степанів.

знова застряг на початках»⁵⁸. Тішився, що має чимало хороших книжок із класичної західноєвропейської літератури і заповнює читанням дні. Книжки сприяли постійній роботі над собою й розважали: «Тепер, наприклад, крім медичної літератури, проглядаю українську драматичну класику (хорошу книжку прислав мені Даньо!⁵⁹), пригадую Жюль Верна, захоплююся Достоєвським»⁶⁰. Окрім спеціальної літератури з медицини⁶¹, яку доводилося використовувати часто⁶², «цей місяць був присвячений художній літературі – в основному французькій (Жорж Занд, Бальзак, Віллес). Даньо прислав мені дуже цікаву останню п'єсу Корнійчука “Крила”, що дуже влучно освітлює нашу дійсність, звертаючи критичне світло на багато від’ємних проявів у нашому житті. Ми навіть плануємо п'єсу цю поставити на нашій маленькій самодіяльній сцені (недавно святкували ми Шевченківський ювілей, трохи раніше ставили традиційну Васильченкову “На першій гулі”). З Києва прислали мені нове академічне видання “Історії української літератури” – велетенський гарно виданий перший том (до Жовтневої революції) – сторінок під 800»⁶³. З часом збирається навіть невеличка бібліотечка: «Я так привик до свого кабінету із простим і скромним улагодженням – ліжко, шаф у стіні, стіл, тумбочка, крісла, репродуктор, трохи книжок, які складають тепер мою скупку бібліотеку, – що час, коли я цього був позбавлений, був для мене не легкий»⁶⁴. Ярослав зробив облік своєї збірки: «Набралося в мене вже 35 книжок, все це в основному за останній рік (один раз вже довелося мені залишати книжки, щоб не возитися з ними на друге місце). Література по спеціальності, яку я, по можливості, спроваджую собі з Києва та Ленінграду, займає половину, решта – різноманітні подарунки, в основному хороша художня література, книжки з історії літератури, філософії, політекономії»⁶⁵.

⁵⁸ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 30 липня 1954 р., Караганда.

⁵⁹ Друг дитинства Я. Дашкевича – Богдан-Петро Крип'якевич (1923-1980), український кристалохімік. Старший син Івана Крип'якевича.

⁶⁰ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 18 листопада 1954 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶¹ Я. Р. Дашкевич працював у таборах, зокрема, завідувачем неврологічного відділення.

⁶² Здобуті знання застосовував на користь спів'язням: «Дашкевичу довірили комісувати психічно хворих, тобто звільняти їх на волю як невиліковних і не загрозливих для суспільства, – розповідав голова Закарпатської крайової організації Всеукраїнського товариства політ'язнів і репресованих, народний депутат України 2-го скликання Іван Коршинський. – Завдячуючи тій своїй табірній посаді, доктор Дашкевич “комісував” чимало політ'язнів, які зовсім не страждали від психічних розладів» (Музиченко Я. Воїн у мирі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1629/169/57416/>).

⁶³ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 28 березня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶⁴ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 14 лютого 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶⁵ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 26 серпня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

Нові книжки зі спеціальності – неврології – прислав вірний друг Даньо, переклади з французької літератури – друг із Дніпропетровщини, який звільнився вже раніше. «Сьогодні робив я огляд своєї бібліотеки. Видно, що пристрась до них – навіть у таких клопітливих обставинах – не переводиться. Самих книжок по спеціальності я налічив уже сімнадцять, а інших набереться щонайменше двадцять»⁶⁶. «Сиджу за закладеним книжками столом. Поволі у мене збирається філіал неіснуючої домашньої бібліотеки»⁶⁷. Вільні хвилини використовував на читання, хоча не завжди їх вистачало: «Дуже відчуваю відсутність спокійної обстановки, в якій можна б правильно працювати. Багато забулося, дещо хотілося б поглибити – а не завжди вдається роздобути відповідну літературу. Особливо відчуваю брак книжок з філософії (як часто тужу за нашою бібліотекою), а думаю, що певні життєві явища пізнав я досить глибоко щоб від аналізу перейти до синтезу, створити більші узагальнення»⁶⁸. «Пригадую собі старе. В мене тепер дуже хороший “Вступ в індійську філософію” Чаттерджі та Датта (російський переклад, виданий в Москві 1955 р.). Все те, що я колись вичитував у Дойсена, давно вже вивітрило з пам’яті – і я з великою охотою проробляю такі та подібні книжки»⁶⁹.

Ярослав отримував книжки значно частіше, ніж Олена Степанів. «Сьогодні прийшов пакет від Даня з “Літературною газетою” та *Słówka*’ми Воу’а (нове краківське видання – 1955 р.), на черзі Вальтер Скота “Роб Рой”, В. Бєляєва та М. Рудницького “Під чужими прапорами”, Шредінгера, проф. Дублінського інституту “Що таке життя з точки зору фізики?”. Завжди приходиться жаліти, що часу так мало – а то такий список книжок можна б скласти набагато довшим»⁷⁰. Отримував посилки й від приятельки юності Ганки Рудницької⁷¹: «... окрім нових українських книжок – “Новели” Чапека, “Пелле-завойовник” Андерсена-Нексе, “Чингіз-хан” Яна. Місцева бібліотека поповнилася також чималою кількістю класичних та сучасних творів»⁷². Якість видань не завжди вдовольняла: «тепер читаю “Курс етнології”, старенький правда, але цікавий хоча б тим, що тепер появляється мало книжок із цієї області; недавно одержав збірку “Українські народні думи та історичні пісні”, видані Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії під

⁶⁶ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 4 серпня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶⁷ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 14 червня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶⁸ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 16 листопада 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁶⁹ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 2 квітня 1956 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁷⁰ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 23 листопада 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁷¹ Анна Рудницька (1924-2018) – медик, дочка письменника Юліана Опільського (псевд. Юрія Рудницького) й Марії Кордюк-Рудницької, співучениці Олени Степанів. Викладала у Львівському медінституті, захистила дисертацію.

⁷² Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 14 вересня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

редакцією Рильського та Гуслистого – по суті, збірка дуже одностороння та одноманітна, хоча має більше пів сотні сторінок»⁷³.

Вивчення іноземних мов не лише тримало мозок у тонусі, воно заклало основи розмаїтих наукових знань: «Пригадую німецьку мову – є можливості читати нові німецькі книжки, ось тепер читаю книгу Фойхтвангера про Жан-Жака Руссо, видану в 1955 р. в Берліні⁷⁴. Думаю, що німецьку мову я опанував не погано, пишу та читаю доволі свobodно й без словника, говорю також не дуже погано, правда тепер стало менше можливостей для конверсації. Кілька разів за останні роки брався я за вивчення англійської мови, та продовжувати це більш серйозно не вдавалось. Підручник англійської мови й досі лежить у моїй бібліотеці – але, очевидно, в майбутньому прийдеться ще багато попрацювати в тому напрямку»⁷⁵. «Писав я вже Тобі, що стараюся поглибити знання німецької мови – тепер читаю перекладений на німецьку мову з португальської роман, виданий у Берліні в 1954 р.»⁷⁶.

Олена Степанів, хоч і опікувалася таборовою бібліотекою, мала менше часу на читання. Проте завжди намагалася підтримувати свій розум улюбленими точними дисциплінами: «Я дальше займаюсь математикою, зглядно алгеброю. Це віддає мене від усіх неприємностей будня і гімнастикує ум. 24. II. я знова написала напiмнення в Прокуратуру СССР. Так довго приходиться чекати на якісь результати. Для заспокоєння фантазії читаю [Юзефа Ігнація] Крашевського на польській мові. Тепер в зоні багато приватних книжок на різних мовах»⁷⁷. Це свідчило, вочевидь, і про інтернаціональний склад ув'язнених.

Як занотує пізніше Ярослав Дашкевич, у 9-му табірному відділенні «Степлагу» він зустрів «майже повний репертуар східних народів», у великій «Долині смерті» разом з ним перебували в'язні 102 національностей (також з-поза території тогочасного Радянського Союзу – японці, китайці, манджури, корейці, монголи, уйгури, афганці, іранці, турки, араби і т. д.). Це дуже поширило сходовознавчі горизонти вченого і збагатило тематичну палітру наукової літератури, яка увійшла в коло його дослідницької уваги.

У листі О. Степанів від 28 травня 1955 р. натрапляємо на таке: «Читаю Давида Копперфільда і подивляю мастерство слова Диккенса. Сподіваємось одержати на днях літературу, на українській і німецькій мовах». Незабаром надійшла очікувана література українською мовою, властиво нова: «Історія

⁷³ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 8 вересня 1955 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁷⁴ Мовиться про книжку: *Feuchtwanger L. Narrenweisheit, oder Tod und Verklärung des Jean-Jacques Rousseau.* – Berlin; Weimar: Aufbau Verlag, 1955.

⁷⁵ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 5 січня 1956 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁷⁶ Лист Я. Дашкевича до О. Степанів від 15 січня 1956 р., Караганда, п/о Спаськ.

⁷⁷ Лист О. Степанів до Я. Дашкевича від 27 лютого 1956 р., Мордовська АРСР, Потьма, Явас.

укр. літератури, І т. (в редколегії не було ак. Возняка – я думала, що він великий знавець старої літератури), твори Головка, Собка, Панча, Кучера, Старицького, Квітки, Стефаніка, Мартовича і інших»⁷⁸.

Та найбільше любила все-таки точні науки – математику, алгебру, фізику, а ще політичну географію. «У нас багата бібліотека. Читаю всьо нову літературу, научно-популярні розвідки, журнали, пресу центральну і республіканську, для розваги займаюсь математикою, щоб ум не заснув – так що не дуже відстаю від життя»⁷⁹. «В брошурці А. Д. Турова “Новые лекарственные средства из растений”, изд. “Знание”, М. – 1955 (Ти тут певно усміхнесься на мої бібліогр[афічні] умілості) я вчитала, що глюкозиди являються добрим лікарством на брон[хіальну] астму»⁸⁰.

У записниках Олени Степанів зафіксовано кількість і переліки книжок, які доводилось опрацювати. Біля деяких видань зроблено позначки червоним олівцем – можливо, прочитаних. За 1952-1953 це: С. Голубов. Багратион; А. Казбеги. Избранное; Н. Ашукин. Москва в жизни и творчестве А. С. Пушкина; А. Полякова. Русский язык; Ф. Тютчев. Стихотворения. За 1954 рік – Дж. Лондон. Рассказы; И. Гончаров. Обрыв; Г. Бичер-Стоу. Хижина дяди Тома; О. Чайка. Художественное чтение; А. Мусатов. Стожары; О. Бальзак. Рассказы; Э. Грин. Ветер с юга; В. Шукін. Штурм неба; И. Сталин. Экономические проблемы; М. Стельмах. Над Черемошем; Э. Ожешко. Низины⁸¹.

У конспекті Я. Дашкевича «Внутренние»⁸² «болезни» [1951-1956]⁸³ є списки книг, якими він користувався в таборі й частину яких роздарував знайомим перед виїздом:

1. Список личных медицинских книг⁸⁴

Сепп С. К., Цукер М. Б., Шмідт С. В.,⁸⁵ Нервові хвороби (підручник). Під загальною ред. ... С. К. Сеппа. Пер. з 4-го рос. видання, переробл. із доповненого. К., Медвидав, 1951. 580 с. Ціна 21 р. 70 к. Подарував Юркові [1]⁸⁶

⁷⁸ Лист О. Степанів до Я. Дашкевича від 2 червня 1955 р.

⁷⁹ Лист О. Степанів до Я. Дашкевича від 26 квітня 1955 р.

⁸⁰ Лист О. Степанів до Я. Дашкевича від 20 лютого 1956 р. На астму Ярослав захворів ще в дитинстві, провалившись узимку крізь кригу на ставку, та потім недугу вдалося підлікувати на курорті в Щавниці. Під час перебування у в'язницях, зокрема в холодному й вогкому Золочівському замку, захворювання відновилося й мучило Ярослава Романовича вже до кінця життя.

⁸¹ МБАЯД. Архів Олени Степанів. Течка «Записники», записник 2. На 2-му арк.: «Переплетено в році 1951 – 31, 1952 – 219, 1953 – 232, 1954 – 400».

⁸² Тут і далі – так в оригіналі.

⁸³ МБАЯД. Ш-6/4. Дати встановлені за записами в конспекті.

⁸⁴ Перелік 17 медичних книг на 1 арк. в кінці конспекту.

⁸⁵ Тут і далі підкреслення зроблені Я. Дашкевичем.

⁸⁶ Тут і далі квадратні дужки проставлені Я. Дашкевичем.

- Аникин М. М. и Варшавер Г. С., Основы физиотерапии. Составлено при участии ... М. М. Бременера, М. С. Вовси, А. Б. Гиллерсона [и др.]. 2-ое перераб. и дополненное изд. М., Медгиз, 1950. 712 с. Цена 39 р. [2]
- Сепп Е. К., Цукер М. Б., Шмидт Е. В., Нервные болезни (учебник). Под общей ред. ... Е. К. Сеппа. Изд. 5-ое (перераб.). М., Медгиз, 1954. 556 с. Цена 16 р. 30 к. [3]
- Закусов В. В., Фармакология нервной системы. Л., Медгиз – Ленинградское отд., 1953. 258 с. Цена 13 р. 25 к. [4]
- Воробьев В. П., Атлас анатомии человека. Закончен, редактирован и подготовлен к печати Р. Д. Синельниковым. Т. V. М., Л., Медгиз, 1942. 488 с. Цена 50 р. [5]
- Капустин А. А., Неврология. Анатомия центральной нервной системы с элементами патологии. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. М., Учпедгиз, 1947. 176 с. Цена 4 р. 75 к. [6]
- Фрумкин Я. П., Краткая дифференциальная диагностика некоторых психических заболеваний. К., Медгиз, 1950. 200 с. (Б-ка практического врача). Цена 11 р. 25 к. [7]
- Раздольский И. Я., Опухоли головного мозга. Клиника и диагностика опухолей головного мозга. М., Медгиз, 1954. 284 с. Цена 13 р. [8]
- Шамбуров Д. А., Ишиас. 2-ое изд., исправленное и дополн. М., Медгиз, 1954. 220 с. Цена 8 р. 20 к. [9]
- Сокол М. С., Краткое пособие к клиническому исследованию больного. К., Медгиз, 1954. 84 с. Цена 1 р. 95 к. [10]
- Черноруцкий М. В., Диагностика внутренних болезней. Изд. 4-ое, перераб. и дополненное. Л., Медгиз – Ленинградское отд., 1954. 660 с. Цена 19 р. 25 к. [11]
- Гиляровский В. А., Психиатрия. Руководство для врачей и студентов. 4-ое изд., исправленное и дополн. М., 1954. Медгиз. 520 с. Цена 25 р. 70 к. [12]
- Шамбуров Д. А., Спинномозговая жидкость. М., Медгиз, 1954. 280 с. Цена 17 р. [13]
- Медицинский справочник для фельдшеров под ред. А. Н. Шабанова и Н. В. Колесникова. Изд. 5-ое перераб. и дополненное. М., Медгиз, 1954. 1084 с. Цена 41 р. 25 к. [14]
- Тяпугин Н. П., Уход за психически больными в психоневрологической больнице. М., Медгиз, 1954. 150 с. (Б-ка среднего медработника). Цена 5 р. [15]
- Черкас А. И., Фармакотерапия. Пособие для врачей. К., Госмедиздат УССР, 1955. 436 с. Цена 15 р. 20 к. [16]
- Зеневич Г. В., Организационно-методические вопросы внебольничной невропсихиатрической помощи. М., Медгиз, 1955. 64 с. (Б-ка врача организатора. Организация специализированной помощи. Мин. здравоохран. СССР. Центр. Ин-т Усовершенствования Врачей. Лекции по организации здравоохранения для врачей). Цена 1 р. 80 к. 64 с. [304 р. 60 к.] [17]

2. Список личных книг⁸⁷

- Українська класична п'єса. Т. III. К., «Мистецтво», 1953. 608 с. Ціна 19 крб. 50 коп. *Подарував М. І.* [1]
- Рыбак Н. Переяславская рада. Роман. Т. 2. М., Советский Писатель, 1955. 832 с. Ціна 15 р. *Подарував Олексі* [2]
- Веллес Ж. Инсургент. 1871. К., Держлітвидав, 1954. 276 с. Ціна 8 крб. 60 к. [3]
- Уілсон М. Життя в імлі. Роман. К., Радянський письменник, 1954. 540 с. Ціна 17 крб. 10 к. [4]
- Прус Б. Фараон. К., Радянський письменник, 1955. 632 с. Ціна 10 крб. 95 к. *Подарував Іванці [Сімків]* [5]
- Политическая экономия. Учебник. М., Госполитиздат, 1954. 640 с. Академия Наук СССР. Ин-т экономики. Ціна 9 р. 50 к. *Подарував Іллі [Савруку]* [6]
- Словарь иностранных слов под ред. И. В. Лехина и Ф. П. Петрова. Изд. 4-ое, перераб. и дополненное. М., Гос. издат. иллюстр. и национ. словарей, 1954. 856 с. Ціна 16 р. 40 к. [7]
- Короткий філософський словник під ред. М. Розенталя і П. Юдіна. Пер. з рос. 3-го вид., переробл. і доповненого. К., Держполітвидав, 1952. 588 с. Ціна 15 крб. 40 к. *Подарував Іллі [Савруку]* [8]
- Котляревський І. П. Енеїда. К., Держлітвидав, 1955. 200 с. Ціна 1 р. 35 к. *Подарував Мар'янові* [9]
- Советские шахматисты в борьбе за первенство мира под общ. ред. В. П. Виноградова. М., «Физкультура и спорт», 1954. 424 с. Ціна 12 р. 60 к. *Книжка Дмитра Ілика* [10]
- Ерликов А., Свездыкова Р., Мусамбаев Г., Айдарбеков А. Казак тілі. Учебник казахского языка для 5 – 7 классов русских семилетних и средних школ. Алмата, Каз. Учпедиз, 1952. 530 с. Ціна 1 р. 50 к. *Подарував Настунякові* [11]
- Джованьолі Р. Спартак. Роман. К., «Молодь», 1954. 432 с. Ціна 8 крб. 45 к. [12]
- Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. К., вид-во Академії Наук УРСР, 1955. 304 с. Академія Наук Української РСР. Інститут суспільних наук. Ціна 8 крб. [13]
- Корнійчук О. Крила. П'єса... К., Радянський письменник, 1954. 112 с. Ціна 2 крб. 95 к. [14]
- Історія української літератури. Том I. Дожовтнева література. К., вид-во Академії Наук УРСР, 1954. 732 с. Ціна 20 крб. (АН УССР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка). *Подарував Зіні* [15]
- Драйзер Т. «Гений». Перевод с английского. Кн. 1 и 2. Рига, Латгосиздат, 1950. 576 с. *Подарував Настунякові* [16]
- Драйзер Т. «Гений». Роман. Перевод с английского. Кн. 3. Рига, Латгосиздат, 1950. 288 с. *Подарував Настунякові* [17]
- Чапек К. Новели. З чеської. К., Держлітвидав, 1954. 136 с. Ціна 3 крб. 40 к.

⁸⁷ Перелік книг на 1 арк. в кінці конспекту.

- Драйзер Т. «Гений». Перевод с английского. Кн. 1 и 2. Рига, Латгосиздат, 1950. 576 с. *Подарував Настунякові* [18]
- Нексе М. А. Пелле-завойовник. Роман. 3 датської. К., Радянський письменник, 1955. 808 с. Цена 30 крб. 80 к. [19]
- Українські народні думи та історичні пісні. К., вид-во Академії Наук УРСР, 1955. 660 с. (Академія Наук УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії). Ціна 24 крб. *Подарував Кривому* [20]
- Ян В. Г. Чингіз-хан. Переклад з російської. К., Держлітвидав, 1954. 348 с. Ціна 7 крб. 70 к. [21]
- Boy. Słówka. Wydanie nowe [...] Wstęp Jana Kotta. Kraków, Wyd-wo Literackie, 1954. 410 с. Ціна 9 крб. [22]
- Шевченко Т. Кобзар. К., Держлітвидав, 1954. 492 с. Ціна 10 крб. 15 коп. *Подарував Олексі* [23]
- Достоевский Ф. М. Бедные люди. М., Гослитиздат, 1954. 120 с. Ціна 1 крб. 30 коп. [24]
- Драйзер Т. Финансист. Перевод с английского [...] Рига, Латгосиздат, 1950. 520 с. *Подарував Настунякові* [25]
- Франко І. Твори в двадцяти томах. Том XVI. Літературно-критичні статті. К., Держлітвидав, 1955. 468 с. Ціна 12 крб. [26]

3. Список личных книг з/к Я. Р. Дашкевича^{KK}

№ п/п		№ КВУ
1	Медицинский справочник для фельдшеров под ред. Н. В. Колесникова и А. Н. Шабанова. Изд. 4. М. 1952. 896 с. 36 руб.	809
2	Сепп Є. К. Цукер М. Б., Шмідт Є. В. Нервові хвороби (підручник). Переклад із 4 рос. вид. К. 1951. 580 с. 20 р. 70 к.	902
3	Мольер. Тартюф или обманщик. М. 1953. 100 с. 1 р. 80 к.	813
4	Михеев В. В., Нейман А. В. Учебник нервных и психических болезней. 3-е изд. М. 1946. 204 с.	878
5	Чапек К. Вибрані твори. Ужгород 1951. 568 с. 17 р. 20 к.	496
6	Капустин А. А. Неврология. Анатомия центральной нервной системы с элементами патологии. М. 1947. 176 с. Н. ц. 4 р. 65 к.	810
7	Шекспір В. Вибрані твори, т. II. К. 1952. 672 с. 18 р.	15
8	Образцов С. 5 000 лет и 3 года. Путевые заметки о новом Китае. М. 1953. 48 с. 60 к.	811
9	Гастролі Київського Державного ордена Леніна Академічного Українського Драматичного театру ім. Ів. Франка. Львів 1953. 32 с. (Театральний Львів 1953. № 13-14). 1 р. 50 к.	812

^{KK} Перелік зроблений на 1 арк. зошита у вигляді таблиці, має різні позначки олівця-ми чорного та червоного кольорів. Був виявлений під обгорткою конспекту.

10	Програма VII наукової студентської конференції 28 березня – 14 квітня 1953 р. Львів 1953. 36 с.	20
11	Літературно-критичний збірник. Львів 1951. 140 с. (Наукові записки Львівського Державного Університету ім. І. Франка, т. XIX. Вип. 1). 10 р.	568
12	Журнал невропатологии и психиатрии им. С. С. Корсакова, т. III [№ 1]. М. 1953. 80 с. 7 р.	591
13	Шамбуров Д. А. Ишиас. М. 1950. 188 с. 6 р.	943

На Козацькій (1956-1992)

Після повернення з таборів мати з сином опинилися на околиці Львова, винаймаючи дві невеличкі кімнатки на вул. Козацькій, 11а. Це помешкання теж дуже швидко заповнилося книжками. Як згадував Андрій Содомора: «На Козацькій (якось у тих же роках я туди загостив), у скромному помешканні, покоїку й кухонці, – книжки; навіть у кухонці, бо ж “Не хлібом єдиним...”»⁸⁹.

Олена Степанів, утративши надію повернутись до улюбленої наукової праці, провадила скромне господарство, зустрічалася з друзями й ученицями (тими, що не боялись), ходила на прохід, у кіно. Вивчала італійську (почала навчання 21.ІІ.1960) й англійську мову, займалася алгеброю, пристрасно читала книжки. Наприклад, скориставшись порадою ознайомитися з книгами Арчибальда Кроніна, докладно аналізувала його творчість: «А тепер відносно лектури: прочитала я Замок Бруді, Цитадель, Зорі падають вниз і Молоді літа. Читала я Вашого [Кроніна] з великим зацікавленням. Це глибоко психологічні твори. У всіх проходять повз себе дві партії: консервативні і великі егоїсти – з одної сторони, а ідеалісти і прогресивні з м'якою душею – з другої. Велике у нього знання шотландців (бо він сам шотландець-лікар) і усіх тайників людських душ. Таке знання здобувається не тільки визначним письменницьким хистом, але й особистими глибокими і нелегкими переживаннями. Дуже Вам вдячна за раду, ця лектура дала мені багато хвилин правдивої душевної насолоди. Всі типи так плястично зображені, що не міг би повстатися навіть найліпший скульптур. Ще раз Вам дякую за цінну раду. Я тепер перечитую [клясиків] Діккенса, Мопасана і віддай заберуся до Вальтер-Скота, часом попадає на сон якийсь кримінал гірший або ліпший – звичайно в пол. мові»⁹⁰. Дотепне останнє зауваження про «кримінали» як «снодійне» – цю звичку успадкував і син, який усе життя використовував детективи

⁸⁹ Содомора А. Доріг далеких відгомін близький... – С. 11.

⁹⁰ Лист Олени Степанів до Лесі Дем'янчук (Коломия) від 21 лютого 1961 р. // МБАЯД. Архів Олени Степанів.

як засіб відпочинку від інтелектуальної праці й відпруження для мозку. Читаючи, відкриває для себе заново знайомих авторів: «Тепер читаю Діккенса про його подорож в Америку і Італію. Цікаві спостереження: в кожному місті тюрма, з якої трудно втіти, лікарні для божевільних, доми поправи для малолітніх преступників, приюти для глухонімих, сліпих – гарно ведені тощо»⁹¹.

У кожному записнику і щоденнику є списки книжок і журналів.

Остання історична книгозбірня Я. Р. Дашкевича починається від зовсім невеличкої збірки книжок, привезених до Львова з казахстанських таборів, проте містить і раніші видання, конспекти з медицини й історії, виписки з радянських законодавчих актів стосовно звільнення з таборів і реабілітації, рукописи та листи з часів неволі. Підручники з математики, якими так дорожила Олена Степанів, італійські та англійські розмовники. Також Ярослав поволі зносить книжки, збережені друзями і знайомими. Скажімо, 26 жовтня 1956 р. він «був у Даня [Крип'якевича] – віддає обломки моєї бібліотеки (Гординський, Лівницька-Холодна)»⁹².

* * *

Непрямим джерелом відомостей про приватну книгозбірню Я. Дашкевича є протоколи обшуків, що проводилися на Козацькій, 11а щокілька років. Під час обшуку 15 листопада 1965 р., який провів старший слідчий КДБ майор Виноградов, було вилучено архівні нотатки й нотатки з історії літератури, 101 фотоплівку, 37 течок з листами, вірші В. Симоненка та уривки з його щоденника⁹³. Все це помістилося у «два чемодана и один пакет»⁹⁴.

12 січня 1972 р. відбувся обшук, який Я. Дашкевич назвав «щедрим вечором», натякаючи на вторгнення непроханих «колядників» напередодні «старого нового року»: «Очевидно, що в мене також був щедрий вечір – це було ще до моєї хвороби»⁹⁵. За дорученням старшого слідчого КДБ капітана Боєчка вилучили «Збірник революційних пісень» (Одеса, 1917)⁹⁶ з піснею

⁹¹ Лист Олени Степанів до Лесі Дем'янчук (Коломия) від 3 квітня 1961 р. // МБАЯД. Архів Олени Степанів.

⁹² МБАЯД. Щоденник Я. Дашкевича III (24.VIII. – 12.XI.1956), арк. 37. Це могли бути збірки поезій: *Гординський С.* Барви і лінії. – Львів: Ізмарад, 1933. – 65, [3] с.: іл.; *Лівницька-Холодна Н.* Вогонь і попіл. – Варшава: Варяг, 1934. – 67 с.

⁹³ Про це див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 18.

⁹⁴ МБАЯД. Приватний архів Ярослава Дашкевича. С2-7/1: Папка № 15 «Автобіографії, характеристики, особові листки, повістки і протоколи обшуків», 1957-2001 рр.

⁹⁵ Лист Я. Дашкевича до Надії Суровцової від 2 березня 1972 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 284, № 732.

⁹⁶ Насправді йдеться про збірник, виданий дипломатом УНР Володимиром Мурським. Докладніше про цього діяча: *Окіпнюк В., Козлов Д.* Володимир Мурський – пред-

«Ще не вмерла Україна» і «Заповітом», «Енциклопедію українознавства: Загальна частина» (Мюнхен; Нью-Йорк, 1949), журнал «Сьогоднішнє і минуле» (Львів, 1939, № 1).

Наступний обшук на Козацькій, 24 березня 1981 р.⁹⁷, став частиною хвилі репресій проти інакодумців, що прокотилася Україною у зв'язку з арештом Івана Кандиби. Слідчий УКДБ УРСР по Львівській області ст. лейтенант Прокоф'єв за дорученням ст. слідчого в особливо важливих справах того ж КДБ майора Босчка, майори Король і Смирнов розпочали ретельний огляд помешкання о 8 годині ранку за присутності Людмили Дмитрівни Дашкевич та Галини Васьків, яка забігла до приятельки дорогою на роботу й потрапила в пастку.

Шукали літературу й матеріали антирадянського націоналістичного змісту, знаряддя та інші пристосування для їх виготовлення, речі й документи, що належали Іванові Олексійовичу Кандибі. У двох кімнатах, підвалі та на горіщі знайдено і забрано:

- «1. Машинопис, який починається словами: “Народилася 5/18 III 1896 у Києві” і закінчується словами: “І в тому – моє щастя”. На другому аркуші на полі зліва від руки, барвником фіолетового кольору записано: “переклала Стефаніка, Короленка деякі речі”⁹⁸.
2. Машинопис, який починається словами: “Автобіографія. Народжена 1912 року...” і закінчується словами: “... її портрети, біографія та некролог. 1979 рік”⁹⁹.

ставник екзильного уряду УНР у Стамбулі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5b868bf60ab87/>. Про одеський період його діяльності див. статтю О. Музичка в збірнику «Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.» (2011).

⁹⁷ Я. Федорук пише: «Про обшуки у нього (Я. Р. Дашкевича. – Г. С.) вдома на Козацькій у січні 1972-го і в березні 1981-го (свідком другого обшуку, до речі, була Галя Остапчук, яка зайшла тоді до Людмили Дмитрівни) [...] Обшуки 23 (24. – Г. С.) березня 1981 року, наприклад, спричинив, радше за все, арешт у Пустомитах того самого дня Івана Олексійовича Кандиби – колишнього політв'язня у 1961-1976 роках. Крім родини Дашкевичів, обшуки у той самий час відбулися й у Михайла Гориня та Олени Антонів, а за тиждень у Києві в тій самій справі – у родичів і друзів Надії Суровцової» (Федорук Я. На перехресті століть... – С. 99). Згадана в тексті Галина Васьків-Остапчук – згодом бібліотекарка в Торонто, дружина сходознавця Віктора Остапчука.

⁹⁸ Очевидно, це була автобіографія письменниці й багатолітнього політв'язня Надії Суровцової (1896-1985).

⁹⁹ Вочевидь, автобіографія Галини Дидик (1912-1979) – учасниці українського національно-визвольного руху. Член ОУН, керівник Українського Червоного Хреста при УПА, зв'язкова головного командира УПА Романа Шухевича (псевдо «Анна», «Молочарка»). Політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1939-1940, 1950-1970). Тітка Галини Васьків-Остапчук.

3. Машинопис, який починається словами: “А ти-и-их! Наві-і-що! – кричить Яким...” і закінчується словами: “... де лежать розстріляні”.
4. Машинопис, який починається словами: “Перехрещені стежки” і закінчується словами: “... стара комуністка-революціонерка”.
5. Записна книжка з адресами та телефонами.
6. Рукопис, який починається словами: “В вікно б’є вітер непривітний...”.
7. Рукопис, який починається словами: “Проект підписи на пам’ятнику”.
8. Вірші В. Симоненка: “Злодій”, “Україна”, “Некролог кукурудзяному качанові, що згинув на заготпункті”, “Гранітні обеліски”.
9. Вірші В. Катриченка: “Хутір Михайлівський”, “Лист у невідоме”.
10. Вірш “Забувайте українську мову”.
11. Вірш під назвою “Кавуся”.
12. Газета “British amnesty”, № 11 за вересень-жовтень 1975 р.
13. Брошура Осипа Данко під назвою “Сучасний стан української історичної науки та суспільно-політичних дисциплін”, видана у Мюнхені в 1962 році.
14. Збірка статей Василя Чапленка “Дещо про мову”, видана в Нью-Йорку в 1959 році¹⁰⁰.

Зрозуміло, що нічого з конфіскованих видань і рукописів уже ніколи не повернулося. Цим можна пояснити й великі лакуни в листуванні родини Дашкевичів з різними адресатами, кореспонденцію котрих вилучали цілими валізками.

У книгозбірні на Зеленій (1992-2010). МБАЯД (від 2010)

Книги й рукописи та архівні збірки були фактично єдиним матеріальним скарбом, яким учений дорожив і який збирав протягом життя.

У листах до свого польського приятеля і колеги Едварда Триярського Ярослав Дашкевич залишив кілька важливих життєвих рефлексій: «Вважаю, що роки життя між 40-а та 50-и є найбільш плідними для тих, хто працює в гуманітарній ділянці, до 40-а років звичайно громадиться аналітичний матеріал, збирається власна бібліотека, щось ніби *власний* науковий архів, а після 40-а років можна синтезувати, підсумовувати – тоді з’являються праці тривкого та непроминального характеру»¹⁰¹.

¹⁰⁰ МБАЯД. Приватний архів Ярослава Дашкевича. С2-7/1: Папка № 15.

¹⁰¹ Лист Я. Дашкевича до Е. Триярського від 24 квітня 1969 р. // МБАЯД. Листування з Е. Триярським (електронна копія). Опубл.: Катраль М. У майстерні історика... – С. 26.

Це було життєвою філософією архівіста й бібліотекаря, котрий усе життя нагромаджував власну книгозбірню й зібрав величезний науковий архів, чудово впорядкований самим власником за окремими рубриками й підрозділами. Колосальний зібраний науковий матеріал створював можливості для написання великих синтез. Проте вчений ніколи не зупинявся у своїх дослідженнях: динамічний час, який починаючи від кінця 1980-х рр. вимагав нових організаційних і змістових підходів, диктував усе нову тематику, яка захоплювала автора. Він щодня працював науково, незважаючи на несприятливі обставини, кепське здоров'я. Попри навалу відвідувачів, що вишикувалися у чергу під дверима його кабінету спершу в Братстві святої Анни (у ЦДІАЛ) на пл. Соборній, а від осені 1996 р. – на вул. Винниченка в колишньому будинку НТШ, де розмістилося його улюблене Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України і де залишилася бібліотека, з якої колись починався його творчий шлях. Стіну цієї будівлі сьогодні прикрашає меморіальна дошка великого Історика, Бібліографа, Бібліотекознавця й Бібліолога Ярослава Дашкевича.

Почував відповідальність за збереження своєї наукової спадщини – невідрадне становище зі збереженням державних бібліотек та архівів України переконали вченого в тому, що про цілість і непорушність усього комплексу книжкових, рукописних, іконографічних та меморіальних збірок його власних та славетних батьків доведеться подбати самому. Тому, згідно із заповітом проф. Я. Р. Дашкевича, після його смерті, 2010 р. в останньому прижиттєвому помешканні (вул. Зелена, 28/5) було створено Меморіальну бібліотеку-архів його імені.

Книгозбірня налічує за попередніми оцінками близько 20 тис. одиниць, у т. ч. близько 5 тис. періодики, і складається з видань приблизно 40 мовами світу. За жанрами це, крім наукових, науково-довідкові (енциклопедії, словники та різного роду довідники), науково-популярні друки, серед яких виділяються картографічні видання, мистецькі та краєзнавчі альбоми. Найповніше тематично представлена історія України, спеціальні історичні дисципліни, бібліографія, книгознавство, історичне краєзнавство, філологія й етнографія. Періодика (журнали й газети) також поділяється на стисло наукову (найчисленнішу), науково-популярну, переважно присвячену питанням політики, науки і культури, наявна й велика кількість «самвидаву», зібраного, як і художня література, дружиною – дисиденткою Людмилою Дмитрівною Шереметьєвою-Дашкевич. І книжковий, і часописний фонд має суттєву питому частку сходознавчих видань, у яких, своєю чергою, домінує вірменістика.

Цінну частину збірки Меморіальної бібліотеки-архіву Я. Дашкевича становлять старі (до 1939 р.) книжки і часописи, з-поміж яких є окремі примірники рідкісної книгознавчої та бібліографічної періодики. Єдиний комплект

журналу «Книгарь» (1917-1920 рр.) та поодинокі числа журналу «Бібліологічні вісті: часопис присвячений питанням бібліографії, бібліотекознавства, бібліофілії, видавництва та друкарства; [Український науковий інститут книгознавства]: 350 років українського друку (1574-1924)» (Київ, ч. 1-3 за I-II. 1924)¹⁰²; «Бібліологічні вісті» (Харків: ДВУ, № 1 за 1930); «Библиография: журнал теории, истории и практики библиографии» (Москва, № 2/3 за 1929), «Lwowskie Studja Biblioteczne» (Lwów: Koło Związku Bibliotekarzy Polskich, t. I, MCMXXXII); «Українська книга» (Львів: Бібліологічна комісія Наукового товариства та Українське товариство бібліофілів у Львові, ч. 1 за 1938). Більшість раритетів були подаровані або передані в обмін Я. Р. Дашкевичу його друзями-книгознавцями Ф. П. Максименком, Ю. О. Меженком та іншими знайомими, які старалися хоча б почасти відновити втрачену бібліотеку вченого. Адже, як показує листування, майже повні комплекти бібліологічних журналів були в його бібліотечі ще в 1946 р., деякі навіть з дублетами. 17 березня 1946 р. молодий дослідник дякує Меженкові «за таку цінність, як “Бібліологічні Вісті” та інші бібліологічні видання, – вони дуже та дуже мені припадуться»¹⁰³ і просить передати № 3 «Бібліологічних вістей» за 1930 р., яких бракує до комплекту. В листі від 8 квітня 1946 р. він звертається до Юра Олексійовича з проханням доповнити за змоги його збірку журналом «Книгарь» 1917-1920 рр. («В мене всього-навсього 5-11 номери 1918, а журнал виходив ще в перших місяцях 1920 р.»)¹⁰⁴. А от № 14 берлінського «Літопису політики, письменства і мистецтва», який видавав історик Степан Томашівський, Я. Дашкевич сам подарував Меженкові зі своїх дублетів. Таких фактів знаємо чимало¹⁰⁵.

Символічно, що серед останніх пам'яток, переданих до домашньої книгозбірні Я. Дашкевича, була книжка «Акорди»¹⁰⁶ з автографом: «“Пильному ученикови” Олена Степанів підчас 30.V.1921». На зворотній сторінці форзаца – напис рукою Ярослава Романовича: «Отримав 6 жовтня 1995 р. в Нью-

¹⁰² Є також окрема відбитка статті С. Маслова «Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст.» з «Бібліологічних вістей», 1924 р., ч. 1-3 – з автографом «Яр Дашкевич, 19.VII.1963».

¹⁰³ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 25.

¹⁰⁴ Лист Я. Дашкевича до Ю. Меженка від 8 квітня 1946 р. // Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 28.

¹⁰⁵ Наприклад, натрапивши в особистій бібліотечі Ю. Меженка на нью-йоркський книгознавчий часопис «Бібльос», Ярослав Романович занотував: «Цікава особливо бібліогр[афія]. Ресстрація нових західних емігрантських укр[аїнських] видань. Сидів над журналом майже 12 h без перерви – цілком замучений добрався вночі до готелю» (МБАЯД. Щоденник Я. Дашкевича IX (7.VII.1961 – 22.X.1962), арк. 21 зв.).

¹⁰⁶ Акорди: антологія української лірики від смерті Шевченка / Уложив І. Я. Франко; з іл. Ю. Панькевича. – Львів: Накладом Укр.-рус. вид. спілки, 1903. – 316 с.: іл.

Йорку від президента УВАН Марка Антоновича. Цей примірник з бібліотеки проф. Івана Зілінського (Прага)».

Унікальною компонентою Меморіальної бібліотеки-архіву є архівні та рукописні збірки: самого Я. Дашкевича, його матері – О. Степанів-Дашкевич (1892-1963), батька – генерал-хорунжого Армії УНР Романа-Миколи з Корибутів Дашкевича (1892-1975)¹⁰⁷, дружини – журналістки й дисидентки Людмили Дмитрівни Шереметьєвої-Дашкевич (1946-2005), документальних матеріалів спорідненої родини Лежогубських¹⁰⁸ тощо.

Науковий архів ученого – надзвичайно вартісне надбання не лише для Львова, а й для всієї України і зарубіжжя, оскільки містить матеріали дуже широкого наукового діапазону, зокрема значний масив зі сходознавчої, насамперед вірменознавчої, тематики, історії східних народів та, передусім, історії й культури України і її міжнародних контактів. Вивчати орієнталістичну проблематику у Львові й Україні почали відносно нещодавно. Помітне місце посідають дослідження з різноманітних питань джерелознавства, архівознавства, археографії та спеціальних історичних дисциплін – Я. Дашкевич цікавився дипломатикою, метрологією, палеографією, історичним картознавством, історією географії, геральдикою, філігранологією.

Загальне впорядкування й описання архіву проф. Я. Р. Дашкевича вже здебільшого завершено¹⁰⁹ – зосібна, завдяки ентузіазму й мурашиній праці архівіста п. Христини Процюк.

¹⁰⁷ Роман Дашкевич від 1943 р. до кінця життя перебував на еміграції в Австрії. Його архів складають документальні матеріали – особисті документи, фотографії та листування, зібрані за час перебування в таборах для переміщених осіб у містечках Фельдкірху, Ляндеку та Куфштайні, передані синові п. Наталією Радловською.

¹⁰⁸ Отець Теодозій Лежогубський (1869-1919), сотрудник у церкві св. Миколая у Львові перед Першою світовою війною, адміністратор церкви Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці, 1913-1919 рр. – директор першої дівочої гімназії сс. василянок у Львові. Був родичем Маркіяна Шашкевича по материнській лінії – навіть позував до відомого портрета Шашкевича, створеного Іваном Трушем. Збереглися книжки й часописи з його книгозбірні. Також є документи, матеріали та фото інших членів родини, зокрема його дочки Орісі (Ірини) Лежогубської (19.VII.1894 – 20.XI.1984) – двоюрідної сестри Олени Степанів.

¹⁰⁹ Станом на осінь 2021 р. описання ще очікують листи й родинні збірки – архіви Олени Степанів і Романа Дашкевича, родини Лежогубських, збірка світлин, бібліографічні й тематичні картотеки. Каталогізована лише частина друків меморіальної бібліотеки: часописи, матеріали конференцій, автореферати, окремі відбитки та серійні видання. Науковий архів ученого доступний для дослідників.

Бібліотеки в житті і творчості Ярослава Дашкевича

Книгозбірні увійшли в життя Ярослава Дашкевича дуже рано.

Ще як учень Першої державної гімназії з українською мовою навчання у Львові Ярослав виконував обов'язки бібліотекаря Шкільної учнівської бібліотеки впродовж 1941-1943 рр.¹¹⁰ Пригадував, що книжки ці приносили самі учні й випозичали одні одним. Підлітком послуговувався солідною бібліотекою Академічної гімназії, а також невеличкою книгозбіркою його класу, де, серед інших, був і томик поезій Маланюка¹¹¹. Студентом отримав доступ до багатющої Наукової бібліотеки Львівського університету з чудовим бібліографічним апаратом. А ще раніше докладно ознайомився з Бібліотекою НТШ, у якій часто просиджувала його мати, готуючи наукові праці з географії і статистики. Не випадково саме цю книгозбірню вчений називав «нашою бібліотекою».

Перша його офіційна посада теж була пов'язана з бібліотекою львівського Інституту радянської торгівлі, в якому викладала тоді Олена Степанів, – він «опинився на тимчасовій посаді бібліотекаря вже в кінці липня 1944 р. і пропрацював там кілька тижнів (хоча формально вже від 1 серпня рахувався бібліотекарем відділу рукописів Львівської бібліотеки Академії наук УРСР)»¹¹².

Постійно допомагаючи матері в підготовці її власних та редактованих нею географічних публікацій, юнак рано розпочав і свою самостійну наукову діяльність – суміщаючи навчання на філологічному факультеті Львівського університету з роботою в бібліотеці.

Його товаришка зі студентської лави Уляна Єдлінська згадувала, що Ярослав «не ходив регулярно на заняття. Виявилось, він уже працював, маючи навіть певний стаж праці. Почав працювати вісімнадцятилітнім юнаком від серпня 1944 р. у Львівській філії Бібліотеки Академії наук УРСР (у відділі рукописів колишньої Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка), у виділеному там Кабінеті Івана Франка. У 1945 р. він був уже старшим бібліотекарем, а у 1946 р., коли ми були студентами другого курсу, він мав уже друковані праці. Ярослав на запрошення директора академічної бібліотеки в Києві Юра Меженка мав доповідь на бібліотечному семінарі про стан архіву

¹¹⁰ МБАЯД. Довідка Першої державної гімназії у Львові від 15 квітня 1944 р. за підписом Степана Гайдучка.

¹¹¹ Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк... – С. 545.

¹¹² Див.: Дашкевич Я. Перші кроки у відновленому ІРТ'ї 1944 р. (Спогад). Квітень 2006 // МБАЯД. С1-5/3: Папка № 634 «Статті, виступи, інтер'ю 2006, 2007 рр.».

Івана Франка¹¹³. Ця доповідь була опублікована в “Журналі Бібліотеки Академії Наук УРСР”»¹¹⁴.

В академічній книгозбірні Ярослав «часто проводив час у спілкуванні й розмовах зі своїми набагато старшими співробітниками, коли нагромаджував свої знання, свій професійно-науковий досвід. У Кабінеті Івана Франка працював під керівництвом відомого літературознавця, дослідниці життя і творчості Лесі Українки та Івана Франка Марії Деркач, користав з порад видатного франкознавця академіка Михайла Возняка, який постійно працював у Кабінеті І. Франка (кол. Бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка)»¹¹⁵.

Про цей період учений залишив цікаві спогади «Моя праця в кабінеті Івана Франка (1944-1946 рр.)» та «У затінках вілли Грушевського»¹¹⁶, присвячені стосункам з Франковою творчістю й нащадками, зокрема з синами Петром і Тарасом та внучками Асею й Зенею, з якими приятелював. В університеті написав дипломну працю «Іван Франко – театральний критик», що мала вийти в першому томі збірника «Іван Франко», та через арешт Я. Дашкевича була використана іншим автором.

Його колеги-студенти вже тоді відчували відмінність його інтелектуального рівня й обізнаності в науковому житті, хоча Ярослав ніколи цього не підкреслював. Він допомагав зібрати бібліографію до курсових робіт, до рефератів на науковий гурток. Зверталися до нього за потреби підібрати переліки літератури до різних тем навіть викладачі. «Знали ми, що й викладачі користали з його послуг (наприклад, наш викладач з давньоукраїнської мови проф. Теоктист Пачовський, для якого Ярослав підшукував бібліографію до статті)»¹¹⁷.

Це важко досягнути, проте завдяки таланту й працьовитості юнак на рівних співпрацював із ровесниками своїх батьків, зосібна – з відомим українським бібліотекознавцем і бібліографом Юром Олексійовичем Меженком,

¹¹³ На той час, згідно із заповітом І. Франка, цей архів зберігався у фондах Бібліотеки НТШ у Львові. Потім був вивезений до Києва і сьогодні його можна знайти в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Як і у випадку інших рукописних матеріалів, забраних 1950 р. з відділу рукописів ЛфБАН УРСР, провенієнція цих архівів ніде не вказана.

¹¹⁴ *Єдліньська У.* «На пам'ять про багато, багато років...»: спогади про Ярослава Дашкевича / Упоряд. спогадів і приміт. Г. Сварник // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2016. – Вип. 19-20. – С. 599. Йдеться про статтю: *Дашкевич Я.* Архів Івана Франка // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1947. – № 1 (3). – С. 83-86. Про долю збірника див.: *Дашкевич Я.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 362.

¹¹⁵ *Єдліньська У.* «На пам'ять про багато, багато років...» – С. 599.

¹¹⁶ Оубл.: *Дашкевич Я.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 361-365.

¹¹⁷ *Єдліньська У.* «На пам'ять про багато, багато років...» – С. 600.

який очолював тоді київську Бібліотеку АН УРСР. «Меженко не кидав своєї рожевої мрії про “Репертуар української книги 1798-1914/1916 рр.”, тобто про бібліографію українських книжок згаданого періоду, за що його та цілу плеяду книгознавців на початку 1930-х рр. звинувачували в націоналізмі»¹¹⁸. Юр Меженко знайомить Дашкевича в Києві з багатьма чільними постатями української книгознавчої й бібліотечної сфери: «недостріляними» в 1930-х рр. літературознавцями Олександром Дорошкевичем, Миколою Ткаченком, Сергієм і Василем Масловими, бібліографами Михайлом Ясинським, Федором Максименком.

Молодий науковець з головою поринає в роботу над фундаментальним багатотомним виданням «Репертуар нової української друкованої книги 1798-1914 рр.», який почали опрацьовувати бібліографи київської і львівської бібліотек АН УРСР. У нелегкі часи репресій проти національної культури в 1945-1949 рр. вони зробили відчайдушну спробу відновити виконання великого національного проєкту – складання репертуару української книги за всі віки її існування на базі двох найбільших бібліотек України.

У цей період у Львівській філії Бібліотеки АН УРСР Я. Дашкевич проходить бібліографічний вишкіл, співпрацюючи з найкращими львівськими фахівцями бібліотечної науки – друзями матері Костянтиною Малицькою, Ульяною Сітницькою, Марією Деркач, літературознавцем Михайлом Возняком.

Відділ бібліографії, зорганізований Я. Дашкевичем 1946 р., окрім Репертуару, працював над різними темами, що згодом було припинено з ідеологічних причин. Бібліографію української книги складала Я. Дашкевич, М. Штеліга, К. Малицька, Г. Капустій; бібліографію фізичної географії України – В. Гумецький, У. Сітницька; бібліографію дитячої літератури – К. Малицька; М. Деркач готувала матеріали до бібліографії Івана Франка і, разом з Я. Дашкевичем, до бібліографії Лесі Українки; Я. Дашкевич – матеріали до словника українських псевдонімів та криптонімів¹¹⁹. Комісія під керівництвом Ярослава в липні 1949 р. уклала «Короткий нарис історії Львівської бібліотеки АН УРСР»¹²⁰, в якому акцентувалося на її найцінніших збірках. У критичному відгуку на нього тодішній директор бібліотеки А. Одуха обурювався, що в нарисі йдеться тільки про давні збірки, «що послужили базою для створення бібліотеки АН і тому залишає після себе вражіння

¹¹⁸ Дашкевич Я. Федір Максименко – людина, вчений, книголюб // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 673.

¹¹⁹ Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві. Відділ рукописів, № 17055/II, арк. 200-201 зв.

¹²⁰ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника). Відділ рукописів, ф. 9, оп. 1, спр. 302, арк. 14а-30.

лише характеристики старого фонду бібліотек, а все останнє як-би підкорене цьому завданню»¹²¹.

Під час роботи у львівській книгозбірні молодий дослідник наочно ознайомився з багатьма історичними колекціями колишньої Бібліотеки НТШ. Так, для прикладу, натрапив на залишки книгозбірні Дмитра Донцова. За словами Я. Дашкевича, це сталося восени 1944 р: «... у відділі, розташованому на тодішній вул. Радянській (тепер Винниченка), [24], де раніше була бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка. Нишпорив я по запилючених полицях з неописаною літературою і набрів на рештки бібліотеки Донцова. [...] Книжок було не більше як 300-400. Деякі з власноручними присвятами Донцову, особливо книжки, надіслані з еміграції, з обох Америк, з української колонії в Харбіні. Поволі я довідався, що книжки, особистий і редакційний архіви встигли перевезти до бібліотеки НТШ десь напередодні вступу до Львова Червоної армії (отже, до 22 вересня 1939 р.). Архів і книжки спокійно пережили “першу радянську владу” 1939-1941 рр. Пізніше, взимку 1943-1944 рр.¹²² архів разом з іншими фондами рукописного відділу бібліотеки (тими фондами, зокрема, на які могли полювати радянські власті) вивезли на Захід. Доля його тоді (1944-1949 рр.) не була відомою»¹²³. Дослідити долю спадщини Донцова вдалося, йдучи слідами спогадів, залишених істориком¹²⁴.

Розвиток академічної праці тривав недовго – під кінець 1940-х рр., після провокаційного вбивства Я. Галана, знову надійшла хвиля сталінських репресій проти української інтелігенції – наукові інституції ліквідовували, науковців звільняли з роботи, особливо небезпечних і непокірних арештували й заслали на великі терміни до тюрем і таборів.

При арешті Я. Дашкевича 20 грудня 1949 р. в нього на робочому місці було вилучено пакуночок з шевченкіаною, зібраною для передачі Ю. Меженкові. Прикметно, що саме матеріали про Тараса Шевченка слугували «вещдоками» у справі проти молодого бібліографа, котрого таврували як ворога народу на зборах-судилищах, влаштованих після арешту в бібліотеці та у львівському Оперному театрі. Дашкевича звинуватили у зберіганні й поширенні «контрреволюційної літератури». Розправа з «буржуазними націоналістами» відбувалась у типовій для сталінських часів формі: на загальних зборах працівників бібліотеки 24-25 грудня 1949 р. осуду були піддані поляки М. Гембарович і В. Ольшевич, а серед українців – Іван Боднар, який під час

¹²¹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. ф. 9, оп. 1, спр. 302, арк. 90.

¹²² Насправді – навесні 1943 р.

¹²³ Дашкевич Я. Дмитро Донцов, Євген Маланюк... – С. 543.

¹²⁴ Про це див.: Сварник Г. Книгозбірня й архів Дмитра Донцова крізь призму долі власника. – Львів, 2019. – 90 с., 30 с. іл.

німецької окупації виконував обов'язки голови НТШ у Львові, а лейтмотивом зборів стала їхня співпраця із заарештованим два тижні раніше Я. Дашкевичем. Провели ці збори з усіма радянськими ритуалами, характерними для такого роду масових заходів: з обов'язковою дискредитацією чи навіть висміюванням звинувачених, обзиванням їх лайливими епітетами, а також звинуваченнями в стилі: «з числа співробітників був викритий презреним ворог українського народу – наймит американського імперіалізму – Дашкевич, який був пійманий з поличним в своїх антирадянських діях і переданий слідчим органам»¹²⁵.

Цей погром української культури й науки в 1940-х рр., уже з відстані часу, Я. Дашкевич описав у статтях: «Доля і недоля нашої бібліотеки»¹²⁶ та «Як нищили незнищенне»¹²⁷. Назви надто промовисті, щоб їх коментувати. Історик став самовидцем того, як із найбільшої систематизованої збірки україністики у світі – бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка, основи української частини новоствореної на початку 1940 р. Львівської філії Бібліотеки АН УРСР, – радянські функціонери зробили безсистемну суміш, зруйнувавши цілість історичних колекцій¹²⁸. Стаття «Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ)»¹²⁹ великою мірою повторює статтю «Як нищили незнищенне». З нею перегукується також текст «Бібліотека НТШ: можливості відновлення первісного стану»¹³⁰ – тому ми вибрали для публікації найповніший варіант.

«Те, що науковим колекціям Наукового Товариства ім. Шевченка – музейним, книжковим, рукописним – довелося зазнати протягом останніх

¹²⁵ 23-24 грудня 1949 р., Львів. Стенограма загальних зборів працівників Львівської бібліотеки Академії наук УРСР за підсумками роботи комісії з перевірки діяльності відділів бібліотеки і, зокрема, у зв'язку з арештом в. о. завідувача відділу бібліографії Ярослава Дашкевича // ІННБ України ім. В. Стефаника. Архів, оп. 4-МК, спр. 3, арк. 1-261. Опубл.: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів: Зб. док. і м-лів / Упоряд. Г. Сварник (керівник), Р. Дзюбан, М. Кривенко, Л. Кусий, В. Муравський. – Львів, 2019. – Т. 2 (1946 – березень 1953). – С. 314.

¹²⁶ Вісник НТШ. – Львів, 1991. – № 1 (березень). – С. 2.

¹²⁷ Дзвін. – Львів, 1991. – № 8. – С. 114-119.

¹²⁸ Детальніше про це див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів: Зб. док. і м-лів. – 2010. – Т. 1 (1939-1945 рр.). – Л., 625 с.

¹²⁹ Дашкевич Я. Р. Після погрому: (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу. – Львів, 1996. – С. 9-14.

¹³⁰ МБАЯД. С1-4/2: Папка № 601 «Бібліотека НТШ». Конія, маш. з виправл., укр. м., 17 арк., 2 прим.

40-50 років, не дуже відрізняється від долі інших українських національних скарбів за цей час, але удар, який байдужі, а ще більше ворожі руки завдали збіркам НТШ – важливій ланці нашої національної культури – був особливо відчутний і, без перебільшення, трагічний»¹³¹.

У програмній статті «“Книгарь” – журнал епохи революцій і контрреволюцій» автор з боєм мовить про перетворення української культури на попелище: «Горіли архіви, книжки і класові вороги, що намагалися рятувати ці архіви і книжки. У 1946 р., коли ліквідували вірменське архієпископство у Львові, бібліотеку викидали через вікна. Єпископ Російської православної церкви, що зайняв львівський престол після графа А. Шептицького та арештованого пізнішого кардинала Й. Сліпого, віддав архів А. Шептицького на паперову фабрику – відтіля до Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові забрали вже пошматовані рештки. І це був “культурний” єпископ, до війни співробітник Бібліотеки Академії наук у Києві, Оксіюк. Для того, щоб нищити книжки зі складів Наукового товариства імені Шевченка у Львові, на подвір’я привезли у 1947 р. спеціальні верстати: різали “Записки НТШ”, “Етнографічний збірник”, “Джерела з історії України-Руси” – книжку повздовж, раз, вширину, два. Бібліотеку і рукописи моїх батьків та мої викинули через вікна на вулицю, на сніг (це було взимку з 1949 на 1950 рік), брали хто хотів – добре, що брали. Брандмейстер Погружальський палив теперішню київську Центральну наукову бібліотеку АН УРСР, починаючи від колекції “Україніки”. Потім палили стародруки цієї ж бібліотеки у Видубицькому монастирі. Згідно з статутом спецфондів, кожний дублет неблагонадійної книжки підлягав знищенню. Вже після смерті Л. Брежнєва з спецфонду Львівської наукової бібліотеки Академії наук УРСР книжки вантажили машинами і возили на паперову фабрику. Статут, зрештою, діяв ще донедавна. А скільки палили самі власники, думаючи, що це спасе їх від брандмейстерів»¹³².

Навіть завідувачка відділу рукописів Бібліотеки НТШ, а потім Львівської філії БАН УРСР Марія Деркач у листі до Юра Меженка від 16 жовтня 1959 р. зізналася: «За 6 літ мого побуту в Києві багато моїх записників, карточок і всяких інших матеріалів позникало. В 1949 р. після пригоди з Славком [Дашкевичем] я сама багато дечого спалила цінного, як листи Ірчана, або й свою велику роботу про Лесю Українку»¹³³.

¹³¹ Дашкевич Я. Р. Після погрому... – С. 9.

¹³² Дашкевич Я. «Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна. Наука і культура. – Київ, 1991. – Вип. 25. – С. 26-44.

¹³³ Крячок М. І. Листи М. Д. Деркач до Ю. О. Меженка // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 1995. – Вип. 3. – С. 89.

Що ж до колишніх політв'язнів, то на них після повернення чекали вимушене безробіття, неможливість повернути своє житло, власність, відновити омріяну наукову працю.

Як дізнаємося із записів у щоденнику Я. Дашкевича, спроби знайти роботу у львівських бібліотеках (університетській, академічній, медінституту) не увінчалися успіхом. Урешті-решт цінний науковець і досвідчений бібліограф якось таки прилаштувався в архів – на працю за договором.

«Набуті навички та любов до систематичних бібліографічних, а також пов'язаних з ними джерелознавчих та архівознавчих досліджень допомогли в майбутньому Ярославові Дашкевичу в його складній, тернистій та врешті тріумфальній науковій кар'єрі. [...] він зумів улаштуватися у серпні 1957 р. у відділ історії України Інституту суспільних наук АН УРСР на роботу за фахом – бібліографом»¹³⁴. Проте науковець не надовго затримався в інституті, хоч і провадив самостійні історичні студії. У 1966 р. його звільнили з посади під надуманим приводом¹³⁵. «У середині 1960-х рр. керівництво Інституту суспільних наук не знайшло місця для праці вже кандидатів історичних наук (захистив же дисертацію він аж у далекому Єревані, а не в рідному Львові!), упорядникові кількох збірників документів та авторові численних кваліфікованих статей і рецензій не тільки в радянській, але й у світовій науковій періодиці»¹³⁶. Так само знаходилися причини для звільнення науковця (після обшуку) з Державного музею етнографії та художнього промислу (1972) – «у зв'язку з недостатньою кваліфікацією», з ЦДІА УРСР у Львові (1973, 1980) – «у зв'язку з порушенням трудової дисципліни».

Та і в періоди вимушеного безробіття вчений протягом десятиліть працював як дослідник по читальних залах бібліотек і архівів Львова, Києва, Москви, Ленінграда, Єревана, Вільнюса, також Кракова і Вроцлава.

Показово, що серед особистих документів збереглося 14 читацьких квитків Я. Р. Дашкевича за 1964-2006 рр.:

Грудень 1964 р. Читацький квиток Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Оригінал, друк, рук., рос. мова.

Грудень 1966 р. Тимчасовий дозвіл користуватися фондами Матенадарану. Прізвище, ім'я, по батькові вірм. мовою. Оригінал, друк, рук., вірм., рос. мова.

¹³⁴ Капраль М. У майстерні історика... – С. 6.

¹³⁵ Луцький О. Історичні дослідження Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка (1963-1969 рр.) // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): Кол. монографія / За ред. Л. Зашкільняка, П. Серженги. – Львів, 2015. – С. 194.

¹³⁶ Капраль М. У майстерні історика... – С. 23.

- Червень 1981 р.** Читацька картка Центральної бібліотеки АН Литовської РСР. Оригінал, друк, рук., лит. мова.
- 27 липня 1981 р.** Читацький квиток Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Оригінал, друк, рук., укр. мова. З фотографією.
- Липень 1982 р.** Читацький квиток Центральної бібліотеки АН Литовської РСР. Місце роботи Я. Р. Дашкевича – АН УРСР, Інститут суспільних наук, посада – старший науковий співробітник. Оригінал, друк, рук., лит. мова.
- 17 січня 1986 р.** Читацький квиток Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Оригінал, друк, рук., рос. мова. З фотографією.
- 2 листопада 1987 р.** Читацький квиток Спеціальної бібліотеки установи ЗНЦ АН УРСР. Місце роботи Я. Р. Дашкевича – Центральний державний історичний архів УРСР, посада – старший науковий співробітник, основна тематика – історія УРСР. Оригінал, друк, рук., укр. мова. З фотографією.
- 3 лютого 1988 р.** Читацький квиток Наукової бібліотеки Львівського державного університету. Посада Я. Р. Дашкевича – старший науковий співробітник Центрального державного історичного архіву. Дописано в пізніші роки: професор, доктор наук. Оригінал, друк, рук., укр. мова. З фотографією.
- 1992 р.** Читацький квиток Наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського АН УРСР. Оригінал, друк, рук., укр. мова. З фотографією.
- 14 вересня 1996 р.** Читацький квиток Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України. Місце роботи Я. Р. Дашкевича – Інститут української археографії АН України, керівник відділення, доктор наук. Оригінал, друк, рук., укр. мова. З фотографією.
- 8 червня 1999 р.** Читацький квиток Національної бібліотеки у Варшаві. Оригінал, друк, рук., пол. мова.
- 2001 р.** Читацький квиток читального залу Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Оригінал, друк, рук., укр. мова.
- 13 червня 2003 р.** Читацький квиток Національної бібліотеки у Варшаві. Оригінал, друк, рук., пол. мова.
- 6 листопада 2006 р.** Читацький квиток Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Оригінал, друк, укр. мова. З фотографією.

Ярослав Дашкевич користав з фондів бібліотек до останніх днів життя – любов до систематичних бібліографічних дослідів допомагала тримати себе в фізичній та інтелектуальній формі, долати біль і недугу.

Ставлення вченого до українських бібліотек виразно видно з реакції на пожежу в Публічній бібліотеці АН УРСР у Києві 1964 р.: «Досі ще стискає біля серця, коли думаю про трагічну долю київської Публічної бібліотеки.

Не хочеться виливати своє обурення на папір, але воно безмежне. Це втрата, яку, очевидно, неможливо відновити...»¹³⁷. До бібліотечних проблем історик звертався й пізніше. 1967 року, вже будучи вимушено безробітним, він публікує цінний огляд україніки в Бібліотеці АН Литви¹³⁸, 1970 р. – огляд вірменістики в бібліотеках Кракова і Вроцлава¹³⁹.

З початком національного відродження Ярослав Романович виступав з низкою наукових доповідей і статей про історію та склад фондів Бібліотеки НТШ¹⁴⁰, що стали підставою для її відновлення. Особливо вартісними для сучасних бібліотекарів і дослідників бібліотечної справи є спогади Я. Дашкевича про перші повоєнні роки й ставлення радянської влади до попередніх бібліотечних працівників і фондів. Цей період дослідник охарактеризував як «справжню вакханалію», яка «ніяк не вкладається в рамки не те що найпримітивніших уявлень про культуру і цивілізацію [...], але у правила звичайного людського розуму». Нищення «заборонених» фондів, науково-дослідкового апарату, руйнування структури бібліотеки (у т. ч. меморіальних бібліотек О. Кониського, Ф. Жегожа, М. Менцинського та ін.), вилучення значної кількості видань у спецфонд, торгівля раритетами – типові методи господарювання комуністів на кшталт Одухи в бібліотеках Львова. Активно підтримуючи відродження НТШ, учений 1991 р. запропонував велику програму співпраці бібліотек Товариства, Академії наук, архівних установ Львова та Києва з метою видання серії каталогів меморіальних бібліотек (насамперед бібліотеки І. Франка), які свого часу були передані до НТШ, описання фондів рукописного відділу НТШ, що опинилися за кордоном під час II Світової війни¹⁴¹. Останній з цих проектів під науковим керівництвом Я. Дашкевича втілювала в життя архівістка Галина Сварник. По багатолітній праці він був завершений 2005 р., завдяки допомозі керівника «Українського Архіву» у Варшаві Євгена Місила¹⁴².

¹³⁷ Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича... – С. 94.

¹³⁸ Архіви України. – Київ, 1967. – № 1. – С. 79-83.

¹³⁹ Дашкевич Я. Вірменія і Україна. – С. 159-188.

¹⁴⁰ Дашкевич Я. Доля і недоля нашої бібліотеки // Вісник НТШ. – Львів, 1991. – № 1 (березень). – С. 2; Його ж. Як нищили незнищенне // Дзвін. – Львів, 1991. – № 8. – С. 114-119.

¹⁴¹ Дашкевич Я. Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Шевченка // Український час. – Львів, 1992. – Ч. 1. – С. 12-14.

¹⁴² Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. – Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.

Справа «Словника псевдонімів»

Окрім проблем із працевлаштуванням, виникали й інші. До деяких робочих матеріалів, що залишилися у львівській бібліотеці після арешту Ярослава Дашкевича і звільнення з роботи більшості давніх співробітників, дотяглися руки плагіаторів, готових скористатися «легкою наживою». Картотеками псевдонімів і криптонімів, які довго припадали пилюкою, намагався заволодіти доктор філологічних наук Олексій Дей. За відсутності справжнього автора у Львові, йому вдалося використати матеріали, зібрані Дашкевичем, і видати під своїм прізвищем. Це встановила комісія, спеціально утворена для розслідування тієї ганебної справи¹⁴³.

Передісторія така: ще працюючи у ЛфБАН УРСР, Я. Р. Дашкевич 1946 р. опублікував свою першу наукову статтю «Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи)»¹⁴⁴. Упродовж 1946-1949 рр. це було його плановою науковою темою, до якої молодий бібліограф зібрав чималий матеріал – картотеки словника нараховували близько 12 тис. карток (тобто понад 40 друкованих аркушів). У заяві до дирекції видавництва «Наукова думка» в 1965 р. науковець докладно виклав перебіг подій: «В 1949 р. я підготував до друку попередній список самих лише псевдонімів українських письменників, вчених та громадських діячів ХІХ – початку ХХ ст. (обсягом 8 друк. аркушів, близько 2 500 псевдонімів), який, з незалежних від мене причин, не вийшов у світ. В грудні 1949 р. я був арештований і перебував в ув'язненні до червня 1956 р. В 1950 р. згаданий вище попередній список був скопійований на машинці відомим українським бібліографом Ф. П. Максименком (тепер заст. директора Наукової бібліотеки Львівського державного університету) і переданий для збереження радянським бібліографам і книгознавцям Б. С. Боднарському (Москва), Ю. І. Масанову (Москва), Ю. О. Меженкові (тоді Ленінград), С. І. Маслову (Київ), Ф. К. Сарані (Київ). Картотека словника зберігалася і зберігається досі в Львівській бібліотеці АН УРСР (тепер Львівська наукова бібліотека Міністерства культури УРСР)¹⁴⁵. Під час мого перебування в ув'язненні цю картотеку без будь-яких перешкод використав О. І. Дей»¹⁴⁶.

¹⁴³ Дашкевич Я. Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна. Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173.

¹⁴⁴ Дашкевич Я. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи) // Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1946. – Ч. 1. – С. 26-50 (Фотокопія: МБАЯД. III/5: Папка № 1, 56 арк.).

¹⁴⁵ Тепер – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.

¹⁴⁶ Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів» // *Мара Mundi*: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 837-838.

В архіві вченого відкритися «Матеріали до словника українських псевдонімів, криптонімів, криптограм» (Львів, 1949)¹⁴⁷ і «Матеріали до словника псевдонімів українських письменників, вчених та громадських діячів за 1800-1916 роки»¹⁴⁸. Вони дають змогу детально відтворити суть справи – банальний плагіат з боку доктора філологічних наук О. І. Дея, прикритий захистом «честі мундира» радянських академічних інституцій. Як не дивно, парторганізація Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН УРСР (ІМФЕ), де працював Дея, прийняла рішення «накласти на комуніста Дея О. І., за неетичну поведінку, недостойну високого звання комуніста і радянського науковця, партійне стягнення – поставити на вид». Також його зобов'язали подати в передмові до словника «всебічну і об'єктивну оцінку великої роботи, проведеної науковим колективом Львівської державної наукової бібліотеки»¹⁴⁹. Боротьба за своє авторське право вчорашнього в'язня (якого Дея обзивав «бендерівцем» (sic!)) проти комуніста в «найсправедливішому» радянському суді виявилася безпрецедентною для тих часів. Оскільки тема була плановою роботою академічної інституції, це дозволило справжньому авторові доводити свою правоту. Однак рішення на користь Дея винесли за телефонним дзвінком відповідних органів, які не могли допустити, аби комуніст програв суд дисидентів. Всі крапки над «і» в цій історії розставлені в розгорнутій публікації С. Білоконя, в додатку до котрої вміщено 36 документів¹⁵⁰. Але й досі словник українських псевдонімів, яким послуговуються всі літературознавці, на жаль, називають «словником Дея».

Книжки з домашньої книгозбірні Ярослава Дашкевича й Олени Степанів у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

У різних відділах ЛННБ України імені В. Стефаника віднайдено низку книг, машинописів і рукописів із власницькими знаками Ярослава Дашкевича й Олени Степанів. Усе це походить з їхньої домашньої книгозбірні й було за-

¹⁴⁷ МБАЯД. V/6: Папка № 114, 115 арк.

¹⁴⁸ Там само. Папка № 115, 184 арк.

¹⁴⁹ Лист заступника секретаря партбюро ІМФЕ О. Г. Костюка до Я. Р. Дашкевича від 17 липня 1967 р. // МБАЯД. Приватний архів Ярослава Дашкевича. Справа авторства «Словника псевдонімів» (1965-1967 рр.), арк. 81.

¹⁵⁰ Заява до дирекції видавництва «Наукова думка» 30 червня 1965 р. [та ін. документи у зв'язку з авторством «Словника українських псевдонімів»] // Білоконя С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів»... – С. 837-838, 841-846, 848, 850, 852, 854-857.

бране Львівською академічною бібліотекою після арешту господарів у грудні 1949 р. На книжках здебільшого є автографи власників з датами або дарчі написи на титульній сторінці. Частина друків – через прізвиська авторів чи видавців, через час чи місце видання, через зміст – автоматично потрапила до спецфондів¹⁵¹, після розсекречення вони повернулись у фонди бібліотеки.

У відділі україніки зберігається «реабілітована література» (РЛ) – себто та, що раніше перебувала у спецфондах:

РЛ 1.087у. Впоряд [Підручник військового вишколу]. – Львів, 1939. – 87 с., мал., 2 схеми. (Автограф: «Я. Дашкевич, 30.3.43», синім олівцем напис: «нац.»).

РЛ 2.787у. *Коберський Карло, др.* Суспільна економія (Нарис про народне господарство). Приступний виклад. – Львів, 1935. – 230 с. – (Вид. «Самоосвіта»). (Автограф: «Олена Степанів», напис: «Национ.»).

РЛ 3.748у. *Любченко Аркадій.* Вертеп: вибір новель і повістей / Ред. Ю. Гаморак; обкл. М. Левицького. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943. – 165 с. (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 26.11.43»)¹⁵².

РЛ 5.160у. *Степанів Олена.* Сучасний Львів / Обкл. В. Баляса. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943. – 168 с.: іл.¹⁵³

РЛ 8.682у. *Степанів Олена.* Кооперативи здоровля, їх завдання, організація, історія. – Львів: Накл. РСУК, 1937. – 31 с.: іл. (Дарчий напис Олени Степанів синові: «Дороженькому помічникови! Маман»¹⁵⁴).

РЛ 10.857. *Королів-Старий Василь.* Чехословаччина (Нарис). Видання Українського Громадського Комітету в Ч.-С. Республіці. – [Прага]: Друк. «Політика», 1923. – 50 с. (Автограф: «Олена Степанів»)¹⁵⁵.

РЛ 10.871. *Кулицький Микола.* Читання топографічних карт / Відп. ред. Р. Данилевич. – Львів: Наша Майбутність; накл. «Українського Юнацтва»; друк. Медичський-Тиктор, 1935. – 22, [2] с.: іл., карти, схеми. (Автограф: «Дашкевич Ярослав, [1938]»¹⁵⁶, синім олівцем напис: «национ.»).

¹⁵¹ Більше про це у кн.: *Кусий Л.* Історія відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР: Документальний нарис. – Львів: ЛННБ України ім. В. Стефаніка, 2015. – 198 с.

¹⁵² Про книжку: *Головата Л.* «Українське видавництво» у Кракові – Львові 1939-1945: Бібліографічний довідник. – Київ, 2010. – Т. 1. – С. 62.

¹⁵³ Про книжку: *Головата Л.* «Українське видавництво» у Кракові – Львові... – С. 134-135.

¹⁵⁴ Дата обрізана при оправі книги.

¹⁵⁵ Видання зазначене в каталозі домашньої бібліотеки. Опубл.: Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914-1939: Бібліографічний покажчик / Уклад. Л. І. Ільницька, Т. М. Дубова, І. А. Жеваженко та ін. – Львів, 2012. – Т. 2: 1920-1923. – С. 608.

¹⁵⁶ Частина року обрізана при оправі.

- РЛ 10.927.** Кешенковий чесько-український словник. І частина. [А–Р] / Упоряд. Н. Ковалевська-Королюва [Наталена Королева]. – Прага: Вид. т-ва «Всесвіт»; друк. «Політика» в Празі, 1920. – 80 с. (Автограф: «Ярослав Дашкевич»).
- РЛ 11.104у.** Московсько-український словник т-ва «Час». – Київ, 1918. – 235 с. (Автограф: «Олена Степанів. Київ – 1918»)¹⁵⁷.
- РЛ 11.451.** *Жарський Едвард.* Основи життя: Наука про те, з яких малих клітин складається кожне живе тіло, як ті клітини живуть, як ростуть і як творять нове життя: (Нарис біології). І. Частина. (З образками) / Обкл. малював П. Обаль. – 2-ге вид., доповн. – Львів: Накл. «Самоосвіти»; з друк. Ю. Яськова і С-ки, 1934. – 32 с. (Автограф: «Ярослав Дашкевич 18.1.43»).
- РЛ 15.073.** *Куліш Пантелеймон.* Чорна рада. (Генеза, характеристика осіб, історичний підклад, зміст) / Зладив І. Історик. – Львів, 1943. – 183 с. (Автограф: «Яр. Дашкевич, 1943»)¹⁵⁸.
- РЛ 19.679у.** За народ: календар на рік 1943 / Ред. С. Волинець; обкл., іл. й мист. оформлення Е. Козака. – Львів: Укр. вид-во, [1942]. – 208 с. (Дарчий напис Олени Степанів синові: «Славкові від мамі. 10.ІІ.1943»)¹⁵⁹.
- РЛ 20.886у.** Календарець з термінарем на рік 1943 рік. – Краків: Українське вид-во, [1942]. – [96 с.] (Автограф: «Ярослав Дашкевич, січень 1943»)¹⁶⁰.
- РЛ 21.794.** *Черемшина Марко.* Твори: Повне видання. Том II / За ред. Є.-Ю. Пеленського; обкл. М. Бутовича. – Львів: Ізмарагд; коштом кооперативи «Будучність» в Тернополі; друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1937. – 245, [1] с.: портр. (Автограф: «Ярослав Дашкевич. 22.2.43»).
- РЛ 23.182у.** *Степанів Олена.* Дністер – важлива транспортна магістраль. – Львів, 1948. – 179 арк., XVII арк. (Гектографований відбиток машинопису).
- РЛ 24.103.** *Крушинський Федір.* Національна революція в Ірландії. – Париж: Вид-во «Української революційної бібліотеки», [1931]. – 176 с. (Автограф: «Олена Степанів, 1936»).
- РЛ 25.032.** *Крук І.* Грінченко Б. Соняшний промінь: Генеза, провідна думка й оцінка твору. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні, б. р. – 19 с. (Автограф: «Я. Дашкевич»).

¹⁵⁷ Опубл.: *Кульчицька Т.* Українська лексикографія XIII–XX ст.: Бібліографічний покажчик. – Львів, 1999. – С. 90, іл. № 11.

¹⁵⁸ Про це видання авторку передмови поінформував у 2010 р. Ярослав Федорук, за що висловлюю йому велику подяку.

¹⁵⁹ Про книжку: *Головата Л.* «Українське видавництво» у Кракові – Львові... – С. 179.

¹⁶⁰ *Головата Л.* «Українське видавництво» у Кракові – Львові... – С. 202.

Відділ рідкісної книги

- РК III 43.051.** *Чайковський Микола.* Діяльність математично-природописно-лікарської секції та її директора й редактора перших 25 томів «Збірника», д-ра Володимира Левицького за тридцять років, 1897-1927: Реферат на ювілейному засіданні Мат.-пр.-лік. секції 3 квітня 1927 (поширений). – Львів: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1927. – 18 с.: іл., табл. (Автограф: «*Ярослав Дашкевич*»).
- РК I 48.614.** [*Матіїв-Мельник Микола*]. Панас Мирний. Лихо давнє й сьогочасне: (Генеза, характеристика, зміст) / Зладив Б. Хмиз. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні у Львові; друк. оо. василіян в Жовкві, [1932]. – 24 с. (Автограф: «*Ярослав Дашкевич, 1943*»).
- РК I 48.615.** [*Матіїв-Мельник Микола*]. Панас Мирний: Лихі люди: (Генеза, характеристика осіб, зміст) / Зладив Б. Хмиз. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні у Львові; друк. оо. василіян в Жовкві, [1932]. – 24 с. (Автограф: «*Ярослав Дашкевич, 1943*»).
- РК I 48.687.** *Лилик Іван.* Б. Грінченко. На розпутті: (Генеза, характеристика осіб, зміст) / Зладив І. Лилик. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні у Львові; друк. оо. василіян в Жовкві, [1932]. – 25 с. – (Літературно-Критична Бібліотека. – Ч. 36). (Автограф: *Ярослав Дашкевич, 1943*»).
- РК I 48.688.** *Лилик Іван.* Борис Грінченко. Під тихими вербами: (Генеза й оцінка твору, характеристика осіб, зміст) / Зладив І. Лилик. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні у Львові; друк. оо. василіян в Жовкві, [1932]. – 34 с. – (Літературно-Критична Бібліотека. – Ч. 38). (Автограф: «*Ярослав Дашкевич, 1943*»).
- РК I 48.689.** *Лилик Іван.* Борис Грінченко. Серед темної ночі: (Генеза, оцінка повісті, характеристика осіб, зміст) / Зладив І. Лилик. – Львів: Накл. Укр. Книгарні й Антикварні у Львові; друк. оо. василіян в Жовкві, [1932]. – 46 с. – (Літературно-Критична Бібліотека. – Ч. 37). (Автограф: «*Ярослав Дашкевич, 1943*»).
- РК 49.212.** *Степанів Олена.* Трудові резерви Львівщини. – Львів: Вільна Україна, 1947. – 32 с.
- РК IV 49.339.** *Колесса Олександр.* Рукописні і палеотипні книги Південного Прикарпаття. – Прага: Держ. друкарня в Празі, 1927. – 18 с. (Відбиток з книги). (Автограф: «*Книга Дашкевича Яр., 1944*»).
- РК II 55.366.** *Квітка-Оснoв'яненко Грицько.* Мертвецький Великдень. Найкращі оповідання. – Львів, 1932. – 24 с. – (Вид. Товариства «Просвіта». – Ч. 781). (Автограф: «*Ярослав Дашкевич, 13.2.43*»).
- РК II 55.392.** *Квітка-Оснoв'яненко Григорій.* Салдатський патрет. – Львів: Накл. Т-ва «Просвіта»; з друк. Видавничої Спілки «Діло», 1931. – 24 с. –

(Вид. Товариства «Просвіта». – Ч. 778). (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 8.2.1943»).

РК И 55.433. Франко Іван. Воа Constrictor: Повість / Обкл. В. Баляса. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943. – 79 с. (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 24.11.43»)¹⁶¹.

РК И 57.851/2. Кордуба Мирон. Що кажуть нам назви осель? / Автор обкл. М. Бутович. – Львів: Накл. Вид-ва «Наша Батьківщина»; з друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1938. – 22, [2] с. – (Краєзнавча бібліотека. – Вип. 2). (Автограф: «Яр. Дашкевич»).

РК И 57.890. Жід Шарль. Солідарність. Виклади на Колеж де Франс 1927-1928 / З фр. пер. Ю. Студинський; з передм. О. Луцького. – Львів, 1938. – 95 с. (Бібліотека Ревізійного союзу українських кооператив. – Ч. 73).

РК И 59.536. Сія Володимир. Короткий курс шоферства з поліційними правилами й кольоровою таблицею знаків для шляхового руху та нім.-україн. технічним словничком. – 2-ге спр. й доп. вид. – Краків; Львів: Укр. вид-во, 1942. – 248 с.: іл., 1 вкл. табл. (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 24.3.43»)¹⁶².

РК II И 62.344. Лясевич Льонгин. Практичний радіо-аматор. Порадник для всіх. З рис. – Львів, 1933. – 22 с. (Автограф: «Я. Дашкевич»).

РК I И 67.057. Свіфт Джонатан. Гулівер у лапутів / За англійським оригіналом для українських дітей зладив Ю. Шкрумеляк. – Львів: Накл. Вид-ва «Світ Дитини»; друк. оо. василіян в Жовкві, 1932. – 108 с.: іл. (Автограф: «Ярослав Дашкевич (1935)» і дарчий напис О. Степанів: «Чемному Славчикови від св. от. Миколая, 1935»).

РК И 67.207. Лучишин І., інж. Наш світ: Земля, сонце, місяць, планети і зорі, їх вигляд та рухи. (З образками). – 2-ге вид., доповн. – Яворів: Накл. «Самоосвіти», 1933. – 40 с. – (Вид. «Самоосвіта». – Ч. 5). (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 18.1.43»).

РК III И 85.019. Harasymczuk Roman Włodzimierz, dr. Tańce huculskie. – Lwów: Nakł. Towarzystwa Ludoznawczego, 1939. – VIII + 304 s., il., mapy. – (Prace etnograficzne. – Nr 5) (Дарчий напис автора: «Вельмишановній др Олені Степанів з висловами правдивої пошани. Гарасимчук, 27/IX.1947»).

Відділ книжкових фондів (ОКФ)

ОКФ И 23.899. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta. – Wyd. 2-іе, rozszerz. – Lwów; Warszawa: Książ-

¹⁶¹ Про книжку: Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові – Львові... – С. 88.

¹⁶² Про книжку: Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові – Львові... – С. 138.

- nica-Atlas, 1925. – VIII + 274 s., il., plan (Автограф: «Олена Степанів, 1938»)¹⁶³.
- ОКФ И 41.360.** *Гавецькі Б.* Підручник фізики для III кляси середніх загально-освітніх шкіл / Пер. з пол. І. Сітницький. – Львів, 1938. – 218 с. (Автограф: «Яр. Дашкевич»).
- ОКФ И 50.922.** *Ponten Josef.* Der Meister. Novelle / Wstępem i przypisami zapatrzył H. Sternbach. – Warszawa; Lwów: Książnica-Atlas, 1933. – 123 s., il. (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 2.9.43»).
- ОКФ И 51.016.** *Plinius Secundus C.* Epistulae / Wydał R. Ganszyniec. – Lwów, 1937. – 32 s. – (Teksty Filomaty. – Nr 38). (Автограф: «Яр. Дашкевич»).
- ОКФ И 51.309.** *Polo Marco.* Na dworze Wielkiego Chana / Oprac. A. Herrmann; przełoż. M. Tamowski. – Łódź; Katowice: Nakł. Ludwika Fiszera, [1936]. – 191 s. (Автограф: «Яр. Дашкевич, 1940»).
- ОКФ И 53.877.** *Wójcik-Keuprulian Bronisława.* Ormianie polscy. Z cyklu: Obrazki obyczajowe. – Lwów: Nakł. Państw. Wyd. Książek Szkolnych, 1933. – 39 s. – (Biblioteka Szkoły Powszechnej. – Nr 57). (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 1940»).
- ОКФ И 53.899.** *Praktische Grammatik der Finnischen Sprache für den Selbstunterricht von M. Wellewill.* – 3-e Auf. – Wien; Leipzig, [1922]. – VIII, 200 s. (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 23.2.43»).
- ОКФ И 53.904.** *Deutsche Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts von Carl Weitbrecht.* 2. Sammlung Göschen. – Berlin; Leipzig, 1920. – 159 s. (Автограф: «Яр. Дашкевич, 1944»).
- ОКФ И 53.905.** *Das Fernsprechwesen von Dipl.-Ing. W. Winkelmann.* 2. Band. Sammlung Göschen. – Berlin; Leipzig, 1918. – 141, [1] s.: il. (Автограф: «Яр. Дашкевич, V.8.44»).
- ОКФ И 53.996.** *Deutsche Bürgerkunde von Dr. Politicus.* – Leipzig, s. a. – VIII, 280 s. – (Miniatur B-theek, 197). (Автограф: «Яр. Дашкевич»).
- ОКФ И 59.183.** *Пільга / Пільха Г.*¹⁶⁴, інж. Тайни природи. Початки хемії (з образками [П. Обаля]). – Львів: Накл. «Самоосвіти», 1934. – 48 с., іл. – (Вид. «Самоосвіта». – Ч. 7-8) (Автограф: «Ярослав Дашкевич, 18.1.43»).
- ОКФ И 271.947.** *Organizacja Służby Zdrowia Zarządu Miejskiego we Lwowie.* – Lwów, 1936. – 62 s. (Автограф: «Олена Степанів, 1943»).
- ОКФ И 282.013.** *Malaniuk Eugeniusz.* Tajemnica Hohola. – Warszawa: [Mieczysław Jaculewicz], 1935. – 15 s. (Автограф: «Яр. Дашкевич, 1939»).

¹⁶³ *Мовна М.* Путівники Львовом (друга половина XIX – початок XXI століть): історико-культурологічне дослідження. – Львів, 2014. – С. 49.

¹⁶⁴ Варіант прізвища на титульній сторінці.

ОКФ II И 660.939. *Колесса Філарет.* Українська усна словесність: I. Загальний огляд (із портретиками українських етнографів та народних співців); II. Вибір творів із поясненнями та нотами. – Львів: Накл. Фонду «Учітеся, брати мої»; друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1938. – 643, [3] с.: іл., ноти. – (Науково-популярна бібліотека Товариства «Просвіта»). (Автограф: «*Дашкевич Ярослав, 27.12.1941*»).

ОКФ 2.053.633. *Rzeczywistość gospodarstwa Polski i zamierzenia ku poprawie.* Muzeum Techniki i Przemysłu. Warszawa, 1938. – 23, [1] s. (Автограф: «*Олена Степанів*»).

Відділ наукової бібліографії

И 184.688. *Козут Осип, Котецький Б.* Ілюстрований провідник по Львові. – Львів: Накл. Т-ва «Рідна Школа»; з друк. НТШ, 1936. – 47 с.: [20] іл. (Автограф: «*Я. Дашкевич*», перекреслений рукою цензора)¹⁶⁵.

Частину цих видань, зокрема українських, зафіксовано в бібліографічному покажчику «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914-1939»¹⁶⁶.

Найраніший зі збережених автографів, дуже зворушливий – на книжці Джонатана Свіфта «Гулівер у лапутів», подарованій мамою 9-річному синові з дарчим написом: «Чемному Славчикови від св. от. Миколая, 1935» і дитячим підписом Ярослава Дашкевича (1935). Найпізніший – машинопис праці Олени Степанів «Дністер – важлива транспортна магістраль» (Львів, 1948), доповнений рукописними картами і планами, намальованими 22-річним Я. Дашкевичем.

Всього було виявлено 41 книжку, що належала Ярославу Дашкевичу¹⁶⁷, і 12 – Олени Степанів, з них 37 – українською мовою. Всі ці видання стосуються стислих ділянок знання або художньої літератури, і немає жодного з історії. Очевидно, книжки таких авторів, як Грушевський, Винниченко чи Липинський, залишились у спецхранах або були спалені в печах КДБ. Не знайшлася і книжечка Валтасара Грасіана і Моралеса «Підручний оракул і мистецтво мудрості», яку молодий бібліограф узяв собі з невпорядкованих фондів бібліотеки в 1945 р. на пам'ять про Донцова¹⁶⁸.

¹⁶⁵ *Мовца М.* Путівники Львовом... – С. 66.

¹⁶⁶ Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції... – 2010. – Т. 1: 1914-1919; 2012. – Т. 2: 1920-1923; 2015. – Т. 3: 1924-1927. – Кн. 1: 1924-1925; 2016. – Т. 3: 1924-1927. – Кн. 2: 1926-1927; 2018. – Т. 4: 1928-1931. – Кн. 1: 1928-1929; Кн. 2: 1930-1931; 2019. – Т. 5: 1932-1935. – Кн. 1: 1932-1933; Кн. 2: 1934-1935.

¹⁶⁷ Наразі не вдалося встановити назви книжок з власницькими помітками Я. Дашкевича за номерами И 53781, И 55391, И 57259 і видання з автографом «Яр. Дашкевич, 1945».

¹⁶⁸ *Дашкевич Я.* Дмитро Донцов, Євген Маланюк... – С. 543.

Непросто було розшукати матеріали, що зберігалися колись у відділі наукової бібліографії – після його поділу на науковий сектор та читальний зал. За допомоги завідувачки відділу наукової бібліографії п. Луїзи Ільницької та п. Роксоляни Вдовичин у фондах читального залу сектора довідково-бібліографічного обслуговування відділу бібліотекознавства вдалося віднайти оригінальний примірник «Протоколу бібліографічної наради у Києві 21-22.XII.1945»¹⁶⁹. Є й підготовані у Відділі бібліографії ЛфБАН УРСР у 1940-х рр. бібліографічні покажчики, у т. ч. «Матеріали до бібліографії Михайла Драгоманова»¹⁷⁰. Знайдено також каталог «Картотеки псевдонімів і криптонімів» та скриньки до «Репертуару української книжки», картки в яких написані рукою багатьох українських бібліографів, у т. ч. Ярослава Дашкевича.

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника опинився вилучений в Олени Степанів під час арешту нарис «Львів» (1945)¹⁷¹, на титульному аркуші якого під прізвищем авторки синім олівцем рукою цензора зазначено: «автор враг». (Про подібне читаємо у щоденнику Я. Дашкевича: «Доля нашої бібліотеки – напис коло мого прізвища над статтею: “автор – враг народа”»)¹⁷². Зберігся і план-проект цієї праці з численними таблицями, діаграмами, мапами і планами. Стаття «Проблеми індустріалізації Львова» (1946)¹⁷³ та різні чернетки до неї, наукова тема на 1946/47 рр. «Розвиток промисловості західноукраїнських областей у зв'язку з індустріалізацією Львова і п'ятирічним планом розбудови і розвитку н/г 1946-1950 р.» відображають намагання вченої навіть у радянський час займатися улюбленою науковою роботою й продовжувати дослідження з економічної географії.

¹⁶⁹ Я. Дашкевич записав собі для пам'яті: «Це мій домашній примірник протоколу, який після мого арешту забрав собі М. П. Гуменюк, використовуючи його в своїй науковій діяльності – зокрема дуже солідну доповідь Максименка!» (МБАЯД. С1-4/2: Папка № 598 «Репертуар української книжки І»).

¹⁷⁰ Матеріали до бібліографії Михайла Драгоманова / Склад Я. Дашкевич; Б-ка філіалу АН УРСР. Укр. сектор. – [Львів, 1944-1945]. – 36 с. Пізніше над бібліографією Драгоманова працювали також Ю. Заяць та О. Павенцький. Див.: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. – Т. 2. – С. 486.

¹⁷¹ Машинопис з рукописними виправленнями автора і планами, виконаними на кальці (чорною, червоною, зеленою та синьою тушшю), вклеєними в текст. Примірник був вилучений до спецфонду.

¹⁷² МБАЯД. Щоденник Я. Дашкевича II (4.VI. – 24.VIII.1956), запис за 19.[VII.1956], арк. 24 зв.

¹⁷³ На обкладинці зазначено: «Передано в Київ 15.VI.1946. Сморгжко». Писано на звороті харчових талонів періоду німецької окупації 1944 р.

Є й конфісковані витинки зі світлинами з німецької та української преси (1915-1917 рр.) Олени Степанівни як хорунжої УСС та вирізка 1934 р. «Д-р Олена Степанів-Дашкевичева в полтавському вбранні» тощо.

Також дійшов до наших днів машинопис дипломної праці Ярослава Дашкевича «Іван Франко – театральний критик» (Львів, 1949)¹⁷⁴.

Фрагмент каталогу домашньої книгозбірні О. Степанів і Я. Дашкевича – зошит «Географія» – свідчить про величезний науковий потенціал, що був тривкою основою для наукових студій і синтез, перерваних арештом.

Каталог домашньої книгозбірні: зошит «Г»

З-поміж рукописів, конфіскованих органами МДБ під час арешту Олени Степанів у грудні 1949 р., дивом уцілів каталог одного з тематичних підрозділів домашньої книгозбірні – «Географія» (1944), який потрапив спершу до спецфонду бібліотеки, а після розформування підрозділу – до відділу рукописів ЛНБ України ім. В. Стефаника¹⁷⁵. Зошит у вибляклій зеленій обгортці з автографом «Яр. Дашкевич», заповнений старанним чітким письмом молодого бібліографа, охоплює 79 аркушів дрібного тексту кирилицею й латиною різними мовами. Бібліографічні позиції з детально описаними виданнями супроводжуються цілою системою авторських позначок, яка дозволила вкінці звести статистику цих друків за тематикою, мовою, наявністю ілюстрацій, фотографій, мап та інших ознак. Помітно, що молодий бібліограф просто захоплений своєю працею, милується кожною книжкою, любовно описуючи материну і власну книгозбірню. У каталозі вказано, що близько 17 видань відсутні на місці, є 245 книг кирилицею (українською й російською мовою) та 255 – іноземними мовами, латиницею. Частина книг повторюється в різних описах, серійні видання зафіксовані як одне тощо. З відсилань випливає, що крім підрозділу «Географія» книгозбірня мала ще й інші – «Історія» й «Література», «Метеорологія, кліматологія, також біологія, геологія, антропологія, астрономія». Вочевидь, картографія також була описана окремо.

Цікаво, що російськомовні книжки позначені як «ЛЛ» (іноземна література), а російська мова – як «М» (московська).

Загалом на 27 лютого 1944 р. було скаталоговано видань: українських (У) – 108⁽⁻⁴⁾, російських (М) – 47⁽⁻¹⁾, німецьких (Н) – 114⁽⁻²⁾, польських (П) –

¹⁷⁴ Опубл. в скороченні: Дашкевич Я. Іван Франко як театральний критик // Його ж. Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 333-360.

¹⁷⁵ Каталог книгозбірні Олени Степанів і Ярослава Дашкевича. Зошит «Г» [Географія] (1944). Рук., укр., нім., пол., рос., фр., англ. та ін. мови. 72 арк.

146⁽⁻⁷⁾, англійських (Анг) – 3, французьких (Фр) – 2, голландських (Гол) – 1, італійських (Іт) – 3. Разом – 424⁽⁻¹⁴⁾, без картографічних праць.

Згідно з останнім записом у каталозі, на 11 січня 1945 р. зафіксовано: українських – 133⁽⁻²⁾[⁻²], російських – 73⁽⁻¹⁾[⁻⁴], німецьких – 165⁽⁻²⁾[⁻⁵], польських – 185⁽⁻⁵⁾[⁻⁹], англійських – 4, французьких – 4, голландських – 1, італійських – 3, есперанто – 1. Разом – 569⁽⁻¹⁰⁾[⁻²⁰] книжок.

Видання з географії поділені на такі тематичні підгрупи:

«1. Землезнання (фізична г[еографія]) і матем[атична] г[еографія]).

2. Біогеографія.

3. Картознавство (без військ[ового]).

4. Описова фізична г[еографія] заг[альна].

5. Геополітично-економічна г[еографія] заг[альна].

6. Хрестоматії.

7. Нариси поодиноких країн чи груп з пол[ітичною географією].

8. Україна.

9. СРСР.

10. Польща. (Г[енеральна] Г[убернія]).

11. Німеччина.

12. Історія науки, відкриття та подор[ожей].

13. Провідники та тур[истичні] просп[екти].

14. Методика та дидактика навчання г[еографії].

15. Словарі.

16. Альбоми.

17. Подорожні вражіння.

18. Бібліографія.

19. Кліматологія та метеорологія».

Я. Дашкевич завершив складати каталог 27 лютого 1944 р., хоча останній запис стосується 11 січня 1945 р.¹⁷⁶ Можемо припустити, що разом із розділом географії домашня книгозбірня могла налічувати десь близько двох тисяч видань.

Бібліографія української преси

Покажчики з бібліографії, які укладав сам вчений, часто так і залишалися неопублікованими – більшість їх, часто навіть надрукованих на машинці, зберігаються в науковому архіві Я. Дашкевича. Однією з багатолітніх тем досліджень Я. Дашкевича була українська періодика Західної України. Маючи обмежені можливості (у ті часи можна було займатися тільки «революційною»

¹⁷⁶ Повний текст каталогу подаємо при кінці збірника.

та «прогресивною» пресою), бібліограф усе ж збирає величезний матеріал про всі видання, в т. ч. й заборонені польською цензурою в міжвоєнний період, нелегальні, т. зв. націоналістичні, періодику й одноднівки та календарі, що виходили в добу Західно-Української Народної Республіки, друки Галревічому, армій, фронтів тощо. Тематика бібліографічних покажчиків Я. Дашкевича, які побачили світ у другій половині 1950-х – 1960-х рр., звісно ж, визначалася межами можливого і стосувалася комуністичної, прогресивної й нелегальної преси Західної України. Проте й ці науково-довідкові видання відрізнялися великою науковою сумлінністю та видавничою культурою. Скажімо, 1957 р. «перед святами вийшов збірник Ін[ститу]ту сусп[ільних] наук АН з покажчиком львівської комуністичної й прогресивної преси 1918-1939 р., складеним Я. Р. Дашкевичем¹⁷⁷. Певне Ви маєте (або матимете) відбитку. Робота дуже сумлінна»¹⁷⁸. Своїми багатими картотеками вчений щедро поділився з українським дослідником з Варшави Євгеном Місилою – при підготовці останнім покажчика західноукраїнської преси¹⁷⁹.

Книга про книжки

Архівна, бібліотечна й музейна діяльність Ярослава Дашкевича заслуговує на уважніший розгляд: і тому, що вони були важливими, хоча й не завжди обраними ним самим, етапами в житті вченого, і з огляду на його доробок у цих гуманітарних сферах.

Бібліографом Ярослав Романович працював і після повернення з таборів, однак уже не в бібліотеці, а у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР (1957-1966)¹⁸⁰. У цей період молодий історик, завдяки доброму знанню бібліотечних фондів Львова та наполегливій роботі в бібліотеках України й СРСР (переважно Москва, Ленінград, Єреван) написав ґрунтовну дисертацію «Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV–XIX ст.», яку захистив 1963 р. в Єревані¹⁸¹. А рецензування нових історичних, філологічних, етнографічних, сходознавчих видань не лише вхо-

¹⁷⁷ Дашкевич Я. Бібліографічний покажчик комуністичної та прогресивної преси Львова (1918-1939 рр.) // З історії революційного руху у Львові 1917-1939. – Львів, 1957. – С. 721-739.

¹⁷⁸ Лист Ф. Максименка до Ю. Меженка від 27 грудня 1957 р. // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ. ВР), ф. 191, спр. 1730, арк. 2-4. Листування підготоване до друку Р. Дзюбаном і Г. Сварник.

¹⁷⁹ Бібліографія української преси в Польщі (1918-39) і Західньо-Українській народній республіці (1918-19) / Уклад Є. Місило. – Едмонтон, 1991. – Довідник № 44.

¹⁸⁰ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 17.

¹⁸¹ Дашкевич Я. Замість передмови... – С. VII.

дило до службових обов'язків цього науковця, але й стало для нього, через постійну спрагу до нового, до пізнання й відкриттів, одним із улюблених занять. Він прискіпливо й критично аналізував українські й російські монографії, збірники документів, мемуарні й художні видання, робив огляди зарубіжних журналів, книг, цікавих статей з різних галузей гуманітарних та інших наук.

Саме Я. Дашкевич запропонував відновити реалізацію масштабного проекту української бібліографії¹⁸², концепція якого розроблялася ще 1945 р. за участю видатних учених-книгознавців С. Маслова, Ф. Максименка, Ю. Меженка, та написав низку статей на цю тему. На сторінках опублікованого листування з Меженком йдеться і про спільні зусилля задля укладення повної ретроспективної бібліографії українського друку, яку тоді називали Українським бібліографічним репертуаром, і про питання методики її створення, зокрема відбору бібліографічних джерел, що стали б основою такої роботи, підготовки інструкції з опису видань, ставлення до зарубіжної україніки, окреслення хронологічних меж репертуару тощо.

Розглядаючи «Концепцію національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича», Л. І. Ільницька дійшла висновку, що головним у цьому напрямку діяльності вченого було чітке визначення позиції стосовно поняття «українська книга»: «українська книжка – це книжка українською мовою»¹⁸³.

«Якби хтось хотів досліджувати історію не створеної досі національної бібліографії в Україні, то вона повністю постала б у згаданих раніше працях Я. Дашкевича, пройшовши через його душу і долю. З характерною для стилю його письма простотою викладу складних питань він аналізує теоретичні здобутки з проблем національної бібліографії у 20-і роки, її мартиролог у 30-і роки, спроби створення бібліографії нової української книги у повоєнні роки, сучасні проекти і проєкти»¹⁸⁴, – підсумувала тему Л. Ільницька.

Його турбувала доля архіву І. Крип'якевича, особистої книгозбірні Ю. Меженка та зібраних ним колекцій¹⁸⁵. Коли з'явилася можливість говорити про проскрибованих осіб, Ярослав Романович не проминав жодної нагоди, аби

¹⁸² На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. / Підгот. тексту і прим. Л. І. Ільницької; відп. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1991. – 60, [1] с.

¹⁸³ Дашкевич Я. Навколо репертуару української книги 1798-1916 // Репертуар української книги, 1798-1916: Матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. 1: 1798-1870. – С. XIII.

¹⁸⁴ Ільницька Л. Концепція національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича... – С. 9.

¹⁸⁵ Про це див.: Свартик Г. Юр Меженко і Ярослав Дашкевич... – С. 45-70.

відновити пам'ять про Юра Меженка і працю його життя. У листі Я. Р. Дашкевича до директора Центральної наукової бібліотеки АН УРСР М. І. Сенченка від 7 листопада 1988 р. не лише накреслена комплексна програма відзначення 100-річчя з дня народження Ю. О. Меженка в 1992 р., але й ініційоване відновлення омріяного ним Репертуару – складання «Бібліографії нової української книги 1798-1916 рр.»¹⁸⁶.

Він врешті і став ініціатором видання давнього проекту друком. Тож колишнє сумно-іронічне передбачення Федора Максименка в листі до Юра Меженка майже справдилося: «... мені здається, що й Ваш репертуар Укр[аїнської] книги 1798-1914 р., якщо й буде закінчений Вами, то надрукують його вже внуки Ярослава Ром[ановича] Дашкевича, якраз саме до двохсотліття Енеїди в 1998 році»¹⁸⁷.

Дякувати Богові, наміри й зусилля українських книгознавців не пропали намарно й робота, задумана у 30-ті, частково зреалізована в 40-ві роки ХХ ст., знайшла продовження в незалежній Україні. Перший том «Репертуару української книги, 1798-1916: Матеріали до бібліографії» побачив світло денне в 1995 р., останній, дев'ятий – у 2005 р. Видання було підготоване відділом бібліографії у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України під керівництвом Луїзи Ільницької й за науковою редакцією Ярослава Дашкевича.

А ще в 1991 р. Львівською академічною бібліотекою опубліковано дуже важливий архівний документ – протокол вікопомної наради 1945 р. у Києві, на якій ішлося про укладання бібліографії української книги 1798-1914 рр. і в якій брав участь молодий бібліограф Я. Дашкевич. Завідувачка відділу наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаника Л. І. Ільницька згадувала: «Готували протокол до друку ми з Ярославом Романовичем за текстом копії, яку підписав Ю. Меженко. Копія, оправлена в саморобну обкладинку, з власноручним (Я. Дашкевича) написом назви документа, зберігалася в його особистому архіві, а після арешту в 1949 р. доля цього документа, як і решти архіву та бібліотеки, була невідомою»¹⁸⁸. Видано його із промовистою передмовою Ярослава Романовича «Нарада нездійснених мрій», оприлюднено й тексти більшості виступів¹⁸⁹.

¹⁸⁶ МБАЯД. С1-4/2: Папка № 598 «Репертуар української книжки І». Опубл.: *Сварник І. Юр Меженко і Ярослав Дашкевич...* – С. 65-67.

¹⁸⁷ Лист Ф. Максименка до Ю. Меженка від 9 травня 1947 р. // ІЛ. ВР, ф. 191, сир. 1722, арк. 5.

¹⁸⁸ *Ільницька Л.* Концепція національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича... – С. 4-5.

¹⁸⁹ На шляху до створення репертуару української книжки... – 60, [1] с. [Дашкевич Я. Нарада нездійснених мрій: [Вступ. ст.], с. 3-8; протокол включає виступи: *Межен-*

Темі Репертуару нової української книжки вчений присвятив чи не найбільшу серію виступів і публікацій – починаючи від 1989 р. Ми намагалися відтворити найповніші варіанти всіх текстів за оригіналами, які відклалися в Меморіальній бібліотеці-архіві Я. Дашкевича. Так, наприклад, основоположна праця реконструйована за чотирма джерелами: «Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде?», що друкується за щорічником «Україна. Наука і культура» (Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173), доповнено пропущеними в цій публікації фрагментами з доповіді, виголошеної істориком 17 жовтня 1988 р. у київському культурологічному клубі «Спадщина» під назвою «Нова українська книжка 1798-1916 рр. (проблеми дослідження)», а також текстом статті «На шляху до створення репертуару української книжки 1798-1916 рр.» (1988 р. з доповненням 1989 р.)¹⁹⁰.

Із двох статей, присвячених питанням мовних проблем репертуару¹⁹¹, ми вибрали виступ 1991 р. Принциповою за змістом була доповідь «Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ», виголошена Я. Р. Дашкевичем на першій після відновлення Наукового товариства імені Шевченка у Львові конференції¹⁹².

Вчений уболівав і за долю «своєї» Наукової бібліотеки імені В. Стефаника, у якій розпочався його шлях у науку. 1991 року він вказував: «Приємно констатувати, що Львівська наукова бібліотека Академії наук України, в зв'язку з змінами в керівництві, врешті, мабуть, зможе працювати в нормальному

ко Ю. О. Завдання, обсяг та джерела роботи, с. 10-13; Максименко Ф. П. Бібліографія української бібліографії як джерело для складання бібліографії української книги 1798-1914 рр., с. 19-28; Дашкевич Я. Р. Мовні проблеми бібліографії української книги в Галичині та на Закарпатті, с. 30-35; Марківська Т. М. Основні засади опису книжок в майбутній бібліографії, с. 35; Ровнер О. С. Анотація, її характер та мета в майбутній бібліографії [Анотування, його характер та межі], с. 40-46; Лутковський В. В. Утворення фонду «Української колекції», с. 46-47; Волобуєва Т. Г. Розподіл функцій роботи поміж Києвом та Львовом, с. 50-51].

¹⁹⁰ МБАЯД. С1-4/2: Папка № 598 «Репертуар української книжки І». Маш., 22 с.

¹⁹¹ Дашкевич Я. Мовні проблеми «Бібліографії української книги 1789-1914 рр.» в Галичині та на Закарпатті // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Б-ці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 30-35; Його ж. Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1917 рр. // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 37-39.

¹⁹² Короткі тези цієї доповіді опубл. в: Дашкевич Я. Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: До 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові: Матеріали наук. симп. – Львів, 8-9 черв. 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137-138.

руслі»¹⁹³. Під зміною керівництва малося на увазі призначення директором відомого науковця – археолога Лариси Крушельницької, з чого почався новий етап у житті установи, яка знову стала важливим осередком наукового життя регіону, особливо в галузі бібліографії, книгознавства, історії журналістики.

Особливим пієтетом і теплом позначені нариси історика про наших видатних бібліографів – Івана Левицького, Мирона Кордубу, Федора Максименка. Про останнього він пише: «... мав феноменальну пам'ять на книжки, тому переходив у бібліотеці [НБ ЛДУ] від полиці до полиці, брав книжку до рук і вона закарбовувалася в його свідомості. Максименко налагодив швидко видання у Львові бібліографічних покажчиків, також великих за обсягом, оперативних інформаційних бюлетенів»¹⁹⁴. Бібліографія, глибоке знання літератури предмета для Я. Дашкевича завжди були неодмінною умовою його власних пошуків. Пригадую, з якою пошаною він узяв до рук тоненьку брошуру Івана Крип'якевича «Джерела з історії Галичини. Період феодалізму», подаровану Іванові Сварнику його першою наставницею в архіві – Валентиною Корнилівною Сіверською. Детально розглядаючи «Галицько-руську бібліографію» та багату рукописну спадщину Івана Левицького, вчений особливо акцентує його внесок у створення біографічного словника Західної України¹⁹⁵. Я. Дашкевич підготував ґрунтовний огляд наукової спадщини Мирона Кордуби, зокрема в галузях історії України та Польщі, археографії, історичної географії, топоніміки, етнічної та регіональної історії, біографістики, історичної бібліографії. Щодо останньої, яка склала велику картотеку на 55 тис. записів, то дослідник у різний час опублікував два її окремі огляди – стислий¹⁹⁶ і ширший¹⁹⁷, оцінюючи цей бібліографічний доробок як «справжній скарб для історика»¹⁹⁸. Здійснено ним і унікальний огляд неопублікованих і незавершених праць М. Кордуби та спільно з О. Прицаком видано біобібліографію цього талановитого науковця¹⁹⁹. Високо цінуючи

¹⁹³ Дашкевич Я. Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Т. Шевченка // *Його ж.* Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. – Київ, 1993. – С. 17.

¹⁹⁴ Дашкевич Я. Федір Максименко – людина, вчений, книголюб... – С. 674.

¹⁹⁵ Дашкевич Я. Матеріали І. О. Левицького як джерело для біографічного словника // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 281-294.

¹⁹⁶ Дашкевич Я. М. М. Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 6. – С. 115-130.

¹⁹⁷ Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2001. – Вип. 5-6. – С. 16-24.

¹⁹⁸ Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 597.

¹⁹⁹ *Korduba M.* La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917-1931. – Munich, 1972. – P. XIX–XLVIII. (Підпис: N. N.).

бібліографію, як одну з найважливіших допоміжних історичних дисциплін, учений відгукувався на кожне нове видання в цій галузі. У 1961 р. написав розлогу рецензію на надрукований накладом 150 прим. бібліографічний покажчик Р. Кац і Ф. Максименка з бібліографії історії УРСР²⁰⁰. У рецензії він не тільки відзначив позитивні риси цього науково значущого видання, а й запропонував низку суттєвих доповнень (23 позиції). На думку Я. Дашкевича, розширений і доповнений варіант такого покажчика варто було перевидати масовим тиражем. Того ж року вчений зробив огляд бібліографічної картотеки з краєзнавства Львівщини, над якою працював відділ історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, готуючись до подальшої роботи над «Історією міст і сіл» (на той момент вважалося, що видання матиме назву «Соціалістичні міста і села області» й міститиме енциклопедичні статті про всі населені пункти, у т. ч. навіть більші хутори, Львівщини). Її основу склала картотека з історії місцевостей Галичини, передана відділові академіком І. Крип'якевичем (бл. 10 тис. карток). Краєзнавчою бібліографією займалися тоді й дві львівські бібліотеки: ЛНБ і Обласна, які з 1951 р. щороку випускали покажчик «Соціалістична Львівщина»²⁰¹. Таким чином, для науковців було створено добрі передумови.

Значна кількість рецензій науковця на бібліографічні видання, переважно підписаних псевдонімами Д. Ярославич, С. Козаченко, Д. Іваненко, Я. Пісковий, Д. Спаський, Д. Ярович²⁰², вийшла друком на сторінках «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (НІБ, згодом «Архіви України»), редактором якого довгі роки був ширий приятель ученого, відомий археограф і джерелознавець Іван Бутич²⁰³. Це було зумовлене тим, що «за радянським принципом, одного автора не дозволялося друкувати більше двох разів у рік»²⁰⁴. 1962 року в НІБ з'явилася прихильна рецензія Я. Дашкевича на 1-й том біобібліографічного словника українських письменників, укладеного Л. Махновцем. Дослідник зазначає, що це «справжня криниця відомостей про літературу давньої Русі та пізніших століть», однак зауважує й чимало пробілів: слабке відображення західноукраїнської та іноземної

²⁰⁰ Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1961. – № 1. – С. 73-76.

²⁰¹ Пізніше ці видання стали основою солідного бібліографічного покажчика «Історія міст і сіл Львівської області» (Львів, 1977), підготованого бібліографами трьох бібліотек Львова – обласною, науковою та науковою університету. Науковим консультантом покажчика був Ф. Максименко.

²⁰² Див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 238. У виданні подано 27 псевдонімів і криптонімів Я. Дашкевича.

²⁰³ Докладніше: Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича...

²⁰⁴ *Гирич І.* Від короля Данила до Омеляна Пріцака... – С. 11.

літератури, помилки при описі стародруків, неповноту розділу «Описи рукописів», де відсутня бібліотека Онуфріївського монастиря у Львові, та ін. Дуже часто невеликі рецензії на бібліографічні роботи подавали набагато ширші узагальнення й ставали програмними документами для вивчення певних ділянок гуманітарного знання. 1963 роком датується досить різкий відгук на бібліографічний покажчик «М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький», підготований ЛБ АН УРСР. Книга, на переконання рецензента, має «значні і цілком необгрунтовані пропуски в довідково-бібліографічному матеріалі», зокрема в ньому бракує майже 200 наукових і публіцистичних праць Головацького, а також чимало видань І. Вагилевича (не згадана його участь у фундаментальній джерельній едиції «*akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej*» та ін.). Того самого року Я. Дашкевич високо оцінив бібліографічний покажчик Н. Королевич і Ф. Сарани «Слов'янська філологія на Україні (1958-1962)», нагадавши, щоправда, при цьому, що російський покажчик І. Калосєвої «Советское славяноведение» репрезентує значно більший хронологічний період – 1918-1960 рр. Попри це, рецензоване видання вчений назвав «надзвичайно потрібним славістам довідником». 1964 року виходить дуже гостра рецензія на бібліографічний покажчик «Історія міст і сіл Тернопільської області», анонімні автори якого припустилися численних перекручень, навіщось перекладаючи польські й німецькі назви українською й російською (!) мовами. Та навіть у такому вигляді, стверджує критик, покажчик допоможе майбутнім авторам статей до «Історії». В іншій тогорічній публікації Я. Дашкевич відзначає наукову вартість покажчика М. Багрича «Т. Г. Шевченко», який охоплює книжкові друки творів Кобзаря в УРСР та союзних республіках упродовж 1917-1963 рр. Як вказує рецензент, упорядник «виявив ряд видань, які досі не описувалися в шевченківських бібліографіях», а не вдалося розшукати лише 8 видань 1917-1919 і 1941 р., що побачили світло денне в Лубнах, Боришполі, Катеринодарі, Катеринославі, Києві. Натомість тритомник Шевченка, буцімто надрукований 1933 р. в Харкові О. Дорошкевичем, вчений уважає міфічним.

Ярослав Романович не боявся робити те, про що інші автори боялися й подумати, як-от у ситуації з Омеляном Пріцаком: «У 1964 р., отримавши від нього пакет з відбитками його праць, я опублікував у Києві, в журналі “Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР”, огляд праць Омеляна. По суті, єдиний тоді об’єктивний огляд його досліджень – бо всі інші згадки в Москві та Києві зводилися до лайки та навішування йому ярликів антирадянця, націоналіста, норманіста...»²⁰⁵.

²⁰⁵ Дашкевич Я. Омелян Пріцак: життя і творчість // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 849.

Це були рідкісні випадки, коли вдавалося обійти сувору цензуру. У цьому контексті варто згадати й уже коментовану Мартою Пономаренко появу критичної (на тлі численних позитивних) рецензії Я. Дашкевича на джерельне видання, випущене ЛБ АН УРСР. Це був російськомовний збірник документів та матеріалів «Антифашистский конгресс работников культуры во Львове в 1936 г.», що вийшов 1956 р. за редакцією П. Козланюка (укладач – співробітниця відділу рукописів ЛБАН УРСР Т. Козачук, друкарня видавництва АН УРСР у Львові). «Публікація Я. Дашкевича [...] цілковито відрізняється від хвалебних, замовних рецензій та відгуків решти авторів як бібліотечного, так і позабібліотечного рівня. Взагалі поява цього друку у київській періодиці викликає шире здивування, – яким чином республіканське цензурне сито пропустило текст нещодавнього політв'язня, незважаючи на його високу професійність та інтелект? Ярослав Романович у властивій йому лаконічній формі проаналізував збірник і висловив низку суттєвих зауважень до видання, які стосувалися і вибору матеріалу, і недостатньо продуманої структури книги, і нефахового перекладу іноземних текстів і т. д. Рецензія Дашкевича – це своєрідний “лікнеп” з археографії для початкуючого укладача під час підготовки автентичних писемних джерел до друку»²⁰⁶.

У 1966 р. виходить ґрунтовна рецензія Я. Дашкевича на фундаментальне (понад 20 тис. позицій) московське бібліографічне видання «История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период». Його готувала група фахівців під керівництвом авторитетної вченої М. Нечкіної. Як впливає з рецензії, упорядники, в силу тривалої імперської традиції (таких слів Я. Дашкевич, звісно, не вживає, але сенс зауваг зводиться саме до цього), «присвоїли» Росії багато відомих імен українських істориків (Нестор-літописець, І. Гізель, А. Лизлов, М. Довнар-Запольський, М. Владимирський-Буданов, О. Єфименко та ін.), історичних явищ (київське та галицько-волинське літописання) та територій – Північне Причорномор'я і Крим в період існування грецьких колоній і тюркських державних утворень. Учений помічає і ще одну суттєву хибу в історіографії історії Західної України: укладачі враховували тільки праці українців, росіян і білорусів, відкидаючи дослідників інших національностей (хіба що ті працювали на Східній Україні). Через це в покажчику відсутні такі непересічні постаті, як Ф. Равіта-Гавронський, М. Дідушицький, О. Чоловський, Ф. Яворський та ін., відомості про історичні дослідження, що велися у Львівському й Чернівецькому університетах, про західноукраїнські архіви, наукові товариства тощо. Фрагментарно описана й українська

²⁰⁶ Пономаренко М. Видавнича діяльність Львівської бібліотеки Академії Наук УРСР (1956-1959): події, тематика, персоналії // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – Львів, 2012. – Вип. 4 (20). – С. 58-59.

наукова література міжвоєнної доби, пропущено прізвища понад 30 істориків, зосібна Б. та О. Барвінських, М. Біляшівського, С. Величка, І. Джиджори, К. Мельник-Антонович, О. Партицького, М. Петрова, Ю. Сіцінського, М. Теодоровича, Я. Шульгина та ін. До кожного з прізвищ рецензент подає конкретні біографічні публікації. Також пропонує шестисторінкове доповнення до опублікованих біограм В. Антоновича (11 позицій), Д. Бантиша-Каменського, Л. Беркута, Ф. Бруна, М. Владимирського-Буданова, Ф. Вовка. Рецензент пише про безліч пропусків і перекручень та інших помилок, пов'язаних із поспіхом, небажанням звир'ятати видання в автопсії, редагувати текст, наголошує на слабкості зв'язків з українськими істориками й бібліографами: московичі не володіють інформацією про великі картотеки історичної літератури в ДІБ УРСР, Інституті історії в Києві та Інституті суспільних наук у Львові.

1965 року спільно з І. Крип'якевичем, М. Марченком, А. Введенським, іншими знаними істориками, учений опублікував в «Українському історичному журналі» програмну статтю «Про необхідність видання бібліографії з історії УРСР». 1966 року в празькому журналі «Slavia» оприлюднив свій критичний відгук на, здавалося б, фундаментальний довідник «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839-1959», укладене АН УРСР і ДПБ у Києві. Відзначивши, що в рецензований покажчик вкладено багато років наполегливої праці багатьох фахівців, науковець на прикладі конкретного видання робить узагальнення: «Кожна бібліографія, якщо вона не є просто механічним повторенням давніших покажчиків, приносить більшу чи меншу користь як допоміжне джерело, необхідне для розшуку потрібної літератури. Було б, однак, надто примітивно визначати цінність бібліографічного довідника лише з цієї точки зору. Основним критерієм кожної наукової бібліографії мусить бути її відповідність до сучасного рівня і перспектив розвитку певної галузі наукових досліджень. [...] Під фундаментальністю бібліографії треба розуміти не лише її вичерпність, наявність невеликої кількості можливих доповнень, але й такий спосіб подачі забібліографованого матеріалу, при якому кожний, хто звертатиметься до довідника, може легко отримати відповідь на питання, що його цікавить»²⁰⁷. Далі рецензент констатує явну неповноту виявленого матеріалу, в т. ч. бібліографічного, мовами народів СРСР (як-от вірменська), ігнорування величезної кількості публікацій у «Ділі», «Руслані», «Народному голосі», «Світлі», харківських «Вістях» і «Коммунисте», київських «Галицькому комуністі» й «Пролетарській правді», а також у журналах «Книгарь», «Наше минуле», «Стара Україна»,

²⁰⁷ Дашкевич Я. [Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість 1839-1959. Т. 1-2 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, О. Д. Кізлик та ін. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963 // Slavia. – Praha, 1966. – № 1. – С. 139-140.

«Дукля», «Дружно вперед», варшавському «Нашому слові». Щодо цілковито проігнорованих упорядниками т. зв. прогресивних українських газет за кордоном (цей пасаж, як данина тодішній цензурі, відразу викликає в читача думку про «реакційні» часописи, яких було явно більше) Ярослав Дашкевич зазначає «В ідейному та, в значній мірі, в науковому відношенні матеріал цих сучасних українських закордонних видань ніяк не гірший від того, що друкувався “в Женеві та в інших містах” 80 чи більше років тому». Суттєвим недоліком довідника критик називає недогримання норм бібліографічного опису видань (або ж непослідовність укладачів), а також відсутність у двотомнику географічного вказівника, в той час як іменний і предметно-тематичний зроблені досить сумлінно.

Увагу привертає і прискіплива рецензія на фундаментальну працю (т. 2 з шести планованих) відомих західних книгознавців К. Мейчла (Стенфорд) і Дж. Сіммонса (Оксфорд) «Guide to Russian reference books» – путівник по радянських довідниках, виданий Гуверівським інститутом бібліографічних студій. Ярослав Дашкевич, назагал позитивно охарактеризувавши видання, вказує на типову рису американського радянознавства (яку воно, до речі, й досі подолало не до кінця). Це «глибоко вкорінена реакційна тенденція трактувати Радянську Україну (як і інші союзні республіки) не як суверенну й повноправну державу в складі Радянського Союзу, а як, мало що не виключно, “географічне поняття”»²⁰⁸. Українські книги укладачі враховували хіба тоді, коли ті містили інформацію про видання російською мовою. Однак і за такого підходу, переконує дослідник, у 6-му томі варто перелічити бібліографічні праці Ф. Максименка, Р. Кац і Ф. Максименка, І. Крип’якевича, Ф. Сарани, П. Кудлая, В. Скорини, І. Калиновича, М. Лелекача й І. Гарайди, Є. Скляренка та ін. Серед авторів доробку з історіографії допоміжних історичних дисциплін рецензент згадує Є. Перфешького, Д. Багалія, М. Марченка, Л. Коваленка, з етнографії – О. Андрієвського, картографії – П. Тутковського. Важливою підказкою для колег-істориків може слугувати репліка рецензента про цінні покажчики Д. Шапіро, В. Кайє, Ч. Морлі, огляди літератури в журналі «Forschungen zur osteuropäischen Geschichte» та серійному виданні «The American bibliography of Slavic and East European studies», американський архівний путівник «Records in the National Archives relating to the Russian Empire and Soviet Union». Порівняно короткою є рецензія 1968 р. на бібліографію польської нумізматики М. Гумовського й Г. Барановського (Торунь, 1967). Учений пише про дивний принцип відбору літератури, яка територіально охопила повоєнну Польщу, а також давню Річ Посполиту: укладачі

²⁰⁸ Корибут С. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Maichel K. Guide to Russian Reference Books. Vol. 2. – Stanford (Cal.), 1964 // Архіви України. – Київ, 1966. – № 1. – С. 74-75.

відбрали тільки польські та російські видання, пропускаючи українські. Тому в довідник не потрапили численні напрацювання В. Антоновича, О., І. та В. Шугаєвських, А. Єршова, П. Неселовського, М. Слабченка, В. Біднова, М. Брайчевського, І. Свешнікова, В. Лукомського, В. Ляскоронського та ін.

1967 року історик пропонує І. Бутичеві до публікації «рецензію (заслужено сувору) на “Українські грамоти XV ст.” В. Русанівського»²⁰⁹. Після її друку відповідальний секретар «Архівів України» Б. Гордієнко в листі до Я. Дашкевича з 18 січня 1967 р. повідомляв, що № 6 «Архівів України» за 1967 р. тут же розхпали, його «читають як найкращий художній твір, а до редакції, як до Мекки, йдуть з надією придбати примірник № 6. Та даремне! Ми нічого не маємо. Кажуть, що В. М. Русанівський, довідавшись про рецензію, що її написав якийсь автор, та почитавши її, не був присутнім на одному з засідань [Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР]. Мабуть, від радощів»²¹⁰.

Протягом 1970–80-х рр. Я. Дашкевич був одним з оглядачів нових видань для мюнхенського журналу «*Russia Mediaevalis*», як і першим науковцем з України, який посмів публікуватися в «*Harvard Ukrainian Studies*»²¹¹.

Як відомо, 60-ті й початок 70-х років ХХ ст. були добою короткого відродження історії та інших гуманітарних наук в СРСР і в Радянській Україні. У цей період у Львові успішно працює постійнодіючий семінар з допоміжних історичних дисциплін при ЦДІА УРСР²¹², започаткований І. Крип'якевичем, у Києві відбуваються республіканські конференції з архівознавства й допоміжних історичних дисциплін, виходить збірник «Історичні джерела та їх використання», у регіонах організуються щорічні історико-краєзнавчі конференції. На багатьох із них виступав і Я. Дашкевич. Пощастило тим, хто чув його цікаві, а часом і сенсаційні, доповіді у Львові, Вінниці, Дніпропетровську, Запоріжжі, Києві й багатьох інших містах.

Ярослав Романович до останніх днів життя любив і цінував книгу, постійно поповнював свою домашню бібліотеку, багату на книжки з історії, джерелознавства, сходознавства (передовсім вірменістики), філології, мистецтвознавства, різних інших сфер духовності, що цікавили вченого.

²⁰⁹ *Ярославич Д.* З приводу нової публікації українських грамот XV ст. [Рец. на кн.:] Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В. М. Русанівського. – Київ: Наукова думка, 1965. – 163 с.: іл. // *Архіви України*. – Київ, 1966. – № 6. – С. 87-95.

²¹⁰ Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича... – С. 262.

²¹¹ *Сисин Ф.* Ярослав Дашкевич як історик України // *Лицар Духу: Меморіальний зб., присвяч. професору Ярославу Дашкевичу*. – Львів, 2011. – С. 15.

²¹² Див.: Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. Показчик видань архіву та літератури про його діяльність (1947-1988 рр.) / Уклад. О. Гневишева, Д. Пельц, Н. Царьова. – Львів, 1990. – 152 с.

Книга, її минуле, творці (автори, друкарі), матеріал (папір, філігранологія) постійно інспірували дослідника до пошуків в архівах і бібліотеках, участі в науковій полеміці, часто на міжнародному рівні й на сторінках престижних наукових видань Європи. Тож зовсім не випадковим було налагодження контактів цього українського інтелектуала із Юром Меженком – фундатором наукового книгознавства в Україні. Про знайомство з ним та його колегами Я. Дашкевич пише: «Йшла війна. Я бував час від часу в затемненому Києві. Мешкав у Меженка – його помешкання починалося зразу ж за директорським кабінетом. Хоча мені йшов лише 19-й рік, а Меженкові вже було понад 50, ми якось швидко стали близькими. Меженко показав мені свою велику колекцію Шевченкіани, опровадив по цілій академічній бібліотеці. [...] А пізніше дійшла черга до знайомства з людьми – не лише з тогочасними співробітниками бібліотеки. Виринали постаті нестрільяних у 1930-х рр., зокрема під час Великого терору. Приходив літературознавець Олександр Дорошкевич, [...] Микола Ткаченко з поораним глибокими зморшками обличчям [...] Ткаченко, історик зі “школи Грушевського”, звинувачений у націоналізмі, був змушений змінити фах і стати літературознавцем. [...] Заходив завжди ніяково усміхнений бібліограф Михайло Ясинський, людина з правильними благородними рисами обличчя, який також пережив лихоліття, а тепер горнувся до Меженка [...] Разом з Меженком я ходив до Сергія Маслового, знавця давньої української літератури – тоді я оглядав його прекрасну бібліотеку. [...] Там же я познайомився з його братом, також літературознавцем, Василем. [...] Й тут, десь весною 1945 р., коли ще тривала війна, з’явився Федір Максименко»²¹³.

У спогадах про Меженка Ярослав Дашкевич ділиться спостереженнями: «У 1931-1937 рр. прорвалася нагору і розлилася брудною рікою вся до цього часу прихована люта ненависть черні (я не боюся цього слова, яке чимраз частіше з’являється на сторінках нашої теперішньої преси. І справа тут, очевидно, в черні, як у категорії людей, а не лише в окремих прізвищах погромників). Так, Меженка вона не просто не любила, а люто ненавиділа, як керівника конструктивної продуманої науки, що не була – і не могла бути – під силу бездарним демагогам, які заздрили його науковій сумлінності й організаційним талантам. Йому не прощали європейської освіченості й скептичної усмішки, його цькували за гордість і принциповість, що не дозволили Меженкові йти на т. зв. самокритику»²¹⁴. Підмічені науковцем риси Меженка були вповні притаманні й самому Дашкевичеві. Той також

²¹³ Дашкевич Я. Федір Максименко – людина, вчений, книголюб... – С. 672-673.

²¹⁴ Дашкевич Я. Нескорений лицар української книги // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 617.

виділявся винятковою ерудованістю, начитаністю, знанням мов, мав особливу схильність до узагальнення й синтезу знань, часто визначав пріоритетні напрямки досліджень у різних гуманітарних галузях. Не випадково вони з Меженком потоваришували від першої зустрічі й підтримували не просто ділові, а й теплі стосунки в подальші роки. Коло спільних інтересів, передовсім у царині книгознавства й суміжних дисциплін, виразно простежується у збірнику взаємного листування вчених²¹⁵.

Зрозумілою також є особлива увага Я. Дашкевича до редагованого Меженком друкованого органу УНІК, журналу «Бібліологічні вісті»²¹⁶ – єдиного в СРСР наукового часопису, що публікував дослідження й матеріали з книгознавства, тобто історії книги, бібліографії, бібліотекознавства, бібліофільства, мистецтва книги, видавничої справи, музейництва. Серед авторів були видатні українські вчені С. Маслов, О. Дорошкевич, М. Зеров, у т. ч. галичани М. Возняк, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, російські книгознавці І. Бичков, С. Клепиков, О. Гераклітов, дослідники з Європи. Про це видання Ярослав Романович зробив докладну доповідь (опублікована 1989 р. в «Євшан-зіллі»), доповнену спогадами Меженка, відомостями про співробітників журналу й детальною бібліографією всіх 20 чисел цього часопису, що виходив упродовж 1923-1930 рр. і був знищений, як і сам УНІК. Тоталітаризм вбачав небезпеку наукового книгознавства в тому, що воно було власне науковим, виявляло зацікавлення історією, а його друкований орган публікував і рецензував праці нерадянських учених. «Марксистські» очорнювачі називали це видання «націонал-фашистським», а самого Меженка звинувачували в тому, що він об'єднав навколо себе «всіх реакційних книгознавців», у т. ч. російських націоналістів.

Саме Я. Дашкевич, починаючи від 1962 р., неодноразово звертався до Ю. Меженка з проханням написати спогади про «Бібліологічні вісті». Збереглося два варіанти цих споминів – повний (серпень 1962 р., Київ) і пізніший, підготований до друку машинописний (датований серпнем 1966 р.) – з пропусками фрагментів тексту про погром журналу й УНІКу. Спогади

²¹⁵ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем...

²¹⁶ Про журнал «Бібліологічні вісті» див. також: *Дашкевич Я.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Євшан-зілля. – [Львів], 1989. – Ч. 5. – С. 1-13; *Ковальчук Г.* Бібліологічні вісті 1923-1930: Систематичний анотований покажчик. – Київ: Абрис, 1996. – 160 с.; *Солонська Н.* «Бібліологічні вісті» як осередок української інтелектуальної та книгознавчої думки 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 11-44; *Матяш І.* Журнал «Бібліологічні вісті» як джерело вивчення історії архівної справи // Там само. – С. 45-51. У 1998-2001 рр. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника здійснила репринтне перевидання цього раритетного журналу.

Меженка (без бібліографічного додатка) Дашкевич упорядкував і передав до редакції журналу «Архіви України»²¹⁷, але через наступ маланчуківської реакції й усунення редактора журналу Івана Лукича Бутича, якого в 1971 р. звільнили з роботи в Архівному управлінні, публікація тоді так і не була здійснена. Спогади про «Бібліологічні вісті» були опубліковані Я. Дашкевичем тільки в 1992 р. – до сторіччя від дня народження Ю. Меженка²¹⁸. Пізніше їх разом з передмовою Ярослава Романовича включила до своєї книги М. А. Вальо: у збірнику «Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923-1969)»²¹⁹ подано повний варіант спогадів, але без бібліологічного опису часопису. Вперше ж повністю, тобто з додатком, вони були оприлюднені у книзі «Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем»²²⁰.

Спільно з Ю. Меженком у 1958-1961 рр. Я. Дашкевич працював над бібліографічним покажчиком до редагованого Іваном Франком журналу «Житє і слово»²²¹, надрукувати який свого часу так і не вдалося²²².

Вченого цікавили питання книгодрукування на теренах України, і не лише українського. Ще 1959 р. він підкреслив давність традицій українського педагогічного книговидання, публікуючи статтю про перший друкований буквар Івана Федорова, виданий у Львові 1574 р. й віднайдений аж 1954 р.²²³ Прикметно, що віддаючи данину радянській цензурі, науковець на початку іменує Федорова «великим російським першодрукарем, починателем друкарства трьох братніх народів». Однак уже в наступному абзаці, використовуючи авторську «Передмову» Федоровича до львівського «Апостола» 1574 р.,

²¹⁷ Є нотатка Я. Дашкевича: «Я. Степанів. Спогади Юрія Меженка про журнал “Бібліологічні вісті”. Післав 3.XII.1969 Бутичеві для “Архіви України” – не опубліковано».

²¹⁸ Пам'яті Юрія Меженка / Публ. та прим. Я. Дашкевича // Сучасність. – Київ, 1992. – № 10. – С. 116-123.

²¹⁹ Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923-1969) / Упоряд., передм., прим. М. А. Вальо. – Львів, 2002. – 324 с.: іл. Рец.: *Стрішенець Н. В.* Епістолярна спадщина Ю. Меженка // Бібліотечний вісник. – Київ, 2003. – № 5. – С. 56-58.

²²⁰ *Меженко Ю. О.* Спогади про журнал «Бібліологічні вісті» // Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 251-255.

²²¹ «В покажчику були докладно розписані всі вміщені в журналі літературні твори, статті, повідомлення, критичні замітки і т. д., розкриті псевдоніми авторів. Покажчик складається з передмови, аналітичного розпису змісту журналу (розпис складений в систематичному порядку) та допоміжного покажчика авторів». (Лист Ю. Меженка до О. Н. Мороза від 7 грудня 1961 р. // Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 215).

²²² 1968 року вийшов друком покажчик, підготований П. Баб'яком: Житє і слово: 1894-1897: Систематичний покажчик змісту / Склав П. Г. Баб'як. – Львів, 1968. – 68 с.

²²³ *Дашкевич Я. Р.* Перший друкований буквар на Україні // Українська мова в школі. – Київ, 1959. – № 1. – С. 53-56.

історик однозначно доводить переслідування просвітителя в Москві й цькування з боку «багатьох начальників, церковних властей і наставників», що змусили його стати емігрантом і продовжувати «сіяти духовне насіння» в Білорусі й Україні. У тексті виявляється філологічна освіта Я. Дашкевича: він не обмежується висновками попередників (Р. Якобсон, В. Люблінський, Т. Бикова) про «Буквар» як посібник з вивчення чистої і правильної церковнослов'янської мови, але й розглядає його структуру та дидактичні засади, вказує на джерела: вчення апостолів і отців церкви, зосібна Йоана Дамаскина (вони фігурують у «Післямові» видання), праці болгарських книжників XIV ст. Костянтина і Псевдодамаскина та північноруський «Буквар» XVI ст. На думку дослідника, у «Букварі» Федорова відчутні середньоболгарські мовні традиції, впливи тогочасної української мови й місцевого староруського варіанта церковнослов'янської мови. Велику роль, наголошує Я. Дашкевич, відіграли «Буквар» і «Апостол» у житті й діяльності Львівського братства, котре всіляко дбало про розвиток українського шкільництва, до того ж не тільки в Галичині. Масштабність мислення вченого засвідчується абзацом про раніше (1951) дослідження британськими вченими Д. Барнікотом і Д. Сіммонсом слов'янських стародруків англійських бібліотек. Ці науковці виявили принаймні 16 (насправді це число значно більше) букварів кінця XVI – середини XVII ст., що первинно були компіляцією чи наслідуванням книги Івана Федорова. А московські букварі аж до 1708 р. повторювали федоровський принцип розміщення матеріалу. Ще одне речення досі є актуальним для дослідників початків книгодрукування: «Дальші розшуки та дослідження допоможуть з'ясувати, чи львівський “Буквар” не мав попередників, зв'язаних з московським періодом (1563-1565 рр.) друкарської діяльності Івана Федорова або з ще давнішим дофедоровським періодом діяльності т. зв. “анонімної” друкарні в Москві». Ці слова написані 1959 р., до сенсаційних публікацій архівіста О. Мацюка про дофедоровське книгодрукування²²⁴. Видання «Букваря» у Львові Ярослав Дашкевич розцінює як видатну віху в культурному житті України, важливий крок у розвитку освіти, а саму книжку вважає «видатною пам'яткою української культури XVI ст.», першим відомим друкованим букварем у слов'янському світі.

Продовжуючи цю тему, вчений написав розгорнуту рецензію на монографію Я. Ісаєвича про І. Федорова та виникнення друкарства в Україні для поважного міжнародного видання. Віддавши належне скрупульозності й де-

²²⁴ Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова // Архіви України. – Київ, 1968. – № 2. – С. 3-14; Його ж. Ще про початки книгодрукування на Україні // Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. – Львів, 2000. – С. 47-59.

тальності висвітлення автором різних сторін початкового періоду книгодрукування, рецензент водночас помічає істотну ваду монографії: ігнорування зовнішньополітичних обставин того часу, коли Московія після Лівонської війни й походів Баторія опинилася в глибокій міжнародній ізоляції. Тому твердження автора про «тісні культурні зв'язки України з Росією» не просто голослівні – вони спотворюють суть культурних явищ. Далі Я. Дашкевич наводить вражаючі цифри: до кінця XVI ст. в Україні, Білорусі й Московії вийшло бл. 100 кириличних книг, тоді як у Західній Європі до 1500 р. з'явилося 30-35 тис. друків. Це, за висловом критика, означає «винятковий занепад культурного життя на Сході», натомість державна монополія книгодрукування за Івана Грозного є не свідченням прогресу, а спробою «втиснути книгодрукування в цілком контрольовані лещата»²²⁵. Надалі друкарство в Московії й Україні, як стверджує Ярослав Дашкевич, розвивалося цілком відмінно: у першій запанувала державна монополія, у другій воно стало суспільним: монастирсько-церковним, братським і приватним. Про це Ярослав Ісаєвич мовчить. Він не порівнює українські видання не лише з тогочасними московськими, але й із західними кириличними. Суттєвим недоліком монографії є її тенденційність: продовжуючи лінію російських дослідників, автор старанно оминає питання про видавничу справу дофедоровського періоду, а також продовжує ідеалізацію постаті Федоровича (наприклад, замовчує відомі ще з часів Є. Пташицького документи про контакти друкаря з польським королем Стефаном Баторієм і саксонським курфюрстом Августом, не висвітлює його поїздки на Балкани). На жаль, ця тенденція вплинула й на формування збірника документів про І. Федоровича²²⁶, науковим редактором якого був Я. Ісаєвич. Як бачимо, навіть жанр рецензії дозволяв ученому порушувати дуже важливі глобальні питання.

У поле зору дослідника доволі рано потрапили вірменське книгодрукування та вірменська культура загалом. Як знаємо, його кандидатська дисертація «Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX вв.», захищена в Єревані 1963 р., базувалася на однойменній монографії, виданій також у Єревані за рік до того. Помітне місце в книзі займають проблеми вірменської культури, освіти, книги. Я. Дашкевич був визнаним експертом у галузі вірменських архівів, канцелярій і їхнього діловодства, вивчав рукописну спадщину вірмен Львова, Кам'яця-Подільського, Бережан, Язлівця

²²⁵ Дашкевич Я. [Рец. на кн.:] Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні // *Russia Mediaevalis*. – München, 1987. – Bd. 6, 1. – S. 302-307.

²²⁶ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) / Упоряд. Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк, Е. Й. Ружицький. – Київ: Наукова думка, 1975. – 344 с.

та інших міст. Великий резонанс у науковому світі²²⁷ викликав підготований ученим збірник документів «Украинско-армянские связи в XVII веке». До нього ввійшли 65 документів (з українських, польських і вірменських архівів і бібліотек), значною мірою присвячених висвітленню історії запровадження унії вірмен з Римом (задля цього до Львова прибули місіонери-театинці на чолі з Л.-М. Піду). У боротьбі за збереження своїх церковних традицій, мови й культури вірмени використовували досвід і підтримку української громади²²⁸. У роки Хмельниччини вірменські купці чимало зробили для забезпечення козаків харчами, порохом, зброєю тощо (док. 32). Збірник дає добре уявлення про багатющий архів вірменської громади Львова (док. 30), про вірменську школу (док. 33, 36, 50, 53) та інші аспекти духовного життя вірмен.

У численних статтях видатного українського історика йдеться про вірменське книгодрукування в Україні та вірменського першодрукаря у Львові Ованеса Карматанянца (Івашка Муратовича). Глибоко дослідивши вірменські судові акти, виявлені серед книг львівського магістрату в ЦДІА УРСР у Львові, а також публікації вірменських, польських та західноєвропейських науковців²²⁹, Я. Дашкевич аргументовано довів тотожність Говганнеса (Ованеса) Карматанянца з відомим у львівських актових матеріалах Івашком Муратовичем, вивчив його біографію. Особливо детально він зупинився на діяльності вірменської друкарні, яка функціонувала у Львові протягом 1616-1618 рр. і видала кілька книжок, у т. ч. вірмено-кипчацькою (вірмено-половецькою мовою). Це, за визначенням ученого, єдине у світі виданняполовецькою мовою для вірмен України. Шкода, що в той час ці матеріали так і не були опубліковані в Україні, і наукова стаття з десятками архівних покликів про початки вірменського книгодрукування на наших теренах вийшла лише в Єревані (до того ж російською мовою)²³⁰.

* * *

Підсумовуючи, можна з певністю ствердити, що в бібліотекознавстві, бібліографії, книгознавстві й суміжних із ними дисциплінах Ярослав Дашкевич сказав своє вагоме слово. Його дослідження часто були новаторськими,

²²⁷ На нього з'явилося понад десяток рецензій, у т. ч. в Нью-Йорку, Берліні, Варшаві, Парижі, Єревані (див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 59).

²²⁸ Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост., автор предисл. и коммент. Я. Р. Дашкевич. – Киев, 1969. – С. 18-19.

²²⁹ Дашкевич Я. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянец // *Його ж.* Постаті. – 3-тє вид., доповн. – С. 88-98.

²³⁰ Дашкевич Я. Р. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянец // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1976. – № 1. – P. 221-233.

відкривали незнані сторінки нашої культурної історії, часто замовчуваної чи спотворюваної в минулому. Численні рецензії вченого відзначаються незалежністю думки, високою критичністю, колосальною ерудицією, містять конкретні пропозиції щодо вдосконалення довідково-бібліографічних видань, які він уважав основою будь-яких наукових студій.

* * *

Ідея підготовки нинішнього збірника виникла в розмові з Ярославом Романовичем десь у 2009 р., коли ми завершували роботу над виданням його листування з Юром Меженком. Тоді часто доводилось звертатися до книгознавчої тематики, розпитувати про складання Репертуару, про знайомих бібліографів, бібліофілів, бібліотекознавців. Первісно умовна назва майбутнього збірника звучала: «Книгодрукування. Книгознавство. Бібліотекознавство. Бібліографія». Йшлося про бібліологічні дисципліни в широкому міждисциплінарному вимірі, такому характерному для творчості вченого²³¹.

Збірник «У світі книги» об'єднує статті й рецензії Я. Р. Дашкевича, цільність яких демонструє саме такий синкретичний підхід до бібліології і творить розгорнуте полотно розвитку науки про книгу в історично обумовлених обставинах, на які впливали особи й особистості визначних представників книгознавчого й бібліотечного світу. Мовиться про місце і роль людини в історії, культурі, науці. Людини, яка плекала й захищала книгу від «варварів у саду». Людини, яка пристрасно любила книжки й не хотіла їх позбуватися.

* * *

На наше прохання Ярослав Романович накидав олівцем приблизний план майбутнього видання, в якому розкривалися «питання бібліографії, бібліотекознавства, бібліофілії, видавництва та друкарства» – всі ці бібліологічні теми порушував Я. Дашкевич, часто майже синхронно, тому розділити його статті та рецензії за формальними ознаками книгознавчих і бібліографічних дисциплін було доволі складно. При надзвичайній чіткості й ясності викладу, вчений-універсаліст, він практикував інтердисциплінарність у своїх текстах, комплексно й цілісно підходячи до тих чи інших тем.

Історик накреслив п'ять можливих розділів видання:

²³¹ Як трактує термін «бібліологія» історик Олексій Ясь, «сучасне книгознавство має розгалужені міждисциплінарні зв'язки, у т. ч. із багатьма спеціальними історичними дисциплінами (археографією, архівознавством, бібліографознавством, джерелознавством, іконографією, кодикологією, літописознавством, маргіналістикою, мемуаристикою, музеєзнавством, палеографією та ін.), а також з іншими науковими галузями й дисциплінами» (Ясь О. Бібліологія // Українська бібліотечна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua/article>).

I. Історія книги. Книгознавство. Портрети.

II. Історія друкарства.

III. Історія преси. Бібліографія.

IV. Бібліотекознавство. Історія бібліотек.

Планувалося, що автор сам напише передмову, Г. Сварник здійснить впорядкування збірника, а М. Кривенко, яка успішно виконала непросте завдання складання біобібліографії Я. Дашкевича в 2006 р., доповнить бібліографічний покажчик. Передбачалося виявити праці зі згаданої тематики, порівнявши їх різні варіанти, опубліковані в різні роки та розпорошені по різних важкодоступних виданнях. Зокрема, потрібно було відшукати «Науковий збірник АН УРСР» за 1946 р. і «Журнал Бібліотеки АН УРСР» за 1945-1946 рр., в яких з'явилися друком перші відповідні статті молодого науковця.

До розділу *Друкарство* автор відібрав по три статті про українське й вірменське книгодрукування, по чотири статті стосувалося бібліотек і бібліологічних журналів. Найбільшим за обсягом виявився розділ бібліографії, до якого увійшла й найбільша серія статей про Репертуар української книжки. З'явилася також тема *папери й філігранології*, що охопила 19 позицій, переважно рецензійних. Початково передбачався ще розділ *Рукописна спадщина* (мав включати статті про А. Шнайдера, І. О. Левицького, рецензії на «Личные архивные фонды», на джерельну едицію «Житомирської актової книги», «Справочник печатных описаний славяно-русских рукописей» Бельчикова й Бігунова, «Публікацію грамот», «Йосифінську і Францисканську метрики», «Текстологию» Лихачова, «Исследования по лингвистическому историковедению» тощо). Та через надто великий загальний обсяг матеріалу від цього розділу, як і від розділу про *папір*, вирішено було відмовитись.

Однак смерть професора Дашкевича перекреслила ці видавничі плани. Збірник «Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем», хоч і датований ще 2009 роком, на жаль, був презентований на урочистій академії до сороковин з дня відходу вченого.

За наступні десять років вийшли друком інші збірники його праць, підготовані з використанням рукописів, збережених у науковому архіві. 2011 року було впорядковано том блискучої історичної есеїстики Ярослава Дашкевича «... Учи неложними устами сказати правду»²³², який дуже швидко став рідкістю. У тому ж році видано збірник «Майстерня історика»²³³, що акумулював

²³² Дашкевич Я. «... Учи неложними устами сказати правду»: Історична есеїстика (1989-2008) / Голова редкол.: П. Сохань; редкол.: І. Гирич, М. Капраль, Г. Сварник, Я. Федорук, А. Фелонюк, Н. Халак. – Київ: Темпора, 2011. – 828 с., іл.

²³³ Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 792 с.

напрацювання з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Книга «Вірмени в Україні»²³⁴, підготовка якої була розпочата ще за життя автора, підсумувала серію праць із вірменознавчої тематики. (Перший том «Вірменія і Україна / Armenia and Ukraine» (2001; покажчики – 2002) зібрав наукові статті й рецензії Я. Дашкевича, опубліковані в умовах несвободи радянського часу за кордоном французькою та англійською мовами). Практично до всіх цих публікацій у науковому архіві збереглися не лише підготовчі матеріали, виписки, чернетки, робочі варіанти текстів, чистові рукописи, машинописи, а нерідко – й окремі відбитки. Особливістю є наявність українських підстав текстів, які були надруковані в перекладі іншими мовами.

Видані до 90-річного ювілею історика і сходознавця збірники праць «Україна і Схід»²³⁵ і «Україна на перехресті світів»²³⁶ представляють, відповідно, його доробок зі сходознавства та дослідження міжконфесійних, міжетнічних контактів на українських етнічних землях і на Великому кордоні. Найпопулярніше видання творів Я. Дашкевича – нариси про діячів історії, політики й культури «Постаті» – витримало третій наклад (Львів, 2016). Доповнене ще сотнею сторінок біографістики, воно наразі вичерпало цю тематику.

Звісно ж, усі ці збірники містять чимало непублікованих текстів ученого і з книгознавчої тематики. Тому, на жаль, уникнути републікації окремих текстів було неможливо. Проте зібрані під однією обкладинкою статті та рецензії автора органічно доповнюють одна одну й перетворюються на своєрідну монографію, яка поєднує історико-біографічні сюжети автобіографічного характеру з критичним осмисленням бібліографічного та книгознавчого доробку, репрезентуючи багату палітру бібліологічних та історичних студій. Об'єднані спільною концепцією й написані блискучим стилем, вони складають унікальну енциклопедію знань про захопливе й драматичне минуле книг, книгозбірень та книгознавців, бібліотекарів і бібліографів України у ХХ ст. Так книга, присвячена бібліотечній, бібліографічній та бібліологічній тематиці, логічно продовжує публікацію творчої спадщини професора Дашкевича.

* * *

Велика вдячність за виявлення рукописних матеріалів з домашньої книгозбірні Олени Степанів і Ярослава Дашкевича належить завідувачці відділу

²³⁴ Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: Зб. наук. праць / Упоряд. І. Гаюк. – Львів: Логос, 2012. – 1328 с.

²³⁵ Дашкевич Я. Україна і Схід / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2016. – 960 с.; іл.

²³⁶ Дашкевич Я. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упоряд. Л. Моравська, І. Сковчиляс. – Львів, 2016. – xlii+602 с.; іл.

рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника Мирославі Дядюк. За допомогу у віднайденні книжок з провенієнціями висловлюємо щиру подяку завідувачці відділу формування інформаційних ресурсів Галині Кулай, за пошук і надання наукового опису цих видань – бібліографу Любові Кужель з відділу наукової бібліографії. Керівник цього підрозділу Луїза Ільницька доклала чимало зусиль для завершення реалізації великого проекту Репертуару української книжки, започаткованого Юром Меженком ще у 1920-х рр. і підхопленого в 1940-х рр. молодим Ярославом Дашкевичем та бібліографами київської і львівської академічних книгозбірень. Завдяки їй та п. Роксоляни Вдовичин наполегливості вдалося розшукати у фондах бібліотеки історичні картотеки до Репертуару і Словника українських псевдонімів і криптонімів – працю багатьох бібліотекарів. Недарма ж каталог «Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві» Ярослав Романович, як редактор цього видання, запропонував присвятити «Співробітникам Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, які у 1920-1940 рр. збирали та зберігали документальні скарби українського народу». Історик Ярослав Дашкевич також належить до захисників духовних скарбів українського народу.

Галина Сварник, Іван Сварник

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Книгознавчий збірник праць видатного українського історика Ярослава Дашкевича підготовлений з нагоди його 95-ліття від дня народження. У книзі вміщено 51 статтю і рецензію вченого з історії книгодрукування, бібліографії, бібліотекознавства, бібліологічної періодики, написаних і виданих протягом 1946-2008 рр. Підставою републікацій стали здебільшого першодруки, частково передруки, що зазначено в легендах до кожної з них. Вісім текстів оприлюднюються вперше за рукописами й машинописами. Всі вони походять з наукового архіву автора, що зберігається в Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича у Львові. Поза збірником залишилося вісім рецензій дослідника на бібліографічні видання, котрі безпосередньо не стосуються ділянок історичної та літературної бібліографії, наголос на яких був зроблений упорядниками збірника (із переліком усіх книгознавчих публікацій історика можна ознайомитися в додатку).

Тексти в чотирьох розділах укладено за тематично-хронологічним принципом. У другому розділі, окрім статей, є блок рецензій, що поділяються на дві тематичні групи: «Історична бібліографія» та «Літературна бібліографія».

П'ять статей і рецензія першого розділу присвячені проблемам книгодрукування в Україні XVI–XVIII ст. Розвідка «До історії друкарства на Україні в першій половині XVII ст. (Вірменський друкар О. Карматанец в світлі новознайдених документів)», написана 1969 р. (із доповненням 1972 р.) для «Архівів України», вперше друкується мовою оригіналу. Праця пролежала в редакції часопису два роки, її рецензували в Інституті історії АН УРСР. У травні 1972 р. Я. Дашкевич надіслав «Архівам України» перероблений варіант статті, з урахуванням зауважень рецензента О. Молодчикова, однак відповідальний редактор журналу Л. Русецький відмовив у публікації через «перевантаженість редакційного портфеля». У той час Я. Дашкевич потрапив до маланчуківського «чорного списку» «неблагонадійних» авторів, а тому це дослідження так і не з'явилося друком в Україні¹. Воно побачило світ у Єревані в 1976 р., вийшовши російською мовою під зміненою авторською назвою².

¹ Детальніше див.: Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960-1986) / Упоряд. А. Фелонюк. – Львів, 2012. – С. 205, 275.

² Дашкевич Я. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Кармата-нянц // Patma-banasirakan handes. – Erevan, 1976. – № 1. – Р. 221-233.

У першому розділі за україномовним рукописом подано початок і закінчення статті «Вірменське книгодрукування у Львові в XVII ст.», решта ж тексту є дослівним повторенням уже згаданого дослідження про О. Карматаненца. Вперше її представлено увазі читача французькою мовою в 1969 р.³ Ці дві студії своїм змістом продовжують і поглиблюють напрацювання про вірменську книгу в Україні XVII ст.⁴, в якому, крім книгодрукування, наведено відомості про книготоргівлю та вірменські бібліотеки. Стаття вченого «Армянское книгопечатание на Украине в XVII веке», видана 1963 р. в Єревані⁵, є скороченою версією попередньої розвідки, а тому вона не потрапила до збірника.

У другому розділі «Бібліографія» (30 статей і рецензій, що становлять більше половини обсягу книги) читач знайде раніше неопубліковану доповідь Я. Дашкевича «Бібліографічні праці Мирона Кордуби і їх використання при складанні бібліографії «Історія Української РСР»», виголошену на Установчій нараді упорядників бібліографії «Історія Української РСР», яка відбулася в Києві в приміщенні Державної історичної бібліотеки УРСР 30-31 березня 1971 р. Тут також друкуємо рецензію автора 1972 р. на науково-допоміжний покажчик «Історія Української РСР» за 1969 р., підготований до видання колективом бібліографів шойно названої бібліотеки.

Тематична група «Літературна бібліографія» цього розділу відкривається рецензійною статтею «Подолати відставання літературознавчої бібліографії. (Бібліографія української літератури в 1956-1957 рр.)», що вийшла з-під пера Я. Дашкевича на початку 1958 р. Редакція журналу «Вітчизна» отримала її текст, але, з незрозумілих причин, так і не надрукувала.

Усі інші рецензії другого розділу, за винятком однієї, вчений оприлюднив (під псевдонімами й криптонімами, рідше власним прізвищем) у «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» / «Архівах України» впродовж 1960-х рр. То був період тісних контактів і активної співпраці історика з відповідальним редактором цього наукового часопису Іваном Бутичем⁶.

Третій розділ, що присвячений бібліотекам та пов'язаним із ними особам, формують дев'ять уже виданих раніше статей і два рукописи автора. Перший – це акт перевірки діяльності Львівської наукової бібліотеки ім. В. Сте-

³ *Dachkévytch Y.* L'imprimerie arménienne à Lvov (Ukraine) au XVIIe siècle // *Revue des Études Arméniennes*. N. S. – Paris, 1969. – Т. 6. – Р. 355-371.

⁴ *Дашкевич Я.* Армянская книга на Украине в XVII столетии // *Книга: Исследования и материалы*. – Москва, 1962. – Сб. 6. – С. 146-168.

⁵ *Дашкевич Я.* Армянское книгопечатание на Украине в XVII веке // *Patma-banasiakan handes*. – Erevan, 1963. – № 4. – С. 115-130.

⁶ Про обох учених у цей період див.: Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича...

фаника АН УРСР, складений 20 травня 1991 р., коли демократичні зміни в країні уможливили об'єктивну оцінку функціонування цієї установи. Комісія Західного наукового центру АН УРСР, членом котрої був Я. Дашкевич, виявила там суттєві недоліки, зокрема в науково-дослідній та бібліотечній роботі, збереженні фондів, господарстві. Іншим рукописом є спогад про бібліотеку Інституту радянської торгівлі у Львові, в якій Я. Дашкевич працював у липні – серпні 1944 р. Цей наратив уже публікувався як розлога цитата в монографії Степана Гелея⁷, однак без вступної частини, тому вирішено його подати у збірнику за оригіналом 2006 р. Статтю «Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава», відому дослідникам французькою й російською мовами, тут публікуємо за повним авторським рукописом у первісному, українському варіанті, на підставі якого здійснено французький переклад, але із скороченнями. Зазначимо, що спершу (29 жовтня 1969 р.) Я. Дашкевич передав названу працю І. Бутичу для друку в «Архівах України»⁸, проте безуспішно. Це змусило автора до перекладу. 26 червня 1970 р. російськомовний варіант статті надіслано Левону Хачікяну в Єреван, де її й надруковано⁹. У тому ж році вийшов у світ і французький переклад¹⁰.

Останній, четвертий розділ видання налічує чотири статті про бібліологічні журнали, одна з яких стала передмовою до підготовленого спільно з Юром Меженком у 1959 р., та так і не виданого «Систематичного покажчика змісту журналу “Житє і слово”».

У додатку вміщено віднайдений у невпорядкованих матеріалах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зошит «[Географія]» каталогу книгозбірні Олени Степанів і Ярослава Дашкевича, укладений останнім власноручно в лютому 1944 р. Це надзвичайно цінне бібліографічне джерело, що дає уявлення про книжки, які зберігалися в родинній бібліотеці Дашкевичів у Львові до початку остаточного утвердження радянської влади в Західній Україні і які пропали під час їхнього арешту в кінці 1949 р.

Серед раніше публікованих праць ученого, що передруковуються у збірнику, слід назвати його перші статті з книгознавчої тематики – «Словник

⁷ Гелей С. Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів, 2008. – С. 200.

⁸ Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича... – С. 206.

⁹ Дашкевич Я. Р. Материалы по истории армянских колоний на Украине в библиотеках Кракова и Вроцлава // Banber Hayastani arxivneri. – Erevan, 1970. – № 3. – Р. 175-186.

¹⁰ Dachkévytch Ya. Matériaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wrocław // Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1970. – Т. 7. – Р. 451-465.

псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи)» та «Архів Івана Франка». Вони побачили світло денне на сторінках рідкісних тепер «Наукового збірника Бібліотеки Академії Наук УРСР» (Київ, 1946) та «Журналу Бібліотеки Академії Наук УРСР» (Київ, 1947, № 1), чи не єдині примірники яких відклалися в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Студія «“Бібліологічні вісті” – ідеї та люди» републікується за самвидавним часописом «Євшан-зілля» (Львів, 1989, ч. 5).

Упорядники без застереження виправляли друкарські помилки, допущені в попередніх виданнях статей і рецензій. Задля кращого сприйняття змісту книги, у підрядкових примітках наводяться редакторські уточнення і роз'яснення (наприклад, сучасне найменування вулиць), а в авторському тексті вони позначаються квадратними дужками. Унормовано, згідно з діючим правописом, понятійний апарат («єпископ» замість застарілого «єпископ» тощо), застосовано єдиний підхід до вживання великої й малої літер, а також уніфіковано й узгоджено з актуальними видавничими вимогами бібліографічні описи літератури та архівних джерел.

Візуалізувати окремі тематичні сюжети книги допомагають два ілюстративні блоки. До них включено світліни відомих бібліографів, з якими Я. Дашкевич підтримував наукові та приятельські стосунки, зображення обкладинок бібліологічних часописів, підбірку автографів статей, низку фото автора та ін. Багато ілюстрацій походять з Меморіальної бібліотеки-архіву Ярослава Дашкевича, значну частину з яких подано вперше.

Насамкінець, від імені упорядників, маю честь висловити велику вдячність проф. Франку Сисину за сприяння в отриманні дотації на друк книжки з Меморіального фонду Володимира та Лідії Дилинських (Канада), проф. Миронові Капралю – за організаційну підтримку на всіх етапах реалізації видавничого проекту, Анушавану Месропяну – за редагування бібліографії вірменською мовою. Чимало людей доклалося до підготовки текстів цього видання: архівіст Меморіальної бібліотеки-архіву Я. Дашкевича Христина Процюк здійснила набір багатьох рукописних статей і звірвання їхніх варіантів. Зокрема, набрала третину складного каталогу книгозбірні Олени Степанів і Ярослава Дашкевича. Дві інші частини цього переліку бібліографічних позицій (німецькою, польською, російською, французькою, англійською та іншими мовами) набрали наукові співробітниці Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Наталія Паславська і Стефанія Гвоздевич, а науковець Роман Дзюбан з ЛННБ України імені В. Стефаника брав участь в укладанні покажчиків. Також дякуємо всім тим, хто своїми порадами й іншою допомогою спричинився до появи цієї книги.

Андрій Фелонюк

О. Степанів з книжкою на палубі корабля в Гапаранді. Швеція, 1917 р.

Екслібри О. Степанів. 1963 р. Авторка Ярослава Музика

Я. Дашкевич за книжкою
в переддень іспиту. 3 лютого 1944 р.
Фото М. Шавали

Бюрко Я. Дашкевича. Червень 1944 р.

Дашкевич у помешканні
на вул. Пісковій, 5.
13 березня 1944 р.

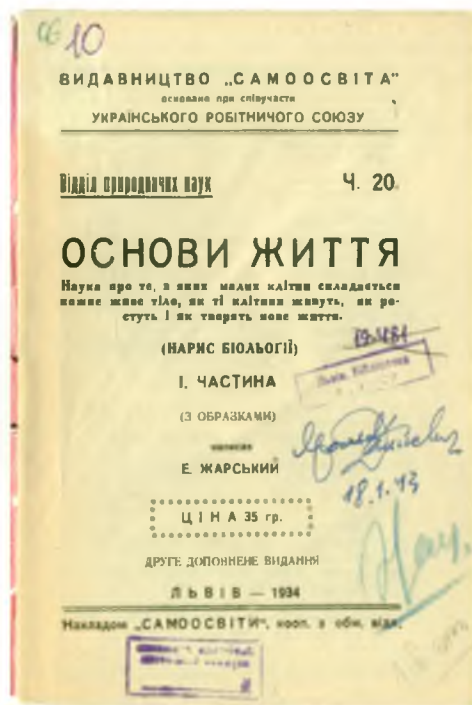
Я. Дашкевич. 1948 р.
З дарчим написом Ю. Меженкові:
«Вельмишановному Юрієві Олексійовичеві –
великій приязній Людині, яку я так
неочікувано зустрів на порозі мого життя.
Львів, 15.11.1948. Яр. Дашкевич»

Обкладинки книжок
з бібліотеки О. Степанів і Я. Дашкевича до 1949 р., що зберігаються
у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаніка

10
КАЛЕНДАРЕЦЬ

З ТЕРМІНАРЕМ

НА
1943
РІК

Дросе Дашкевич
січень 1943

КРАКІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

10
КАЛЕНДАР
ЗА НАРОД

НА РІК
1943

Кваліфікація
біл. жовт.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВ

10
АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

ВЕРТЕП

ВИБІР ПОВЕЛІ І ПОВІСТЕЙ

14.11.44
Дашкевич
26.11.43

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1943 ЛЬВІВ

10
КЕШЕНКОВИЙ
ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
СЛОВНИК.

УПОРЯДКУВАЛА
Н. КОВАЛЕВСЬКА-КОРОЛІВА

ВИДАННЯ
ТОВАРИСТВА „ВСЕСВІТ“.

18.1.44
Дашкевич
Jan

ПРАГА.
ДРУКАРНЯ „ПОЛІТІКА“ В ПРАЗЕ.
1921.

Будинок Бібліотеки НТШ на вул. Чарнецького (тепер Винниченка), 24 у Львові. 1932 р.

М. Деркач упорядковує архіви НТШ. 1940-ві рр.

Мирон Кордуба

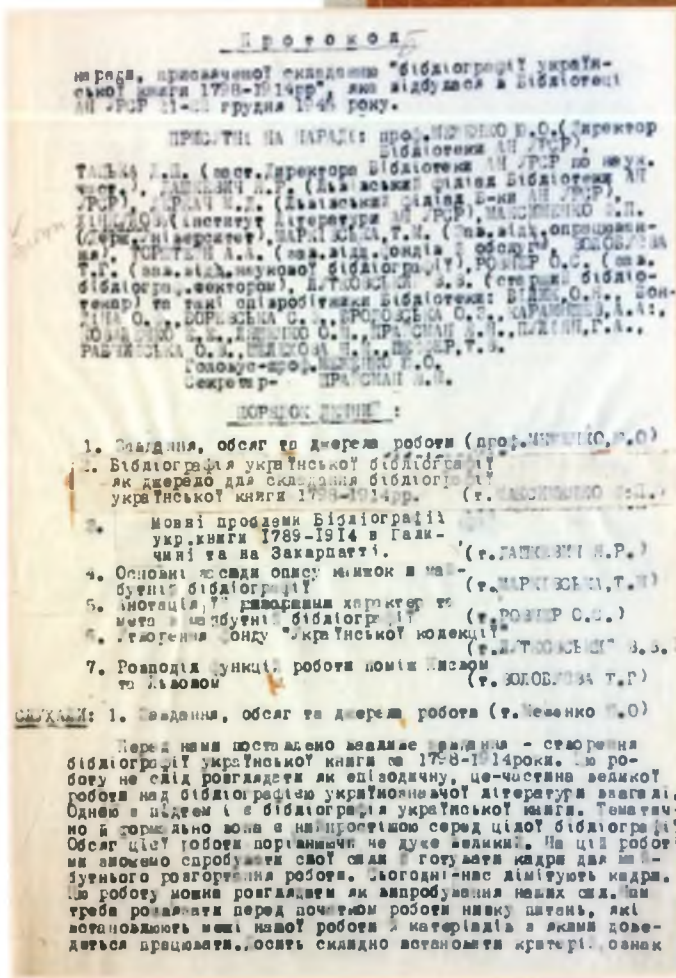

Іван Крип'якевич

Михайло Возняк

Обкладинка протоколу
наради, присвяченої
складанню «Бібліографії
української книги
1798-1914 рр.»,
яка відбулася у Бібліотеці
АН УРСР у Києві
21-22 грудня 1945 р.

Перший аркуш
протоколу наради,
присвяченої
складанню
«Бібліографії
української книги
1798-1914 рр.»,
яка відбулася
у Бібліотеці АН УРСР
у Києві 21-22 грудня
1945 р.

МАТЕРІАЛИ

до бібліографії Михайла Драгоманова.

- 22418 Автобіографія / Вид. Тов. "Криниця" / Київ, 1917.
 25956 Милуш А. Александровичъ Бакунина. Київ, 1906.
 77354 Бюро былого, а черти оны. Изъ "Общ. Дѣла" ч. 35. Января 1890
 20520 Востокорусскій Интернаціональ и Польско-Украинскій вопросъ.
 Киевъ, 1908.
 1455 Вѣстникъ "Кіевскаго" и польскія газети о малорусскомъ па-
 20442 триотизмѣ. Київъ.
 1000 Віра в громадські справи. Накладом редакції "Львівскаго"
 9635/3 Коломиа, 1892.
 11564/9 Віра в громадські справи. Видав. Просвітнаго Кружка / До-
 тва бібліотека ч. 9. / Львів, 1912.
 40505 Віра в громадські справи. Партія УСР. / Львів, 1915.
 22416/29 Віра в громадські справи. / Вид. Тов. "Криниця" / Київ, 1917.
 35.415 Віра в громадські справи. Накладом Укр. Бібліоп. Спілки "Громада"
 Львів, 1920.
 34980 Внутренне расство и война за освобожденіе. Н. Георг. Librairie
 Editeur. Geneve Vale Turen 1877.
 2041 Вольник Союзъ - Вільна Спілка. Спільн. української політико-со-
 ціальної програми. Сводъ и об'ясненія Е. Карова 1894.
 3 Впросъ объ историческомъ значеніи римской имперіи в Галицѣ.
 Ч. I. Київъ, 1899.
 Ред.:
 Вѣстникъ Европы, 1870, т. I, ч. 2.
 Бильбасовъ В., Голосъ, 1870., чч. 70, 77, 78.
 Журн. Мин. Нар. Просв., 1870 ч. 148, 4, ст. 23-24.
 Кіевлянь, ч. 32 / Письма /.
 Кіевск. Телегр., 1870 ч. 24.
 Бильбасовъ В., "Русс. Вѣстн.", 1870 г. 0 ч. 11,
 ст. 273-308.
 Незнакомецъ, СПб. Вид., 1870 ч. 30, 66.
 Павловичъ, Б., Сп. Вѣст., ч. 51, 94. В. С. С. 1913
 Бильбасовъ [В.], Унив. Вѣст. 1870 г. 10, ст. 1-5.
 40307 Воспоминанія о знакомствѣ съ И. С. Тургеневымъ. Киевъ, 1906.
 6925 Восточная политика Германіи и оруженіе. / Бірбитка в "Вѣстникѣ"
 1933 Европы", 1872 кн. I-IV. /
 7023 В справі угорської Руск. Посмертний голос. Видав. М. Памик.
 Львів, 1865.
 70544 Галицкія отношенія кіевского отдѣла славянскаго благотворител-
 70544 наго конгита. Извлечено изъ 92 ч. газети "Кіев-
 70544 Телеграфъ". Київъ, 1875.
 70544 Галицко-руське письменство. Львів, 1876.
 12
 3

Д.Д.
 Доросенко Дмитро
 1906 Рода К. №7, 13, 24, 25. 3 українських
 дружок
 1906 іб. №19 "Український Вісник"
 1906 іб. №68 "Вані (Франко)
 1906 іб. №93 "Богдан Грінченко"

Список № 1906

Д.Д.
 Доросенко Дмитро

К. (В. Доросенко)

Д.Д.
 Доросенко Дмитро
 1906 Рода К. №4 Дієвійна Родина
 М.б. іванів Мельник у Львові 1. 1905 року.
 1906 іб. №70 "Українська мова в народній
 мові"

Список № 1906

Д.Д. =
 Доросенко Дмитро
 (Український і ш. — "Вісник Кодексу Вісник" А.16
 к. 5,
 [Н. Камінов. Бібліотека Українська №22]

Д.Д.ко
 Доросенко Дмитро
 1906 Рода К. №88 [реу. м.] Кошарів М.
 Українська дружина.
 1906 "Українська дружина" К. №22. [реу. м.]
 П. М. Мале та розриває спілкування з кошиком.
 1906 іб. №22 [реу. м.] Заїрід М. Олександр
 поштовими листами С. і №6 "Вані". Окремі виступи.
 1906 іб. №25 [реу. м.] Рабичанка П. Микола
 іні беккер. Рабичанка П. Микола.
 1906 іб. №25. [реу. м.] Гринько. Рабичанка
 української мови.

Список № 1906 року, список 28° 1906

Д.Д.
 Дмитро Доросенко

(мат. Доросенко)

Картки до «Словника псевдонімів і криптонімів» на літеру «Д», 1944-1949 рр.
 Автограф Я. Дашкевича

Список
личных книг: с/к Я. П. Дашкевича

№/п		№КВУ
✓	Медицинский справочник для фронтовиков под ред. Н. В. Колосникова и А. Н. Шабана. Изд. 4. М. 1952. 896 с. 36 руб.	900
✓	Сван Е. К., Чухра М. В., Шлифман Е. В. Народные хороводы (песни). М.: Советский композитор. 1951. 580 с. 200 руб.	902
✓	Моллер. Партизан или абсолюционизм. М. 1953. 400 с. 1 руб.	813
✓	Михосов В. В., Степанов В. В. Убийство перемелом и т. п. в Египте. 3-е изд. М. 1946. 204 с.	878
✓	Тарас К. Выбранные творения. Ужгород. 1951. 56 с. 17 р. 20 к.	496
6	Канюков А. А. История нашей страны с древнейших времен до наших дней. М. 1947. 176 с. 4 руб.	810
✓	Шекспир В. Выбранные творения т. II. М. 1952. 672 с. 1 руб.	15
✓	Абрамов С. 5000 лет и 3 года. М.: Советский писатель. М. 1955. 48 с. 60 к.	811
✓	Защиты Кувшинов. М.: Советский писатель. М. 1953. № 13 (4). 1 руб. 50 к.	812

Список osobистих книг
ув'язненого Я. Дашкевича

Форма А

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ
МТД ЖХ
Лагвідділом № 6
17 июня 1956 г.

АЧ
СПРАВКА № 008167

Выдана гражданину(ке) Степанів
Олені Іванівні
год рождения 1893 национальность украинка
уроженцу(ке) с Вишневцаги, Бердичівського
р-на, Львівської області в том, что он(она)
содержался(ась) в месте заключения МВД с 29 декабря 1949 г.
по 17 июня 1956 г., откуда освобожден(а)
по постановлению Коллегии Труд. Верховного
Совета СССР от 15 июня 1956 г. срок скитен до
фракційного виборчого со складом судимості
Следует к месту жительства 2. Львів

Довідка, видана лагвідділом
№ 6 МВС СРСР громадянці
Степанів Олені Іванівні
після звільнення
з мордовських таборів.
Липень 1956 р.

Будинок
на вул. Козацькій, 11а
у Львові, де Я. Дашкевич
жив з матір'ю після
повернення з таборів

Ярослав Дашкевич
з Мамою. 1958 р.

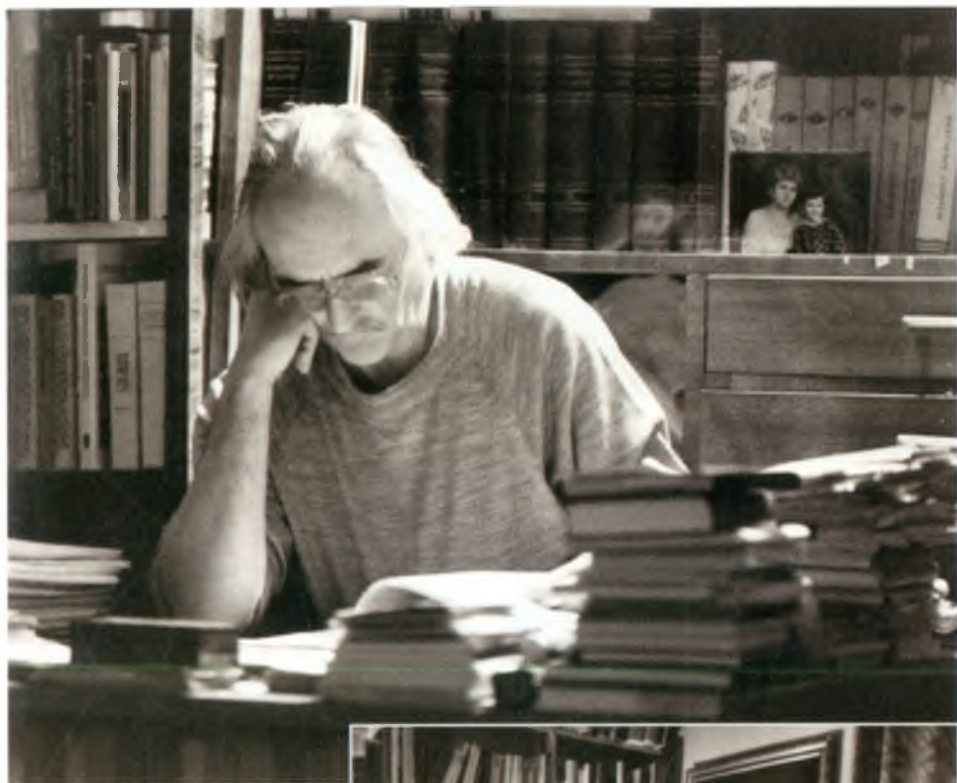
Невеличка бібліотека
на Козацькій. 1958 р.

Крайній зліва І. Крип'якевич, Гаяне Пінгірян (?), по центру в окулярах Левон Меліксет-Бек, Ліна Лучко-Мельничук, крайній справа – Я. Дашкевич

Ліворуч Я. Дашкевич, за ним – Лариса Крушельницька

Учений за роботою
в помешканні
на вул. Козацькій, 11а.
На стіні -
табірний портрет
Я. Дашкевича. 1970-ті

Я. Дашкевич. 1992 р.
Фото В'ячеслава
Маєвського

Під час презентації другого видання книги «Постаті:
Нариси про діячів історії, політики, культури».
Я. Дашкевич, Ігор Калинець,
Ігор Скочилияс. Львів, 14 вересня 2007 р.

Я. Дашкевич у своєму робочому
кабінеті в Львівському
відділенні Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
на вул. Винниченка, 24. 2007-2008 рр.

Я. Дашкевич у читальному залі
колишньої Бібліотеки НТШ
(тепер відділу україніки ЛННБ України
ім. В. Стефаніка). 17 грудня 2007 р.
Фото Г. Сварник

АКОРДИ.

*Видання 2-ге виправлене
Львів, 1903
№ 100*

АКОРДИ

АНТОЛЬОГІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА.

УЛОЖИВ

ІВАН ФРАНКО.

З ІЛЮСТРАЦІЯМИ ЮЛІЯНА ПАНЬКЕВИЧА.

У ЛЬВОВІ, 1903.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ІВАНА ФРАНКА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ

ПРОФЕСОРІВ, ВИКЛАДАЧІВ І СПІВРОБІТНИКІВ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЗА 1944—1960 РОКИ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ
ПОКАЖЧИК

ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1982

Обкладинки книжок
з бібліотеки
Я. Дашкевича
після 1956 р.,
які зберігаються
тепер у Меморіальній
бібліотеці-
архіві вченого
на вул. Зелений, 28

*Велимишвили
Ярославу Романовичу
від адито з
угодження
Ф. Макс
11.10.62*

Филологический факультет
Кафедра истории русской советской литературы

Велимишвили На правах рукописи
Ярослава Романовича Даниловича
Романа Ивановича
БЕЛОКОНЬ Сергей Иванович *від автора*
16.3.78.

ПРЕДМЕТ И ЗАДАЧИ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

/10.01.03 - Литература народов СССР/

А в т о р е ф е р а т
диссертация на соискание учёной степени
кандидата филологических наук

ИЗДАТЕЛЬСТВО МОСКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА · 1978

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР
ДЕРЖАВНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УРСР

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

НАУКОВО-ДОПОМІЖНИЙ
ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ
ЗА РІК 1968

Печатные ссылки:
специальная научно-библиографическая служба
В.Л.Григоренко, С.С.Иванова, Н.С.Сезиновича/корректоры/
Н.И.Ульяшова, В.В.Чернышова

*Велимишвили
Ярославу Романовичу
на знак злочивої поваги
і безмірної вдячності за допомогу
і підтримку в роботі над історією
України.
Від адито з угодження
Ф. Макс
Київ
Травень 1978*

Редакційно-видавничий відділ: Л.М.Макаренко, Т.В.Романова, Н.С.Сезиновича, Н.И.Ульяшова.

Научный читальный зал № 3

БИЛЕТ № X-719594/06

Фамилия Дашкевич Я. Я.
 Имя и отчество Яр Яковл.
 Срок пользования 26
10/02 2012 196 4
 Подпись _____ 196__ г.
 Инспектор _____
 В. К. Дашкевич

ИЗ ПРАВИЛ БИБЛИОТЕКИ

1. Берегите билет и контрольный листок. В случае утери билета дубликат может быть выдан не ранее чем через месяц после письменного заявления читателя об утере.
2. Читательский билет предъявляется: а) при входе в библиотеку; б) при получении книг; в) по требованию администрации.
3. Категорически запрещается передача билета другому лицу.
4. Запрещается выносить литературу из читального зала, также выносить свои книги, журналы, газеты, вырезки и другие материалы из читального зала.
5. Лица, допускающие порчу книг, привлекаются к уголовной ответственности.
6. Читатели обязаны соблюдать в читальных залах полный порядок и тишину.

Присл. заказов на литературу по тел.: Б 1-28-81 или Б 2-86-55 и по почте: ул. Клавина 4.
ОТДЕЛ ОБСЛУЖИВАНИЯ И ФОНДОВ

ВРЕМЯНИЙ ПРОПУСК № 65

Товарищу Дашкевич Я. Я.
 Разрешается пользоваться фондами Матеназарна
 16/а 196__ г.
 31/а 196__ г.
 Директор Матеназарна _____

Без права аренды

Читальный зал № 1

Дашкевич Яковл.
Яковл.
10 12 1964
 Дата 10/12/94

Временный СКАЙТУОЮ БИЛЕТАС № 14666

Pavardė Дашкевич
 Vardas ir t. v. Яковл. Яковл.
 Darbovietė АН Укр. ССР, Мат. Бю. Ін-т
 Pareigos С. Ін-т. Мат. Бю. Ін-т
 Скайтуою парайас _____

№ 2002 ЛНУ

КВИТОК № 10065

Прізвище Дашкевич
 Ім'я та батькові Я. Я.
 Поезд С. С. Ін-т
 Місце проживання Укр. ССР, Мат. Бю. Ін-т
 3. 10/12/94

Читацькі квитки Я. Дашкевича

Читальный зал № 3

Билет № X-2088-0/236-K
 ФИО Дашкевич Я. Я.
 26 11.02.1961 11.12.1961
 Подпись _____

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ Ш.І.ГЕРНАДСЬКОГО АН УРСР

ЧИТАЦЬКИЙ КВИТОК

Дашкевич Яковл.
Яковл.
10/12/94
 192

КВИТОК 377-Т

ЛНУ АН України

Дашкевич Яковл.
Яковл.
10/12/94
 192

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ Ш.І.ГЕРНАДСЬКОГО АН УРСР

Листо до 10/12/94 199__ р.
 Директор Яковл.
 Предложено до 10/12/94 199__ р.
 Інспектор Яковл.
 14 09 1996 м.п.

Меморіальна таблиця
Я. Дашкевича
(автор Любомир Яремчук),
встановлена 13 грудня
2012 р. на фасаді будинку
на вул. Винниченка, 24

Учасники відкриття:

Лариса Крушельницька

Галина Сварник,
Любомир Яремчук,
Андрій Содомора

Франк Сисин,
Мирон Капраль

Зліва направо: Леся Цюцюра, Оксана Гладій, Наталя Кіт, Олег Голько,
Віктор Брехуненко, Андрій Фелонюк, Андрій Гречило,
Олександр Маврін, Надія Халак, Андрій Заяць, Ірина Скочиляс

Розділ I

КНИГОДРУКУВАННЯ

ПЕРШИЙ ДРУКОВАНИЙ БУКВАР НА УКРАЇНІ

У грудні того року^{*} минуло 375 років з дня смерті великого російського першодрукаря Івана Федорова – починателя друкарства трьох братніх народів: російського, білоруського і українського. В останні роки, в зв'язку з поглибленням наукового дослідження початків східнослов'янського друкарства, виявилось, що заслуги Івана Федорова не обмежуються поширенням друкарства та піднесенням на високий рівень друкарської техніки. Знайдення «Букваря», надрукованого Іваном Федоровим у Львові в 1574 р., – відкриття, яке кілька років тому (в 1954 р.) викликало справжню сенсацію не тільки у вузькому колі спеціалістів, а й серед широкої громадськості, тісно зв'язало ім'я московського першодрукаря з історією вітчизняного мовознавства та вітчизняної педагогіки.

Іван Федоров опинився на Україні після важких років блукань. «Заздрість і ненависть багатьох начальників, церковних властей і наставників вигнали його з рідного краю та зробили близьким до інших невідомих країн»¹, – писав першодрукар про свій від'їзд з Москви в автобіографічній післямові до виданого у Львові в 1574 р. «Апостола». Причини його від'їзду з Москви та, пізніше, переїзду з Білорусії (він запроваджував друкарство у Заблудові 1568-1570 рр.) у Львів на сьогодні нам не зовсім зрозумілі, однак з певністю можна вважати, що у Львів він потрапив не випадково. Притягало його місто, яке вже тоді, у XVI ст., було визначним культурним центром західноукраїнських земель. У Львові Іван Федоров попав у обстановку завзятої боротьби пригноблених українських мешканців міста за свої права. Польські та німецькі пани, яким належали провідні позиції в місті, на кожному кроці переслідували українців – «схизматиків», дозволяли їм жити тільки на одній вулиці – Руській. Українське населення Львова вело вперту боротьбу проти полонізації і покатоличення. Найбільш послідовною в цій боротьбі була міська біднота і приміські селяни, які боротьбу проти національного гніту пов'язували з боротьбою за соціальне визволення.

^{*} 1958 р. (Прим. упоряд.)

¹ Всі цитати з післямов Івана Федорова подаються в перекладі на сучасну українську мову.

Незважаючи на плідотворну видавничу діяльність у Москві та в Білорусії, внаслідок якої з-під його друкарського верстата вийшов ряд книг – кращих зразків тогочасного друкарського мистецтва, – Іван Федоров не знайшов у Львові підтримки в багатіїв. «Обходив я багато разів людей багатих і благородних у світі і просив у них допомоги, – схвильовано розповідає друкар у цій же післямові до «Апостола», – кланявся я їм і на коліна припадав та падав перед ними ниць до землі, своїми сердечними сльозами обливав їх ноги. І робив я це не один раз, і не два, а багато разів... Та не випросив я ніякої ласки зворушливими сльозами, не вимолвив повним сліз риданням, не виклопотав через священика... Та проте знайшлися деякі прості особи серед духовенства та інші незнатні світські люди, що подали поміч. Не думаю, щоб робили вони це з заможності, але, як убога вдовиця, подали дві лепти з свого недостатку». Підтримали друкаря передміщани, українські патріоти, які зібрали фонди на організацію друкарні. Прості люди розуміли, яку важливу роль у їхній боротьбі може відіграти друковане слово.

Іван Федоров у 1573-1574 рр. випустив у Львові першу друковану книгу на Україні – «Апостол», в 1574 р., мабуть після виходу в світ «Апостола», видав другу книгу – перший на Україні та взагалі перший друкований слов'янський «Буквар» – невеличку книжечку на 78 сторінок². Видання «Букваря» в умовах польсько-шляхетського наступу на українські землі було значною подією в культурному житті Львова та всіх українських земель.

«Буквар» складається з двох частин. Перша частина – алфавіт та додатковий матеріал для його вивчення (с. 1-48), друга частина – навчальні тексти для читання та вивчення напам'ять (с. 49-77). У кінці «Букваря» додається коротка післямова із зверненням до читачів.

«Буквар» починається трьома таблицями азбуки – букви розміщені, згідно з тогочасним педагогічним прийомом, у звичайному і зворотному порядку та по вертикалі (зверху вниз). Вищий ступінь навчання – завчення складів та назв окремих букв. У розділі під заголовком «А сія азбука от книги осмочастныя, сирѣчь грамматикии» на кожен букву алфавіту (крім «а») даються приклади відмінювання дієслів. Після цього – дієвідміна слова «быти» за часами у пасивному стані. У наступному розділі – «По прозодіи а еже два щи вьєдіных лежащее се есть повелителная и сказателная» – в алфавітному порядку наводиться 26 пар слів і форм, які відрізняються тільки наголосом (наприклад, мука і мука). Розділ «По ортографіи» присвячений, в основному, словам, які пишуться під титлами. У кінці першої частини «Букваря» вміщений акростих – вірш, в якому перші літери рядків дають повторення всіх букв алфавіту. Вірш починається словами: «Аз есмь всему миру свѣт».

² Без титульного листа, який не зберігся; в зв'язку з цим, назва «Буквар» умовна.

У першій частині «Букваря», отже, вміщено невелику кількість основних граматичних правил, які допомагають вивчити алфавіт.

Друга частина «Букваря» – своєрідна примітивна хрестоматія для читання. Вона складається з серії молитв з «Часослова» та біблійних сентенцій, адресованих молоді, батькам, учителям. Усі сентенції стосуються виховання і навчання.

Навчання за «Букварем» було побудоване таким чином, що одночасно з вивченням азбуки учень мав можливість завчити числа (весь матеріал книги поділений на параграфи, позначені числами).

На останніх двох сторінках «Букваря» надрукована коротка післямова. Вона найкраще відбиває тенденції видавця, і її варто прочитувати повністю: «Возлюблений чесний християнський руський народе, грецького закону! Це писав я вам не сам, але [брав] з вчення божественних апостолів та богоносних святих отців, і з преподобного нашого отця Йоана Дамаскина, і дещо з граматики – склав для швидкого навчання молоді трохи скорочено. Якщо ця моя праця буде благоугодна вашій любові, прийміть її з любов'ю. А я хочу з жагою попрацювати ще над іншими благоугодними творами. Хай благоволить Бог вашими святими молитвами».

За навіяним церковною традицією стилем вимальовується постать просвітителя. Іван Федоров хотів стати – і став – активним учасником поширення освіти, зокрема серед західного відгалуження українського народу, що після Люблінської унії 1569 р. опинилося перед серйозною загрозою насильницької латинізації.

Діяльність Івана Федорова у Львові збігалася з діяльністю широковідомого львівського Ставропігійського братства, яке вже в цей час ставило перед собою ряд завдань освітнього характеру. Як відомо, до рук братства після смерті Івана Федорова перейшла його друкарня, а через два з половиною роки після смерті першодрукаря, в червні 1586 р., у Львові відкрилася братська школа – одна з перших на Україні. Можливо, що «Буквар», який мав сприяти зміцненню давніх традицій церковнослов'янської мови, був однією з перших ланок в освітній діяльності львівських патріотів. Як вважає перший дослідник «Букваря» Роман Якобсон³, «Буквар» мав сприяти вивченню чистої і правильної церковнослов'янської мови для того, щоб її можна було протиставити латинській мові з її суворими і унормованими правилами. У конкретних умовах Західної України латинську мову використовувано як знаряддя колонізації.

³ Праця Р. Якобсона: *Jakobson R. Ivan Fedorov's Primer // Harvard Library Bulletin. – Cambridge, 1955. – № 1. – P. 5-45.*

«Буквар» – та не тільки «Буквар», а й майже всі інші видання Івана Федорова вкладаються послідовно в систему тогочасної освіти, в якій «Буквар» був першим, «Часослов» – другим, а «Псалтир» і «Апостол» – дальшими ступенями навчання. Є всі підстави вважати, що друкарська діяльність Івана Федорова не обмежувалася виключно церковним призначенням (як гадали раніше). Мабуть, на першому місці треба поставити мотиви освітнього характеру. «Буквар» був не тільки першою книгою виразно педагогічного спрямування, а й родоначальником тих книг, які в кінці XVI – на початку XVII ст. поволі почали звільнятися від церковного одягу.

Питання про безпосередні джерела «Букваря» 1574 р., в основному, не розв'язано. Деякі з цих джерел згадує сам Іван Федоров у своїй книзі. Можна вказати на три праці, якими користувався Іван Федоров при складанні свого «Букваря» і які вважалися тоді останнім досягненням слов'янського мовознавства. Джерела першої частини «Букваря» – це система болгарського граматики Костянтина (XIV ст.), текст першої слов'янської граматики «Про вісім частин мови» Псевдодамаскіна (теж болгарського походження) та укладена в Північній Росії, мабуть в XVI ст., «Книга глаголема буквы».

Іван Федоров, друкуючи «Буквар», був не просто технічним виконавцем – друкарським складачем. У всіх виданнях Івана Федорова, починаючи від його московського «Апостола» 1563-1564 рр., помітні сліди продуманої та послідовної редакційної праці. Іван Федоров був не тільки друкарем, а й упорядником та редактором своїх видань.

«Буквар» дає багатий матеріал для дослідження різних мовознавчих проблем з орфографії, фонетики, акцентології (текст «Букваря» повністю акцентований), морфології. Особливий інтерес викликає питання про вплив живих – російської та української – мов на матеріал «Букваря», який, згідно з своїми джерелами, ґрунтувався на середньоболгарській мовній традиції. У «Букварі» є форми, характерні для тогочасної української мови (наприклад, у позначенні вихідних даних: «Выдруковано во Львовѣ, року...»), у ряді наголосів, в утворенні форм майбутнього часу за допомогою дієслова «бути»). З другого боку, в «Букварі» відбилася також місцева староруська традиція церковнослов'янської мови.

Цікава історія знаходження «Букваря». Донедавна вважалося, що перший друкований слов'янський буквар вийшов у світ не раніше 1596 р. (в цьому році у Вільнюсі був надрукований «Часовник»), за цими ж уявленнями перша «Азбука» в Москві (Василя Бурцева) була видана тільки в 1634 р. ... В 1954 р. з'явилися перші достовірні відомості про знахідку досі невідомого науці львівського «Букваря» 1574 р. – ця звістка пересунула дату видання першого підручника більш як на двадцять років назад. Сама пам'ятка відома в єдиному примірнику. Різноманітні відомості відтворюють тільки

фрагменти історії цього «Букваря». Ще в XVII ст. він був в українських руках – у цьому ж столітті він потрапив, мабуть, у церковні кола у Римі. На початку XX ст. примірник «Букваря», зовсім невідомий спеціалістам, зберігався в приватній бібліотеці російського магната, бібліофіла і колекціонера Григорія Строганова в Римі. Після розпаду колекції безцінний примірник валився на запорошених полицях букіністів, був куплений колекціонером Сергієм Дягілевім, спадкоємці якого передали «Буквар» до бібліотеки Гарвардського університету в США. 1955 року у вищезгаданій праці Р. Якобсона був опублікований повний текст «Букваря» – з цього часу починається наукове дослідження пам'ятки⁴.

Інтенсивні розшуки слов'янських стародруків, які велися особливо в іноземних бібліотеках (де досі на них не звертали пильнішої уваги), виявили цілий ряд раніше неведомих початкових підручників типу «Букваря» 1574 р.⁵ Зовсім несподівано було встановлено, що протягом кінця XVI – першої половини XVII ст. (до 1652 р.) вийшло в світ щонайменше 16 видань букварів (насправді їх було набагато більше), десять з яких являють собою компіляцію або наслідування «Букваря» Івана Федорова. Московські буквари 1657-1708 рр. теж переважно зберігають розміщення матеріалу, застосоване вперше Іваном Федоровим. На сьогодні лишається не розв'язаним питання про те, чи львівський «Буквар» 1574 р. – справді перше слов'янське видання такого роду. Дальші розшуки та дослідження допоможуть з'ясувати, чи львівський «Буквар» не мав попередників, зв'язаних з московським періодом (1563-1565 рр.) друкарської діяльності Івана Федорова або з ще давнішим дофедоровським періодом діяльності т. зв. анонімної друкарні в Москві.

Незабаром після надрукування «Букваря» Іван Федоров переїхав зі Львова в Острог, де надрукував всесвітньовідому «Біблію». В 1582 р., сповнений нових творчих планів, Іван Федоров повернувся у Львів, почав відновлювати роботу своєї друкарні. Восени 1583 р. він тяжко захворів; 14 або 15 грудня (за новим стилем) 1583 р. помер видатний просвітитель і талановитий митець друкарської справи.

⁴ З радянських праць про «Буквар» треба назвати ґрунтовні статті: *Люблінський В.* Судьба памятника и его значение в истории отечественного книгопечатания // *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка.* – Москва, 1955. – № 5. – С. 460-468; *Бикова Т.* Место «Букваря» Ивана Федорова среди других начальных учебников // Там же. – С. 469-473; *Кузнецов П.* «Букварь» Ивана Федорова // *Вопросы языкознания.* – Москва, 1956. – № 2. – С. 91-97.

⁵ Про унікальні видання такого роду, які збереглися в англійських бібліотеках, пишуть Дж. Барнікот і Дж. Сіммонс: *Barnicot J. D. A., Simmons J. S. G.* Some Unrecorded Early-printed Slavonic Books in English Libraries // *Oxford Slavonic Papers.* – Oxford, 1951. – Vol. 2. – P. 98-118.

Вдячні львів'яни написали на могильному камені, що під ним похований «друкаръ книг, пред тым невиданых». Однією з цих раніше не бачених книг був і перший друкований на Україні «Буквар» – видатна пам'ятка української культури XVI ст.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Перший друкований буквар на Україні // Українська мова в школі. – Київ, 1959. – № 1. – С. 53-56.

АРМЯНСКАЯ КНИГА НА УКРАИНЕ В XVII СТОЛЕТИИ

Армянские колонии, возникшие в XI веке, в период Киевского государства, как самостоятельные в правово-административном и самобытные в культурном отношении общины, просуществовали в ряде городов Украины до конца XVIII и даже до половины XIX веков. Историческое прошлое колоний, их связи с украинским и другим населением городов неоднократно являлись объектом научного изучения. Существует большая литература, посвященная этим проблемам. Однако только в течение последних двух-трех десятилетий внимание исследователей начинают привлекать вопросы, связанные с культурным обликом колоний. Значительными успехами в этой области может гордиться советская историческая наука¹. История армян на Украине изучается в настоящее время также учеными Польши, Венгрии, Франции и других стран.

Новейшие исследования полностью опровергли поверхностное утверждение украинского буржуазного историка И. А. Линниченко о том, что «культурные задачи стоят далеко от них (т. е. армян на Украине. – Я. Д.); вся деятельность их вызывается исключительно соображениями экономическими»². Постепенно раскрываются все новые и новые стороны культурной жизни украинских армян. В настоящее время мы располагаем рядом ценных, вполне современных, работ, посвященных архитектуре, живописи, литературе, театру, летописанию армян на Украине.

Армянская книга на Украине – ее распространение, книгопечатание, книжные собрания – до сих пор не была объектом отдельных исследований.

¹ Итоги исследований армянских и украинских историков были подведены на научной сессии, посвященной историческим связям и братской дружбе украинского и армянского народов, которая проводилась в 1959 году в Ереване (см. брошюру: Научная сессия Института истории Академии наук Армянской ССР с участием Института истории Академии наук Украинской ССР, Львовского института общественных наук Академии наук Украинской ССР и Научно-исследовательского института древних рукописей при Совете министров Армянской ССР (Матенадаран). Тезисы докладов. – Ереван, 1959).

² *Линниченко И. А.* Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной Руси // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – Киев, 1895. – Кн. 9. – С. 147.

Данная статья является попыткой собрать воедино разбросанные по различным источникам сведения из этой области.

XVII век – особенно первая его половина – был периодом экономического и культурного расцвета армянских колоний, группировавшихся на территории Украины, захваченной феодальной Речью Посполитой, вокруг двух больших центров – Львова и Каменца-Подольского. Экономической основой армянских колоний явилась их посредническая роль в торговле между Востоком и Западом. Эта деятельность армян нашла свое отражение и в культурном облике колоний, для которых было характерно тесное переплетение элементов культуры Востока и Запада, особенно в XVII столетии. Тогда окончательно восторжествовала армянская печатная книга, вытеснив свою, более художественную и изящную, но менее практичную и гораздо более дорогую, рукописную соперницу.

Редко какой народ может гордиться столь древними книжными традициями, как армянский. Армянская рукописная книга, возникшая в V столетии³, пришла на Русь вместе с первой волной переселенцев, появившихся в Киеве и других больших городах во второй половине XI столетия после завоевания Армении турками-сельджуками. Среди переселенцев были не только воины, ремесленники, торговцы, но и врачи, служители культа, захватившие вместе с собой из отчизны, среди других ценностей, и рукописные книги. Самые древние армянские рукописные памятники, обнаруженные на Украине, например известное Скевское Евангелие⁴, написанное в Киликии в 1197 году, были принесены на Украину в годы их написания или через некоторое время после этого⁵. На армянском «Миссале», переписанном в Крыму в 1349 году, в Каменце-Подольском в 1394 году была сделана дарственная надпись армянского купца Синана⁶. Последующие столетия приносят

³ *Бабаян А. С.* Армянская книга. Краткий исторический очерк. – Ереван, 1956. – С. 5-6.

⁴ *Акиян Н.* Скевское Евангелие 1197 года, хранящееся в архиве армянского архиепископства во Львове. – Вена, 1930 (на армянском языке). Здесь и в дальнейшем заглавия работ на армянском языке приводятся в русском переводе (с соответствующим указанием на язык оригинала). Фамилии авторов и названия армянских журналов даются в русской транскрипции в фонетическом оформлении восточноармянского диалекта. Судьба этой ценнейшей рукописи, хранившейся до 1939 года во Львове, неизвестна.

⁵ З. Обертыньский считает, что Скевское Евангелие появилось в Крыму не позже XIV века (*Obertyński Z. W sprawie ofiarodawcy ormiańskiego ewangeliarza z XII w. // Biuletyn historii sztuki i kultury. – Warszawa, 1933-1934. – Т. 2. – S. 293-295*).

⁶ *Доронович М.* Армяне в Подоллии и первая церковь их в городе Каменце // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец Подольский, 1878-1879. – Вып. 2. – С. 167-168. В настоящее время рукопись хранится в Государственной публичной библиотеке им. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде (в дальнейшем – ГПБ).

все больше и больше сведений об армянских книгах, хранимых, обычно в виде отдельных собраний, при храмах в более крупных колониях. Средневековый польский ученый Мацей из Мехова (Меховита) в «Трактате о двух Сарматиях» (1517 год) отмечает наличие ценных церковных книг в армянских колониях⁷. В 1564 году армянские рукописные книги литургического назначения осматривал во время пребывания во Львове видный деятель Католической церкви кардинал Дж. Ф. Коммендон⁸.

В 1566 году во Львове побывал польский проповедник, ревностный пропагандист идеи унии Восточной церкви с Римом Б. Гербест, посетивший с миссионерской целью львовский армянский собор и ознакомившийся здесь с большой коллекцией рукописных книг. В описании своего путешествия на Украину Гербест перечисляет наиболее ценные, с его точки зрения, армянские рукописные книги, которые он видел во Львове: среди них и сочинения отцов церкви, и книги литургического назначения⁹. К концу XVI столетия относится известие еще об одном собрании армянских рукописных книг, находившемся в частном владении. Б. Ванноцци, секретарь папского посольства, прибывшего в Польшу, посетил в 1596 году польского магната канцлера Замойского. Ванноцци осматривал библиотеку канцлера и обратил внимание на хранившуюся здесь коллекцию редкостных армянских рукописей¹⁰.

Не меньший интерес представляют памятные записи (колофоны) на самих армянских рукописях (преимущественно церковного содержания), которые переписывались, редактировались, иллюстрировались в армянских колониях на Украине, в первую очередь – во Львове и в Каменце. Изучение колофонов нескольких десятков армянских рукописей, созданных на территории Украины и разбросанных в настоящее время по библиотекам всего мира, говорит о существовании во Львове и в Каменце довольно значительного числа переписчиков рукописных книг¹¹. Искусство художественной,

⁷ *Mathie de Myechow*. Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana, et de contentis in eis. – Augustae Vindelicorum, 1518. – P. eijj.

⁸ *Gratiani A. M.* La vie du cardinal Jean François Commendon, divisée en quatre livres. – Paris, 1671. – P. 204.

⁹ *Herbest B.* Chrzescijańska porządna odpowiedź na tę konfesję, która pod tytułem Braci zakonu Chrystusowego niedawno jest wydana. – Kraków, 1567. – K. 374.

¹⁰ *Vannozzi B.* Relacja // Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce. – Warszawa, 1822. – T. 2. – S. 264–265.

¹¹ В пределах статьи невозможно указать на все эти колофоны. Соответствующие данные об этом можно почерпнуть из многочисленных каталогов армянских рукописей, довольно полная библиология которых приводится в работе: *Анасян А. С.* Армянская библиография V–XVIII вв. – Ереван, 1959. – Т. 1. – С. LXXVII–XCII (на арм. яз.). С точки зрения тщательности описаний на первый план выдвигаются каталоги и обзоры, составленные Я. Ташяном и Ф. Маклером. Довольно обширный, хотя и несколько

каллиграфической переписки книг процветало во Львове в 60–70-х годах XVI столетия и, по-видимому, довольно успешно конкурировало с армянским книгопечатанием, делавшим тогда свои первые шаги¹². Исследования искусствоведов, убедительно показывающие высокий уровень художественного оформления армянской рукописной книги, создаваемой на Украине, – оригинальность книжной миниатюры¹³ и переплетного искусства¹⁴ XVI–XVII и предыдущих веков, – подтверждают мнение о том, что культура армянской книги (во всей совокупности вопросов, входящих в это понятие) на Украине к исходу XVI столетия была очень высокой. Армянские переписчики и иллюминаторы проводили свою работу в широких масштабах – ведь книги переписывались не только для удовлетворения местных нужд, но также (и может быть, даже в большей степени) и для экспорта в армянские колонии, существовавшие в то время в западноевропейских странах (Италия, Нидерланды, Франция). Немыслимо, чтобы вся эта работа проводилась без определенного образцового книжного фонда, на который ориентировались в своей работе львовские и каменецкие переписчики и миниатюристы.

Распространение печатной книги в странах Восточной и Западной Европы не могло не отразиться на книжной культуре армянских колоний на Украине. В 1616 году во Львове была создана армянская типография.

О создателе типографии Тер Ованнесе Карматаненце и о самой типографии сохранилось очень мало сведений. Известия о существовании армянской типографии во Львове в первой половине XVII столетия систематически повторяются во многих работах, посвященных истории армянских колоний на Украине¹⁵ или истории армянского книгопечатания¹⁶, однако все

устаревший, обзор сохранившихся иллюминированных армянских рукописей, созданных на Украине, дал Т. Маньковский в своей капитальной работе: *Sztuka Ormian lwowskich*. – Kraków, 1934. – S. 80-104.

¹² Первые армянские книги были напечатаны в Венеции в 1512-1513 годах Акопом Мегартаром. Хотя на протяжении XVI столетия было создано еще несколько армянских типографий в различных городах, все они действовали недолго и не могли удовлетворить существовавший большой спрос на армянскую книгу.

¹³ *Mańkowski T.* *Sztuka Ormian lwowskich*. – S. 80-104.

¹⁴ *Mańkowski T.* *Ormiańskie oprawy lwowskich ksiąg XVI wieku*. – Lwów, 1936.

¹⁵ Например: *Zubrzycki D.* *Kronika miasta Lwowa*. – Lwów, 1844. – S. 242; *Barącz S.* *Rys dziejów ormiańskich*. – Tarnopol, 1869. – S. 118, 190-191; *Bołoz-Antoniewicz J.* *Die Armenier // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie im Wort und Bild. Galizien*. – Wien, 1898. – Bd. 19. – S. 441; *Хачикян Л. С.* *Армянские колонии на Украине // Великая дружба*. – Ереван, 1954. – С. 216.

¹⁶ Сведения об армянских учебных заведениях и типографиях в Армении и других странах бывших и находящихся // *Собрание актов, относящихся к истории армянского народа*. – Москва, 1838. – Ч. 3. – С. 10, 20; *Antoniewicz K.* *Uczeni Europy pod względem*

они сводятся к небольшому количеству фактов, связанных с первыми открытиями памятников львовской армянской печати, сделанными еще в начале XIX столетия. История этих открытий такова.

Начиная с конца XVIII века Западная Украина (особенно та ее часть, которая в 1772 году оказалась в составе Австрийской империи), вместе с несколькими сохранившимися армянскими колониями, вошла в орбиту интересов армянского католического ордена мхитаристов, прочно обосновавшегося в Италии и Австрии. Довольно частые поездки представителей ордена в Восточную Галицию преследовали, в первую очередь, религиозные цели. Вместе с тем, мхитаристы проделали известную работу по сбору памятников древней армянской письменности. Им удалось спасти от гибели – очень возможной в условиях усугублявшегося упадка армянских колоний на Украине – ценные памятники армянской культуры.

В начале XIX столетия Украину посетил венецианский мхитарист Ованнес Зограбян¹⁷. Во время пребывания в городке Снятыне в Прикарпатье, в котором существовала небольшая армянская колония, О. Зограбян нашел армянскую книгу псалмов, напечатанную во Львове в 1616 году. О своем открытии он сделал запись на найденном экземпляре «Псалтыри», который (единственный известный экземпляр) хранится в настоящее время в библиотеке мхитаристов на острове Св. Лазаря в Венеции¹⁸.

О. Зограбяну удалось сделать еще одно открытие. Согласно свидетельству настоятеля ордена мхитаристов С. А. Кивера, «в том же самом районе» он нашел еще одну армянскую печатную «Магическую книгу» (по существу, «Лечебник» с медицинскими рецептами), изданную очень грубо и небрежно. Примитивизм издания – единственный признак, на основании которого Кивер определил, что эта книга львовской печати. Титульный лист и колофон в книге отсутствовали. К сожалению, после Кивера¹⁹ никому

Armenii // Słowianin. – Lwów, 1839. – Т. 2. – S. 113; *Langlois V.* Wyspa św. Łazarza w Wenecji. – Wenecja, 1876. – S. 68; *Бабян А. С.* Армянская книга. – С. 22.

¹⁷ О. Зограбян – известный в свое время издатель найденной им же в 1792 году уникальной армянской версии хроники Евсевия Кесарийского. О своей встрече с О. Зограбяном во Львове упоминает местный армянский историк Ф. К. Захарясевиц (*Z[acharyasiewicz] X.* Wiadomość o Ormianach w Polsce // Biblioteka Naukowego zakładu im. Ossolińskich. – Lwów, 1842. – Т. 2. – S. 62).

¹⁸ *Зарбаналян Г.* История армянского книгопечатания. – Венеция, 1895. – С. 64 (на арм. яз.). Вполне возможно, что «Псалтырь» львовской печати находится также среди целого ряда дефектных «Псалтырей» из библиотеки каменецкого армянского собора, которые хранятся сейчас в ГПБ в Ленинграде.

¹⁹ *Кивер С.* География четырех континентов. – Венеция, 1802. – Ч. 2. – Т. 2. – С. 136 (на арм. яз.).

из исследователей не удалось увидеть найденную Зограбяном книгу. Она исчезла, и неизвестно, сохранилась ли она вообще.

Продолжительное время все сведения о львовской армянской типографии и ее основателе – О. Карматаненце – сводились к находкам Зограбяна. Колофон «Псалтыри» 1616 года перепечатывался несколько раз вместе с более или менее подробным описанием самой книги²⁰. В связи с тем, что существование «Лечебника» или его принадлежность к продукции армянской типографии во Львове считались, да и считаются сейчас, сомнительными, «Псалтырь» длительное время оставалась единственным достоверным произведением, вышедшим из-под станка О. Карматаненца.

Только в последние годы был сделан шаг вперед в исследовании данного вопроса. Помощь пришла со стороны филологов, изучающих разговорный язык украинских армян XVI–XVII веков. Дело в том, что значительная масса армянских поселенцев, проживавших в Крыму, приняла там в качестве своего разговорного языка половецкий, сохранившийся в употреблении у остатков половцев, оттесненных в Крым татарским нашествием. К началу XVII века половецкий язык, дополненный и несколько модифицированный армянскими элементами, был не только разговорным языком украинских армян, но и вошел в употребление как письменный, актовъый и даже литературный язык²¹. Языковеды-арменисты и алтаисты предполагали существование не только рукописей, но и печатных изданий на этом языке (армяно-половецком, согласно современной лингвистической терминологии). Впервые о подобной книге – «молитвеннике, напечатанном на татарском языке»²² армянским шрифтом», – узнаем из капитальной работы армянского историка и филолога М. Чямчяна²³. М. Бжшкян, касаясь деятельности армянской типо-

²⁰ *Бжшкян М.* Путешествие в Польшу и другие страны, в которых проживают армяне, происходящие от жителей древнего города Ани. – Венеция, 1830. – С. 99-100; *Зарбаналиян Г.* Армянская библиография. – Венеция, 1883. – С. 598; *Его же.* История армянского книгопечатания. – Венеция, 1895. – С. 64-97; сб.: Каменец. Летопись армян Польши и Румынии с наглядным приложением / Ред. Г. М. Алишан. – Венеция, 1896. – С. 171-172 (все книги на арм. яз.).

²¹ *Груши Т. И.* Памятники половецкого языка XVI века // Академику В. А. Гордлевскому к его семидесятипятилетию. – Москва, 1953. – С. 90-97; *Deny J.* L'armeno-coman et les "Ephémérides" de Kamieniec (1604-1613). – Wiesbaden, 1957. – P. 7-10, 17-18; *Schütz E.* On the Transcription of Armeno-Kipchak // Acta Orientalia Hungarica. – Budapest, 1961. – Vol. 12. – Fasc. 1-3. – P. 139, 161. К истории этого вопроса смотри также: *Дашкевич Я. Р.* Иван Гануш как исследователь языка западноукраинских армян // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1960. – № 2. – С. 142-149.

²² Согласно взглядам, распространенным вплоть до конца XIX века, разговорный язык украинских армян XVI–XVII столетий ошибочно принимался за татарский.

²³ *Чямчян М.* История Армении. – Венеция, 1786. – Т. 3. – С. 664 (на арм. яз.).

графии во Львове, указывал, что здесь, будто бы в 1705 году, была напечатана армянским шрифтом татарская Псалтырь²⁴. Мимолетное упоминание французского армениста Ф. Маклера о существовании в Голландии «редчайшего сочинения» – напечатанного во Львове в 1618 году наполовину армянского, наполовину татарского «Молитвенника»²⁵, не вызвало в свое время откликов ни филологов, ни историков книгопечатания.

В связи с возросшим интересом к изучению армяно-половецкого языка, сообщение Маклера было проверено – и сейчас, благодаря усилиям венгерского ориенталиста Э. Шюца, мы располагаем детальными сведениями еще об одном, необыкновенно интересном с культурно-исторической точки зрения, произведении львовской армянской типографии (львовский «Молитвенник» – единственный, известный в настоящее время, печатный памятник армяно-половецкого языка)²⁶. Оригинал «Молитвенника», приобретенный еще в XVII веке немецким послом в Стамбуле Л. Варнером, хранится сейчас в университетской библиотеке в Лейдене.

Сведения об Ованнесе Карматаненце и его типографии сводятся к следующим, по существу очень скудным, данным.

Известно, что священник Тер Ованнес Карматаненц был выходцем из Большой Армении. Отец его Мурад жил вместе с женой Анной в городе Битлис, недалеко от озера Ван. После приезда во Львов Ованнес с энергией принялся за создание армянской типографии. «С большим трудом и с большими затратами трудился на протяжении целого года со всеми работниками, пока буквы наладил и новую печатню основал», – пишет он сам в колофоне «Псалтыри» 1616 года.

Ованнес прибыл во Львов, несомненно, уже со знанием типографского дела. Наиболее правдоподобно, что он овладел им в Стамбуле, где со времени основания типографии Абгара Тохатеци (1567 год) почти непрерывно действовали различные армянские типографии. Графическое оформление «Псалтыри» 1616 года, украшенной маргинальными рисунками и иллюстрациями в стиле, традиционном для армянского иллюминаторства, указывает более

²⁴ *Бжшкян М.* Путешествие в Польшу и другие страны... – С. 100.

²⁵ *Macler F.* Les livres imprimés arméniens de la Bibliothèque de l'Université d'Amsterdam // *Revue des Études Arméniennes.* – Paris, 1926. – Vol. 6. – Fasc. 2. – P. 83. Сравни также: *Анасян А. С.* Армянская библиография V–XVIII вв. – С. 628.

²⁶ Первые сведения о «Молитвеннике» Э. Шюц опубликовал в указ. статье: *On the Transcription of Armeno-Kipchak.* – P. 141. Автор настоящей статьи считает своим долгом поблагодарить Э. Шюца (Институт истории Венгерской академии наук, Будапешт) за предоставленную возможность познакомиться с его работой «An Armeno-Kipchak Print from Lvov» еще до ее публикации. Оттуда и взяты основные сведения, касающиеся «Молитвенника» 1618 года. Публикуемая фотокопия прислана для настоящей статьи Э. Шюцом.

на восточные истоки книгопечатания, чем на западные (Рим, Венеция), где продукция армянских типографий довольно рано теряет специфические ориентальные элементы. Вполне понятно, почему Ованнес избрал именно Львов местом основания своей типографии. Львов обладал уже в это время определенными традициями книгопечатания – особенно украинского. Возможно, Ованнес рассчитывал найти здесь, среди украинских типографов, помощников (несмотря ни на что, армянская колония во Львове вела довольно замкнутый образ жизни и нелегко допускала к себе людей извне). Кроме того, Львов был в те времена центром армянской культуры на Украине, и Ованнес мог рассчитывать на сочувственное отношение к своим намерениям как местной армянской купеческой верхушки, так и армянской церковной иерархии. Указание в колофоне на то, что книга напечатана «под сенью церкви Богоматери», по-видимому, имеет двойственный смысл. С одной стороны, это (довольно традиционный для рукописных колофонов) намек на протекцию львовского армянского епископа²⁷, кафедральным собором которого была церковь Богоматери. С другой стороны, это, возможно, указание на местонахождение самой типографии. В связи с преследованиями, которым подвергал армян польский католический патрициат, захвативший всю власть в городе в свои руки, место их жительства в городе ограничивалось своеобразным армянским гетто (улица Армянская), центр которого образовал собор. Вполне возможно, что как раз здесь, «под сенью церкви Богоматери» – в буквальном смысле этого выражения – находилась типография Ованнеса.

Печатание «Псалтыри» («Сагмос»), начатое 28 февраля 1616 года, было закончено к 15 декабря 1616 года. Как указывает сам Ованнес в колофоне, «Псалтырь» была первым изданием типографии, выпущенным в виде опыта «для пользы христиан». Сохранившийся в Венеции экземпляр «Псалтыри» имеет 480 страниц, без окончания – по-видимому, не хватает еще нескольких страниц. Содержание книги составляют не только псалмы Давида на классическом армянском языке (грабаре), но и различные другие мотивы. В полиграфическом отношении книга издана примитивно, гораздо хуже и более ранних армянских (особенно итальянских) изданий, и современных ей украинских (львовских) произведений печати. По-видимому, издатель рассчитывал на удовлетворение нужд местного армянского населения. Хотя мы имеем достоверные сведения о том, что в начале XVII столетия украинские армяне занимались продажей книг в странах Востока²⁸, трудно допус-

²⁷ Во время основания типографии во Львове епископом был, по-видимому, Карапет (*Lechicki Cz. Kościół ormiański w Polsce. Zarys historyczny.* – Lwów, 1928. – S. 44, 175).

²⁸ Сравни ниже, при рассмотрении вопроса о распространении армянских книг на Украине.

тить, что львовское издание, при своем полиграфическом несовершенстве, могло рассчитывать на более широкий круг потребителей.

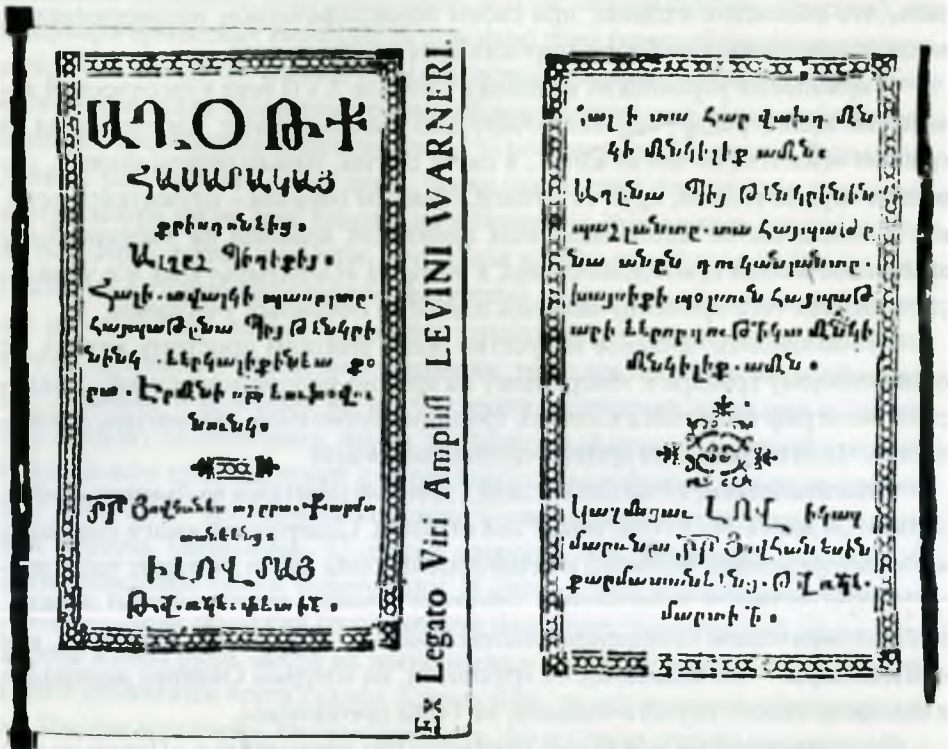
В армянских украинских колониях в начале XVII века классический армянский язык (грабар) был исключительно языком церкви. Напечатанная на грабаре «Псалтырь» могла иметь, в связи с этим, только определенный, довольно ограниченный, круг читателей, главным образом – служителей церкви. В большинстве многочисленных армянских колоний на Украине были армянские школы приходского типа, в которых «Псалтырь» (как и в украинских школах того времени) являлась одним из основных учебников.

Чтобы сделать печатное искусство более близким простому народу, не понимающему грабара и говорящему на армяно-половецком языке²⁹, львовский типограф попытался сломить традиции церковной литературы и напечатал «Молитвенник» на армяно-половецком языке.

«Молитвенник» («Альгыш битики»), который печатался во Львове с 27 февраля по 20 марта 1618 года, имеет 168 страниц. Содержание книги составляют многочисленные молитвы и некоторые псалмы из тех, которые чаще всего употреблялись в религиозной практике Армяно-григорианской церкви. В полиграфическом отношении «Молитвенник» столь же несовершенен, как и «Псалтырь» – по-видимому, те трудности, на которые Ованнес жаловался в колофоне своего первого издания, не были преодолены.

Предназначенный для более широкого (по сравнению с «Псалтырью») круга читателей, «Молитвенник», несомненно, имел спрос повсюду, где в качестве разговорного употреблялся армяно-половецкий язык. Хотя область распространения этого языка в XVII столетии пока еще точно не установлена, можно с уверенностью сказать, что «Молитвенник» мог распространяться во всех армянских колониях на территории Украины (включая крымские и другие причерноморские колонии), а также в колониях, существовавших в Молдавии и Валахии. У нас нет никаких сведений о том, как было воспринято это издание современниками. «Молитвенник» Ованнеса был совсем новым явлением в культурной жизни армян на Украине. Ведь он не только возводил в ранг литературного язык, который до сих пор был только разговорным, в лучшем случае – актовым языком, но и ломал каноны религиозных традиций Армяно-григорианской церкви, считавшей «священным»,

²⁹ Из многочисленных высказываний современников наиболее характерные данные из этой области заключены в цитированном выше полумемуарном сочинении папского дипломата А.-М. Грациани, посетившего Львов вместе с кардиналом Коммендонэ в 1564 году (*Gratiani A. M. La vie du cardinal Jean François Commendon...* – P. 204: «Псалмы, которые поют в церкви, написаны по-армянски и армянским алфавитом, однако их понимают почти исключительно только священники»).

«Альгыш битики», Львов, 1618.

Титульная и последняя (с колофоном) страницы

литургическим языком своего обряда классический грабар. Сам по себе напрашивается вывод о влиянии Реформации, которая (несколькими десятилетиями ранее) уничтожила монополию «священности» латинского языка.

Вопрос о третьем львовском армянском издании, условно называемом «Лечебник», не может быть решен ни положительно, ни отрицательно. Действительно, примитивизм львовских изданий столь характерен, что С. Кивер, сравнивая «Псалтырь» 1616 года с «Лечебником», мог прийти к выводу о том, что книга вышла из-под печатного станка Ованнеса. «Лечебник» мог иметь читателей среди украинских армян. Армянские врачи пользовались известностью еще со времен Киевского государства³⁰. Да и в последующие столетия среди местных армян были представители врачебной профессии – львовская армянская община содержала, например, госпиталь. Возможно,

³⁰ *Абрамович Д.* Києво-Печерський паперик: (вступ, текст, примітки). – Київ, 1930. – С. 129-132.

что в связи с составлением новой библиографии армянской печатной книги³¹ вопрос о львовском «Лечебнике» будет окончательно решен.

«Псалтырь» 1616 года, «Молитвенник» 1618 года и гипотетический «Лечебник» не были единственными книгами, напечатанными армянами во Львове в первой половине XVII столетия.

В неизданной до сих пор части рукописной хроники львовского армянского историка Я.-Т. Юзефовича «Annotationes in vitas archiepiscoporum Leopoliensium tum super gesta regiminis et annorum illorum...»³², составленной в начале XVIII века на основании архивных источников (в значительной мере в дальнейшем погибших), описывается большое возбуждение среди католической церковной иерархии, вызванное изданной в 1630 году львовскими армянами полемической брошюры, направленной против Римско-католической церкви. Обстоятельства издания крамольной брошюры таковы.

В 20–30-е годы XVII столетия усилился национально-религиозный гнет польского патрициата, пытавшегося уничтожить конкуренцию армянских купцов, монополизировавших в своих руках торговлю с Востоком. Среди верхушки армянских колоний выделилась группировка, которая, ради сохранения экономических привилегий, вступила на путь измены древним национальным традициям своего народа. Возглавил это течение армянский архиепископ Николай Торосович, путем подкупа и обмана захвативший в 1627 году львовский архиепископский престол. В 1629 году Торосович заключил унию с Римом. Религиозная борьба внутри колоний между приверженцами унии и приверженцами древней Григорианской церкви нашла отражение в литературе. Видный представитель всемогущего в Польше ордена иезуитов проповедник М. Бембус напечатал в 1630 году в Кракове большое полемическое сочинение «Ormiańskie nabożeństwo i wzywanie ludzi narodu tego zacnego do jedności w wierze i w miłości kościoła ś. katolickiego rzymskiego».

Совсем неожиданно М. Бембус получил ответ со стороны Христофора Горички-Голубовича, отстаивавшего древние армянские обычаи в быту и в церковном обряде. Х. Горичка-Голубович, вместе со своим сыном Яковом, написал и издал во Львове, по свидетельству Я.-Т. Юзефовича, гневный памфлет на польском языке «Pokazanie prawdziwe i krótkie obrzydliwego i smierdzącego błędu kościoła rzymskiego». Книге Голубовичей не суждено было распространиться среди украинских армян. Весь тираж ее, по доносу переплетчика, был конфискован и уничтожен. Встревоженный действиями оппозиции,

³¹ Ишханян Р. Библиография армянской печатной книги // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1959. – № 1. – С. 291-293 (на арм. яз.).

³² Хроника находится в библиотеке Национального института музея имени Оссолинских во Вроцлаве. Описываемых событий касается § 142 (стр. 156-159) рукописи.

Торосович донес о книге львовскому римско-католическому архиепископу³³. Соответствующие отчеты были направлены даже в Рим, в пресловутую Конгрегацию пропаганды веры³⁴.

До нашего времени не дошел ни один экземпляр сочинения Голубовичей. Мы вынуждены основываться только на догадках, которые, несмотря на всю их гипотетичность, довольно убедительно говорят о том, что «*Pokazanie prawdziwe i krótkie...*» было напечатано во львовской армянской типографии того же Ованнеса Карматаненца или его последователя.

В конце 20-х – начале 30-х годов XVII столетия во Львове действовали украинские и польские типографии. В условиях полной победы Контрреформации в Польше, усилившейся религиозной нетерпимости, польские типографии, работавшие, между прочим, под неусыпным наблюдением львовского римско-католического архиепископа, распорядившегося, ко всему этому, органами инквизиции, конечно, не могли и пытаться выпустить книгу, само заглавие которой («... мерзкая и вонючая ошибка Католической церкви») прекрасно говорило о ее содержании. Проживавшие во Львове украинцы были и в национальном, и в экономическом отношении еще более угнетены, чем львовские армяне. Братская типография во Львове и без того сталкивалась с большими препятствиями в своей деятельности – и вряд ли могла напечатать антикатолический памфлет, издание которого угрожало тяжелыми последствиями для типографии. Подобный эпизод из истории Ставропигиальной типографии – довольно хорошо исследованной – оставил бы соответствующие следы в источниках и давно был бы достоянием науки. Впрочем, более чем сомнительно, чтобы при замкнутом образе жизни армянской колонии во Львове (несмотря на раздиравшие ее изнутри распри) Голубовичи могли отдать заказ на печатание антикатолической и антипольской книги стороннему, «не своему», типографу.

Львовские типографии того времени располагали, как правило, несколькими видами шрифтов: Ставропигиальная, например, – кириллическим и греческим; польские – антиквой и готическим. Нет ничего удивительного, что и армянская типография во Львове имела другой (готический или антикву) шрифт, которым мог быть напечатан памфлет Голубовичей.

Нам кажется, что имеется достаточно оснований для того, чтобы считать книгу Голубовичей «*Pokazanie prawdziwe i krótkie...*» изданием львовской армянской типографии.

³³ На этом донесении основываются сведения Я.-Т. Юзефовича.

³⁴ *Petrowicz G. L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626-1686)*. – Roma, 1950. – P. 28-29.

Этим и ограничиваются сведения об армянском книгопечатании во Львове в 1616-1630 годах. Единственное достоверное известие об Ованнесе в армянском источнике (в одном рукописном колофоне имеется запись о том, что львовский армянский путешественник Симеон дпир Лехаци переписал для Ованнеса проповеди Григория Богослова и комментарии к ним³⁵) не датировано и, таким образом, не может быть свидетельством о пребывании Ованнеса во Львове в каком-то определенном году.

Во Львове хранится значительное количество архивного материала, отражающего административную и судебную деятельность львовского магистрата и армянского суда в первой половине XVII столетия. Вполне возможно, что среди этих документов имеются упоминания об армянском типографе, особенно в том случае, если в результате его типографской (или не типографской) деятельности возникали споры, вызывавшие необходимость постороннего вмешательства. Однако попытка использовать эти материалы для данного исследования кончилась неудачей. Армяно-половецкое языковедение, по существу, делает первые шаги, поэтому использование актовых записей на этом языке вызывает ряд больших трудностей как палеографических, так и языковых. Кроме того, согласно господствовавшему среди украинских армян в XVI – первой половине XVII века обычаю, во всех случаях сношений с неармянами они принимали имена, образованные по законам украинского языка и потому весьма отдаленно напоминающие свой армянский и армяно-половецкий прототип. Другими словами, во всех записях на латинском и польском языках Тер Ованнес Карматаненц будет выступать под другим, украинизированным именем (напр., возможный вариант – Ивашко Муратович), идентификация которого с прототипом наталкивается на дополнительные трудности³⁶. В связи с этим, на данной стадии исследования, пришлось отказаться от использования архивного материала – хотя путь этот может принести еще не одно интересное открытие.

Дальнейшая судьба типографии Ованнеса Карматаненца остается пока неразрешенной загадкой. Высказывавшиеся ранее предположения армянского историка С. Баронча и украинского – Б. Януша о том, что типография Ованнеса после выпуска нескольких книг бездействовала, а ее шрифты были

³⁵ Акиян Н. Описание путешествий Симеона Дпира из Польши. – Вена, 1936. – С. XXX–XXXI, 393-394 (на арм. яз.).

³⁶ Сравни: Hanusz J. Einige slavische Namen armenischer und türkischer Herkunft // Archiv für Slavische Philologie. – Wien, 1886. – Bd. 9. – S. 472-477. Э. Шюц делал попытку идентифицировать типографа Ованнеса Карматаненца с львовским епископом-суффраганом Иваном Керемовичем (ум. в 1678 году), имя которого в армянской форме, действительно, звучит как Ованнес Карматаненц. Эта привлекательная гипотеза, однако, опадает при более детальном исследовании биографии епископа.

проданы в начале XIX века львовскому типографу Иозефу Шнейдеру³⁷ – в свете приводимых ниже фактов оказываются несостоятельными. В середине 60-х годов XVII века, когда поднимался вопрос о возобновлении армянского книгопечатания во Львове, здесь не было никаких следов типографии Ованнеса. Возможно, она погибла во время одного из городских пожаров или была уничтожена во время правления архиепископа Торосовича. Не исключена возможность, что она была вывезена из Львова.

Во всяком случае, когда в 1645 году в расположенном на рубеже украинских земель городе Сучаве – крупном культурном центре молдавских армян, поддерживавших постоянные тесные связи со Львовом, – возникла новая армянская типография, она по праву могла считать себя преемницей львовской типографии Ованнеса Карматаненца.

40–50-е годы XVII столетия не благоприятствовали развитию армянской культуры в колониях. Нарастающий социальный и национальный гнет польских феодалов отразился также и на положении армян. Армянские низы украинских городов с сочувствием отнеслись к Освободительной войне украинского народа (1648–1654 годы); в полках Богдана Хмельницкого довольно часто встречаются казаки – армяне по происхождению.

Относительная стабилизация политического положения на Западной Украине в начале 60-х годов обусловила все усиливающееся наступление феодалов и патрициата на права армянского населения городов. Богатая верхушка армянских колоний добилась сохранения своих экономических привилегий ценой измены национальным интересам. Уния местной Армянской церкви привела, с одной стороны, к массовой эмиграции армян с территории, захваченной Речью Посполитой, в более толерантные страны, с другой – к окатоличению и полонизации основной массы оставшегося армянского населения.

В 60-х годах XVII столетия армянские колонии на Украине привлекли внимание Рима, пытавшегося использовать в своих целях тяжелое положение армянской метрополии, разделенной между двумя враждебными государствами – Турцией и Ираном. В 1664 году во Львов приезжает миссия ордена театинцев, посланная для пропаганды римского католичества среди украинских армян³⁸. Папство давно уже поняло огромное значение типографского искусства для религиозной и политической пропаганды на Ближнем Востоке. Еще в 1584 году в Риме начала работать армянская типография, которая

³⁷ *Barącz S.* Rys dziejów ormiańskich. – S. 191; *Janusz B.* O potrzebie założenia we Lwowie “Ormiańskiego muzeum diecezjalnego” // *Pamiętnik V Zjazdu delegatów Związku muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13 czerwca 1930* / Pod red. M. Piotrowskiego. – Kraków, 1930. – S. 39.

³⁸ *Petrowicz G.* L’unione degli Armeni di Polonia... – P. 166-175 и др.

в дальнейшем полностью находилась в подчинении Конгрегации пропаганды веры – этого исполнительного органа экспансионистской политики Рима. Приехавшую во Львов миссию театинцев, открывших здесь специальную высшую школу для армян – так называемую армянскую папскую коллегию, возглавлял видный итальянский ориенталист и, одновременно, рьяный пропагандист римского католичества К. Галяно. Вместе со своим помощником и наследником (Галяно умер во Львове в 1666 году), будущим вавилонским епископом и французским представителем в Иране Л.-М. Пиду де Сент-Олоном, Галяно принялся за «исправление» армянских церковных книг – т. е. за вычеркивание и уничтожение всего того, что не соответствовало догматам Римской церкви. Вскоре выяснилось, что при наличии большого количества армянских книг единственным выходом из создавшегося положения была замена рукописных книг печатными. Так родился план возобновления армянской типографии во Львове. Обо всех этих планах, мерах для их осуществления, поддержке или противодействии со стороны местных армян рассказывает Л.-М. Пиду в своем труде «Breve relatione dello stato, principii e progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia e provincie circon-vicine...», существенным дополнением к которому является анонимная работа «Compendiosa relatio unionis nationis Armeno-polonae cum s. ecclesia Romana...»³⁹.

В момент приезда Галяно и Пиду во Львов здесь не было никаких следов типографии Ованнеса Карматаненца. Театинцам пришлось выискивать собственные пути для создания типографии, которая могла бы печатать не только армянские богослужебные книги, но и предназначенные к защите (согласно средневековому методу обучения) теологические и философские работы выпускников коллегии⁴⁰.

В 1665 году театинской миссии во Львове представилась возможность заполучить в свои руки амстердамскую армянскую типографию, которую возглавлял в это время епископ Воскан Ереванци. Основанная по поручению Эчмиадзинского патриархата в 1660 году в Амстердаме типография, шрифты для которой были отлиты в знаменитой типографии Эльзевиров, пользовалась широкой известностью на Западе⁴¹.

³⁹ Оба отчета опубликованы А. Павинским в кн.: *Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z Kościołem Rzymskim w XVII wieku* / Wyd. A. Pawiński. – Warszawa, 1876. – S. 5-220. По нашим предположениям, автором анонимного сочинения является итальянец Ф. Бонезана, сменивший Л.-М. Пиду на посту руководителя миссии и ректора львовской коллегии.

⁴⁰ *Pidou L. M. Breve relatione dello stato, principii e progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia e provincie circonvicine* // *Dzieje zjednoczenia Ormian...* – Warszawa, 1876. – S. 36, 113.

⁴¹ *Moreri L. Le grand dictionnaire historique... Supplement.* – Amsterdam; La Haye; Utrecht, 1716. – T. 1. – P. 184.

Издания амстердамской типографии распространялись и среди украинских армян. Типография периодически переживала трудности, и в 1665 году Воскан Ереванци обратился к Н. Торосовичу с письмом, в котором просил принять амстердамскую типографию под свою защиту и благоприятствовать ее перевозке во Львов⁴². Торосович под влиянием Галяно и Пиду, рассчитывавших прибрать к своим рукам амстердамскую типографию, печатавшую, по выражению Пиду, «еретические и неисправленные книги», написал Воскану очень любезное приглашение. «Приглашение», однако, не принесло желаемых результатов (по-видимому, Воскан узнал об опасности, угрожавшей ему во Львове со стороны предприимчивых театинцев).

Однако театинцы не отказались от своих намерений возобновить армянское книгопечатание во Львове. Посланный в Рим их воспитанник Вартан Гунянян не только прошел курс обучения в папской коллегии в Риме, но и присматривался там к работе армянской типографии. В 1674 году Вартан Гунянян был рукоположен в Риме львовским епископом-коадьютором. В багаже епископа, возвращавшегося из Рима во Львов, был и комплект армянских шрифтов, заготовленных в римской типографии Конгрегации.

Во Львове разгорелась борьба вокруг вопроса об армянской типографии. Краткое упоминание в источнике указывает на то, что Николай Торосович, опасаясь возбуждения армян, в основной своей массе все еще враждебных веяниям из Рима, принял идею создания новой армянской католической типографии во Львове не очень радушно. Когда Гунянян тяжело заболел, «это очень встревожило отцов (театинцев. – Я. Д.), которые опасались не только потерять особу (т. е. Гуняняна. – Я. Д.), но и того, что если коадьютор умрет в этой дицезии, архиепископ захватит в свои руки его движимое имущество, особенно – драгоценный армянский шрифт»⁴³.

История второй армянской типографии во Львове еще более загадочна, чем история типографии Ованнеса. Театинцы, несомненно, настаивали на открытии типографии, однако до 1676 года (т. е. года, которым обрывается «Compendiosa relatio...») она, безусловно, еще не действовала. В 1678 году энергичный Пиду окончательно оставил Львов⁴⁴. Его наследник Ф. Бонезана не обладал ни проворностью, ни настойчивостью этого французского монаха. Еще в 1677 году из Львова на Восток уехал Гунянян, от которого избавился епископ Николай Торосович, прибравший, несомненно, после отъезда Гуняняна шрифты к своим рукам.

⁴² *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 40.

⁴³ *Compendiosa relatio unionis nationas Armeno-polonae um s. ecclesia Romana // Dzieje zjednoczenia Ormian...* – Warszawa, 1876. – S. 216.

⁴⁴ *Vezzosi A. F. I scrittori de' Cherici Regolari detti Teatini.* – Roma, 1780. – P. 2. – P. 182.

Вопрос о том, действовала ли армянская типография во Львове после 1676 года, остается открытым. Кажется совсем невероятным, что никто даже не пытался употребить – хотя бы в виде опыта – великолепные шрифты. Что именно такими были шрифты римской армянской типографии, легко можно убедиться на основании ее изданий 60–70-х годов XVII века. Неужели весь план создания армянской типографии был заброшен, когда основные препятствия были позади?

Возможно, это совсем не так. Имеются точные указания на то, что папская армянская коллегия выпустила в 1665–1669 годах много книг на латинском и, возможно, польском языках⁴⁵ – изданий, неизвестных последующим библиографам. Два сокращенных сценария армянских пьес того же Пиду, напечатанных в 1668–1669 годах, сохранились только в трех известных нам экземплярах⁴⁶. Вполне возможно, что среди уничтоженных армянских книг были также издания этой второй армянской типографии во Львове.

В 90-х годах XVII века традиции армянского книгопечатания на Украине были еще живы. Вопрос о создании новой (третьей по счету) армянской типографии стал даже объектом секретных дипломатических переговоров между польским королем Яном III Собеским, стремившимся создать анти-турецкую коалицию европейских и азиатских стран, и эчмиадзинским патриархом. 2 июня 1696 года в Армению уехал королевский секретарь армянин Симеон Петросович (Бедросович), который повез с собой королевское письмо⁴⁷. Король, обещая восстановление Великой Армении, брал на себя обязательство удовлетворить культурные потребности армянского населения, проживавшего в пределах Речи Посполитой. Центральное место среди этих мероприятий занимал план создания на средства короля армянской типографии в Мариамполе⁴⁸, которая должна была печатать апробированные Эчмиадзином церковные книги, рассылаемые бесплатно по всем армянским церквям на Украине⁴⁹. Ян III умер через несколько недель после отъезда посланника, и смерть его перечеркнула все планы.

Еще в 1686 году во Львов из турецкого заключения вернулся Вартан Гунанян⁵⁰, однако нет никаких следов того, что он пытался возобновить издательскую деятельность львовских армян. Армянские шрифты, по-видимому, хранились в каком-то углу архиепископской палаты. Во всяком случае, они

⁴⁵ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 112–113.

⁴⁶ Два разных экземпляра в библиотеке Национального заведения им. Оссолинских во Вроцлаве и один в библиотеке Марчиана в Венеции.

⁴⁷ *Barącz S. Rys dziejów ormiańskich.* – S. 70.

⁴⁸ Городок около Станислава.

⁴⁹ *Barącz S. Sobieski i Ormianie // Dziennik Literacki.* – Lwów, 1854. – № 22. – S. 171.

⁵⁰ *Petrowicz G. L'unione degli Armeni di Polonia...* – P. 314.

«пережили» большой пожар 1778 года, уничтоживший колокольню армянского кафедрального собора и превративший в развалины архиепископскую палату⁵¹ вместе с залом заседания армянского самоуправления и суда, находившимся в нижнем этаже этого же здания⁵².

В зале заседания, отстроеном после пожара, около 1830 года разместились типография Иозефа Шнейдера⁵³, в которой выполнялась значительная часть правительственных заказов львовского австрийского губернатора. Каким-то образом Шнейдер узнал о хранившихся у армянского архиепископа древних шрифтах. Вскоре сделка была заключена. Армянские шрифты римской работы были закуплены Шнейдером и переплавлены для нужд его типографии⁵⁴.

* * *

Высокоразвитые и в экономическом, и в культурном отношении армянские колонии на Украине в XVII столетии представляли собой хороший книжный рынок. Торговцам книгами – часто это были, выражаясь более современным термином, агенты самих типографий – приходилось преодолевать много препятствий, чтобы добраться из различных стран на Украину и здесь продавать свой громоздкий товар. Уполномоченный Воскана Ереванци Вартан, совершавший путешествие из Амстердама в Эчмиадзин и по пути распространявший издания амстердамской армянской типографии, так и не добрался до цели – он был по дороге убит⁵⁵.

До нашего времени дошло немного источников, на основании которых можно было бы судить о распространении армянских книг на Украине в XVII столетии. Самый важный из них – армянские старопечатные книги XVII века, о которых, на основании сохранившихся на книгах пометок или записей, можно было бы делать выводы, что они попали на Украину в XVII веке. По сведениям, полученным автором статьи из тех библиотек Украины, в которых хранятся старопечатные книги, речь может идти примерно о 20-25 названиях⁵⁶. Упоминания о распространении армянских печатных книг, встречающиеся в письменных источниках, очень эпизодичны и фрагментарны.

⁵¹ *Loziński W.* Sztuka lwowska w XVI i XVII w. Architektura i rzeźba. – Lwów, 1898. – S. 37.

⁵² *Z[acharyasiewicz] X.* Wiadomość o Ormianach w Polsce. – T. 2. – S. 81.

⁵³ *Schneider A.* Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji... – Lwów, 1871. – T. 1. – S. 181.

⁵⁴ *Barqcz S.* Rys dziejów ormiańskich. – S. 191; *Janusz B.* O potrzebie założenia we Lwowie “Ormiańskiego muzeum diecezjalnego”... – S. 39.

⁵⁵ *Pidou L. M.* Breve relatione... – S. 40.

⁵⁶ Учитывая армянские старопечатные издания из библиотеки армянского собора в Каменце-Подольском, которые в настоящее время находятся в ГПБ в Ленинграде.

Имеются достоверные сведения о том, что украинские армяне занимались книжной торговлей в начале XVII века. Польский философ и врач С. Петричи (Петрыцы) в одном из своих язвительных шовинистических памфлетов, направленных против львовских армян, приводит армянскую книжную торговлю как доказательство... шпионажа в пользу Турции. Петричи указывает, что местные армяне продавали в Стамбуле польские издания⁵⁷. Несомненно, армянские торговцы, которые возили польские книги в Турцию, возвращаясь оттуда с восточными товарами, привозили с собой армянские константинопольские и, может быть, даже новоджувльфинские издания.

Более детальные сведения о распространении армянских книг на Украине относятся ко второй половине XVII столетия – особенно к периоду существования типографии в Амстердаме (1660-1669 годы)⁵⁸. Л.-М. Пиду в своей реляции возмущается тем, что среди украинских армян распространяются «схизматические» амстердамские и другие издания – среди них «Шаракан» (книга церковных песнопений, Амстердам, 1664), «Псалтыри» (различных изданий), точно не идентифицированные «Армянские новости» и небольшие катехизисы⁵⁹. Среди сохранившихся старопечатных книг имеются экземпляры известного первого печатного издания армянской версии Библии (Амстердам, 1666-1668)⁶⁰, а также «Шаракноц» (другой вид сборника церковных песнопений, Амстердам, 1685)⁶¹. Среди украинских армян, несмотря на противодействие армяно-католического (униатского) духовенства и миссионеров-театинцев, распространялась «Книга историй» видного армянского историка Аракела Даврижеци (Амстердам, 1669), одна глава которой раскрывает неприглядное лицо архиепископа Николая Торосовича. Экземпляры книги Аракела – вместе с другими книгами амстердамского издания – привез с собой помощник Воскана Фаддей и, несмотря на запрет, продавал их в армянской колонии в Язловце⁶².

Кроме того, подобные издания хранятся во Львовской библиотеке Академии наук УССР (в дальнейшем – ЛБ АН УССР) и в Научной библиотеке Львовского государственного университета.

⁵⁷ *Petrycy S. Jeśli Żydowie więcej podejrzani i gorsi są Rzeczypospolitej niżli Ormianie // Aristoteles. Polityka to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ośmioro.* – Kraków, 1605. – Cz. 2. – S. CXXXIII.

⁵⁸ Между армянскими колониями на Украине и в Нидерландах существовали в XVII столетии очень оживленные связи. Сравни: *Boloz-Antoniewicz J. Die Armenier.* – S. 447; *Сарукап А. Нидерланды и армяне в XVI–XIX веках.* – Вена, 1926 (на арм. яз.).

⁵⁹ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 41.

⁶⁰ ЛБ АН УССР.

⁶¹ ГПБ в Ленинграде.

⁶² *Compendiosa relatio...* – S. 177-178.

На Украине во второй половине XVII столетия продавались также издания других армянских типографий, например, венецианских⁶³, марсельской⁶⁴, константинопольских⁶⁵.

Всеми возможными средствами миссионеры-театинцы боролись против проникновения изданий «схизматических» типографий. Л.-М. Пиду пытался установить цензуру на все армянские книги, которые не печатались в римской армянской типографии Конгрегации пропаганды веры, препятствовал их продаже⁶⁶. Одновременно театинцы наводнили западноукраинские колонии римскими изданиями. В первую очередь, это были сочинения К. Галяно, печатавшиеся двумя параллельными текстами – армянским и латинским. На Украину попали такие книги Галяно, как «*Grammaticae et logicae institutiones linguae litteralis Armenicae*» (Рим, 1645) – первая на Западе грамматика армянского языка, и колоссальный, очень враждебно встреченный местными армянами, труд «*Conciliatio ecclesiae Armenae cum Romana ex ipsis Armenorum patrum et doctorum testimoniis*» (Рим, 1650-1659)⁶⁷. В колониях появились также такие издания, как армянский перевод Фомы Кемпийского «О подражании Христу» (Рим, 1674), «Цвет подвигов» (Рим, 1675), «Армянская литургия» (Рим, 1677) и др.⁶⁸

Таковы отрывочные сведения, отражающие распространение армянской книги на Украине в XVII столетии.

* * *

Среди армянских библиотек и коллекций, существовавших на Украине в XVII веке, центральное место – и по количеству книг, и по их ценности – занимало упоминавшееся выше собрание Львовского армянского епископства, которое составлялось постепенно, возможно, еще со времени основания армянской колонии во Львове в XIII веке. Ценность этих книг подчеркивает первый хронист города Львова Иоганн Альнпек⁶⁹. Аракел Даврижеци с вос-

⁶³ До 1941 года в ЛБ АН УССР хранились такие книги, как «Зеркало правды» (Венеция, 1680), «Комментарий к псалмам Давида» (Венеция, 1687); сейчас там находится «Чашоц» (затрапезные Четыи минеи, Венеция, 1686). Экземпляр «Комментариев к псалмам Давида» имеется также в ГПБ в Ленинграде.

⁶⁴ Календарь. – Марсель, 1675 (в ГПБ в Ленинграде).

⁶⁵ Молитвенник. – Константинополь, 1669 (в ГПБ в Ленинграде).

⁶⁶ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 40-41.

⁶⁷ Эти две работы Галяно имеются в ЛБ АН УССР и в Научной библиотеке Львовского государственного университета.

⁶⁸ Хранятся в ЛБ АН УССР.

⁶⁹ *Alnpekus I. Topographia civitatis Leopoltanae // Rachwal S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII wieku.* – Lwów, 1930. – S. 44. Описание Альнпека составлено в 1603-1605 годах.

торгом пишет, что в хранилище львовского собора находилось «книг – более тысячи томов, избранных, ценных, научных; среди них – Библии, Евангелия переплетенные в золото, гимны и много других»⁷⁰. Эти сведения относятся примерно к 1629 году. Другие источники говорят о том, что в этой коллекции хранились даже рукописные книги, унесенные армянами после разграбления Ани турками-сельджуками в XI веке⁷¹.

Судьба этой прекрасной коллекции была печальной. Торосович, несмотря на ожесточенное сопротивление львовской армянской общины, считавшей коллекцию национальной ценностью, ограбил хранилище собора. Основную массу книг он продал различным торговцам, которые разнесли их во все стороны света. «Много книг [...] проданных им, скупили наши (т. е. армянские. – Я. Д.) купцы и привезли их в Армению, к нам», – замечает Аракел⁷². «Во время длительной, более чем двадцатилетней борьбы между епископом и народом, пропали и были сведены на нет огромные ценности Армянской церкви во Львове», – признает даже враждебный армянам аноним-театинец⁷³.

Разгром библиотеки собора, начатый Торосовичем, был завершён миссионерами-театинцами. Театинцы в своих отчетах с гордостью писали о том, с каким упорством и настойчивостью они «очищают от еретических ошибок» армянские книги не только во Львове, но и в других колониях на Украине (например, в Каменце, Язловце, Замостье)⁷⁴. Вряд ли когда-нибудь удастся установить, сколько драгоценных книг было уничтожено во время этой инквизиторской работы.

В дальнейшем, в XVIII столетии, библиотека львовского собора пополнилась некоторыми частными собраниями отдельных архиепископов и других лиц, однако все, что напоминало доуниатский период истории армянских колоний, с остервенением уничтожалось фанатическими церковниками⁷⁵. Те книги из хранилища львовского собора, происхождение которых может быть установлено с определенной степенью вероятности, находятся сегодня

⁷⁰ *Arakel de Tauriz. Livre d'histoires // Collection d'historiens arméniens.* – SPb., 1874. – Т. I. – P. 451.

⁷¹ *Abdullah S., Macler F. Études sur la miniature arménienne.* – Paris, 1909. – P. 19.

⁷² *Arakel de Tauriz. Livre d'histoires...* – P. 454.

⁷³ *Corapendiosa relatio...* – С. 133. Опустошение, произведенное Торосовичем в хранилище, описывается также в современном армянском памфлете, приписываемом Симеону дпирю Лехаца (сб.: Каменец. Летопись армян Польши и Румынии... – С. 202-214).

⁷⁴ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 34, 70, 75; *Compendiosa relatio...* – S. 139, 156, 159.

⁷⁵ На это указывает, например: *Z[acharysiewicz] X. Wiadomość o Ormianach w Polsce.* – Т. 2. – S. 97, описывая то опустошение, которое было произведено уже при его жизни, т. е. в конце XVIII и в начале XIX веков.

в библиотеках и собраниях Армении, Италии, Франции, Голландии и других стран⁷⁶.

Второй после Львова по своему значению и богатству была армянская колония в Каменце-Подольском. В хранилище при армянском соборе находились не менее древние и ценные рукописные книги, например упоминаемый выше «Миссал» 1349 года. Во время «исправления» церковных книг, проводимого театинцами в Каменце в 1666 году, Пиду получил в подарок от Торосовича очень древний «Шаракноц»⁷⁷. Книжное собрание при каменецком соборе понесло значительный урон, по-видимому, не только от хозяйничанья театинцев, но и в связи с захватом Каменца турками в 1672 году, когда значительная часть местных армян была выселена турками на Балканский полуостров. Остатки собрания, которые в XIX веке находились еще при церкви св. Николая в Каменце, были в 1891 году переданы Министерством внутренних дел в Петербургскую публичную библиотеку (ныне ГПБ), где они находятся и поныне⁷⁸.

О книжных собраниях, находившихся при армянских церковных общинах в других городах Украины, сохранилось очень мало сведений. Л.-М. Пиду подробно перечислил книги, «исправленные» им в Язловце в 1666 году⁷⁹. Собрания книг находились еще в Замостье⁸⁰, Станиславе⁸¹ и во всех тех местах, где были армянские церковные приходы.

При большинстве приходов действовали приходские школы, обучение в которых – каким бы оно ни было примитивным и поверхностным – требовало определенного количества книг в качестве учебных пособий. В XVI–XVII веках подобные школы действовали, например, во Львове⁸², Замостье⁸³. В 60–70-х годах XVII века начала формироваться библиотека при папской армянской коллегии во Львове. Об армянских книгах, служивших учебни-

⁷⁶ Судьбу библиотеки в XIX веке довольно детально прослеживает Т. Маньковский в статье: *Archiwum lwowskiej katedry ormiańskiej // Archeion*. – Warszawa, 1932. – Т. 10. – S. 1-11.

⁷⁷ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 61.

⁷⁸ *Mapp H. Я.* Описание старинных армянских рукописей и печатных книг из архива армяно-католической церкви св. Николая в Каменце Подольском // Отчет императорской Публичной библиотеки за 1891 г. – СПб., 1894. – С. 11-16. Всего было передано 45 рукописей и 54 печатные книги, среди них несколько упомянутых выше изданий XVII века.

⁷⁹ *Pidou L. M. Breve relatione...* – S. 58.

⁸⁰ *Ibid.* – S. 34.

⁸¹ В ЛБ АН УССР хранится книга К. Галяно «*Grammaticae et logicae institutiones...*» (Рим, 1645) с современной записью, сделанной в Станиславском армянском приходе.

⁸² *Petrycy S. Jeśli Żydowie więcej podejrzani...* – S. CXXX.

⁸³ В ней учился армянский путешественник Симеон дпир Лехаци. Сравни: *Дарбинян М. О.* «Путевые заметки» Симеона Дпира (Лсаци) // Научная сессия Института истории Академии наук Армянской ССР. – Ереван, 1959. – С. 30.

ками в коллегии, упоминают современники⁸⁴. В дальнейшем коллегия превратилась в большое учебное заведение (в XVIII веке – так называемая армяно-украинская коллегия) со значительной библиотекой. В 1784 году, в связи с реформами австрийского императора Иосифа II, коллегия прекратила свое существование, а армянские фонды библиотеки коллегии, не представлявшие тогда уже ни для кого практического интереса, были перевезены в Каменец-Подольский и исчезли бесследно.

Существовала еще одна категория книжных собраний – книжные коллекции представителей богатой армянской верхушки, собрания местных армянских поэтов, ученых или просто любителей книги. В руках частных владельцев находились, несомненно, значительные книжные богатства. Вот несколько характерных примеров. Большим библиофилом был армянский путешественник Симеон дпир Лехаци (ум. после 1635 года), проживавший во Львове. «Ни о чем я так не заботился, как о книгах», – признается он в своих автобиографических записях. Издатель описания путешествия Симеона, известный армянский филолог Н. Акинян, сделал попытку реконструировать книжное собрание Симсона⁸⁵. Древние армянские книги упоминаются в инвентаре имущества львовского армянского судьи Даниила Голубовича за 1648 год⁸⁶. Армянский юрист в Замостье Иван Ивашкович оставил свою библиотеку, согласно завещанию 1651 года, академии в Замостье⁸⁷. В 60-х годах XVII века в Язловце проживал неизвестный вардапет, который, уступив вымогательствам Н. Торосовича, вынужден был передать последнему, в виде взятки, часть принадлежавших ему книг⁸⁸. Остатки библиотеки львовского епископа-суффрагана Ивана Керемовича (ум. в 1678 году) появились на львовском антикварном рынке в начале XX столетия⁸⁹. Деодат Нерсесович (ум. в 1709 году), львовский епископ, знаток восточных языков, оставил, согласно завещанию, «армянские книги, писанные золотыми буквами на пергаменте», неизвестному нам господину Михаилу⁹⁰.

Дальнейшая судьба армянских книжных собраний на Украине была весьма печальной. Социально-экономические процессы и политические изменения, происходившие на Украине во второй половине XVII – XVIII веках,

⁸⁴ *Pidou L. M. Breve relatione... – S. 112-114; Compendiosa relatio... – S. 207.*

⁸⁵ *Śluszkiewicz E. Relacja Ormianina polskiego Symeona o podróży na Wschód (w. XVII) // Posłaniec św. Grzegorza. – Lwów, 1934. – № 5-6. – S. 33-34.*

⁸⁶ *Barącz S. Żywoty sławnych Ormian w Polsce. – Lwów, 1856. – S. 139-140.*

⁸⁷ *Ibid. – S. 158.*

⁸⁸ *Pidou L. M. Breve relatione... – S. 58.*

⁸⁹ *Barwiński E. Biblioteki, muzea, archiwa, polonika w handlu // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1908. – T. 22. – № 2-3. – S. 541-542.*

⁹⁰ *Barącz S. Żywoty sławnych Ormian... – S. 244; Ejustd. Rys dziejów ormiańskich. – S. 193.*

подорвали экономику колоний, свели до минимума их посредническую роль в торговле между Востоком и Западом. Экспансия католичества отразилась не только в области религии, но захватила и другие стороны культурной жизни армян (особенно проживавших на Западной и Правобережной Украине), уничтожила их самобытность и привела, в конечном счете, к их денационализации в XIX столетии. Непонятные последующим поколениям культурные ценности становятся ненужным балластом. В период падения колоний в конце XVIII – начале XIX веков погибла основная масса тех культурных ценностей, которые уцелели после Торосовича и инквизиторских мероприятий театинцев. «Армянские печатные издания, непонятные из-за своего языка, никем не охранялись, множество их было уничтожено», – отмечает большой знаток армянских древностей украинский историк Б. Януш⁹¹. Кое-какие остатки были подобраны археографическими экспедициями венецианских и венских мхитаристов. Благодаря счастливой случайности, некоторые ценные рукописные и печатные армянские книги в конце XIX века поступили в украинские библиотеки. Хозяйничанье немецких фашистов на Украине оставило тяжелые следы и в книжных фондах украинских библиотек. Если, к примеру, самое крупное собрание армянских книг, хранившееся во Львовской библиотеке Академии наук УССР, насчитывало до Великой Отечественной войны 123 армянские старопечатные книги⁹², то в настоящее время их имеется всего лишь 33 – судьба остальных неизвестна.

История армянского книгопечатания на Украине, широкое распространение рукописной и печатной книги среди армянского населения Украины – убедительное доказательство высокого культурного уровня, которого достигли армянские колонии в это время. Кульминационным периодом в развитии армянской книжной культуры явилась первая половина XVII века. Ряд внутренних и внешних причин воспрепятствовал тогда дальнейшему ее развитию. Тем не менее то, что было достигнуто украинскими армянами в области книжной культуры почти три столетия назад – яркое доказательство талантности народа, который в тяжелые для своей родины времена нашел гостеприимное пристанище на украинской земле.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Армянская книга на Украине в XVII столетии // Книга: Исследования и материалы. – Москва, 1962. – Сб. 6. – С. 146-168. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1084-1106.

⁹¹ *Janusz B.* O potrzebie założenia we Lwowie “Ormiańskiego muzeum diecezjalnego”... – S. 39.

⁹² *Маньковський Т.* Львівські вірменські стародруки. – Львів, 1940. – С. 3-4 (неопублікована рукопис доповіді на Гутенберговській науковій сесії во Львові; зберігається в Науковій бібліотеці Львівського державного університету).

ДО ІСТОРІЇ ДРУКАРСТВА НА УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

(Вірменський друкар О. Карматаненц в світлі
новознайдених документів)

Протягом останніх років помітно зросло зацікавлення наукової – та не лише наукової – громадськості до питань, зв'язаних з історією українського друкарства, зокрема з найдавнішим його періодом – XV–XVII ст. По-новому ставиться питання виникнення друкарства на Україні, утворюються нові гіпотези, що вимагають перевірки та підтвердження на джерельному матеріалі¹.

Як і при всіх проблемах історичної науки, джерела для прояснення «темних місць» історії друкарства на Україні можуть бути подвійного типу: безпосередні (тобто пам'ятки самого друкарства – інкунабули і стародруки) та посередні (свідчення документів, мемуарів, літописів чи інших наративних джерел про окремих друкарів, їх життя і діяльність). Велике значення мають також відомості позаджерельного характеру, здобуті з наукової літератури та дослідницького досвіду. Лише вони можуть дати правильну відповідь на питання про те, де саме шукати нові, досі невідомі матеріали з історії друкарства на Україні.

Одним з таких «темних місць» в історії друкарства на Україні вважалося протягом півтора століття історія вірменського книгодрукування у Львові в XVII ст. До нашого часу дійшло лише два примірники вірменських книг, що друкувалися там в 1616-1618 рр. Донедавна всі відомості про їх друкаря – Ованеса Карматаненца – зводилися до тих кількох слів, які він повідомив про себе в пам'ятному записі (колофоні) однієї з виданих ним книг². Ці дані

¹ Див., наприклад, статті: *Колыда Г.* До питання про українське друкарство перед Іваном Федоровим // *Радянське літературознавство*. – Київ, 1962. – № 6. – С. 85-90; *Мацюк О.* Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова // *Архіви України*. – Київ, 1968. – № 2. – С. 3-14; *Губко О.* До початків українського друкарства // *Там само*. – 1969. – № 3. – С. 12-18.

² Колофон львівського «Псалтиря» 1616 р. передруковувався кілька разів частинами або повністю старовірменською мовою, а також в перекладі. Див., зокрема: *Աղիշան Ղ. Կառնենից: Տարեգիրք հայոց: Լեհաստանի եւ Ռուսենիոյ հաշիստչէայ յաւերած-նոյր. – Վենետիկ, 1896. – էջ 171-172 [Алишан Г. Кам'янець. Літопис вірменів Польщі й Румунії з додатком документації. – Венеція, 1896. – С. 171-172].*

стереотипно повторювалися в численних працях, присвячених історії вірменського друкарства³. Здавалося, що згадка про таємничого друкаря таки залишиться нерозкритою.

Відомості позаджерельного характеру підказали, що серед архівних документів треба шукати Ованеса Карматаненца також під іншим іменем та прізвищем. І тоді довгорічні розшуки увінчалися успіхом – зразу заговорило декілька десятків документів, відкриваючи покриті пилом забуття деталі біографії львівського вірменського друкаря.

Ось про що розповіли документи, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові.

Кілька попередніх зауважень про те, під яким іменем виступає Ованес Карматаненц в середньовічних документах Львова. Як відомо, на своїх виданнях друкар писав своє ім'я і прізвище «Тер Йовганес Карматаненц». В доповіді, присвяченій вірменському книгодрукуванню на Україні в XVII ст. (прочитаній 25 грудня 1962 р. в Єревані)⁴, а також в одному з надрукованих недавно повідомлень⁵ висувалося припущення, що, по аналогії з іншими подібними випадками, Ованеса Карматаненца, сина Мурата (ім'я батька відоме з колофону), треба шукати в документах, в першу чергу, під іменем та прізвищем «Іван Муратович». Саме таким чином в українських вірменів створювалися патроніміальні прізвища – від імені батька – згідно з вірменськими звичаями того часу та з філологічним оформленням прізвища згідно з законами української мови (із закінченнями *-ович*, *-евич*). Тоді ж, в 1962-1966 рр., були й наведені перші згадки про Івана Муратовича. Сьогодні в нашому розпорядженні є близько 40 документів 1610-1633 рр., що стосуються Івана Муратовича. Всі вони підтверджують первісну думку про те, що Ованес Карматаненц з вихідних даних вірменських книг львівського видання 1616-1618 рр. і Іван Муратович документів 1610-1633 рр. – одна й та сама особа.

Батько Ованеса – Мурат, як відомо з пам'ятного запису «Псалтиря», походив з Бітлісу, міста, розташованого у Вірменії недалеко озера Ван. Документи доповнюють ці дані: на Україні він поселився спершу в Замості, пізніше у Львові. Тут він став відомий під іменем і прізвищем Мурат Керимович

³ Досить повний перелік згадок про львівські видання подається в книзі: Հայ հիշատիկ գրքի մատենագիտական ցուցակ 1512-1580. – Երևան, 1963. – էջ 9-10 [Бібліографічний каталог вірменських стародруків 1512-1800. – Єреван, 1963. – С. 9-10].

⁴ [Dachkévytch Ya.] Le 450e anniversaire de l'imprimerie arménienne // Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1964. – T. 1. – P. 470.

⁵ Дашкевич Я. Вірменське друкарство на Україні (До 350-річчя виходу в світ першої вірменської друкованої книги на Україні) // Український історичний журнал. – Київ, 1966. – № 12. – С. 132-134.

(Murad, Muradt, Murath – Kierymowic, Kierymowicz, Kierimowic – в різних місцях судових книг львівської міської ради). Досить легко можна встановити, що прізвищу Керимович відповідає вірменська форма Карматаненц. Вірменський історик і філолог С. Рошка в своїй «Хронології або церковних анналах», пишучи про львівського єпископа-суфрагана Івана Керимовича (Керемовича), називає його Йовганесом Карматаненцом⁶. Таким чином, тожність варіантів одного і того самого прізвища Керимович – Карматаненц не підлягає сумніву.

В Мурата Керимовича, згідно з документами, було два сини – старший Іван (Ованес) і молодший Симеон. Одружений був Мурат – згідно з пам'ятним записом і згідно з документами – з Анною, що була, за документами, дочкою львівського вірменського священика Симеона Васильовича. Ці генеалогічні дані неодноразово підтверджують згадки в документах. Так, наприклад, Анну величають вдовою Мурата Керимовича в 1601⁷, 1611⁸, 1614⁹ і в інших роках. Івана (Ованеса) називають сином і спадкоємцем цього ж Мурата Керимовича в документах 1612 р. («honestus Iwasko Muratowic famati olim Murady Kierymowic Armeni Leopoliensis et Zamoscensis [...] successor» – тобто «чесний Івасько Муратович, спадкоємець славного небіжчика Мурата Керимовича, львівського і замойського вірменина»¹⁰), 1613 р. («honestus Iwaszko Muratowic Armenus Leopoliensis famati olim Muradi Kierymowic itidem Armeni Leopoliensis filius» – тобто «чесний Івашко Муратович, львівський вірменин, син славного небіжчика Мурата Керимовича, також львівського вірменина»¹¹). Симеона звать сином Мурата і Анни, наприклад, в 1611 р.¹²

Як підкреслювалося вже вище, львівські вірмени утворювали свої прізвища від імені батька, деколи, однак, можливо для того, щоб підкреслити традиції свого роду, паралельно з прізвищем, утворюваним від імені батька, живили також прізвище батька, утворене в подібний спосіб, тобто утворене

⁶ Պօրթի Ստ. ժամանակագրութիւն կամ Տարեկանք եկեղեցականք. – Վիեննա, 1964. – էջ 182 [Рошка С. Хроніка або церковні аннали. – Відень, 1964. – С. 182]. На цю згадку першим звернув увагу Едмунд Шюц у своїй статті: Schütz E. An Armeno-Kipchak Print from Lvov // Acta Orientalia Hungarica. – Budapest, 1961. – Vol. 13. – Fasc. 1-2. – P. 182. Припущення Е. Шюца, що друкар Ованес і єпископ Йовганес – це одна і та особа, у світлі викладених тут фактів (наприклад, друкар помер до 1633 р., а єпископ – 1678 р.) відпадає.

⁷ Центральний державний історичний архів Української РСР у Львові (далі – ЦДІАЛ УРСР). – Ф. 52 (Магістрат м. Львова). – Оп. 2. – Т. 517. – С. 37, 213.

⁸ Там само. – Т. 520. – С. 163.

⁹ Там само. – Т. 32. – С. 295.

¹⁰ Там само. – Т. 393. – С. 1477.

¹¹ Там само. – Т. 392. – С. 1611.

¹² Там само. – Т. 392. – С. 940.

від імені діда. Таким чином, друкар Ованес міг крім прізвища Муратович носити прізвище батька – Керимович (Карматаненц). Джерела цілком підтверджують це правило.

В 1619 р. Іван і його брат Симеон згадуються під двома прізвищами – Муратовичів і Керимовичів – які вживалися одночасно («*venerabilis pater Ioannes Muradowicz ritus Armenici sacerdos [...] et honestus Simon Muradowic Armenus civis Leopoliensis fratres germani Kierymowiczowie*» – тобто «превелебний отець Йоан Муратович, священник вірменського обряду, і чесний Симеон Муратович, вірменин, львівський громадянин, – рідні брати, Керимовичі»)¹³. В подібний спосіб обох братів згадують також в документах 1622 р. («*honorabilis pater Ioannes Muradowic ritus Armenici sacerdos et honestus Simon Muradowic Armenus civis Leopoliensis fratres germanos Kierymowicowie dictos*» – тобто «превелебний отець Йоан Муратович, священник вірменського обряду, і чесний Симеон Муратович, вірменин, львівський громадянин – рідні брати, звані Керимовичами»¹⁴). При цьому, в останньому випадку, особливо підкреслюється те, що братів Муратовичів називають також Керимовичами. В шлюбній угоді Симеон Муратович згадується просто під прізвищем Керимовича¹⁵.

Цей досить обширний генеалогічно-антропонімічний екскурс остаточно розсіює всі можливі сумніви відносно ідентифікації Ованеса Карматаненца з Іваном Муратовичем.

Які ще відомості про Ованеса, його родину, умови його життя можна зачерпнути з львівських документів?

Батько Ованеса, Мурат Керимович, що емігрував з Вірменії на Україну, мешкав спершу в Замості (мабуть, з'явився він в цьому місті незабаром після заснування в ньому вірменської колонії, тобто після 1585 р.). Він був можливим купцем, мав у Замості свій будинок. Мурат був одним з тих вірменів, що на свої кошти будували вірменську церкву в Замості¹⁶. Пізніше Мурат переїхав до Львова, де також мав свій будинок у вірменській дільниці. Цей будинок, між іншим, протягом цілого XVII ст. зберігав назву «Муратовичівського»; був він на Вірменській вулиці, між домами «Домажирським» та «Атабіївським»¹⁷. Крім цього, Мурат мав город біля міста, на ньому був виноградник і якісь будиночки. Мурат підтримував торговельні зв'язки

¹³ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 35. – С. 209.

¹⁴ Там само. – Т. 36. – С. 164. Для того, щоб уникнути великого різнобою, який спостерігається в написанні прізвищ в документах, в авторському тексті статті послідовно пишемо: Мурат, Муратович, Керимович.

¹⁵ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 523. – С. 1841-1843.

¹⁶ Там само. – Т. 517. – С. 213-216.

¹⁷ Там само. – Т. 392. – С. 1477-1479; Т. 35. – С. 210.

з Константинополем, торгував такими екзотичними товарами, як «татарське зілля» (мабуть, східні лікувальні трави), кориця, мигдаль, цукор¹⁸. Помер він в 1600 р. або трохи раніше¹⁹ і залишив свої справи в досить занедбаному вигляді.

На голову вдови, Анни, що залишилася у Львові з двома малолітніми синами – старшим Іваном і молодшим Симеоном, а також з дочкою Анною – звалилися претензії численних кредиторів. Судові процеси розглядалися в таких інстанціях, як львівський вйтівський суд, львівський вірменсько-польський суд, Замоївський трибунал. Вони тягнулися довго-предовго – почалися в 1601 р., а ще в 1615 р. їх не можна було вважати остаточно закінченими²⁰.

На всіх цих процесах в ролі відповідача згадувалася, до 1608 р. включно, лише Анна Муратова – і тільки в 1610 р., під датою 8 квітня, в записі, зробленому в книзі львівського вірменсько-польського суду, вперше згадується «Anna Murathowa cum Iwaszko filio» – тобто «Анна Муратова з сином Івашком»²¹. Ця перша згадка про Ованеса Карматаненца²², яку нам вдалося розшукати, доводить, що до 1610 р. Ованес був ще малолітнім. Таким чином, з досить значною дозою вірогідності можна вважати, що сам Ованес народився близько 1590 р., правдоподібно у Львові.

Перші кроки Ованеса, спрямовані на задоволення претензій кредиторів, не можна вважати вдалим. 15 травня 1060 р. (старого стилю і вірменської ери, тобто 25 травня нового стилю 1611 р.) Ованес підписав зобов'язання про те, що під заставу городу, який отримав у спадщину від батька, він зобов'язується повернути вірменському купцеві, королівському постачальникові Сеферові (Северинові) Муратовичеві досить значну суму – 631 польський золотий і 2 525 левкових талярів. Цей документ, в якому Ованес вже згадується з званням дякона (тобто, мабуть, діпра), в цілості наводиться в перекладі з вірменської (або, можливо, з половецької) мови на польську в одній з книг львівського вірменсько-польського суду²³. Документ опротестувала

¹⁸ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 517. – С. 213-219.

¹⁹ Там само. – Т. 393. – С. 313-314.

²⁰ Див., наприклад, документи за 1601 р.: ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 517. – С. 37-38, 213-216, 225-227, 238-239; за 1602 р.: Там само. – Т. 517. – С. 242, 247, 340-341, 366-367; за 1603 р.: Там само. – Т. 517. – С. 487-489, 492-497, 528-529, 567, 622-623, 626, 628-630, 634-638 і т. д.

²¹ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 519. – С. 1074.

²² На своїх виданнях, як згадувалося вище, Ованес підписував себе Тер Йовганес Карматаненц. В сучасній вірменській літературі прийнято правопис «Ованес Карматаненц», який ми і приймасмо.

²³ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 520. – С. 163-166.

Анна Муратова, і він пізніше був визнаний недійсним²⁴. В документах 1611 р. Ованес згадується під іменами Iwassko Murathowic, Iwassko diakon, Iwassko Muratowic, Jan Murathowic, також з повним титулом «honestus Iwassko Muratowic Armenus Leopoliensis». Ованес мав тоді, мабуть, лише трохи більше як 20 років, але вважали його вже освіченою людиною. Не даремно адвокат Сефера Муратовича заявив про нього на суді: «відповідач – людина уважна, вчена і повнолітня»²⁵.

В 1612-1613 рр. ім'я Івана Муратовича не зникає з сторінок львівських судових книг. 26 березня 1613 р. Ованес згадується ще як цивільна особа – «Iwaszko filius»²⁶. 18 квітня 1614 р. він вперше виступає в документах в сані священника – «venerabilis Ioannes Murathowicz»²⁷. Днем 10 червня датується ще один документ, підписаний Ованесом (що також зберігся в цілості в польському перекладі), в якому визначаються умови компромісу між Сефером Муратовичем, з одного боку, і Анною, з двома синами, з другого²⁸. Іван Муратович все ще згадується в процесах 1614-1615 рр., поки врешті не зникає з сторінок судових книг. Можна вважати, що в цей час він разом з матір'ю і братом погасили основну масу різних боргових зобов'язань свого батька. Деяке майно, зокрема будинок на вул. Вірменській, а також город, їм вдалося спасти від кредиторів. Розрахувавшись з кредиторами, Ованес приступає до обладнання вірменської друкарні.

Де здобув Ованес знання вірменської друкарської справи? Де він міг пройти «курс» початкового навчання друкування вірменських книг? На ці питання відповідь коротка: ніде. В момент виступу Ованеса на нелегке поприще вірменського книгодрукування, в 1616 р., не діяла ні одна вірменська друкарня – від видання «Псалтиря» венеціанським друкарем Говганесом Терзнци минуло майже тридцять років. В Ованеса Карматаненца не було ні одного сучасника вірменина-друкаря – усвідомлення цього факту допомагає зрозуміти велич подвигу скромного львівського вірменина.

Ованес був, без сумніву, знайомий з нечисленними взірцями вірменського книгодрукування (в період від 1512 р. до 1587 р. було надруковано трохи більше як 15 назв вірменських книг у Венеції, Константинополі й Римі). Однак вчитися друкарського мистецтва він міг лише в друкарів-невірменів. Документи свідчать, що від моменту свого повноліття, тобто приблизно від

²⁴ Матеріали по процесу див.: ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 520. – С. 163-169, 181-182, 190-192, 197-201, 217-220, 227-228, 246-251, 256-258 і т. д.

²⁵ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 520. – С. 249.

²⁶ Там само. – С. 622.

²⁷ Там само. – С. 883.

²⁸ Там само. – Т. 392. – С. 309-313.

1610 р., Ованес майже постійно перебував у Львові. Лише відсутність відомостей про нього на протязі року (від 26 березня 1613 р. до 17 квітня 1614 р.) може говорити про те, що він міг кудись виїздити. Може говорити – але не мусить говорити. Цілком можливо, що і в цей час він був у Львові.

В кожному випадку, для навчання друкарської справи йому не треба було виїздити з Львова. У Львові, починаючи від 1574 р., майже безперервно діяли українські друкарі. Враховуючи міцні дружні зв'язки між вірменським та українським населенням міста, можна припускати, що навчання друкарства Ованес відбув в українській друкарні – в широковідомій вже в цей час в Східній Європі й на Балканах друкарні Львівського церковного братства. Це припущення стає на міцний ґрунт при порівнянні видань Ованеса з виданнями братства початку XVII ст. Саме графічне оформлення видань Ованеса підказує думку про львівські джерела його друкарського мистецтва – очевидно, враховуючи при цьому давні традиції вірменської рукописної книги, які також відбилися на оформленні його книг. Порівняння титульної сторінки первістка його книгодрукарського мистецтва – «Псалтиря» 1616 р. – з виданням братської друкарні дозволяє встановити велику схожість розміщення графічних елементів українських та вірменських видань (наприклад, при порівнянні «Псалтиря» з виданням твору Івана Златоуста «Бесѣда избранная о воспитании чад», надрукованого у Львові в 1609 р.²⁹). З другого боку, рисунки, розміщені на полях «Псалтиря», цілком відповідають традиції вірменської рукописної книги. З вірменською книжковою мініатюрою перегукуються нечисленні дереворити «Псалтиря».

Цілком зрозуміло, чому в 1616 р. вірменська друкарня виникла якраз у Львові. Львів був значним вірменським культурним центром не лише для України – його вплив поширювався також на сусідні країни, в яких були вірменські колонії (Польща, Молдавія, Трансильванія, Крим). Крім цього, в місті, що мало міцні традиції українського книгодрукування, Ованес міг завжди знайти добрих помічників для своєї нелегкої справи серед українських друкарів.

Мотиви, в зв'язку з якими Ованес заснував друкарню, не потребують, мабуть, особливих пояснень. Матеріали судових процесів, які згадувалися вище, при всій відсутності зв'язку між претензіями кредиторів і утворенням друкарні, дозволяють визначити характерну рису Ованеса: його непрактичність. Досвідчений в купецьких махінаціях, що відбувалися на великих просторах Європи і Південно-Західної Азії, один з найбільших вірменських купців на Україні Сефер Муратович мало не ошукав Ованеса, підсунувши

²⁹ Тепер ця книга – велика бібліографічна рідкість. Про неї див.: *Возняк М.* Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 8-11.

йому 25 травня 1611 р. для підпису хитроумно складене зобов'язання. Відомо також, що Ованес був великим любителем книг. В 1618-1619 рр. книги для нього переписував відомий вірменський мандрівник з України Симеон дпiр Легаці. В пам'ятних записах на переписаних для Ованеса книгах Симеон називає його «добродумним і жадібним до знання філологом, лагідним і добірним священиком» (в 1618 р.) чи просто «філологом і любителем словесності» (в 1619 р.)³⁰. Заснував друкарню приблизно 26-річний Ованес не для особистого збагачення (це доводять також його дальші фінансові перипетії), а лише з освітньою метою.

Друкарня почала працювати 28 лютого (старого стилю, тобто 9 березня нового стилю) 1616 р. – тоді Ованес почав друкувати свій «Псалтир». Підготовка праця почалася, очевидно, в 1615 р. – треба було не лише роздобути обладнання (досить нескладне на цей час), купити папір, підготувати текст для друкування, але й, що було набагато складнішим, виготовити шрифти. Палеотипічний аналіз видань Ованеса говорить про те, що він та його ближче незнані помічники справді натрапляли на великі труднощі під час виготовлення шрифтів. Хоч у Львові на початку XVII ст. працювала досить велика кількість майстерних вірменських ювелірів, що, без сумніву, брали участь у виготовленні шрифтів, шрифти вийшли трохи незугарними. Шрифт друкарні Ованеса має ряд особливостей (своєрідний рисунок великих літер «айб», «то», «го», «вев» та малих літер «ет», «ке», «ша»), завдяки яким, між іншим, львівські видання досить легко відрізнити від інших вірменських видань XVI–XVII ст. Одноразово з усією впевненістю можна твердити, що ці шрифти не були передані з якоїсь вірменської друкарні XVI ст., а виготовлені на місці.

На питання про те, де саме була розміщена друкарня Ованеса, тепер можна відповісти досить докладно. Хоча в пам'ятному записі «Псалтиря» Ованес пише, що книга «надрукована під покровом церкви Богоматері», цей вислів треба розуміти метафорично, а не буквально. Нам здається, що це натяк на протекцію львівського вірменського єпископа (церква Богоматері була його кафедральним собором). Друкарня ледве чи могла бути в іншому місці, як лише у власному будинку Муратовичів – будинку на вул. Вірменській. Та й при такому розташуванні друкарня майже буквально була «під покровом церкви». Будинок Муратовичів був дуже близько церкви і невели-

³⁰ Тексти пам'ятних записів опубліковані Н. Акіняном в книзі: *Միսինն դպիր Լեւոսի. Ուղեգրութիւն, տարեգրութիւն եւ յիշատակարանք. – Վիեննա, 1936. – էջ 393-394 [Симеон дпiр Легаці. Нотатки з подорожі, хроніка і пам'ятні записи. – Відень, 1936. – С. 393-394]. Рукопис 1619 р. (Коментар Григорія Богослова) зберігається в среванському Матенадарані під № 100 (пам'ятний запис на арк. 131 зв.).*

кого кладовища, що її оточувало. Згідно з податковим списком з 1634 р., зразу ж біля кладовища – якщо іти від вірменської церкви в напрямі монастиря домініканців – був будинок «Атабіївський», сусідній біля нього – «Муратовичівський»³¹. Цей будинок до нашого часу, здається, не дійшов³².

«З великими труднощами і з великими витратами працював на протязі цілого року з усіма робітниками», – писав Ованес в колофоні «Псалтиря». 15 грудня (ст. ст., тобто 25 грудня н. ст.) 1616 р. друкування першої вірменської книги, виданої у Львові під заголовком «Псалтир Давида» («Сагмос і Давіт»), закінчилося.

Львів став четвертим містом у світі, в якому друкувалися вірменські книжки.

Як говорив сам Ованес в пам'ятному записі, книгу надрукували для спроби, «для користі християн». Збережений у Венеції, в бібліотеці мхітаристів, єдиний примірник «Псалтиря»³³ має 480 сторінок; він, мабуть, без закінчення. На зміст книги склалися не лише псалми Давида, але й різні молитви на грабарі. Необхідно підкреслити, що «Псалтир» не був виключно церковним виданням. В багатьох вірменських школах парафіяльного типу, що існували тоді на Україні, «Псалтир» (як і в українських середньовічних школах) був одним з основних підручників.

Трудність вивчення діяльності львівської вірменської друкарні не обмежується лише тим, що до останнього часу включно в розпорядженні дослідників не було архівних джерел, що кидали б світло на особу Ованеса. Справа в тому, що видань львівської друкарні збереглася мінімальна кількість. Друга книга, яку умовно називають «Лікарським порадином» («Бжшкаран») або «Магічною книгою»³⁴, взагалі не дійшла до нашого часу. Єдиний з вірменських дослідників кінця XVIII ст., історик С. А. Ківер, що користувався оригінальним примірником книги, виходячи з примітивізму видання, вважав, що «Лікарський порадинок» надруковано у Львові³⁵. В 1815 р. книга загинула під час пожежі в бібліотеці мхітаристів на острові Лазаря в Венеції –

³¹ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 179. – С. 784.

³² Питання про локалізацію будинку Муратовичів вимагає ще дальшого дослідження.

³³ Книгу знайшов вірменський філолог, венеціанський мхітарист Ованес Зограбян, що в 1791 р. відбув подорож по вірменських колоніях на Україні. «Псалтир» знайшов О. Зограбян в місті Снятині (за іншими джерелами – в Станіславі), в якому існувала давня вірменська колонія.

³⁴ Її знайшов О. Зограбян також в 1791 р. в «цьому ж районі» – тобто на українському Підкарпатті.

³⁵ *Գրովի Մտ. Ա. Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի: Վէճերիկ, 1802. – Է. 2. – էջ 136 [Ківер С. А. Географія чотирьох сторін світу. – Венеція, 1802. – Т. 2. – С. 136].*

і питання про те, чи справді «Лікарський порадник», тобто, по суті, збірка медичних рецептів, вийшов з-під друкарського станка львівської друкарні, поки що не можна вирішити ні в позитивну, ні в негативну сторону.

З третім виданням Ованеса – «Молитовником» 1618 р. – наукова громадськість познайомилася цілком недавно завдяки дослідженням Е. Шюца, який розшукав у Лейденській університетській бібліотеці цю, ще одну, книгу львівського вірменського друку³⁶. Як відомо, значна частина українських вірменів, особливо тих, що мешкали в Криму та переселилися на Західну й Правобережну Україну, вживала як розмовну т. зв. вірменсько-половецьку (кипчацьку) мову. Своє видання львівський друкар призначив якраз для цієї групи місцевих вірменів. В 1618 р. у Львові було надруковано невеликий вірменсько-половецький «Молитовник» («Алгіш бітікі») – єдину, зрештою, в світі книгу, друковану цією мовою. До цього часу Ованесові вдалося краще оволодіти своїм мистецтвом. Друкування книги, обсягом в 168 сторінок, зайняло в нього 21 день (від 27 лютого до 20 березня ст. ст., тобто від 9 до 30 березня 1618 р.). Її зміст становили численні молитви і деякі псалми з тих, які найчастіше вживалися в релігійній практиці. В поліграфічному відношенні це третє видання Ованеса таке ж недосконале, як і «Псалтир». «Молитовник» міг поширюватися в тих вірменських колоніях України і Молдавії, в яких вірменсько-половецька мова відігравала роль розмовної.

«Молитовник» Ованеса був цілком новим явищем в культурному житті вірменів. Він підносив до рангу літературної мову, яка досі була лише розмовною, в кращому випадку – актовою мовою, та ліквідував монополію святості класичного грабару. Сам по собі напрошується висновок про вплив реформаційних течій, які кілька десятиріч раніше знищили монополію святості латинської мови в Західній Європі. Характерно, що власне 1618 р. стосується згадка в документах про книги Мартіна Лютера, які зберігалися в книжковій колекції львівського вірменина Ніголя Ганковича³⁷.

Цим, по суті, й обмежуються відомості про діяльність вірменської друкарні у Львові в 1616-1618 рр. Відомо ще, що в 1618 р. її відвідав згаданий

³⁶ Про це видання вперше згадав французький вірменознавець Фредерік Маклер в статті: *Macler F. Les livres imprimés arméniens de la Bibliothèque de l'Université d'Amsterdam // Revue des Études Arméniennes. – Paris, 1926. – Vol. 6. – Fasc. 2. – P. 83.* Обширні відомості про «Молитовник» подав Е. Шюц в статті: *Schütz E. An Armeno-Kipchak Print from Lvov... – P. 123-130.* Він також опублікував окремі уривки з «Молитовника» в статті: *Schütz E. Armeno-Kipchak Text from Lvov (A. D. 1618) // Acta Orientalia Hungarica. – Budapest, 1962. – Vol. 15. – Fasc. 1-3. – P. 291-309.*

³⁷ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 521. – С. 1147. В «другій скриньці», що залишилася після смерті Ніголя Ганковича, були «книги [...] Мартіна Лютера, [переплетені] в червону шкіру».

вище вірменський мандрівник Симеон дпир Легаці, який і згадав про неї у своїх «Нотатках з подорожі»³⁸. Документи львівського архіву допомагають, однак, продовжити нашу розповідь про Ованеса Карматаненца.

Друкарська професія не лише не принесла ніяких прибутків Ованесові, але, навпаки, загнала його в борги. 18 лютого 1619 р., тобто кілька місяців після надрукування «Молитовника», Ованес разом з своїм братом Симеоном і матір'ю Анною змушені були звернутися до багатого львівського патриція Мартіна Новокампіана за значною позикою – трьома тисячами польських золотих. Гроші отримали під заставу будинку і городу³⁹. Як доводить запис в судовій книзі, в цей час Ованес вже був одружений. На протязі трьох років родині Муратовичів вдалося зібрати гроші для погашення боргу. Про повернення грошей зроблено відповідний запис в книгах львівської міської ради 11 лютого 1622 р.⁴⁰ Трохи раніше, в серпні 1620 р., Ованес згадується в книгах вірменсько-польського суду – тоді він прийшов з вимогою оглянути в присутності свідків скриню львівських вірменів Норбега і Мурата Кеворовичів⁴¹.

Невідомо, чи друкарня працювала після 1618 р. Можливо, грошові труднощі (це найправдоподібніше) перешкодили Ованесові відновити її діяльність. В кожному випадку, поки що не знайдено жодних даних про діяльність друкарні після 1618 р.

Десь після 1622 р. Ованес помер. Помер, очевидно, відносно молодою людиною. Коли в 1633 р. у Львові почався голосний судовий процес його брата Симеона, який оголосив себе банкрутом, Ованес був уже мертвий. В тогочасних записах львівського вірменсько-польського суду він неодноразово згадується як померлий («nieboszczyk Muratowicz, nieboszczyk xiędz Jan Muratowicz»)⁴². В будинку Муратовичів тоді мешкала його вдова (в книгах її називають по-українському – «попадя»)⁴³ з дітьми.

Можна вважати, що фінансові труднощі, а пізніше й смерть Ованеса стали основною причиною припинення діяльності львівської вірменської друкарні. «Псалтир» 1616 р., «Молитовник» 1618 р. та гіпотетичний «Лікарський порадник» були єдиними, на сьогодні нам відомими, книгами, надрукованими львівськими вірменами в першій половині XVII ст.⁴⁴ [...]

³⁸ Симеон дпир Легаці. Нотатки з подорожі... – С. 346.

³⁹ ЦДІАЛ УРСР. – Ф. 52. – Оп. 2. – Т. 35. – С. 209-211.

⁴⁰ Там само. – Т. 36. – С. 164-165.

⁴¹ Там само. – Т. 521. – С. 1579-1580.

⁴² Там само. – Т. 523. – С. 1838-1839.

⁴³ Там само. – С. 1889.

⁴⁴ Раніше в статтях: Дашкевич Я. Армянская книга на Украине в XVII столетии // Книга: Исследования и материалы. – Москва, 1962. – Сб. 6. – С. 156-157; Его же. Армянское книгопечатание на Украине в XVII веке // Patma-banasirakan handes. – Erevan, 1963. –

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* До історії друкарства на Україні в першій половині XVII ст. (Вірменський друкар О. Карматаненц в світлі новознайдених документів) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. VI/8: Папка № 191 «Вірменська книга II на Україні (нові матеріали)». Машинопис, 18 арк. Над заголовком примітка Я. Дашкевича: «Післав 10. X. 69 [Івану] Бутичеві, не надруковано».

* * *

Новознайдени документи, що висвітлюють біографію друкаря О. Карматаненца, допомагають остаточно відкинути деякі гіпотези чи просто легенди, що стосуються початків вірменського друкарства на Україні у XVII ст.

В першу чергу це стосується відомостей про те, що вірменське книгодрукування у Львові появилось нібито близько 1600 р.⁴⁵ чи в 1611 р.⁴⁶ Для таких тверджень, очевидно, не було достатніх підстав.

Вирішується в безсумнівний спосіб питання про ідентифікацію друкаря О. Карматаненца з вірменським єпископом Молдавії Йовганесом (Ованесом) Карматаненцом (Іваном Керемовичем), що перебував у Львові від 1665 р. до самої смерті. Випадковий збіг обставин (тотожність імені та прізвища) викликав думку про те, що єпископ з другої половини XVII ст. – це колишній друкар з першої половини XVII ст.⁴⁷ Порівняння біографічних даних обох Ованесів Карматаненців підтверджує, що йдеться про двох різних осіб (не кажучи про те, що єпископ, який, згідно з історичними джерелами, помер у 1677 р. в середньому віці, повинен би мати – якщо він був друкарем – в момент смерті близько 90 років). Немає, отже, жодних підстав вважати єпископа О. Карматаненца, до речі, фанатичного уніата, якого вірмени Молдавії прогнали геть, колишнім друкарем і робити з нього заслуженого культурного діяча.

Необгрунтованим виявляється також пересунення дати складення пам'ятного запису, що вийшов з-під пера відомого вірменського мемуариста зі Львова Симеона дпіра Легаци (Симона Мартиросовича) і був вміщений в книзі, яку Симон переписував для друкаря. В одному збірнику документальних матеріалів цей пам'ятний запис було опубліковано під фальшивою

№ 4. – С. 122-124, ми висловили думку, що в 1630 р. львівські вірмени видали памфлет «Правдивий і короткий виклад відразливої і смердючої помилки Римської церкви». Поглиблене дослідження архівних джерел примушує нас відмовитися від цього припущення. Згаданий памфлет поширювався лише в рукописному вигляді.

⁴⁵ *Кись Я. П.* Участие армян в развитии ремесла г. Львова в XV–XVII вв. // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Киев, 1965. – Вып. 2. – С. 139.

⁴⁶ *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844. – S. 242.

⁴⁷ Вперше, як згадувалося вже вище, таке припущення висловив Е. Шюц. Пізніше з подібною думкою виступили автори статті: *Коркотян К., Восканян Н.* Армянская книга в XV–XVII вв. и армянское книгопечатание во Львовe в XVII в. // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – Вып. 3. – С. 313-314.

датою «1659 р.»⁴⁸ – це й використовувалося для доведення думки про те, що Ованес тоді ще був живий. Ознайомлення з оригіналом запису, який зберігається у Відні, доводить, що він насправді був складений у 1618 р.⁴⁹

Безпідставним є висловлене нами раніше припущення, що в 1630 р. львівські вірмени видали друком памфлет «Правдивий і короткий виклад відразливої і смердючої помилки Римської церкви»⁵⁰. Поглиблене вивчення архівних джерел довело, що згаданий памфлет поширювався тільки в рукописі⁵¹.

Остаточою відпало також твердження про те, що в 1645 чи 1649 рр. існувала вірменська друкарня на українських землях в складі Молдавського князівства⁵². Як вияснилося, йшлося насправді про рукописне (а не друковане) Євангеліє, виготовлене в Сочаві, яке тепер зберігається в Бухаресті.

Поки що не вдалося знайти будь-яких доказів на те, що вірменське друкарство продовжувалося на Україні після смерті Ованеса. Внутрішня боротьба, що охопила вірменські колонії на Україні в 30–60-х рр. XVII ст. в зв'язку з питанням про унію Вірменської церкви з Римом, складні міжнародні відносини, на фоні яких могутньою хвилею прокотилася Визвольна війна українського народу, без сумніву не сприяли відновленню вірменського книгодрукування. Вірменське друкарство в другій половині XVII ст., зокрема у Львові, не виходило поза сферу проектів і планів. Говорити про вірменське друкарство у Львові в цей час – тим більше, без покликання на будь-які конкретні факти⁵³ – поки що немає підстав. Скорочені тексти вірменських драм «Свята Гріпсіме, діва і мучениця, або Перемінений Тірідат»

⁴⁸ *Алішан Г.* Кам'янець. Літопис вірменів Польщі й Румунії... – С. 193. Таке відкинення, до речі, рядом дослідників датування підтримали К. Коркотян і Н. Восканян. Див.: *Коркотян К., Восканян Н.* Армянская книга в XV–XVII вв. ... – С. 313.

⁴⁹ Див. публікації запису: *Տաշան Հ.* Յուշակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա. – Վիեննա, 1895. – էջ 365-366 [*Ташян Я.* Каталог вірменських рукописів у Бібліотечі мхітаристів у Відні. – Відень, 1895. – С. 365-366]; *Симеон опір Легаці.* Нотатки з подорожі... – С. 393-394.

⁵⁰ *Дашкевич Я.* Армянская книга на Украине в XVII столетии... – С. 156-157; *Его же.* Армянское книгопечатание на Украине в XVII веке... – С. 122-124.

⁵¹ *Dachkévytch Y.* L'imprimerie arménienne à Lvov (Ukraine) au XVIIe siècle // *Revue des Études Arméniennes.* N. S. – Paris, 1969. – Т. 6. – P. 369.

⁵² *Lukacs Ch.* Historia Armenorum Transilvaniae. – Viennae, 1859. – P. 66; *Schmidt W.* Suczawa's historische Denkwürdigkeiten. – Czernowitz, 1876. – S. 161; *Dan D.* Die orientalischen Armenier in der Bukowina. – Czernowitz, 1890. – S. 20; *Թենդիկ.* Տիպ ու տառ Վ. – Պոլիս, 1912. – էջ 146 [*Теодік.* Друк і письмо. – Константинополь, 1912. – С. 146], та інші автори.

⁵³ *Շրիվոնու Ն.* Ուկրաինայում հայ գրքի տպագրության 350 ամյակը // *Չուլտուր-լուսավորական աշխատանք.* – Երեվան, 1966. – էջ 45-46 [*Кривонос Н.* 350-річчя книгодрукування вірменів України // *Культурно-просвітницька робота.* – Єреван, 1966. – С. 45-46]; *Его же.* К истории армянской колонии во Львове во второй половине XVII в. //

та «Св. Пульхерія, діва і цариця, або Смерть Теодосія молодшого» (про які часом згадують для підтвердження тези про вірменське друкарство в другій половині XVII ст.) насправді були надруковані у Львові в 1668-1689 рр. не по-вірменському, а по-польському. Ці видання збереглися досі у Вроцлаві. Також Вірменська колегія у Львові, що існувала від 1664 р., ніколи не видавала, наприклад, релігійної літератури чи словарів старовірменською мовою⁵⁴.

На такому фоні особливо рельєфно вирисовується постать видатного вірменського культурного діяча Ованеса Карматаненца. Він – не лише перший представник вірменського друкарства на Україні, але й одночасно найдавніший вірменський друкар на території сучасного СРСР та четвертий в цілому світі взагалі. З іменем Ованеса пов'язане, вкінці, видання єдиної в світі друкованої книги половецькою мовою. Його намагання прищепити вірменській культурі на Україні найпрогресивніший для того часу метод поширення писаного слова шляхом книгодрукування, наполегливість, з якою він добирався здійснення своїх видавничих планів, воюючи з матеріальними нестатками та іншими противенствами долі, – заслуговують високого признання. Ім'я О. Карматаненца посідає належне місце в історії друкарства на Україні, таке, яке воно вже здобуло в історії вірменської культури.

Дальші архівні розшуки, можливо, докинуть ще не одну деталь до викладеної вище історії життя і діяльності Ованеса Карматаненца. Як і при виясненні інших питань, пов'язаних з історією друкарства на Україні, в ролі джерельної бази першорядної вартості виступає архівний матеріал. Ретельне дослідження документальних багатств, які зберігаються в наших архівних скарбницях, допоможе, треба сподіватися, розкрити ще не одну загадку з історії середньовічного українського друкарства.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* До історії друкарства на Україні в першій половині XVII ст. (Вірменський друкар О. Карматаненц в світлі новознайдених документів) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. VI/8: Папка № 191 «Вірменська книга II на Україні (нові матеріали)». Машинопис, 5 арк. Над заголовком примітка Я. Дашкевича: «Початок і кінець II варіанта – післав до ред[акції] “Архівів України” 12. V. 1972, не надруковано». Російськомовну версію цієї статті із зміненою автором назвою див.: *Дашкевич Я.* Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1976. – № 1. – P. 221-233. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1125-1137.

Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971. – Вып. 3. – С. 248.

⁵⁴ Таке твердження зустрічається в статті: *Шевчук В.* Из истории преподавания армянского языка на Украине // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1968. – № 1. – P. 237.

ВІРМЕНСЬКЕ КНИГОДРУКУВАННЯ У ЛЬВОВІ В XVII ст.

Є щось особливо характерне в тому, що якраз у Львові, в тому місті, в якому майже 400 років тому була заснована перша на Україні українська друкарня, кілька десятиріч пізніше було видано також першу на Україні вірменську книгу. Міцні взаємозбагачувальні зв'язки двох народів – вірменського і українського, що існували та існують в ряді ділянок культурного життя, здобули своє відбиття також в галузі книжкового мистецтва, книгодрукування, книжкової культури в цілому.

Львів першої половини XVII ст., тобто тих часів, коли в ньому виникло вірменське книгодрукування, був найбільшим містом України, великим центром суспільно-політичного і культурного життя. Це середньовічне місто, оточене високими фортечними мурами, оборонними баштами, місто, яке оберегали два укріплені замки, було не лише найбільшим в цей час вогнищем української культури. Львів був одночасно найвизначнішим на Україні центром вірменського культурного життя.

В межах укріпленого міста в розпорядженні вірменського населення була лише невелика ділянка – близько 80 будинків. В центрі ділянки були кафедральний собор, резиденція вірменського єпископа і приміщення, в якому збиралася рада старійшин – орган місцевого вірменського самоврядування. Основна маса вірменського населення, особливо бідного, тулилася всуміж з українським населенням на Краківському передмісті Львова. На початку XVII ст. у Львові мешкало приблизно 2 500 вірмен, з них не більше як чверта частина – в межах укріпленого міста.

Невелика вірменська ділянка, що заховалася за міськими стінами, визначала культурне обличчя колонії. Тут була стародавня школа, в скарбниці собору та бібліотеці єпископства зберігалася велика колекція давніх рукописів.

Культура рукописної книги українських вірмен досягла тоді високого ступеня розвитку. Перші вірменські книги потрапили на Україну, мабуть, ще в XI ст. Серед перших вірмен-переселенців були воїни, ремісники, купці, а також лікарі, священики, можливо – архітектори і будівничі, що захопили із собою зі зруйнованої турками-сельджуками батьківщини, разом з іншими цінностями, також рукописні книги. Вивчення пам'ятних записів вірменських

рукописів, виготовлених на Україні в XVI–XVII ст., приводить до висновку, що у Львові існував досить значний центр переписування вірменських книг. Мистецтво каліграфічного переписування книг процвітало у Львові в кінці XVI ст. Рівень художнього оформлення вірменської рукописної книги, яку створювали на Україні, був дуже високий. Оригінальність книжкової мініатюри та палітурного мистецтва також підтверджують думку про те, що культура вірменської книги на Україні на початку XVII ст. досягла значного рівня¹.

В XVI–XVII ст. на Україні, зокрема у Львові, існували великі колекції вірменських книг. Збережені до нашого часу описи книжкових збірок львівських вірмен прекрасно ілюструють багатогранність їх книжкових та, одночасно, культурних запитів. Поруч з творами вірменських авторів, в бібліотеках вірменських міщан зберігалися твори українських письменників і вчених, твори філософів і письменників античного світу, книги польських, французьких, німецьких, англійських авторів.

Поширення друкованої книги в країнах Західної і Східної Європи не могло не відбитися на книжковій культурі вірменських колоній на Україні. І тут, при порівнянні історії вірменського та українського книгодрукування, ми нашттовхуємося на характерну внутрішню, не формальну і не зовнішню, подібність. Відбилася близькість складної і важкої долі двох народів. Вірменський першодрукар Гакоп Мегапарт був змушений починати друкування вірменських книг в 1512 р. у Венеції – далеко від поневоленої та зруйнованої батьківщини. Друкарня Швайпольта Фіоля, що в 1491 р. друкувала перші книги для українців і України, працювала також поза межами українських земель, в Кракові. Лише десятиріччями, а навіть сторіччями пізніше і вірмени, і українці отримали можливість утворювати свої друкарні в себе, на рідній землі.

В 1574 р. у Львові, вперше на українській землі, була надрукована українська книга². Через деякий час у Львові виникла польська (1592 р.) і вірменська (1616 р.) друкарня.

[...]

В другій половині XVII ст. робилися спроби відновити вірменське книгодрукування у Львові – очевидно, його традиції тоді були ще міцні. Варто хоча б коротко зупинитися на двох цікавих епізодах – на плані Воскана Сре-

¹ Питання про вірменську рукописну книгу на Україні розглядається докладніше в нашій статті: *Дашкевич Я.* Армянская книга на Украине в XVII столетии // Книга: Исследования и материалы. – Москва, 1962. – Сб. 6. – С. 147-149.

² В 1968 р. дослідник О. Мацюк висунув гіпотезу, що друкування українських книг у Львові почалося в 1460 р. Ця гіпотеза вимагає підтвердження міцнішими аргументами.

ванці перевезти свою відому друкарню з Амстердаму до Львова і на заснуванні другої львівської друкарні в 70-х рр. XVII ст.

Амстердамська вірменська друкарня, видання якої були широко відомі також серед українських вірмен, періодично переживала труднощі. В 1665 р. Воскан звернувся до львівського вірменського архієпископа Миколи Торосовича з проханням прийняти друкарню під свій захист і сприяти перевезенню її з Нідерландів до Львова (листа від Воскана привіз до Львова 23 липня 1665 р. вірменський священик Вардан)³. У Львові в цей час засіла папська місія ордену театинців, яка практично захопила Вірменську церкву на Україні під свій контроль. Неочікувана можливість здобути амстердамську друкарню викликала велику радість театинців. Під їх впливом архієпископ скерував до Воскана ввічливе запрошення, яке, однак, не дало бажаного результату. Воскан, мабуть, довідався про умови у Львові і відмовився від плану перевозки друкарні.

Театинці, однак, не кинули ідею заснувати у Львові вірменську друкарню, що повинна була стати своєрідним філіалом римської вірменської друкарні, яка була у віданні папської Конгрегації *de propaganda fide*⁴. Посланий до Рима вихованець театинців Вартан Гунянян не лише пройшов курс навчання у вірменській колегії, але й приглядався до роботи вірменської друкарні. До Львова В. Гунянян повернувся в 1674 р. в сані єпископа – в його багажі був також комплект нових вірменських шрифтів, виготовлених в Римі для львівської друкарні⁴.

Історія другої вірменської друкарні у Львові набагато загадковіша від історії друкарні Ованеса Карматаненца. Театинці, без сумніву, настоювали на тому, щоб друкарню відчинили, бо її видання були потрібні для поширення католицизму серед вірмен. Однак питання про те, чи друга вірменська друкарня у Львові справді працювала в 70-х рр. XVII ст., залишається відкритим. До сьогодні, в кожному випадку, не вдалося знайти ні одне вірменське видання, яке можна було б зв'язати з львівською друкарнею 1670-х рр. Здається однак цілком наймовірним, щоб ніхто не намагався вжити – хоча б у вигляді спроби – чудові шрифти вірменської роботи. Невже весь план відновлення львівського вірменського книгодрукування занехаяли без видимої

³ *Pidou L. Breve relatione dello stato, principii e progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia e provincie circonvicine // Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z Kościołem Rzymskim w XVII wieku / Wyd. A. Pawiński. – Warszawa, 1876. – S. 40.*

⁴ Поширення віри (латин.). (Прим. упоряд.)

⁴ *Compendiosa relatio unionis nationas Armeno-polonae um s. ecclesia Romana // Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z Kościołem Rzymskim w XVII wieku / Wyd. A. Pawiński. – Warszawa, 1876. – S. 216.*

зовнішньої причини саме тоді, коли значні перешкоди були позаду? Останні роки принесли значну активізацію досліджень в ділянці історії друкарства на Україні – цілком можливо, що в недалекому майбутньому будуть знайдені додаткові дані про другу вірменську друкарню у Львові.

Привезені з Рима вірменські шрифти, в кожному випадку, в XVIII ст. були у Львові, хоча друкарня тоді вже цілком певно не діяла. Дальша доля шрифтів була дуже сумною. Вони, мабуть, зберігалися в якомусь кутку архиєпископського палацу. В кожному випадку, вони «пережили» велику пожежу 1778 р., що перетворила палац в розвалини. Коли близько 1830 р. у відбудованому після пожежі будинку розмістилася німецька друкарня Йозефа Шнейдера⁵, її власник якимсь чином довідався про давні шрифти, що зберігалися в архиєпископа. Й. Шнейдер купив дорогіші колись вірменські шрифти і переплавив їх для потреб своєї друкарні...⁶

В історії львівського вірменського книгодрукування ще залишається чимало недослідженого, маловідомого. В значній мірі вона складається з знаків запитання. Однак і ті скупі відомості, що є в розпорядженні дослідників нашого часу, є яскравим свідченням високого культурного рівня, якого досягли вірменські середньовічні колонії на Україні.

Публікується за рукописом: *Дашкевич Я.* Вірменське книгодрукування у Львові в XVII ст. // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. VI/8: Папка № 191 «Вірменська книга II на Україні (нові матеріали)». Рукопис, 19 арк. Подано тільки початок і закінчення статті, оскільки основна її частина є дослівним повторенням праці «До історії друкарства на Україні в першій половині XVII ст. (Вірменський друкар О. Карматанец в світлі новознайдених документів)». Повний текст оприлюднено у французькому перекладі: *Dachkévytch Y.* L'imprimerie arménienne à Lvov (Ukraine) au XVIIe siècle // *Revue des Études Arméniennes*. N. S. – Paris, 1969. – Т. 6. – Р. 355-371. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 142-158.

⁵ *Schneider A.* Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi. – Lwów, 1871. – Т. 1. – С. 181.

⁶ *Janusz B.* O potrzebie założenia we Lwowie «Ormiańskiego muzeum diecezjalnego» // *Pamiętnik V Zjazdu delegatów Związku muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13 czerwca 1930 / Pod red. M. Piotrowskiego.* – Kraków, 1930. – С. 39. У 30-х рр. XX ст. Львівська друкарня товариства «Релігійна бібліотека» мала в своєму розпорядженні вірменські шрифти, які, однак, не мали нічого спільного з шрифтами XVII ст. Заново куплені шрифти вживалися для складання наукових текстів (див., наприклад, журнал: *Colectanea Theologica.* – Leopoli, 1932. – Р. 376-377).

ВІРМЕНСЬКЕ ДРУКАРСТВО У ЛЬВОВІ 1616-1618 рр.

На початку XVII ст. Львів був значним центром вірменського культурного, релігійного та, зрозуміло, економічного життя. Правда, період розквіту вже кінчався – недалеко було до релігійних суперечок «за» і «проти» унії Григоріанської церкви з Римом, що спалахнули 1630 р., тягнулися майже 50 років і привели громаду до занепаду, до еміграції прихильників традиційної віри, звуження культурних горизонтів та припинення зв'язків з закавказькою метрополією.

Виникнення вірменської друкарні у Львові було цілком природним. У пригнобленій, частково сильно зруйнованій персько-турецькими війнами Вірменії для цього не було сприятливих умов. Перші вірменські друковані книжки з'явилися в діаспорі: Венеція 1511 р., Париж 1538 р., Падуя 1539 р., Стамбул 1567 р., Рим 1584 р. Львів став шостим містом у світі, в якому друкувалися вірменські книжки. Зачинатель вірменського книгодрукування Говганнес Карматанянц (таким був вірменський варіант його імені й прізвища; у невірменському середовищі Львова його називали Іваном Муратовичем – по батькові, або Іваном Керемовичем – по дідові) народився у Львові близько 1590 р. в родині багатого купця, який переїхав з Вірменії – з міста Бітлісу недалеко озера Ван – в Україну десь у 80-х рр. XVI ст. У Львові він мав свій будинок на вул. Вірменській, що звався «Муратовичівською кам'яницею» і був розташований недалеко вірменського кафедрального собору. Східна торгівля приносила прибутки, але на момент смерті 1600 р. Мурат залишив вдові Анні, синам Іванові й Симеонові, дочці Анні великі борги, з яких вони не могли вилізти протягом двох десятиліть. Іван став священиком. Він був любителем книжок, замовляв переписувати для себе рукописи і в пам'яті сучасників залишався «розумним і жадібним до знань філологом, ласкавим і чудесним священиком» (так писав про нього відомий вірменський мандрівник Симеон дпир Легаці 1618 р.). Говганнес Карматанянц дуже добре розумів користь книгодрукування і 1615 р. почав обладнувати свою друкарню. У Львові в цей час друкарства він міг навчитися лише в українців, які мали постійну друкарню. Зробити шрифти, зрештою досить примітивні, допомогли йому, мабуть, місцеві вірменські ювеліри. Свою першу книжку «Псалтир Давида» (по-вірменському «Самгос і Давіт») він друкував довго – від 9 березня до 25 грудня 1616 р. (за новим стилем). Книжка мала 480 сторінок

(у збереженому єдиному примірнику бракує ще кілька сторінок). Другою його книжкою був, мабуть, «Лікарський посібник» (по-вірменському «Башкаран»). Пишу «мабуть», бо єдиний примірник цієї друкваної книжки, знайдений 1791 р. в українському Прикарпатті, згорів 1815 р. під час пожежі бібліотеки отців мхітаристів у Венеції на острові Св. Лазаря (де тепер зберігається «Самгос і Давіт»). Третя його книжка (якщо вважати, що «Лікарський посібник» справді був львівського друку) побачила світ 1618 р. Це унікальне і дуже своєрідне видання. Справа в тому, що серед вірмен, які переселилися в Україну, розмовною мовою стала кримсько-татарська. Цією мовою, але вірменськими літерами, велося діловодство, складались документи, писались листи. Вона панувала серед львівських та кам'янець-подільських вірмен. Сьогодні мовознавці називають цю мову вірмено-кипчацькою (бо кримсько-татарська мова входить до групи кипчацьких мов), а надрукований Говганнесом «Молитовник» (по-вірмено-кипчацьки «Альгішбітій») – єдина взагалі книжка в світі, надрукована цією мертвою на сьогодні мовою. «Молитовник» друкували вже коротше, від 9 до 30 березня 1618 р. (за новим стилем), хоча обсяг його становив 168 сторінок. Єдиний примірник книжки зберігається у Лейденській університетській бібліотеці.

Книгодрукування не принесло Говганнесові прибутків. Він залазив у борги, 1622 р. мешкав уже на передмісті Львова, на території, що становила юридику св. Івана Хрестителя. Чи продовжував друкувати – невідомо. Жодних слідів його подальших видань не знайдено. Помер молодим у 1624-му, у віці 35 років, можливо від епідемії, що насунула тоді на Львів з Угорщини.

Такою є коротка, але досить драматична історія вірменського друкарства у Львові. Цей епізод притягав увагу дослідників, але історики друкарства в Україні в цілому про нього згадують рідко. Надто він екзотичний.

Пізніше були спроби відновити вірменське книгодрукування у Львові. 1665 року львівський вірменський архієпископ Миколай Торосович намагався переманити до Львова друкарню вірменського григоріанського єпископа Воскана Єреванці, що розгорнув дуже широку й корисну друкарську діяльність в Амстердамі. Переконавшись, що у Львові у вірменській громаді панують «віровідступники», тобто вірмени-уніати, Воскан припинив зв'язки зі Львовом. Львівський єпископ-коад'ютор Варган Гунанян, висвячений у Римі 1674 р., повертаючись до Львова, привіз з собою комплект вірменських шрифтів. Та друкарню не обладнали, а через півтора століття шрифти переплавили. Коли 1754 р. у Львові надрукували велику книгу на честь чудотворної ікони св. Богородиці, мальованої, за переказом, св. євангелістом Лукою (назва книжки – «Hasło słowa Bożego...»), то на аркуші 2 було вміщено гравюру з зображенням вірменина у національному одязі, але напис вірменською мовою гравірували. А не друкували шрифтом...

На фоні цих спроб і невдач скромний подвиг Говганнеса Карматанянца (Івана Муратовича) – священика, книголюба, філолога і першого вірменського друкаря в Україні – стає особливо помітним і зворушливим.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Вірменське друкарство у Львові 1616-1618 рр. // Галицька брама. – Львів, 1996. – № 21/22 (листопад). – С. 17.

[Рец. на кн.:]

**ІСАЄВИЧ Я. Д. ПЕРШОДРУКАР ІВАН ФЕДОРОВ
І ВИНИКНЕННЯ ДРУКАРСТВА НА УКРАЇНІ. –**

2-ге вид., переробл. і доповн. – Львів: Вища школа, 1983. – 155 с.

Автор совершенно заслуженно считается одним из лучших знатоков украинской культуры XVI–XVII вв. с уклоном в сторону библиологии. В шести главах («Предусловия возникновения книгопечатания на Украине»; «Первые кириллические типографии и их значение для Украины» «Львовская типография Ивана Федорова»; «Типографская деятельность Ивана Федорова в Остроге»; «Последние годы жизни и деятельности Ивана Федорова»; «Продолжатели дела Ивана Федорова») подробно, иногда даже чересчур подробно, анализируется масса сведений, относящихся к первоначальному периоду украинского книгопечатания. Наряду с умеренно критическим освещением принципиальных, часто подвергавшихся длительной дискуссии вопросов, очень прилежно излагаются второ- и третьестепенные детали, характеризующие произведения федоровской печати. Несмотря на эту отличительную и, в значительной мере, отличную черту книги, отдельные ее стороны вызывают чувство неудовлетворенности. Внимательное чтение книги усиливает впечатление, что некоторые вопросы (несомненно, хорошо известные автору) сознательно оставлены в глубокой тени или просто пропущены, из-за чего общая картина книгопечатания на Украине (а также, косвенно, в России) получается деформированной и даже извращенной.

Внутренний протест вызывает стремление автора рассматривать развитие книгопечатания абсолютно изолированно от общеевропейских тенденций развития культуры, а также без учета внешнеполитических взаимоотношений России и Польско-Литовского государства, которые ведь сильно отражались на культурных процессах. Только нежеланием отразить общий историко-политический фон можно объяснить появление в книге таких дежурных фраз, как утверждения о «значительности торговых связей украинских земель с Россией» (с. 8) и о «тесных культурных связях Украины с Россией» (с. 9). Подобные связи, конечно, существовали, но их реализация из-за внешнеполитических обострений была сведена к минимуму. Очень тяжело заполнить приведенное выше мнение автора внутренним содержанием для

эпохи Ливонских воен, походов Стефана Батория, строгой политической, военной и экономической блокады Московского государства. По Исаевичу, вокруг Украины второй половины XVI в. господствовал мир, в котором все безоблачно и безмятежно, а это далеко не соответствует мрачной действительности того времени. А контакты с московскими эмигрантами и еретиками в Речи Посполитой вряд ли правильно рассматривать как полноценные тесные связи с русской культурой, тем более, если на этих же еретиков смотреть как на представителей Реформации.

Искусственная изоляция книгопечатания в России и на Украине от синхронного динамического развития типографского дела в Западной Европе приводит к совершенной непостижимости сути противоположных явлений в Восточной Европе и, соответственно, к непониманию того, почему именно занятие книгопечатанием в России и на Украине можно, по праву, считать настоящим подвижничеством. Это примерно сто кириллических книг, напечатанных на Украине, в Белоруссии, в Московии второй половины XVI в. – это мало или много? Какое их место во всеобщем культурном процессе? На эти вопросы напрасно искать ответы в книге. А ведь есть над чем призадуматься. Вот несколько дат и цифр для сравнений. Начало книгопечатания в Майнце между 1450-1455 гг., Фиоль в Кракове 1491 г., Скорина в Праге 1517 г. – начало московского книгопечатания где-то между 1553-1560 гг., Федоров в Заблудове 1568-1569 гг. На восточных чашах весов до конца XVI в. – примерно сто кириллических книг; на западных – до 1500 г. 30-35 тыс. названий (15-20 милл. экземпляров) и до 1600 г. более чем 25 тыс. названий в Париже, приблизительно 13 тыс. в Лионе, около 45 тыс. в Германии, 15 тыс. в Венеции, около 10 тыс. английских книг, более 4 200 названий в Нидерландах (последние – только в первой половине XVI в.) и т. д. Всего между 1500-1600 гг. на Западе было напечатано примерно 150-200 тыс. различных названий книг общим тиражом 150-200 милл. экземпляров¹. Вся восточно-славянская кириллическая типографская продукция XVI в. – это пресловутая капля в море. В свете изложенных данных (даже если не учитывать тематический разрез издаваемых книг) становится ясным беспримерный упадок культурной жизни на Востоке, где несколько десятков кириллических книг – не только свидетельство благородного подвига, но и настоящий обвинительный акт в адрес власть имущих. Государственная монополия книгопечатания у Ивана Грозного – подтверждение не прогресса, а (впрочем успешной) попытки втиснуть книгопечатание в полностью контролируемые клещи. На Украине зажиточная верхушка – магнаты, патрициат – демонстрируют

¹ Цифры беру из книги: *Febvre L., Martin H.-J. The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450-1800.* – London, 1984.

вызывающий индифферентизм по отношению к вопросам культуры. Если на Западе печатная книга победила к 1500-1510 гг. и начиная с середины XVI в. к рукописной книге обращались редко, на Востоке о победе печатной книги можно говорить только в первой половине XIX в., – для России, а для Украины, наверно, еще позже. Как мне кажется, Исаевич неаргументированно полемизирует с М. Гембаровичем (с. 74), утверждавшим, что князю Константину Острожскому надоела его прихоть и он перестал финансировать книгопечатание. Гембарович не первый пришел к подобному выводу. Более чем полстолетия тому назад было высказано обоснованное мнение о том, что «меценаты из светского сословия – эти Мамониичи, Ходкевичи, Острожские – не долго сохраняли в себе пыл к культурной деятельности и быстро остывали»². Действительность была тяжелой, удручающей, удушливой – и не стоит ее идеализировать даже во имя острожской «Библии».

Излагая историю Ивана Федорова и его последователей на Украине, автор не только отказался от сравнения с западноевропейскими процессами, но даже с кирилловским книгопечатанием вне узкого украинского круга. Для него исчезли и Москва с ее государственным книгопечатанием, и западные кирилловские издания. Изоляционизм привел к потере историко-культурной перспективы.

Увлечение микроанализом каждого из произведений печати в отдельности способствовало отказу синтезировать явления, непосредственно связанные с книгопечатанием. Автор восхищается историей отдельных экземпляров изданий – но не говорит о торговле книгами и ареале их распространения. Нет результатов изучения технического развития книгопечатания – хотя при каждом почти названии рассматриваются отдельные технические вопросы. Нет итогов развития художественного оформления книги – хотя имеется ряд отдельных метких наблюдений. Не подытожены вопросы книгоиздательского порядка – а ведь развитие издательского дела в Московском государстве (монополия) и на Украине (общественное – монастырско-церковное, братское – и частное предпринимательство) пошло совершенно разными путями. И, наконец, нет ответа на кардинальный вопрос о роли печатной книги на Востоке Европы – действительно ли привела она уже в конце XVI в. к культурному перевороту. По моему мнению – нет. Эти нежные и деликатные ростки долго еще оставались хилыми и чахлыми.

Автор создал для себя два табу, последовательно и тщательно охраняемых на страницах всей книги. Первое табу – вопрос о дофедоровском книгопечатании на Украине. Здесь дело дошло до курьеза. В насыщенной вто-

² *Сфремов С.* В тісних рамцях. Українська книга в 1798-1916 рр. // *Бібліологічні вісті.* – Київ, 1926. – № 2. – С. 40.

ро- и третьестепенными деталями книге не оказалось места для приведения надгробной надписи Ивана Федорова, так как она – один из главных аргументов в пользу существования дофедоровского книгопечатания на Украине. Лучше обойти молчанием этот каверзный вопрос. И хотя ряд исследователей согласен с тем, что анонимное, т. наз. среднешрифтное Евангелие – наиболее убедительный претендент на образец украинского анонимного дофедоровского книгопечатания, автор предпочитает не делать никаких выводов (с. 29-30)³. Вопрос атрибуции среднешрифтного Евангелия стоит на сегодня остро: если эту книгу считать произведением московской типографии, тогда, согласно языковым признакам (о которых говорит сам Исаевич), Евангелие придется признать важным доказательством украинского культурного влияния в Москве середины XVI в. Мне кажется, что искать это влияние в столь раннее время нет оснований. Второй возможный претендент – «Триодь постная», стоящая в стороне от других московских анонимных изданий, также требует вдумчивого кропотливого анализа, как филигранологического, так и лингвистического.

Второе табу – Иван Федоров как обыкновенный живой человек, а не бронзовая статуя. Исаевич, к счастью, далек от все усиливающегося апологетического течения, столь громкого во время частых юбилейных торжеств, когда несомненно талантливого мастера-типографа превращают в ученого-слависта, знатока Библии, непревзойденного редактора, культурного эmissара Ивана Грозного, конечно, первопечатника (которым он не был, но от этого эпитета Исаевич отказать не может) и т. п. Однако автор последовательно изгнал из своего тщательного фактографического исследования все то, что не соответствует идеалу современной (вторая половина XX в.) добропорядочности. Иван Федоров как человек давно исчез из страниц не только научных работ, но и романов. Эта линия последовательно была проведена также в сборнике документов «Першодрукар Иван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.)» (Київ, 1975), фактическим редактором которого является Исаевич. Заявление предисловия о том, что «в сборник вошли все известные на сегодня документы об Иване Федорове» (сборник, с. 11), не соответствует действительности; в нем нет документов (известных еще со времен С. Пташицкого, публикация 1886 г.), подрывающих тезис о его добропорядочности или вызывающих сомнение в его показном патриотизме (контакты с польским королем Стефаном Баторием и саксонским курфюрстом Августом в 1583 г.; документы известны начиная

³ Рецензенты первого издания книги уже указывали на аморфность его позиций; сравни, например: *Mathiesen R. // Recenzija. – Cambridge, Mass., 1977-1978. – Vol. 8. – P. 4.*

с 1881 и 1969 г.; последние опубликованы В. Губицким). Объективное изучение личности Ивана Федорова говорит о том, что у него было больше наклонностей к техническому совершенствованию печатного дела, чем к филологической редакционной деятельности (чем занимались другие), а в ежедневной жизни был он очень живым и, нечего греха таить, бурным по характеру человеком (его конфликты в Дермане, во Львове), даже с авантюристическими наклонностями. Неужели это столь огромные минусы, которые стоит утаивать? И во имя чего? Тенденция к превращению Ивана Федорова в бронзовый памятник постепенно распространяется на близких ему людей. При всем почтении к львовским братчикам, вряд ли стоит «большинство их» считать «представителями гуманистической культуры, яркими творческими индивидуальностями» (с. 11).

Некоторые вопросы в работе Исаевича остались (вопреки характерному для авторского метода стремлению вникать в детали) неразрешенными. Неизвестно, как интерпретировать герб Ходкевича на львовском «Апостоле» 1573-1574 гг. (с. 52, 57), ведь с Ходкевичем Иван Федоров как будто прекратил контакты. Автор не развивает темы о поездке Ивана Федорова на Балканы. Соответствующий документ ясно говорит о спорах между печатником и Иваном из Сочавы (в 1579 г. или ранее) «tam in Valachia, quam etiam in tergaum Turciae...» (упомянутый сборник, с. 38; под Валахией здесь нужно понимать Молдавию). При таком свидетельстве источника нельзя говорить только о «предположении», что типограф «возможно» побывал на Балканах (с. 73, 139).

В книге много корректурных ошибок; что хуже, они имеются в указателях, в библиографических ссылках. В ссылках не упоминаются авторы ряда статей (Г. Булгак, А. Кавецка-Грычова, М. Мороз, Я. Пирожинский, Э. Ружицкий, В. Сичинский, Я. Чернятович и др.), использованных при написании монографии.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* [Рец. на кн.:] *Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Львів: Вища школа, 1983. – 155 с. // *Russia Mediaevalis.* – München, 1987. – Т. 6, 1. – S. 302-307.

ОБСТАНОВИ ТА ІСТОРИЯ
БУДІВНИЦТВА У КРИМУ

Розділ II
БІБЛІОГРАФІЯ

СТАТТІ

СЛОВНИК ПСЕВДОНІМІВ, КРИПТОНІМІВ, КРИПТОГРАМ

(Спроба системи)

Потребу «Словника псевдонімів, криптонімів, криптограм» ніхто й не візьметься заперечувати. Вкажу тільки, що ця потреба базується на конечності мати максимально точний (наскільки це можливо при таких працях) словник. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм, що його треба опрацювати, мусить бути придатний не тільки для бібліографічно-бібліотечної праці, але, поруч із тим, він повинен мати значення бібліографічно-енциклопедичного характеру. Правильні й точні хронологічні й топографічні визначення в словнику полегшують різного роду біобібліографічні розшуки та дослідження.

Після мого визначення рамок словника, розгляду його об'єму, обговорення наявних українських спроб та іншомовних праць, я докладніше торкнувся лексикографічного боку питання. В кінці статті подані різного роду приклади на запропоновані мною правила. Можуть зробити закид, що розглядати різні елементарні речі немає потреби. Це ж бо, по-перше, «загальновідоме», по-друге, «з'ясується, коли взятися до праці, саме в її процесі». Думаю, що тільки на елементах можна будувати якусь систему, що справа раціоналізації та системи не «впливає сама із себе», що мусить бути якась теоретична підстава. Це підтверджується великим процентом друкованих праць з цієї ділянки, які, саме через свою безсистемність чи недостатньо опрацьовану систему, подають фактично, навіть не з наукового, але з чисто практичного погляду, малоцінний чи просто нецінний матеріал.

Моє скромне бажання, вже до початку нової інтенсифікації колективної бібліографічної праці (яка, без сумніву, швидко настане), в період відбудови економічного та культурного зростання нашої країни, – дати спробу системи праці, певніше, дати поштовх до утворення єдиної системи.

Єдина в українській методичній літературі, перша праця на таку тему – це стаття Н. Кравченко-Максименкової «Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії» (Українська бібліографія. Вип. I. Методологічний збірник. Київ, 1928, с. 18-60). Незважаючи на те, що авторка ставить собі завдання «накреслити основні вимоги, як описувати та впорядковувати псевдоніми й аноніми українських діячів друкованого слова XIX та XX ст.», ці «вимоги» займають порівняно мале місце в статті. Авторка звертає головно

увагу на історію предмету та характеристику існуючих досі українських та неукраїнських спроб словників. Окремі висновки, що суперечать моїм, обговорюватиму далі при поодиноких питаннях.

В російській радянській фаховій літературі на перший план висуваються праці І. Ф. та Ю. І. Масанових¹. Вони, однак, головну увагу присвячують питанням виникнення та історії розвитку різних категорій прихованого авторства. З-під їх пера виходить теж огляд російських та іноземних лексикографічних праць на таку тему. Питання, що стосуються системи праці при збиранні та опрацюванні псевдонімів, криптонімів і т. п., обговорюються дуже коротко.

З польських праць можна згадати про статтю Владислава Барана², характерну високими вимогами, які ставить автор до системи праці.

Визначення рамок словника

«Словник псевдонімів і т. п.»³ обіймає не все приховане авторство (друком чи подібно поширюване), а тільки деякі його категорії. Із групи прихованого авторства слід вносити в словник, на мою думку:

І. *Псевдоніми* – вигадані назви осіб, що мають (назви) замінити ім'я, прізвище автора, й їм еквівалентні. За різними критеріями (деякі із них можна прикласти також до інших категорій прихованого авторства), це, наприклад:

- А. 1) імена власні (власне псевдоніми) – у формі вигаданого імені та прізвища, самого (правдивого або вигаданого) імені (це т. зв. френоніми або псевдофреноніми), самого вигаданого прізвища. Напр., «Мирон

¹ *Масанов И. Ф., Масанов Ю. И. К истории русского литературного псевдонима // Советская библиография. – Москва, 1934. – № 2. – С. 31-42; Масанов Ю. Анонимы в русской литературе // Там же. – 1936. – Сб. 2 (14). – С. 69-76; Его же. Литературные мистификации // Там же. – 1940. – Сб. 1 (18). – С. 126-145; Масанов И., Масанов Ю. Библиографирование псевдонимов, анонимов, мистификаций и плагиатов // Там же. – 1941. – Сб. 1 (19). – С. 92-116.*

² *Baran W. Kilka uwag o wykazach pseudonimów polskich // Exlibri. – Kraków, 1924. – Zesz. 5. – S. 78. Також відбиток.*

³ Слів «псевдонім і т. п.» вживаю замість перелічування: псевдонім, анаграма, алонім, чернече ім'я, криптонім, криптограма. Очевидно, це ніяк не є вкладанням нових розумінь в старі поняття. Саме таке перенесення слова «псевдонім» на розуміння цілої групи неанонімного прихованого авторства можна зустрінути в деякій фаховій літературі. Подібно ж слів «автор, авторство» вживаю як скорочення на означення: автора, перекладача, редактора, видавця, того, що опрацьовує, подає, переробляє, коментує певні матеріали і т. п. (пор. далі в тексті, при видах авторства, які треба взяти до уваги в словнику).

- Сторож» (Іван Франко, власне псевдонім), «Иванъ зъ Берлѣгъ» (Іван Омелянович Левицький, френонім з географічною назвою), «Мирон» (Іван Франко, псевдофренонім). Пор. приклади чч. 1-5;
- 2) загальні (також описові, прикметникові) – у формі якогось слова чи слів, що визначають прикмету автора: професію, національність і т. п., фактичну чи вигадану. Напр., «Украинець» (Михайло Драгоманов; у «Правді», Львів, 1869, 1873, 1874, 1876).
- Б. 1) звичайні – вживання слів із щоденної лексики для утворення псевдоніма. Напр., «В. Сивенький» (Володимир Самійленко);
- 2) жаргівливі. Напр., «Яцько Балагуръ» (Яків Головацький);
- 3) символічні. Напр., «Хома Брут» (Іван Франко, в «Народі», 1893).
- В. 1) кальковані – більш чи менш докладний переклад прізвища в його оригінальній формі на, звичайно стилізовану, форму з чужої мови; теж псевдонім, створений із оригінального прізвища шляхом зміни в бік переважаючої форми прізвищ у даній мові. Напр., «Е. Гребенкинъ» (Євген Гребінка), «Павло Граб» (Павло Грабовський);
- 2) оригінальні. Напр., Леся Українка;
- Г. 1) індивідуальні – на означення однієї особи. Напр., «М. Уманецъ» (Михайло Комаров).
- 2) колективні – один псевдонім на означення кількох осіб. Напр., «А. Гуртъ» (Михайло Комаров та співробітники «Словаря російсько-українського», псевдонім рівнозначний «М. Уманець і А. Спілка»).

II. *Анаграми* – слова, на зміну справжнього прізвища автора, створені за допомогою по-різному переставлюваних букв поодиноких слів, напр. прізвищ. Часті анаграми – конгломерати для означення колективу авторів (двох, трьох і більше), що створюються із частин поодиноких прізвищ – напр., «Кукрыниксы».

III. *Алоніми* – прибрані автором справжні імена та прізвища іншої особи (найчастіше, щоб свій твір видати як працю тої іншої особи). Напр., Тарас Григорович Шевченко – алонім для Михайла Лободовського (фальсифікат «Марія», Харків, 1910).

IV. *Чернечі імена* (очевидно, коли не назване прізвище).

V. *Криптоніми* – імена й прізвища, заховані під скороченням різних слів, звичайно назв осіб, під довільними буквами, взятими із буквового складу імен, прізвищ, їх еквівалентів чи поза них; скорочення із повними іменами, також комбінації усіх цих видів із різними небуквовими умовними знаками (докладніше про криптоніми та приклади на них див. «Система запису»). Пор. приклади чч. 6-10.

VI. *Криптограми* – умовні небуквові друкарські знаки – астериски, пунктуаційні знаки, цифри та інші математичні знаки, а також рисункові

підписи – їх комбінації. Комбінації небуквових друкарських знаків з буквовими знаками залічую до криптограм. Один з видів їх – астеронім (підпис астериском)⁴. Напр., (***) (М. Нецадименко, «Записки Наукового т-ва ім. Шевченка», 1895).

Усі ці категорії треба записувати навіть тоді, коли автор розкритий в самому тексті чи при змісті (для книжкових друків), в тексті, в аналітичних (для поодиноких випусків) чи загальних (напр., річників) змістах (для всіх родів збірних видань, включаючи, очевидно, періодику).

На мою думку, із «Словника» треба виключити:

- I. *Аноніми* (вимагають цілком іншого групування матеріалу), із зачисленням до них деяких «непевних» форм псевдонімів, які не виділяються так різко, щоб під ними розуміти автора (головно, коли «непевні» форми подані в непрямому відмінку та тісно зв'язані із заголовком, напр. «Спомини очевидця»).
- II. *Титлоніми* («автор такого-ось твору»), в яких автор посилається на своє авторство іншого, звичайно анонімного, твору. Теж псевдотитлоніми (фальшиве посилання).
- III. *Полініми* – вид псевдонімів, що вказує на збірність, груповість авторства, незважаючи на те, що така збірність, груповість фактично наявна (напр., «кілька покупців», «Редакція»; підпис «Редакція» фігурує, напр., під багатьма статтями І. Франка).
- IV. *«Півпсевдоніми»* – справжнє прізвище вжито поруч із еквівалентом справжнього імені (з вигаданим ім'ям, звичайно взятим із псевдоніма).
- V. *Латинізовані, елінізовані і т. п. прізвища* (не кальковані прізвища).
- VI. *Зміни прізвищ* – напр., зміни дівочого прізвища заміжжям (для цього місце в посиланнях біографічного словника).

В словнику, здається мені, треба взяти до уваги не тільки три найпростіші види авторства (автор, перекладач, редактор), як це думає Кравченко-Максименкова, а й видавців, тих, що опрацьовували, подавали, переробляли, доповнювали друковані твори, авторів передмов та заміток, а також головно криптоніми, які приховують прізвища осіб, що їм присвячені якісь твори. Не брати до уваги ті категорії авторства, які не вживаються на означення авторства друкованого твору, напр. псевдоніми і т. п. художників (включаючи ілюстраторів книжок), композиторів, артистів (сценоніми), торговельних підприємців, партійні прізвища – очевидно, завжди тоді, коли ними не підписувалися жодні друковані твори.

⁴ Астеронім ніяк не можна утотожнювати з усіма криптограмами, як це спостерігається в деяких працях на тему прихованого авторства.

Опрацьовувати не тільки псевдоніми і т. п., які з'являлись на книжках, але й псевдоніми і т. п. з періодики, різних збірників, листівок, одним словом, усі, які з'являлися на означення авторства друком чи подібно поширюваних творів.

Намічуваний «Словник» повинен бути тематично найширшим, в тому розумінні, що він повинен включати все, цікаве для дослідника багатогранного життя нашої країни. «Словник» повинен бути разом оригінальним, тобто не роздутим за рахунок списування матеріалів, належних іншому народові.

Мені здається, що «Словник» повинен охоплювати: а) псевдоніми і т. п., якими підписували українці друковані твори, як українською, так і іншими мовами; б) псевдоніми і т. п. неукраїнців, якими вони позначали друковані твори українською мовою та друковані твори іншими мовами, коли останні темою більш-менш безпосередньо зв'язані з українським життям; в) псевдоніми і т. п. неукраїнських авторів творів, перекладених на українську мову (в зв'язку з тим, що великі іноземні словники псевдонімів і т. п., які давали б змогу їх достовірного розкриття, можна знайти тільки у великих бібліотеках). Це межі трохи ширші від накреслених Кравченко-Максименковою.

Не повинно бути жодного тематичного обмеження (напр., до літератури у вузькому розумінні), «Словник» повинен бути всебічний, гармонійно охоплювати ціле.

Хронологічно обмежувати працю теж недоцільно, матеріал треба збирати та систематизувати як у сучасному, так і в ретроспективному плані, за весь час його життя. Друга справа – публікація матеріалів. В друкованій праці розкривання псевдонімів і т. п. не можна доводити цілком до нашого часу; це було б не тільки втручання в авторські права, але й порушувало б певні етичні погляди (навіщо ж тоді вживати псевдонімів і т. п.?). Без сумніву, з великою користю можна посилити справу нагромадження матеріалів в тому хронологічному періоді, який і обмежує опрацювання «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.». Паралельна праця, проведена принагідно, але систематично, за правилами, які хочу запропонувати далі, не тільки збільшила б «ресурси» такого роду матеріалів, але й обмежила б повертання назад до джерела, з якого взятий псевдонім і т. п. Це не повинен бути сирий, неопрацьований, ненауковий матеріал для провадження над ним дослідів, але досліджений матеріал для провадження дослідів на його основі.

Досьогочасні українські спроби. Українській псевдоніміці відомі дві друковані спроби словників українських псевдонімів і т. п. (я не включаю туди принагідних розкривань псевдонімів в різних бібліографічних працях, напр. І. О. Левицького, які, головню через довільну, непозначувану інверсію складових частин псевдонімів і т. п., цілком непридатні як самостійне джерело збирання матеріалу; не згадую про всякий матеріал, порозкиданий, напр., в рецензіях та відгуках на українські спроби словників).

Ще 1928 рік приніс спробу Михайла Комарова (опубліковану Б. Комаровим)⁵, що, поруч із псевдонімами, подає також криптоніми та криптограми. Це тільки перша спроба, в якій ніяк не може бути претензій на повноту. Вкажу тільки на неясності в системі, недодержання оригінального правопису, безкритичність, неточність, що просто вводить в облуду, аматорство та випадковість в підбиранні матеріалу, неподачу джерел розкриття, брак хронологічних та топографічних детермінантів, незазначування інверсій, брак яких-небудь анотацій і т. п. Злегковаження основного принципу в працях такого роду – максимальної точності – цілком знецінює зібраний матеріал, майже цілком не дає змоги користуватись ним у більш складних випадках (напр., праця над газетами і журналами).

Незважаючи на те, що всі ці хиби були відносно широко обговорені (навіть і самим Б. Комаровим), а може, дехто й взявся до виправлення їх, яких-небудь нових результатів не видно.

В рукописному відділі філіалу Бібліотеки Академії наук УРСР у Львові (кол. Бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка), в архіві Івана Калиновича⁶, зберігаються рукописні матеріали до словника українських псевдонімів і т. п. (сигнатура рукоп. відд. Д /291/31). Вони обіймають коло 5 000 позицій у формі картотеки, упорядкованої за справжніми прізвищами. Цінність матеріалів в тому, що всюди подано шлях, яким розкрито псевдоніми і т. п. Поруч із друкованими джерелами – багато псевдонімів і т. п., розкритих тими, що їх вживали (всюди подано дату та місце таких розкриттів); в інших випадках подано місце, де, в основному, можна дані псевдоніми і т. п. знайти. Хоч матеріали подекуди дуже педантично опрацьовані, в них є деякі хиби: брак позначень місця, де вжито такий псевдонім і т. п. (в більшості випадків), ніколи немає заголовків творів, підписаних псевдонімами і т. п.; від практичного вживання «відстрашує» їх укладання (за справжніми прізвищами) – немає покажчика псевдонімів і т. п. Незважаючи на це, рукопис є більш солідним, хоч теж дуже неповним та несистематично збираним, матеріалом, ніж два попередні друковані словники.

Багато кращі *досягнення російської бібліографії*. Перші спроби лексикографічної обробки псевдонімного і т. п. матеріалу датуються другою половиною XIX ст. Перша більша спроба словника (В. С. Карцова і М. Н. Ма-

⁵ *Комаров Б.* Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів. Головним чином за рукописними матеріалами М. Комарова // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. – Одеса, 1928. – Ч. 1. – С. 5-16. Також відбиток.

⁶ Західноукраїнський бібліограф і видавець (1884-1929 рр.), секретар Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, автор ряду бібліографічних праць, а також спроб загальноукраїнської бібліографії за деякі роки.

засва⁷) з'явилася друком 1891 р. П'ятдесят років пізніше, після довгої редакційної підготовки, виходить у світ «Словник псевдонімів російських письменників, учених та громадських діячів» вище згаданого Івана Філіповича Масанова⁸.

Словник охоплює псевдоніми і т. п. тільки визначніших російських письменників, літераторів, вчених, політичних діячів та такі псевдоніми і т. п., що з'являлися в основних російських літературних, мистецьких, наукових і політичних журналах. Крім тих категорій прихованого авторства, які й я пропоную включити в словник, Масанов вносить правдиві прізвища з невірними ініціалами імені та по батькові, перекручування прізвищ, дівочі прізвища; немає чернечих імен. Майже скрізь не подаються заголовки статей в пресі, які були підписані псевдонімами і т. п., – тільки в окремих випадках подаються сторінки, на яких вміщені статті. Детермінанти місця та хронологічний зведені до мінімуму (для періодики – заголовки періодичного видання, роки – часто приблизні). Це все примушує подавати в покажчику правдивих прізвищ (для цього передбачається третій том), роки життя та професію чи галузь публіцистичної діяльності для поодиноких осіб. В більшості випадків подаються джерела розв'язки. До хиб словника треба зарахувати тематичне обмеження тільки найважливішими письменниками (у ширшому розумінні слова) та періодичними виданнями – хоча матеріал, як це ясно із передмови, був зібраний для багато ширших меж. Матеріал подається тільки на основі російського бібліографічного репертуару – без використання іноземної «сторінки» відділу «Rossica». Без сумніву, не є позитивним і те, що автор залишає поза границями словника такі види авторства, як редакторство, перекладництво і т. п. Помітні непослідовності при заміні давнього правопису – коли саму модернізацію орфографії можна назвати плюсом в цілій праці. В системі запису спостерігаються недосконалості при інверсуванні (різне поступовання при повному та скороченому титулі, званні і т. п., напр. «Гриша Полевой» без інверсії в словнику, а «Нил Адмирари» – з інверсією). Сумнівно, щоб інверсування при криптонімах (скорочених прізвищах, із висуванням на перше місце гасла частини, яка, подекуди дуже умовно, заміняє прізвище) сприяло простоті системи запису та укладу. Кожна буква покажчика псевдонімів і т. п. розбивається на три незалежні системи укладу: I. Для ініціальних криптонімів. II. Для криптонімів типу скорочених прізвищ. III. Для псевдонімів, алонімів. Фактично, це тотожне з розбиттям цілого словника на три незалежні покажчики, об'єднані тільки

⁷ Карцов В. С., Мазиев М. Н. Опыт словаря псевдонимовъ русских писателей. – СПб., 1891.

⁸ Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 3 т. – Москва, 1941. – Т. 1.

в поодиноких буквах. Бібліографічний опис, в більшості випадків, поданий тільки на основі джерел – він не перепроваджений *de visu*.

Іноземні праці. Західна Європа може похвалитися, без сумніву, значними досягненнями в галузі розкривання як анонімів, так і псевдонімів, криптонімів і т. п. Перші дилетантські спроби розкривання псевдонімів і т. п. та групування їх за якоюсь системою походять ще з другої половини XVII ст.

Останні досягнення в цій ділянці, основні словники псевдонімів і т. п. (та анонімів) для бібліографічних праць окремих народів, це: англійський – Голкета і Лейнга, анонімів та псевдонімів (нове вид. 1926-1935 pp.); французькі – Керара, псевдонімів, криптонімів і т. п. (друге вид. 1869-1870 pp.), та Барб'є, головно для анонімів, хоч включає також криптоніми та криптограми, залічуючи їх до анонімів (третє вид. 1872-1889 pp.); німецькі – Гольцмана та Богатти, анонімів (1902-1928 pp.); австрійський (для Тіролю) – Маргрейтера в «Archiv für Bibliographie, Buch u. Bibliothekswesen», друге вид. (1930 p.); голландський – Доорнінка (1875 p.); італійський – Мельці (1848-1859 pp.) та доповнення Пассано (1887 p.); норвезький – Петтерсена (нове вид. 1924 p.); польський – Бара (1936-1938 pp.) і т. д.⁹

Я побіжно з'ясую границі та структуру деяких т. зв. класичних словників, їх добрі і хибні сторони, щоб на тій підставі зробити спробу опрацювати, можливо, найкращу для наших умов систему. Обговорюю також словники з перевагою анонімного матеріалу, бо, по-перше, вони включають теж деякі категорії прихованого авторства, що входять в обсяг моєї спроби, по-друге, нас цікавлять і види авторства, які в них включаються.

*Самюеля Голкета та Джона Лейнга*¹⁰ «Словник анонімів та псевдонімів англійської літератури», в другому виданні, опрацьованому Джейсом Кеннеді, Смітом та Джонсоном, охоплює аноніми, титлоніми, різні види псевдонімів, криптонімів, криптограм і т. п. – тобто групу прихованого авторства друкованого періоду англійської літератури в цілому. Книжки укладені, найраціональніше для того типу твору, за заголовками, кожна позиція – це зарозом докладний бібліографічний опис; в спірних випадках розкриття – також довші замітки. Після основного покажчика – допоміжні: а) авторів за їх справжніми прізвищами; до кожного прізвища подані хронологічні детермі-

⁹ Бібліографію творів про аноніми, псевдоніми і т. п. літературу можна знайти в: *Масанов И., Масанов Ю.* Библиографирование псевдонимов, мистификаций и плагиатов... – С. 97-117 (повно зібрана та обговорена особливо російська література предмету, обговорені теж іноземні праці); *Morris A. V.* Anonyms and Pseudonyms. – Chicago, 1934. – 22 p. (список творів в різних мовах, із замітками та поданням змістів).

¹⁰ *Halkett S., Laing J.* Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature. New and enlarged edition / Ed. by J. Kennedy, W. A. Smith and A. F. Johnson. – Edinburgh; London: Oliver and Royd, 1926-1934. – Vol. 1-7.

нанти часу видання творів даного автора, тобто подані в роках границі між найстаршим та наймолодшим друкованим твором; б) покажчик псевдонімів і т. п., з інверсією на перше місце (при складених псевдонімах, криптонімах) частини, більш схожої на прізвище чи еквівалентної прізвищу. До слабких сторін словника (я не беруся оцінювати реальну вартість, тобто достовірність словника, а тільки його технічний бік зручності для користування) треба зарахувати інверсію при криптонімах, а також брак нумерації окремих бібліографічних позицій основного покажчика (в авторському покажчику посилання на томи та сторінки видання – важко відшукати потрібну позицію на забитій друком сторінці). Цікаво розв'язане (хоч не вперше) питання хронологічних детермінантів при авторському покажчику, отже відпадають забарні розшуки за роками життя даного автора.

Рамки словника *Жозефа-Марі Керара* «Виявлені літературні обмани. Галерея французьких письменників цілої Європи, які заховуються під анаграмами, астеронімами, криптонімами, ініціалами, літературними іменами, жартівливими псевдонімами і т. д.», в другому, дуже побільшеному виданні Гюстава Брюке та П'єра Жане¹¹, легко пізнати із заголовка. Слід би додати, що словник включає також зміни прізвищ, зв'язані із феодалною системою (надавання, дідичення прізвищ). Укладання – за псевдонімами і т. д., з поданням після них (для більшості позицій) не конче відповідної кваліфікації до однієї з груп прихованого авторства, розв'язання, короткої анотації до автора (головно про титул, професію), бібліографічного (скороченого) опису твору. Окремі покажчики для астеронімів та псевдонімів і т. п. в латинських друках. Керар подає також нерозкриті псевдоніми і т. п.; звичайно не подає джерел розкриття. Нумерація для окремих бібліографічних позицій. Деякі позиції словника, при більш відомих авторах, настільки поширені, що надають словникові бібліографічного характеру.

Праця Керара в другому виданні – це, власне, тільки доповнення до «Словника анонімних творів» *Антуана-Александра Барб'є* (він об'єднаний з Кераром як друга частина «Літературних обманів та анонімних творів»). В третьому виданні, доповненому Олів'є Барб'є, Рене та Полем Білляром¹²,

¹¹ *Quérard J.-M.* Les Supercheries littéraires dévoilées. Galerie des Ecrivains français de toute l'Europe qui se sont déguisés sous des anagrammes, des astéronymes, des cryptonymes, des initialismes, de noms littéraires, des pseudonymes facétieux ou bizarres, etc. – 2-me ed. / considérablement augmentée par G. Brunet et P. Jannet. – Paris: P. Daffis, 1869-1870. – Т. 1-3.

¹² *Barbier A.-A.* Dictionnaire des ouvrages anonymes. – 3-me ed. / vetue et augmentée par O. Barbier, R. et P. Billard. – Paris: Edition Daffis; Libraire de Féchor et Letouzey, 1872-1889. – Т. 1-4. – (Quérard et Barbier. Les supercheries littéraires et les ouvrages anonymes. – Т. 4-7).

звернено, очевидно, головну увагу на аноніми, а також титлоніми, але словник охоплює й загальні псевдоніми, криптоніми та криптограми. «Словник» обіймає не тільки оригінальне авторство, але редакторів, видавців, перекладачів. Подекуди подаються більш, ніж у Керара, сконденсовані замітки бібліографічного характеру. Укладання головню за заголовками творів, із скороченим бібліографічним описом; окремо згруповані латинські аноніми і т. п. Характерна в укладанні давня «фотографічна система» бібліографічного опису, в зв'язку з цим з'являються, на перший погляд, невідповідності (головно в латинському покажчику) – одного разу укладання за заголовками, другого разу – за криптонімами (саме тому, що в оригіналі цей криптонім виступає перед заголовком). Барб'є також звичайно не подає джерел розкриття.

Міхаеля Гольцмана та Ганса Богатти «Німецький словник псевдонімів»¹³ охоплює не тільки різні види псевдонімів, але включає в словник і латинізовані та еленізовані, справжні чи вигадані, особливі назви, дівочі прізвища заможних; криптоніми та криптограми відсилає до «Німецького словника анонімів» (див. далі). На перше місце в складених псевдонімах і т. п. висувається остання частина чи географічні назви для псевдонімів типу «такий-ось і звідтіля» (винятки – коли псевдонім і т. п. закінчується на прикметник, утворений з географічної назви, чи на букви), в багатьох випадках хронологічний детермінант, що вказує на роки видання друку під даним псевдонімом, розв'язка та вказівка на джерело, на підставі якого розкрито. Без сумніву, найбільша хиба словника – брак покажчика авторських прізвищ. Цих же авторів «Німецький словник анонімів»¹⁴, що охоплює 1501-1926 рр., включає, поруч із авторами, перекладачами, редакторами книжок, і редакторів періодики, всяких «Herausgeber'ів» і т. п. Словник, крім анонімів, бере до уваги теж криптоніми та криптограми. Укладання – свого роду «перекладене»: частково за заголовками (чи за змістовим іменником); частково за авторами (коли автор поданий у формі справжнього прізвища, напр. при перекладах). У словнику немає і покажчика справжніх авторських прізвищ (він був тільки запланований; інформація Кравченко-Максименкової в цьому випадку невірна), який міг би зцементувати в більш міцне ціле всю працю (фактично, вона охоплює чотири незалежні, з окремою нумерацією позицій та алфавітністю, покажчики, за заголовками та авторами). Трапляється також дуже небажана в точних бібліографічних працях модернізація правопису.

¹³ Holzmann M., Bohatta H. Deutsches Pseudonymen-Lexikon. – Wien; Leipzig: Acad. Verlag, 1906.

¹⁴ Holzmann M., Bohatta H. Deutsches Anonymen-Lexikon. 1501-1926. – Weimar: Gesellschaft der Bibliophilen, 1902-1928. – Bd. 1-7.

Адам Бар в «Словнику псевдонімів польських письменників та тих, що стосуються Польщі»¹⁵ опрацьовує, крім різних видів псевдонімів, також криптоніми, криптограми. При криптонімах та деяких видах псевдонімів цілком витриманий «фотографічний» принцип запису, а тому й відповідне (дещо заплутане) укладання. Запис криптонімів без інверсії, навіть коли перед основною частиною криптонімів подано скорочення професійного титулу і т. п. Плюсами словника треба вважати врахування бібліографічного матеріалу, що з'являвся в періодичних виданнях (раніш обговорені роботи опрацьовали тільки книжковий чи загальносерійний і загальноперіодичний матеріал). До хиб можна зарахувати недокладність бібліографічного опису в багатьох випадках, що пояснюється коротким часом виконання праці (неможливість розшуку деяких публіцистичних творів внаслідок неточності джерел). Всюди подані джерела розкриття.

Принципи праці. Я переходжу до самої схеми словника, яку, на мою думку, треба б прийняти вже зразу – тобто вже при особливо принагідному вилученні матеріалу, не відкладаючи цього на пізніше, на час редакційного оформлення. Зволікання спричиняє зайву витрату великої кількості часу, напр. на повторну перевірку матеріалу. В окремих випадках таке занедбання певних правил робить матеріал навіть непридатним для наукового користування.

Не буду повторювати утертих схем про технічне проведення того роду праць (робоча картотека і т. п.), зверну увагу тільки на надзвичайну точність, просто педантичність, з якою треба проводити працю. Вимагається поєднання точності, з одного боку, бібліографічної (топографічний детермінант, зазначення джерел), з другого боку, лексикографічної (правопис). Цінність матеріалів у їх точності – нам надто відомі такі випадки, де голослівне розв'язування, головню криптонімів, просто безвартісне.

Я, однак, не хочу відстрашувати тих, яким відомі розкриття псевдонімів і т. п., які мають зібрані матеріали за якою-небудь іншою, менш докладною, схемою. Ті, що, крім розв'язки, не можуть подати жодних ближчих подробиць (ні топографічних, ні правописних), ні в якому разі не повинні, оцінюючи власні відомості чи зібрані матеріали як «надто голослівні», «науково безвартісні, неточні», відмовлятися від їх записування чи продовжування записування. Треба записувати все, що нам відоме з цієї ділянки, в такому вигляді, як це зберігає наша пам'ять, – це стосується головню «лаїків» в бібліографічній справі, які не займаються опрацюванням матеріалу, а тільки хочуть передати його іншим для фахового опрацювання.

¹⁵ *Bar A. Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących.* – Kraków, 1936-1938. – Т. 1-3.

З другого боку – ідеалом цілої праці буде вишукування всіх псевдонімів і т. п., внесення їх у картотеку, незалежно від того, чи ми спроможні їх розв'язати, чи ні. В таких випадках треба додержуватись правила: коли мені це справді не могло вдатися, може, поталанить в тому іншим. Створення такої картотеки дало б незвичайний в своїй силі та в своєму багатстві порівняльний матеріал, збільшило б правдоподібність виловлення похибок в наявних спробах розв'язувань.

В самому моєму плані системи словника, без сумніву, буде і таке, що відбігатиме від загальноприйнятих бібліографічних правил. Нам, однак, треба пам'ятати, що йдеться про працю не цілком бібліографічного типу.

Словник мусить складатися із двох основних покажчиків: I. Покажчика псевдонімів і т. п.; II. Покажчика прізвищ авторів. Роботу треба вести одночасно над обома покажчиками. Це створює постійну готовість картотеки до користування (для розкривання псевдонімів і т. п. і для вишукування псевдонімів і т. п. окремих авторів). Вище вказував я на шкідливість, фактичну неможливість, повноцінного використання однобічно проведеної праці.

Відкидаю покажчик за заголовками творів, а також у т. зв. перекладеному порядку (див. вище), тому що він: а) придатний для прихованого авторства групи анонімів, б) створює зайву потребу в окремому покажчику псевдонімів і т. п.

1. *Покажчик псевдонімів і т. п.* треба розбити, за зовнішніми ознаками складових частин, на три окремі покажчики (останній – тільки для криптограм).

A. Покажчик псевдонімів і т. п., поданих т. зв. гражданським шрифтом (включення туди і таких, давніше вживаних в українському правописі букв, як *J, g*) та кирилицею з обов'язковим незамінюванням кирилиці на гражданський шрифт в зв'язку з тим, що деякі криптоніми відрізняються від однобуквених криптонімів гражданським шрифтом саме своєю кириличністю, хоч текст витриманий гражданським шрифтом.

B. Покажчик псевдонімів і т. п., поданих т. зв. латинським та готичним шрифтами (з цілком раціональною заміною т. зв. готичних букв на т. зв. латинські), причому вносити тут не тільки псевдоніми і т. п., що зустрічаються в тексті латинкою чи готикою, але також головні псевдоніми, на які складаються іншомовні слова в оригінальному правописі або слова, опрацьовані на зовнішню форму іншомовних слів (латинським або готичним шрифтом).

V. Покажчик криптограм; зважаючи на те, що творити окремий покажчик, головні криптоніми, поданих грецьким шрифтом, було б безцільно, в такий покажчик треба віднести й цей тип, упорядковуючи, очевидно, за алфавітним принципом.

Складати окремих показчик для псевдонімів і т. п. неукраїнських діячів, яких праці належать до *Ucrainica*, немає, на мою думку, ніякої підстави (так проектує Кравченко-Максименкова). Взагалі недобре ділити показчики на «українські» та «неукраїнські»; раціональнішим здається мені складання тільки показчиків А, Б, В. Створювання дальших показчиків та «підпоказчиків» надзвичайно заплутало б користування словником.

Всі бібліографічні (не солюційні¹⁶) позиції мусять бути позначені суцільною нумерацією (окреме порядкове число для кожної позиції). Це спрощує розшуки на підставі авторського показчика, полегшує посилення в границях самої праці та поза нею. Зважую на нумерацію бібліографічних, не солюційних позицій тому, що більша кількість чисел в авторському показчику зразу вказує на кількість призбираного матеріалу (очевидно, нумерація – тільки в друкованому словнику, для картотеки вона непридатна).

Далі приступаю до поодиноких питань, в порядку, який, на мою думку, повинен бути витриманий в словнику для кожної солюційної позиції (гасло – псевдонім і т. п.; розв'язка; родовий детермінант; число порядкове; бібліографічний запис – хронологічний детермінант, топографічний детермінант, позначення джерела (евентуально), відповідна література). Даю найбільш досконалий зразок (для друкованого твору), який при несприятливих умовах (про них говорив я дещо вище) може змінюватися в напрямі меншої докладності (пор. приклади чч. 9, 11). В самому процесі праці (робоча картотека) можуть бути різні перехідні стадії. Те, що я зважився на таку, подекуди, на перший погляд, надмірно дрібничкову, систему, виправдую тим, що «Словник псевдонімів і т. п.» повинен виконувати не тільки своє пряме призначення, але також в деякій (признаю – односторонній) мірі служити біобібліографічним словником, брак якого в нас так гостро відчувається.

Запис гасла зводиться, в основному, до встановлення правил інверсії. Відмовлення від всякої інверсії – неможливе, в зв'язку з властивістю нашого розуму вже на перший погляд розрізняти, а тим самим і висувати на перше за значенням місце, ту частину псевдоніма і т. п., яка видається найважливішою, еквівалентною справжньому прізвищу; цим обумовлюється, в свою чергу, більша швидкість у вишукуванні псевдоніма і т. п. при такій самій інверсії. З другого боку, треба уникати крайностей. Кравченко-Максименкова: «Порядкуючи, складові частини властивих псевдонімів, алонімів, перекладних

¹⁶ Під солюційною позицією розумію об'єднання кількох бібліографічних позицій, що відносяться до єдиного під усіма оглядами псевдоніма і т. п. та одної розв'язки в формі: Солюційна позиція Псевдонім і т. п., розв'язка (детермінант роду), число порядкове; бібліографічна позиція; джерело розкриття і т. д.; детермінант роду (новий для того самого псевдоніма та тої ж розв'язки); число порядкове; бібліографічна позиція; джерело розкриття – і т. д. Пор. приклади в кінці.

псевдонімів та криптонімів переставляються так, що та частина, котра править за прізвище (в криптонімах-ініціалах – другий ініціал), виноситься наперед; це переставлення відзначається протинкою. Інші форми псевдонімів фіксуються без жодних переставлень». Не все і саме друга частина криптоніма-ініціала «править за прізвище», часом криптонім-ініціал тільки формально, фактично ні перша, ні друга частина не «править за прізвище»; в такому випадку немає теоретичної підстави висувати «другий ініціал». Завдання в тому, щоб опрацювати правила, найбільш підхожі для кожної з категорій прихованого авторства, а разом найменш складні для практичного користування. Практично найважливішим тут буде зазначування інверсії, бо нехтування цього примушує провадити довжелезну повторну перевірку *de visu*.

Для всієї системи запису, очевидно, обов'язкове додержання правопису оригіналу (особливу увагу звертати на діакритичні знаки), тим більше, що деколи точне зазначення різниць в правописі фонетично однакових псевдонімів і т. п. дає змогу викрити і різниці у справжньому авторстві. Ніколи не ставити, напр., крапок після ініціалів там, де їх немає; не замінювати тире дефісом, малих букв – великими, й навпаки; не випускати та не створювати інтервалів там, де цього немає, не зводити експонованих букв в основний рядок, змінюючи їх разом на т. зв. малі букви, і т. п. Особливо багато помилок виникає при намаганні, за рахунок точності, виграти на зовнішньому вигляді, архітектоніці словника.

Єдина, на мою думку, допустима зміна – заміна непрямих відмінків псевдонімів і т. п. на називний (напр., в оригіналі «... составлен А. Гуртом», в словнику «Гурт, А.»).

1. Псевдоніми. У власне псевдонімах, тих, що нагадують своєю формою ім'я (можливо, його скорочення) та прізвище, на перше місце гасла пересувати ту частину, яка нагадує прізвище в оригіналі: «Іван Клак», в словнику – «Клак, Іван»). Власне псевдоніми, що, поруч із вигаданою формою імен, прізвища, самого імені та самого прізвища, мають частину, яка вказує на професію, стан, титул і т. п. та виступає в оригіналі звичайно на початку («др» – доктор, «п.» – пан, «о.» – отець і т. п.), треба записувати із пересуванням на останнє місце визначення професії і т. п. (в оригіналі: «о. Осип», «п. Іван Клак», в словнику: «Осип, о.», «Клак, п.»). Коли у власне псевдонімі після форм імен, прізвища, визначення професії і т. п. виступають також інші додаткові слова або букви, після висуненого на перше місце гасла слова треба подати псевдонім, як в оригіналі (заміняючи простір після висуненого на перше місце слова крапками), пересуваючи тільки визначення професії на кінець гасла (в оригіналі «п. Іван Клак з Коровиці», в словнику, «Клак, Іван... з Коровиці, п.»); коли додаткові слова виступають перед формою імені та прі-

звища, псевдонім записувати, як в оригіналі (в оригіналі: «Добрий Іван Клак», в словнику: «Добрий Іван Клак»). Загальні псевдоніми подавати в тому ж вигляді, який даний автором. Пор. приклади для власне псевдонімів, френонімів та псевдофренонімів, ч. І-б.

- II. Анаграми звичайно зустрічаються у вигляді одного слова – тоді їх запис не являє жодних труднощів; коли вони мають іншу структуру (напр., нагадують ім'я і прізвище, мають визначення професії і т. д.) – записуються як відповідні псевдоніми.
- III. Алоніми, тотожні структурою з правдивими іменами та прізвищами, часом мають визначення професій і т. п., записуються як відповідні типи псевдонімів.
- IV. Чернечі імена, в оригіналі зустрічаються часом поруч із словами чи їх скороченнями, що вказують стан, монаший чин, автора. На перше місце гасла висувати ім'я. Можливу інверсію позначати комою, в складніших випадках (як при псевдонімах із кількох слів) – вживати точкування на місці висуненого в гасло імені. Напр., в оригіналі: «о. Михайло ч. С. В. В.», в словнику: «Михайло ч. С. В. В., о.»
- V. Криптоніми за їх структурою можна поділити на декілька типів: а) однобуквені; б) ініціальні (з ініціалів імен, по батькові, прізвища, прізвища і т. п. чи їх еквівалентів – яких-небудь вигаданих слів, включаючи групи відділених букв, взятих прямо на означення автора, напр. «І. Ф.» (Іван Франко)); в) криптоніми – неповні слова (типу: «-иський», «Б-ло», «Фр.»), самі або в сполученні з однобуквеними чи ініціальними криптонімами («І. Фр.»), в сполученні з іншими неповними словами (напр., «їв. Фр.» (Іван Франко), «свщн. Ж. Ле. О-ій» (Юстин Желехівський)), г) криптограмні – сполучення всіх попередніх типів з умовними знаками (небуквовими друкарськими знаками), із зачисленням до криптограм сполучень небуквових друкарських знаків із скороченими визначеннями професії і т. п., напр. «М.*» (Іван Франко, «Зоря», Львів, 1885) – криптограмний криптонім, «Др**» – криптограма; д) іменні – сполучення повного імені з якоюсь буквою, ініціалами, неповними словами чи умовними знаками («Іван Ф.», «Іван Фр.», «Мирон***»). Щоб надто не змінювати оригінального вигляду криптонімів та не заплутувати правил інверсії, остання припускається тут тільки тоді, коли на початку криптоніма виступає визначення професії і т. п. (їх пересувати після других частин криптоніма; в оригіналі: «Др. І. Фр.», в словнику: «І. Фр.», «Др», в оригіналі: «свщ. Ж. Ле. О-ій», в словнику: «Ж. Ле. О-ій, свщ.»). Про погляди Кравченко-Максименкової на записування криптонімів та мої аргументи проти гляди вище. Пор. приклади на однобуквені, ініціальні криптоніми та криптоніми – неповні слова – чч. 6-10.

VI. Криптограми записуються так, як вони подані в оригіналі. Інверсії допускаються тільки тоді, коли виступає визначення професії і т. п. Напр., в оригіналі: «Др**», в словнику: «**Др». Пор. приклади, ч. I.

Я намагався вичерпати всі випадки, які траплялись мені в практиці чи про існування яких можна догадуватися. В сумнівних випадках, одначе, не можна обійтися без найкращого способу запобігти помилкам – внутрішньословникового відсилача.

Розв'язка. Тому, що при укладанні, при кількох однакових псевдонімах і т. п., розрізнення, на мою думку, найкраще саме за справжнім прізвиськом автора (через творення солюційних позицій), зараз після запису псевдоніма і т. п., треба подати розв'язку. Найповніша розв'язка (в практиці не завжди можлива, пор. приклади, чч. 9, 11) повинна включати прізвище (для жінок – дівоче та замужнє, пор. приклади, чч. 4, 5), ім'я, по батькові. Зважаючи на те, що хронологічний детермінант (гляди нижче), який подає рік видання друку, вказує на хронологію, роки життя, далші докладніші анотації до автора слід подавати тільки тоді, коли в той саме час діють дві особи (або більше) того самого прізвища та імені (пор. приклади, ч. 3). Близчі пояснення до автора подавати також в тому випадку, коли роки видання друку можна визначити з більшими або меншими ваганнями тільки приблизно. Роки життя, основну галузь науки, публіцистики, в якій працює автор і т. п., а також участь в редагуванні періодичних видань зазначати, коли виступають в тому ж часі два ідентичні за зовнішніми ознаками псевдоніми і т. п. (нехтування цього може спричинити далші помилкові розв'язки; зразки таких анотацій див. у прикладах, чч. 6 і 7). При розв'язці псевдонімів і т. п. іноземних авторів, розв'язку в матірній мові та прийнятому для неї письмі подавати тільки тоді, коли одна мова користується латинським алфавітом. В таких випадках, після розв'язки в українській транскрипції, подавати прізвище в оригінальній орфографії (розв'язку в українській транскрипції подавати для одностайності в авторському покажчику; пор. приклади, ч. 9). При розв'язці псевдоніма і т. п., поданого з т. зв. латинськими буквами, але українського автора, подавати, очевидно, розв'язку тільки українською мовою (пор. приклади, ч. 10). Для псевдонімів і т. п., розв'язка яких в їх рідній мові та в рідній орфографії подаватиметься також т. зв. гражданським шрифтом, подавати тільки українську транскрипцію (пор. приклади, ч. 8).

Різні анотації, що відносяться до розв'язки, не переносити в авторський покажчик. Подавати і непевні розв'язки, звичайно, позначаючи цю непевність зараз після розв'язки.

Детермінант виду потрібний, щоб визначити становище, яке займає псевдонім і т. п. в даному творі. Після розв'язки треба визначити характер авторства, тобто подати детермінант виду (відповідні скорочення від: «автор»,

«перекладач», «редактор», «видавець», «переробив», «опрацював», «подав», «присвята» і т. д.). Подавати детермінант виду тільки для анонімних творів (як це проєктує Кравченко-Максименкова у своїх вимогах) – на мою думку, цілком зайве спрощення щодо псевдонімів і т. п., що вестиме тільки до помилок. Пор. приклади на детермінанти виду: для автора – приклади, чч. 4, 6-11, для перекладача – ч. 1, для редактора – ч. 2, для видавця – ч. 3, для присвяти – ч. 5.

Після детермінанта виду для кожної бібліографічної позиції зокрема треба подавати порядкове число. В робочій картотеці порядкове число бібліографічної позиції, звичайно, відпадає (пор. приклади).

На бібліографічний запис складається два елементи: хронологічний та топографічний детермінанти.

Хронологічний детермінант. Зазначення року видання друку відіграє роль хронологічного детермінанта, обмежує певне явище в границях якогось часу. При записуванні треба позначити різниці в хронології, коли вони виступають у друку (навіть коли вони явно помилкові). Хронологічні межі недатованих друків (без року) треба визначати завжди, хоча б приблизні. Друки без року, звичайно, поміщатимуться в кінці солюційних позицій. В усіх таких випадках треба застосувати посилання в межах солюційної позиції (точно окреслені хронологічні детермінанти – пор. приклади, чч. 1-11).

Топографічний детермінант. Своєрідним топографічним детермінантом для псевдонімів і т. п. стає позначення місця, в якому, в авторському і т. п. значенні, виступає даний псевдонім і т. п. Розгляну будову топографічного детермінанта для поодиноких видів авторства залежно від характеру друкованої одиниці, підписаної псевдонімом і т. п.

Вид оригінального авторства вимагатиме топографічного детермінанта двох основних форм.

- I. Для автора поодинокого друку (тобто окремої текстово-видавничої одиниці) топографічний детермінант складатиметься із заголовка друку та позначення місця видання.
- II. Для автора текстової одиниці, вміщеної в збірному друці (тобто кілька текстових одиниць, що складають одну випускову одиницю), топографічний детермінант буде складніший. Він охоплюватиме: позначення назви збірного друку, місця видання збірного друку, сторінок, на яких вміщена текстова одиниця, підписана псевдонімом і т. п., заголовка даної текстової одиниці. У випадку, коли хронологічний детермінант та подання сторінок не вистачають для докладного визначення топографії текстової одиниці, треба після позначення місця видання збірного друку зазначити число тому, випуску і т. п.

Напр., коли псевдонімом позначений автор газетної статті, топографічним детермінантом буде: заголовок газети, місце видання, число, сторінки,

на яких знаходиться стаття, підписана псевдонімом, заголовок статті (пор. також приклади, чч. 4, 6, 7, 10, 11).

До виду оригінального авторства зачисляється також авторство приміток, передмов, рецензій. Новим при запису таких відмін буде вживання, в межах топографічного детермінанта, відповідних скорочень, які саме вказуватимуть на відміну оригінального авторства.

Для авторів приміток (коментарів) до поодиноких друків та для передмов до книжкових друків властивий топографічний детермінант подається після хронологічного детермінанта та скорочення «[прим. до:]» (тобто примітки до твору) чи «[пер. до:]» (тобто передмова до твору). На топографічний детермінант, у таких випадках, складається: позначення автора книжки, що коментується, або до якої додана передмова, її (книжки) заголовок, місце видання. Коли автор книжки не зазначений – подається тільки заголовок та місце видання.

Напр., топографічний детермінант для автора передмови до книжки із відомим автором виглядатиме так: «[пер. до:]», автор книжки, заголовок книжки, місце видання.

Коли йдеться про авторів приміток та передмов до текстових одиниць в збірних друках, топографічний детермінант, в основному, не відрізняється від запису при оригінальному авторстві статті (тільки скорочення та, евентуально, позначення автора статті). Отже, напр., топографічний детермінант для автора приміток до журнальної статті невідомого автора виглядатиме так: назва журналу, місце видання, число, сторінки, на яких вміщені примітки (не ціла стаття!), заголовок статті.

Подібно ж з авторством рецензій. Коли рецензія з'явилася окремим книжковим друком, її записувати з топографічним детермінантом, як для кожного іншого авторського виду, для книжкового друку (заголовок книжки-рецензії, місце видання). Для рецензій, що з'явилися в збірних друках, – подавати топографічний детермінант такої форми: назва збірного друку, місце його видання (евентуально: том, випуск, число і т. п.), сторінки, після того – скорочення «[рец. на:]» (тобто рецензія на твір), автор рецензованого твору (прізвище, ініціали), заголовок твору (пор. приклади, ч. 9); коли автора немає – тільки заголовок рецензованого твору (пор. приклади, ч. 8).

Вид авторства переклад та присвята вимагають топографічного детермінанта двох форм. Для книжкового друку на нього складаються: прізвище автора (з ініціалами імені), заголовок книжкового друку, місце видання (пор. приклади: для перекладу – ч. 1, для присвяти – ч. 5); коли автор не зазначений – тільки заголовок книжкового друку та місце видання. Для текстової одиниці, вміщеної в збірному друці, – назва збірного друку, місце видання (евентуально: том, випуск, число і т. п.), сторінки, прізвище та ініціали автора

текстової одиниці, заголовок (коли немає автора – тільки заголовок текстової одиниці).

При опрацюванні таких видів авторства, як редагування та видавання, може виявитися потреба вживати топографічний детермінант трьох родів.

Книжковий друк із одною текстовою одиницею даватиме топографічний детермінант такого складу: прізвище автора з ініціалами (коли прізвище наявне), заголовок книжки, місце видання (пор. приклади, ч. 3).

Збірний друк з багатьма текстовими одиницями дасть: заголовок збірного друку з підзаголовком, місце видання, евентуально – число випусків (пор. приклади, ч. 2).

Для одної текстової одиниці, як складової частини збірного друку, топографічний детермінант побудований із назви збірного друку, місця видання, евентуально: тому, випуску і т. п. видання, автора текстової одиниці (при його наявності), заголовка.

Порядок запису для інших видів авторства – подібний, залежно від характеру друку (поодинокий, збірний).

При літературних творах, які не раз передруковувались під загально-відомим псевдонімом, подавати тільки топографічні й хронологічні детермінанти першодруків (подання всіх випадків вживання псевдоніма «Леся Українка» в авторському і т. п. значенні дорівнювало б складанню індивідуальної бібліографії). Подібно ж і при розв'язуванні псевдонімів і т. п. присвят літературних творів, які часто передруковувались, подавати тільки топографічний (і хронологічний) детермінант першодруку.

В питанні топографічного детермінанта я розходжуся з досьогочасною практикою, головню в справі зазначування заголовка статей. На мою думку, заголовки статей зазначати треба – це допомагає розв'язувати приховане авторство на основі схожості тем для однаково підписаних творів. Топографічний детермінант ставлю після хронологічного, бо останній різкіше специфікує бібліографічний матеріал. Чи бібліографічний опис подавати в круглих дужках, чи після псевдоніма і т. п., перед розв'язкою, подавати знак тотожності і т. п. – відкрите питання. Думаю, багато кращих успіхів можна досягти різними комбінаціями друкарських шрифтів.

Джерело. Наприкінці кожної солюційної позиції треба подати джерело, на основі якого розкрито псевдонім і т. п. В зв'язку з тим, що а основу бібліографічного запису беру опис *de visu*, відпадає позначення джерела, на підставі якого подано бібліографічний запис (тобто хронологічний та топографічний детермінанти). В окремих випадках, одначе, мабуть доведеться й тут вживати позначення джерела, з якого взято бібліографічний запис. Позначення джерела бібліографічного запису припадатиме в таких випадках наприкінці бібліографічної позиції; позначення джерела розкриття псевдоніма

і т. п. – наприкінці солюційної позиції. Джерело слід подавати не тільки тоді, коли воно друковане (пор. приклади, чч. 6, 7, 10 – друковане бібліографічне джерело, ч. 1 – стаття) чи зібране в рукопис (пор. приклади, ч. 9 – архівний матеріал), треба давати й такі позначення, як: «інформація автора такої-ось особи», «інформація такої-ось особи» (пор. приклади, ч. 4), – «рукописна помітка такої-ось особи у картковому каталозі такої-ось бібліотеки», «рукописна помітка такої-ось особи в примірнику такої-ось бібліотеки» (пор. приклади, ч. 11), «власні інформації» (пор. приклади, чч. 2, 3, 5, 8), «на підставі порівняння» і т. д. Джерело треба подавати якнайточніше, до сторінок чи чисел позицій бібліографічних праць включно (пор. приклади, чч. 6, 7, 10). Це не тільки збільшує довір'я того, що користується «Словником» (з того довір'я зловживати не можна!), але дає також змогу кожночасної перевірки, дає можливість читачеві самому перевірити коли вже не вірність розв'язки, то шляхи, якими до неї доходили. Коли є кілька розв'язок одного псевдоніма і т. п. – подавати не тільки джерело з вірною розв'язкою, чи найавторитетніше джерело, але всі випадки, де зустрічається інша розв'язка, з евентуальним позначенням: «Хибно... там і там», «Інша розв'язка... там і там» і т. д. При більш складних дослідженнях – подавати літературу або й коротко зреферувати спірне питання. Друга сторона системи – укладання матеріалу покажчиків псевдонімів. Певного порядку укладання треба додержувати зразу – матеріал мусить бути цілком доступним для користування; коректури в укладанні при редагуванні праці мусять бути мінімальні.

Укладання. Вище я говорив про складові частини (за шрифтом), на які треба розбити покажчик. Кожна із складових частин, в свою чергу, розкладається на елементи – ряд солюційних позицій, які обіймають одну або кілька бібліографічних позицій. В основі укладання лежить алфавітне впорядкування за першим складником солюційної позиції – за її гаслом (псевдонім і т. п.). Гасло складається з одної чи більше лексикографічних одиниць, тобто поодиноких букв чи їх груп, відділених від інших букв чи їх груп інтервалом або пунктуаційним знаком («.», «-», «→» і т. д.; напр., «О. А. А.» – три лексикографічні одиниці). Частини одного слова, розділені пунктуаційним знаком, творять дві лексикографічні одиниці (напр., «Н. Р-нь» – три одиниці). Відкидаю т. зв. рядове укладання, в якому ціла система слів, не зважаючи ні на які відділення, утворює лексикографічну систему укладання.

Відкидаю також розбивання кожної букви в покажчику на кілька систем укладання (пор. «Словник псевдонімів...» Масанова). Таке вирішування справи доводить до зайвих ускладнень в користуванні словником. Словникові ж треба надати свого роду енциклопедичної простоти в користуванні. Для лексикографічних одиниць закономірна не фонетична, а графічна структура. Криптограмні криптоніми, що починаються з умовних небуквових знаків,

укладаються так, що умовні знаки не беруться на увагу. Коли виступає кілька псевдонімів з однаковим буквеним складом, але з різницею у розмірі букв, витримувати такий порядок: 1) експонована буква; 2) т. зв. мала буква; 3) т. зв. велика буква. Подібно ж коли виступають відмінності в топографічних знаках, порядок повинен бути такий: 1) лексикографічна одиниця без якого-небудь друкарського знака після або перед нею чи з комою після неї на означення інверсії; 2) з крапкою після або попереду; 3) з астериском після або перед; 4) з дефісом після або попереду, 5) з арабським числом; 6) з римським числом.

В покажчику громадянсько-кириличним шрифтом, при однаковому буквовому складі, громадянський шрифт має першість перед кирилицею. Таких «правил першості» можна б встановити більше, однак всі вони будуть недосконалі при більшій кількості матеріалу однакового буквового складу. В таких випадках вони можуть давати тільки загальні напрямки, при чому треба рішитися на перевагу одного правила над іншим.

Дати правила укладання, основуєчись тільки на буквових лексико-графічних одиницях, ігноруючи небуквові знаки, просто неможливо. Щоб опрацювати витриману систему, єдиною порадою було б признати «права» окремих лексикографічних одиниць за небуквовими знаками, а це було б трохи дивно. Можна б трохи полегшити становище, визнавши, щонайменше, подібні «права» за небуквовими знаками на початку гасла. Це взагалі дуже дискусійна тема, і навіть у спеціальних словниках скорочень я не зустрів одноцілої системи укладання.

В межах одної солюційної позиції упорядковувати псевдоніми і т. д. за ступенями видів авторства (загально: автор, перекладач, редактор, видавець; пор. приклади, чч. 2 і 3), в межах одного виду – за роками (пор. приклади, ч. 10), потім за заголовком поодинокого *vel* збірною друку, в границях останніх – за заголовками статей.

Для розрізнення двох солюційних позицій з однаковими гаслами – алфавітний уклад розв'язок (пор. приклади, чч. 6 і 7). Щоб полегшити орієнтацію в «Словнику», треба децентралізувати укладання, вирахувавши діакритичні знаки, треба прийняти принцип, що буква з діакритичним знаком (крім наголосу!) так відмінна від букви без діакритичного знака, що вони творять окремі одиниці азбуки (отже, «й» не змішувати з «и», «ô» з «о» і т. п.).

Авторський покажчик (власне: покажчик справжніх прізвищ власників псевдонімів і т. п.) – єдиний для всіх трьох відмін покажчика псевдонімів, із транскрипцією неукраїнських прізвищ українською системою передавання іншомовних слів (пор. приклад на авторський покажчик). Він повинен давати такі інформації:

- А. Прізвище, евентуально прідомок, ім'я, по батькові; при таких самих прізвищах та іменах – дати життя; дальші анотації відношу до покажчиків псевдонімів і т. п.
- Б. Зараз же після того подавати вказівку на те, де саме знаходиться анотація до автора (в покажчику псевдонімів і т. п.). Ця інформація можлива тільки у друкованому словнику.
- В. Перелік усіх вживаних даною особою псевдонімів і т. п. в алфавітному порядку, без жодної інверсії (так, як в оригіналі) та позначення часу вживання даних псевдонімів роками в друках.
- Г. Після кожного з псевдонімів і т. п. детермінанта часу вказівка на (евентуально) том словникового видання та бібліографічну позицію (число позиції). Ця остання (Г.) інформація можлива також тільки у друкованому словнику.

Широке застосування повинні мати посилання на різні форми прізвищ однієї особи (пор. приклад на авторський покажчик Квітка – Косач і т. п.).

Вимоги, щоб після кожного прізвища подавати дати життя, треба визнати не зовсім реальними. Чи можна фактично знайти без марудних дослідів для тисяч осіб дати життя так, щоб праця не затримувалася довгими роками, – сумнівно.

На цьому закінчую мою спробу. Можна б пригадати, що словник певно не обійдеться без покажчика авторів-іноземців, поданих латинкою в різному алфавіті; не згадую про різні ключі скорочень (джерел та збірних друків, в яких зустрічаються псевдоніми і т. п.) і т. д.

Думаю, що ті питання, які висуває праця над різними категоріями прихованого авторства, не вичерпані, – я, зрештою, не ставив це своєю метою. Без сумніву, незвичайно інтересно і корисно буде почути голоси інших осіб, теж заглиблених в цю надто цікаву галузь бібліографії.

Приклади

Зауваження. Приклади подаються не для всіх випадків запису псевдонімів і т. п. – це надто б збільшило зміст статті. Звернемо увагу спеціально на найбільш заплутані випадки. Всі приклади підібрані із власної практики. Записи подаються у формі, якої вимагає робоча картотека, тобто без порядкового числа на початку кожної бібліографічної позиції. Джерело розв'язки подається як обов'язкове для цілої солюційної позиції, не тільки для її частини – поданої для прикладу бібліографічної позиції.

ч. 1

Категорія прихованого авторства: власне псевдонім; вид авторства: переклад; топографічний детермінант: книжковий друк; джерело розв'язки: стаття.

Байда, Петро

Ніщинський Петро Іванович (пкл.)

1889, Гомер. Одиссея. Львів

(Лукич В. Огляд життя й діяльності П. Ніщинського, «Зоря», 1896, с. 179).

ч. 2

Категорія прихованого авторства: власне псевдонім; вид авторства: редагування; топографічний детермінант: періодичне видання; джерело розв'язки: власні інформації.

Лукич, Василь

Левицький Володимир Лукич (ред.)

1896, «Зоря», ілюстр. літ. наукове письмо для родин, Львів, ч. 1-24 [а].

ч. 3

Категорія прихованого авторства: власне псевдонім; вид авторства: видавання; топографічний детермінант: книжковий друк; джерело розв'язки: власні інформації. Анотація викликана наявністю кількох осіб того ж самого прізвища та імені, що живуть в тих самих хронологічних границях (Левицький Володимир Омелянович, нар. 1. 1. 1854, священник, автор дописів; Левицький Володимир, нар. 1872, фізик та математик і т. п.).

Лукич, Василь

Левицький Володимир Лукич (вид.),

нар. 2. IX. 1856. Літературознавець, критик, публіцист,

член редакції «Друга» (1876), «Правди» (1877),

редактор «Зорі» (1891-1896), «Календарів Просвіти» (1880, 1885, 1887, 1890, 1893, 1916-1918)

1896, Левицький І. Не той став. Львів [а].

ч. 4

Категорія прихованого авторства: власне псевдонім (псевдофренонім); вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант: складова частина збірного (періодичного) друку; джерело розв'язки: усна інформація.

Лука

Косач Лариса Петрівна, зам. Квітка (авт.)

1906, «Шершень», К., № 15, с. 6. Пан політик [вірш]

[Інформація М. Д. Деркач].

ч. 5

Категорія прихованого авторства: власне псевдонім (псевдофренонім) з криптограмою (криптограмний власне псевдонім); вид авторства: присвята твору; топографічний детермінант: книжковий друк; джерело розв'язки: власні інформації.

Надежда***

Рошкевич Ольга Михайлівна, зам. Озаркевич (присв.)

1876, Франко І. Письма І. Баляды и рассказы. Львів [а].

ч. 6 і 7

Категорія прихованого авторства: криптонім однобуквенний; вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант; складова частина збірного друку; джерело розв'язки: друкований матеріал (Левицький И. Е. Галицко-русская Библиография XIX-го століття, т. II, Львовь, 1895). Анотація викликана наявністю двох таких самих криптонімів у тому ж часі.

П.

Партицький Омелян Йосифович (авт.),
нар. 1840, пом. I. II. 1895. Праці з укр. мовознавства,
літератури, історії Галичини; дописи. Член редакції «Правди» (1868-1869),
редактор «Газети школьної» (Львів, 1875-1879), «Письма з Просвѣти» (1877),
«Зорі» (1880-1885).

1879, «Газета школьна», Львів, ч. 15 и 16, с. 123-125.

Зь Карльс-Баду (Допись). [Л. Библ. II, ч. 1919, III].

П.

Плошанський Венедикт Михайлович (авт.),
нар. 23. III. 1834, пом. 21. II. 1902. Праці з історії та краєзнавства Галичини,
педагогічні статті, дописи. Член редакції «Слова» (Львів, 1868-1870),
редактор «Слова» (1871-1887).

1871, «Временник Института Ставропигийского... на... 1872», Львів, с. 129-131.

Войниловъ городокъ [Л. Библ. II, ч. 1018, III].

ч. 8

Категорія прихованого авторства: криптонім – неповне слово в сполученні з ініціалами; вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант: рецензія; джерело розв'язки: власні інформації. Приклад на розв'язку російського криптоніма (розв'язка тільки українською мовою).

А. С-кій

Соболевський Олексій Іванович (авт.)

1892, «Живая Старина», СПб., вып. 2, с. 126. [Рец. на:] «Харьковский сборник» [a].

ч. 9

Категорія прихованого авторства: криптонім (ініціальний); вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант: рецензія; джерело розв'язки: рукопис. Приклад на розв'язку іншомовного (чеського) криптоніма (розв'язка українською та чеською мовами). Розв'язка неповна.

F. H.

Глявачек Ф. [Hlavaček F. (авт.)]

1897, «Naše Doba», Praha, sec. 4, с. 376-377. [Рец. на:]

Гринченко Б. Земські книжні склади

(Архівний бібліографічний матеріал. Бібл. АН, Львів).

ч. 10

Категорія прихованого авторства: криптонім (ініціальний); вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант: складова частина збірного (періодичного) друку; джерело розв'язки: друкований матеріал. Приклад розв'язки криптоніма українця на іншій (чеській) мові (розв'язка тільки українською мовою). Приклад на топографічний детермінант, що повторюється в зв'язку із тяглістю статті через два хронологічні детермінанти.

J. F. H.

Головацький Яків Федорович (авт.)

1841, «Casopis Šeského Museum», Praha, sw. II, с. 183-223; sw. III, с. 302-317; sw. IV, с. 423-437, Cesta po halické a uherské Rusi. Sdelena w listech...

1842, ib., sw. I, с. 42-62. Cesta po halické a uherské Rusi. Sdelena u listech... [Л. Библ. I, ч. 211, 245].

Скорочення «ib.» (ibidem, там-таки) можливе тільки тоді, коли такі самі топографічні детермінанти слідують по собі. Вживання його неможливе для заголовка твору даного автора (якого псевдонім і т. п. розв'язується, в тому випадку – статті).

ч. 11

Категорія прихованого авторства: криптограма; вид авторства: оригінальне авторство; топографічний детермінант: складова частина збірного (періодичного) друку; джерело розв'язки: рукописна помітка. Розв'язка неповна.

Нещадименко Марко Петрович (авт.)

1895, «Записки Н. Т. ім. Ш.», т. VI, с. 1-4 [окр.]

Патологічні переміни в яєчку (муді) при деяких інфекційних хворобах (рпк. розв'язка на примірнику Бібл. АН, Львів, укр. сектор, ч. підр. 1 [1895,2]).

Приклад на авторський покажчик (складений на основі поданих вище прикладів запису):

Глявачек Ф.

(авт.) F. H.

9

Головацький Яків Федорович

(авт.) J. F. H.

10

Квітка Лариса Петрівна

Косач Лариса Петрівна, зам. Квітка

Косач Лариса Петрівна, зам. Квітка

(авт.) Лука

4

Левницький Володимир Лукич

(анот. вид.) Василь Лукич

3

(ред.) Василь Лукич

2

Нещадименко Марко Петрович

11

(авт.) ***

Ніщинський Петро Іванович (пкл.) Петро Байда	1
Озаркевич Ольга Михайлівна Рошкевич Ольга Михайлівна, зам. Озаркевич	
Партицький Омелян Йосифович анот.	6
(авт.) П.	6
Плошанський Венедикт Михайлович анот.	7
(авт.) П.	7
Рошкевич Ольга Михайлівна, зам. Озаркевич (присв.) Надежда***	5
Соболєвський Олексій Іванович (авт.) А. С-кій	8
Нlavacek, F. (Глявачек Ф.) (авт.) F. H.	9

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм (Спроба системи) // Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1946. – Ч. 1. – С. 26-50.

РЕПЕРТУАР УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ 1798-1916 років – КОЛИ ВІН БУДЕ?

Кожний народ, нація, держава мають свої символи і емблеми. Емблеми державно-правні – герб, прапор, гімн; емблеми культурні, такі, що відбивають рівень розвитку нації. Про цей рівень свідчать фундаментальні дослідження, втілені в підручні наукові видання: національну енциклопедію, національну історію, національну географію, атлас, біографію, етнографію, національний географічний словник, словник національної мови, бібліографію національної книжки. Всі ці емблеми, як державно-правні, так і культурні, є символом політичної самостійності або рівноправності нації (якщо вона перебуває у федеративному зв'язку з іншою нацією). Ці емблеми є також символом культурної зрілості. Такі емблеми і символи посідають всі культурні нації світу, також такі, яких кількість не досягає бар'єра 50 мільйонів.

А як виходить у нас?

Герб, прапор, гімн ми маємо – правда, деякі нації Радянського Союзу в останній час офіційно поміняли свої прапори – естонці, латиші, литовці повернулися до прапорів часів державної незалежності. При цій нагоді, мабуть, варто згадати статтю кандидата історичних наук Ткаченка «Національна символіка: минуле і сучасне»¹. Якщо б мене запитали про надзаголовок до цієї псевдонаукової статті, я б надписав вгорі над нею: «Увага, дезінформація!» Автор не лише грубо порушує принципи наукової сумлінності, але й лякає примарою громадянської війни. Історія ще не знає громадянських воєн через національну символіку, і ледве чи подібна загроза висить над Україною.

А як з фундаментальними дослідженнями і їх завершенням у вигляді загальнодоступних наукових довідників? Національної енциклопедії Радянська Україна не має. УРЕ – це не національна енциклопедія, а енциклопедія загальноосвітнього типу. Національну енциклопедію в п'яти томах має Білорусія. Зате українська еміграція, якій далеко до 50 мільйонів (за приблизними підрахунками її трохи більше від 2,5 мільйонів) має в своєму розпорядженні Енциклопедію українознавства (ще не закінчену) в 13 томах. Про

¹ Радянська Україна. – Київ, 1988. – 26 лютого.

створення українознавчої енциклопедії на Україні, за білоруським, наприклад, зразком, ніхто не говорить.

Національна історія. Історія українського народу чи історія України – це, цілком явно, не десяти томна «История Украинской ССР». Не кажучи вже про недоладний, кон'юнктурний заголовок, вистане взяти до рук будь-який з томів, щоб, не будучи навіть великим знавцем історії, переконатися, що цей згусток фальсифікації, який подається Інститутом історії Академії наук УРСР до вірування (до вірування, бо це одна з небагатьох багатотомних т. зв. наукових історій у світі, в якій не цитуються автентичні історичні джерела), повторюю, «История Украинской ССР» не є історією українського народу. Правдиву історію України, наскільки мені відомо, ніхто навіть не планує. Про неї нічого не говориться навіть у постанові ЦК КПУ з перших днів лютого, яка має довжелезну змістовну назву «Про розробку республіканської програми історії Української РСР», згідно з якою створено координаційну комісію на чолі з віце-президентом Академії наук академіком Лукіновим (академік Лукінов, до речі, спеціаліст від ціноутворення в колгоспах).

Національна географія. Географія як академічна дисципліна на Україні не існує (Інституту географії в складі Академії немає!), тому, але й не лише тому, фундаментальної географії України немає і не передбачається.

Національний атлас. Національний атлас звичайно складається з двох частин: географічної та історичної. Незважаючи на те, що ухвалу про створення Національного академічного атласу УРСР президія Академії наук УРСР прийняла ще в 1966 р., досі світ побачила лише невелика частина карт – фізіографічні карти. Повного географічного атласу немає, і невідомо, коли він буде. Замість історичного атласу пропонують сурогат під назвою «Исторический атлас Украинской ССР», який є (я несу повну відповідальність за свої слова, бо мав можливість знайомитися з деякими підготованими картами), який є карикатурою на наукове видання, побудованою на принципі повного заперечення України (поняття України зведено до географічного терміна, що відповідає території сучасної Української РСР), заперечення існування українського народу (в атласі не показано межі розселення українського народу, а всі західні землі поза сучасною межею УРСР просто обрізані), заперечення існування української держави (українських князівств та Гетьманщини) в минулому, на викресленні Запорізької Січі з історії України. На еміграції, до речі, побачило світ вже чотири видання історичного атласу України.

Національна біографія. В 1930 р. був опрацьований перший том Українського біографічного словника, але він не побачив світла денного. Колись у складі Академії наук була Комісія для складання словника діячів української культури. Тепер немає ні комісії, ні словника. У наших сусідів поляків

вийшов 30-й том біографічного словника. У нас про такий словник почали несміливо говорити, але далі розмов справа не пішла.

Національна етнографія. В 1959 р. було надруковано том перший історико-етнографічної монографії «Українці». Вибачте, було надруковано не монографію, а макет тиражем 500 примірників, на кожному примірнику порядковий номер (макет поширювали за списком). На сьогодні вже п'ятсот примірників немає, а ті нечисленні примірники, що дійшли до нашого часу, бережуть як зіницю ока. Наскільки мені відомо, праця над монографією «Українці» не відновилася, хоча балачки про це ведуться.

Національний географічний словник. Замість нормального історико-географічного словника, над яким, до речі, почали працювати ще в 90-х рр. минулого століття і який, в основному, був закінчений в 1928 р., маємо премійований, хвалений і перехвалений пам'ятник брежнєвської епохи під назвою «История городов и сел Украинской ССР» в 26 томах. Як і багато пам'ятників цієї епохи, епохи дозрілого застою, зокрема на Україні, він мертвий і з серйозними науковими дослідженнями не має нічого спільного.

Словник національної мови. Маємо також хвалений і перехвалений 11-томний «Словник української мови», редакційна колегія якого поставила перед собою мету довести, що українська мова – це мова не народу, а мова бюрократа, технократа і казньонного літератора. Попробуйте при допомозі цього словника аналізувати мову української літератури початку нашого століття або 20-х років, виявиться, що тоді писали не українською мовою, бо багатьох тисяч слів тамтого часу в академічному словнику немає.

Тепер планується новий багатотомник, правда, ще не відомо, чи в зелених, чи в інших палітурках. Прошу вас, до речі, не плутати «Словник національної мови» з «Словником націоналістичної мови», який був уже давніше складений Інститутом мовознавства Академії наук і розповсюджений по редакціях видавництва і журналів для того, щоб викреслювати націоналістичні слова. Виступаючи недавно в Києві, я пропонував видати «Словник націоналістичної мови» з двох причин: по-перше, для того, щоб ми мали можливість перевірити, чи ненароком не вживаємо якое націоналістичне слово; по-друге, тому що це унікальна монографічна пам'ятка у світовому масштабі. Врешті треба дати можливість авторам цього словника (вони відомі) доповнити списки своїх наукових праць ще однією бібліографічною позицією – на цей раз, з відкритого друку.

Бібліографія національної книжки. Цьому питанню я хочу присвятити свою доповідь.

Що ми знаємо про нову українську книжку 1798-1916 рр.? Небагато.

Ми пам'ятаємо, що в 1798 році, зрештою, на чужині, в Петербурзі, побачила світ «Енеїда» Котляревського і що від цієї дати ми починаємо нову

українську літературу – і нову українську книжку, книжку, писану і друковану українською мовою. Ми уявляємо, що до революції в кожного класика мусило бути перше видання окремих його творів – бо інакше він не став би класиком, а крім цього, історія літератури подає ці дати. В останній час ми знову пригадали укази російських імператорів, якими заборонялося друкувати українські книжки. Менш ясно усвідомлюємо, що саме тому видання українських книжок або переносилося до далекої Швейцарії, або концентрувалося в ближчій Галичині і що українські книжки – куди? – на Україну треба було переносити через кордон як дуже небезпечну контрабанду. В сучасних наукових дослідженнях (крім, в основному, літературознавчих) видання українською мовою до 1917 р. не цитують, виходить – їх не було. Науковці, зрештою, в таких вигадках залюбки сягають до книжок російською, польською, німецькою мовами – бо ж української книги не було, а якщо й була (десь після революції 1905-1907 рр.), то така мізерна, що її не варто згадувати.

Скільки ж було видано українських книжок в період 1798-1916 рр.? Ніхто не дасть вам докладної відповіді на це питання, а в загальній уяві існує поняття про якихось там, найбільше, кілька сотень книжечок-брошур. Та що говорити про загальну уяву. Прочитую те, що недавно написав один шанований автор: «На порозі нашого століття українські книгозбірні були переповнені слабенькою історичною белетристикою типу кашенківських повістей та оповідань, яка, може, й відіграла певну роль у становленні національної свідомості, але неабияка її роль – якщо не в роззброєнні, то принаймні у примітивізації цієї свідомості, у годуванні її легендами і міфами замість справжньої історії»².

Як бачите, українська книжка, та – найпоширеніша, дореволюційного часу – була не проявом культурного розвитку народу, а навпаки, примітивом, який, ще в свою чергу, примітивізував свідомість українського народу. Якщо говорити вже про примітивізм, то наведена цитата – якраз прекрасний доказ існування примітивних стереотипів по відношенню до історії української книжки дореволюційного часу. (Я лише мимохідь вкажу на те, що робити з белетристики фактор формування національної свідомості – інший примітивний стереотип, бо: національну свідомість народу формувала не література, а ті важкі умови національно-колоніального гноблення, в результаті яких український народ за трохи більше як півстоліття пройшов, по суті, блискавичну еволюцію від замученого пригнобленого люду до сучасної

² Скурлатівський В. Українська культура – ХХ. Переддень // Український театр. – Київ, 1988. – № 4. – С. 13.

нації з власною програмою національних і соціальних вимог. Бо ніхто, мабуть, не заперечить, що саме такою нацією зустрів український народ епоху Жовтневої революції).

Відсутність національної бібліографії нової української книги 1798-1916 рр. – це одна з причин не лише загального незнання української книжкової культури дореволюційного часу, але й фактор, що збільшує почуття меншовартості, неповноцінності, стимулює національний нігілізм.

Отже, знову: скільки було видано українських книжок в період 1798-1914 рр., якою була ця книга, яким внеском вона стала в культуру українського народу. Це питання, як важлива дослідницька проблема, виникло ще в революційні часи, в 1919 р., і досі немає на нього відповіді.

Чому так трапилося і як намагалися не просто статистично відповісти на дане питання, а дати докладний, науково опрацьований перелік всіх виданих до 1916 р. українських книжок, іншими словами – повну бібліографію нової української книжки, і чому ми досі такої бібліографії не маємо, постараюся викласти на фактах. Ось початок мартирології.

У 1919 р. Юрій Ковалевський, завідувач новоствореного Українського бібліографічного інституту в Києві (був колись такий інститут!), написав у своїй програмній брошурі «Бібліографія і Український бібліографічний інститут», що «метою діяльності [...] інституту є [...] утворення української бібліографії, цебто збирання, систематичне оброблення та оголошення відомостей про все, що надруковано українською мовою та іншими мовами про Україну з початку друку й до останнього часу».

Відтоді протягом наступних 12 років таке завдання як одне з першочергових і основних в плані дослідження історії української культури розглядалося багатьма науковими установами Радянської України – зрештою, не лише розглядалося, але й поступово реалізувалося. Ось основні моменти цього першого етапу боротьби за створення українського книжкового репертуару (було прийнято саме таку назву для праці, яка готувалася).

В 1923 р. молодий співробітник Українського науково-дослідного інституту книгознавства в Києві (був колись і такий інститут!) Ярослав Стешенко – йому якраз минуло 18 років – розпочав складати «Бібліографічний покажчик книг українською мовою, надрукованих на території колишньої Росії за 1798-1916 рр.».

В грудні 1925 р., на першій конференції наукових бібліотек УРСР, ухвалили «вважати за основне завдання бібліографічної роботи на Україні складання українського бібліографічного репертуару». Автори проекту поставили перед собою дуже амбітне і відповідальне завдання – охопити «всю друковану і рукописну літературу на території етнографічної України, а з-поза меж етнографічної України – всі твори авторів-українців, де б вони не жили,

і всю літературу всіма мовами про Україну» (окремо мало вирішуватися питання про Кубань)³.

Для реалізації цих намірів було створено – у листопаді 1926 р. – Бібліографічну комісію Української академії наук, яка на першому пленумі в квітні 1927 р. «визнала за одно з головних завдань бібліографії на Україні – створити вичерпуючий бібліографічний репертуар». Репертуар вважався «бібліографічною основою для вивчення сучасного стану української культури та, зокрема, для вивчення продукційних сил України». До складу репертуару мала увійти бібліографія всієї літератури українською мовою, над якою вже – по відношенню до Східної України – у 1923 р. почав працювати Стешенко.

Протягом 1927-1928 рр. було опрацьовано теоретичні підвалини репертуару. На Радянській Україні та за кордоном з'явилися статті на цю тему таких фахівців, як Михайло Ясинський, Микола Сагарда, Юр Меженко (його стаття була опублікована в Чехословаччині), Сергій Маслов, Степан Постернак, Федір Максименко. Практичне виконання роботи затягувалося через бюрократичні перепони. Початок пересували з 1928 на 1929, на 1930 рік, бо треба було затвердити проект репертуару, а другий пленум Бібліографічної комісії ніяк не збирався... Пленум не відбувався, а потім вже й не міг відбутися.

У 1930 р. минуло десять років від завершення громадянської війни. Україна заліковувала і залікувала, наскільки це було можливо після варварських руйнувань, свої рани. І саме тоді, в мирний час, почалися бої на т. зв. книгознавчому фронті. З 29 травня до 1 червня 1931 р. у приміщенні Українського інституту марксизму-ленінізму в Києві Товариство войовничих матеріалістів-діалектиків провело диспут, присвячений становищу на «книгознавчому фронті». Стенограму диспуту під заголовком «Класова боротьба в книгознавстві» в 1932 р. надрукували. Вогонь т. зв. критики скерували також на репертуар. Цитую виступ товаришки Білої: «Сагарда твердить, що головна мета репертуару – “зробити у всесвітню культуру свій внесок”, запобігливо припасувавши його саме до тієї будівлі (всесвітньої культури. – *Я. Д.*), яку пролетаріат усього світу намагається повалити й повалить».

Поки що повалили були репертуар.

У 1930-1937 рр. прорвалася нагору і розлилася брудною рікою вся до цього часу прихована люта ненависть черні до української культури в цілому і до української книжки зокрема. В конденсованому вигляді цю страшну злобу і лють вилили два автори – Микола Городков і Сергій Якубовський. Городков опублікував у 1933 р. «наукову» статтю під заголовком «Буржуазний

³ Сагарда М. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару // Бібліотечний збірник. – Київ, 1927. – Ч. 3. – С. 51.

націоналізм в теорії українського бібліографічного репертуару»⁴. Ось що можна було написати про звичайний бібліографічний перелік літератури: «Яскравим виявом буржуазного націоналізму в бібліографії є теорія “українського бібліографічного репертуару” – свідоме намагання відірвати бібліографію від тих завдань, що перед нею поставила партія та соціалістичне будівництво». «Сагарда стоїть на нацдемівських позиціях (за М. Грушевським) безперервності українського історичного процесу» (за «теоретиками» 30-х рр. виходило, що історичний процес можна переривати!). Виявилося, що репертуар заперечує «принцип критичного використання з минулої спадщини того, що може прислужитися пролетаріатові для справи будування соціалізму», бо це «намагання протягнути ідеї буржуазного об’єктивізму», при якому «класові противенства замазуються», «затушковується класово-ідеологічний зміст книжкової продукції». Висновок: «Протягом років “український бібліографічний репертуар” був прапором української буржуазно-націоналістичної бібліографії в її боротьбі проти бібліографії, побудованої на основах марксизму-ленінізму [...]. Висвітлення книжкової продукції з класових позицій пролетаріату, допомога у використанні книги як знаряддя класової боротьби пролетаріатом для побудування соціалізму – такі основні завдання радянської бібліографії».

Якубовський писав ще образніше. Його стаття називалася «Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях ВУАН»⁵. Він проголосив, що репертуар – це «фашистська зброя, знаряддя контрреволюційного націоналізму». Ще дві цитати з Якубовського. Виявляється, «ударний загін ідеологів і ентузіастів бібліографічного репертуару (Сагарда, Постернак, Ясинський, Меженко, Максименко) розгортає навколо справи українського бібліографічного репертуару божевільну націоналістичну тріскотняву». Репертуар «ще й на сьогодні залишається знаряддям націонал-фашистів в боротьбі проти радянської бібліографії як складової частини соціалістичного будівництва, [... це] свідоме намагання відірвати бібліографію від актуальних завдань соціалістичного будівництва, підмінити націоналістичним “дзеркалом безперервного історичного процесу”, що є зброєю фашизму, [замінити] марксо-ленінську бібліографію, що єдина спроможна розкрити нам класово-ідеологічний зміст книжкової продукції та допомогти критично опанувати культурну спадщину минулого»... Сучасний читач має можливість сам визначити, що таке тріскотнява.

А ось що трапилося з основними ентузіастами репертуару.

⁴ Наукові записки Українського науково-дослідного інституту книгознавства. – Київ, 1933. – Т. 1. – С. 184-198.

⁵ Життя й революція. – Київ, 1934. – № 1. – С. 101-114.

Степан Постернак, з Чернігівщини, видатний організатор бібліотечної справи на Україні, був директором Всенародної бібліотеки України до 1930 р. У 1930 р. його арештували в зв'язку з справою т. зв. «Братства української державності», такої ж фіктивної організації, як і «Спілка визволення України». Покаявся, ще деякий час керував справами Бібліографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. В 1933 р. (після другої чистки Академії) переїхав до Харкова, де працював у технічній бібліотеці. Звільнений у 1937 р., незабаром арештований і розстріляний.

Микола Сагарда, з Полтавщини, доктор історії з дореволюційних часів, професор патристики Петербурзької духовної академії, під час громадянської війни повернувся на Україну. Завідував відділом Всенародної бібліотеки України, одночасно був заступником голови Візантологічної комісії ВУАН (була ще й така комісія!). Першу чистку 1930 р. пережив у бібліотеці, другу, 1933 р., не пройшов. Пізніше працював у академічному видавництві. Помер непомітно в Києві під час німецької окупації – тоді йому було вже понад 70 років.

Михайло Ясинський, киянин, завідував відділом україніки ВБУ, також не пройшов другу чистку, пережив багато років поневірянь, не маючи можливості займатися науковою працею (працював електромонтером у будинкоуправлінні). Після війни короткий час завідував бібліографічним відділом бібліотеки університету. В 1947 р., в часах Кагановича, знову вигнали з праці за те, що в покажчику до Жовтневої революції подавав авторів не по чину, а за алфавітом, і таким чином Жданов потрапив під літеру «ж». Помер у Києві 1967 р. Після смерті про нього почали писати як про видатного книгознавця.

Ярослав Стешенко, киянин, співробітник Інституту книгознавства, секретар журналу «Бібліологічні вісті». Арештований вперше в Києві, потім вдруге на засланні в Уральську. Останні відомості про нього з 1939 р., коли він був у Бухті Нагаєва – це той колимський невільницький ринок, на місці якого було збудовано руками рабів місто Магадан.

Федір Максименко, з-під Запоріжжя, науковий працівник Всенародної бібліотеки України, другу чистку не пройшов, опинився на посаді обліковця виробничого комбінату при дитячому містечку № 10. Тепер ми знаємо, що в 1933 р. викинули з праці одного з найвидатніших українських знавців книги.

Юр Меженко, за народженням харків'янин, за вихованням чернігівець, директор Інституту книгознавства. Звільнений з праці в 1931 р., емігрував до Ленінграда. Про нього говорили, що він народився в сорочці, бо коли в 1931-1932 рр. арештовували українських письменників (сам Меженко був з групи Музагету), він був десь на півдорозі між Києвом – Харковом – Ленінградом, а коли в 1934 р. вбили Кірова – він також був у якомусь поїзді.

З іменем цього видатного вченого-книгознавця, який, незважаючи на все, поніс далі ідею репертуару, ми ще зустрінемося.

А погромники?

Про долю товаришки Білої, бібліотекарки Всенародної бібліотеки України, мені не вдалося розшукати жодних відомостей.

Микола Городков, типовий напівграмотний висуванець, працівник однієї з київських книгарень, потім аспірант Меженка, врешті співробітник ВБУ, загинув під час війни в 1941 р.

Сергій Якубовський, син попа, начальник Київського облліту, після усунення Меженка з УНІКу посів там місце директора. Завзято критикував усі по черзі ухили, але й це його не врятувало: в 1937 р. зник безслідно.

Слово «репертуар», до якого пришили ярлик «фашистський», викляли і наклали на нього табу. Табу це збереглося досі: ніхто на Україні вже не говорить «книжковий репертуар» в розумінні сукупності книг, а тим більше українських книжок. Це звучить немов анекдот, бо в світовому книгознавстві слово «репертуар» як термін вживається цілий час, досі. В 11-томному «Словнику української мови» терміна «книжковий репертуар» – очевидно, з переляку – також немає, хоча цей термін вживався десятки тисяч разів...

На Україні запанував терор, який, в першу чергу, косив представників української інтелігенції. В січні 1933 р. на Україні знову з'явився Павло Постишев як символ «допомоги, наданої Україні від ЦК ВКП(б), [коли було] зміцнено провід КП(б)У групою незламних більшовиків на чолі з тов. Постишевим». Тут цитую Івана Кулика, керівника українських радянських письменників, який, до речі, характеризував своїх товаришів по перу такими словами: «куркульський блазень Остап Вишня», «Досвітній – бездарний графоман, для якого література була маскуванням його основної професії – шпигунства і шкідництва», а Пилипенко – «охоплений блудливим віршомазним зудом царський штабс-капітан»⁶. Над усіма ділянками української радянської культури нависла зловісна постать Постишева, який, як відомо, любив хизуватися у вишиваній сорочці.

Ось «репертуар» лайки і погроз цього організатора кривавих вакханалій, вилитий на голову вцілілих на пленумі Спілки радянських письменників України в квітні 1935 р.: «... шумськісько-хвильовистська агентура в партії [... мала] готувати передумови для відриву України від Радянського Союзу і реставрації в ній капіталізму». «Скрипник а за ним [... інші] висувають ті ж націоналістичні настанови в питаннях радянської української літератури, які на попередньому етапі відстоювали Єфремови, Ніковські, Зерови, а в середині КП(б)У – Шумський і Хвильовий». «Цілком безплідні

⁶ Кулик І. Досвід двох років // Життя й революція. – Київ, 1934. – № 3. – С. 5.

в галузі художньої творчості Досвітні, Хвильові та інші стали на шлях терору». Куліш і Курбас – це «націоналісти, контрреволюціонери», Яловий – терорист, представник центру організації, Епик (тут цитувалася його в'язнична покаяння) та інші «підготовляючи терористичні акти [...] з безневинним видом запевняли партію в своїй відданості й чесності протягом багатьох років грали такі ролі, в порівнянні з якими дії розбійника з проїзної дороги є зразок чесності і гуманності». Вершиною безмежного цинізму стали слова Постишева про те, що «один з найбільш оскаженілих контрреволюціонерів-націоналістів Влизько з кінця 1929 року входив до складу фашистської української організації, куди [...] був залучений письменником Гео Шкурупієм». Вся підлість такого обплывування стає ще яскравішою, коли пригадати, що розстріляний 16 грудня 1934 р. (отже, кілька місяців до виступу Постишева) Влизько був глухонімым з дитинства...⁷

Таких виступів Постишева, що зоологічно ненавидів українську культуру, були десятки. Це не перешкоджає, однак, сучасному київському історикові Валерієві Волковинському в книжці про Постишева, виданій тут, в Києві, на третьому році перебудови (в 1987 р.), писати про наведений вище виступ перед письменниками, що в ньому «Постышев отметил те моменты, которые мешают развитию литературного творчества» (треба думати, найбільше перешкождали розвиткові творчості розстріли письменників, але автор про це не говорить. Під кінець Волковинський робить висновок, що «Постышев принадлежит к той плеяде активных борцов за построение нового общества, чьи дела, мысли, подлинно ленинский стиль партийной работы и руководства массами – бесценное достояние Коммунистической партии». Київський автор, цілком певно, вчився цинізму і вміння фальсифікувати минуле від свого «героя», одного з керівних організаторів штучного голоду на Україні.

Я не даремно згадав Постишева, в часи диктатури якого на Україні відбувалося цькування репертуару, а слово «фашизм» приклеювали до наукової бібліографії. Справа в тому, що, явно за спиною Постишева, готувалася спроба відновити фундаментальну бібліографічну роботу. У 1936 р. в Києві з'явився Олександр Асаткін, колишній повноважний представник (посол) СРСР в Японії, ентузіаст бібліографії за своїми науковими нахилами (в 1935 р. в Москві під його редакцією було видано капітальну «Библиографию Дальневосточного края 1890-1931»). Асаткін, що став начальником Управління народногосподарського обліку УРСР, мав ще певні впливи і добився постанови Ради народних комісарів та ЦК КП(б)У від 17 листопада 1936 р. «Про видання бібліографії літератури про Радянську Україну». По-

⁷ *Постишев П.* Шляхи розвитку української радянської літератури. Промова на пленумі правління Спілки радянських письменників України. – Київ, 1935.

станову підписали Панас Любченко і Станіслав Косіор. Про постанову повідомили в пресі тільки через півроку – коли Постишева забрали з України. Але цей документ не мав жодного значення. Асаткін і Косіор зникли у вирі 1937-1938 рр., а Любченка вбили.

Перший етап боротьби за репертуар української книги закінчився остаточно.

* * *

Минуло більше 14 років з часу, коли припинилася робота над українським книжковим репертуаром. Київ лежав у руїнах, сувора зима закувала в кригу Дніпро. У будинку, що дивом вцілів поруч з спаленим університетом, в приміщенні Бібліотеки Академії наук на Володимирській Ю. Меженко відкрив 21 грудня 1945 р. нараду, присвячену складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.». Через криваві роки великого терору, через чорні роки ленінградської блокади Ю. Меженко зумів перенести заповітну мрію свого життя до української столиці, в якій опинився тепер – яка іронія долі – за запрошенням уряду Радянської України на посаді директора академічної бібліотеки. Основними доповідачами на нараді були Меженко, Максименко, Марківська, Лутковський. Я брав участь у цій нараді (мав доповідь «Мовні проблеми “Бібліографії української книги” в Галичині та на Закарпатті») – і з цього часу могу вважати себе також учасником боротьби за репертуар.

Позаду були незвичайно важкі роки війни, Меженко ж відлагодив працю бібліотеки, немов годинник. Не було часу вести довгі дискусії над принципами побудови репертуару (як це робилося в 1925-1930 рр.), працювати розпочали зразу, ґрунтуючись не на урядових постановах, а на джентльменській розмові з Миколою Бажаном, тоді заступником голови Ради народних комісарів. Під час розмови підкреслювалося, що «ця робота – символ возз'єднання України і має державне значення», тобто що бібліографія матиме урядову підтримку (цитую з протоколу наради). Працю запланували на три роки – треба було поспішати. Спершу передбачалося на підставі багатьох друківаних і рукописних, бібліографічних і каталожних джерел скласти робочу картотеку з переліком усіх українських книжок, виданих в 1798-1914 рр. Для певності картотеку формували в двох примірниках – у Києві та у Львові (у Львові на цей час краще збереглися фонди української дореволюційної книжки). Паралельно, вже через рік після початку роботи над картотекою, мали приступити до наукового опису самих книжок. Від попереднього етапу праці над репертуаром в 1925-1930 рр. не залишилося нічого. Якимось чудом збереглася опрацьована в червону палітурку книжечка Ярослава Стешенка, в якій він скорочено записував видані в Росії до 1916 р. українські книжки. Все інше – картотеки, інструкції, переліки джерел – пропало. Треба було починати заново.

У Києві та Львові згуртувався невеликий колектив (разом менше 10 осіб), що взявся за виготовлення робочої картотеки. До середини 1946 р. було складено (це за офіційними звітами) робочу картотеку, яка охоплювала близько 19 тисяч назв українських книжок, виданих в дореволюційний період. Це початок відповіді на питання, скільки було видано книжок українською мовою. В 1948 р. кількість карток була доведена до близько 35 тисяч – карточки бували подвійні, бо на одну книжку, на підставі розпису різних джерел, траплялося по 2-3 картки. Тоді вже стало ясно, що в період 1798-1916 рр. було опубліковано приблизно 23-25 тисяч назв українських книжок, до яких треба додати ще з одну-дві тисячі книжок, відомості про які поки що не потрапили до картотеки. Отже, не кілька сотень книжечок-брошур, а 25-26 тисяч назв книжок – так звучить на сьогодні відповідь на питання, скільки окремих книжок українською мовою було видано в дореволюційний час. Згідно з науковою інструкцією, почався опис самих книжок в автопсії. Практично закінчили описувати видання 1798–1860-х рр., причому було зроблено ряд цікавих відкриттів. Це була чимала частина першого тому бібліографії.

Роботу над репертуаром (який, борони Боже, голосно так не називали) намагалися відбити в науковій пресі. В першому томі «Наукового збірника» Бібліотеки Академії наук було вміщено велику статтю Меженка «Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення» (московський журнал «Советская библиография», правда, відмовився друкувати аналогічну статтю Меженка на таку тему). Працю Максименка «Бібліографія бібліографії української книжки XIX–XX століть», яка частково стала фундаментом для створення робочої картотеки, надрукувати не можна було – в ній надто багато заборонених імен. У травні 1946 р. Меженко доповідав про бібліографію української книги у Львові, на виїзній сесії відділу суспільних наук Академії наук. Здавалося, все розгорталося нормально.

Але... 1947 р. Лиховісна тінь Лазаря Кагановича, який вдруге офіційно з'явився на Україні, наклала трагічний відбиток на недобитків української культури – недобитих після 1930-1931, 1933-1934, 1937-1938 рр., після німецької окупації. Цькування, переслідування та й винищення діячів української культури, зокрема в західних областях України, відновилися знову.

Якщо в 1931-1934 рр. проти репертуару виступали чорним по білому у загальнодоступних виданнях, журналах і газетах, то тепер тактика змінилася. В тогочасній, 1947-1948 рр., пресі ви не знайдете ні одного рядка з засудженням бібліографії української книги, але джентльменська умова з Радю народних комісарів про державну підтримку для бібліографії відразу перестала існувати. «Науковий збірник» з програмною статтею Меженка про бібліографію пішов під ніж – на сьогодні його збереглося не більше чоти-

р'юх-п'яти примірників. В тому примірнику «Наукового збірника», що зберігається у кабінеті бібліотекознавства та бібліографії ЦНБ Академії наук у Києві під шифром В 316 567/1, статтю Меженка вирізали. Робота над картотекою і описом раптово зупинилася. Доля репертуару вирішувалася в кулуарах. Поки що ми не знаємо, хто писав доноси на Меженка і репертуар⁸, але що їх писали – видно по результатах...

Праця над картотекою обірвалася тоді, коли над нею треба було попрацювати ще кілька місяців, може, рік, щоб довести до максимальної повноти. Підготовка першого тому обірвалася практично на його середині. Ледве не обірвалося життя Меженка – після важкого інфаркту він вдруге емігрував до Ленінграда.

Так завершився другий етап боротьби за український книжковий репертуар. Це був 1948 рік.

* * *

Особистий відступ. Коли в 1956 р., після семи років, проведених у в'язницях і спецтаборах, де я був номером СРР-120 і І-Д-281, я повернувся до Львова, то почав цікавитися, що сталося з роботою, якій присвятив понад три роки молодості. Я зітхнув з полегшенням, коли довідався, що картотека збереглася і припадає пилом у бібліотеці. Добре, що припадала пилом. Поступово виявилось, що всі інші матеріали пропали: перелік використаних джерел, інструкція наукового опису видань, підготована частина першого тому. Лише недавно, у 1988 р., серед паперів одного померлого львівського бібліографа⁹ було знайдено протокол київської наради з грудня 1945 р. (цей примірник протоколу до 1949 р. зберігався у мене вдома).

Але як змінилися умови можливої праці (правда, відновлювати роботу над репертуаром ніхто не збирався)! Опис книжок мав виконуватися, в основному, на базі двох фондів: збірки колишнього Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що перейшла до Львівської бібліотеки Академії наук, та книгосховища Бібліотеки Академії наук у Києві (тепер ЦНБ ім. В. Вернадського). Збірка Наукового товариства була набагато повнішою – через переслідування української книжки в межах Російської імперії переважна більшість книжок друкувалася в Східній Галичині. Наукове товариство систематично і дуже прискіпливо комплектувало свою бібліотеку, стежачи за виданням української книжки в цілому світі. Збірка НТШ була єдиною в світі. А що з неї зуміли зробити за роки моєї відсутності! В бібліотеці працювали бригади

⁸ Хоча... хоча... Заступником Меженка в бібліотеці був відомий, аж надто відомий Хома Коцюбинський, «діяльність» якого так трагічно відбилася на долі родини Коцюбинських і не лише Коцюбинських. Та були, очевидно, ще й інші.

⁹ Михайла Гуменюка (1918-1988 рр.). (Прим. упоряд.)

за бригадами, вишукуючи небезпечні книжки, які мандрували до т. зв. спеціального фонду. Хоча за статутом спецфонду до нього мали перекидати книжки антирадянського змісту, а книжки, видані до 1916 р., в жодному випадку не могли бути антирадянськими, бо радянська влада ще в природі не існувала, спеціалісти від спецфондів у своїй люті до української книжки зуміли знайти антирадянські видання в дорадянських часах... Щось подібне до того, як Костомарова оголосили українським націоналістом, хоча в часах, коли він жив, українська нація ще не сформувалася. Але т. зв. вилучення книжок було мало. Завідуючим колишньою Бібліотекою НТШ призначили демобілізованого офіцера Карпова, який доповнював свій бюджет, продаючи найцінніші книжки, включаючи перші видання українських класиків. І хоча академік Михайло Возняк зловив цього злочинця буквально за руку, він лише змінив посаду на викладача львівського політехнічного училища. В 1952 р. головний апаратник від спецфондів Шамріков дав команду: «Уничтожить все, что только можно уничтожить». Цей наказ виконувався з ентузіазмом під керівництвом директора бібліотеки Героя Радянського Союзу Антона Одухи. Унікальний картковий каталог Бібліотеки НТШ, який, в основному, був автографом таких українських діячів, як одного з ініціаторів соціалістичного руху в Галичині Михайла Павлика, історика Івана Кревецького, книгознавця Володимира Дорошенка, літературознавця Марії Деркач, письменників Костянтини Малицької і Михайла Яцкова, було знищено дощенту. Каталог був унікальний тим, що в ньому записували багато відомостей про минуле української книжки: про долю видавництва, обсяг книжкових серій, історію багатотомних видань, розв'язували псевдоніми авторів, відмічали походження, раритетність видань і т. п. Щоб замести сліди такого господарювання, книжки – всупереч принципів непорушності історично сформованих колекцій особистих бібліотек, що мають меморіальне значення, – звалили на купу, знищивши окремішність 14 особистих бібліотек, подарованих товариству такими, наприклад, діячами культури, як письменник Олександр Кониський, філософ Володимир Лесевич. Всі українські книжки було відділено окремо, на них поставили шифр, що починається від російської літери «И». Для господарів бібліотеки Академії наук Української РСР українська книжка була чужою, на українській землі її шифрували літерою «И» – «иностранная книга». Книжки колишньої Бібліотеки НТШ перетворили в безсистемну суміш. Директива невмирущого Шамрікова виконувалася ще донедавна – чотири роки тому з спецфонду, за розпорядженням його завідуючої (зрештою, завідуючої досі) тов. Ганни Рожко, тоннами вивозили книжки на паперову фабрику, серед них, в основному, українські, т. зв. антирадянські книжки, видані в дорадянський час, досі заховані в спецфонді; «Історію» Михайла Грушевського у Львові ще не звільнили від спеціальної опіки.

Другою основною базою мали стати українські фонди сучасної ЦНБ в Києві. Як відомо, «патріот» Погружальський підпалив бібліотеку тому, що ненавидів її директора. Але підпалив не директорський кабінет, а палити почав від колекції україніки. І в Києві, і у Львові багато унікальних видань української дореволюційної книжки безповоротно втрачено.

На сьогодні обидва фонди, на базі яких мали описувати близько 26 тисяч українських дореволюційних книжок, зруйновані. Відбудовою українських фондів бібліотек ніхто не цікавиться. Внаслідок систематичного винищування пам'яток українського друку нова українська книжка дореволюційного часу стала не меншою рідкістю, ніж стародрукована книга чи інкунабули.

Картотеки у Львові та в Києві довго ще припадали пилюкою. До них, правда, деколи пробували дотягатися руки плагіаторів. У Львові картотекою намагався заволодіти доктор філологічних наук Олексій Дей. (Раніше, під час своєї відсутності у Львові, йому вдалося викрасти складений мною «Словник українських псевдонімів» і видати під своїм прізвищем. Це встановила комісія, спеціально утворена для розслідування цієї справи). Дей, за рецептами 30-х рр., планував видати покажчик українських дореволюційних книжок, перевірений «класовим підходом». Але картотека з близько 35 тисячами карток виявилася все ж таки надто великою навіть для «дослідника» з безмежним апетитом. У Києві картотека досі зберігається в глибокому закамарку ЦНБ, в найдальнійшій кімнаті, яку називають «Соловки», у шафі без шибок, відомою в бібліотеці під російською назвою «гроб».

У 1971 р. в Харкові побачила світ дивна книжка, яку можна розглядати в плані часткового виконання завдань, що мали б стояти перед репертуаром української книжки. Це видання зветься «Книги громадянського друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX століття», з не дуже зрозумілим підзаголовком «Каталог» (бо ця книжка – не каталог). Автор Степан Петров, працівник ЦНБ. Якщо шукати приклад повного нігілізму в книгознавстві, то один з найкращих прикладів – книжка Петрова. Для нього Україна – чисто географічне поняття; в такий спосіб українськими книжками автоматично стали всі російські видання, здійснені на території сучасної УРСР до середини XIX ст. (про це автор заявляє в передмові). Одночасно, очевидно, щоб було простіше, всі українські за мовою книжки, видані в Галичині, він називає просто російськими. «Русалка Дністрова» – це для Петрова також російська книжка. Автор зробив усе від нього залежне, щоб не виділяти книжку українською мовою, – покажчика мов у його «каталозі» немає. Книжкою Петрова користуються лише в київській ЦНБ, а так взагалі про неї забули – і цілком заслужено. Наукового опису української книжки Петров не дав.

Для відновлення ідеї репертуару в 60–80-х рр. практично не робилося нічого або майже нічого. У 1966 р., правда, почався ще один сліпий танець

довкола бібліографії українознавчої літератури. Постановою ЦК зобов'язали Книжкову палату УРСР в Харкові, її відділ ретроспективної бібліографії, розпочати розписувати карточки на дореволюційні книжки. Навіть почали збирати українські книжки, видані до 1917 р. Роботу припиняли, потім, під тиском Москви, починали знову. Праця велася без жодної системи і без реального розуміння справи. Врешті цю «діяльність» тихо і спокійно згорнули. Невелику колекцію книжок і картки склали до скриньок – скриньки засунули в кут, в підвали, які періодично заливала вода. Тепер Книжкова палата, як відомо, переїздить з Харкова до Києва, і долю цих скриньок, про які працівники палати просто забули, вивчити не вдається. В літературну пресу часом проникали думки про необхідність скласти бібліографію української книжки (висловлювання Михайла Гуменюка, Сергія Білоконя), але послуху в наукових і ненаукових власть імущих ці міркування знайти не могли. З іншого боку, в наш час, коли на 50-мільйонну республіку немає жодного справжнього знавця української книги XIX – початку XX ст., який фахово і без перешкод, протягом десятків років, займався б цією проблемою, це були голоси волаючих в пустелі.

* * *

Недавно минуло 40 літ від часу, як було ліквідовано фундаментальну академічну тему «Бібліографія української книги 1798-1914 рр.». Наукову проблему вирішили просто, ясно і однозначно: «не было, нет и не будет».

Під впливом гіркого ювілею я намагався, принаймні для себе, відповідати на два питання. Перше: що таке 26-27 тисяч назв української книги за майже 120 років розвитку української культури – багато чи мало. Друге: чому намагання скласти бібліографію української дореволюційної книги викликало таку скажену лють і ненависть.

На перше питання відповідати легше. 26-27 тисяч назв за майже 120 років – так просто, арифметично, мало, тим більше якщо врахувати, що український народ в кінці XIX – на початку XX ст. налічував близько 28 мільйонів. 26-27 тисяч книжок – це менше, як десята частина книжок, виданих за цей час російською мовою. Якщо ж, однак, врахувати, що на більшій частині території, заселеної українцями, а саме в Російській імперії, видання українських книжок було заборонено, то це досягнення не таке вже й злиденне. Для порівняння скажу, що в наш час на Радянській Україні видається приблизно 1 000–1 500 українських книжок на рік; російських книжок на Україні видається в 7-8 разів більше, а взагалі узбецьких та грузинських книжок видається в Союзі більше, ніж українських. Ця 1 000–1 500 українських книжок вже явно мало під кінець XX ст. для близько 50 мільйонів українців у СРСР. Книжкова культура – частина загальнонародної культури. З точки

зору нормально розвиненої нації (а українська – не з її вини – такою не була), причин співати гучні дифірамби високим досягненням української книжки дореволюційного часу не так вже й багато, але, з іншого боку, немає причин співати дифірамби тим темним силам, що руйнували українську культуру, також книжкову – російським імператорам, Постишевим чи недавнім Суслівим і Маланчукам. А бажаючи співати славословіє цим чорним духам є.

Друге питання. Чому так ненавиділи саму ідею створення українського книжкового репертуару? У 30-х рр. відверто говорилося про дві причини. Перша: повний перелік виданих книжок – це об'єктивізм, формалізм, безперервний процес, заперечення ідеї класової боротьби. Сьогодні, в епоху комп'ютеризації і складання комп'ютерних програм, ми, здається, стали розумнішими і знаємо, що кожна ділянка людського знання підлягає і вимагає формалізації та максимально повних даних для того, щоб вона могла стати об'єктом всебічного і ефективного вивчення. Також, очевидно, вивчення і тими апостолами вульгарного соціологізму, що до всього намагаються пристосувати класовий підхід – поняття, в яке вони, до речі, вкладають цілком фальшивий зміст.

Друга причина: брутальні звинувачення в націоналізмі й фашизмі. Читаючи найбруднішу лайку, просто неможливо зрозуміти, чому факт видання книжки українською мовою – це прояв націоналізму і фашизму. На сьогодні друкованим репертуаром книжок, виданих рідною мовою, володіють майже всі середньоазійські народи, такий репертуар мають вірмени, грузини, білоруси, прибалтійські народи. В Росії книжковий репертуар частково існує (російська «Книжная летопись» з відносно повною реєстрацією книжок російською мовою почала виходити з 1907 р., а ще раніше, з 1869 р., виходили спеціальні цензурні списки книжок). У наш час ведеться інтенсивна робота над заповненням прогалин і описом російських книжок першої половини ХІХ ст. Безглуздо дивитися на всі ці національні репертуари книги як на прояви націоналізму і фашизму, а коли російський книжковий репертуар буде закінчено, ніколи ніхто, цілком певно, не дивитиметься на це велетенське наукове досягнення як на прояв російського великодержавного шовінізму.

Згадані дві широко рекламвані причини боротьби з репертуаром української книги повинні були маскувати те, що заховалося глибше. Репертуар української книги, у випадку його здійснення, давав би цілком об'єктивну картину розвитку української книжкової культури: було зроблено дещо, а було б зроблено набагато більше, якби не жажливе національно-колоніальне гноблення українського народу. І саме таке об'єктивне висвітлення становища української книжки, не однакового в різних регіонах українських земель (придушеної майже до нуля на Східній Україні і менш-більш розвиненої в Східній Галичині), викликало в деякого особливо скажену лють.

І ще. Наша національна культура має багатовікове коріння, і культурний розвиток українського народу, незважаючи на періоди жорстоких переслідувань, ніколи, всупереч деяким горе-теоретикам, ніколи не зупинявся. Жовтневу революцію наш народ зустрічав, маючи в своєму активі значні досягнення, зокрема і в галузі книжкової культури. А культуру цю, виявляється, треба було зруйнувати дощенту. Я цитував уже, що 1931 р. в Товаристві воєнничих матеріалістів-діалектиків говорила товаришка Біла; нагадаю: «Все-світню культуру [...] пролетаріат усього світу намагається повалити й повалить». Так говорила і думала не одна товаришка Біла. Недавно ми відзначали 100-річчя з дня народження діяча Комуністичної партії і Радянської держави Володимира Затонського. В 1920 р. Затонський, виступаючи в Тернополі як голова уряду Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, заявив: «Геть стару культуру, яка гнобила чоловіка і душу його [...]. Ми зруйнуємо всю стару буржуазну культуру і з черепочків дрібних збудуємо свій палац нової пролетарської культури»¹⁰. Репертуар української книжки показав би, що наш народ має давні культурні традиції, допоміг би зрозуміти, хто саме був творцем тих традицій, довів би, що народ, також з цієї точки зору, має право на почуття національної гідності й гордості. А це драгувало дуже в минулому, драгує ще сьогодні. Репертуар – одна з емблем культурної зрілості і символ рівноправності нації. А вороги цієї рівноправності є.

Знову особистий відступ. У 1987 р. зі мною вели напівофіційну розмову про те, чи можна завершити репертуар нової української книги і чи я міг би взяти в цьому участь. Потім у мене була цілком офіційна домовленість про зустріч з директором Центральної наукової бібліотеки Академії наук у Києві. Така зустріч мала відбутися 9 грудня. Директора я не побачив, але мав розмову з головним бібліографом, доктором історичних наук. Він сказав мені, що зробити національну бібліографію книжок до 1916 р. неможливо, бо книжки писали, між іншим, граф Андрій Шептицький та Михайло Грушевський. Я не признав йому рації хоча б тому, що Лев Толстой, до речі, також був графом, а Грушевський до революції не міг написати нічого антирадянського, бо радянської влади, як відомо, не було. Ми розійшлися досить холодно.

Єдина користь з цієї розмови була та, що директор бібліотеки Сенченко зразу ж видужав від грипу і прийшов до бібліотеки рівно через годину після того, як я вийшов з неї.

Якщо мене ще раз питатимуть про репертуар нової української книги, я скажу: якщо можна вважати, що період тупої некомпетентності, безмежного

¹⁰ З промови тов. Затонського на Учителівській конференції // Стінна газета Галицького радянського телеграфного агентства «Галрата». – Тернопіль, 1920. – 13 вересня. – № 4. У 1938 р. Затонський, нарком освіти України, покінчив з собою в київській в'язниці.

нігілізму, не просто національного, а взагалі культурного, період люті, ненависті, фальсифікацій, наклепів на українську книгу минув, то репертуар буде.

На сьогодні складення репертуару книжки 1798-1916 рр. належить до першочергових завдань української культурології. Репертуар – підсумок значних духовних досягнень народу в дуже складний період його розвитку, коли українське друковане слово десятками років забороняли на цілій Східній Україні. Відновлення праці над репертуаром залежить безпосередньо від реконструкції фондів української книжки, доведення їх до такого хоча б рівня, яким він був у фундаментальних бібліотеках Києва та Львова в середині 40-х рр. нашого століття. Можливо, що ми стоїмо на порозі четвертого етапу боротьби за репертуар української книжки 1798-1916 рр.

Р. С. Останні вісті з поля бою за український репертуар. 13 липня 1989 р. бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР (помічає девальвацію проблеми: свого часу ухвали приймали ЦК КП(б)У і Раднарком України, а тепер так собі просто відділення АН) схвалило постанову «Про створення державного фундаментального реєстру друкованої продукції “Україніка”». Будуть бібліографувати взагалі все: взагалі книги, взагалі ноти, взагалі карти, взагалі друковані образотворчі видання, взагалі публікації іноземними мовами, взагалі періодику і т. д. в межах того географічного (але не національного) регіону, який проектодавці з ЦНБ АН УРСР називають Україною і ототожнюють з УРСР. Тільки репертуар української книги створювати не будуть – також взагалі. Табу зберігається. Все робиться для того, щоб ніхто не міг простежити тернистий шлях української книжки 1798-1916 рр.

Боротьба за національний репертуар продовжується.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173. Пропущені у статті фрагменти доповнено з доповіді, виголошеної 17 жовтня 1988 р. в Києві в клубі «Спадщина» під назвою «Нова українська книжка 1798-1916 рр. (проблеми дослідження)» (Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-4/2: Папка № 599 «Репертуар української книжки II». Рукопис, 32 арк.). До публікації ввійшов також текст статті Я. Дашкевича 1988 р. (з доповненням 1989 р.) «На шляху до створення репертуару української книжки 1798-1916 рр.» (Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-4/2: Папка № 598 «Репертуар української книжки I». Машинопис, 22 арк.).

РЕПЕРТУАР УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ (1798-1917 pp.) ТА ФОНДИ БІБЛІОТЕКИ НТШ

1. Велике наукове і культурне значення повної бібліографії (репертуару) нової української книжки від моменту виходу в світ «Енеїди» до передреволюційних часів безсумнівне. Це важливе дослідницьке завдання неодноразово обговорювалося в наукових колах починаючи з 1919 р. (виступ Ю. Ковалевського, директора Українського бібліографічного інституту в Києві). Підготовчі праці проводилися в Українському науково-дослідчому інституті книгознавства в Києві (1923-1931), Бібліографічній комісії ВУАН та Всенародній бібліотеці України у Києві (1927-1931). Ліквідація низки установ культури та репресування її видатних книгознавців (С. Постернака, Я. Стешенка та ін.) не дали можливості розгорнути працю на початку 30-х рр. Постанова ЦК КП(б)У і РНК УРСР від 17. XI. 1936 р. щодо бібліографії літератури про Радянську Україну виконана не була.

2. Видатний книгознавець Ю. Меженко, очолюючи Державну публічну бібліотеку АН УРСР у Києві (1944-1948), відновив працю над репертуаром, базуючись, в першу чергу, на унікальній, відносно найповнішій збірці української дореволюційної книжки, укомплектованій Бібліотекою НТШ. Значну цінність, зокрема, мав генеральний алфавітний каталог бібліотеки, до якого такі знавці книги, як М. Павлик, В. Дорошенко, І. Кривецький, внесли багато бібліологічних нотаток (розкриття анонімів і псевдонімів, відомості про кількісний склад книжкових серій, раритетність книжок тощо). Групи для складання репертуару, що працювали у Києві та Львові, підготували робочу картотеку бібліографії, до якої увійшли відомості про близько 25-26 тисяч назв українських книжок 1798-1916 рр. Одночасно було проведено науковий опис видань до 1860 р. – так виник машинопис початкової частини тому I репертуару. У 1948 р. працю раптово припинили. Нефакхові спроби відновити складання бібліографії у Книжковій палаті УРСР в Харкові (згідно з постановою ЦК КПУ 1966 р.) результатів не дали.

3. За час, що минув після 1948 р., обидві основні бібліотеки, на базі яких мав бути опрацьований репертуар (колишня Бібліотека НТШ у складі теперішньої ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР та фонди української книги сучасної ЦНБ ім. В. Вернадського АН УРСР), зазнали великих втрат у каталогах та збірках саме української книги. У Львові, зокрема, генеральний

каталог колишньої Бібліотеки НТШ було знищено; українські книжки було кваліфіковано як «иностранные» (так з'явився шифр «И» на книжках бібліотеки по вул. Радянській, 24); всупереч принципів непорушності історично сформованих колекцій особистих бібліотек, що мають меморіальне значення, книжки колишньої Бібліотеки НТШ перетворили в безсистемну суміш. Безслідно пропала підготована до друку частина тому I репертуару. Чимало унікальних видань української дореволюційної книги назавжди втрачено.

4. На сьогодні складання репертуару книги 1798-1916 рр. належить до першочергових завдань української культурології. Репертуар – підсумок значних духовних досягнень народу в дуже складний період його розвитку, коли українське друковане слово десятками років забороняли на Наддніпрянській Україні. Відновлення праці над репертуаром залежить безпосередньо від реконструкції фондів української книжки, доведення їх хоча б до такого рівня, яким він був у колишній Бібліотеці НТШ.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. Р.* Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: До 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові: Матеріали наук. симп., Львів, 8-9 черв. 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137-138.

МОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕПЕРТУАРУ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ 1798-1916 рр.

1. Складання репертуару вимагає попереднього вирішення цілого ряду наукових питань як чисто книгознавчого, так й інтердисциплінарного характеру, що пов'язані з специфікою історії української книги даного періоду, яка не вкладається у прийняті в наш час бібліографічні та бібліологічні параметри. До таких проблем належать питання лінгвістичного і паралінгвістичного характеру, зокрема ті, що стосуються західноукраїнської книги.

2. Дво- і багатомовні видання. Серед збірників фольклорного матеріалу (наукового і ненаукового профілів, з останньої групи, наприклад, збірки народних пісень), літературних творів, археографічних публікацій, офіційних видань трапляються видання, оформлені неукраїнськими (російською, польською, німецькою) мовами з суцільним або частковим змістом українською мовою, а також видання з паралельними текстами кількома мовами. Бажано включити до репертуару видання, третя частина яких або й більше – це тексти українською, середньоукраїнською та староукраїнською (у мовознавчій класифікації також давньоруською) мовами, крім цього церковнослов'янською (інакше давньослов'янською).

3. До репертуару необхідно включити видання т. зв. язичієм, тобто штучною мішаною літературною мовою XIX – початку XX ст. (складові елементи мови – українська, церковнослов'янська, російська), що відігравала роль української літературної мови в Галичині, Закарпатті, Буковині в період до остаточного переходу на новоукраїнську літературну мову, сформовану на базі діалектів народної.

4. Залученню до репертуару підлягають видання діалектами і говорами української мови (наприклад, гуцульським, лемківським).

5. Індивідуального підходу вимагають видання церковнослов'янською (давньослов'янською) мовою. Пропонується включати ті видання, в яких відбулася українська редакція церковнослов'янської мови (як правило, це видання, що використовувалися Уніатською церквою). Відповідно, пропонується вносити до репертуару дво- і багатомовні видання, в складі яких є тексти церковнослов'янською мовою української редакції (інші компоненти видань – тексти українською, словацькою, хорватською мовами).

6. Відповідно до різноманітних обставин, в яких виникала українська книга, до репертуару включаються видання, друковані гражданським (різноманітними правописами), кириличним (церковного і світського призначення) та латинським (польським, угорським, словацьким варіантами) шрифтами.

7. В процесі опису видань виникатимуть різні спірні питання, що вимагатимуть консультації спеціалістів-мовознавців. Бажано скласти відповідну інструкцію для користування бібліографів, які опрацьовуватимуть робочу картотеку та здійснюватимуть науковий опис книг. У схемі наукового опису необхідно передбачити рубрику для характеристики видань з точки зору мови, правопису, шрифту.

8. Доповідь аналогічного змісту була прочитана мною на нараді, присвяченій «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», що відбулася в Києві 21-22 грудня 1945 р. під керівництвом тогочасного директора Бібліотеки АН УРСР проф. Ю. О. Меженка¹. Викладені вище в загальному принципі було використано при складанні робочої картотеки (що збереглася в академічних бібліотеках Києва і Львова) та при описі видань з автопсії за 1798-1914 рр. Не видно перешкод для того, щоб такі самі принципи були застосовані й тепер, під час відновлення праці над складанням репертуару.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1916 рр. // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-4/2: Папка № 598 «Репертуар української книжки І». Машинопис, 2 арк. Над заголовком примітка Я. Дашкевича: «Передав 18. IV. 91, ЦНБ, Київ». Опубл.: *Дашкевич Я.* Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1917 рр. // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 37-39.

¹ *Дашкевич Я. Р.* Мовні проблеми «Бібліографії української книги 1789-1914 рр.» в Галичині та на Закарпатті: Тези доп. [та обговорення] // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 30-35. (Прим. утворює.)

НАРАДА НЕЗДІЙСНЕНИХ МРІЙ

Нарада «за довгим столом» (бо саме таким був стіл, за яким сиділи учасники розмови 21-22 грудня 1945 р. в кабінеті директора Бібліотеки Академії наук УРСР у Києві) належала до тих серйозних наукових зустрічей, що могли стати зворотним пунктом в історії української бібліографії нового часу. Нарада могла, але не стала зворотним пунктом...

Присвячена складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.» (таким нейтральним визначенням прикрили широковживану у 20-х – на початку 30-х рр. назву «Репертуар української книжки» – репертуар-бо викляли як націоналістичний і навіть сам термін зник з бібліотечно-бібліографічної мови) нарада накреслила цілком реальні й конкретні шляхи реалізації амбітного, але надзвичайно актуального досі плану складання наукового опису усіх книжок, виданих українською мовою за 117 років доби т. зв. Другого українського відродження. Здавалося, справа «Репертуару української книжки» (тепер ми вже не боїмося таких слів) опинилася в добрих руках: енергійного і вольового організатора, людини великої особистої культури – Ю. Меженка. Книгознавець європейської міри, в минулому директор ліквідованого за «ізм» Українського науково-дослідного інституту книгознавства в Києві, редактор дуже престижного для української культури журналу «Бібліологічні вісті»¹, Ю. Меженко, який чудом спасся від сталінської м'ясорубки, недавно був повернувся до Києва з ленинградської еміграції, щоб «поставити на ноги» Бібліотеку АН УРСР.

Важливість, необхідність складення «Репертуару української книжки» – не просто з бібліографічної, але з культурологічної, українознавчої точки зору, захищати не треба. Майже всі більші нації світу мають у своєму розпорядженні бібліографічні підсумки книжкової культури власного народу. Українська нація такого підсумку не має, не з її, зрештою, вини. Про тернистий шлях репертуару я писав не так давно² і не хочу повторювати ви-

¹ Див.: *Дашкевич Я. Р.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Євшан-зілля. – Львів, 1989. – Ч. 5. – С. 1-13. Самвидавний машинописний журнал.

² *Дашкевич Я.* Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна: Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173.

кладені докладно причини, чому репертуар намагалися створювати і чому до його створення не допустили.

В момент проведення наради 21-22 грудня у напівзруйнованому Києві справа репертуару виглядала цілком здійснимою. Результатом наради стала інтенсивна праця над виготовленням робочої картотеки бібліографії у Києві та у Львові (варто згадати львівських бібліографів 1945-1948 рр., що дуже ретельно працювали над картотекою – К. Малицьку, зрештою, відомого громадського діяча та письменниці, У. Сітницьку, І. Суховерського, М. Штелігу, також письменниці; я був виконавцем та одночасно здійснював керівництво цією працею). Картотеки, які, незважаючи на всі перипетії долі, вціліли як у Києві, так і у Львові, налічують по близько 30-35 тисяч карточок кожна, що повинно відповідати яким 23-25 тисячам назв українських книжок (на деякі книжки по кілька карточок), виданих у 1798-1914 (1916) рр. Підрахунки ці приблизні, як і приблизна оцінка, що поза робочою картотекою залишилося ще близько 1-2 тис. назв книжок, які (і назви, і самі книжки) ще треба розшукати. У 1948 р. праця над картотекою припинилась – керівників теми звинуватили в націоналізмі. Ю. Меженко подався в другу еміграцію до Ленінграда. (Необхідно підкреслити, що львівська картотека повинна виявитися дещо багатшою від київської; справа в тому, що вже після того, як у Києві офіційно «закрили» тему, у Львові праця над доповненням картотеки продовжувалася ще кілька місяців). Крім картотеки, було виготовлено – на підставі інструкції науково-бібліографічного опису, пристосованого саме до репертуару – приблизно половину першого тому «Бібліографії української книги». Ця частина тому, що охоплювала 1798-1860 рр., була підготована також у двох примірниках. Львівський примірник зник після мого арешту в грудні 1949 р.; доля київського примірника невідома. Протокол наради 21-22 грудня 1945 р., що зберігався у мене дома, мандрував різними шляхами і, на щастя, зберігся – на його підставі здійснюється сьогоднішня публікація. Чи зберігся аналогічний протокол у Києві – не знаю. Досі бібліографам київської Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського АН України його розшукати не вдалося. Не віднайдено два дальші важливі документи: перелік джерел, розписаних при складанні робочої картотеки, та наукову інструкцію бібліографічного опису, складену згідно з вимогами репертуару.

Після 1948 р. намагалися відродити справу репертуару більше теоретично, як практично. Нові надії виникли у 1989 р., коли бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР прийняло ухвалу «Про створення державного фундаментального реєстру друкованої продукції України». Складовою частиною цього «реєстру» з довгою і недоладною назвою мала б стати також «Бібліографія української книжки»...

Як я переконався під час зустрічі з колективом бібліографів, що відбулася в Києві 18 квітня 1991 р. у ЦНБ АН УРСР (у зустрічі брали участь також працівники інших київських бібліотек), перед упорядниками з кінця ХХ ст. стоять ті самі теоретичні і практичні проблеми, що стояли перед упорядниками з середини ХХ ст. Протокол наради з-перед 46 років зберігає свою актуальність досі, що само по собі не може бути причиною великої радості, але й стало поштовхом для його публікації сьогодні.

* * *

Читачі помітять, що 21-22 грудня 1945 р. в Києві велася дуже серйозна і принципова, відверта і відважна – незважаючи на нелегкий і непевний час (бо називалося чимало проскрибованих імен, особливо в доповіді Ф. Максименка; бо дискутували над долішніми межами бібліографії – 1913, 1914, 1916 чи 1918 рр., що також могло викликати різні підозріння) – розмова про репертуар. Так само серйозно і принципово, відверто і відважно працювали над картотекою і науковим описом книжок.

Учасниками наради були видатні вчені-книгознавці і не лише книгознавці, молоді бібліографи і науковці, для більшості яких, здається, нарада назавжди залишилася і в думках, і в серці. Творцем – і душею – концепції був Ю. Меженко, не лише знавець книги, але й літературний критик, літературознавець, один з творців тої нової української естетичної думки (група «Музагет»), яку потім виклинали не менш завзято, як і очолюваний Ю. Меженком УНІК³. Ю. Меженко намагався популяризувати ідею українського книжкового репертуару також поза стінами Бібліотеки АН УРСР серед спеціалістів та наукової громадськості. Велика його стаття на цю тему – «Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення» – була опублікована у «Науковому збірнику Бібліотеки АН УРСР» (Київ, 1946. – Ч. 1. – С. 4-14). Збірник майже зразу після надрукування тиражу (було розіслано лише кілька обов'язкових примірників, а кілька екземплярів забрали автори з друкарні) пішов під ніж. Досі збереглося не більше 6-7 примірників⁴. Подібну статтю Ю. Меженка російською мовою московська «Советская библиография» друкувати відмовилася.

³ Див.: *Дашкевич Я. Юр Меженко // Український вісник*. – Київ; Львів, 1987/1988. – Вип. 9-10. – С. 125-135. Діаспорний передрук самвидавного журналу.

⁴ Варто пригадати важливіші статті збірника. Крім статті Ю. Меженка, там було надруковано: *Дашкевич Я.* Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм. – С. 26-50; *Бутник-Сіверський Б.* Літографська справа на Україні в середині минулого століття. – С. 51-64; *Тацька Д.* Бібліотека АН УРСР під час Вітчизняної війни. – С. 65-68; Друкована продукція УРСР за 1945 рік. Коротка довідка. – С. 85-92. Також повідомлення: *Крип'якевич І.* Чергові дослідні над діяльністю Івана Федорова. – С. 94-97; *Його ж.*

Ф. Максименко був сам проскрибованою особою на час наради. Він залишався у Києві під час німецької окупації, жертвовно оберігаючи книжкові багатства Бібліотеки Київського державного університету. Недалекий був час, коли, оголошений у Києві персоною «нон грата», змушений буде шукати притулку у Львові – притулку дуже щасливого, між іншим, для Наукової бібліотеки Львівського державного університету, яку він, в міру своїх сил і можливостей, оберігав від тих грабувань 40–50–60-х рр., що покотилися по інших наукових бібліотеках Львова⁵. М. Деркач – літературознавець (яку, як відомий авторитет у вивченні творчості Лесі Українки, використовували всі, кому не було ліньки, закриваючи одночасно перед нею дорогу до широких літературознавчих досліджень, а якої «Хроніка життя і творчості Лесі Українки» абсурдно знищилася вже після смерті авторки) і книгознавець, останній захисник колишньої Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка, на фондах якої, в першу чергу, будувалася львівська робоча картотека (доля цих фондів склалася трагічно)⁶. З молодших – Н. Шеліхова (у протоколі Шелехова), заслужена авторка тритомної бібліографії «Історія Києва» (Київ, 1956-1963; вийшла тиражем аж 300 примірників!) та «Бібліографії російської і української бібліографій по історії Української РСР, 1956-1965 рр.» (Київ, 1966; в співавторстві з О. Ровнер; таким же ж гірко смішним тиражем), невтомний борець за «Бібліографію історії України»⁷ (боротьба ця у 60–70-х рр. була приречена на запрограмовану властимущими від історичної науки повну невдачу). З цього ж приблизно покоління – О. Ровнер, автор «Інструкції бібліографічного опису» (Київ, 1951) та біобібліографій О. Шліхтера, М. Птухи, К. Воблого. Були учасники різних моральних якостей. Присутній на нараді Л. Хінкулов, пізніше автор дуже кон'юнктурних і поверхових літературно-критичних та літературознавчих праць, в часах наради –

Невикористане джерело до історії старої книги. – С. 98-102; *Герасименко В.* Архівні матеріали М. І. Костомарова. – С. 103-106, а також рецензії П. Попова, С. Маслової, Ю. Меженка, М. Суслопарова, С. Борового, К. Дзюбенко, І. Маранца. Здається, настав час перевидати цей цілий збірник репринтом.

⁵ Про друковану спадщину Ф. Максименка див.: *Бутрин М. Л.* Федір Пилипович Максименко: Бібліографічний покажчик. – Львів, 1983. – 32 с.

⁶ Див.: *Дашкевич Я. Р.* Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: До 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові: Матеріали наук. симп., Львів, 8-9 черв. 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137-138; *Його ж.* Доля і недоля нашої бібліотеки // *Культура і життя.* – Київ, 1991. – 6 травня. – № 18. – С. 3.

⁷ З її ініціативи виник лист «Про необхідність видання бібліографії історії УРСР», який за підписами шести істориків та бібліографів було опубліковано в «Українському історичному журналі» (1965. – № 1. – С. 158-159).

керівник бібліографічної групи Інституту літератури АН УРСР (на цьому посту він здобув собі скандальну славу, видавши у 1948 р. під власним прізвищем та з передмовою академіка О. Білецького майже 800-сторінковий бібліографічний покажчик «Словник української літератури, т. 2, ч. 1. Письменники Радянської України», який насправді був результатом праці цілого колективу бібліографів), як видно з протоколу, на нараді дуже рідко просив слова... В. Лутковський дуже інтенсивно працював над «Словником українських рим» (що трапилося з цією працею та її автором – не знаю). Я був наймолодшим учасником наради – мені якраз минув дев'ятнадцятий рік – захопленим і запальним. Мабуть тому, що наймолодший, єдиний (як здається) з учасників наради залишився живим та, як захотіла іронія долі, на новій нараді, присвяченій репертуарові, що має відбутися восени 1991 р. у Києві, знову говоритиму на тему «Мовні проблеми Репертуару української книжки 1798-1916 рр.». Сумно, що ця сама платівка програватиметься заново через 46 років.

* * *

Канцелярський стиль документа, який ось публікується, трохи дратує, але тут нічого вдіяти не можна. В загальному ж протокол добре передає хід наради, атмосферу, в якій вона відбувалася – в основному, правильно викладає хід думок доповідачів, дискусантів. До тексту внесено мінімальну літературну правку. Окремі, не дуже ясні, місця доповнено вставними словами у квадратних дужках. Скорочення у протоколі (крім загальноновживаних) у більшості випадків розв'язано в тексті без позначення цього. Позатекстові примітки уточнюють і пояснюють місця, зрозумілі лише спеціалістам бібліографам та книгознавцям. Сам протокол (це машинописна копія, виготовлена у 1946 р.) зберігається тепер у науково-бібліографічному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН України.

* * *

Минуло майже півстоліття від наради в напівзруйнованому Києві, наради, що мала бути важливою віхою нашого українознавства. Хто у сучасній блискучій столиці України візьме естафету в свої руки, щоб справу репертуару довести до кінця? З надією, що спадкоємці знайдуться, випускаємо Протокол 1945 р. в світ.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Народа нездійснених мрій: [Вступ. ст.] // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 3-8.

НАВКОЛО «РЕПЕРТУАРУ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ 1798-1916»

– Як Ви думаєте, скласти бібліографічний покажчик, в якому буде описано близько 23-25 тисяч українських книжок, це дуже складно?

– Не вважаю себе дуже великим фахівцем з бібліографії, але сучасна інформаційна справа знає довідники, які охоплюють не десятки, а сотні тисяч бібліографічних описів. Труднощі, без сумніву, є, але таке завдання не можна вважати неможливим.

– А от в Україні вже понад 70 років не можуть дати собі ради з таким завданням. То теоретизують, то збирають матеріал, то перестають збирати, то їм припиняють роботу, то знову глибокодумно теоретизують – і так без кінця.

– Ви кажете – 70 років. Я Вам не вірю. Що ж це за страшні книжки такі, яких не можна описати протягом такого великого часу? Та Ви подумайте самі: хай не 70, а 50 років. Якщо треба описати 25 тисяч, то це становить по 500 книжок на рік. Та це ж робота для однієї людини! По одній-дві книжки на день!

– Та це Ви так думаєте. В Україні думають інакше. Описати 23-25 тисяч українських книжок і видати такий покажчик незвичайно складно. Не можуть.

– Вибачте, очевидно, не хочуть.

Мені здається, що такий уявний діалог поширений і продовжений для тих, що «хочуть і можуть» – з одного боку, і тих, що «не хочуть, відповідно, не можуть» – з іншого, дуже переконливо розкриває причину, чому українська наука досі (що, по суті, виходячи з завдань дослідження історії української культури, сприймається як дуже поганий анекдот) не має переліку українських книжок, виданих протягом 119 років – переліку, який для 1798-1916 рр. становить 23-25, а може, додатково ще 1-2 тисячі позицій.

* * *

Ідея створення бібліографічного репертуару української книжки періоду нової доби української культури, тобто від виходу в світ першої частини «Енеїди» Івана Котляревського 1798 р. до початку Української революції 1917 р., народилася давно, ще в перші післяреволюційні роки. У мене вже була можливість

розглядати окремі етапи боротьби (бо інакше це назвати важко) за бібліографію української книжки 1798-1916 рр.¹ – і повертатися з подробицями до цієї нелегкої розповіді немає великого бажання. Але.

У 20-х рр. ХХ ст. праця над репертуаром проводилася в т. зв. Радянській Україні двома руслами. Першим – методично-теоретичним, багатим на розумні висловлювання, правильні твердження, але й на вишукування казуїстичних випадків, які нібито ніяк не можна було підігнати під єдиний знаменник – поняття української книжки. Вже тоді появилися ознаки гігантоманії. Гігантоманії, часом невідомо чи продиктованої справжнім патріотизмом, чи, навпаки, бажанням потопити цілком конкретне і обмежене завдання скласти перелік українських книжок за 1798-1916 рр. у безрозмірності проекту: книжки всіма мовами, надруковані на території етнічної України + література українських авторів будь-якими мовами, друкована будь-де + література про Україну будь-якими мовами й надрукована знову будь-де – та й знову все це в хронологічних рамках від часів якщо не Гутенберга, то принаймні від Івана Федорова.

Паралельно існувало друге русло – не таке дуже методологічно і теоретично насичене і не таке голосисте, а чисто практичне. Описування виданої літератури українською мовою, наприклад, в межах колишньої Російської імперії незалежно від вже існуючих бібліографічних покажчиків (Михайла Комарова, Дмитра Дорошенка) або залежно від них, у вигляді доповнень. У першому напрямі – в плані створення попереднього реєстраційного переліку видань без поширеного бібліографічного опису – працював Ярослав Стешенко². В другому напрямі – доповнення вже опублікованого бібліографічного матеріалу – працював Федір Максименко³.

Початок 30-х рр. приніс ліквідацію обох русел – теоретичного і практичного – роботи над репертуаром. Кероване Москвою винищення україн-

¹ *Дашкевич Я.* Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна: Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 29. – С. 163-173. Див. також огляд, правда, обережно-тенденційний: *Вовченко І. О.* Створення бібліографічного репертуару книг України – важливе завдання української національної бібліографії // Бібліотекознавство і бібліографія. – Харків, 1992. – № 31. – С. 92-101.

² *Стешенко Я. І.* Українська книга в Росії 1800-1916 рр. (Попередній контрольний реєстр). – Київ, б. р. В авторизованому машинописі, завершеному, здається, 1933 р., подано трохи понад 3 964 назви книжок. Реєстр розшукала Надія Стрішенець у фондах відділу рукописів київського Інституту літератури ім. Т. Шевченка Національної академії наук України. За відомості про цю знахідку висловлюю їй велику подяку.

³ *Максименко Ф.* Матеріали до бібліографії української книги в Росії ХІХ ст. (Додатки до покажчика Д. Дорошенка). – Київ, 1929. В машинописному передруку 1944 р., який я отримав від автора, 68 с. І реєстр Я. Стешенка, і матеріали Ф. Максименка за-слугують на друковане видання.

ської культури довело до розгрому також бібліографічної роботи. Наводжу відповідні цитати, повні глуму і ненависті, не для того, щоб ними милуватися, але щоб мати можливість порівняти становище з репертуаром у 30-х та 90-х рр. нашого століття, а також для того, щоб показати, до якого ступеня доходив розгул антиукраїнської реакції. Ось які «аргументи» застосовували в 30-х.

Микола Городков, єврейський книгознавець, що працював у Києві, писав 1933 р.: «Яскравим виявом буржуазного націоналізму в бібліографії є теорія “українського бібліографічного репертуару” – свідоме намагання відірвати бібліографію від тих завдань, що перед нею поставила партія та соціалістичне будівництво». І далі: «Протягом років “український бібліографічний репертуар” був прапором української буржуазної бібліографії в її боротьбі проти бібліографії, побудованої на основах марксизму-ленінізму»⁴. Сергій Якубовський, український київський цензор, репетував 1934 р., що репертуар – це «фашистська зброя, зняряддя контрреволюційного націоналізму», «ударний загін ідеологів і ентузіастів бібліографічного репертуару (Сагарда, Постернак, Ясинський, Меженко, Максименко) розгортав навколо справи українського бібліографічного репертуару божевільну націоналістичну тріскотняву», бо репертуар «ще й на сьогодні залишається зняряддям націонал-фашистів в боротьбі проти радянської бібліографії як складової частини соціалістичного будівництва», це «свідоме намагання відірвати бібліографію від актуальних завдань соціалістичного будівництва, підмінити націоналістичним “дзеркалом безперервного історичного процесу”, що є зброєю фашизму, марксо-ленінську бібліографію, що єдина спроможна розкрити нам класово-ідеологічний зміст книжкової продукції та допомогти критично опанувати культурну спадщину минулого»⁵.

Необхідно підкреслити, що в усій т. зв. полеміці проти репертуару української книжки не наводилися жодні конкретні закиди, з якими можна було б вести наукову дискусію. Начіплювали ярлик, проявляли безмежну лють. А тому, що слова «бібліографічний» та «репертуар» ідеологічно все ж таки нейтральні, то виходило, що найбільшу ненависть викликало визначення «український», в даному випадку – пов'язане з українською книжкою. Враження не обманливе, бо тоді слово «український» ідентифікувалося (як ми бачимо з наведених цитат) з термінами «націоналістичний» та «фашистський». Зрештою, кожен, хто триматиме в руках цей та наступні томи даного видання,

⁴ *Городков М.* Буржуазний націоналізм в теорії українського бібліографічного репертуару // Наукові записки Українського науково-дослідного інституту книгознавства. – Київ, 1933. – Т. 1. – С. 185-186, 197.

⁵ *Якубовський С.* Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях ВУАН // Життя й революція. – Київ, 1934. – № 1. – С. 110.

легко може переконатися, що в ньому немає нічого крамольного навіть з точки зору примарного українського націоналізму та фашизму. Просто треба було винищувати українську культуру.

1945 р., в часах дуже нетривалого пом'якшення антиукраїнського режиму, було зроблено досить вдалу, хоча й не доведену до кінця (через оманливу боротьбу з українським націоналізмом, до видимого символу якого знову було залічено й репертуар української книжки 1798-1916 рр. – у хронологічному варіанті 1798-1914 рр.) спробу відновити ретроспективне бібліографування всіх українських книжкових видань за згаданий період. Працю над підготовкою бібліографії очолив і в теоретичному, і в цілком практичному плані виклятий десятиріччям раніше видатний український книгознавець Ю. Меженко⁶. Теоретичною базою стали результати наради, проведеної в Бібліотеці Академії наук УРСР у Києві 21-22 грудня 1945 р.⁷, узагальнені у відповідній статті керівника проекту⁸. Формування картотеки відбувалося дуже інтенсивно. Вже в середині 1946 р. вона налічувала 19 000 назв⁹. Це був основний кістяк – далі велося його доповнення, так що в остаточному вигляді львівський варіант картотеки досяг до середини 1948 р. максимально 35 000 карточок (враховуючи дублетні на одну і цю саму книжку). Антиукраїнські репресії, посилення яких символізувало відрядження до України в ролі першого секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича 1947 р., спричинили припинення роботи над «Бібліографією української книги 1798-1914 рр.» (такою була офіційна назва теми) у академічних бібліотеках Києва та Львова. Про цей етап роботи над бібліографією української книжки почали забувати – і з успіхом забули на довгі роки¹⁰. На щастя, робота над репертуаром не минула цілком

⁶ Досі немає монографії про життя і творчість цієї виняткової – в історії української культури – постаті. Є, однак, дуже цінні передумови для створення такої монографії у вигляді праці: *Ігнатова Т. А., Козакова Н. В., Стрішенець Н. В.* Юрій Олексійович Меженко (1892-1969). Матеріали до біографії. – Київ, 1994. – 175 с. – (Науково-довідкові видання з історії України. – Вип. 31).

⁷ На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – 61 с. Там же (с. 3-8) мій спогад про цю нараду.

⁸ *Меженко Ю. О.* Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР. – Київ, 1946. – Ч. 1. – С. 4-14. Майже весь тираж цього збірника було знищено.

⁹ Див.: *Наша хроніка // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР.* – Київ, 1946. – № 2. – С. 92. Цей номер журналу підписаний до друку 22 липня 1946 р.

¹⁰ В офіційному академічному виданні про цю бібліографію згадали, здається, вперше знову 1989 р. Див.: *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР. Історичний нарис.* – Київ, 1989. – С. 96.

безслідно. У Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника Національної академії наук України, у її бібліографічному відділі, збереглася повна робоча картотека бібліографії (не зберігся однак – або не розшуканий – частково підготований до друку т. I бібліографії, що охоплював матеріал 1798-1860 рр., перевірений за автопсією оригінальних видань). Матеріали повної львівської робочої картотеки теми «Бібліографія української книги 1798-1914 рр.» (на практиці матеріали в картотеці охоплюють період до 1916 р. включно) ось тепер у книжковому оформленні передаються до рук користувачів. Підкреслюю слово «повна» при визначенні характеру львівської картотеки. Навчений сумним досвідом 30-х рр., коли дуже багато матеріалів української науки було знищено, за вказівкою Ю. Меженка дублювали картотеки у Києві та Львові (у Львові над комплектуванням картотеки на підставі львівських джерел працювали письменниця Костянтина Малицька, викладач гімназії Уляна Сітницька, юрист Іван СухOVERський та літератор Марія Штеліга під моїм керівництвом; хто конкретно розписував джерела в Києві, мені встановити не вдалося, нагляд над картотекою, як сказав мені Ю. Меженко 24 лютого 1964 р., здійснювала співробітниця Шаля). Львівська картотека виявилася «повнішою» з двох причин: по-перше, її доповнювали, так сказати б, нелегально ще до середини 1948 р., тобто ще яких п'ять місяців після еміграції Ю. Меженка до Ленінграда, куди він виїхав 5 лютого 1948 р. (отже, у Львові праця над робочою картотекою велася від січня 1946 р. до червня 1948 р., у Києві ж робота припинилася в грудні 1947 р.); по-друге, незважаючи на несприятливі обставини, на звинувачення теми (так!) в націоналізмі, у Львові її оберігали досить старанно, в Києві ж, саме в зв'язку з звинуваченням у «ізмі», з картотекою поводитися по-варварському, виймаючи з неї та не повертаючи на місце картки. Потім її скинули в закриту шафу під симпатичною назвою «гроб», що стояла в одному з закапелків академічної бібліотеки. Саме тому в підставу сьогоднішньої публікації покладено «повну» львівську робочу картотеку. Це, однак, не значить, що ця «повнота» стосується репертуару української книжки 1798-1916 рр. в цілому. Найслабшою ланкою, як вдалося встановити ще у 1946-1948 рр., була українська книговидавнича діяльність в Північній та Південній Америці. В зв'язку з цим, я підготував тоді перелік української американської преси (досить гарна її збірка була у фондах колишньої Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка), щоб розпочати фронтальний перегляд її як книгознавчого джерела, але цією справою мені вже займатися не довелося. Не були доведені до кінця також пошуки у львівських архівних фондах австрійських відомчих видань, які починаючи з 1848 р. друкувалися також українською мовою (паралельно або й непаралельно з німецькою та польською). Цими пошуками займався юрист Олександр Павенцький.

Треба мати надію, незважаючи на перешкоди і труднощі не лише матеріального характеру (на проект сьогоденського видання Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського – в особі тогочасного директора М. Сенченка та наукового співробітника відділу національної бібліотеки Р. Жданової – дали негативний відгук, датований 9 квітня 1992 р.), «Репертуар української книги 1798-1916. Матеріали до бібліографії» виходитиме більш-менш спокійно та регулярно від першого до, орієнтовно, десятого-одинадцятого томів (в останньому томі передбачається дати зведені покажчики до всіх томів). Та, цілком зрозуміло, виходом у світ багатотомника справа репертуару української книжки 1798-1916 рр. не завершується і цим остаточно не розв'язується. Важливий довідник, однак, вже буде в руках.

* * *

Намагаючись повернути в пам'ять українського суспільства правдиву постать Юра Меженка (також як ініціатора і керівника проекту «Бібліографія української книги 1798-1914 рр.», про що хронічно десятиріччями мовчали), я виступив 23 грудня 1987 р. з доповіддю «Ю. Меженко – вчений і людина» на Других Нарбутівських читаннях, які проходили в Києві, в міському Будинку вчителя (відомо – колишньому будинку Центральної ради)¹¹. Читав я цю доповідь не без пригод, бо адміністрація Будинку вчителя кілька разів намагалася її зірвати – доповідь я почав у радіофікованому головному залі, а закінчив у звичайному читальному залі бібліотеки, куди перегнали слухачів і мене. Пізніше доповідь була надрукована у вигляді статті у підпільному ще на цей час самвидавному журналі, редагованому В. Чорноволом, «Український вісник»¹². Вдруге я читав доповідь про Ю. Меженка в Державному музеї книги та книгодрукування УРСР 19 жовтня 1988 р. Тут публіка була інша від тієї, що на Нарбутівських читаннях, – переважно діячі книги найновішої епохи та відповідного гарту – вони дуже обурювалися (в кулуар-

¹¹ Відгук на виступ див.: *Степовик Д.* Другі Нарбутівські читання // *Образотворче мистецтво*. – Київ, 1987. – № 4. – С. 32.

¹² *Дашкевич Я.* Юр Меженко // *Український вісник*. – Київ; Львів, 1987. – Вип. 9-10 (жовтень – листопад). – С. 118-128 (машинописний текст). Було два різні передруки «Українського вісника» за кордоном, в яких також друкувалася ця стаття: окремий передрук вип. 9-10 Закордонним представництвом Української гельсінської спілки (з позначенням місця видання: Київ; Львів, 1988. – С. 125-135) та збірний передрук вип. 7-10 як видання Бібліотеки «Смолоскипа», ч. 55 (з позначенням місця видання: Балтимор; Торонто, 1988. – С. 433-444). Спроба опублікувати найновіший варіант парису в Києві вже у вільному друку виявилася невдалою – текст було пошматовано редакційною цензурою. Див.: *Дашкевич Я.* Нескорений лицар української книги // *Слово і час*. – Київ, 1992. – № 6. – С. 14-20.

рах), що доповідь не була лакована і що говорилося про переслідування за репертуар...

Наступним кроком мали б бути дії, скеровані на конкретне відновлення праці над репертуаром. Не був я, зрештою, єдиним, хто пригадував репертуар. Якимсь чином у Центральній науковій бібліотеці Академії наук УРСР згадали цю бібліографію. 10 травня 1988 р. у мене була розмова з завідуючою бібліографічним відділом Львівської наукової бібліотеки АН УРСР Луїзою Ільницькою про можливості відновлення праці над репертуаром – таку пропозицію висунула дирекція київської академічної бібліотеки. Нібито появився якийсь просвіток – чи справжній? Я, в кожному випадку, взявся знову студіювати справу репертуару, його теоретичних та практичних сторін. У жовтні 1988 р. мав я розмову по телефону з тогочасним директором Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР у Києві Миколою Сенченком і від нього довідався, що над проектом теми «Бібліографія книги Української РСР» у ЦНБ працює Борис Грановський. У листі до М. Сенченка 7 листопада 1988 р. я пояснив, що «Бібліографія нової української книги 1798-1916 рр.» (так тоді я формулював завдання) – це одне, а «Бібліографія книги УРСР» – щось інше. І запропонував зустрітися для обговорення питання. Отримав запрошення (листом) зустрітися. Домовилися на 9 грудня. Коли я прийшов до бібліотеки на вул. Короленка о год. 10 ранку, Б. Грановський повідомив мені, що директор важко захворів грипом. Б. Грановському доручили тоді «виробити концепцію “Україніки”, без якої прислухатись до практичної реалізації цієї ідеї неможливо» (це цитата з листа Б. Грановського до мене 18 листопада), але з розмови з ним я не міг зрозуміти, при чому тут «Україніка» і як мала виглядати концепція. Б. Грановський влаштував мені тоді зустріч з головним бібліотекарем ЦНБ, відомим раніше археологом, якого усунули з Інституту археології під час чистки 1972 р., доктором історичних наук Іваном Шовкоплясом. Дуже дивна була ця розмова. Головний бібліограф заявив, що репертуар робити не можна, бо в ньому будуть, між іншим, твори графа Андрея Шептицького та Михайла Грушевського, про якого недавно була стаття в «Радянській Україні»... І. Шовкоплясові я не признав рації, кажучи, що різні російські графи (наприклад, Лев Толстой) також друкували свої книжки, а Грушевський до 1917 р. не міг написати нічого антирадянського, бо радянської влади, як відомо, ще не було. Я й додав: «Добре, що про І. Котляревського нічого поганого не писали, а то й про “Енеїду” 1798 р. не можна б говорити». І. Шовкопляс підкреслив, що він веде приватну розмову (навіщо мені була приватна розмова в офіційній установі, до якої я прийшов як запрошений на офіційну зустріч в офіційній справі, – невідомо). Та я подумав, що говорив би головний бібліограф, доктор історичних наук, під час офіційної зустрічі! Ми розійшлися досить холодно. Чи не найцікавіше в цій історії,

що, як перевірили потім по телефону, о 12 год. директор ЦНБ вже був у своєму кабінеті, очевидно, раптово і щасливо видужавши від важкого грипу¹³. У 1988 р. в Києві атмосфера переляку ще панувала (тим більше, може, й пов'язана з моїм іменем, бо 5 грудня 1988 р., в конференц-залі Академії наук на вул. Кірова, 4, на засіданні Українознавчого клубу «Спадщина», я виступав з доповіддю про Михайла Грушевського, яка відбилася помітним ехом серед громадськості, але я мав за собою також і доповідь про репертуар – 17 жовтня; див. далі), та справа явно була й не в цьому: розмову про бібліографічний репертуар української книжки 1798-1916 рр. вести було з ніким... Все було тим дивніше, що ще в квітні 1988 р. (як згадував я вище) у цій же ж бібліотеці подумали про репертуар і консультувалися зі мною. Та це вже були елементи подвійної гри, яка яскраво розквітла два-три роки пізніше. Саме тому я докладніше зупинився на епізоді, який кидає певне світло на етичну сторону справи. Було брудно і неприємно. Бо були, принаймні формально, академічні пороги та академічні люди.

У ЦНБ далі розробляли концепцію «Україніки»¹⁴ для того, щоб «практично приступитись до реалізації цієї ідеї», а я з впевненістю, гідною доброї справи (а справа, в моєму розумінні, справді була доброю), взявся за відродження проблематики усним і писаним словом. 17 жовтня 1988 р. у Київському будинку вчених АН УРСР, на засіданні Українознавчого клубу «Спадщина», я виступив з доповіддю «Нова українська книжка 1798-1916 рр. (Проблеми дослідження)»¹⁵, яка, як відомо, на керівництво ЦНБ не вплинула. 8 грудня цього ж року я розповідав про репертуар перед громадськістю у Літературно-меморіальному музеї Максима Рильського в Києві; 12 квітня 1989 р. – у Музеї українського мистецтва у Львові, 1990 р. побачила світ велика стаття на цю тему¹⁶. Певне, що я не був єдиним, хто пригадував справу крамольного (нібито лише в минулому) репертуару, про нього в цей час пи-

¹³ Цей епізод викладаю за зробленою 9 грудня 1988 р. нотаткою. Про нього я згадав у статті: *Дашкевич Я.* Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде?.. – С. 173.

¹⁴ Проектанти не дуже розуміли термін «україніка», який, як відомо, означає літературу чужоземними мовами про Україну. Про правильну семантику слова «україніка» див.: *Дашкевич Я.* Українознавство, україністика, україніка. Еволюція понять та їх майбутнє // Другий Міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С. 7.

¹⁵ Див.: План роботи / Академія наук УРСР. Київський дом учених / Сентябрь – октябрь. – Київ, 1988. – С. 39.

¹⁶ Пор. примітку 1. Також: *Дашкевич Я. Р.* Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: До 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового това-

сали також Сергій Білокінь, Михайло Гуменюк. Чи це щось допомогло? З перспективи семи років треба сказати з гіркотою: ні.

13 липня 1989 р. бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства Академії наук УРСР прийняло постанову «Про створення державного фундаментального реєстру друкованої продукції “Україніка”». Про непорозуміння з терміном «україніка» я вже згадував. Дивниця ж полягала в тому, що справжню суть цього слова не розумів ніхто з членів бюро (навіть ніхто з мовознавців). «Державний фундаментальний реєстр» виявився гігантоманійним проектом, побудованим на комп’ютерних програмах, з яких, як не дивно, досі репертуар української книги 1798-1916 рр. вискочити не зміг. Хоча у фундаментальний реєстр заносили і заносять все: книжки, ноти, карти, друковані образотворчі видання, публікації чужоземними мовами, періодику і т. д., але – в межах того чисто географічного (та, в жодному випадку, не українського етнічного) регіону, який в момент затвердження програми ще називався УРСР. Отже, й без українських територій за цими межами, не кажучи про діаспору. І хоча заносять все друковане з моменту виникнення книгодрукування в Україні.

Ми бачили вище, якими були хитання від однієї крайності до іншої протягом короткого часу, 1988-1989 рр. В наступні роки основна праця полягала в тому, щоб хитатися далі й творити нові інструкції, по-новому теоретизувати, немов у калейдоскопі міняти співробітників – не можна сказати, що на кваліфікованіших або на справді захоплених ідеєю складення бібліографічного репертуару саме українських книжок. Поступово чимраз ясніше вирисовувалася ситуація, при якій, як не парадоксально, гігантоманійний проект в цілому вважався цілком можливим до здійснення (йому лише періодично міняли назву), а невеликий – на його фоні – проект бібліографії української книжки за 119 років¹⁷ – абсолютно не до виконання. З серйозною міною вишукували нові й нові перешкоди. За правилами старої бюрократичної школи було застосовано тактику зволікань і закамфльованої фіктивної діяльності. Якщо у 1990-1991 рр. тема «Книги українською мовою 1798-1917 рр.» ще досить чітко займала своє місце в гігантоматійному проекті, то згодом цю тему відтіснили в глибоку тінь або деформували до невпізнання закамфльованої фіктивної діяльності. На початку 1991 р. у ЦНБ було виготовлено проект «Український бібліографічний репертуар», в якому був чималий

риства ім. Т. Шевченка у Львові: Матеріали наук. симп., Львів, 8-9 черв. 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137-138.

¹⁷ Грановський Б. Шлях до «Україніки». Створюється державний реєстр українського книгодрукування // Культура і життя. – Київ, 1989. – 8 жовтня.

розділ «Характеристика структури покажчика “Книги українською мовою 1798-1917”»¹⁸. 23 березня та 18 квітня 1991 р. у мене були зустрічі з бібліографами ЦНБ про проблеми репертуару. Здавалося, все розгортається нормально. Ніла Танатар тоді писала: «Перш за все, на наш погляд, необхідно підготувати бібліографічний покажчик книг українською мовою (починаючи з 1798 р. і до 1917 р. включно), який становить основу національної бібліографії»¹⁹. В цьому ж дусі висловлювалася В. Костира: «Першочерговим завданням має стати підготовка бібліографічного покажчика книг українською мовою як основа українського бібліографічного репертуару»²⁰. Обидва автори відстоювали цей принцип у 1992 р.: «... у першу чергу слід підготувати ретроспективний бібліографічний покажчик “Книги українською мовою 1798-1917 рр.”. Будемо прагнути, щоб це видання з’явилося в 1998 р. до 200-річчя виходу “Енеїди” І. Котляревського»²¹. Та, майже одночасно до задекларованого завдання, над яким нібито почали працювати (цитую: «вже розпочато працю над серією “Книги українською мовою 1798-1917 рр.”»), приєднали цілий ряд надуманих, нібито теоретичних проблем, змальовуючи одночасно перешкоди у вигляді... дослідницької роботи (немовби тепер лише зрозуміли, що така праця вимагає досліджень). Виявилося, що «складання повноцінного бібліографічного репертуару вимагає великої дослідницької роботи із залученням до неї вчених: істориків, краєзнавців, літературознавців та мовознавців, математиків (так в тексті. – *Я. Д.*) тощо»²².

Та в цьому ж 1992 р. проявляється й відверта опозиція. І. Вовченко різко виступив проти бібліографування української – у мовному відношенні – книжки, протиставляючи цьому принципові свій висновок, що лише «последовне використання територіального принципу допомагає відобразити за допомогою бібліографії з усією повнотою та різноманітністю національну

¹⁸ Цей проспект, здається, не публікувався друком. У мене зберігається текст в комп’ютерному складі.

¹⁹ *Танатар Н. В.* Першочергові завдання створення Українського бібліографічного репертуару // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 35.

²⁰ *Костира В. І.* Сучасні проблеми створення українського бібліографічного репертуару // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 36.

²¹ *Танатар Н., Костира В.* Український бібліографічний репертуар: сучасне вирішення проблеми // Бібліографія українознавства. Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації україністів. – Львів, 1992. – № 1 (липень). – С. 9.

²² *Жданова Р., Танатар Н., Устийнікова О.* З проблем роботи над українським бібліографічним репертуаром // Бібліографія українознавства. Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації україністів. – Львів, 1992. – № 1 (липень). – С. 10-11.

культуру України на всіх етапах її розвитку»²³. Для автора найважливішим стало відобразити культуру території, а не народу, бо на цій території є ж різноманітність національних культур – то навіщо ж досліджувати лише українську? Швидко застосовують заходи, щоб розмити поняття української книжки та й одночасно нагромадити безліч перешкод на шляху виконання програми «Книги українською мовою 1798-1917 рр.». Таку саме назву теми знову вжили А. Чекмарьов та Р. Жданова, для яких, зрештою, наукова бібліографія вже зникла, а виникла лише база даних. Та й для неї, виявилось, «методичних розробок ще замало», бо «однозначної відповіді не знайдено», тому «взяли на озброєння так званий “зірковий метод”». Далі все це «змусило укладачів прискіпливо підійти до розробки методики» і тут доводилося «йти на компромісні рішення», тим більше, що «хронологічне групування бібліографічних записів [...] систематизувати неможливо». Після цього відбувався «нелегкий процес взаємоінтеграції знань і практичних навичок», при чому виявилось, що в науково-пошукову роботу входить навіть «визначання назв [...] міст і населених пунктів» і т. д. Зрештою, навіщо так робилося (якщо взагалі щось робилося!) – цілком незрозуміло, бо ще далі залишилося «уточнення концепції національної бібліографії України, яка потребує визначення поняття “українська книга”²⁴. Все це не глум, а набір фраз з досить об’ємної статті, з якої ніяк не можна довідатися основного: що ж все ж таки зробила ЦНБ, виконуючи від 1991 р. програму «Книги українською мовою 1798-1917 рр.», – скільки, хоча б, описано самих книжок, якщо й вже не для наукової бібліографії, а для бази даних (хоча ясно, що це різні речі)? Не хочеться бути різким, але тут мимоволі напрошується народний вислів: «Що робили? Товкли воду в ступі».

Десь тут, між 1993 та 1994 рр., відбулася чергова підміна понять: якщо у 1991-1992 рр. готували наукову бібліографію «Книги українською мовою 1798-1917 рр.», то у 1993 р. говорили лише про програму бази даних під такою ж назвою, а у 1994 р. виник проект «Друкованого зведеного каталогу української книги у фондах державних бібліотек і музеїв України (1574-1923 рр.)». Чому і як з’явилася така заміна, відкіля виник «1923 рік» (що він мав означати?) – сказати і зрозуміти важко. Гігантomanія, при якій далі можна займатися фіктивною працею, опрацьовувати теорію і методику, перемогла не випадково – треба було знищити і звести нанівець цілком конкретне, вже давно чітко обґрунтоване завдання підготувати «Репертуар української

²³ Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України... – С. 97.

²⁴ Чекмарьов А. О., Жданова Р. С. Український бібліографічний репертуар. Питання методики та організації // Бібліотечний вісник. – Київ, 1993. – № 1. – С. 22.

книги 1798-1916 рр.». Бо, зрештою, наукова бібліографія – це одне, база даних – інше, а зведений каталог – ще щось інше.

Докази? Подаю (за програмою) назви доповідей, що читалися на науковій конференції «Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку» в Києві 12-14 квітня 1994 р. (конференцію організувала Національна парламентська бібліотека України): Валентин Кононенко «Українська ретроспективна бібліографія – її відправні пункти і перспективи розвитку»; В. Омельчук «Теоретичні та методичні проблеми бібліографічного репертуару»; В. Лой «Друкований зведений каталог української книги у фондах бібліотек і музеїв України (1574-1923) як складова частина репертуару української книги». Продовжується безплідне, але пихате теоретизування, методологізування, організування, безконечне дебатування. Аби лише не було конкретної роботи. Товчемо далі.

Хто все ж таки винен і на кому лежить відповідальність – посередня та безпосередня – за те, що трапилося і діється далі? На Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства Національної академії наук України, яке 1989 р. прийняло постанову про гігантоманійний проект і не завдало собі жодного труду його контролювати. На безпосередніх виконавцях – Центральній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського НАН України та Національній парламентській бібліотеці України Міністерства культури України. На тих, що мали і мають здійснювати науковий патронаж над проектом, – Бібліографічній комісії Міжнародної асоціації українців та аналогічній комісії Республіканської асоціації українознавців. Ще раз: товчемо далі.

Після негативної рецензії ЦНБ з 9 квітня 1992 р. на видання «Меженківської картотеки» 1798-1914 рр., у лютому 1994 р. було підготовано – вже для дирекції Інституту української археографії Академії наук України – остаточний проспект цього видання. Він був схвалений як Львівською науковою бібліотекою АН України, так і київським Інститутом української археографії АН України та його Львівським відділенням. Перший том «Меженківської картотеки» передається науковій громадськості.

* * *

Є кілька тверджень, які, принаймні з точки зору нормальної логіки, не підлягають сумніву. До них я залічую два:

перше, що історія української книжки – включаючи ретроспективну бібліографію цієї ж книжки – це одна з ділянок історії української духовної культури;

друге, що українська книжка – це книжка українською мовою.

Було зроблено дуже багато для того, щоб поставити під сумнів (з остаточною перспективою – звести нанівець) ці два, здавалося б, фундаменталь-

ні твердження. Наступ на них вели з двох протилежних позицій. Першої – відверто антиукраїнської, при якій заперечувалося (для камуфляжу – не завжди цілком відверто, так як у 1933-1934 рр.) існування питомо української національної духовної культури, а її підміняли територіальним принципом («культура України» і, відповідно, не «українська культура», або й навіть «українська культура», але не в національному, етнічному розумінні, а «українська» в географічному, територіальному, при якому навіть кидати погляд за межі колись – Української РСР, а тепер України просто заборонено, бо це вже прояв націоналістичного імперіалізму). Відповідно до такої, по суті, фальсифікаторської термінології, «культура України», «українська культура» – це культура всього населення України, незалежно від національностей в минулому та сучасному. Виходить славнозвісний інтернаціональний коктейль, в якому зі скрипом допускаються етнічні різновидності, але при якому рішуче забороняється виділяти, досліджувати окремо, може й культивувати культуру окремої української етнічної нації. Основний критерій: інтернаціональна, а навіть багатонаціональна Україна, в якій існувала та існує «культура України» чи «українська культура», зведена до культури населення певної географічної території. Такий собі космополітичний гібрид, а не культура окремої нації.

Похідним від цієї антиукраїнської позиції в розумінні «культури України», «української культури» виявилось толкування поняття «української книжки». Українські книжки – це, мовляв, усі книжки, які друкувалися і друкуються в межах сучасної державної території України (ще донедавна УРСР), незалежно від мови, якою вони друкувалися. Ми, мовляв, прогресивні, ми інтернаціональні, ми антинаціоналістичні, ми демократичні, ми космополітичні – і в дусі таких ідей інтерпретується поняття «української книжки». Найяскравіше ця точка зору виявилася у згаданому вже вище писанні І. Вовченка, що виступив з запереченням мовного принципу як підстави семантики терміна «українська книжка», твердив про необхідність «послідовного використання територіального принципу», а в своєму заідеологізованому інтерпретаторстві дійшов до того, що відносно виникнення «перших бібліографічних репертуарів книг на Україні» у 80-х рр. XIX ст. оголосив: «їх поява тісно пов'язана з національно-визвольною боротьбою українського народу»²⁵. Таке твердження в самій своїй суті (незважаючи на псевдоурапатріотичне оформлення) є абсурдним спотворенням, бо національно-визвольна боротьба, якщо проявлялася, то цілком певно не шляхом складання бібліографій. Та в світлі таких деформованих поглядів стало зрозумілим не менш абсурдне

²⁵ Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України... – С. 95, 97 (цитата зі с. 95).

оголошення в 1933-1934 рр. книжкового репертуару «націоналістичним», «фашистським». В ньому ж побачили також прояв «національно-визвольної боротьби» відомо проти кого.

Як це не дивно і не парадоксально, але в сучасній українській культурології нігілістичне, «інтернаціоналістське», космополітичне ставлення до історії культури України – історії української культури в географічних територіальних межах – підхопили примітивізовані урапатріотичні кола. Правда, вони розширили це поняття поза державні межі (бо є ж українська діаспора!), але тому, що все населення України – це єдина українська політична чи громадянська (*civic*) нація, незалежно від окремих національностей, отже, і культура цієї цілком штучно утвореної політичної нації – це не просто українська культура, а українська національна культура (тут досить підступно було використано семантичну нетотожність понять «нація» в англійській та українській мовах). Таким чином, до сконструйованої штучно «української національної культури» було зараховано прояви духовної культури інших народів, які проживали або проживають в Україні: росіян, поляків, євреїв, угорців, кримських татар, караїмів і т. д., і т. д.²⁶ Просто, ясно і – патріотично, а якщо по-загарбницькому по відношенні до духовних культур інших народів, то можна покликатись на аналогії у випадку конструювання термінів «американська культура», «російська (российская) культура».

Згідно з такою «теоретичною» базою виникло і почало пропагуватися відповідно деформоване поняття «українська книга»: всі книги, видані в межах державної території України від 1574 р. (отже, і всі книжки, наприклад, мовами старогєбрейською, ідиш, кримськотатарською, караїмською, вірменською, не кажучи вже про російську, польську, німецьку, румунську – молдавську, угорську, грецьку – еллінську, грецьку – урумську, болгарську і т. д.), + книжки українською мовою, видані поза державною територією України, + книжки українських авторів, друковані будь-якою чужоземною мовою (отже, й перекладені китайською, гінді, есперанто і т. д.).

Позиції обох напрямів – антиукраїнського територіального і урапатріотичного глобального – зімкнулися. Вони довели до нездійснених в сучасному моменті гігантоманійності проектів, до заперечення принципу культурологічної науковості, врешті до провалу (і надовго) проекту «Репертуар української книги 1798-1916 рр.». Результат дій обох напрямів виявився єдиний: над таким репертуаром працювати нічого. Тому й не працюють.

²⁶ У мене була нагода виступати проти такої інтерпретації поняття «українська культура». Див.: *Дашкевич Я.* Куди показує компас? Про концепцію п'ятитомної «Історії української культури» // *Його ж.* Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. – Київ, 1993. – С. 33-42.

Який же вихід з цього, здавалося б, зачарованого кола, що обома напрямами пропагується як останнє слово науки та одночасно сприяє конкретній бібліографічній бездіяльності?

Не маю наміру викладати з усіма аргументами семантику понять «українська духовна культура» та «українська культура», але здається, що тут вихідними пунктами є два незаперечні положення: 1) що українська духовна культура – це духовна культура українського етносу, української етнічної (а не політичної) нації²⁷; 2) що українська книжка – це книжка українською мовою (в усіх її історичних, територіальних, діалектних різновидностях). Відносно поняття «українська книжка» існує повна паралель до поняття «українська література». Так, як українська художня література – це література українською мовою (знову ж в її історичних, територіальних, діалектних різновидностях), так і українська книга – книга українською мовою. Як відомо, протягом довгих десятиріч українська мова дуже дратувала всіх ворогів української нації; деякі ж недалекоглядні дослідники свідомо пішли на спробу національної гібридизації, міфічної інтернаціоналізації, космополітизації поняття «українська література», бо, мовляв, український народ завжди був не одно-, а дво-, три-, багатомовний – відповідно до цього формувалася і його література. Незважаючи на настирливий натиск нігілістів різних напрямів, залишається і залишиться непорушним принцип про те, що однією з основних (якщо не визначальною) ознак нації як суспільної категорії залишається окрема мова. Тому й генеалогічний ряд «нація – мова – література – книжка» є ще досі непорушним.

Питання мовної характеристики української книжки я викладав неодноразово²⁸, і тут немає можливості все це повторювати знову, хоч і включення деяких неукраїнських – за зовнішнім оформленням – видань (збірок фольклору, видань історичних документів, друків церковнослов'янською мовою в українському варіанті, галицьким, закарпатським, буковинським

²⁷ Див.: *Дашкевич Я. Р.* «Не може бути української культури без духу української нації» // Родовід. – Черкаси, 1991. – № 2. – С. 6.

²⁸ Вперше ще 1945 р. Див.: *Дашкевич Я.* Мовні проблеми «Бібліографії української книги 1789-1914 рр.» в Галичині та на Закарпатті // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотечі АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 30-32 та обговорення: Там само. – С. 33. Востаннє формально – на Республіканській науковій конференції в Києві 1991 р.: Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1917 рр. // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 37-39. Протестуючи проти російськомовного оформлення запрошень і видання тез цієї конференції, я особисто в ній участі не брав.

«язичієм», книжок з паралельними українськими і неукраїнськими текстами, з частиною тексту українською мовою) до сьогоднішнього першого тому (та й до дальших томів) може виглядати, на перший погляд, незрозумілим. Розгляд таких саме видань за їхнім змістом доведе правильність застосування мовного принципу при визначенні поняття «українська книжка». Так, як і правильність, в першу чергу, культурологічного підходу до проблеми репертуару.

* * *

Завершуючи передмову, необхідно відповісти на питання, поставлене на початку: чому «Репертуар української книги 1798-1916» мати і хотіли, і не хотіли, та мати і могли, і не могли – як виходить і досі. У 1933-1934 рр. «аргументи» проти репертуару були грубі, брутальні, неправдиві, але, по-своєму, чесні й відверті своєю антиукраїнською сутністю. У 1989-1995 рр. «аргументи» стали підступнішими, наукоподібними. Та ефект в обох випадках було досягнуто потрібний: щоб репертуару української книжки в жодному випадку не було. Отже: в чому ж причина неодноразового припинення праці над репертуаром або зведення її нанівець чи на манівці?

По-перше – патологічний антиукраїнізм, що хитається від брутальної заборони «фашистського» репертуару до хитромудрого дискутування на тему визначеності-невизначеності змісту поняття «українська книжка». До цього антиукраїнізму якимось досить органічно приєднався синдром антигаличанізму. Як відомо, після заборони українського друку в Росії, видання українських книжок протягом майже півсторіччя здійснювалося в Галичині. Такі були історичні реалії, які також дратують особливо тих, яких мислення будувалося і ще досі будується не на понятті соборності нації, а на протиставленні «східняків» і «західняків».

По-друге – русифікаторство, поєднане з національним нігілізмом теорією меншевартості всього українського. Ця друга сторона антиукраїнізму довела до впертого намагання утвердити територіальний, географічний принцип (Україна – це лише територія, а українці – це не окрема тепер, дивно, державна нація). Дуже зручним та примхливим виявилось бажання втопити репертуар української книжки у великій масі книжкової продукції російською (а також польською, німецькою, угорською) мовою, доводячи, з одного боку, що українська мова не могла бути мовою української культури, бо культурні навіть українці, щоб висловитися, мусіли користуватися іншими «культурнішими» мовами. При таких поглядах можна було далі культивувати ідею української меншевартості, замаскувати переслідування української мови, культури, видавничої діяльності в Росії. Та й одночасно втопити саму ідею репертуару української за мовою книги в гігантотоманійних проектах.

По-третє – антинауковість, при якій було абсолютно відкинено джерелознавчий принцип (адже чимало українських книжок цього періоду не збереглося цілком або збереглося в унікальних примірниках в збірках, розкинутих по цілому світі). Для того, щоб за всяку ціну не допустити до створення репертуару, побудованого за джерелознавчим принципом – на підставі використання різноманітних письмових джерел та й, очевидно, автопсії оригінальних збережених примірників. Тому наукову бібліографію підмінили комп'ютерною базою даних та зведеним каталогом (в основу яких було покладено, очевидно, реально нездійснимий протягом близького часу гігантоманійний проект) книжок в основних великих бібліотеках України. Тому 1992 р. компетентними рецензентами було відкинено проект публікації «Мезенківської картотеки», побудованої за джерелознавчим принципом.

По-четверте – бюрократизм організації та виконання праці. Безконечні диспути над теоретичними «принципами», дискусії, що тонули в глибокодумному пустослів'ї, під яке підводили «наукову» базу. Небажання зайнятися конкретною практичною роботою підмінили видимістю праці, фіктивною працею. Все це методи, що мають багаторічну традицію і пишним квітом розквітають досі.

По-п'яте – некомпетентність, викликана як відсутністю висококваліфікованих кадрів в середовищі проектодавців, так і небажанням притягнути небагатьох компетентних українських фахівців або підготовляти кадри нових спеціалістів (навіщо ж загрозлива конкуренція). Як наслідок – поспішне перетасовування співробітників, термінологічна плутанина (чого вартє, наприклад, проголошення книжки «документом» або нерозуміння суті терміна «україніка»), перетворення – при теоретизуванні і при практичному вирішуванні питань – окремих казуїстичних випадків у непрохідні перешкоди, трансформування форми і змісту проектів з одних в інші (бібліографія – база даних – зведений каталог) без усвідомлення того, що наукова бібліографія – це ділянка книгознавства і, відповідно, ділянка історії культури, а база даних, зведений каталог – це бібліотекознавство та його інформаційна система. Далі ж – некритичне перенесення моделей з Заходу (бо це модно), таких, що цілком непристосовані до українського контексту. А, може, найгірше – байдужість до книжки як прояву людської духовної культури та відсутність любові саме до української книжки як високого прояву української культури, культури української нації.

З усіх цих причин досі репертуару за 1798-1916 рр. немає, а ігри довкола нього продовжуватимуться далі.

Тому, як це не сумно, до сьогодні останнім словом української наукової бібліографії залишається картотека, складена в 1946-1948 рр. Публікуючи картотеку, ми цілком свідомі того, що видаємо одночасно археографічну

пам'ятку з ділянки історії української культури, з ділянки українських книгознавчої і бібліографічної наук. Пам'ятку тих наук, яким не давали розвиватися колись і не дуже сприяють розвиватися тепер. До завершення репертуару згідно з параметрами сучасної наукової бібліографії залишилося і багато, і мало. Мало, якщо зможуть і захочуть; багато – якщо темні сили далі творитимуть перешкоди на шляху українського національного відродження. В такому чи іншому випадку, публікація картотеки 1798-1916 рр. (маємо надію, що видання це буде завершено) залишиться реальною підвалиною під майбутню наукову бібліографію української книжки.

«Репертуар української книги 1798-1916. Матеріали до бібліографії» – це свідчення про людей, творців книг, людей великих і малих, діячів культури, політики, суспільного життя та взагалі представників життя українського народу, тих, яких вже немає серед живих. Пам'яті про них присвячується це видання.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-4/2: Папка № 599 «Репертуар української книжки II». Машинопис, 28 арк. Без першого абзацу опубл.: *Дашкевич Я.* Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Репертуар української книги, 1798-1916: Матеріали до бібліографії / Упоряд., підготов. до друку та прим. Л. І. Ільницької; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 1995. – Т. 1: 1798-1870. – С. III–XVIII.

«РЕПЕРТУАР УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ 1798-1916» ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Сьогоднішній четвертий том «Матеріалів до бібліографії»¹ (це згідно з підзаголовком видання) – майже половина мети. До завершення проекту залишилося ще шість томів, можливо сім, якщо враховувати, що в цьому останньому томі буде вміщено додаткові узагальнюючі покажчики. Незважаючи на те, що видання «Меженківської картотеки» – це ще не завершена наукова бібліографія, а лише археографічна публікація, вже перші три томи виявилися корисними не лише для науковців-книгознавців, але й в практичній довідковій роботі. Про це свідчать подекуди в наукових бібліотеках зчитані майже «до дірок» перші томи. Та й вимога, яку керують до видавців і упорядників, щоб хоча перший том було перевидано. Тим більше, що він побачив світ у 1995 р. в досить скрутних умовах, на поганому недовговічному папері². Так чи інакше, опубліковані у вигляді джерела до історії українського книгознавства та бібліографії томи «Репертуару» вже перетворилися в джерело до інших ділянок гуманітарних досліджень.

Четвертий том, який ось передається до рук читачів та користувачів, важливий тим, що в ньому завершується, між іншим, також публікація «Української бібліографії Австро-Угорщини 1887-1900» Івана Левицького – останнього четвертого тому цієї праці (т. I–III побачили світ ще у 1909-1911 рр.), що зберігся в рукописі й ніколи не друкувався. Згідно з концепцією картотеки «Репертуару», з цього рукопису було виписано (а при підготовці даного тому ще раз зчитано з оригіналом і виправлено) відомості, що стосувалися книжок.

Вже нині, на підставі приблизних підрахунків, для яких вихідним пунктом став характер матеріалів, використаних при складанні картотеки «Репертуару», можна досить обґрунтовано твердити, що після завершення видання

¹ Репертуар української книги, 1798-1916: Матеріали до бібліографії / Упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич; відп. ред. Л. І. Крушельницька; НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка; Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – Львів, 1999. – Т. 4: 1895-1900. – 488 с.

² На це цілком слушно звернули увагу американські рецензенти перших двох томів репертуару. Див.: Slavic Review. – 1997. – Vol. 56. – P. 605 (Автор нотатки – RB [Robert Burger]).

усіх томів у них буде відбито яких 85-90 % книжок українською мовою, надрукованих у 1798-1916 рр. Таким чином «Матеріали до бібліографії» можуть перетворитися в основу наукової бібліографії української книги 1798-1916 рр., проведеної *de visu*, не кажучи вже про незаперечне значення багатотомника для наукової та довідкової праці.

У передмові до першого тому «Репертуару»³, а також в статтях, присвячених як «Репертуарові», так і його творцеві Юрі Меженкові, у мене вже була можливість викласти перипетії цього задуму, висвітлити перешкоди, які виникали на шляху його реалізації (перешкоди, в першу чергу, політичні), і тепер немає потреби детально повторювати все це заново. Деякі прояви голобельної критики, що супроводили вихід у світ першого тому «Репертуару», явно скеровані на те, щоб дезорієнтувати та дезінформувати читачів і користувачів «Репертуару» (а може, і вплинути на його видання), примушують коротко в'яснити деякі питання, яким знову (вже невідомо котрий раз) намагаються нав'язати фальшиву дискусійність.

Рецензію Р. Жданової⁴ треба, без сумніву, вважати проявом великої сміливості. У згаданій вже вище передмові 1995 р. до першого тому «Репертуару» я згадував некомпетентність як одну з причин (правда, другорядних) затримок і перешкод на шляху складання бібліографії української книжки 1798-1916 рр. Бо для того, щоб писати наукову рецензію на таку важливу книгознавчу тему, треба продемонструвати, з одного боку, знання історії української книжки, а з іншого боку, наявність хоча б елементарних знань з історії української бібліографії (є така наука).

В наш час виступати проти включення до поняття «українська книжка» видань, писаних різними мовами української літературної, церковної та розмовної мов, а тим більше, проти графічних варіантів передачі української мови – це значить просто не розуміти (або не бажати розуміти) проблему. У XVIII–XIX ст. на західноукраїнських землях у ролі літературної української мови функціонували два її різновиди: архаїчна або архаїзована змішана мова (з великим відсотком церковнослов'янських слів, а також інших запозичень), що вважалася літературною мовою вищого стилю (противники цієї мови придумали для неї назву «язичіє» з явно злбним відтінком), та народна мова, що швидко здобувала позиції літературної мови. Це був оправданий еволюційний процес, який не дає підстав вважати т. зв. язичіє неукраїнсь-

³ Дашкевич Я. Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Репертуар української книги 1798-1916. Матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. I: 1798-1870. – С. III–XVIII. Тут також бібліографія попередньої літератури.

⁴ Жданова Р. Ще раз про український бібліографічний репертуар // Вісник Книжкової палати. – Київ, 1997. – № 1. – С. 9-11; № 2. – С. 6-8.

кою мовою. Не кажучи вже про те, що досі є європейські народи, що користуються двома різновидами літературної мови: високого, врочистого стилю і популярного, повсякденного. Це, наприклад, норвежці й греки.

Церковнослов'янська мова, якою на західноукраїнських землях (а також, наприклад, у Відні) видавалися богослужбові та інші книги конфесійного призначення (для Греко-католицької церкви), була церковнослов'янською мовою української редакції з українською вимовою, українським помітним впливом на лексику та синтаксис. Ця мова дуже відрізнялася від московського канону, запровадженого в Східній Україні, де в церковній практиці було заборонено вживати західноукраїнські видання як чужі й неканонічні. Не видно перешкод, чому б такі видання – церковнослов'янською мовою української редакції – не залічувати до українських книжок. Не треба змішувати такі видання церковного призначення з книжками, друкowanими українською мовою (високим або популярним стилями) кириличним шрифтом, який на західноукраїнських землях вийшов з ужитку в повсякденній практиці набагато пізніше, як на сході України (де був Петро I зі своїми указами).

Латинський шрифт застосовувався досить рідко для друкування книжок для тих прошарків українського населення, що краще знали латиницю у польському чи угорському графічних варіантах. Мова таких видань – українська (деколи з впливами місцевої архаїзованої літературної традиції, деколи з елементами говірок), і їх приналежність до української книжки не підлягає сумніву.

Є наукові підстави зараховувати до українських книжки з текстами російською та українською мовами в межах однієї книги. В таких випадках зовнішнє оформлення книги здійснювалося, майже як правило, по-російському. Поруч з популярними виданнями («для народу» – пісні, вірші), в цю категорію входять також наукові видання з записами українського фольклору, з текстами українських документів, хронік, листів і т. д. минулих сторіч – тобто з текстами історичних джерел.

Все це не так важко засвоїти. Очевидно, при бажанні засвоїти.

Незнання історії української бібліографії проявляється хоча б в тому, щоб таких вчених, як, наприклад, Олександр Андрієвський, Сергій Єфремов, Михайло Комаров, Іван Омелянович Левицький, Федір Максименко, друкovanі й рукописні праці яких розписані в «Меженківській картотеці», обзивати «ентузіастами-аматорами» в ділянці книгознавства. Для того, щоб розкидатися такими епітетами, справді треба мати велику сміливість і мінімум знань. Неправдивим є також твердження рецензентки, що, мовляв, картотека складена лише на підставі друкovanих (отже: загальнодоступних) джерел. Важко сказати, як Р. Жданова читала «Список скорочень джерел» у т. I, якщо вона не помітила, що було використано картковий каталог

Бібліотеки Академії наук УРСР у Києві; картковий каталог Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка (у 1945-1948 рр. це був уже каталог українського відділу Філіалу Бібліотеки АН УРСР); доповнення до української бібліографії М. Комарова, складене Ф. Максименком; матеріали Ярослава Стешенка – це все рукописні праці. При чому каталог Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка писався на картках великого формату (за пруським зразком), на яких можна було вмістити не лише формальний опис книжки, але й додаткові відомості. Авторами цього каталогу були такі особи, як Михайло Павлик, Володимир Дорошенко, Іван Кревецький, Марія Деркач – в розумінні рецензентки, очевидно, також «ентузіаста-аматори».

Хоча Р. Жданова весь час піклується високим теоретичним рівнем репертуару, не можна сказати, що вона сама вживає осмислену термінологію. Бо «український бібліографічний репертуар» – це, якщо хоча б поверхово вдуматися, репертуар українських бібліографій. Так, як театральний репертуар – це перелік театрів та вистав у них. А йдеться ж, відомо, про «репертуар української книги» чи «український книжковий репертуар». Поняття в цьому випадку набирає потрібного змісту.

Якоюсь невмотивованою злобою і недобррозичливістю віє від слів рецензентки, коли вона іронізує на тему рукопису першого тому «Бібліографії української книги», що охоплював роки 1798-1860 та не зберігся. Прочитую: «... у своїй статті (йдеться про передмову до т. I «Репертуару». – Я. Д.) Я. Дашкевич пише, що перший том був підготовлений до друку, матеріал був опрацьований *de visu*, але нібито він згубився. Кожен бібліограф скаже, як і я: це просто смішно. Де опрацьовувалися книги візуально, в яких бібліотеках, хто їх опрацьовував, за якою методикою і як встигли зробити це за такий короткий строк?» Це камінь не лише в мій город, але більше в город Юри Олексовича. Але тому, що його давно немає серед живих, постараюсь відповісти я. Тим більше, що Ю. Меженкові адресуються ще такі слова, як «безліч проблем не було розв'язано», «непродумана методика роботи», «невизначена чітка програма», «не були опрацьовані питання організації методів роботи», «відсутність концепції» і т. п. Такі слова – це також результат великої відваги. Бо організаційні таланти Ю. Меженка, продуманість до деталей різних сторін велетенських за обсягом робіт (наприклад, бібліографії російської періодики 1901-1916 рр., бібліографії російських бібліографій) відомі в колах фахівців. Якщо вони не є відомі рецензентці, а українським та американським працям про Ю. Меженка вона не вірить, то варто познайомитись з тим, що про нього пише російська наука⁵.

⁵ Див.: Соколинский Е. К. Ю. А. Меженко. Библиограф на ветрах истории. – Санкт-Петербург, 1998. – 248 с. – (Деятели Российской национальной библиотеки).

Чи під глузуванням на тему першого тому за 1798-1860 рр. підпишеться кожний бібліограф, як хоче Р. Жданова, я сумніваюся. Бо не кожний бібліограф так засліплений тупим і бездушним булгаковським «рукописи не горять». Ах, як добре горять рукописи та книжки, кому як кому, а колишній співробітниця колишньої Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України треба б знати. Бо дим від пожарищ у згаданій бібліотеці ще висить у повітрі, а керівництво НАН досі не дало відповіді на питання про те, скільки було спалено, знищено, викрадено з бібліотеки, що має тепер назву Національної бібліотеки України. Як і відмовляється публікувати матеріали про палія Погружалського.

Перший том за згадані роки був опрацьований *de visu* на підставі фондів Бібліотеки АН УРСР у Києві (яку тоді ще ніхто не палив) та фондів Львівської філії Бібліотеки. Їх, в основному, вистачало. Що вистачало, можна переконатися на підставі покликань в т. I «Репертуару». Опис примірників, які не вдалося розшукати в оригіналі, було взято з бібліографічних джерел. При прогалинах, яких виявилось не так багато, було використано фонди Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, де Ю. Меженко працював раніше довгі роки. Всі описи було зроблено на підставі інструкції, яку підготував Ю. Меженко.

Вони були переписані на машинці у двох примірниках. Для пошуків оригінальних примірників видань використовувалися відомості з робочої картотеки. Інструкція (та описи) склалися дуже докладно за типом правил для опису стародруку. Тому враховувалися відмінності між різними примірниками книжок однієї назви: різниці в папері (для кращих і звичайних частин накладу), в обкладинках та палітурках і написах на них, не кажучи вже про різний обсяг. При цій нагоді, зокрема, вдалося виявити різні варіанти видань П. Куліша – варіанти з додатковими сторінками, які він не подавав на затвердження цензури. Що ще? Було виготовлено два примірники машинопису цього тому. Про київський нічого не знаю, але при варварському ставленні до картотеки «Репертуару» в Києві можна уявити собі його долю. Львівський примірник (після заборони працювати далі над «Репертуаром») зберігався у мене дома. Після арешту в грудні 1949 р. частину бібліотеки моєї матері Олени Степанів та моєї було перевезено до приміщення сучасної Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, а особисті й наукові архіви, решту бібліотеки було викинено з другого поверху на вулицю, на сніг. Туди ж пішов, очевидно, і підготований машинопис тому I-го. Зрозуміло, це є причина до сміху, що й Р. Жданова робить.

Для того, щоб не образити попередній режим, Р. Жданова послідовно пише про «ідеологічні причини» припинення праці над «Репертуаром», а коли вже навіть «ідеологічні причини» їй перешкоджають, вона відверто

вимагає: «Відкинемо ідеологічні моменти». Не з ідеологічних причин заборонили працю над «Репертуаром», а з яскраво виражених політичних. Бо політичною і терористичною була боротьба з українською наукою і культурою під приводом винищення «українського буржуазного націоналізму». І нічого закривати на це очі, замаскуючи шовінізм та антиукраїнізм «ідеологічними причинами». До речі, рецензентка здобулася ще на одну метаморфозу. Заперечуючи аргументи, які свідчать про те, що причинами перешкод у виконанні «Репертуару» були патологічний антиукраїнізм, русифікаторство, антинауковість, бюрократизм, некомпетентність, вона оголосила, що я виступаю проти патріотів і ентузіастів. Що ж, вольному воля, як себе називати.

Для Р. Жданової характерний своєрідний комп'ютерний фетишизм. Такий комп'ютерний синдром питомий для тих, що вперше зустрічаються з новою технікою. Поступово він проходить, але деколи залишається назавжди у вигляді комп'ютерного комплексу. Не підлягає сумніву, що комп'ютерні програми полегшують та пришвидшують бібліографічний опис, складання баз даних, публікацію, але це ще не значить, що бібліографії докомп'ютерної ери – це все примітивна аматорщина, як цього хоче рецензентка. Бо навіть найдосконаліший комп'ютер сам, без людини, не зможе описати жодної книжки. І з цим треба погодитися.

* * *

Якось вже незручно вриватися в давно відчинені двері з вже, здавалося б, вирішеною проблемою, що таке українська книга, тобто книга українською мовою – в широкому розумінні цього поняття та згідно з тими мовними критеріями, які вже викладено вище. Але на сторінках «Вісника Книжкової палати» знайшовся союзник Р. Жданової – Лев Гольденберг⁶, – що примушує мене хоча б коротко повернутися до питань, викладених у передмові до т. I «Репертуару».

Для того, щоб зрозуміти глибинні причини виступу цього дослідника, вихідця з середовища євреїв російської культури, проти української книжки (книжки українською мовою), треба зрозуміти ментальність середовища. Для нього різниці між українською та російською культурою (для прикладу) практично немає або існує лише якась умовна межа між великоросійським та малоросійським. Прихильники таких поглядів є й досі серед російських шовіністів, отже, якоїсь особливої специфіки немає. Не дуже чітко формулюючи теоретичні підстави своїх «роздумів» (бо їх по-науковому справді сформулювати дуже важко, якщо не неможливо), Л. Гольденберг нібито схиляється до територіального принципу. Українська, отже, книга – це для нього

⁶ Гольденберг Л. Репертуар української книги. Чергові роздуми навколо давньої проблеми // Вісник Книжкової палати. – Київ, 1997. – № 9. – С. 16-18. Там же огляд деякої літератури до теми за 1995-1996 рр.

всі книжки, що друкувалися на території, скажімо, Української РСР від XVI ст. досі. (Що Української РСР у XVI ст. ще не було – це дрібниця, а що українські книжки друкувалися поза цими межами – це друга дрібниця, бо це вже не українські книжки, а книжки іншої держави і нації, в американському розумінні). Однак, щоб не залишати так сконструйованій «українській книжці» надто багато книговидавничих здобутків, Л. Гольденберг об'єднує ту фіктивну Українську РСР лише до Східної України і заперечує застосування територіального принципу до «книг, надрукованих на територіях, які порівняно недавно увійшли до складу сучасної України (Західна Україна, Буковина, Закарпаття, Крим), оскільки переважна частина друкованої продукції на цих територіях ніякого відношення до української книги та українського книгодрукування не мала». Отже, залишається штучно сконструйований великоросійсько-малоросійський коктейль («все равно»), і це лише для території Східної України. Тенденція ясна.

Залишаючи на боці інші роздуми Л. Гольденберга, в яких він плутає питання бібліотечних каталогів з науковою бібліографією, а, вже за американським зразком (автор недавно поміняв колишній СРСР на нову батьківщину США), намагається запроваджувати своє розуміння «національна» і «державна» бібліографія для України (забуваючи, що ці терміни в англійській мові мають цілком іншу семантику, як в українській, а також, що вони не придатні для нації, яка століттями була без власної держави), необхідно ще раз звернути увагу на безплідність таких псевдонаукових дискусій. Досі ще існують такі «теоретики», що заперечують самостійність української мови, української літератури, а навіть української держави, то чому б їм не заперечувати українську книжку? Та з наукою все це немає нічого спільного. Зі свого боку, я б не наважився російську книжку колишньої Української РСР, об'єднаної до Східної України, залічувати до української. Немає в мене такої сміливості. І, думаю, така агресивність і загарбництво у відношенні до книжкової культури північного сусіда цілком зайві і не потрібні. І також, в даному випадку, все це не має нічого спільного з наукою.

А все ж таки поставимо питання відверто, чому не можна (не треба, не вільно, заборонено) складати бібліографію української книжки – української за мовними ознаками:

1. Для того, щоб замаскувати або й заперечити заборону друкувати українську книжку в межах Російської імперії від Емського указу 1876 р., що яскраво свідчить про національну дискримінацію та національні переслідування всього українського.
2. Щоб довести нібито відвічну двомовність – малоросійсько-великоросійську (українсько-російську) та фактичну велику перевагу російської книжки, друкованої в Україні.

3. Щоб заперечити роль Галичини як осередка збереження української культури, також книжкової (до речі, термін «П'ємонт» для Галичини запровадили саме східні українці, визначаючи якраз так її роль).
4. Щоб применшити роль революції 1905-1907 рр. в Росії, яка спричинила вибух української книги, що почала виходити явочним порядком, незважаючи на російські заборони.

* * *

Врешті доводиться мені відповісти на закиди Р. Жданової, зроблені *ad personam*, тобто на мою особисту адресу. Вони дуже далекі від етичності та коректності, а в необізнаного читача «Вісника Книжкової палати» можуть викликати неправильне уявлення не лише про наукового редактора «Репертуару», але й про сам «Репертуар».

Рецензентка т. I «Репертуару» твердить, що Дашкевич «особливо підкреслив свій внесок у цю роботу» (тобто у створення «Репертуару»). Не знаю, на підставі чого Р. Жданова дійшла до такого висновку, бо в усьому, що писав Дашкевич, підкреслювалася роль ініціатора і творця ідеї та її здійснення саме в таких параметрах, в яких готувалася картотека «Репертуару», видатного українського вченого, літературного критика, літературознавця, колекціонера Юри Меженка. Це ім'я, до речі, Р. Жданова згадала лише один-єдиний раз. Загальне керівництво Ю. Меженка відзначено в кожному томі «Репертуару української книги 1798-1916». Треба хотіти лише це прочитати.

Рецензентка переконує, що «в 80–90-ті роки очолити і продовжити її (працю над формуванням львівської картотеки. – Я. Д.) йому ніхто не заважав», бо лише «в 1945-1948 роках йому не давали завершити цей проект через ідеологічні перешкоди» (знову ця ідеологія!). Пишучи свою рецензію, Р. Жданова підписала себе титулом «головний бібліограф науково-бібліографічного відділу Національної парламентської бібліотеки України». Як головний бібліограф, спеціаліст, вона дуже просто могла заглянути до книжечки «Ярослав Романович Дашкевич. Біобібліографічний довідник», виданий у Києві 1993 р. (отже, 3-4 роки до написання рецензії), і з неї довідатися, що в 1978-1990 рр. Дашкевич був безробітним; безробітним не з ідеологічних, а з політичних мотивів. А про повернення до реалізації «Репертуару» Дашкевич почав виступати та писати від 1987 р. починаючи. Тому досить скептично можна ставитися до твердження, що цю ідею висунув ледве чи не вперше «ентузіаст, патріот» 90-х рр., «тодішній директор Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського», який, до речі, знав про виступи і статті Дашкевича.

Р. Жданова скаржиться, що «у працях Я. Дашкевича ні на теоретичні, ні на практичні питання (в зв'язку з «Репертуаром». – Я. Д.) відповіді не

знайшли. Хоча це не дивно, щось бібліографічних посібників, підготовлених ним, я не зустрічала». Нічого дивного, що не знайшла і не зустрічала. Бо теоретичні й практичні питання було вирішено Ю. Меженком ще у 1945 р. – вони були втілені у київській та львівській картотеках «Репертуару», а тепер реалізуються в багатотомному виданні. Що, очевидно, не в силі зупинити (як бачимо) безплідне теоретизування чи підсовування бібліотечних каталогів під видом «Бібліографії української книги 1798-1916». Не дуже зрозуміло, чому Дашкевич мав писати бібліографічні посібники.

Кінцевий акорд цієї статті не є приємний, але нав'язаний іншими, й тому потрібний та необхідний.

Видання «Репертуару української книги 1798-1916» продовжується і, маємо надію, завершиться без перешкод, щоб стати, згідно з задумом мого вчителя в ділянці бібліографії Юри Меженка, тривким фундаментом для складення наукової «Бібліографії української книги 1798-1916». Вона дуже і дуже потрібна українській науці.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. Р.* «Репертуар української книги 1798-1916» продовжується // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.* – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 486-495.

ПІСЛЯСЛОВО ДО ОСТАННЬОГО ТОМУ [«РЕПЕРТУАРУ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ 1798-1916»]

«Кінець діло хвалить» – каже українська приказка ще з давніх часів.

Ось видання «Репертуару української книги 1798-1916 рр.» закінчено, мрія Юри Меженка – та й моя, а тим більше бібліографів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України під керівництвом Луїзи Ільницької, хоча б частково реалізована в першій стадії, а саме у вигляді публікації робочої картотеки, яка дорівнює архівному документові. Коли починалася публікація «Репертуару» у 1995 р., панував у всіх нас – упорядників, редактора – настрій поміркованого оптимізму: сподівалися, що картотека, у виконання якої вкладено багато невсипушої праці й великого ентузіазму, таки побачить світ друком у повному обсязі. Останній том репертуару лежить на столі перед читачем і користувачем та є одночасно чи не найкращим доказом того, як українська культура – не лише книжкова – поволі піднімалася з колін і вже майже сто років тому могла, незважаючи на підневільні умови, пишатися певними досягненнями, також такими, що зайняли місце в скарбниці світової культури.

Так чи інакше, «Репертуар» залишається першим, хоча й дуже важливим, кроком на шляху до повноцінного охоплення української книжки на початковому етапі нової епохи в історії української книжкової культури за майже 120 років її становлення та розвитку на модерних рейках. Попереду ще велика, а навіть незвичайно велика праця над бібліографічним описом всіх збережених та над описом інших відомих нам, але, може, не збережених творів українського друку за 1798-1916 рр. При цьому не просто формальним бібліографічним (схедографічним) описом за канонами каталожної карточки, а з розкриттям змісту української книжки (творів у збірниках, розділів у дослідженнях і т. п.), її художнього оформлення (оригінальні палітурки та обкладинки, ілюстрації, спеціальні шрифти), особливостей друку (наприклад, різний папір для окремих частин накладу) тощо. Для цього мусить бути складена окрема програма. Лише в такому випадку завдання не просто бібліографів, а справжніх українських книгознавців буде виконано до кінця.

«Репертуар» вже використовується в наш час як довідкове джерело – не лише для уточнення, перевірки даних, але й для пошуку відомостей про

видання, їхніх авторів, видавців, друкарів. На «Репертуар» покликаються дослідники¹. Іншими словами, «Репертуар» увійшов у повсякденну дослідницьку практику – і це засвідчує, що колосальна праця, вкладена в його підготовку та видання, не минула даремно.

На адресу «Репертуару» лунали критичні відгуки, про які я вже згадував² і про які не варто повторюватися. Критики забувають, що, по суті, йшлося про публікацію архівного документа, хоча й дуже великого за обсягом, який вдалося частково уточнювати і коментувати – та не більше. Це наукова база, яка є не лише довідковим джерелом, але має дати поштовх для дальших бібліографічно-книгознавчих досліджень і пошуків. Є ще одна особливість «Репертуару», про яку користувачам треба пам'ятати: до нього увійшли не лише видання, повністю оформлені українською мовою, але також книжки, в яких є лише частина тексту українською, публікації творів в документах старо- та середньоукраїнською мовою XIV–XVIII ст. Тобто, до змісту «Репертуару» треба ставитися глибше і уважніше, бо лише так можна збагнути його різноманітний характер та зрозуміти ідею, що пронизує «Репертуар».

Виходячи з того, що «Репертуар» є науковою базою для дальших пошуків і досліджень, треба думати, що його варто використовувати, зокрема, при виконанні рекомендації Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка започатковує міжнародну програму «Пам'ять світу», скеровану на збереження бібліотечних та архівних фондів у всіх державах. В Україні ще 15 вересня 1999 р. Кабінет Міністрів України видав постанову «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки», що передбачала, між іншим, створення Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання³. А таких раритетних видань в репертуарі багато. Треба шкодувати, що постанова Кабінету Міністрів залишилася, по суті, черговим проявом бюрократичної творчості.

¹ Наприклад: Федорук О. Матеріали до бібліографії Ганни Барвінок // Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. – Київ, 2001. – С. 502-534; Капелюшній В. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. – Київ, 2001. – С. 33-34; Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX ст. / Упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2001.

² Дашкевич Я. «Репертуар української книги» продовжується // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 486-495.

³ Див.: Ковальчук Г. Створення Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання // Бібліографічний вісник. – Київ, 2004. – № 2. – С. 2-10.

Одночасно з репертуаром українська бібліографічно-книгознавча література збагатилася ще іншими дотичними до тематики працями, з яких на увагу заслуговує перш за все видання: Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798-1923: Бібліографічний покажчик. – Київ, 2003. – Т. 1-3 (це перевидання раніше виданого п'ятитомника; для порівняння: покажчик налічує за 1798-1916 рр. 5 788 назв, а у «Репертуарі» Ю. Меженка за ці ж роки – 19 302 назви). Трохи дивне видання С. Й. Петрова та С. С. Петрова: Книга в Україні, 1861-1917: Матеріали до репертуару української книги. – Київ, 1997-2003. – Т. 1-5 (літери А-Д). В ньому нема покликань на джерела, правопис осучаснений. Все це потрібні й корисні видання, навіть коли вони дублюють одне одного або ідуть шляхом, вже раніше проторованим Ю. Меженком⁴. Хоча ясно, з іншого боку, що даліше дослідження має зводитися не до простого дубляжу, а до селекції, доповнення й уточнення вже зібраного матеріалу.

Видання «Репертуару» закінчено дев'ятим томом. Перші томи через великий наклад, вимушене обставинами, більш як скупе поліграфічне оформлення (папір!) наштотвхують на думку про необхідність перевидання «Репертуару» в фундаментальнішому вигляді, з єдиними для цілого видання допоміжними покажчиками. Будемо знову обережними оптимістами і віритимемо, що й таке завдання вдасться довести до кінця.

«Репертуар» закінчується 1916 роком. З цього часу минає 90 років. Українська книжка виходила, переживаючи періоди піднесення й упадку. Виходила в Україні, в суміжних країнах, в діаспорі. Виходила легально і в підпіллі. Виходила під рідною владою і під окупантами різних мастей. Її знищували різними способами, розпорядженнями літів, вогнем (згадати б аферу Погружальського з намаганням винищити видання Української революції 1917-1921 рр.). Комплектування наукових бібліотек України явно не на висоті – багато видань сучасного т. зв. приватного друку не потрапляє до бібліотечних збірок. Не легше, а, може, й складніше, виглядає забезпечення наукових бібліотек кваліфікованими кадрами, яких обмаль, а серед цієї обмалі дуже мало дослідників, закоханих в українську книжку.

Отже, що далі? Що в тому сторіччі, яке минає від 1916 року?

⁴ Не стосується хоча б згаданої праці С. Й. та С. С. Петрових. Див.: *Петров С.* Історія видання «Книга в Україні, 1861-1917: Матеріали до репертуару української книги» // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 197-205. Матеріали Петрових почали виходити в 1997 р. До цього часу вийшли два томи «Репертуару» Ю. Меженка, отже, можна було з ними ознайомитися. До 2004 р., коли побачила світ стаття С. Петрова, було видано сім (або вісім; докладні дати виходу в світ можуть не співпадати) томів цього ж «Репертуару». Незважаючи на це, С. Петров їх вперто ігнорував.

Виникає завдання продовжити репертуар та довести його до сьогоднішнього дня, щоб такий «Репертуар II» знову став базою для пошуків і досліджень, та не лише для цього: у ньому буде втілено те русло української культури, яке намагалися знецінити і знищити.

Та вона вистояла.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Післяслово до останнього тому // Репертуар української книги 1798-1916: Матеріали до бібліографії / Упоряд., підготов. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 2005. – Т. 9: 1914-1916. – С. 3-6.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПРАЦІ МИРОНА КОРДУБИ І ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ СКЛАДАННІ БІБЛІОГРАФІЇ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

Перше питання джерелознавчого характеру, яке цілком закономірно виникає в упорядників та редакторів будь-якої великої наукової праці, це питання про якнайбільш повноцінне використання джерел для даної бібліографії. Сьогодні, розглядаючи проблему кола джерел, які мусять бути притягнуті для складення бібліографії «Історія Української РСР», ми, цілком зрозуміло, мусимо зупинитися й на цьому питанні.

Я хочу звернути увагу учасників нашої наради на одне з важливих джерел бібліографії, яка планується, – на рукописну картотеку «Бібліографії історії України» професора Мирона Кордуби, що зберігається у Львові, та одночасно на інші бібліографічні праці цього автора, цінні з точки зору тих завдань, які стоять сьогодні перед нами.

Спочатку – кілька слів про самого Мирона Кордубу. Такий біографічний вступ нам потрібний для того, щоб визначити наукову вартість його бібліографічної спадщини.

Ім'я видатного українського радянського історика Мирона Кордуби належить до категорії т. зв. призабутих імен. В найновішому, другому, томі «Радянської енциклопедії історії України» йому присвячено окрему статтю, і окрема стаття про нього є також в «Українській радянській енциклопедії». Вже в цьому році ім'я М. Кордуби пригадав член-кореспондент АН УРСР Кость Гуслистий (на сторінках журналу «Народна творчість і етнографія»), пишуть про нього, як про одного з творців теорії про формування української народності, й підкреслюючи, до речі, що М. Кордуба виступав з своєю теорією як один з антагоністів етногенетичної гіпотези Михайла Грушевського. Протягом останніх років М. Кордубі було присвячено ще дві статті – мовознавця Дмитра Бучка «М. М. Кордуба – збирач і дослідник української топонімії» (в «Повідомленнях Української ономастичної комісії», вип. 3, 1967) та мою «М. М. Кордуба та його “Бібліографія історії України”» (в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1963, № 6).

Мирон Кордуба – представник т. зв. старого, дорадянського покоління істориків, якого науковий метод формувалася в школі буржуазної історіографії.

З другого боку, нам не можна забувати й про те, що в останні роки життя він завідував кафедрою вже радянського Львівського державного університету (кафедрою історії південних і західних слов'ян). Це дає право підходити до творчості й наукової спадщини М. Кордуби цілком з точки зору сучасних наукових вимог.

Як вчений, М. Кордуба пройшов добру університетську школу – вчився він у Львівському та Віденському університетах (цей останній закінчив у 1898 р.), пройшов наукову практику у віденському Інституті для австрійських історичних досліджень та у віденській Університетській бібліотеці. Перші бібліографічні огляди він почав друкувати ще перебуваючи в стінах університету – з цього часу зберіг інтерес до бібліографічної праці на все життя. Бібліографічна тематика займає серед його наукових праць (він – автор близько 400 друківаних робіт) значне місце.

В період до Першої світової війни М. Кордуба був викладачем гімназій в Галичині та на Буковині. Тоді він встановив наукові й громадські зв'язки з Східною Україною та Росією. В 1903 р. був присутній на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, в 1907 р. працював у російських архівах в Москві.

В період переслідувань української науки в Галичині польською буржуазною владою М. Кордуба активно включився в громадську роботу проти репресій. В 1921-1922 рр. він професор Таємного українського університету у Львові, в 1929-1939 рр. – професор Варшавського університету. Саме тоді він приступив – паралельно з викладацькою і великою науково-дослідницькою роботою, яку він вів у Варшаві, – до систематичної бібліографічної роботи.

В результаті всебічного вивчення поточної української історичної літератури тоді побачили світ дві великі праці М. Кордуби критико-бібліографічного характеру. В 1929 р., в другому томі міжнародного видання «Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale» («Інформаційний бюлетень історичних наук Східної Європи») була надрукована його праця «Українська історична література в Польщі. Огляд за 1927-1928 роки» (обсягом 46 стор.). В 1937-1938 рр., в т. 7 і 8 цього ж бюлетеня, друкувалася друга його праця – «Радянська українська історична література. Огляд за 1917-1931 рр.» (обсягом 277 стор.). Найбільш приваблива сторона цих видань – їх повнота. Вони містять усі наукові історичні видання на цій території за даний період. Змістовні анотації, додані до більшості згаданих у працях видань та статей, свідчать про те, що з основною літературою (в огляді за 1917-1931 рр. дається не менше 4 500 бібліографічних записів) автор знайомився особисто. Література оглядів була систематизована за окремими історичними проблемами, за тематичними або хронологічними принципами.

Огляди були написані в об'єктивістському дусі, з другого боку, однак, необхідно підкреслити, М. Кордуба не замовчував вихід в світ перших українських, написаних уже на підставі марксистської методології праць. Саме тому, що огляд за 1917-1931 рр. (написаний, до речі, по-французькому й тому доступний широким колам західноєвропейських істориків) докладно висвітлював стан історичної науки в Радянській Україні, була закладена його велика цінність в момент виходу огляду в світ. Огляди М. Кордуби, в зв'язку з відсутністю наукових бібліографічних праць з історії України в наш час, зберігають свою цінність досі. Це зрозуміли, між іншим, і в Гарвардському університеті (США), де тепер підготовляється фототипічне перевидання огляду М. Кордуби за 1917-1931 рр.

В 20-30-х рр. М. Кордуба підтримував жваві наукові зв'язки з Радянською Україною. В 1926 р. його обрали членом Археографічної комісії Української академії наук в Києві, пізніше він увійшов до складу Комісії районного дослідження Західної України при Історичній секції Української академії наук. В 1928 р., як голова Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, він відвідав Радянську Україну, виступав з доповідями у Києві.

Картотека згаданого вище огляду «Радянська українська історична література» стала ядром великої, фундаментальної «Бібліографії історії України», план якої зародився в історика на початку 30-х рр. Процес роботи над складанням картотеки бібліографії, основні принципи її складання, коло джерел, які використав М. Кордуба, вдається визначити на підставі самої картотеки, що тепер зберігається в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР у Львові, а також на підставі доповідної записки самого М. Кордуби, складеної, мабуть, в 1945-1946 рр. До цього питання я повернуся ще нижче.

Над картотекою бібліографії історик працював дуже інтенсивно. Протягом 15 років її обсяг збільшився до близько 50-55 тисяч карточок (а треба пам'ятати, що протягом цих 15 років професор займався науковою працею також в інших ділянках, читав обширні університетські курси та що, врешті, Друга світова війна припинила на кілька років його роботу над бібліографією).

В 1939 р. М. Кордуба опинився в захопленій гітлерівцями Варшаві. З великими труднощами йому вдалося виїхати самому та забрати цінні наукові матеріали – спершу до Холма, а потім до Львова. Після визволення Львова радянськими військами М. Кордуба, незважаючи на похилий вік (йому було 78 років), очолив кафедру Львівського університету, працював старшим науковим співробітником Академії наук. Весь вільний від педагогічної роботи час він присвячував своїй картотечі. Він опрацював також проект схеми бібліографії, що ґрунтувався на марксистській періодизації історії України. М. Кордуба цілком реально усвідомлював, що завдання складення повної

наукової бібліографії історії України перевищує сили однієї людини. Він вживав заходів до того, щоб у Києві та у Львові створити групи з двох-трьох працівників, при допомозі яких можна було б якнайшвидше закінчити працю. Сам історик віддавав роботі над бібліографією всі свої сили. Доповнюючи свою картотеку, він раптово захворів у читальному залі Львівської бібліотеки Академії наук УРСР – й 2 травня 1947 р. помер.

* * *

Необхідно підкреслити, що й колеги професора М. Кордуби, і його родина цілком ясно усвідомлювали собі велетенську наукову вартість зібраного ним бібліографічного матеріалу. Завдяки цьому, колосальна картотека бібліографії, що стала своєрідним символом невсипущої праці М. Кордуби, опинилася в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР у Львові – де вона й зберігається досі.

Коротко про саму картотеку та можливості використання її для тих завдань, що стоять перед упорядниками «Бібліографії історії УРСР».

В згаданій вище доповідній записці М. Кордуба писав так: «Ладжена мною бібліографія охоплює, щодо змісту, історію України в найширшому значенні цього слова, тобто не лише політичну, але й культурну та господарчу історію, суспільний та державний лад, преісторію (тобто археологію. – *Я. Д.*), краєзнавство, побут, помічні науки історії (палеографію, дипломатику, хронологію, геральдику, сфрагістику), джерелознавство, методологію, історіософію (тобто філософію історії. – *Я. Д.*) і навчання історії. Щоби не перевантажувати об'єму майбутньої публікації, полишив на боці фольклор [...]. В обсяг бібліографії включив також всі біографічні матеріали, які дадуть підставу до складення біографічного словника, картографію, видані друком портрети та фотографічні знімки осіб, праці та статті про поодинокі оселі».

Крайньою датою, до якої М. Кордуба думав довести свою бібліографію (як з точки зору подій в історії України, так і часу публікації), він поставив 1941 рік.

Картотека складена на підставі опису з автопсії книг, брошур, статей в журналах, збірниках та газетах. Як матеріал для розпису М. Кордуба використав пристатейну, внутрікнижкову бібліографію, а також фундаментальні бібліографічні покажчики, зокрема праці І. Левицького, В. Межова («Русская историческая библиография» за 1800-1851 рр.), О. Лазаревського «Указатель источников для малороссийского края» (1858), «Указатель к изданиям имп. Русского географического общества и его отделов» за 1846-1875 рр., І. Калиновича (бібліографія українознавства 1914-1923 рр.), праці польських бібліографів Е. Колодзейчика (бібліографія польського слов'янознавства за 1800-1908 рр.), Є. Барвінського, М. Фрідберга та інших (це щорічна бібліографія

польської історичної літератури за 1902-1932 рр.). Повністю розписав М. Кордуба ряд журналів (повністю – тобто не лише розписав статті й рецензії в журналах, але й розписав на карточках весь наявний у цих журналах бібліографічний матеріал) – зокрема всі радянські журнали за 1917-1931 рр., а далі такі журнали, як «Киевская старина» (за 1882-1906), «Былое» (1906-1907), «Украинская жизнь» (1912-1917), «Славянский сборник» (1875-1877), «Вольное слово» (1881-1883), «Записки Наукового товариства ім. Шевченка» (155 томів), «Україна» (1907-1911 та з 1914), «Записки Українського наукового товариства в Києві» (1908-1916), «Херсонские губернские ведомости» (1839-1888), «Херсонские епархиальные ведомости» 1860-1894, «Kwartalnik Historyczny» (1887-1939), «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» (1911-1935), «Časopis Českého Musea» (1827-1925), «Archeion» (1927-1935), серію «Biblioteka Lwowska» (37 томів), «Przegląd Historyczny» – та ряд дрібніших чи використаних фрагментарно.

Матеріал картотеки розташований в тимчасовому порядку (а не за науковою схемою, яку опрацював М. Кордуба), в такому порядку, який історик вважав зручним для постійного поповнення картотеки новим матеріалом. Половина картотеки впорядкована за тематичними рубриками та підрубриками. Найбільші й найповніші з них такі: «Археологія», «Бібліографія», «Віра і церква», «Господарство і суспільні справи», «Іконографія», «Оселі», «Устрій і судівництво». Бібліографічний матеріал з політичної та суспільно-економічної історії впорядкований за роками видання – він утворює другу частину картотеки (близько 28 тис. карток). Допоміжне, по відношенню до основної картотеки, значення мають картотеки псевдонімів та криптонімів (понад 2 200 карток) та картотека української преси (понад 3 200 карток) з позначенням тих видань, які, на думку М. Кордуби, варто переглянути при складанні бібліографії історії України.

Писав М. Кордуба свої картки дрібним, досить важко розбірливим почерком на картках з звичайного письмового паперу, трохи меншого від стандартних бібліографічних карток. До багатьох записів додані критичні зауваження історика, досить часто трапляються розгорнені анотації.

Вартість картотеки «Бібліографії історії України» М. Кордуби, безперечно, дуже велика. Велетенський, частково унікальний бібліографічний матеріал, відбитий в картотечі, має, зокрема, першорядне значення для наукової бібліографії історії УРСР, складенню якої ми присвятили свою сьогоднішню нараду.

Як можна собі мислити використання картотеки М. Кордуби в наш час?

З самою картотекою я знайомився вперше в 1961 р. – потім неодноразово користувався нею, хоча, треба сказати, при використанні її можна натрапити на ряд труднощів – причому труднощів, не обов'язково пов'язаних

з самою картотекою. Справа в тому, що Інститут суспільних наук Академії наук відноситься до того свого скарбу дуже ревниво – й досягнути до нього не дуже просто. Здається, дуже невелике коло дослідників мало можливість і шастя добратися до самої картотеки. Можна б думати, що це могло сприяти добрій збереженості картотеки – треба шкодувати, що це не так: ще в 1961 р. я ствердив, що в картотеці, яка була повністю передана до Інституту (про це існують відповідні документи), бракує дуже важливих рубрик – «Архіви», «Джерела», «Бібліологія та Краєзнавство»... З другого боку, картотека – в повному розумінні цього слова – лежить мертвим капіталом. Наскільки мені відомо, її матеріали не використовувалися досі при виконанні жодної з історичних праць, що постають в самому інституті... Питання про використання картотеки М. Кордуби неодноразово піднімалося в наукових колах – але поза стадію розмов ця справа не виходила.

Якщо запитати: чи потрібно використати картотеку М. Кордуби при складанні бібліографії «Історія Української РСР»? – відповідь може бути тільки одна-єдина: необхідно, і чим швидше, тим краще (використання картотеки може звернути увагу упорядників на важливі невідомі їм матеріали).

Як їх використати?

Відомо, що висовувалися різні проекти – від переписування всього матеріалу бібліотечним почерком чи на машинці на картках стандартного формату – до розформування картотеки і впорядкування за якоюсь новою схемою.

На мою думку, таке використання картотеки – це крайності, які ледве чи можуть дати добрі результати.

Переписування картотеки, що налічує 50-55 тис. карточок – при чому цілий ряд карточок, які попадуть одночасно в різні рубрики сучасної схеми, доведеться копіювати по кілька разів (отже, треба виготовити ручним способом яких 150 тис. карточок) – дуже трудомістка праця, що затягне копіювання на довгі роки.

Мені здається, що, виходячи з сучасних можливостей бібліотечної техніки, треба максимально прискорити копіювання картотеки – а це можливе лише при застосуванні таких методів розмноження, як виготовлення копій при допомозі «Ери» чи інших апаратів для розмноження безнаборним способом. Очевидно, при цьому треба б передбачити виготовлення чотирьох-п'яти копій з кожної карточки картотеки, щоб карточки могли потрапити в різні місця нашої схеми. Як говорилося вже вище, карточки картотеки М. Кордуби трохи менші від карточок стандартного формату – виготовлення копій на карточках стандартного формату дозволить використати вільне місце – може, нагорі карточки – для відповідного напису згідно з правилами нашої робочої картотеки. На мою думку, лише таке механізоване розмноження карточок картотеки М. Кордуби може допомогти її копіюванню в максимально

стислі терміни – і зробити реальним її використання згідно з завданнями, що стоять перед упорядниками бібліографії «Історія Української РСР».

Таким чином буде врешті якнайкраще здійснено також творчий задум самого професора М. Кордуби, а результати його багаторічної впертої роботи увійдуть нарешті – згідно з його бажанням – в скарбницю нашої історичної науки.

Публікується за рукописом: *Дашкевич Я.* Бібліографічні праці Мирона Кордуби і їх використання при складанні бібліографії «Історія Української РСР» // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. Ш-3/1: Папка № 496 «Кордуба Мирон». Рукопис, 11 арк. Над текстом дописано Я. Дашкевичем: «Текст доповіді на нараді в Києві 30. III. 1971». Йдеться про Установчу нараду упорядників бібліографії «Історія Української РСР», яка відбулася в Києві в приміщенні Державної історичної бібліотеки УРСР 30-31 березня 1971 р.

МИРОН КОРДУБА ТА ЙОГО «БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»

Працюючи бібліографом відділу історії України Інституту суспільних наук Академії наук УРСР у Львові, я у січні 1958 р. познайомився з велетенською картотекою «Бібліографії історії України», складеною в. о. професора кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського державного університету ім. І. Франка (такою була остання посада) М. Кордубою.

У мене був великий пієтет до професора, якого знав ще з дитинства (у 1937 р. моя мати Олена Степанів і я відпочивали одночасно з М. Кордубою та його дружиною Євгенією у віллі Остапа Луцького – кооперативного і політичного діяча, в цей час сенатора Польського сенату – в Косові) і який у 1942-1943 рр. викладав історію в Академічній гімназії у Львові, де я тоді вчився. 1958 р. я намагався впорядкувати картотеку, що була в трохи хаотичному стані (через кілька років після смерті професора 1947 р. картотеку купила дирекція Інституту суспільних наук у сім'ї покійного), встановити її комплексність, приблизно визначити кількість внесених до неї записів, а також продумати можливість використання в тогочасних умовах. Це був період короткотривалої «відлиги», коли можна було будувати плани про велику наукову бібліографію історії України, в якій зібраний М. Кордубою матеріал повинен був зайняти відповідне місце.

Тоді, у 1958 р., я опрацював досить докладний план впорядкування та використання картотеки, опрацював схему, за якою можна було розділити матеріал. Картотеку передбачалося розмістити в окремій шафі з 36 шухлядами, пристосованими до формату карток. Таку шафу справді було виготовлено. Тогочасний директор Інституту суспільних наук Іван Крип'якевич дуже добре розумів вартість бібліографії, з якої сам користав, та незабаром насулася чергова реакція на історичну науку, а в 1966 р. мене змусили покинути Інститут.

У зв'язку з цією бібліографією, а також іншими історико-бібліографічними працями, у мене встановився добрий контакт з Державною історичною бібліотекою УРСР, в якій періодично відновлювалася дискусія про необхідність підготовки наукової бібліографії історії України. Для «Науково-методичного збірника», який бібліотека почала видавати 1961 р., я підготував статтю про бібліографічну спадщину М. Кордуби. Але видання «Науково-

методичного збірника» припинилося на першому випуску – даліше видання було заборонено. З цієї причини моя стаття «М. М. Кордуба та його “Бібліографія історії України”» побачила світ лише 1963 р. у «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» (Київ, 1963. – № 6. – С. 62-64), підписана псевдонімом «С. Пісковий». До цієї теми я повертався ще кілька разів. Уперше 1971 р., коли 30 березня виступав у Києві з доповіддю «Бібліографічні праці М. Кордуби та їх використання при складанні бібліографії “Історія Української РСР”». Це було на установчій нараді упорядників бібліографії «Історія Української РСР» (так вона звалася офіційно), скликаній Державною історичною бібліотекою УРСР. Складанням бібліографії мала керувати великий ентузіаст цієї справи, головний бібліограф бібліотеки Ніна Селівачова, яка також передбачала використання картотеки М. Кордуби. З цих планів нічого не вийшло. І через наступ реакції у 1972 р., скерованої, значною мірою, саме проти історичної науки, і через заполітизовану атмосферу в Інституті історії Академії наук УРСР, працівники якого мали здійснювати патронаж над історичною бібліографією. Доповідь 1971 р. опублікована не була.

Вдруге я нагадав про існування історичної бібліографії М. Кордуби в складеній О. Прицаком та мною біобібліографії видатного українського історика, що побачила світ 1972 р. у виданні: *Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte rendu 1917-1931.* – Munich, 1972. – Р. 19-48 римської пагінації (моє авторство, відповідно до тогочасних умов, позначено криптонімом N. N.).

Пізніше про бібліографію М. Кордуби, здавалося, забули. Та, треба шкодувати, не цілком. Десь у кінці 70-х – на початку 80-х рр., під час чергового нападу пильності в Інституті суспільних наук, проглядаючи архів Інституту, натрапили на велетенську картотеку з явно неблагонадійними бібліографічними записами. Було видано розпорядження тогочасного (1973-1981) директора Володимира Чугайова викинути її, як непотрібну. Коли 1990 р. я формально повернувся до Інституту суспільних наук як провідний науковий співробітник та керівник Львівського відділення Археографічної комісії АН УРСР, почалося з’ясування долі бібліографії М. Кордуби. Виявилось, що якась добра та відважна душа знехтувала розпорядженням дирекції¹ і картотека опинилася серед словникових матеріалів, що зберігалися у відділі історичного словника української мови Інституту. Очевидно, це сталося не без відома завідуючої відділом, видатного українського мовознавця Лукії

¹ Насправді картотеку Кордуби врятували від викинення історикки Феодосій Стеблій та Іван Патер, принісши її до кабінету завідувача відділу Дмитра Гринчишина і сховавши між іншими картотеками до історичного словника української мови (за спогадами мовознавця Марії Чікало, яка сиділа тоді в цьому кабінеті). (*Прим. упоряд.*)

Гумецької. В цей спосіб бібліографію М. Кордуби знову витягли на світло денне. Виникли проекти її використання.

У цей же час (у 1991 р.) директор академічної Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Лариса Крушельницька звернулася до дирекції також академічного Інституту суспільних наук (директора Ярослава Ісаєвича) з проханням передати картотеку для опрацювання та видання друком як пам'ятки бібліографії, але до згоди не дійшло. Картотека залишилася в Інституті й тут почалися заходи переведення її на комп'ютер для подальшого всебічного використання. Ці наміри поза початкову експериментальну стадію (наскільки мені відомо) не вийшли. Переведенням картотеки на комп'ютер займався один час співробітник Інституту суспільних наук Андрій Ясіновський, але швидко від цього відмовилися. М. Кордуба писав дрібним почерком, а картки були складені на багатьох мовах. Сьогодні бібліографія М. Кордуби далі лежить мертвим капіталом в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича (як було перейменовано Інститут суспільних наук) Національної академії наук України у Львові, практично недоступна для дослідників, хіба для окремих працівників Інституту.

Пізніше справа бібліографії М. Кордуби ще деколи виринала на поверхню наукового життя. Згадка про неї з'явилася в праці Патриції Кеннеді-Грімстед: *Archives and Manuscript Depositories in the USSR. 1. Ukraine and Moldavia.* – Princeton, 1988. – Vol. 1. – P. 570. У червні 1989 р. дочка М. Кордуби Стефанія Ольшанська звернулася з листом до президента Академії наук Бориса Патона з проханням активізувати працю над бібліографією, але це не зрушило справи з місця. У 1996 р., в зв'язку з 120-річчям від дня народження М. Кордуби, яке відзначалося у Львівському державному університеті ім. І. Франка, я підготував статтю «Мирон Кордуба та його “Бібліографія історії України”», але ювілейний збірник світу не побачив. Нічого дивного, що в зв'язку з ще одним ювілеєм (125-річчя від дня народження історика минуло 2 березня), внук М. Кордуби професор Борис Білінський написав: «Невизначеною є доля унікальної “Бібліографії історії України”, яка “зберігається” (а властиво, втрачається) в Інституті українознавства НАНУ» (див. його статтю: *Мирон Кордуба як політик державницького напрямку // Поступ.* – Львів, 2001. – 7-8 квітня). Бо, справді, з кулуарів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України надходять неприємні відомості про розбазарення картотеки, викрадення її частин. Байдуже ставлення дирекції Інституту не дає можливості ні підтвердити, ні заперечити такі чутки. У своїй доповіді «Мирон Кордуба зблизка» (на ювілеї 2001 р. 23 березня у Львівському національному університеті) я знову торкнувся тепер вже загадкової долі «Бібліографії історії України» М. Кордуби, але з боку дирекції згаданого Інституту знову натрапив на стіну мовчання.

Історична бібліографія України далі залишається нездійсненою мрією, від реалізації якої, без сумніву, залежить піднесення науково-дослідницької праці в ділянці історії України на вищий рівень. Враховуючи сильні та слабкі сторони свого проекту 1971 р., Державна історична бібліотека України в середині 90-х рр. відновила збір бібліографічного матеріалу з історії України. Думаю, що при реалізації цього проекту, який дуже хочеться колись вважати доведеним до кінця, не можна обійти стороною бібліографію М. Кордуби. Надто довго цей великий науковий здобуток лежить без руху і не приносить тієї користі українській науці, яку мав принести. Якщо з картотекою трапилася якась катастрофа (виходить, вже в час незалежності України, отже, кивати тут на т. зв. радянську владу немає потреби), то й використання того, що залишилося, буде корисним.

З картотекою не мав можливості ознайомитися Микола Жарких, який тепер видає (правда, мінімальним тиражем) «Бібліографію старої України 1240-1800 рр.» (Київ, 1998-2000. – Зошити 1-4). А бібліографія М. Кордуби явно збагатилася б та полегшила його важливу працю.

Не маючи наміру повторювати те, що було опубліковано мною 1963 р. про історико-бібліографічну діяльність М. Кордуби в цілому, я переглянув ще раз свої нотатки, зроблені у 1958-1971 рр. та пізніше (в зв'язку з працею над статтею про переслідування, які довелося зазнати М. Кордубі у 1944-1947 рр., див.: *Дашкевич Я.* Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // *Воля і Батьківщина.* – Львів, 1996. – Ч. 3. – С. 53-91), щоб по-новому викласти відомості лише про «Бібліографію історії України». По-новому, бо в сьогоденній текст включено також дані, які раніше не публікувалися. Подані нижче конкретні відомості про картотеку М. Кордуби стосуються 1958-1966 рр., коли вона була для мене доступною. 1990 р. я не перевіряв стан збереженості картотеки, яка могла понести додаткові втрати під час своєї пізнішої, досить драматичної історії.

Думка підготувати «Бібліографію історії України» виникла у М. Кордуби 1932 р., коли він був професором (за контрактом) історії України у Варшавському університеті та розпочав підготовку великої історіографічно-бібліографічної розвідки «Радянська українська історична література. Огляд за 1917-1931 рр.», що була надрукована французькою мовою у Варшаві 1937-1938 рр. в органі Федерації Історичних товариств Східної Європи «Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale» – Т. 8-9 (а також окремою відбиткою обсягом 277 с.) та пізніше перевидана у Мюнхені 1972 р. – про що вже згадувалося вище. Від принагідного доповнення картотеки М. Кордуба перейшов поступово як до систематичного опрацювання бібліографічних покажчиків, так і до описування літератури (особливо статей у журналах, збірниках, газетах). Працю не припиняв він протягом подальших 25 років,

уже як надзвичайний професор історії України Варшавського університету, викладач гімназії у Холмі та Львові, в. о. професора і завідуючого кафедрою Львівського університету ім. І. Франка та одночасно старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР. Інтенсивність праці була різною – вона пригальмовувалася під час війни, але помітно інтенсифікувалася у 1944-1947 рр., коли професор шукав відпочинку і відради від політичних цькувань саме у впертій систематичній бібліографічній праці. Він довгі години просиджував у академічній бібліотеці (в колишній Наукового товариства ім. Шевченка, а також у центральному приміщенні на вул. Стефаника), маючи під рукою скриньки з картотекою. В моїй пам'яті збереглася низько нахилена над газетами фігура, що повільно перегортала сторінки й час до часу заповнювала картку. Над своєю бібліографією він працював буквально до останніх моментів свого свідомого життя. Саме в Львівській філії Бібліотеки АН УРСР, у читальному залі на вул. Стефаника, 2, коли він доповнював картотеку, його розбив параліч і за кілька днів він помер. «Бібліографію історії України» вважав справою свого життя. Працював сам, без помічників, хоча розумів, що завершити таку працю без них нереально, тому десь у 1945-1946 рр. ставив питання (у Львівському відділенні Інституту історії України) про двох, хоча б, технічних помічників, яких, однак, не отримав. Зрештою, Львівське відділення Інституту було формально ліквідовано 15 вересня 1946 р., М. Кордуба залишився працювати лише у системі університету. Він раніше пропонував утворити також у Києві невелику Бібліографічну комісію (з яких трьох співробітників), що зайнялася б, у першу чергу, опрацюванням газетного матеріалу, перебуваючи одночасно в постійному зв'язку з М. Кордубою. З цього проекту також нічого не вийшло.

Концепцію бібліографії виклав М. Кордуба в спеціальній доповідній записці, складеній у 1945-1946 рр. (примірник її зберігався в родині професора, я скопіював її 1961 р.). «Ладжена мною бібліографія, – писав він, – охоплює, щодо змісту, історію України в найширшій значенні цього слова, тобто не лише політичну, але й культурну та господарчу історію, суспільний та державний лад, передісторію, краєзнавство, побут, помічні науки історії (палеографію, дипломатику, хронологію, геральдику, сфрагістику), джерелознавство, методологію, історіософію і навчання історії. Щоби надто не перевантажувати об'єму майбутньої публікації, полишаю на боці фольклор [...]. В обсяг бібліографії включив також всі біографічні матеріали, які дадуть підставу до складення біографічного словника, картографію, видані друком портрети та фотографічні знімки осіб, праці та статті про поодинокі оселі». Крайньою датою, до якої М. Кордуба думав довести свою бібліографію (як з погляду подій з історії України, так і часу публікації), він поставив 1941 р.

«Найважливішою та zarazом найскладнішою річчю в бібліографії є систематика, – писав у записці М. Кордуба, – її завдання – уможливити користувачеві швидко і повне підшукування потрібної літератури. Можна сказати, що вартість бібліографії залежить в значній мірі від доцільного розподілу матеріалу на поодинокі частини, групи, відділи, підвідділи і т. д.». М. Кордуба підготував відповідну схему, яку, однак, мені розшукати не вдалося.

Дещо про базу бібліографії. Свою картотеку М. Кордуба складав на підставі опису з автопсії книг, брошур, статей. Як матеріал для розпису – і для розшуків – він використовував пристатейну, внутрікнижкову, журнальну і газетну бібліографію, а також «вповні використав» (за терміном М. Кордуби) фундаментальні бібліографічні покажчики українських (І. Левицький, О. Лазаревський, І. Калинович, В. Січинський), російських (В. Межов), польських (Е. Колодзейчик, Є. Барвінський, М. Фрідберг) та інших авторів. Він «вповні використав» ряд журналів, серед них такі, як «Киевская старина» 1882-1906 рр., «Записки Наукового товариства ім. Шевченка» (155 томів), «Україна» 1907-1911 рр. та з 1914 р., «Записки Наукового товариства в Києві» 1908-1916 рр., «Украинская жизнь» 1912-1917 рр., провінційну періодику типу «Херсонских губернских ведомостей» 1839-1888 рр., «Херсонских епархиальных ведомостей» 1860-1894 рр. Використав усі журнали, що виходили на Наддніпрянській Україні у 1917-1931 рр. Російську періодику – «Славянский сборник» 1875-1877 рр., «Былое» 1906-1907 рр., еміграційне «Вольное слово» 1881-1883 рр. Далі: «Kwartalnik Historyczny» 1887-1939 рр., «Archeion» 1927-1936 рр., «Ateneum Wileński» 1923-1927 рр., «Sioło» 1866-1867 рр., «Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne» 1933-1939 рр., серію «Biblioteka Lwowska» (37 томів). Також «Časopis Českého Musea» 1827-1925 рр., «Zeitschrift für osterreichische Geschichte» 1911-1935 рр. «Висказ “вповні використав”, – пояснював М. Кордуба, – означає винотування не лише всіх розвідок і статей, але й рецензій і взагалі всього матеріалу. Крім цього, використав з багатьох інших журналів по кілька або кільканадцять річників (томів) і чимало збірників». В останні роки життя М. Кордуба зайнявся розписуванням газетних статей. «До цього спонукало мене спостереження, – знову цитую М. Кордубу, – що газетні статті та дописи з місць приносять багато дуже цінного матеріалу, який досі лежить невикористаний, а його розшукування без бібліографічного провідника майже неможливе. Для прикладу згадаю, що підставовий матеріал про т. зв. 2 нову еру [...] розписаний по сотках газетних статей і дописів з 1890-х та 1900-х рр., розшукування яких забрало би масу часу і енергії. Ще більше це відноситься до тематики про читальні, народні віча, надужиття при виборах, переслідування з боку уряду, політичні партії та взаємини між ними, взаємини укр[аїнсько-го] населення з панівними народами, боротьбу за права мови, економічне

положення народних мас, страйки та заворушення, життя в сільських та міських громадах, суперечки за літературну мову та правопис, діяльність поодиноких інституцій та товариств, шкільництво, бурси, театр, торгівлю (крамниці), кооперативний рух, домашній промисел, парцеляцію дідичівських маєтків, еміграцію та колонізацію, п'янство та пропаганду тверезості, елементарні нещастя та ін[ше]. Очевидно, що притягнення газетного матеріалу дуже ускладнює бібліографічну роботу, але воно незвичайно піднесе цінність майбутньої бібліографії». Програма, як видно, була накреслена широко. Тим більше, що мовних обмежень для зібраного матеріалу не було. Але й самому авторові проекту вдалося зробити дуже багато.

Кількість зібраних у картотеці бібліографічних записів М. Кордуба оцінював у 1945-1946 рр. у понад 50 тисяч. Мої приблизні підрахунки доводять, що ця кількість була заниженою. В момент передачі картотеки до Інституту суспільних наук Академії наук у ній було орієнтовно 60 тис. карток. За моїми даними, з 1958 р. у ній було близько 55 тис. записів, але тоді картотека вже не була повною (про що я пишу далі).

Для зручності, при доповнюванні та перевірці картотеки, історик поділив її на рубрики, розташовані за алфавітом (літерні позначення на картках проставляв М. Кордуба). Повний перелік рубрик і кількість зібраних у них карток (подаю кількість у дужках) виглядали на 1958-1963 рр. так (зберігаю правопис оригіналу):

- А. Антропология (20); археология в трёх подразделах, останній з них – за місцевостями (2 300); архіви на території СРСР і Польщі, також описи у двох підрозділах – другий, що охоплював подорожі, було пізніше виділено окремо (у першому – 700).
- Б. Бібліографія (800); бібліологія – відсутній; бібліотеки – загально, на області Польщі, на області Радянщини, в інших краях (400); бібліографії: а) збірники, б) поодинокі особи – обидва підрозділи відсутні.
- В. *Varia* (15); військовість – *militaria* (20); віра і церква: а) православ'я, б) унія і римський католицизм, в) протестантизм, г) загальні (разом 530).
- Г. Господарство і суспільні справи (800); генеалогія: а) загальні, б) поодинокі роди (разом 20); географія історична (60).
- Е. Економіка – теорія (5); етнографія (280).
- Ж. Жиди (100).
 - І. Іконографія: I – історичні особи до кінця XVIII ст.: а) збірники, групи і типи, б) поодинокі особи; II – діячі новочасні (XIX–XX ст.): а) збірні знімки, б) поодинокі особи (1 300); історіографія: а) загальні огляди, розвідки, б) поодинокі історики (разом 135); історіософія – розділ відсутній; історія політична – розділ відсутній.
- К. Картографія (200); колонізація і міграція (80); краєзнавство – розділ відсутній; культура і побут (90).
- Л. Література: а) загальні огляди, б) збірки пам'яток і хрестоматії, церковні книги (разом 90); література стара до кінця XVIII ст.: а) пам'ятки і групи пам'яток,

- б) письменники (разом 220); література нова – від Котляревського: а) огляди, анонімні твори; б) письменники (разом 475).
- М. Мемуаристика (80); методологія історіографії (5); мітологія – поганство (50); мистецтво: I – а) загальні праці, вистави, б) обласні й місцеві; II – архітектура: а) загальні, б) пам'ятки, в) митці; III – малярство: а) загальні, каталоги, б) пам'ятки, в) малярі; IV – різьба і гравюра: а) загальні, каталоги, б) пам'ятки, в) митці; V – мініатюри (рукописні й друковані); VI – металургія, золотництво; VII – декоративне, ужиткове і народне мистецтво (разом 295), музеї та музейництво (300), музика та спів (100).
- Н. Народи чужі на Україні (20); наука: а) загальне, б) наукові установи, в) з'їзди, конгреси, виставки (разом 80); науки помічні: а) палеографія, б) дипломатика, в) сфрагістика і геральдика, г) епіграфіка, г) хронологія (разом 60); нумізмати́ка (20); націологія (12); навчання історії (2).
- О. Ономастика (85); оселі (2 300).
- П. Подорожі (80); подорожі по бібліотеках і архівах (250); праісторія: а) праарійці, б) траки, в) іранці, г) грецькі колонії, д) римська доба, є) кельти, германи, ілірійці, ж) слов'яни, з) тюрки, монголи, й) Кирило і Methodій, церковнослов'янщина (разом 150); преса (3 170).
- Р. Рукописи на терені СРСР і Польщі (400).
- С. Славістика і слов'янщина взагалі (100).
- Т. Театр: а) загальне, б) драматургія, в) драматурги і актори (разом 130).
- У. Устрій і судівництво: I – 1) адміністрація взагалі, конституція, поліція, віросповідання, 2) водні, лісові, комунікаційні справи, 3) вивласнення, управа державних мастностей; II – право і судівництво: 1) право звичаїв, 2) право позитивне: а) цивільне, б) торговельне, в) векселеве, г) карне, г) процедура, екзекуція, д) поступовання неспірне (разом 1 500).
- ДЖ. Джерела: I – 1) загальне джерелознавство, 2) географічно-етнографічні для праісторії (головніші джерела), 3) староруські літописи і хронографи, 4) литовсько-руські літописи, 5) хроніки і літописи: а) чужі хроніки і газетні вістки (латинкою), б) місцеві козацькі і сучасні літописи, оповідання, пом'яники, легенди, вірші; II – 1) збірки актових і інших матеріалів (серійні й багатотомові збірки), 2) поодинокі документи, універсали, рескрипти, протоколи, листи і т. п. (матеріали розділу I відсутні, у розділі II – 250).
- Ц. Церкви, монастирі, братства, чудотворні ікони (350).
- Ш. Шевченкіана (2 250).

Поза цими рубриками:

Псевдоніми (2 200).

Драгоманіана (250).

Матеріали з української преси, поділені за десятиріччями, від 1870 до 1929 р. (28 000).

Згідно з загальним підрахунком цих даних автора, картотека налічувала понад 50 тис. карток, що менш-більш узгоджується з проведеними вище під-

рахунками. Як видно з переліку, вже 1958 р. в ній був відсутній, без сумніву, дуже великий розділ політичної історії, відсутні були також розділи бібліології, біографії, історіософія, краєзнавство, перша частина розділу «Джерела». Важко визначити, скільки карток вони налічували, особливо основний розділ політичної історії. Наскільки відомо, відсутню частину картотеки взяв на тимчасове користування тогочасний директор Інституту Іван Крип'якевич, який тоді інтенсивно працював над рядом важливих історичних праць («Галицько-Волинська держава», «Київська держава», «Богдан Хмельницький», «Документи Богдана Хмельницького», «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій» та ін.). Вилучені частини картотеки назад до неї не повернулися.

Писав М. Кордуба на картках, трохи менших від теперішнього стандартного бібліотечного формату, їх робив він із звичайного канцелярського паперу, формату відомого тепер як А-4, розрізаного на вісім частин. Писав дрібним, але розбірливим почерком, часто ануючи переглянуту літературу, додаючи до неї критичні зауваження.

1963 р. я закінчив статтю про бібліографію М. Кордуби такими словами: «Цінність картотеки “Бібліографії історії України” М. Кордуби, безперечно, дуже велика. Велетенський, частково унікальний бібліографічний матеріал, відбитий в картотечі, має, зокрема, першорядне значення як контрольний матеріал для складання великої фундаментальної наукової бібліографії [...]. Основна частина картотеки М. Кордуби має увійти в робочу картотеку майбутньої бібліографії [...]. Таким чином найкраще буде здійснений творчий задум М. Кордуби, і результати його багаторічної, наполегливої роботи нарешті увійдуть – згідно з його бажанням – у скарбницю нашої історичної науки».

З того часу минуло майже 40 років. «Бібліографія історії України» М. Кордуби в скарбницю нашої історичної науки не увійшла.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. Р.* Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2001. – Вип. 5/6. – С. 16-24. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 561-568; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 599-606; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 599-606.

БІБЛІОГРАФІЧНА КАРТОТЕКА З КРАЄЗНАВСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Протягом останніх трьох років відділ історії України Інституту суспільних наук Академії наук УРСР у Львові інтенсивно працює над збиранням та опрацюванням матеріалів для капітального історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Львівської області». Запланований словник є першою такою працею на Україні. Цей словник складатиметься з близько 2 500 більш або менш обширних статей енциклопедичного характеру, в яких даватимуться основні відомості про минуле (починаючи від найдавніших часів) та сучасне місцевостей області (всі міста, села та важливіші хутори). Обсяг словника – не менш 50 друкованих аркушів. При його складанні особлива увага спрямовується на відбиття соціалістичних перетворень у містах та селах Львівщини.

За схемою, що кладеться в основу написання статей словника, велика увага приділяється бібліографії. Передбачається, що в усіх випадках, коли буде наявний бібліографічний матеріал, до статей додаватиметься – хоча б маленький – бібліографічний покажчик, в якому зазначатиметься основна, в першу чергу наукова та науково-популярна література з історії даного населеного пункту, що досі не втратила своєї цінності і актуальності. На території Львівщини є 36 міст, з яких майже половина мають багату і цікаву історію, є 35 селищ міського типу, в тому числі чимало заснованих або розбудованих при радянській владі. Серед 1 500 сіл є багато таких, що мають історичне минуле, зв'язане з періодом існування Галицько-Волинської держави, з соціальним та національно-визвольним рухами XIV–XVIII ст., з революційною боротьбою у недавньому минулому. Місто Львів – великий культурний та промисловий центр Радянської України – може гордитися своїм соціалістичним сучасним та насиченим історичними подіями минулим. Переважна більшість населених пунктів Львівщини відбита в відповідній літературі минулого і сучасного періодів. Багато окремих досліджень, нарисів, статей, публікацій, архівних матеріалів, зв'язаних з історією міст і сіл, було надруковано різними мовами, починаючи з кінця XVIII ст. Чимало цінного й оригінального зроблено в цій справі в результаті історичних досліджень радянською наукою.

В зв'язку з підготовкою словника постало важливе завдання скласти бібліографічну картотеку з краєзнавства Львівщини, що відбивала б все багат-

ство друкованої літератури. Картотека такого типу повинна насамперед стати повноцінним допоміжним засобом для написання статей словника, а також бути основою для відбору найціннішого бібліографічного матеріалу для надрукування його у вигляді пристатейної бібліографії.

Справа більш-менш повного підбору літератури для картотеки і дальшого відбору її для пристатейної бібліографії досить складна, бо, наприклад, тільки наукової літератури, присвяченої Львову, нараховується декілька тисяч назв.

При складанні картотеки потрібно було вирішити важливе питання координаційного характеру. Дві бібліотеки Львова (Львівська бібліотека Академії наук УРСР та Обласна бібліотека) протягом останніх років посилено займаються поточною краєзнавчою бібліографією Львівщини. Їх картотеки та цінні друковані видання (наприклад, щорічник «Соціалістична Львівщина», який з 1951 р. систематично видається Львівською бібліотекою АН УРСР) практично відбивають основну масу радянської друкованої продукції, що виходила після возз'єднання українських земель в єдиній Українській радянській державі. Щоб не повторювати того, що вже зроблено, у відділі історії України займалися, в першу чергу, ретроспективним доповненням існуючих в бібліотеках картотек, з тим, щоб охопити літературу від початку ХІХ ст. до 1939 р.

Тепер у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР завершується складання основного матеріалу бібліографічної картотеки, що нараховує близько десяти тисяч карточок. В основу цієї роботи була покладена обширна картотека літератури з історії окремих місцевостей Східної Галичини, передана відділові акад. І. П. Крип'якевичем. Крім відомостей про окремі статті, книги, брошури, що стосуються місцевостей Східної Галичини, ця картотека дає дуже цінні відомості джерелознавчого характеру. У ній відбито ті публікації джерел феодального періоду (до ХVІІ ст. включно), в яких згадуються окремі місцевості. В багатьох випадках в картотеці позначено перші документальні згадки про місцевість, отже картотека допомагає дати відповідь на питання про час виникнення чи заснування того або іншого населеного пункту.

Збагачення картотеки акад. Крип'якевича проходить двома шляхами: бібліографічним матеріалом у точному розумінні цього слова (доповнення бібліографічними записами, складеними на основі автопсії або перегляду різноманітних бібліографічних джерел), а також доповнення джерелознавчим матеріалом на основі розпису покажчиків географічних назв, доданих до фундаментальних археографічних збірників, в яких опубліковано основну масу документального матеріалу з історії західноукраїнських земель (наприклад, таких як «Жерела до історії України-Руси», «Akta grodzkie i ziemskie»).

В цьому ж джерелознавчому плані картотека доповнюється вказівками на неопубліковані історичні джерела, що зберігаються в архівах та рукописних відділах бібліотек.

В зв'язку з тим, що бібліографічна картотека з краєзнавства Львівщини має, в основному, підсобне значення для виконання праці «Соціалістичні міста і села Львівської області», тематичний профіль картотеки визначається тим колом питань, які, відповідно до типових схем, увійдуть в остаточний варіант статей історико-географічного словника. Цим пояснюється перевага літератури історичного характеру в картотеці.

Картотека впорядковується за алфавітом географічних назв: в першу чергу, це назви окремих місцевостей та певних територіальних (адміністративних, географічних) комплексів, в деяких випадках у вигляді назв рубрик виносяться інші географічні об'єкти (наприклад, назва річки, басейну якої стосується дана книга). Впорядкування картотеки за назвами комплексів, межі яких протягом століть мінялися, ускладнює користування картотекою. Розшукуючи матеріал про якесь село, наприклад, доводиться спочатку встановлювати повіт чи іншу адміністративну одиницю, до складу якої входила дана місцевість в минулому, тоді розшукувати літературу про дане село також під назвою повіту. Щоб уникнути подібних ускладнень, передбачається в майбутньому перегляд відповідних книг чи статей *de visu* – і складання карточок на всі згадані у них місцевості.

Коли під однією географічною назвою (напр., Львів) збереться велика кількість бібліографічних записів, вони розподілятимуться систематично (за історичними періодами, окремими питаннями чи проблемами або за іншими ознаками). Очевидно, картотека матиме великий загальний, відповідно систематизований, відділ, у якому буде відбито літературу, що стосується всієї Львівщини (на практиці – це часто бібліографічні записи літератури про Західну Україну в цілому).

Незважаючи на те, що картотека ще не закінчена, вона тепер з успіхом використовується не тільки при написанні статей про окремі місцевості для історико-географічного словника, але також в консультаційно-довідковій роботі інституту. В цілому ж картотека допоможе опрацювати словник «Соціалістичні міста і села Львівської області» на необхідному науковому рівні і, можливо, стане основою для створення і видання окремої краєзнавчої бібліографії Львівщини.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Бібліографічна картотека з краєзнавства Львівської області // Науково-методичний збірник / Державна історична бібліотека УРСР. – Київ, 1961. – № 1. – С. 118-122.

РЕЦЕНЗІЇ

Історична бібліографія

ЦІННА ПРАЦЯ З БІБЛІОГРАФІЇ БІБЛІОГРАФІЙ ІСТОРІЇ УРСР

Бібліографія відіграє надзвичайно важливу роль як допоміжна історична дисципліна. Науковий бібліографічний довідник з історії – це не тільки підручна книга кожного дослідника-історика, але й важливий посібник для викладачів вищих та середніх шкіл, студентів вузів, аспірантів. На жаль, ця азбучна істина, проти якої й неможливо серйозно виступати, в нас протягом доволі довгого часу була далека від практичного втілення в життя. Народи, присвячені сучасному станові науково-допоміжних дисциплін історії УРСР, що відбулися 1959 р. в Інституті історії АН УРСР в Києві та в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові, виявили незадовільне становище в галузі наукової бібліографії історії України. Тому особливо приємно ствердити, що на протязі короткого часу, який пройшов від цих нарад, помітні значні зрушення в історико-бібліографічній праці.

Найкращий доказ покращання стану наукової історичної бібліографії в нашій республіці – вихід в світ ґрунтовного бібліографічного покажчика Р. Кац та Ф. Максименка «Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР», виданого недавно Державною історичною бібліотекою УРСР у Києві¹. Бібліографічний покажчик Р. Кац та Ф. Максименка – це перша такого роду праця в українській радянській бібліографії. Незважаючи на те, що автори не мали попередників і їм довелося починати свою кропітку працю майже з нічого, вони дали дуже насичений фактичним матеріалом бібліографічний покажчик, в якому описано та частково анотовано майже 700 бібліографічних покажчиків, оглядів літератури, довідників та праць з історіографії та джерелознавства, історії УРСР.

Як вказується в передмові, «Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР» – це, по суті, вступна частина багатотомної фундаментальної «Бібліографії історії УРСР». Проект цієї бібліографії був опрацьований ще в 1941 р., але робота над її складанням розпочалася фактично

¹ Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР / М-во культури УРСР. Держ. іст. б-ка УРСР; склали Р. Кац, Ф. Максименко. – Київ, 1960. – 154 с. Видання на склюграфі.

тільки недавно (в 1959 р.). В зв'язку з тим, покажчик Р. Кац та Ф. Максименка має не тільки самостійне значення як довідник з бібліографії другого ступеня з історії УРСР, але є одноразово реєстром тих бібліографічних джерел, що проглядатимуться та будуть розписуватися до основної роботи – «Бібліографії історії УРСР».

Автори покажчика цілком правильно не ставили перед собою завдання дати вичерпний реєстр всіх бібліографічних покажчиків, що стосуються теми. Вони описали лише ті видання, що зберегли своє довідкове значення досі. З другого боку – вони не обмежили своє завдання описом виключно бібліографічних праць (у вузькому розумінні цього слова). Треба підкреслити, що вони дали дуже ґрунтовний перелік основних робіт з історіографії та джерелознавства історії України.

У першому розділі покажчика (стор. 8-48) перелічуються загальні бібліографії з матеріалами з історії СРСР і УРСР. В другому, найобширнішому (стор. 49-132), описано бібліографії з історії України в цілому, а також з окремих періодів, тем і проблем, територій та місцевостей УРСР. В цьому ж розділі дається огляд основних праць з історіографії та джерелознавства, а також бібліографій істориків України, бібліографій з археології та етнографії. В третьому розділі (стор. 134-139) перераховуються основні бібліографічні покажчики з суміжних з історією галузей знань (економічні науки, історія права, картографія, історія освіти, історія церкви). До бібліографії додано дбайливо опрацьований покажчик авторів, упорядників, рецензентів, редакторів і назв творів.

Автори бібліографічного покажчика обмежили зміст своєї праці виданнями українською та російською мовами. Такі, до речі, формальні рамки не знімають з Р. Кац та Ф. Максименка важливого й корисного завдання працювати над продовженням своєї праці для того, щоб у можливішому наступному випуску дати опис численних бібліографічних покажчиків з історії УРСР, що були надруковані іноземними (в першу чергу – польською, німецькою, англійською) мовами. На протязі останніх років поживалися історичні славістичні дослідження не тільки в країнах народної демократії, але й в капіталістичних державах. Вийшло в світ чимало довідково-бібліографічних праць, присвячених історії Східної Європи, які часто залишаються невідомими навіть для істориків-спеціалістів. Якщо зібрати бібліографії історії України іноземними мовами, вийде, мабуть, том не менший обсягом від рецензованого тепер. Державній історичній бібліотеці УРСР, очевидно, варто планувати свою науково-бібліографічну роботу в такому напрямку – тим більше, що всі іноземні бібліографічні джерела треба буде переглянути під час розшуків історичної літератури для фундаментальної «Бібліографії історії УРСР».

Трактування «Бібліографії української і російської бібліографії» в першу чергу як списку бібліографічних джерел, які треба буде використати

в процесі складання робочих бібліографічних картотек «Бібліографії історії УРСР», призвело, однак, до певного обмеження тематики покажчика, досить відчутного для читача-історика. Певні категорії бібліографій залишилися поза увагою авторів. Дослідник феодального періоду історії України, зокрема історик української культури, мусить постійно користуватися бібліографічними покажчиками, в яких були б відбиті українські стародруки XVI–XVIII ст. Р. Кац і Ф. Максименко дають лише покажчики з бібліографією тих стародруків XVIII ст., що друкувалися гражданським шрифтом. Бібліографії стародруків попередніх століть, а також стародруків XVIII ст., друківаних кириличним шрифтом, не знайшли свого віддзеркалення в покажчику, хоча і українська, і російська бібліографії можуть гордитися цінними працями з цієї галузі.

Історики радянської епохи, а також історики, що займаються періодом капіталізму, відчувають відсутність в покажчику переліку праць з бібліографії преси України, яка, до речі, дуже широко використовується в працях радянських істориків, присвячених історії XIX та XX ст.

Деяка непродуманість схеми покажчика стала причиною того, що бібліографічні праці з історії української культури розкинені по різних параграфіях покажчика. Об'єднання покажчиків з історії культури в одному розділі чи підрозділі не тільки покращило б структуру «Бібліографії української і російської бібліографії», але й дозволило б виявити деякі прогалини і пропуски. Соціальна і політична історія розглядається в нерозривному зв'язку з історією техніки і природознавства, літератури і мистецтва. Варто було б вказати на основні бібліографічні посібники з таких тем.

Питання історії культури частково відбиті в покажчику. Згадується, наприклад, покажчик «Українська радянська культура за 40 років (1917-1957)» (стор. 138), праця «История культуры древней Руси» (стор. 71), описано цілий ряд бібліографічних покажчиків про «Слово о полку Игореве» (стор. 97-98) – але немає основних праць, присвячених історії української літератури, мистецтва, друкарства, техніки тощо.

Не можна погодитися з авторами покажчика, які загальні бібліографії української книги (М. Комаров, «Бібліографічний покажчик нової української літератури 1798-1883» – стор. 63, цілий ряд праць І. О. Левицького – стор. 89-90) включили в другий розділ «Історичні бібліографії». В працях М. Комарова, І. О. Левицького дається реєстрація української друкованої продукції на території Східної та Західної України незалежно від її профілю (отже, не тільки історична література!) – і тому їх слід було помістити в першому розділі «Загальні бібліографії з матеріалами з історії СРСР та УРСР».

Бібліографічні записи зроблено, в основному, дуже дбайливо і акуратно – згідно з «Єдиними правилами опису друкованої продукції». Лаконічні,

точні анотації в багатьох випадках допомагають визначити характер і зміст описаних бібліографічних покажчиків. В кількох випадках, правда, пропущено авторів покажчиків (наприклад, стор. 91 – покажчик «Новые советские республики и области» склали А. Фарбер і М. Канторович; стор. 92 – покажчик «До першої річниці визволення Західної України від гніту панської Польщі» склали А. Генсьорський і В. Тур'ян). На стор. 108 у записі книги В. Ваврика про Я. Головацького пропущено, що на стор. 166-168 цієї книги подається література про Я. Головацького.

В кінці хочеться подати деякі доповнення до покажчика. В першому розділі варто було згадати про спроби видатного українського бібліографа І. Калиновича дати реєстри української друкованої продукції за 1918, 1922-1923 рр. (друкувалися в збірнику «Книга», Відень, 1921 та в журналах «Нова Україна», Прага, 1923 і «Книжка», Станіслав, 1923), а також про реєстрацію видань українською мовою поза межами УРСР в 1927-1928 рр. (друкувалися в «Літописі українського друку», Харків, 1927-1928). Важливе бібліографічне джерело для історика – це реєстраційні видання Книжкової палати УРСР, такі як «Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу» (Харків від 1956 р. досі) та «Літопис рецензій» (виходить під різними назвами в 1935-1941 та від 1948 р. досі), які також не записані в покажчику. Для виявлення нелегальної друкованої продукції Комуністичної партії Західної України необхідно користуватися списками підпільних видань, які друкувалися в журналах КПЗУ «Наша правда» (Львів, 1926-1929, 1935) і «Земля і воля» (Львів, 1926, 1928).

Другий розділ можна доповнити такими бібліографічними покажчиками, як: «История СССР». Аннотированный указатель литературы для учителей средней школы, изд. 3-е, под ред. А. М. Панкратовой (Москва, 1955); І. Калинович «Твори Н. Леніна в українськiм виданню, голоси преси, причинки до життєпису Н. Леніна» (цей перший в українській бібліографії покажчик про В. І. Леніна був надрукований як додаток до книги Н. Леніна «Чергові завдання совітської власті», Відень; Львів, 1920); Й. Хандрос «Денікінщина на Україні» (в журналі «Літопис революції» за 1929 р., № 5-6). Цінний бібліографічний покажчик з історії Галицько-Волинської держави, доданий до книги В. Пашуто «Очерки по истории Галицко-Волынской Руси» (Москва, 1950, стор. 307-314).

Значна частина українських земель в різні історичні періоди була під пануванням іноземних загарбників. В зв'язку з цим, історія західноукраїнських земель, наприклад, розглядається часто разом з історією феодалної Литви, феодалної і капіталістичної Польщі, буржуазно-поміщицької Австро-Угорської імперії. Для виявлення історичної літератури з історії західноукраїнських земель варто користуватися багатими бібліографічними покаж-

чиками, що вміщені в таких важливих працях, як К. Бережкова «Литовская метрика как исторический источник», ч. I (Москва; Ленинград, 1946, бібліографія в примітках на стор. 154-176), В. Пашуто «Образование литовского государства» (Москва, 1959, історіографія на стор. 162-248 та бібліографія на стор. 427-464), в колективній трьохтомній «Истории Польши» (Москва, 1955-1958; бібліографія в т. 1 другого видання на стор. 644-669, в т. 2 – на стор. 661-681, в т. 3 – на стор. 621-639), в Я. Рутковского «Экономическая история Польши» (Москва, 1953, на стор. 385-426), в двотомнику «Революции 1848-1849» (Москва, 1952, бібліографія, складена О. Фроловою, в т. 2 на стор. 485-559), в довіднику «Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве» (Львів, 1955, на стор. 157-168). Давніші історичні праці про Закарпатську Україну досить повно відбиті в книзі М. Лелекача та І. Гарайди «Загальна бібліографія Підкарпаття», ч. I (Ужгород, 1944). Другий розділ покажчика можна доповнити ще такими працями, як Л. Бескровного «Очерки по источниковедению военной истории России» (Москва, 1957), В. Ваврика «Д. I. Зубрицкий и его труды о Старопигийском братстве» (в збірнику «Временник Ставропигийского института» на 1929 р., Львів, 1928, стор. 2-6), списком «Труды Н. Ив. Теодоровича» (в книзі: Н. И. Теодорович «Волынь в описаниях городов, местечек и сел», т. 5, Почаев, 1903, стор. 1-2 останньої пагінації) та статтю Л. Д. Дмитрова «Вопросы археологии и древней истории на страницах печатной продукции вузов УССР в послевоенное время» (в збірнику «Краткие сообщения Института археологии АН Укр. ССР», вип. I, Київ, 1952, стор. 102).

Всі ці критичні зауваження і доповнення в ніякій мірі не знижують цінності покажчика Р. Кац та Ф. Максименка. Доповнення, в порівнянні з описаним в покажчику матеріалом, становлять дуже незначний процент.

Сьогодні, в зв'язку з тим, що покажчик виданий обмеженим тиражем в 150 примірників, він може використовуватися для довідкової праці тільки у великих наукових бібліотеках Радянського Союзу. Р. Кац та Ф. Максименкові варто скласти новий, детальніше анотований варіант своєї праці (усунувши деяку застарілу та неактуальну літературу) та випустити її в світ масовим тиражем. Безсумнівно, тоді вони здобудуть ще більше вдячних цінителів серед широких мас наших наукових працівників, студентів-істориків та взагалі всіх тих, хто цікавиться минулим Радянської України.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Цінна праця з бібліографії бібліографій історії УРСР. – Рец. на кн.: Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР / М-во культури УРСР. Держ. іст. б-ка УРСР; склали Р. Кац, Ф. Максименко. – Київ, 1960. – 154 с. // Український історичний журнал. – Київ, 1961. – № 1. – С. 73-76.

НЕДОЛІКИ ВАЖЛИВОГО ВИДАННЯ

Понад двадцять тисяч бібліографічних записів історіографічної літератури мовами народів СРСР вміщає великий покажчик «История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период»¹ – важливе бібліографічне джерело, без якого тепер, незважаючи на його недоліки, не зможе обійтися жоден дослідник історіографії СРСР в цілому та України зокрема.

Рецензований том – перша у нас зведена бібліографічна праця такого типу. Згідно з передмовою, «завдання покажчика – подати літературу, присвячену історії дослідження в нашій країні вітчизняної і всесвітньої історії, а також археології, етнографії і допоміжних історичних дисциплін». У покажчику зареєстровано історіографічну літературу, видану на території СРСР – книги, статті з журналів і збірників, автореферати дисертацій, в окремих випадках – також статті з газет. Відбір літератури проводився з точки зору її історіографічної цінності й значення.

У першій частині бібліографії (с. 13-108) зібрано літературу про вклад класиків марксизму-ленінізму в історичну науку, загальні праці з історіографії СРСР і всесвітньої історії, а також з історіографії окремих республік (Росії, України, Білорусії, Молдавії і т. д.). Окремими розділами (без територіальної класифікації) подається література з історії археологічної науки, етнографії, джерелознавства і археографії, історичної географії і топоніміки та інших допоміжних історичних дисциплін (генеалогія, геральдика, дипломатика, нумізMATика, палеографія, сфрагістика, епіграфіка, історична бібліографія).

У другій частині (с. 109-190) перелічується література про діяльність наукових установ і товариств у галузі історичних досліджень. У цій частині зібрано літературу про роль академічних та університетських установ у вивченні історії, відбито праці з історії архівної справи, історичного музейництва, зареєстровано книги і статті про історичні товариства і архівні з'їзди.

¹ История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период. Библиография / Сост. Э. А. Вайсброд, К. И. Голиков, Б. А. Каменецкий и др.; отв. ред. М. В. Нечкина. – Москва: Наука, 1965. – 703 с. – (Академия наук СССР. Институт истории. Гос. публичная историческая библиотека РСФСР).

Третя, найбільша частина (с. 191-620) – це, по суті, бібліографічний словник істориків, складений за перехресними територіальним (історики Росії, України, Білорусії і т. д.) та тематичним (історики, які досліджували всесвітню історію, слов'язознавці й сходознавці) принципами. До бібліографії додається великий допоміжний покажчик істориків, наукових установ, авторів, збірників статей тощо.

Література, що стосується історіографії України, розподілена між багатьма розділами і підрозділами покажчика. В першій частині бібліографії, в розділі «Історіографія народів СРСР», є підрозділ «Історіографія України» (с. 73-78), в якому зібрано літературу про розвиток історичних знань на Україні від найдавніших часів до початку ХХ ст. Крім цього, описано літературу з історіографії окремих проблем і періодів історії України, а також літературу з історії етнографічних досліджень, археографії та історичної бібліографії на Україні. Підрозділ «Література про діяльність наукових установ і товариств на Україні в галузі дослідження історії» вміщено в другій частині бібліографії (с. 169-180). У цьому підрозділі перелічуються окремі видання і статті про вивчення історії в університетах, про Комісію для впорядкування давніх актів при київському, подільському і волинському генерал-губернаторі, про діяльність архівних комісій, історичних музеїв, історичних й історико-красознавчих товариств. Великий розділ про істориків України (с. 431-460), вміщений у третій частині бібліографії, поділяється на два підрозділи: перший – історики ХVІІІ ст., другий – історики ХІХ – початку ХХ ст. У цих двох підрозділах подаються бібліографічні рубрики з літературою про 64 істориків України. Більші бібліографічні рубрики присвячені таким історикам, як В. Антонович, Д. Багалій, Д. Бантиш-Каменський, М. Дашкевич, М. Драгоманов, Д. Зубрицький, О. Лазаревський, М. Максимович, М. Маркевич, А. Петрушевич, А. Скальковський, І. Франко, П. Чубинський, Д. Яворницький. Бібліографічний матеріал про українських істориків є також в інших розділах третьої частини покажчика (наприклад, у розділах про істориків Росії чи про істориків, які займалися дослідженнями всесвітньої історії). У третій частині бібліографії зібрано відомості про тих українських істориків та істориків України (їх понад 100), найбільша наукова активність яких припадала на дожовтневий період.

В основу підбору матеріалу для бібліографії та її структури покладено ряд принципів, суть яких з'ясовано в передмові покажчика. Згідно з ними, в покажчику реєструється «історіографічна література російською та іншими мовами, видана на території СРСР» (с. 5), причому опис української літератури дається мовою оригіналу. Зібрані матеріали поділяються за територіальним принципом (література з історіографії України), наприклад, у вигляді окремих розділів та підрозділів, перелічених вище). Такі принципи не можуть

викликати заперечень, особливо, якщо вони справді дотримані й існують не лише теоретично. Важко, проте, погодитися з іншим правилом, згідно з яким у третій частині подається література про істориків СРСР лише від XVIII ст., а літературу про авторів більш раннього часу (Нестор-літописець, І. Гізель, А. Лизлов та інші) вміщено в I частині в розділі «Розвиток історичних знань у Росії до XVIII ст.» (с. 8) чи в інших відповідних територіальних рубриках. Для такого розміщення матеріалу, при якому частина біографічних рубрик (XVIII – поч. XX ст.) опинилася в третьому розділі, а інша (до XVII ст. включно) – в першому, важко знайти будь-яке логічне обґрунтування, не кажучи вже про те, що розвиток історіографії Росії, України та інших країн у біографічному плані виявився в третьому розділі штучно обрізаним. Зрештою, упорядники, видно, самі розуміли безпідставність такого «принципу» і заперечили його на практиці: в розділі «Історики Вірменії» (с. 486-494) бібліографічний матеріал подається не з XVIII ст. (як можна було б вважати згідно з передмовою), а з I ст. н. е. Розділ від цього помітно виграв. Чому не можна було застосувати саме такий принцип при впорядкуванні інших територіальних розділів, починаючи, наприклад, розділи «Історики, що вивчали історію Росії» чи «Історики України» не матеріалом за XVIII, а за давніші століття?

На жаль, доводиться твердити, що між теоретичними принципами роботи і реалізацією їх на практиці існує великий розрив також в інших питаннях. Найкраще проілюструвати це на прикладі застосування територіального принципу розподілу зібраного матеріалу до історіографії України. Якщо виходити з передмови, то у відповідних розділах та підрозділах про Україну можна знайти літературу історіографічного характеру, що відбиває дослідження історії України від найдавніших часів до Жовтневої революції. Даремно, однак, шукати у цих розділах та підрозділах літературу, наприклад, про дослідження історіографії Північного Причорномор'я в період існування грецьких колоній, про київське та галицько-волинське літописання, про історіографію південноукраїнського степу і Криму в період існування там державних і напівдержавних утворень тюркських народів. Бібліографію історіографічної літератури про всі ці питання штучно відірвано від українського матеріалу та перенесено до інших розділів і підрозділів, незважаючи на те, що цим розривається не лише логічність побудови самого покажчика, але й порушується розуміння послідовності розвитку історичного процесу на певній докладно окресленій території.

Можливо, що і в цьому випадку упорядники розуміли непослідовність своїх позицій. Намагаючись якось виплутатися з складного становища, вони зробили ряд відхилень від проголошеного в передмові територіального принципу – і тим ще більше утруднили користування довідником. Так, наприклад,

літературу про історіографію Півдня України можна шукати в різних місцях: і в рубриці «Дослідження історії Криму і Причорномор'я» (що не входить у підрозділ «Історіографія України» першої частини), і в підрозділі «Історіографія України» першої частини, і в рубриках про Таврійську губернську наукову архівну комісію, Керченський археологічний музей, Херсонський музей (що є в підрозділі «Література про діяльність наукових установ і товариств на Україні в галузі вивчення історії»). Цілком довільно поділено матеріал про істориків, які досліджували Південь України. Бібліографія літератури про таких істориків, як М. Мурзакевич, А. Скальковський, є в розділі «Історики України», а матеріал про інших дослідників південної України, наприклад про О. Бертє-Делагарда, Ф. Бруна, Арсенія Маркевича, В. Юргевича, перенесено з невідомих міркувань до іншого розділу. В розділі «Історики України» також даремно шукати відомості про таких істориків, як М. Владимирський-Буданов, І. Гізель, М. Довнар-Запольський, О. Єфименко, М. Костомаров, М. Максимейко, Д. Мордовець та про багатьох інших, що займалися, в першу чергу, історією України і відомості про яких, згідно з встановленим у передмові правилом (с. 8 – про перевагу наукових зацікавлень окремих істориків), треба б шукати якраз у даному розділі.

До збіднення уявлення про історіографію України дожовтневого періоду спричинилася також ще інша обставина. Цілком зрозуміло, що в комплексне поняття історіографії певної території входять історичні праці про дану територію незалежно від національності їх автора, мови праці, місця виходу її в світ. Визначальна в даному випадку – тема історичного дослідження. Упорядники бібліографії пішли на (зрештою, науково необґрунтоване) обмеження такого єдино правильного розуміння поняття історіографії певної території. Вони виключили з своєї бібліографії відомості про істориків, які видавали свої праці поза межами сучасної території СРСР (таким чином, поза межами бібліографії опинилася західноєвропейська історіографія Росії, України та інших країн). Саме таке звужене розуміння історіографії певної території застосовано при підборі матеріалу, наприклад, з історіографії Росії, Литви, Латвії, Естонії – у відповідні розділи і підрозділи включалися праці істориків незалежно від їх національності, які працювали в межах сучасної території СРСР. З другого боку, якщо придивитися до літератури з історіографії України – картина виявляється кардинально іншою і ще більше звуженою. При підборі матеріалу з історіографії України упорядники застосували неочікувано (не згадуючи про це, зрештою, в передмові) принцип національної приналежності автора. І так, в бібліографії подається література з історіографії України лише в тому випадку, якщо представниками історичної науки були українці, росіяни чи білоруси. Історики інших національностей (поляки, німці, французи) враховуються лише тоді, коли

вони жили і працювали на Східній Україні. Як не дивно, але в покажчик не потрапив жоден з тих польських, німецьких чи вірменських істориків, які жили, працювали, друкували свої праці з історії України на західноукраїнських землях.

У цей спосіб механічно збіднено історіографію України, позбавивши її імен ряду відомих істориків, що внесли свій посильний вклад у дослідження різних проблем історії України. Склалася така парадоксальна ситуація, що в розділі про істориків України згадується лише один польський історик (Й. Ролле, с. 453), а немає таких польських істориків, як, наприклад, О. Чоловський, М. Дзедушицький, Ф. Равіта-Гавронський, Ф. Яворський, В. Лозінський, Ф. Папе, С. Шнюр-Пепловський, Л. Татомир, для яких тематика наукових досліджень була, в першу чергу, зв'язана з українськими землями.

Упорядники пішли ще далі в застосуванні фальшивого правила про мононаціональність (тобто виключно українську, за національністю її представників) історіографії на Західній Україні. Вони не лише відмовилися від використання багатой літератури з історіографії України, що друкувалася, наприклад, у Львові та Чернівцях польською, німецькою або румунською мовами (хоча, наприклад, для історіографії Прибалтики подібне обмеження не запроваджено – там наводяться праці польською і німецькою мовами), але й відкинули літературу про діяльність цілого ряду історичних товариств і об'єднань на західноукраїнських землях, мабуть, лише тому, що, згідно з їх уявленнями (які, зрештою, не відповідають правді), деякі з них не мали яскраво вираженого українського характеру. Отже, за межами покажчика опинилася література про історичні дослідження у Львівському і Чернівецькому університетах, про західноукраїнські архіви, історичні товариства. Жодним словом не згадуються такі, наприклад, наукові товариства, як Крайове археологічне товариство (засноване 1875 р.), Історичне товариство (засноване 1886 р.), Етнологічне товариство (засноване 1895 р.), Товариство любителів минулого міста Львова (засноване 1906 р.), Геральдичне товариство (засноване 1908 р.), Товариство охорони української старини (засноване 1914 р.) – всі у Львові, а також Тернопільський науковий кружок (заснований 1891 р.). У діяльності всіх цих товариств українські вчені брали активну участь. У дожовтневий період вони часто друкували свої праці і в наукових органах згаданих товариств.

У розділах про історіографію Литви, Латвії, Естонії подається відповідна література не лише про розвиток історичної науки до 1917 р., але і до 1940 р. – тобто до входження цих країн до складу Радянського Союзу. На жаль, цей цілком логічний принцип (історіографію Прибалтики 20–30-х рр., зрозуміло, не можна вважати радянською) не знайшов застосування до західноукраїнської історіографії 1918–1939 рр. – вона знову механічно випала...

Виходить, є досить слушні підстави вважати, що історіографію України в бібліографії «История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период» відбито лише частково.

Рецензована бібліографія не може дати правильної і всебічної картини розвитку історіографії України також тому, що в ній (бібліографії) пропущена література про ряд історіографічних явищ. Важко пояснити причини цього (бібліографія історіографії Росії, наприклад, подана досить докладно). Упорядники, зокрема, лише фрагментарно використали українську наукову літературу 20–40-х рр. – це спричинило чимало недопустимих прогалин. У бібліографії взагалі пропущені відомості більш як про 30 українських істориків, про життя і творчість яких існує відповідна література.

В бібліографії варто було вмістити бібліографічні рубрики про таких істориків України дожовтневого періоду:

Астряб Матвій (1843-1925) – Автобіографічна записка з 1923 р., «Укр.», 1925, № 6²;

Базилевич Йоанникій (1742-1821) – А. Кралицький, Й. Базилевич, «Листок», 1890, № 9; І. Левицький, Прикарпатська Русь в ХІХ ст. в біографіях і портретах, т. І, вип. 2, Львів, 1899; Є. Перфецький, Перший історик Угорської України Й. Базилевич, «Н. М.», 1918, № 3;

Балінський Іван (1879-1927) – М. Василенко, Пам'яті І. М. Балінського, «Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права», т. 3, 1927;

Барвінський Богдан (1880-1958) – «Хр. НТШ», № 60-62, 1928;

Барвінський Олександр (1847-1926) – Домонтар, О. Барвінський, його життя і діяльність, Львів, 1891; І. Левицький, цит. праця, т. І, вип. 3-4, 1901;

Біляшівський Микола (1867-1926) – Д. Багалій, Записка про наукові праці М. Т. Біляшівського, «Зап. ІФВ», т. 9, 1926; А. Винницький, М. Біляшівський, його життя та музейна робота, там же; В. Ляскоронський, М. Біляшівський як нумізмат, там же;

² В доповненнях подається лише основна література. В зв'язку з обмеженням обсягом рецензії, застосовуються такі скорочення: ВУАН – Всеукраїнська академія наук, «ЖМНП» – «Журнал Міністерства народного просвещения», «З.п.» – «Записки», «Зб.» – «Збірник», «ЗНТШ» – «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», ІНО – Інститут народної освіти, ІФВ – Історично-філологічний відділ ВУАН, «К. ст.» – «Киевская старина», кн. – книга, «ЛНВ» – «Літературно-науковий вісник», «Мат. ВУАН» – «Матеріали до обрання нових академіків ВУАН», Некр. – некролог, «Н. М.» – «Наше минуле», СМ – Секція мистецтв Українського наукового товариства в Києві, «Укр.» – «Україна», «Хр. НТШ» – «Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка». Пропущено також місця видання журналів і збірників та посилання на сторінки.

- Бучневич Василь (1860-1928) – Библиографический указатель статей В. Е. Бучневича, в його ж кн.: Полтава и ее историческое прошлое, Полтава, 1890;
- Величко Самійло (пом. після 1728) – В. Петрикевич, Літопис С. Величка «Wojna domowa» С. Твардовського, Тернопіль, 1910; П. Клепацький, Літопис С. Величка, «Зап. Полтавського ІНО», т. 3, 1926; М. Петровський, Псевдодіаріуш С. Зорки, «Зап. ІФВ», т. 17, 1928;
- Ветухов Олекса (1867-1941) – А. Ковалівський, праця проф. Ветухова на полі етнології, «Етнографічний вісник», т. 6, 1928;
- Джиджора Іван (1880-1919) – Некр., «Хр. НТШ», № 63-64, 1920; Передмова в його ж кн.: Україна в першій половині XVIII ст., Київ, 1930;
- Добровольський Леонід (1867-1929) – В. Щербина, Л. П. Добровольський як знавець Києва і Київщини, «Київські зб. історії й археології, побуту і мистецтва», т. 1, 1930; А. Синявський, Л. П. Добровольський у споминах, «Укр.», 1930, № 4; його ж, Пам'яті Л. П. Добровольського, «Зап. Київського ІНО», т. 4, 1930;
- Завитневич Володимир (1853-1927) – Некр., «ЗНТШ», т. 149, 1928;
- Зубрицький Михайло (1956-1919) – Некр., «Хр. НТШ», № 63-64, 1920;
- Лебединцев Петро (1816-1896) – Некр., «К. ст.», 1897, № 2 (В. Науменко), «ЖМНП», 1897, № 3 (В. Рудаков);
- Макаревський Олександр (Феодосій, 1825-1885) – В. Беднов, Пресвященный Феодосий... и его труды по истории Екатеринославщины, «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии», т. 6, 1910;
- Мартос Олексій (1790-1842) – А. М. Лазаревский, Пржежие искатели малорусской старины. А. И. Мартос, «К. ст.», 1895, № 2; Ф. Савченко, Нові відомості про неопубліковану історію України О. Мартоса, «За сто літ», т. 6, 1930;
- Мельник-Антонович Катерина (1859-1942) – Життєпис і реєстр друкованих праць К. М. Мельник-Антоновичевої, «Зап. ІФВ», т. 2-3, 1923;
- Модзалевський Вадим (1882-1920) – Список праць В. Л. Модзалевського, в кн.: Перший піврік існування Української Академії наук в Києві та начерк її праці до кінця 1919 р., Київ, 1919; Некр. «Зб. СМ», т. 1, 1921;
- Партицький Омелян (1840-1895) – К-о, О. Партицький, «Зоря», 1891, № 14; Некр., «ЗНТШ», т. 5, 1895 (І. Копач); «Календар товариства “Просвіта” на 1896 р.», 1895;
- Петров Микола (1840-1921) – М. Петров, «Хр. НТШ», № 49, 1912; Життєпис і бібліографія найважливіших праць акад. М. І. Петрова, «Зап. ІФВ», т. 1, 1919; Д. Щербаківський, Спис головніших праць акад. М. І. Петрова щодо археології та історії мистецтва, «Зб. СМ», т. 1, 1921; Некр., там же (Д. Щербаківський);

- Площанський Венедикт (1834-1902) – Я. Дашкевич, Східна Галичина в історико-географічних словниках кінця XVIII – 70-х рр. XIX ст., «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1963, № 2;
- Свистун Пилип (1844-1916) – Из помяника Народного дома за 1914-1921 гт., «Вестник Народного дома», 1921, № 1;
- Сіцінський Юхим (1859-1937) – І. Крип'якевич, П'ятдесятиріччя наукової праці Є. Сіцінського, «ЗНТШ», т. 151, 1931;
- Суша Яків (1610-1686) – І. Крип'якевич, Перший історик Холмщини, «Наша батьківщина», 1939, № 2;
- Теодорович Микола (нар. 1856) – Труды Н. И. Теодоровича, в його ж кн.: Во-лынськ в описаниях городов, местечек и сел, т. 5, Почаев, 1903;
- Целевич Юліан (1843-1892) – Б. Барвінський, Д-р Ю. Целевич і його наукова діяльність на полі української історіографії в світлі давніших та новіших дослідів, Львів, 1927;
- Чернецький Василь (1837-1900) – І. Крип'якевич, В. Чернецький і його історико-краєзнавчі праці, «Наша батьківщина», 1939, № 4;
- Широцький Кость (1886-1919) – Л. Биковський, Бібліографія праць К. В. Широцького, «Зб. СМ», т. 1, 1921; Некр., там же;
- Шульгин Яків (1851-1909) – Некр., «Хр. НТШ», № 48, 1911;
- Щербаківський Данило (1877-1927) – Некр., «ЗНТШ», т. 149, 1928 (В. Біднов);
- Щербина Володимир (1850-1936) – Бібліографія праць В. Г. Щербини, в його ж кн.: Нові студії з історії Києва, Київ, 1926.

Ряд суттєвих, на нашу думку, доповнень можна зробити також до тих біографічних рубрик, які є в довіднику. Так, наприклад, до зареєстрованої літератури можна додати ще такі записи:

- Антонович В. – В. Міяковський, В. Б. Антонович перед слідчою комісією, «Червоний шлях», 1923; його ж, Нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича, «Укр.», 1924, № 1-2; К. Мельник-Антонович, Матеріали до біографії В. Б. Антоновича, там же, 1927, № 6; М. Кордуба, Зв'язки В. Антоновича з Галичиною, там же, 1928, № 5; Ф. Савченко, В. Б. Антонович і перша редакція «Киевской старины», там же, 1928, № 6; Д. Багалій, Матеріали до біографії В. Б. Антоновича, Київ, 1929; Л. Добровольський, В. Б. Антонович в працях про Київщину та Київ, «Зап. ІФВ», т. 21-22, 1929; Е. Оксман, В. Б. Антонович і одеське «Общество истории древностей», там же; М. Ткаченко, Археографічні студії В. Антоновича, «Український археографічний збірник», т. 3, 1930; В. Козловська, Значення проф. В. Б. Антоновича в українській археології, «Зап. Всеукраїнського археологічного комітету», т. 1, Київ, 1931;
- Багалій Д. – Некр., «Вісті ВУАН», 1932, № 2 (М. Грищенко);

- Бантиш-Каменський Д. – Д. Граховецький, Документи, якими користувався Бантиш-Каменський до своїх історичних праць, «Укр.», 1930, № 5;
- Беркут Л. – М. Левченко, Л. М. Беркут, «Зап. ІФВ», т. 16, 1928;
- Брун Ф. – Некр., в його ж кн.: Черномор'є, т. 2, Одеса, 1880;
- Василенко М. – С. Іваницький, Перевернута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії. (З приводу праць акад. М. Н. Василенка з історії кріпаччини на Україні), «Укр.», 1932, № 1-3;
- Владимирський-Буданов М. – С. Борисенко, Російське великодержавництво в концепції історії західно-руського права. (Київська «школа» проф. М. Ф. Владимирського-Буданова), «Укр.», 1932, № 3;
- Вовк Ф. – П. Стебницький, Спомини про Хв. К. Вовка, «Н. М.», 1918, № 2; А. Носов, Проф. Ф. К. Вовк в українській археології, «Зап. Всеукраїнського археологічного комітету», т. I, Київ, 1931; Некр. «Хр. НТШ», № 60-62, 1918; «Н. М.», 1918, № 2; «Книгар», 1918, № 11 (П. Стебницький);
- Гізель І. – С. І. Маслов, Етюди з історії стародруків XI–XII, «Зап. ІФВ», т. 21, 22, 1928;
- Головацький Я. – М. В. Павлюк, Справа про недопущення Я. Головацького на кафедру Новоросійського університету, «Праці Одеського університету», Зб. філологічного факультету, т. 4, 1954;
- Грушевський М. – В. П. Затонський, Промова на похоронах акад. М. С. Грушевського, «Вісті ВУАН», 1934, № 6-7; В. Т. Круть, К вопросу об антинародных буржуазно-националистических извращениях и фальсификации истории Украины в работах М. Грушевского и его «школы», «Ученые записки Московского педагогического института», т. 60, Кафедра истории СССР, вып. 2, 1949; М. О. Рубач, Реакційна суть націоналістичних «теорій» безкласовості та «єдиного потоку», Київ, 1955; Некр., «Вісті ВУАН», 1934, № 6-7;
- Данилевич В. – В. Козловская, Памяти проф. В. Е. Данилевича, «Советская археология», 1937, № 4;
- Довнар-Запольський М. – Літературныя працы М. В. Доунар-Запольскаго у хронологічним парядку за 45 год., «Запискі адзелу гуманітарных навук», т. 8, Працы клясы гісторыі, т. 3, 1929;
- Драгоманов М. – Матеріали до Драгоманівської бібліографії Всенародної бібліотеки України, «Укр.», 1926, № 4;
- Єфименко О. – Список работ, рецензий и литературы об А. Я. Ефименко, «Зб. науково-дослідної кафедри історії української культури», т. 10, 1930; Д. Багалій, Харківська доба діяльності О. Я. Єфименкової, там же; І. Білик, Огляд головніших праць О. Я. Єфименкової, там же; О. Встухов, Праці О. Я. Єфименкової в галузі етнографії, там же; Некр., «Н. М.», 1918, № 3 (В. Данилевич), «Книгар», 1919, № 19 (його ж);

- Зубрицький Д. – Є. Тишинська, Погодін і Зубрицький, «ЗНТШ», т. 110, 1912; К. Студинський, Копітар і Зубрицький, там же, т. 125, 1918; В. Ваврик, Д. И. Зубрицкий и его труды о Ставропигийском братстве, «Временник Ставропигийского института на 1929 г.», 1928;
- Іконников В. – Л. Добровольський, В. С. Іконников про Київ та місцеве минуле, «Зап. ІФВ», т. 25, 1929;
- Каманін І. – Список трудов, в його ж кн.: Зверинецкие пещеры в Киеве, Киев, 1914;
- Кониський Ю. – П. Житецкий, Памяти Г. Конисского, «К. ст.», 1895, № 2; И. Сребницкий, К библиографии Г. Конисского, «Сборник Нежинского историко-филологического общества», т. I, 1895;
- Костомаров М. – І. Крип'якевич, Археографічні праці М. Костомарова, «ЗНТШ», т. 126-127, 1918; його ж, М. Костомаров, «Стара Україна», 1925, № 5; В. Мордовцева-Александрова, М. І. Костомаров і його приятелі, «Укр.», 1927, № 5; І. Житецький, Новий уривок з автобіографії М. І. Костомарова, «За сто літ», т. 4, 1929;
- Кримський А. – О. Килимник, А. Ю. Кримський, «Вітчизна», 1961, № 1;
- Куліш П. – В. Романовський, Куліш і його праці по історії України, «Книгар», 1919, № 27; Є. Кирилук, Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього, Київ, 1929; І. Ямпольський, До бібліографії праць П. О. Куліша та писань про нього, «Літературний архів», 1931, № 1-3;
- Лазаревський О. – В. Біднов, О. Лазаревський, «ЛНВ», 1927, № 5;
- Левицький О. – В. Шурат, О. І. Левицький, «Зоря», 1897, № 11;
- Леонтович Ф. – Некр., «Юридические записки Демидовского юридического лицея», 1911, № 2-3;
- Лукомський С. – С. І. Маслов, До питання про літературну спадщину С. В. Лукомського, «Зб. ІФВ», т. 76, 1928; А. Єршов, Про літописні джерела історичних праць С. Лукомського, «Зап. Ніжинського ІНО», т. 8, 1928;
- Любавський М. – Записка об учених трудах М. К. Любавского, в кн.: Записка об учених трудах действительных членов Академии наук СССР по отделению гуманитарных наук, избранных 12 января и 13 февраля 1929 г. Приложение к «Известиям Академии наук СССР», 1929;
- Ляскоронський В. – Некр., «Зап. ІФВ», т. 24, 1929 (К. Мельник-Антонович);
- Максимейко М. – М. О. Максимейко, рекомендація, «Маг. ВУАН», 1929, № 63;
- Максимович М. – В. Юркевич, До студій Максимовича з історії старого Києва, «Зб. ІФВ», т. 4, 1926; І. Крип'якевич, М. Максимович – історик, «ЗНТШ», т. 147, 1927; М. Кордуба, М. Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами, там же, т. 149, 1928; П. Лозієв, Знадоба до життя М. О. Максимовича, «Література», зб., т. 1, 1928;

- М. Горбань, До біографії М. О. Максимовича, «Укр.», 1929, № 3; В. Данилів, М. О. Максимович на київській кафедрі, там же;
- Маркевич А. – А. И. Маркевич, рекомендація и список трудов, «Мат. ВУАН», 1929, № 64;
- Маркевич М. – Є. Айзеншток, До характеристики М. Маркевича, «Зб. ІФВ», т. 76, Київ, 1928;
- Маркович Я. – И. Петров, Интимная переписка Ф. Прокоповича с Я. Марковичем, «К. ст.», 1882, № 6; А. М. Лазаревский, Прегниє искиатели малорусской старины. I. Я. М. Маркович, «К. ст.», 1894, № 11;
- Молчановський Н. – Некр., «Укр.», 1907, № 1;
- Мордовець Д. – Автобіографія, зб. «Ватра», 1887; Ц. Білиловський, Українське свято в Петербурзі. 40-літній ювілей Д. Л. Мордовця, «Зоря», 1897, № 2; І. Франко, Д. Мордовець, «ЛНВ», 1905, № 8; Г. Дорошкевич, Д. Мордовець як літературна і громадська постать, «Укр.», 1930, № 7-8;
- Новицький Я. – Автобіографія, «Укр.», 1925, № 6;
- Павлович М. – І. Кулик, М. П. Павлович на Україні, «Східний світ», 1928, № 2; Некр., там же (О. Гладстерн);
- Петрушевич А. – І. Франко, За что старика обидели?, «ЛНВ», 1901, № 4; його ж, А. Петрушевич, «ЛНВ», 1901, № 3; А. Кримський, Епігони давньої галицької науки. А. С. Петрушевич, в його ж кн.: Розвідки, статті та замітки, Київ, 1928;
- Рігельман О. – А. Єршов, Сторінки з українського джерелознавства, «Зб. ІФВ», т. 51, 1927;
- Ролле Й. – Некр., «Правда», т. 20, 1899 (О. Левицький);
- Скальковський А. – Некр., «ЗНТШ», т. 27, 1899;
- Срезневський І. – А. Ковалівський, Пам'яті І. Срезневського, в кн.: І. Срезневський, Майоре, майоре! Харків, 1930;
- Сумцов М. – Є. Айзеншток, М. Ф. Сумцов, «Червоний шлях», 1923, № 1; Д. Багалій, Наукова спадщина М. Ф. Сумцова, там же, 1923, № 3;
- Франко І. – Ф. Стеблій, І. Франко про становище і класову боротьбу селян Галичини в першій половині ХІХ ст., «Доповіді та повідомлення Львівського університету», вип. 7, ч. 2, 1957; Я. Товстуха, І. Франко про антинародну спрямованість в діяльності австрійського рейхстагу і галицького сейму, «Наукові записки Львівського університету», т. 43, Серія історична, вип. 6, Питання історії СРСР, 1957; його ж, І. Франко про революційний рух селян Буковини в 40-х рр. ХІХ ст., «Іван Франко», т. 6, 1958; його ж, І. Франко про суспільно-політичний рух в Галичині 50-60 рр. ХІХ ст., «Питання історії СРСР», 1958; його ж, І. Франко про характер і значення народних зборів у Галичині 80-90 рр. ХІХ ст., «Доповіді та повідомлення Львівського університету», вип. 8, ч. 1, 1958;

- його ж, І. Франко про аграрну реформу 1848 р. в Галичині, «Іван Франко», т. 7, 1960;
- Шараневич І. – О. Павлик, І. Шараневич і його історичне діло, «Укр.», 1929, № 4;
- Яворницький Д. – Реєстр наукових і літературних праць Д. І. Яворницького, «Дніпрові хвилі», 1913, № 10; Д. Яворницький, «Хр. НТШ», № 60-62, 1918; Д. І. Яворницький, рекомендація, життєпис, реєстр найголовніших праць, «Мат. ВУАН», 1929, № 116; Д. Багалій, Д. І. Яворницький, в кн.: «Матеріали до обрання нових академіків ВУАН», додатки до «Вістей ВУАН», 1929, № 5-9; Некр., там же, 1940, № 7-8;
- Ястребов В. – Н. Бракер, В. М. Ястребов, «Укр.», 1929, № 2; Некр., «ЗНТШ», т. 27, 1899. Очевидно, наведені тут доповнення цілком не вичерпують літературу питання.

Ось ще ряд пропущених у бібліографії праць про анонімні твори української історіографії: П. Клепацький, Про т. зв. «Певний руський» або «Рукописний козацький літопис», «Зап. Полтавського ІНО», т. 4, 1927; М. Петровський, Нариси з історії України. І. Досліди над літописом Самовидця, Харків, 1930; його ж, Українські діячі XVII ст. II. Ракушка-Романовський, «Зап. ІФВ», т. 26, 1931; І. Крип'якевич, Хто автор літопису Самовидця, «Життя і знання», 1934, № 2; його ж, Історія русів, там же, 1928, № 6; А. Єршов, До питання про час написання «Истории русов», а почасти й про автора її, «Зб. ІФВ», т. 76, 1928.

Не менше, на нашу думку, важливих доповнень можна додати також до інших частин і розділів бібліографії. З загальних праць в бібліографії не позначені, наприклад, такі як: І. Крип'якевич, Українська історіографія XIX–XX ст., ч. 1, Львів, 1923; Р. Кац та Ф. Максименко, Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР, Київ, 1960. Немає в ній також багатьох праць з історії архівної справи на Україні, наприклад, хоча б таких, як: В. Романовський, До історії архіву «Малоросійської колегії», «Укр.», 1926, № 5; його ж, Нариси з архівознавства, Харків, 1927; його ж, До історії архівних фондів старої гетьманщини, «Архівна справа», 1927, т. 2-3; Х. Герасименко, До історії архівної справи на Полтавщині, там же, 1928, т. 5-6; А. Андріяшев, Перший архівар Брацлавського земського суду, там же, 1928, т. 7; В. Барвінський, До історії архівної справи в Гетьманщині за часів Розумовського, «Радянський архів», 1931, № 2; М. Горбань, Архів коша Запорізької січі як джерело до історії татарсько-турецько-українських взаємин, «Червоний Схід», 1930, т. 15. До літератури про історичні музеї на Україні можна додати такі, наприклад, доповнення: І. Свенціцький, Бібліотека Національного музею у Львові, «Книгар», 1918, № 6; Д. Яворницький, Народний

музей в Катеринославі, «Червоний шлях», 1923, № 3; Й. Риженко, Музеї на Полтавщині, «Зб. Полтавського державного музею», т. 2, 1927; «Зб. присвячений 35-річчю Полтавського музею ім. В. Г. Короленка», Полтава, 1928; П. Матвієвський, 25-річчя Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею, «Зб. Дніпропетровського крайового історико-археологічного музею», т. 1, 1929.

Для того, щоб не склалося враження, що пропуски в бібліографії зв'язані лише з матеріалом, який стосується України, можна навести ряд доповнень до розділу про російські історичні товариства. В книзі не подаються, зокрема, відомості про такі бібліографії другого ступеня, в яких перелічуються видання окремих товариств: Издания Общества ревнителей русского исторического просвещения в память имп. Александра III, [каталог], СПб., 1914; Нумерные издания [и «Памятники древней письменности и искусства»], состоящего под высочайшим государя императора покровительством Общества любителей древней письменности, [СПб., 1910]; «Записки историко-филологического факультета имп. Петроградского университета», [указатель содержания], Пг., 1917 (Додаток до «Зап.», т. 136); Издания имп. Московского археологического института им. имп. Николая II, Москва, 1915; Каталог изданий Государственной академии истории материальной культуры (ГАИМК) и изданий, находящихся на складе ГАИМК, Ленинград, [1931] (в цьому антикварному каталозі дається докладний перелік змісту видань Археологічної комісії, Російського археологічного товариства, Московського археологічного товариства, Російського генеалогічного товариства, Археологічних з'їздів тощо).

Ще одне доповнення іншого типу. Історик М. М. Ясинський (с. 430), дату смерті якого впорядникам розшукати не вдалося, помер 25 вересня 1935 р.

На підготовці бібліографії до видання позначилася ще одна риса, яку умовно можна назвати «результатами поспішності». Поспішність ця відбилася у великій кількості різноманітних помилок, переважна більшість яких зв'язана з тим, що упорядники відмовилися від перевірки зібраного матеріалу по автопсії. В покажчику чимало переключених прізвищ (наприклад, № 4507: *Джиджори* замість *Джиджора*; № 7900: *Яворский* замість *Яворовский*; № 9983: *Пчилко* замість *Пчілка*; с. 576 – *Хуца*, на с. 637 цей же самий історик і етнограф – *Гуцы*; № 500 – *Рубан М. А.*, на с. 670 цей же автор – *Рубач М. А.*). Н. В. Молчановський помер не в 1905, а в 1906 р. (с. 552). Чимало помилок є також у текстах українською мовою. Допоміжний алфавітний покажчик складено досить недбало. Пропущено, наприклад, посилання на номери записів, під якими подаються персоналії П. Куліша, Й. Ролле; в допоміжному покажчику немає прізвища Ф. Сафоновича, хоча література про нього подається в бібліографії під № 1066-1067.

Можна навести кілька прикладів того, наскільки негативно відбилися на бібліографії небажання упорядників перевіряти бібліографічні записи за автопсією. Так, наприклад, в рубриці про Наукове товариство ім. Шевченка, під № 2859, подається запис «І. Франко, Заборона Літературно-наукового вістника в Росії, «Літ.-наук. віст.», т. 16, 1917». Насправді ця стаття І. Франка була надрукована в «ЛНВ», т. 16, 1901 – і зміст її не має безпосереднього відношення до Наукового товариства ім. Шевченка. Під № 1066 дається запис «Рогозинский, “Кройника” Сафоновича и ее отношение к “Синописису” Гизеля. СПб., 1910». Насправді цей запис повинен виглядати так: «А. Рогозинский, “Кройника” Ф. Сафоновича и ее отношение к “Киевскому Синописису” И. Гизеля, “Известия отд. русского языка и словесности АН”, т. 15, кн. 4, 1910, с. 270-286». При такій трансформації запису розшуки потрібної статті, очевидно, не будуть легкими.

Помітні також редакційні недоробки. Так, наприклад, відомості про польського історика С. Пташицького подаються в двох рубриках (так, як би йшлося про двох різних істориків), на с. 476 і 591. При цьому навіть даються різні роки життя: в першому випадку – 1853-1934, в другому – 1853-1935 (правильна дата смерті – 1934). Рубрика з літературою про відомого сходознавця Б. О. Тураєва потрапила до розділу, присвяченого загальній історії, а не сходознавству.

В бібліографії слабо застосовано систему посилань, а ті рідкі посилання, які в ній є, часто інформують фальшиво. Так, наприклад, на с. 509, в примітці до розділу «Історики, що вивчали всесвітню історію», дається посилання, що літературу про М. П. Драгоманова треба шукати в розділі «Історики, що вивчали історію Росії». Насправді (й це цілком правильно) література про М. П. Драгоманова подається в розділі «Історики України». На с. 598, в примітці до підрозділу «Сходознавці», дається посилання, що літературу про Ч. Ч. Валіханова треба шукати також в розділі «Історики, що вивчали історію Росії». Посилання знову фальшиве – насправді література про казахського історика Ч. Ч. Валіханова перелічена в розділі «Історики Казахстану».

Прикладів помилок, яких можна було уникнути при більш уважному і вдумливому бібліографічному й історіографічному редагуванні, можна, на жаль, навести більше.

Важко встановити причини такої недосконалої в дуже потрібному і необхідному виданні. Відносно українського матеріалу, можливо, причина полягає у відсутності щільного зв'язку упорядників бібліографії з українськими істориками та бібліографами. На підставі передмови можна дійти до висновку, що зв'язок цей був, по суті, випадковим – для упорядників залишилися невідомими великі картотеки історичної літератури про Україну, що

зберігаються в Державній історичній бібліотеці УРСР та в Інституті історії Академії наук УРСР у Києві, а також в Інституті суспільних наук Львівського державного університету (картотека М. Кордуби).

Інститут історії Академії наук СРСР і Державна історична бібліотека РРФСР підготовляють тепер наступний том довідника – бібліографію історії радянської історичної науки. Дуже хотілося б, щоб ця нова праця була позбавлена недоліків, характерних для рецензованої книги.

Публікується за виданням: *Ярославич Д. [Дашкевич Я.] Недоліки важливого видання.* – Рец. на кн.: *История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период: Библиография.* – Москва: Наука, 1965. – 703 с. // *Архіви України.* – Київ, 1966. – № 2. – С. 77-83.

[Рец. на кн.:]

MAICHEL K. GUIDE TO RUSSIAN REFERENCE BOOKS. Vol. 2: HISTORY, AUXILIARY HISTORICAL SCIENCES, ETHNOGRAPHY, AND GEOGRAPHY /

Edited by J. S. G. Simmons. – Stanford, California, 1964. – 297 p. –
(Hoover institution bibliographical series 18).

[Мейчл К. Путівник по російських довідниках.

Т. 2: Історія, допоміжні історичні дисципліни, етнографія і географія.
Під ред. Дж. С. Дж. Сіммонса]

«Драматична еволюція ідей в Радянському Союзі після Другої світової війни викликала в американців зацікавлення справді до всіх галузей знань про Радянський Союз. Цей новий інтерес американського народу поставив як бібліотеки, так і дослідників перед новими вимогами і перед чималими новими проблемами. Мабуть, одна з найбільш важливих проблем виникла в зв'язку з разючою відсутністю відомостей про існуючі радянські довідники», – такими словами починається видавнича анотація другого тому великого (шеститомного) американського «Путівника по російських довідниках». Автор і редактор шеститомника – одні з найкращих за кордоном знавців радянського книгознавства і бібліографії: К. Мейчл – в минулому бібліограф і бібліотекар Колумбійського університету, тепер керівник Східноєвропейської колекції Стенфордського університету; Дж. Сіммонс – відомий англійський книгознавець-славіст, лектор Оксфордського університету, автор багатьох праць з історії східноєвропейського книгодрукування (що друкувалися також в радянських наукових виданнях) та частий гість радянських вчених. Науковий авторитет обох спеціалістів – найкраща гарантія того, що «Путівник» буде завершено на належному рівні і що він заповнить існуючу прогалину в довідковій літературі, про яку згадує цитована анотація.

У методичному відношенні другий том «Путівника» опрацьований продумано і послідовно. Він складається з п'яти глав, присвячених історії СРСР, всесвітній історії (в ній подається російська довідкова література з цієї галузі), допоміжним історичним дисциплінам (археологія, архівознавство, хронологія, епіграфіка, генеалогія і геральдика, історіографія, нумізматики, палеографія і дипломатика, філігранологія), етнографії, географії та геології.

Всі бібліографічні записи стисло анотовані – в анотаціях подається коротка характеристика кожного довідника, позначається кількість поданої в ньому літератури, перелічуються розділи чи параграфи довідника.

Слід вважати, що з всією літературою автор і редактор знайомі з авторами – вину за те, що довідкові видання, які стосуються України, представлені в «Путівнику» досить фрагментарно, доводиться приписувати, отже, мабуть не так К. Мейчлу і Дж. Сіммонсу, що добросовісно підійшли до свого завдання, як відсутності багатьох українських бібліографічних та інших довідкових видань у західноєвропейських та американських бібліотеках.

Можливо, правда, що певну роль відіграла тут також характерна для буржуазної науки глибоко вкорінена реакційна тенденція трактувати Радянську Україну (як і інші союзні республіки) не як суверенну і рівноправну державу в складі Радянського Союзу, а як, мало що не виключно, «географічне поняття». Саме тому, можна вважати, матеріал про Україну в главі «Історія СРСР», наприклад, не виділено в окремий розділ – він подається в розділі «Місцева історія і топографія» як один з параграфів підрозділу «Європейська Росія».

України в історичних та етнографічних главах книги стосується близько 120 записів. В процентному відношенні до загальнорадянського матеріалу це більше, як в інших досюгочасних американських історичних бібліографіях (див., наприклад, нашу рецензію на «The American Historical Association's Guide to historical literature», Нью-Йорк, 1962, в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1963, № 5, с. 76-77), але й одночасно мало, якщо враховувати існуючу довідкову літературу про історію і етнографію України – навіть приймаючи встановлені автором принципи підбору літератури для свого видання. (Автори визначили мовний бар'єр, включаючи лише видання російською, англійською, французькою і німецькою мовами. Література іншими мовами, серед них і українською, подається лише в тих випадках, коли в ній є відомості про видання російською мовою).

У зв'язку з тим, що в шостому томі «Путівника» передбачається вмістити додатки і доповнення до попередніх томів, доречними будуть відомості про ті основні бібліографічні й інші довідкові праці про Україну, що повинні бути включені в працю К. Мейчла – Дж. Сіммонса. Розділ «Бібліографії бібліографій. Путівники» треба б доповнити працями Ф. Максименка «Матеріали до краєзнавчої бібліографії України 1847-1929», Київ, 1930; Р. Кац і Ф. Максименка «Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР», Київ, 1960, а також оглядом І. Крип'якевича «Бібліографія історії України в дожовтневий період» (опублікованим в «Українському історичному журналі», Київ, 1958, № 5).

Значного поширення вимагають розділи, в яких перелічуються покажчики до журналів та серійних видань типу «наукових записок». Безсумнівно,

повинні згадуватися у «Путівнику» такі праці, як Ф. Сарани «Покажчик до журналу “Літопис революції” (1922-1933)» (опублікований в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1957, № 3, 4), П. Кудлая «Наукові записки і праці історичних факультетів університетів УРСР. Покажчик змісту» (там же, 1958, № 4), В. Скорини «Наукові записки і тематичні збірники інститутів суспільних наук Академії наук УРСР (1943-1960). Покажчик змісту» (там же, 1960, № 4, 5), серія покажчиків до архівних періодичних видань, опрацьованих Г. Сергієнком (там же, 1958, № 1-3).

Параграф «Українська РСР» необхідно доповнити принаймні такими бібліографічними покажчиками: І. Калинович, «Бібліографія українознавства за 1914-1923 рр.», вип. І: Історія України, Львів, 1924; «Бібліографічний збірник, присвячений Х річниці Жовтневої революції на Україні. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917-1927 рр.», Харків, 1930; Ю. Никифорок, «Західна Україна. Матеріали до бібліографії», Харків; Київ, 1932; Й. Хандрос, Н. Горбачов, Е. Ланда, «Жовтень та громадянська війна на Україні», Харків, 1933; М. Лелекач, І. Гарайда, «Загальна бібліографія Підкарпаття», ч. І, Ужгород, 1944; Є. Лазеба, Т. Воробйова, «700 років м. Львова. Бібліографічний покажчик літератури», Львів, 1956; Р. Кац, Є. Складенко, «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні. Бібліографічний покажчик», Харків, 1957; «40 років радянської влади на Україні. Бібліографічний покажчик», Харків, 1958; «Історія Києва. Бібліографічний покажчик», т. 1-2, Київ, 1958-1963; «Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі (1939-1959 рр.). Бібліографічний покажчик», Київ, 1958; І. Крип'якевич, «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій», Київ, 1962; П. Кудлай, «Книги з історії Української РСР (1945-1960 рр.)» (опубліковано в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1962, № 4-6; 1963, № 1-3); Ф. Максименко, «Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР» (там же, 1963, № 4-6; 1964, № 1-5). В усіх цих працях російська, а в деяких – також західноєвропейська – література з історії України займає значне місце й, таким чином, цілком підходить до «Путівника» з точки зору покладених в його основу принципів підбору літератури.

Опис важливої праці Ф. Аделунга «Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind», СПб., 1846, варто доповнити вказівкою про її доповнення – дослідження В. Кордта «Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 р.», Київ, 1926.

В главі «Допоміжні історичні дисципліни» розділ про історіографію важко уявити собі більш-менш повноцінним без праць Є. Перфещького «Обзор угрорусской историографии», СПб., 1914; Д. Багалія «Нарис української

історіографії», т. I, вип. 1-2, Київ, 1923-1925; М. Марченка «Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)», Київ, 1959; Л. Коваленка «Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.», Кам'янець-Подільський, 1964. Значних доповнень вимагає розділ про архіви – з усіх виданих путівників по архівах України в праці К. Мейчла – Дж. Сіммонса згадується лише три.

Етнографічну главу «Путівника» необхідно доповнити фундаментальною працею О. Андрієвського «Бібліографія літератури з українського фольклору», т. I, Київ, 1930; розділ про картографію – працею П. Тутковського «Матеріали для бібліографії мапознавства України», ч. I, Київ, 1924.

Хоча «Путівник» призначений, в першу чергу, для використання закордонними дослідниками, подані в ньому відомості мають також певне значення для радянських істориків, значення, зв'язане не лише з тим, що наша бібліографія не має путівника по довідковій історичній літературі подібного типу.

Перед українською радянською історичною наукою стоїть важливе і невідкладне завдання боротися з буржуазною реакційною історіографією, що на свій лад перекручує і фальсифікує історичний процес на Україні, – ефективна боротьба з ворожим ідеологічним наступом неможлива, очевидно, без знання відповідної літератури. З другого боку, в закордонних журналах, особливо в останній час, – під впливом радянської історіографії – з'являється чимраз більше об'єктивних наукових досліджень з окремих питань історії України. Для розшуків такої літератури можуть, очевидно, з суворо критичним підходом, використовуватися деякі американські й західноєвропейські довідкові видання, перелічені й анотовані в «Путівнику», наприклад, D. Shapiro, «A selected bibliography of works in English on Russian History 1801-1917», Oxford, 1962 [«Вибіркова бібліографія праць англійською мовою з російської історії 1801-1917 рр.»], V. J. Kaye, «Ukraine, Russia and other Slavic countries in English literature. A selected bibliography of books, pamphlets, articles, etc. published in English between 1912-1936», Winnipeg, 1961 [«Україна, Росія й інші слов'янські країни в англійській літературі. Вибіркова бібліографія книг, брошур, статей і т. п. опублікованих англійською мовою в 1912-1936 рр.»], Ch. Morley, «Guide to research in Russian history». Syracuse, N. Y., 1951 [«Путівник для дослідження російської історії»], «Ucrainica. Selected bibliography on the Ukraine in Western-European languages», Munich, 1948 [«Україніка. Вибіркова бібліографія про Україну в західноєвропейських мовах»], огляди літератури про історію Східної та Південно-Східної Європи англійською, французькою та італійською мовами за 1939-1952 рр., що друкувалися в журналі «Forschungen zur osteuropäischen Geschichte» т. 1, 4, 5, 7, 1954-1959, та серійне видання «The American biblio-

graphy of Slavic and East European studies», Bloomington, Indiana [«Американська бібліографія слов'янських та східноєвропейських досліджень»], що виходить з 1956 р. Як один з томів серії «The National Archives Reference Information Papers» вийшла в світ праця Е. Н. Buck, «Records in the National Archives relating to the Russian Empire and Soviet Union», Washington, 1952 [«Матеріали державних архівів, що стосуються Російської імперії та Радянського Союзу»].

Публікується за виданням: *Корибут С. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Maichel K. Guide to Russian Reference Books. Vol. 2: History, auxiliary historical sciences, ethnography, and geography / Ed. by J. S. G. Simmons. — Stanford, California, 1964. — 297 р. // Архіви України. — Київ, 1966. — № 1. — С. 74-76.*

[Рец. на кн.:]

GUMOWSKI M. BIBLIOGRAFIA NUMIZMATYKI POLSKIEJ /

Przygotował do druku i uzupełnił H. Baranowski. – Toruń, 1967. – 213 s. –
(Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Roczniak 72, zeszyt 3)

[Гумовський М. Бібліографія польської нумізматики.

Підготував до видання і доповнив Г. Барановський. Торунь, 1967
(Щорічники Наукового товариства в Торуні. Щорічник 72, зошит 3)]

Серед спеціальних історичних дисциплін, що розвиваються в сучасній Польщі, нумізMATIKA має особливо міцні позиції. Своєрідним підсумком польської нумізMATIKI кінця XVIII – XX ст. треба вважати бібліографію, складену одним з найкращих польських спеціалістів-нумізматів М. Гумовським. Бібліографія нараховує 4 693 записи літератури, що вийшла з-під пера польських, німецьких, російських та інших дослідників. В основу бібліографії покладено територіальний принцип. Вона охоплює літературу, що стосується території сучасної Польщі та територій, які входили до складу середньовічної Польсько-Литовської держави. В зв'язку з цим, у бібліографії досить широко відбито також літературу, яка стосується Правобережної і Західної України. Правда, література, що віддзеркалює нумізматичну проблематику цих українських земель, подається з великими прогалинами. В бібліографії згадуються окремі праці українських істориків-нумізматів (наприклад, І. Каманіна, Б. Януша, М. Брайчевського, М. Котляра, В. Зварича), але, як не дивно, вони подаються лише тоді, коли друкувалися російською або польською мовами. Літературу українською мовою М. Гумовський та Г. Барановський, як правило, пропускають, хоча серед неї є і такі праці, які, без сумніву, підходять під накреслені ними межі бібліографії (важливіші пропуски української нумізматичної літератури відзначаються нижче).

Матеріал бібліографії поділено на шість частин: I. Загальні праці, с. 1-24; II. Знахідки, с. 25-74; III. Польська монета, с. 75-142; IV. Паперові гроші та гроші-замінники, с. 142-148; V. Медалографія, с. 149-174; VI. Персоналії, с. 174-188. Вони, в свою чергу, поділяються на ряд розділів та параграфів. Нумізматична україніка – польською, російською, західноєвропейськими мовами – розкидана по всіх розділах і параграфах праці М. Гумовського.

Так, наприклад, у загальній частині дається перелік нумізматичних журналів, що виходили у Львові («Medalografia», 1893-1899; «Pieniądz Papierowy», 1926, 1928; «Zapiski Numizmatyczne», 1925-1926, 1928), подається література про Львівський нумізматично-археологічний гурток і Спілку львівських нумізматів, про нумізматичні виставки у Коломиї та Львові, про колекції в Києві, Харкові, Житомирі, Кременці, Тернополі, Луцьку, Коломиї, Львові, Бориничах. У цій частині описуються антикварні нумізматичні каталоги, що виходили у Львові.

У частині, присвяченій знахідкам, є понад 150 назв книг, статей, повідомлень, нотаток, що стосуються знахідок монет на українських землях. Найбільше літератури відноситься до західноукраїнських земель (Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя), є й така, в якій згадуються знахідки на східноукраїнських землях (Чернігівщина, Київ, Житомир, Кам'янець-Подільський, Меджибіж, Могилів-Подільський, Літин, Хотин).

Україніка в частині «Польська монета» подається як у загальних розділах і параграфах (розбитих на періоди), так і в спеціальному параграфі «Південносхідні землі. Молдавія» (с. 136-137). Параграф цей, з викладених вище причин, бідний і складений у значній мірі з випадкової літератури. З нумізматичних праць дореволюційного і нашого часу тут згадуються лише окремі праці І. Ступницького, В. Уляницького, К. Болсуновського, С. Чижова, А. Єршова, А. Ільїна, М. Котляра, В. Рябцевича. Немає тут ряду праць, що стосуються питання про поширення польської монети на Правобережжі та Лівобережжі в XVII–XVIII ст., її підробки тощо. Ось деякі з цих праць: А. Шугаевский, Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII в., Чернигов, 1918; І. Крип'якевич, Монети Б. Хмельницького і П. Дорошенка, «Стара Україна», Львів, 1924, № 1; А. Шугаєвський, До питання про грошовий обіг на Україні в XVII ст., «Науковий збірник Історичної секції УАН за р. 1924», Київ, 1925; А. Єршов, До історії грошової лічби й монети на Лівобережній Україні в XVIII ст., там же; П. Неселовський, Так звана брацлавська монета, там же; М. Слабченко, Чи була в Гетьманщині своя монета, «Науковий збірник Історичної секції УАН за р. 1925», Київ, 1926; В. Шугаєвський, Чи була на Україні в XVII ст. власна монета, «Науковий збірник історичної секції УАН за р. 1926», Київ, 1926; М. Петровський, Чи існувала на Україні власна монета за часів Богдана Хмельницького, там же; В. Біднов, З історії грошових знаків на Україні, «Записки Української господарської академії в Чехословацькій республіці», т. I, Подєбради, 1927. З української літератури, що підходить до інших частин і розділів бібліографії, немає, наприклад, таких позицій: М. Ю. Брайчевський, Римська монета на території України, Київ, 1959 (з багатою літературою питання); його ж, Нумізматика в темах давньої історії східнослов'янських земель, «Історичні джерела та їх використання», вип. I, Київ, 1964;

І. К. Свешніков, До історії карбування монет у Львові, там же; В. К. Лукомський, Медаль Костянтина Костянтиновича Острозького, «Науковий збірник історичної секції УАН за р. 1925», Київ, 1926; В. Ляскоронський, М. Т. Біляшівський як нумізмат, «Записки історично-філологічного відділу УАН», т. 9, Київ, 1926. Найвидатнішим знавцем нумізматики в українській дореволюційній історіографії був, без сумніву, В. Б. Антонович (див. покажчик його праць, укладений М. Ткаченком, опублікований у кн.: В. Антонович, Твори, т. I, Київ, 1932). М. Гумовський знає лише одну замітку В. Антоновича, присвячену нумізматиці, тоді коли насправді кількість його праць з цієї ділянки становить понад двадцять.

У цій же третій частині, присвяченій історії польської монети, описано також літературу про монетні двори у Львові, Бресті, Жовкві. В частині, в якій подаються праці про паперові гроші й гроші-замінники, перелічується література про паперові гроші й бони, що видавалися в ХХ ст. у Львові, Рогатині, Жидачеві, Хирові. У частині «Медалографія» згадуються статті й нотатки про медалі, зв'язані з Львовом, Рогатином, Перемишлем, Мізунем. Частина «Персоналії» присвячена перелікові літератури про монетників, керівників монетних дворів, медальєрів, дослідників і колекціонерів-нумізматів. Бібліографію завершує особовий покажчик (покажчика географічних назв немає).

Публікується за виданням: Іванович С. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Gumowski M. Bibliografia numizmatyki polskiej / Przygotował do druku i uzupełnił H. Baranowski. – Toruń, 1967. – 213 s. (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Rocznik 72. Zeszyt 3) // Архіви України. – Київ, 1968. – № 3. – С. 98-99.

Рецензія на
НАУКОВО-ДОПОМІЖНИЙ ПОКАЖЧИК
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР» за 1969 р.,

підготований до видання колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР (обсяг: 15 + 298 стор. машинопису)

Другий випуск бібліографічного щорічника «Історія Української РСР», опрацьований колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР, зміцнює переконання в тому, що – після виходу покажчика історичної літератури за 1968 р. – щорічник справді перетвориться в періодичне бібліографічне видання, так дуже потрібне не лише спеціалістам-історикам та бібліографам, але й широким колам радянського студентства, всім тим, що цікавляться минулим нашої республіки. В цьому відношенні підготовка щорічника 1969 р. заслуговує на всебічну підтримку, а його цілком відповідний науковий рівень гарантує, що чергове бібліографічне видання Державної історичної бібліотеки УРСР знову зустрине схвальну оцінку наукової громадськості.

Не зупиняючись на позитивних сторонах покажчика, які впадають у вічі навіть при поверховому його перегляді (широке охоплення літератури, правильна її систематизація, опис згідно з загальноприйнятими правилами), варто звернути увагу упорядників на окремі дискусійні питання, що виникають після ознайомлення з покажчиком, а також на окремі перепуски та помилки, які можна виправити в період остаточного редагування щорічника.

1. Упорядникам та редакторам варто ще раз подумати над питанням про підзаголовок покажчика. Підзаголовок у пропонуваному вигляді («науково-допоміжний покажчик літератури») не відповідає сучасним поглядам на історичну бібліографію, згідно з якими історична бібліографія є однією з спеціальних історичних дисциплін, рівнорядною з, наприклад, дипломатикою, палеографією, сфрагістикою. Ніхто ж тепер працю з сфрагістики не називатиме «науково-допоміжною», бо така робота має також (і в першу чергу) власне самостійне – цілком не допоміжне – значення. Відповідно до цього, покажчик, як праця з історичної бібліографії, має власне самостійне – і не тільки допоміжне – значення. Не варто тому й підкреслювати «наукову допоміжність» у підзаголовку. Такий підзаголовок, цілком несправедливо, знижує ранг покажчика до якогось виключно «науково-допоміжного» рівня. Упорядникам та редакторам варто подумати про більш вдалий підзаголовок.

З можливих варіантів нам здається найбільш вдалим підзаголовок «Бібліографічний щорічник за 1969 р.».

2. Схема систематизації матеріалу, в основному, не викликає суттєвих заперечень. Основний стрижень схеми вже перевірений на практиці (в покажчику за 1968 р.), а поява таких чи інших додаткових ділень обумовлюється, врешті-решт, не якимись виключно теоретичними міркуваннями, а наявністю літератури, присвяченої такому чи іншому питанню. Слабе місце схеми – розділ III «Найдавніше минуле України. Київська Русь». Справа в тому, що аж ніяк не всю літературу, яка стосується періоду до утворення Давньоруської держави, можна розподілити між чотирьома підрозділами покажчика («Найдавніше минуле території України», «Скіфський період», «Античні держави Північного Причорномор'я» і «Східні слов'яни та їх сусіди до утворення Древньоруської держави»). Між скіфським періодом і появою східних слов'ян, зокрема, залишається період в кілька століть. Невідомо, де шукати, наприклад, літературу про сарматський час. Література в згаданих чотирьох підрозділах систематизована, в зв'язку з цим, не завжди вдало. Пропонується залишити підрозділи, які були в попередньому випуску покажчика (за 1968 р.), і, згідно з ними, просистематизувати описану літературу, виправляючи, при цій нагоді, явні помилки (наприклад, на стор. 91 стаття «Г. И. Смирнова. Поселение Магала...» не на місці). При остаточному встановленні заголовків підрозділів та рубрик в розділі III необхідно, до речі, користуватися тою схемою, що застосована в тритомній «Археології Української РСР» (т. 1-2, Київ, 1971) і яка, зрештою, в основних рисах співпадає з поділом, прийнятим у покажчику за 1968 р.

Не відповідає дійсності заголовок однієї з рубрик в підрозділі «IX.В». Замість «До 30-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР» повинно бути таки «До 30-річчя возз'єднання Західної України з УРСР» (як було в первісному варіанті), бо в 1939 р., як відомо, возз'єдналася з УРСР лише Західна Україна (решта західноукраїнських земель – Північна Буковина і Закарпаття – возз'єдналися пізніше).

3. Загальновідомо, що навіть при найкраще опрацьованій схемі залишається певний процент літератури, яку, з повною рацією, можна помістити не в одному, а в кількох діленнях схеми. В таких випадках, щоб уникнути дублювання повних бібліографічних описів, вживається звичайно система різноманітних покликань: а) з скороченим бібліографічним описом та вказівкою на номер, під яким подається повний бібліографічний опис; б) з вказівкою на сам лише номер, під яким є повний бібліографічний опис; в) з вказівкою на ділення схеми. Такі покликання застосували також упорядники – однак, в загальному, вживають їх досить скупо. На нашу думку, систему додаткових покликань треба розбудувати краще.

В покажчику є два ділення, досить близькі за своїм змістом: в підрозділі «І.А» рубрика «До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» та підрозділ «ІХ.А. В. І. Ленін про побудову соціалізму і комунізму в СРСР. В. І. Ленін про Радянську Україну». Вони відділені, однак, одне від одного більше як сотнею сторінок. Існування таких двох ділень цілком виправдане, однак при першій рубриці (в підрозділі «І.А» треба вказати на існування підрозділу «ІХ.А» – і навпаки). При цих двох діленнях, присвячених В. І. Ленінові, треба згадати також про ленінську літературу, яка є в інших місцях покажчика (наприклад, на стор. 121: «Чиговська Л. Творча сила народу...», на стор. 127: «Амеличина Л., Хайло А., Щербина И. В. И. Ленин и большевики Донбасса...»).

При рубриці «Музеї» (в підрозділі «І.І») треба дати покликання на літературу про музеї, яка є також в інших місцях покажчика (наприклад, в підрозділі «І.3. Етнографія», а також на стор. 54 – «Гекельман Ю. Дивовижні експонати...», на стор. 59 – рубрика «Літературно-меморіальні музеї», на стор. 63 – «Надпрутянський М. Думки над скарбами...» і т. д.).

При підрозділі «І.Є. Спеціальні історичні дисципліни» також треба дати покликання, що література з цієї ділянки є в інших місцях покажчика (наприклад, в підрозділі «ІІІ.3. Античні держави Північного Причорномор'я» – праці «Болтунова А. И. Неизданные надгробия...» – це епіграфіка, «Драчук В. С. Про царські знаки...» – це геральдика, «Книпович Т. Н. О некоторых особенностях...» – це епіграфіка і палеографія; на стор. 93 – «Медынцева А. А. Серебренники...» – це нумізматики і т. д.).

4. Трапляються окремі помилки (їх справді мало, враховуючи, що покажчик охоплює близько 2 500 описів) в систематизації літератури. Так, з стор. 41 «Чубенко В. Ю. Українські історичні етноніми...» краще перенести до підрозділу «І.Є. Спеціальні історичні дисципліни»; з стор. 99 «Поп Р. Древнейший отрывок...» належить до підрозділу «ІІІ.О. Культура Древньої Русі. Ідеологія. Побут»; з стор. 101 «Кульчицький В. С. Утворення коронного краю...» належить до підрозділу «V.Д. Державний устрій. Право і управління. Внутрішня політика», з стор. 103 «Храбан Г. Ю. Про спогади...» краще перенести до рубрики «Огляд джерел і літератури. Історіографія періоду» в підрозділі «V.А»; з стор. 103 «Шевченко С. М. І. Я. Франко про класову боротьбу...» також належить до згаданої вище рубрики «Огляд джерел і літератури. Історіографія періоду» в підрозділі «V.А».

5. На нашу думку, немає потреби перелічувати в покажчику заголовки розділів (тобто подавати докладний зміст) окремих праць. Якщо іти таким шляхом, то треба б обсяг покажчика збільшити в кілька разів – і подавати заголовки розділів усіх книжкових видань. В даному випадку незрозуміло, чому зроблено виняток для праць «Гуменюк М. П. Українські бібліографи...» (на стор. 55) та «Полтавщина. Короткий довідник-путівник...» (на стор. 81).

Чому ж тоді не розписано зміст інших аналогічних праць (наприклад, матеріалів до українського біографічного словника П. Ротача і В. Полека)?

6. З другого боку, упорядники з цілком необґрунтованих причин відмовилися від аналітичного розпису статей з кількох збірників – що й привело до збіднення змісту покажчика в цілому і до неправильного уявлення про стан історичної літератури. Так, на нашу думку, обов'язково треба подати опис статей, що стосуються історії України, які вміщено в збірниках «Археологические открытия 1968 года» (стор. 36), «Консервация архитектурно-археологических памятников южных районов СССР» (стор. 37), «Демографические тетради», вип. I (стор. 48).

7. Дивно вражає позначення зіркою (опис не з автопсії) деяких видань, які, при певній наполегливості, можна роздобути в Києві – особливо, якщо це стосується місцевих київських видань і, до цього, видань установ Академії наук УРСР. Якщо ж, всупереч сподіванням, їх немає навіть у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР, то з усіма такими виданнями (наприклад, Інституту економіки, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії) можна познайомитися в бібліотеках відповідних академічних установ. Позначання зіркою треба звести до цілковитого мінімуму.

8. Підготовляючи покажчик за 1969 р., упорядники проявили трохи формалістичний підхід до хронологічних меж підбору літератури. Є підстави вважати, що після видання покажчика за 1968 р. в упорядників зібралася певна кількість бібліографічних описів історичної літератури з 1968 р. (доповнень до попереднього покажчика). Такого роду доповнення (окремі описи літератури 1968 р.) треба було включити до покажчика за 1969 р. – це цілком нормальне явище при підготовці бібліографічних щорічників. Подають же упорядники (і це цілком правильно) рецензії 1970 р. на видання 1969 р. – і подають також рецензії 1969 р. на видання попередніх років. Навіщо ж робити формальний бар'єр для доповнень за 1968 р. – їх включення в покажчик за 1969 р. тільки підніме наукове значення щорічників.

9. При ознайомленні з текстом покажчика виявилася потреба внести до нього деякі доповнення, що зводяться переважно до аналітичного розписування матеріалів окремих збірників статей та деяких періодичних видань, матеріали яких упорядники не використали або використали неповно. Для завершення остаточного редагування покажчика треба б використати ці видання – перелік їх додається до рецензії окремо.

10. На полях машинопису виправлено олівцем окремі помилки, а також зроблено дрібніші зауваження.

11. На закінчення рецензії хочеться висловити два побажання, які, можливо, упорядники вважатимуть за можливе використати при підготовці наступних томів щорічника.

По-перше, упорядникам варто поширити територіальні межі для видань, які вони враховують в своєму покажчику. Іншими словами, варто бібліографувати не лише ті праці українською та російською мовами, що видані в межах Радянського Союзу, але й праці цими ж мовами, надруковані в країнах соціалістичної співдружності. Як відомо, в нас вже є досвід такого бібліографування – видання ці враховуються в органах державної бібліографії УРСР (щорічник «Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу і країн соціалістичної співдружності»). Використання ж, зокрема, матеріалів з українських журналів, що виходять у Польщі («Наша культура»), Чехословаччині («Дукля», «Дружно вперед»), Югославії («Шветлосц»), українських книг, що видаються в усіх цих країнах (зокрема, календарів), а також матеріалів з тих наукових, переважно славістичних та сходознавчих журналів, збірників наукових конференцій, що видаються в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Німецькій Демократичній Республіці, Югославії, Румунії (де друкуються статті українською і російською мовами), значно піднесло б науковий ранг покажчика.

По-друге, упорядникам варто подумати про вживання економніших скорочень для ряду періодичних і серійних видань – скорочень, які, до речі, широко вживаються в нашій науковій історичній літературі. Їх застосування заощадить обсяг покажчика для нових матеріалів (простіше замість «Укр. іст. журнал», «Архіви України», «Сов. археология», «Сов. этнография», «Краткие сообщ. о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии (АН СССР)» писати УІЖ, АУ, СА, СЭ, КС ИА АН СССР і т. п.), зовсім не знижуючи його інформаційного рівня.

Загальний висновок про черговий бібліографічний щорічник «Історія Української РСР» може бути тільки позитивний. Покажчик цілком заслуговує видання (після врахування, по можливості, висловлених вище зауважень), а його вихід у світ стане черговим цінним вкладом Державної історичної бібліотеки УРСР як в українську радянську бібліографію взагалі, так і в історичну бібліографію зокрема.

Львів, 2 грудня 1972 р.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Рецензія на науково-допоміжний покажчик «Історія Української РСР» за 1969 р., підготований до видання колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР (обсяг 15 + 298 стор. машинопису) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. IV/5: Папка № 44 «1972 дрібніше». Машинопис, 7 арк.

ДОДАТОК

Доповнення до науково-допоміжного покажчика
«Історія Української РСР» за 1969 р., підготованого до видання
колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР

- I. Збірники статей та повідомлень.** Треба дати аналітичний опис статей (очевидно тих, що стосуються історії України) з таких збірників:
- «Слов'яно-руські старожитності». Київ, 1969.
- «X наукова конференція Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва. 1969. Збірник матеріалів». Львів, 1969.
- «Природа и развитие первобытного общества на территории Европейской части СССР». Ленинград, 1969.
- «Новые данные о зарубинецкой культуре в Приднепровье». (Сб. статей под ред. П. Н. Третьякова). Ленинград, 1969. (Материалы и исследования по археологии СРСР. № 160).
- «Славяно-германские культурные связи и отношения». Москва, 1969.
- «Славянская историография и археография». Москва, 1969.
- «Советское славяноведение. Материалы IV межвузовской научной конференции историков-славистов (Минск 31 янв. – 3 февр. 1968 г.)». Минск, 1969.
- «Материалы научной конференции польских и советских историков по проблемам историографии». Москва, 1968. Москва, 1969.
- «Герценовские чтения. Краткое содержание докладов. Исторические науки». Ленинград, 1969.
- II. Журнали.** Матеріали з деяких журналів (хоча більшість статей з них використано для покажчика) пропущено. Для прикладу:
- «Радянське літературознавство», Київ, 1969, № 1 (немає статті Я. Ісаєвича про «Буквар» І. Федорова).
- «Український історичний журнал», Київ, 1969, № 6 (немає рецензії В. Бідзілі на фундаментальну тритомну працю Г. Ловмянського про початки Польщі – що стосується також найдавнішого періоду історії України). Там же, № 8 (немає рецензії Я. Ісаєвича на працю О. Ставровського).
- «Советское славяноведение», Москва, 1969, № 6 (немає повідомлення Г. Санчука про наукову сесію польських і радянських істориків, присвячену проблемі ранньофеодальних держав, що відбулася в Києві).
- «Советская археология», Москва, 1969, № 1 (немає повідомлення А. Кравченко про скарб кизикських статурів з Одеської області).

Також не використано журнали:

- «Бюлетень Комиссии по изучению четвертичного периода», Москва, 1969.
«Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР» за 1966 г., Львов, 1969.
«Литературная Армения», Ереван, 1969 (в № 1 стаття В. Купченка про монастир Сурб-Хач біля Старого Криму).

III. Книги. Треба б додати:

- М. Н. Тихомиров. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. Москва, 1969.

IV. Автореферати. Треба б додати:

- Е. Л. Немировский. Начало славянского книгопечатания. Опыт критического пересмотра вопроса в связи с историей польского Возрождения. Автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора истор. наук. Москва, 1969.
С. Г. Амирян. Из истории армяно-украинских литературных связей (XIX–XX веков). Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук. Ереван, 1969.
Д. Т. Березовец. Северяне (перед образованием Киевской Руси). Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. истор. наук. Москва, 1969.

Львів, 2 грудня 1972 р.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Доповнення до науково-допоміжного покажчика «Історія Української РСР» за 1969 р., підготованого до видання колективом бібліографів Державної історичної бібліотеки УРСР // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. IV/5: Папка № 44 «1972 дрібніше». Машинопис, 3 арк.

[Рец. на кн.:]

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ. (БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ) /

Тернопільське обласне управління культури. Тернопільська
обласна бібліотека для дорослих. – Тернопіль, 1964. – 84 с.

Упорядники бібліографічного покажчика проявили ініціативу у двох напрямках. По-перше, шукаючи в літературі відомості про минуле і сучасне своєї області, вони звернулися не тільки до фондів власної бібліотеки, а й поширили свої розшуки на бібліотеки Тернопільського та Івано-Франківського обласних державних архівів, Тернопільського і Кременецького музеїв, Кременецького педагогічного інституту, а також на фонди Історичної бібліотеки УРСР. По-друге, вони не обмежили свій покажчик літературою останнього двадцятип'ятиріччя (як це зробили інші бібліотеки, складаючи власні краєзнавчі покажчики).

У тернопільській покажчик, таким чином, потрапило чимало цінної, але забутої історико-краєзнавчої літератури, виданої у другій половині XIX – на початку XX ст.

Упорядникам вдалося розшукати окремі унікальні видання, адреси яких тепер відомі (місце зберігання всіх видань позначено). При складанні покажчика використовувалася районна преса.

Значна частина бібліографічних записів анотована – подаються відомості, на яких сторінках даної книги, статті, збірки згадуються міста і села Тернопільської області.

Цим, однак, позитивні сторони покажчика обмежуються. Упорядники зуміли розшукати цінний, часом навіть дуже цінний матеріал, але не змогли подати його у відповідному вигляді. Структура покажчика заплутана і непослідовна. Спершу подається матеріал про партійні, радянські і комсомольські організації (стор. 1-4), потім йде підрозділ «Довідники» (стор. 4), далі підрозділ «Тернопільщина до возз'єднання її з Радянською Україною» (стор. 4-14), а потім, несподівано, «Література, видана до 1939 р.» (стор. 15-19) і «Соціалістичні перетворення на Тернопільщині» (стор. 19-30).

Згідно з задумом упорядників, це перший розділ праці. У другому розділі (стор. 31-84) подається матеріал про Тернопіль, Кременець та райони області. Матеріал систематизовано погано. У підрозділах, присвячених окре-

ним районам, він повинен бути розподілений на дві частини: «Загальні питання історії і розвитку району» та «Історія окремих сіл району». Проте цей поділ на практиці не проведено. В «загальній» частині багато конкретного матеріалу про окремі місцевості.

Не можна погодитися з тим, що упорядники перекладають заголовки польських праць на українську чи російську (в цьому послідовності немає) мови і створюють якусь третю польсько-українську «мову» (наприклад, на стор. 16 «Рочник Тернопільського наукового товариства»; треба перекладати «Щорічник»).

Якщо були перешкоди технічного характеру (показчик надруковано на ротаторі), то краще вже було транслітерувати польські слова українськими літерами. Розшукати літературу за довільно перекладеними назвами, особливо журналів, збірників, дуже важко, а часом неможливо. Ось один приклад плутанини, викликаної таким бібліографуванням. На стор. 15 написано: «Ежегодник Тернопольского научного кружка», Тернополь, 1893 (при цьому без позначення, що заголовок перекладено – з польської мови на російську!). Непідготований читач шукатиме таке російське видання, очевидно, даремно. На стор. 30 він знайде інше видання: «2-й рочник (!) Тернопольского (!) Наукового Товариства», 1893 (в цьому випадку вже позначено, що видання польською мовою). Насправді і в першому, і в другому випадку йдеться про видання «Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego» (тобто «Щорічник Тернопільського наукового гуртка»), т. 1-3, Тернопіль, 1892-1895.

Трапляються й гумористичні перекручення. Так, на стор. 39 згадується журнал «Українське ревя» 1905 р., що виходив нібито польською мовою. Насправді йдеться про журнал німецькою мовою «Ruthenische Revue» (з 1906 р. «Ukrainische Rundschau», тобто «Український огляд»), що виходив у Відні.

Слід відзначити, що упорядники, мабуть, відчували неповноцінність свого показника і тому вирішили випустити його... анонімно, без позначення прізвищ.

Показчик «Історія міст і сіл Тернопільської області», незважаючи на велику недосконалість, все ж корисний авторам нарисів для багатотомної «Історії міст і сіл України».

Публікується за виданням: *Спаський Д. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Історія міст і сіл Тернопільської області. (Бібліографічний показчик літератури) / Тернопільське обласне управління культури. Тернопільська обласна бібліотека для дорослих. – Тернопіль, 1964. – 84 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 88.*

[Рец. на кн.:]

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ /

Закарпатське обласне управління культури. Державна бібліотека для дорослих; склала Г. С. Насековська. – Ужгород, 1964. – 138 с.

У покажчику перелічується понад 1 000 назв книг, журнальних і газетних статей (також з районної преси), згрупованих в 4 розділах: «Історія Закарпаття з найдавніших часів до 1917 р.», «Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною 1917-1945 рр.», «Розквіт Закарпаття за роки радянської влади» та «Історія окремих міст і сіл Закарпаття». До бібліографії додано алфавітний покажчик авторів та список журналів і газет, розписаних у покажчику.

Покажчик охоплює радянську наукову, науково-популярну і публіцистичну літературу до лютого 1964 р. Складено його сумлінно і кваліфіковано. Відповідна література подана досить повно. Аналіз все ж свідчить, що пропущено близько 30 наукових статей у журналах і збірниках, а також авторефератів дисертацій. Ось деякі, найважливіші з них: З. Неєдли, История Закарпатской Руси до XIV ст., «Известия АН СССР», Серия ист. и филос., т. 2, Москва, 1945; И. Мельникова, Закарпатская Украина в революции 1848 г., «Вопросы истории», Москва, 1948, № 8, стор. 70-86; Е. Кондор, Социально-экономическое положение украинского крестьянства Закарпатья в XIX в. Автореферат диссертации, Львов, 1949; И. Мельникова, Национально-освободительная борьба украинцев в Закарпатской Руси в 1848 г., зб. «Революции 1848-1849», т. I, Москва, 1952, стор. 437-445; І. Климпотюк, Американська експансія на Закарпатті в 1918-1938 рр., «Жовтень», Львів, 1952, № 5, стор. 90-96; В. Неточасв, За правильне висвітлення історичного минулого Закарпаття, «Закарпатська правда», Ужгород, 1952, 22 жовт.; В. Усенко, Борьба народных масс Закарпатья за свое социальное и национальное освобождение и воссоединение с Советской Украиной в 1918-1919 гг. Автореферат диссертации, Ужгород, 1953; К. Бернякович, Древній Ужгород, «Наука і життя», Київ, 1955, № 6, стор. 35-36; В. Мельник, З історії спільної боротьби українських і угорських селян в кінці XVII і на початку XVIII ст., зб.

«З історії західноукраїнських земель», т. 2, Київ, 1957, стор. 58-66; Ю. Сливка, Піднесення революційної боротьби на Закарпатті в кінці 1931 р. і на початку 1932 р., там же, т. 2, стор. 233-248; Ф. Шевченко, Документи про революційну солідарність угорських і українських трудящих у 1919 р., «Наукові записки» (Ін-т історії АН УРСР), т. 10, Київ, 1957, стор. 364-383; С. Штефуровський, До питання німецької колонізації і німецьких діалектів на Закарпатті у XVIII–XIX ст., «Наукові записки» (Ужгородський ун-т), т. 30, 1957, стор. 203-207; В. Мисюра, Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на развитие революционного движения в Закарпатье (1917-1923 гг.), «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1957, № 4, стор. 81-95; Д. Фолтін, Становище селян Закарпаття в кінці XIX – на початку XX ст., там же, 1930, № 6, стор. 54-60; М. Делеган, Матеріали головного старости м. Мукачева, там же, 1963, № 2, стор. 71-75.

Шкода, що укладач не використала для свого покажчика видань недалекої Пряшівщини – окремих книг і збірок, журналів «Дукля», «Дружно вперед», газети «Нове життя», в яких чимало матеріалу стосується Закарпаття.

Бібліографічні записи загальних праць у покажчику не анотовані, що створює труднощі при розшуку даних про окремі місцевості в книгах і статтях «загальнозакарпатського» змісту.

Незважаючи на ці окремі недоліки, складений Г. Насековською бібліографічний покажчик стане у великій пригоді не тільки авторам нарисів для багатотомної «Історії міст і сіл України», він допоможе також у пропаганді краснавчих знань серед широких кіл громадськості.

Публікується за виданням: *Косинерський І. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Історія міст і сіл Закарпатської області: Бібліографічний покажчик літератури / Закарпат. обл. упр. культури. Держ. б-ка для дорослих; склала Г. С. Насековська. – Ужгород, 1964. – 138 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1965. – № 1. – С. 83-84.*

[Рец. на кн.:]

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРИ /

Львівське обласне управління культури,
Львівська державна обласна бібліотека ім. Я. Галана;
склала В. П. Крисько. – Львів, 1964. – 302, [2] с.

Львівщина має досить сильні традиції краєзнавчої бібліографії. З 1953 р. у Львові виходить бібліографічний щорічник «Соціалістична Львівщина» (досі вийшли випуски за 1951-1959 рр.). Крім цього, видаються покажчики, присвячені окремим краєзнавчим темам історичного та літературного характеру.

Написання багатотомної «Історії міст і сіл України» ще більше активізувало краєзнавчу бібліографічну роботу. Свідченням цього є вихід у світ великого покажчика літератури про Львівську область. У ньому перелічується понад 2 000 назв радянських книг, брошур, журнальних і газетних статей, які стосуються історії, народного господарства, природних багатств, культури, освіти, науки, охорони здоров'я та інших питань, зв'язаних з минулим і сучасним області.

Помітно, що упорядник описувала тільки ті видання, які їй вдалося розшукати у Львівській державній обласній бібліотеці, Науковій бібліотеці Львівського університету, Львівському обласному державному архіві, Стрийському краєзнавчому музеї.

Отже, до покажчика потрапили матеріали, перевірені за автопсією, але, з другого боку, до нього не занесені видання, яких в упорядника не було «під руками». Особливо помітно це на прикладі районної преси. Дуже добре, що упорядник внесла такий газетний матеріал у свій покажчик (здебільшого бібліографи-краєзнавці, з незрозумілих міркувань, його цураються). Погано, однак, що при складанні покажчика використовувалися неповні комплекти газет. Наприклад, деякі районні газети і газети територіальних виробничих колгоспно-радгоспних управлінь, яких упорядникові не вдалося розшукати у Львові, зовсім не розписувалися для покажчика.

Справа ускладнюється тим, що упорядник не дала переліку використаної преси. І тепер важко встановити, що саме проглянуто для покажчика, а що ні.

Очевидно, при підготовці покажчика треба було орієнтуватися не лише на некомплектні колекції районної преси, що зберігаються у Львові, але також і на обов'язковий примірник газет, легко доступний у київських бібліотеках.

Слід відзначити, що упорядник дуже серйозно підійшла до складання покажчика, який допомагав би розшукати літературу про окремі населені пункти.

У великій пригоді стають анотації до праць загального характеру. В цих анотаціях, часом чималих за обсягом, перелічуються назви міст і сіл, що згадуються в анованій роботі. Так, в анотації до статті Ф. Стеблія «Селянський рух в Східній Галичині в 1846 р.» (№ 1109) подається 38 назв; в анотації до книги Є. Яцкевича «Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України» (№ 1110) – 32 назви населених пунктів Львівщини.

На підставі бібліографічних записів та анотацій складено зведений допоміжний покажчик географічних назв, що дуже полегшує користування книгою.

Бібліографія В. Крисько не позбавлена й ряду недоліків. Література про давній період історії Львівщини подається дуже скупо – немає жодної праці, яка стосувалася б часів Київської та Галицько-Волинської держав.

Є суттєві пропуски в довідково-бібліографічній літературі (не наведено, наприклад, таких праць, як Є. М. Лазеба, Т. О. Воробйова, 700 років міста Львова. Бібліографічний покажчик літератури, Львів, 1956; О. Ратич, Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, Київ, 1957).

Збіднено подається журнальна література. Обмежено використовувалися автореферати дисертацій.

Трапляються неточності у бібліографічному описі (в записі № 999 пропущено авторів довідника – Є. Яцкевича і В. Колісника; біля записів № 2170, 2171 не позначено, що це машинописи, а не друковані книги; в географічному покажчику назва «Стрий» потрапила не в те місце, де їй треба було бути згідно з алфавітом, тощо), перекидання географічних назв (наприклад, в анотації до № 1046 – *Олесек* замість *Олесько*, в анотації до № 1109 і в географічному покажчику – *Горожанка* замість *Горожання*).

Однак треба відзначити, що порівняно з іншими бібліографічними покажчиками такого типу, виданими в західних областях УРСР (в 1964 р. покажчики до історії міст і сіл вийшли в світ у Тернополі, Івано-Франківську та Ужгороді), покажчик, складений В. Крисько, з точки зору повноти і методики опрацювання стоїть на найвищому рівні. Він буде дуже корисним історикам і краєзнавцям при написанні нарисів про міста і села області, а також (наскільки це можливо при обмеженому тиражі – 100 примірників, друкованих

на ротаторі) пропагуватиме дослідження минулого і сучасного рідного краю в колах любителів-краєзнавців.

Публікується за виданням: Я. [Дашкевич Я.] [Рсц. на кн.:] Історія міст і сіл Львівської області: Реком. покажч. л-ри / Львів. облас. упр. культури, Львів. держ. облас. б-ка ім. Я. Галана; склала В. П. Крисько. – Львів, 1964. – 302, [2] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 88-89.

[Рец. на кн.:]

**ІНШОМОВНІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
МІСТ І СІЛ УКРАЇНИ:
КОРОТКИЙ БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК /**

Міністерство культури УРСР. Львівська державна наукова
бібліотека; склав О. Д. Кізлик. – Львів, 1967. – 56 с.

Широке розгортання краєзнавчої праці пов'язане в значній мірі з написанням багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», відбулося позитивно на дослідженні місцевої історії та на такій важливій її ділянці, як краєзнавча бібліографія України. Майже в усіх областях УРСР вийшли в світ бібліографічні покажчики, присвячені минулому цих областей. В деяких обласних центрах видання краєзнавчих бібліографічних покажчиків стало періодичним. Цінним внеском у краєзнавчу бібліографію України є опрацьований у Львівській державній науковій бібліотеці покажчик «Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України». В покажчику описано понад 500 назв книг, карт, атласів польською, німецькою та французькою мовами, що стосуються як України в цілому (література з економіки, статистики, архівознавства, археографії, бібліографії бібліографій, а також покажчики змісту журналів, видання енциклопедичного типу, біографічні, географічні та топонімічні словники, покажчики місцевостей, адресні книги), так і окремих її частин. У покажчику зібрано лише ту важливу літературу, що зберігається в Львівській державній науковій бібліотеці.

В рецензованому виданні впадає у вічі майже цілковита відсутність видань з історії України, що з'явилися протягом останніх років у Польській Народній Республіці (польська література представлена майже виключно виданнями до 1939 р.). Тим часом загальновідомо, що в Польщі видається чимало історичних праць, присвячених українській тематиці – тим періодам історії України, коли більшість українських земель або їх західна частина входили до складу середньовічної та новітньої Польщі. Як це не дивно, але покажчик не знає праць таких польських істориків-українознавців, як З. Вуйцик, В. Серчик, М. Горн, праці яких, без сумніву, є значним внеском у місцеву історію України. До речі, дослідження з історії українських земель виходять у світ також у Чехословаччині, Угорщині, Румунії. Такий сумний стан

комплектування наших наукових бібліотек сучасною закордонною літературою з історії України не може не викликати не лише глибокого здивування, але й виправданої тривоги.

Заголовок покажчика дещо дезорієнтує читача. В загальноприйнятому розумінні «іншомовні матеріали» – це ті матеріали, що написані не українською мовою. Тим часом у покажчику відбито лише праці польською, німецькою та французькою мовами. Немає в ньому праць російською, угорською, румунською, чеською мовами – хоча відповідні краєзнавчі видання є у фондах Львівської державної наукової бібліотеки.

Публікується за виданням: *Ярович Я. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України: Корот. бібліогр. покажч. / М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка; склав О. Д. Кізлик. – Львів, 1967. – 56 с. // Архіви України. – Київ, 1968. – № 1. – С. 98-99.*

ПОДОЛАТИ ВІДСТАВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ БІБЛІОГРАФІЇ.

(Бібліографія української літератури в 1956-1957 рр.)

На сучасний невідрадний стан української літературознавчої бібліографії часто нарікають не тільки спеціалісти-літературознавці чи студенти філологічних факультетів наших вузів, але й ті, кому – хоча найбільш поверхово – доводиться зайнятися літературним дослідженням. Безперечно, вже й те, що питання про українську літературознавчу бібліографію розглядають часто-густо разом з іншими невідкладними завданнями літературознавства, є великим кроком вперед. Однак постановка питання – одна справа, методи і шляхи його здійснення – інша справа. На сьогодні, на жаль, не можна хвалитися особливими досягненнями в цій галузі.

На основі огляду бібліографічних праць, зв'язаних безпосередньо чи посередньо з проблемами українського літературознавства, які появилися в нас протягом останніх двох років (1956-1957 рр.), вдається зробити ряд злободенних висновків. Треба, в загальному, відзначити, що, в порівнянні з попередніми роками, бібліографічна робота в 1956-1957 рр. трохи поживилася – результати цього помітні хоча б у кількості надрукованих праць. Критичний розгляд видань допомагає виявити основні напрямки роботи та визначити її своєрідні «болючі місця».

Літературознавча бібліографія – одна з допоміжних літературознавчих дисциплін, без якої важко уявити собі серйозне літературне дослідження. Літературознавець починає своє дослідження від вивчення всього того, що було написано раніше по певному питанню. І тут в пригоді йому повинна стати наукова бібліографія. Рядовий читач, якого цікавить творчість і життєвий шлях даного письменника, звертається за порадою до рекомендаційного бібліографічного покажчика. Як і кожна праця з літературознавства, літературознавча бібліографія має свого визначеного читача. Книга про творчість Івана Франка може призначатися чи для середньошкільника, чи для спеціаліста-франкознавця. Подібно до цього, читач – його освітній рівень, ступінь зацікавлення літературою – розподіляє бібліографічні праці за їхнім призначенням. Бібліографічні довідники складаються для наукових працівників, для студентів, для широкої малопідготованої маси читачів і, відповідно цьому,

мають науковий, науково-рекомендувальний та популярно-рекомендувальний характер. Даний огляд обмежується, в основному, працями перших двох родів – показниками наукового та науково-рекомендувального характеру, які насправді допомагають розвиткові українського літературознавства як науки. Показники цього роду повинні стати (і в багатьох випадках – стають) бібліографічним джерелом літературного дослідження – повноцінним і вірогідним у повному значенні цих слів.

* * *

Вже на початку треба підкреслити, що питання історії давньої української літератури стоять майже зовсім поза межами «бібліографічних зацікавлень» на Україні. За останні два роки тут не появилася ні одна бібліографічна праця, яка торкалася б історії української літератури раніше XIX ст. Ця прогалина тільки в деякій мірі заповнюється показниками, виданими в Москві чи в Ленінграді.

Найсерйозніша праця, яка, між іншим, охоплює період давньої української літератури, – це *В. Колобанова, О. Коновалова та М. Салміної «Библиография советских работ по древнерусской литературе за 1945-1955 гг.»*, підготована в Інституті російської літератури (т. зв. Пушкінському домі) Академії наук СРСР та надрукована в 1956 р. Це показник наукового характеру, призначений для спеціалістів філологів й істориків. Якщо не зважати на деяку теоретичну плутанину в передмові від упорядників (про те, що нібито «роботи, які торкаються давньої української та давньої білоруської літератури, в бібліографію не включаються»), то, після детальнішого розгляду, виявляється, що показник майже повністю відбиває літературознавчі праці з історії давньої української літератури, які були написані російською, українською та білоруською мовами та надруковані в СРСР протягом 1945-1955 рр. Упорядники, на жаль, звертали більше уваги на реєстрацію матеріалу, як на те, щоб читачеві полегшити користування показником. Назви книг, статей розміщені в порядку років видання, а відсутність систематичного чи предметного допоміжних показників призводить до того, що для розшуків літератури по певному питанню треба прочитати весь, буквально, показник – 1 046 назв на близько 130 сторінках! Упорядники не відмічають змісту ряду збірників наукових праць (подають тільки загальну назву збірника) – це також, до деякої міри, знижує вартість показника, дуже цінного в усіх інших відношеннях.

Деякі праці з літературознавчої бібліографії по історії літератури давнього періоду публікувалися в «Трудах отделения древнерусской литературы» Інституту російської літератури Академії наук СРСР. В тринадцятому томі «Трудов», виданому в 1957 р., вміщені «Дополнения к библиографии

работ о “Слове о полку Игореве” за 1938-1954 гг.», складені членом-кореспондентом Академії наук УРСР П. Поповим. В «Доповненнях» перераховується, зокрема, українська радянська література, пропущена упорядниками бібліографії про «Слово о полку Игореве» (цей покажчик появився раніше – в 1955 р.). В цьому ж томі «Трудов» вміщені дуже цінні для дослідника-літературознавця огляди праць з староруської літератури, надруковані в 1945-1955 рр. у Польщі (автор огляду В. Вітковський), в Чехословаччині (автор Є. Прохазкова), в 1932-1955 рр. у французькому славістичному журналі «*Revue des Études Slaves*» (автор В. Кузьміна). З цих оглядів, наприклад, можна дізнатися про те, що в демократичній Польщі з'явилися серйозні наукові роботи про Галатовського чи Кирила Транквіліона-Ставровецького – тобто на теми, які в колах наших літературознавців незаслужено покриті «порохом забуття»...

Огляд бібліографій, що стосуються української літератури ХІХ – початку ХХ ст., слід розпочати цікавою працею М. Смірнова-Сокольського «*Русские литературные альманахи и сборники XVIII–XX вв.*», виданою Всесоюзною книжковою палатою в 1956 р. Автор поклав собі за основну мету описати літературні альманахи і збірники, написані російською мовою. Поряд з цим, він зробив спробу дати також опис українських видань. Щоправда, не можна вважати вдалим деякі «теоретичні» міркування упорядника, який, у передмові до своєї праці, розрізняє видання на українській мові та видання на «южно-галицькому мові». Перші він вносить у свій покажчик, другі (мабуть, маючи на увазі видання на українських землях, які в ХІХ ст. були в складі Австро-Угорської монархії) – не вносить. Навряд чи можна також погодитися з принципом опису українських літературних альманахів не під їхніми оригінальними назвами, які, до речі, міцно увійшли в практику і російського, і українського літературознавства, а під назвами, перекладеними на російську мову. Таким чином не тільки збірник «Сніп» перетворився на «Сноп», але й альманах «Хвиля за хвилею» – на «Волна за волною». Це викликає додаткові труднощі під час використання покажчика. Хоча праця й видана як «попередній список», однак важко вибачити упорядникові відсутність яких-небудь, хоча б елементарних, допоміжних покажчиків, які б полегшували орієнтування серед 1 285 назв. Хотілося б, щоб в остаточному вигляді праця М. Смірнова-Сокольського наближалася до фундаментальної бібліографії О. Голубевої «*Литературно-художественные альманахи и сборники. 1900-1911 годы*» (видання Всесоюзної книжкової палати 1957 р.), виконаної в методичному відношенні дуже старанно і ретельно – в якій, однак, українські видання не описуються.

Якщо українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. в «бібліографічному відношенні» пощастило більше, як літературі давнього періоду, то це,

в першу чергу, своєрідна заслуга ювілейних святкувань. Такі видатні дати, як 100-річчя від дня народження Івана Франка, 50-річчя від дня смерті Марко Вовчок, знайшли своє відбиття у бібліографії.

Складений *І. Гончаровою* та *В. Шапіро* покажчик «*Марко Вовчок. Бібліографічні та методичні матеріали*» (підготований у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка та виданий Книжковою палатою УРСР в Харкові у 1957 р.) має виразний популярно-рекомендаційний характер. Він призначався для використання працівників і читачів масових бібліотек, вчителів, лекторів, доповідачів та мав безпосередню мету – підготувати до відзначення ювілейної дати. Навіть найбільша старанність при готуванні видань такого типу (в яких звичайно дається поверховий огляд радянських видань творів даного письменника та коротко перераховується найновіша література про його життя і творчість) ні не робить їх цінними для літературних досліджень, ні не забезпечує їх довговічності, як довідників. «Вік» праць такого типу, на жаль, обмежується виключно періодом підготовки до відзначення та самим відзначенням ювілейної дати.

В методичному відношенні набагато вище стоїть короткий бібліографічний покажчик «*Юрій Федькович*», складений М. Гуменюком (виданий Львівською бібліотекою Академії наук УРСР в 1956 р.). В покажчику, розрахованому на викладачів української літератури вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів і студентів філологічних факультетів вузів, доволі повно описані основні видання творів Ю. Федьковича та праці про його життєвий і творчий шлях. Праця відповідає своєму призначенню, її можна вважати непоганим прикладом науково-рекомендаційного покажчика. Треба відзначити, що М. Гуменюк – один з тих бібліографів, які на сьогодні дуже активно працюють в галузі літературознавчої бібліографії. Крім вищезгаданого покажчика, йому належить ряд коротких списків критичної літератури про творчість Марко Вовчок (журнал «Література в школі», 1956 р., № 1), Л. Глібова (в цьому ж журналі, 1956 р., № 3), І. Тобілевича (там же, 1956 р., № 5), І. Франка (там же, 1956 р., № 6), П. Грабовського (там же, 1957 р., № 6). Всі ці списки допомагають викладачам середніх шкіл (для них вони й призначені) знайомитися з новими книгами і статтями про творчість того чи іншого письменника.

Наукові та публічні бібліотеки України жваво відгукнулися на святкування сторіччя від дня народження великого українського письменника Івана Франка. Позначилося це й на бібліографічній роботі. В зв'язку з ювілеєм, в 1956 р. на Україні появилася 7 бібліографічних покажчиків. Тільки два з них – праця І. Бойка «Іван Франко. Бібліографічний покажчик» та «Іван Якович Франко. Каталог творів письменника та літератури про нього» – мають науковий характер. Мета інших п'яти покажчиків, які були складені

Науково-методичним кабінетом бібліотекознавства в управлінні бібліотек Міністерства культури УРСР (упорядник В. Стройкова), Одеською державною науковою бібліотекою ім. О. М. Горького (упорядник Ж. Кравченко), Вінницькою обласною бібліотекою для дітей і юнацтва, Кримською обласною бібліотекою в Сімферополі, Науковою бібліотекою Львівського державного університету ім. І. Франка (упорядник Н. Бережна), – пропагувати книги до ювілею, допомогти бібліотечним працівникам у підготовці святкування. Мета, сама по собі, незвичайно важлива і корисна, однак своїми вузькими завданнями вона незвичайно обмежила можливості використання цих бібліографічних покажчиків для українського літературознавства.

Необхідно детальніше розглянути працю *І. Бойка про Івана Франка* (видання Академії наук УРСР) не тільки тому, що вона, без сумніву, і по об'єму, і по задуму автора стоїть найвище з усіх доцьогочасних видань, присвячених бібліографії франкознавства, але також і тому, що праця І. Бойка – найбільш серйозна бібліографія з українського літературознавства на протязі останніх двох років.

Згідно з цілеспрямованістю автора, бібліографічний покажчик розрахований на літературознавців, критиків, викладачів середніх і вищих шкіл, студентів, бібліотекарів, лекторів і пропагандистів. В порівнянні з попереднім виданням (яке появилось в 1953 р.), покажчик доповнений новими розділами: «Перші видання І. Франка», «Твори І. Франка в перекладі на мови народів СРСР», «Твори І. Франка в перекладі на іноземні мови», «Світова література в перекладах І. Франка». Всі ці доповнення хоча й розширили тематику покажчика, однак повністю не задовольнили вимог літературознавства.

Основним недоліком треба вважати те, що покажчик не дає повної бібліографії творів Івана Франка. Велетенська кількість публіцистичних, наукових статей, рецензій, написаних Франком, залишається далі за межами сучасної франкознавчої бібліографії. В розділі «Перші видання І. Франка» упорядник описує тільки книжкові першовидання, передруки, зроблені при житті І. Франка, та зовсім не використовує багатий журнальний і газетний матеріал. Розділ «Перші видання І. Франка», крім цього, не вільний від пропусків і неточностей. Пропущено одне з перших видань Івана Франка – оповідання «Навернений грішник», що появилось як продовження збірки «Борислав. Картини з життя підгірського народу» (на стор. 54 покажчика); пропущено брошуру І. Франка «Niemo o stosunkach polsko-ruskich. Odpowiedź p. T. Romapowiczowi», видану у Львові в 1895 р. При описі допускається ряд неоправданих скорочень заголовків та підзаголовків творів. Наприклад, пропущено заголовки окремих томів видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (том 2 має окремий заголовок «Апокрифічні євангелія», том 3 – «Апокрифічні діяння апостолів»; стор. 62 і 64 покажчика), скорочено підзаголовок

збірки «В наймах у сусідів» (пропущено визначення змісту першого тому, дане Франком: «Популяція, репрезентація, індемнізація»; стор. 73). Пропущено дані про те, що видання «Галицько-руські народні приповідки» – це окремі томи «Етнографічного збірника» (стор. 67 і далі), а «Апокрифи і легенди з українських рукописів» – окремі томи видання «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (стор. 62 і далі), що «Нарис історії українсько-руської літератури» – це перший випуск «Писань Івана Франка» (стор. 70) і т. п. Два перші випуски трьохтомника «Збірник творів» (1903-1905 рр.) описано під загальним заголовком для всіх трьох випусків (тобто як «Збірник творів»), третій випуск – під окремим заголовком даного випуску (а саме як «Бориславські оповідання»; стор. 66-67).

Ніяк не можна вважати повними розділи, присвячені перекладам творів Франка на російську та інші мови. За неповним підрахуванням, пропущено щонайменше чотирнадцять окремих книжкових видань перекладів творів Івана Франка на російську мову («Поэт измены», Варшава, 1897; «Хороший заработок», 3-тє видання, Ростов на Дону, 1904; «Свиная конституция», Москва, 1919; «Есть ли дружба и другие рассказы», Ленінград, 1926; «Рассказы», Москва, 1936; «Борислав смеется», Москва, 1940; «Украденное счастье», Москва; Ленінград, 1940, цілий ряд видань для дітей). Цілоком не відмічена наявність перекладів на сербську і шведську мови, дуже неповні відомості про переклади на англійську і польську.

В покажчику зовсім не відбита франкознавча література, яка з'являлася поза межами СРСР – зокрема в країнах народної демократії. Таким чином недопустимо збіднено літературу про зв'язки Франка з передовими людьми інших народів. В кінці, як це не дивно, немає окремого розділу, в якому перераховувалися б доцьогочасні бібліографічні праці з франкознавства (а таких чимало), використання яких, в деякій мірі, могло б заповнити прогалини покажчика.

Своєрідним вкладом в літературознавчу бібліографію є *каталог творів І. Франка та літератури про нього*, складений колективом упорядників з Львівської бібліотеки Академії наук УРСР (виданий у Львові в 1956 р.). Саме Львівська бібліотека Академії наук УРСР з усіх бібліотек України найбагатша франкознавчою літературою, в ній зберігається чимало унікальних видань. Не диво, що опис основного франкознавчого матеріалу, який є в бібліотеці, займає не більше як 150 сторінок каталогу! Публікація каталогу є істотним вкладом в літературознавчу бібліографію, його можна буде використати в майбутньому як одне з кращих джерел при складанні вичерпної франкознавчої бібліографії. Розрахований, в основному, на спеціалістів, які користуються книжковими фондами даної бібліотеки, каталог може також успішно використовуватися для бібліографічних розшуків у інших бібліотеках.

При сумліннішому редагуванні каталогу можна було уникнути деяких помилок в описі, які виявляються вже на основі порівняння опису з зміщеними в каталозі фотокопіями заголовних листів окремих книжкових видань творів І. Франка (наприклад, на стор. 9 описуються «Баяди і розкази», а з фотокопії на стор. 10 виходить, що в оригіналі є «Баяди та розкази»; на стор. 40 книжка «*Voas constrictor*», видана в 1884 р., описується з позначенням серії «Бібліотека “Зоря”», а з фотокопії на стор. 39 виходить, що правильно повинно бути «Бібліотека “Зорі”»). На стор. 33 подається назва книги І. Франка «З бурхливих літ», тоді коли справжня її назва «З бурливих літ», і т. п. Можливо, що треба було краще продумати схему розміщення матеріалу. Так, наприклад, чи не найцінніші матеріали бібліотеки – рукописи та автографи Івана Франка «загублені» в масі опису друківаних видань.

Своїм науково-рекомендаційним характером до покажчика І. Бойка про життя і творчість Івана Франка наближається праця М. Булавицької «*Лєся Українка*» (також видана Академією наук УРСР в 1956 р.). Цей, по суті перший, бібліографічний покажчик про Лєсю Українку рекомендує матеріал для літературознавців, критиків, викладачів середніх та вищих шкіл, студентів і т. п. В ньому перераховуються основні видання творів Лєсі Українки, критико-бібліографічна література про неї. Подається література по окремих томах (Лєся Українка і народна творчість, Лєся Українка та українські письменники, Лєся Українка і російська література, Лєся Українка і зарубіжна література, Лєся Українка в художній літературі). Не може не викликати заперечень покладений в основу бібліографії «принцип» про те, що в покажчик «були внесені (вибірково) книги, журнальні та газетні статті і рецензії українською, російською мовами за період з 1936 р. по 1 жовтня 1955 р.». Чому 1936 р. це якась особлива грань? Невже до 1936 р. не з'явилася ні одна цінна праця про Лєсю Українку? Позитивні та негативні сторони покажчика вже були об'єктом детальної рецензії¹, в якій підкреслювалася відсутність в покажчику опису ранніх видань творів, прогалини в описі листування, ряд пропусків у критико-бібліографічній і мемуарній літературі та, як основний недолік, неврахування потреб українського літературознавства. До цих критичних зауважень можна повністю приєднатися.

Українська радянська література займає значне місце в дослідженнях нашого літературознавства. Та, як не дивно, бібліографічний вклад у цю дослідницьку роботу дуже і дуже незначний. Протягом двох років з'явилися тільки чотири праці, бібліографічний матеріал яких може задовольняти вимоги радянського літературознавства. Всі інші покажчики, які за своїм змістом

¹ Корнейчик И. И. Недостатки первого библиографического указателя о Лесе Украинке // Советская библиография. – Москва, 1957. – Вып. 47. – С. 116-118.

торкаються української радянської літератури (складені Ж. Кравченко «методичні матеріали» про роман Ю. Смолича «Світанок над морем» – Одеса, 1957; пам'ятка Тернопільської державної обласної бібліотеки «Павло Григорович Тичина – видатний поет Радянської України» – Тернопіль, 1956; складена В. Місюрою пам'ятка «М. Т. Рильський» – Харків, 1957), мають настільки вузький рекомендаційний характер, що про їхнє значення для літературознавства взагалі важко говорити. Для прикладу можна навести, що В. Місюра у пам'ятці «М. Т. Рильський» дає опис тільки тих поетичних збірок М. Рильського, які появлялися після 1948 р. (хоча й згадує про попередні у біографічній довідці). Коротка вибіркова бібліографія М. Дніпрового «Українська радянська література», вміщена в журналі «Література в школі» (№ 5 за 1957 р.), відповідає тільки своєму безпосередньому завданню – інформувати викладачів середніх шкіл про основні літературознавчі та критичні праці, які появилися протягом останніх років.

Заслужують на увагу бібліографії, присвячені І. Микитенку, Я. Галанові, О. Гаврилюку, та цікава спроба дати бібліографію окремого жанру – української радянської поеми (В. П. Іванисенко «Українська радянська поема повоєнного періоду (1946-1956 рр.). Основні видання художніх текстів» в журналі «Радянське літературознавство», № 4 за 1957 р.).

Бібліографія *Л. Гольденберга «І. Микитенко (Матеріали до бібліографії творів)»*, надрукована в журналі «Радянське літературознавство» (№ 4 за 1957 р.), подає основні дані про творчість видатного радянського письменника. Деяке заперечення може викликати упорядкування матеріалу за жанрами – а не в хронологічному порядку, за роками видання окремих творів (такий порядок одноразово розкривав би шлях творчого зростання письменника).

Дві бібліографії – про життя і творчість революційних письменників Західної України Я. Галана і О. Гаврилюка – підготовані у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР. Складені *М. Гуменюком, О. Куцем і І. Шаповаловим* покажчик «*Ярослав Галан*» (виданий у Львові в 1956 р.) та *О. Куцем* – покажчик «*Олександр Гаврилюк*» (виданий в Києві у 1957 р.), в основному, відбивають сучасний стан дослідження творчості обох письменників. В праці про Ярослава Галана подається приблизно 750 назв видань та публікацій творів Я. Галана, літератури про нього. В покажчику перераховані також художні твори, присвячені Я. Галану, рецензії на постановки його п'єс. Варто відзначити, що описуються видання, статті, які появлялися в країнах народної демократії – до яких, на жаль, більшість бібліографів звертається рідко. В покажчику про Олександра Гаврилюка наведено близько 200 назв видань та публікацій творів О. Гаврилюка, літератури про нього та його творчість. Обидва покажчики хороші в методологічному відношенні.

* * *

Протягом 1956-1957 рр. зроблено дещо для того, щоб підвести підсумки дослідницької роботи окремих визначних вчених-літературознавців. Була зроблена навіть спроба зробити бібліографічні підсумки українського літературознавства за десятиріччя 1945-1955 рр.

Були надруковані: список наукових праць акад. *М. Гудзія* (в журналі «Радянське літературознавство» № 3 за 1957 р., складений Н. Стучевською, та в «Трудах отделения древнерусской литературы», т. 13 за 1957 р.), бібліографічний покажчик праць акад. *М. Возняка* про життя і творчість І. Франка (в збірнику «Іван Франко», т. 5 за 1956 р., складений Т. Пачовським і Я. Шустом), список найважливіших наукових і науково-популярних праць члена-кореспондента Академії наук УРСР *С. Маслова* (в журналі «Радянське літературознавство», № 1 за 1957 р., складений В. Масловим), короткий бібліографічний покажчик праць проф. *І. Свенціцького* (виданий окремою брошурою в Києві в 1956 р., складений О. Кізликком і Р. Луциком). Правда, ці покажчики мають істотну хибу – упорядники звичайно не публікують повні бібліографічні матеріали про праці даного вченого, а займаються відбором «основних» праць – причому цей відбір не вільний від елементів суб'єктивізму... В «Трудах отделения древнерусской литературы» (т. 12-13 за 1956-1957 рр.) надруковані персональні бібліографії інших літературознавців, які в своїх працях торкалися також давньої української літератури (*М. Сперанський, В. Істрін, Д. Абрамович, М. Скрипіль*).

Спробу дати бібліографічний огляд досягнень українського літературознавства за десять років – а саме бібліографію *І. Бажінова «Книги з українського літературознавства 1945-1955 рр.»* (в журналі «Радянське літературознавство», № 1 за 1957 р.) треба визнати зовсім невдалою. Справа не тільки в тому, що упорядник описує виключно книги, залишаючи осторонь статті в літературно-художніх журналах, наукових збірниках і записках, автореферати дисертацій. Близько 350 назв книг упорядник подає безсистемно, в алфавітному порядку авторів чи заголовків, не розкриває змісту тематичних збірників. Деякі книги описано без позначення року видання, інші – з великими пропусками та неточностями (наприклад, при описі збірників «Іван Франко», які видає Львівський державний університет ім. І. Франка, пропущено порядкові номери окремих випусків, які, до цього, «заплутані» поміж перевидання критичних і публіцистичних творів самого І. Франка). Незважаючи на те, що № 1 «Радянського літературознавства» вийшов у травні 1957 р., покажчик формально обмежується 1955 роком і, таким чином, в нього не потрапила багата література, видана, хоча б, до святкування 100-річчя від дня народження І. Франка. Відсутність яких-небудь додаткових покажчиків дуже ускладнює користування. Навряд чи варто було публікувати

бібліографію в такому сирому стані. Треба відзначити, що бібліографічні праці, які появилися в дальших номерах журналу «Радянське літературознавство», стоять на вищому рівні.

Кілька зауважень про покажчики, які відбивають зв'язки української літератури з іншими літературами – в першу чергу, з літературою російського народу. Покажчик *І. Бойка «Короленко і Україна»* (виданий Академією наук УРСР в 1957 р.) є продовженням серії покажчиків про зв'язки російської літератури з Україною, що були раніше опрацьовані в Державній публічній бібліотеці УРСР («Пушкін і Україна» в 1949 р., «Гоголь і Україна» в 1952 р.). Покажчик, на жаль, також подає літературу тільки останніх років видання – і це якось важко погодити з задумом упорядника, що адресує свою працю літературознавцям. Близький до цієї серії покажчик *С. Вортман «Горький і Україна»* (підготований Одеською державною науковою бібліотекою ім. О. М. Горького та виданий в 1957 р. Книжковою палатою УРСР в Харкові) має виключно рекомендаційний характер. Методично недосконалий «*Бібліографічний покажчик перекладів поезій Адама Міцкевича на українську мову (1827-1955)*», складений *В. Ведіною*, підготований Інститутом літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР та виданий в 1957 р. Бібліографією важко користуватися не тільки через відсутність допоміжних покажчиків (прізвищ перекладачів, хронологічного) – у праці немає навіть формального «Змісту»...

Велику роботу по популяризації кращих досягнень української літератури серед російських читачів проводить Державна публічна бібліотека СРСР ім. В. Леніна в Москві разом з Державною публічною бібліотекою УРСР у Києві. З цією метою протягом 1956-1957 рр. в Москві були видані три рекомендаційні покажчики, а саме «Украинская литература. Дооктябрьский период» (складений колективом авторів, надрукований в 1957 р.), «Тарас Григорьевич Шевченко» (складений О. Гімельфарб, надрукований в 1956 р.) і «Марко Вовчок» (цього ж упорядника, надрукований в 1957 р.).

Про російські переклади творів української літератури, видані в 1938-1945 рр., інформує бібліографічний довідник *М. Мацуєва «Художественная литература русская и переводная 1938-1953»* (перший том, що охоплює матеріал 1939-1945 рр., виданий в Москві в 1956 р.). Російські переклади творів з української радянської літератури та критичні й літературознавчі праці про радянський період історії української літератури, які з'явилися по-російськи в 1954-1955 рр., подає покажчик цього ж автора «Советская художественная литература и критика 1954-1955» (виданий у Москві в 1957 р.). Обидва довідники, складені одним з найвизначніших представників російської літературознавчої бібліографії, зовсім відповідають суворим науковим вимогам. Про українські переклади з естонської літератури інформує покаж-

чик О. Ківі «Эстонская художественная литература, фольклор и критика на русском и других языках народов СССР 1940-1955» (підготований Центральною бібліотекою Академії наук Естонської РСР і виданий у Таллінні в 1956 р.).

Для дослідження сучасних зв'язків української літератури з російською літературою та літературами інших народів СРСР дуже цінні два бібліографічні видання реєстраційного типу. Всесоюзна книжкова палата в Москві видає від 1957 р. щоквартальний бібліографічний бюлетень перекладів «Литература и искусство народов СССР». В бюлетені описуються, між іншим, сучасні переклади з української літератури та українського фольклору на російську й інші мови народів СРСР, українські переклади творів російської літератури, літератур інших народів СРСР та зарубіжних країн, а також праці про українську літературу, літературу народів СРСР та зарубіжних країн, опубліковані в УРСР. Книжкова палата УРСР в Харкові, починаючи від 1956 р., періодично видає реєстраційну бібліографію «Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу», в якій описуються також праці з українського літературознавства та твори українських письменників (перекладені в СРСР на інші мови), які були надруковані поза межами УРСР.

Українську художню літературу, що своєю тематикою відбиває історичне минуле і сучасні соціалістичні перетворення окремих міст чи областей України, частково подають бібліографічні покажчики по краєзнавству. Наприклад, в покажчику «Чернігову 1 050 років», складеному Чернігівською обласною бібліотекою ім. В. Г. Короленка (виданому в 1957 р.), є розділ «Чернігів у художній літературі». Подібні розділи є в покажчиках «700 років Львова» (складеному Є. Лазебою і Т. Воробйовою, виданому в 1956 р.), «Соціалістична Львівщина» (виходить щорічно у Львові – останній випуск охоплює літературу за 1954 р., виданий в 1956 р.). З'являються покажчики, присвячені спеціально такій окремій темі – наприклад, рекомендаційний (до речі – дуже неповний) покажчик «Львівщина в художній літературі» (виданий в 1956 р.).

Були надруковані також бібліографічні списки по окремих темах – наприклад, «Колгоспне село в новій художній літературі» (складений Н. Макаровою і Р. Шпилько, виданий в Хмельницькому в 1956 р.), «Тема партії в художній літературі» (короткий бібліографічний покажчик в журналі «Соціалістична культура», № 2 за 1956 р.) – всі вони далекі від повноти і навряд чи можуть задовільнити потреби літературознавства.

Зроблено дуже мало для розкриття змісту журналів та наукових періодичних видань. Можна вказати тільки на дві, щоправда, складені на належному рівні, праці: Д. Бочкова «Наукові записки» педагогічних вузів, 1957, № 6-7, 9-10 (є окремий розділ, в якому описуються статті з літературознавства) та О. Борісової, М. Бушевої і Р. Рапопорта «Систематичний покажчик

до «Записок Новоросійського університету» за 1867-1919 рр.» (в «Працях Одеського університету», т. 147, вип. 1 бібліографічної серії, 1957; праць з українського літературознавства дуже мало).

Літературознавцєві в його бібліографічних розшуках може в деякій мірі допомогти «Библиография изданий Института русской литературы (Пушкинского дома), складена колективом упорядників (надрукована в збірнику «50 лет Пушкинского дома 1905-1955», виданому в Москві – Ленінграді в 1956 р.), в якій подаються праці по історії давньої української літератури.

* * *

Досягнення певної галузі науки визначає, в першу чергу, не кількість, а якість праць з даної ділянки. Досягненнями літературознавчої бібліографії можна вважати тільки праці науково-рекомендаційного чи наукового характеру. Із зробленого вище огляду виходить, що таких праць протягом останніх двох років на Україні появилася мінімальна кількість. Невже можливості установ, що займаються та повинні займатися науковою літературознавчою бібліографією такі обмежені? На жаль, виявляється, що між потребами і вимогами українського літературознавства та способом їх задоволення – великий розрив.

В Інституті літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР – в центральній науковій установі, що займається літературним дослідженням, – бібліографічну роботу довгий час недооцінювали. Протягом ряду років в інституті навіть не було відділу чи групи, яка зайнялася б науковою бібліографією. Недавно утворений в інституті бібліографічний відділ ще знаходиться у організаційному стані. Враховуючи трудомісткість і складність бібліографічної роботи, можна з впевненістю сказати, що при сучасних темпах і можливостях відділу, навіть при цілком правильному плануванні й розгортанні робіт, серйозні наукові результати роботи можуть з'явитися тільки через декілька років.

Центральна бібліографічна установа на Україні – Книжкова палата УРСР в Харкові – займається, в основному, реєстрацією нових видань. Як виявляється з огляду, «досягнення» Книжкової палати в галузі літературознавчої бібліографії обмежується виданням... чужих праць (виготовлених в Харківській державній бібліотеці ім. В. Г. Короленка чи в Одеській науковій бібліотеці ім. О. М. Горького) і то виключно рекомендаційного характеру.

Найкращі здобутки у своїй роботі можуть відзначити обидві академічні бібліотеки – Державна публічна бібліотека в Києві та бібліотека Академії наук у Львові. Кожна з цих бібліотек виробила свій власний «стиль» бібліографічних праць, київська – з нахилом до науково-рекомендаційної, львівська – з нахилом до наукової бібліографії. Якщо, однак, враховувати,

що обидві бібліотеки обмежуються персональною бібліографією окремих письменників, то до вичерпного задоволення вимог українського літературознавства ще дуже і дуже далеко.

Робота інших наукових і загальних бібліотек України в галузі літературознавчої бібліографії епізодична і не може вийти за рамки популярно-рекомендаційної бібліографії.

Ювілейні святкування, зв'язані з відзначенням життя і творчості того чи іншого письменника – безсумнівно – дуже хороший стимул також для бібліографічної роботи. Все ж таки доводиться ствердити, що ювілеї проходять за ювілеями, а в нас досі немає наукової і хоча б приблизно вичерпної бібліографії ні про Тараса Шевченка, ні про Івана Франка, ні про Лесю Українку, ні про жодного із наших видатних радянських письменників. А який «рецепт» застосувати до тих письменників, яких ювілеї не передбачаються ні в цьому, ні в наступному, ні взагалі ні в одному з найближчих років? Відзначення ювілею бібліографією, мабуть, одна справа. Систематична, планова, наукова бібліографічна робота – друга справа, яка вже дуже довго чекає свого вирішення.

Склалося дивне відношення до питання про вичерпну наукову та рекомендаційну бібліографію. Ніхто ніколи не ставив під сумнів того, що, наприклад, хорошу науково-популярну книгу по фізиці можна написати тільки на основі глибокого вивчення фізики як науки, що тільки фундаментальні наукові праці можуть бути основою науково-популярної книги. В практиці бібліографічної роботи подібні питання завжди вирішуються по принципу «догори ногами», тобто – спершу популярна книжечка, а тільки десь там у далеких, недосяжних перспективах – наукова праця. Нам здається, що кожна бібліографічна праця популярно-рекомендаційного характеру, як і кожна популярна праця в будь-якій області науки, вимагає міцної наукової основи. Основою для складання рекомендаційного покажчика може бути тільки вичерпний науковий покажчик – а не навпаки. Підбір цінного матеріалу, який варто рекомендувати читачеві, можна зробити тільки тоді, коли з багатого матеріалу відбирати найцінніше. Як не дивно, чомусь часто забувають про цю, здавалося б, просту логічну послідовність. Внаслідок цього з'являються неповні покажчики, що нагадують «будинки на піску» – недовговічні і неповноцінні праці, як недовговічне і неповноцінне все, позбавлене міцного ґрунту.

В більшості покажчиків стереотипно повторяється фраза про те, що «використана література останніх років». Закономірно виникають питання: Чи справді все, написане хоча б десять років тому, настільки перестаріле і пікудишне, що його не варто вводити в покажчик? Чи, може, є покажчики, видані у ті «не останні роки», які охоплюють літературу за попередні роки?

На жаль, відповіді аж ніяк не на користь літературознавства. Є і давні літературознавчі праці, які варто описувати в покажчику – а які не описуються. А давніх задовільних покажчиків, які охоплювали б літературу попередніх років, як не прикро, дуже і дуже мало. Наприклад, якщо реєстраційні бібліографії (періодичні видання Книжкової палати УРСР) менш-більш повно відбивають книжкову продукцію радянського періоду, у нашому розпорядженні немає нічого подібного про українську дореволюційну книгу. Ні одна з, безсумнівно, застарілих нерадянських бібліографій не охоплює української книги навіть до кінця ХІХ ст. Залишаються цілі десятиріччя, книжкова продукція яких не описана. Та нічого й не робиться для того, щоб виправити таке незадовільне становище. Вже в післявоєнні роки (1945-1947 рр.) було прикладено багато зусиль до створення повного репертуару української книги дожовтневого періоду (у свій час цю роботу очолив у Бібліотеці Академії наук УРСР у Києві видатний знавець української книги Ю. Меженко). Була складена велика робоча картотека, розпочався науковий опис видань. Тепер, з незрозумілих причин, праця припадає пилком...

При розгляді бібліографічних праць, що видані на Україні протягом останніх років, вражає й те, що в їх складанні не беруть жодної участі визначні літературознавці. Виходить, що вони, хоча й визнають відставання літературознавчої бібліографії, самі відходять від цієї роботи. Досвід говорить, що хороші результати в літературознавчій бібліографії можливі тільки при безпосередній участі визначних вчених, які, керуючи складанням бібліографій, застосовують при цьому свій метод літературного дослідження і свої багатогранні знання. Серйозна бібліографічна робота в галузі літературознавства неможлива без участі видатних літературознавців-дослідників.

Досі ще при складанні бібліографій використовується дуже обмежено, а то й зовсім не використовується, література на іноземних мовах, в першу чергу та, що видається в країнах народної демократії. Дослідження зв'язків української та чеської, української та болгарської, української та польської літератур не можливі без використання багатої літератури, яка виходила і виходить в братніх демократичних республіках. Незважаючи на те, що всі великі бібліотеки України отримують літературу з країн народної демократії, вона дуже повільно вводиться навіть у науковий обіг. Нам здається, що ніяк не можна нехтувати літературними дослідженнями, які проводяться в дружніх країнах.

Про ненормальний стан з літературознавчою бібліографією свідчать часті факти недооцінки бібліографії навіть у наукових виданнях. Яскравий приклад цього – академічна двотомна «Історія української літератури». Вже давно усі визнали як правило, що до фундаментальних праць повинна додаватися бібліографія у вигляді покажчиків основної літератури до кожного

розділу книги. Цей т. зв. апарат книги не тільки підносить науковий авторитет видання, вказуючи на інші дослідження, використані під час написання (бо зовсім не всі питання в «Історії української літератури» розроблені оригінально вперше і з'явилися на цілковито пустому місці!), але й допомагає читачеві поглиблювати свої знання шляхом самоосвіти чи дальшого систематичного дослідження. З незрозумілих причин, такий бібліографічний «апарат» в «Історії української літератури» відсутній...

Нарешті хочеться звернути увагу й на те, що через «карликові» тиражі (400-500 примірників), якими видається багато бібліографій, вони з трудностями потрапляють навіть у руки спеціалістів. Тільки як виняток вони доходять до багатотисячної маси студентів філологічних факультетів вузів. Чи можна в такому випадку говорити про особливе піклування про поширення бібліографічних знань і про допомогу у виробленні дослідницьких навиків у молоді?

Українське радянське літературознавство з повним правом гордиться своїми досягненнями. Численні наукові дослідження, проведені на основі марксистсько-ленінської методології, розкривають закономірності розвитку літературного процесу на Україні. Протягом останніх років появилися нові цінні праці, які свідчать про дальше зростання українського радянського літературознавства. В цьому й гарантія того, що при належній увазі до науково-допоміжних дисциплін (однією з яких і є бібліографія) можна буде успішно вже в найближчі роки перебороти розрив, який на сьогодні існує між рівнем українського радянського літературознавства в цілому та рівнем літературознавчої бібліографії зокрема.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Подолати відставання літературознавчої бібліографії. (Бібліографія української літератури в 1956-1957 рр.) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. III/5: Папка № 2 «Статті 1957-1958 рр.». Машинопис, 22 арк. Над заголовком примітка Я. Дашкевича: «Послав у "Вітчизну" 27. II. 1958». Статтю не надруковано.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК З СЛАВІСТИКИ¹

Активізація дослідницької роботи в різних галузях славістики, що спостерігається в останні роки як в слов'янських, так і в неслов'янських країнах, плідотно відбилася також на розвитку українського слов'янознавства. Славістичні дослідження в нашій республіці давно вже не обмежуються тільки вивченням української мови, літератури і фольклору, але й охоплюють дедалі ширше коло питань. Рік у рік збільшується кількість наукових праць, присвячених російській філології, західнослов'янським та південнослов'янським мовам і літературам.

Бібліографічний покажчик Н. Королевич і Ф. Сарани, опублікований до V Міжнародного славістичного конгресу, що відбувся в Софії у вересні 1963 р., – це перша такого роду праця в українській бібліографії. У ньому підбито підсумки чималих досягнень українських славістів за 1958-1962 рр. У покажчику подається понад 6 500 назв наукових і науково-популярних книг, статей із збірників і журналів, передмов та післямов у виданнях творів письменників. Весь забібліографований матеріал згруповано в трьох розділах («Мовознавство», «Літературознавство» і «Фольклор»), в межах яких описи упорядковано за послідовною і зручною для користування схемою. Покажчик – яскраве свідчення росту українського слов'янознавства в кількісному та якісному відношенні. Увагу дослідників, зокрема молодого покоління, дедалі частіше привертають теми, зв'язані з розкриттям міжслов'янських мовних, літературних і фольклорних взаємовідносин, а також культурних зв'язків українського і неслов'янських народів у минулому та сучасному. Значних досягнень протягом останнього п'ятиріччя добилися українська ономастика і лексикографія, шевченкознавство і франкознавство, дослідження української радянської літератури. Покажчик об'єктивно показує проблеми, які мало ще висвітлюються українською славістикою. Серед незаслушено забутих питань на перший план висовуються такі, як вивчення сучасної

¹ Раніше на це саме видання була опублікована рецензія (у співавторстві з У. Єдлінською): Щороку – понад тисячу праць. – Рец. на кн.: Королевич Н. Ф., Сарана Ф. К. Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.): Бібліографія. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – 615 с. // Літературна Україна. – Київ, 1963. – 13 вересня. (Прим. упоряд.)

прогресивної української літератури за кордоном, історія українського літературознавства, дослідження літератури стародавньої Русі. Українська наукова преса погано інформує про славістичні праці закордонних дослідників.

Позитивною рисою покажчика є намагання максимально повно охопити всю друковану наукову продукцію України за 1958-1962 рр. Можна вказати лише на небагато пропусків. Зокрема, автори не використали деякі видання Львівського університету (наприклад, збірники «Питання українського мовознавства», кн. 4, Львів, 1960 та «Публій Овідій Назон», Львів, 1960), Інституту суспільних наук Академії наук УРСР («Наукові записки», Київ, 1961), Одеського університету тощо. Н. Королевич і Ф. Сарана лише вибірково використовували збірники тез наукових сесій і конференцій. Якщо повні тексти доповідей чи повідомлень не були надруковані до кінця 1962 р., то відомості про них треба було все ж таки подати в покажчику. У бібліографічному покажчику немає також розділу або параграфа, в якому перелічувалися б праці про історичний розвиток і сучасний стан культури окремих слов'янських народів. Тому й праці про культуру українського народу в цілому (наприклад, *Марченко М.* Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII ст., Київ, 1961), які в значній мірі присвячені також українській літературі й мові, не відбиті в довіднику. Всіх цих пропусків набереться, однак, не більше як кілька десятків статей та кілька книг. Це небагато, порівняно з усім забібліографованим матеріалом.

Слід відзначити, що автори покажчика не обмежилися використанням вузького кола джерел виключно філологічного профілю. Вони сумлінно переглянули також українську історичну періодику – «Український історичний журнал», «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР» (на відміну від упорядників «Літописів» Книжкової палати УРСР, які з незрозумілою впертістю відмовляються від аналітичного розпису останнього видання). З цієї точки зору в покажчик можна внести лише окремі доповнення. В розділі «Мовознавство» пропущено дві рецензії топонімічного характеру на довідники адміністративно-територіального поділу, вміщені в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» (далі «НІБ») за 1962 р. в № 3, с. 92-93 (автор Я. Степанів [Я. Дашкевич]) і № 5, с. 79-81 (В. Галяс). В покажчику немає виданого Архівним управлінням УРСР «Словника польських скорочень» Я. Дашкевича та рецензії на нього, надрукованої в «НІБ» за 1960 р., № 2, с. 89-90 (Я. Ісаєвич). Не можна погодитися з пропуском в розділі «Літературознавство» ряду статей про вшанування пам'яті Т. Шевченка в сучасному та в минулому, опублікованих в «НІБ» за 1961 р. – в № 1, с. 59-64; № 2, с. 49-56 (Є. Шаталіна і А. Швачко); № 3, с. 41-42 (Л. Маркитан) і с. 97-100; № 4, с. 32-33 (В. Жук і З. Суховська); № 5, с. 50-51 (С. Бокало і Н. Мірошніченко); № 6, с. 33-38 (П. Сміян і П. Кашевський).

Упорядники проявили непослідовність, бо статті подібного змісту, що друкувалися в інших виданнях або навіть у самому «НІБ», в покажчику описано. З літературознавчою тематикою зв'язана також рецензія на довідник «Kleine slavische Biographie», Вісбаден, 1959, вміщена в «НІБ» за 1962 р., в № 2, с. 90-91 (автор С. Корибут [Я. Дашкевич]).

Під час дискусій, що проводилися на міжнародних з'їздах славістів, неодноразово вказувалося на штучне обмеження поняття славістики до дисциплін філологічного типу (мовознавство, літературознавство, фольклористика), висувалася вимога поширити проблематику з'їздів на історичні науки. Республіканські славістичні конференції (наприклад, V Ужгородська, що відбулася в 1962 р.) вже включили в свою тематику повідомлення історичного характеру. Складання бібліографічних покажчиків, присвячених українському слов'янознавству, безперечно, продовжуватиметься. Варто подумати про поширення його тематичних меж хоча б на історико-культурну проблематику (наприклад, етнографія, історія театру, кіно та багатьох інших видів мистецтва, преси, видавничої справи і т. д.).

Підготовлений на високому науковому рівні покажчик Н. Королевич і Ф. Сарани цілком відповідає зростаючим вимогам української славістики. Український комітет славістів, безпосередньо зацікавлений у складанні української слов'янознавчої бібліографії, повинен докласти всіх зусиль для продовження корисної праці, для поширення її хронологічних меж. Постає невідкладне завдання укласти ретроспективну бібліографію хоча б такого типу, як виданий в 1963 р. Фундаментальною бібліотекою суспільних наук Академії наук СРСР в Москві покажчик І. Калоєвої «Советское славяноведение», який охоплює літературу російською мовою за 1918-1960 рр., присвячену зарубіжним слов'янським країнам. Рецензований покажчик «Слов'янська філологія на Україні», до речі, надруковано на ротапринті тиражем лише 500 примірників. Необхідно подбати про перевидання цього надзвичайно потрібного славістам довідника друкарським способом.

Публікується за виданням: Іваненко Д. [Дашкевич Я.] Бібліографічний покажчик з славістики. – Рец. на кн.: Королевич Н. Ф., Сарана Ф. К. Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.): Бібліографія. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – 616 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 6. – С. 70-72.

БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Відповідно до вимог марксистсько-ленінської методології, дослідження політичної та соціально-економічної історії тісно пов'язане з дослідженням історії культури. Обмаль джерел, особливо періоду раннього середньовіччя на Україні, в свою чергу призводить також до дуже тісного переплетення вивчення різних сторін історичного процесу, наприклад під час існування Київської чи Галицько-Волинської держав. Внаслідок цього, наукова література, присвячена історії давньої української літератури XI–XVIII ст., тісно пов'язана з історичною (у вужчому розумінні цього слова) проблематикою. Тому й фундаментальний біобібліографічний словник Л. Є. Махновця має велике значення також для радянських істориків, які займаються дослідженням історії України періоду феодалізму.

Словник Л. Є. Махновця – перша праця в українській науці, яка, в значній мірі, підводить підсумки досліджень давньої української культури XI–XVIII ст. Важко собі уявити дослідника-медієвіста, історика чи літературознавця, для якого біобібліографічний словник – справжня криниця відомостей про літературу давньої Русі та пізніших століть – не став би важливим довідником. Словник побудований за типом енциклопедії, розподіленої на кілька хронологічних і систематичних розділів. У межах розділів, в алфавітному порядку, подаються короткі біографічні відомості про того чи іншого діяча української культури, перелічуються видання його творів та подається література про нього.

Для істориків та архівістів значення словника підвищується ще й тим, що в ньому є окремі розділи, присвячені літописам (староруської та козацької доби), каталогам та описам рукописів, літературі з палеографії. Усі розділи мають безпосереднє відношення до джерелознавства, історіографії та архівознавства.

Як це часто буває, праці, автори яких пішли ще непрокладеними шляхами, мають певні хиби та помилки. Це треба мати на увазі також при користуванні біобібліографічним словником. Насамперед слід вказати на непродуманість та непослідовність підбору бібліографованого матеріалу. В словник потрапило чимало застарілої, неактуальної літератури, а тимчасом пропущено багато цінних джерел.

З незрозумілих причин в словнику майже цілком ігнорується друкована продукція Західної України; дуже поверхово відбита іноземна література. Л. Є. Махновець, наприклад, знехтував працями видатного українського бібліографа І. О. Левицького, які дуже повно відбивають галицьку, закарпатську, буковинську наукову літературу з 1772 р. і майже до кінця XIX ст. Цим він помітно збіднив свою працю.

Ряд періодичних видань автор використав для розписування матеріалів лише частково, хоч в бібліотеках Радянського Союзу є їх повні комплекти.

Значна частина бібліографованого матеріалу описана не в автопсії, а занесена з інших бібліографічних джерел (разом з їх неточностями та помилками). Це зауваження стосується, зокрема, стародруків. Як відомо, у київських бібліотеках зберігаються великі й цінні колекції українських видань XVI–XVIII ст., які автор міг використати без труднощів.

Не можна вважати повним розділ «Описи рукописів». Немає, наприклад, дуже цінного опису рукописів монастиря св. Онуфрія у Львові, які тепер, в основному, зберігаються у Львівській бібліотеці Академії наук.

Пропущено ряд окремих видань про археологічно-бібліографічну виставку Ставропігійського інституту у Львові в 1888-1889 рр., на якій експонувалися цінні колекції архівних матеріалів і рукописів. Для цього розділу особливо відчутні пропуски каталогів рукописів та архівних матеріалів з українським матеріалом, які друкувалися іноземними мовами.

Користування словником значно утруднюється відсутністю іменного покажчика, в якому були б відбиті прізвища авторів досліджень, публікацій та інших праць.

Л. Є. Махновець, безперечно, працюватиме і далі над поліпшенням і доповненням свого бібліографічного словника. Його праця вже тепер стала переконливим доказом активізації досліджень в галузі давньої української літератури, історія якої протягом останнього часу на Україні розроблялась недостатньо. Весь тираж словника розійшовся негайно після виходу в світ. Це не тільки вказує на потребу бібліографічних видань такого типу, але і гарантує, що друге перероблене видання словника знайде ще більше вдячних читачів.

Публікується за виданням: Ярославич Д. [Дашкевич Я.] Біобібліографічний словник українських письменників. – [Рец. на кн.:] Махновець Л. Є. Українські письменники: Біобібліографічний словник. У 5 т. Т. 1. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 980 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 1. – С. 74-75.

[Рец. на кн.:]

**DJAPARIDŽE D. MEDIAEVAL SLAVIC MANUSCRIPTS.
A. BIBLIOGRAPHY OF PRINTED CATALOGUES /**

Forewort by P. Pascal. – Cambridge (Massachusetts): The Medieval Academy of America, 1958. – xv + 134 p. – (Publication, № 64)

[Д. Джапарідзе. Середньовічні слов'янські рукописи.

Бібліографія друкованих каталогів. Передмова П. Паскаля.

Кембридж (Массачусетс): Середньовічна академія Америки, 1958
(Публікація, № 64)]

Враховуючи велике зацікавлення слов'янознавством, яке спостерігається тепер на Заході, Бібліотека Національної школи живих східних мов у Парижі доручила паризькому професорові т. зв. Практичної школи вищих студій Д. Джапарідзе скласти бібліографію каталогів давніх слов'янських рукописів, що зберігаються в бібліотеках, архівах та інших колекціях цілого світу.

Треба сказати зразу, що автор виконав це доручення добре – він дав фундаментальну бібліографію, яка протягом довгого часу зберігатиме вартість важливого наукового довідника. Джапарідзе склав досить повний огляд каталогів найбільших колекцій слов'янських рукописів у Європі та Америці, серед яких, цілком зрозуміло, перше місце посідають збірки Радянського Союзу. В бібліографії описано та в значній мірі анотовано 664 книги та статті, присвячені давнім слов'янським рукописам.

У вступній частині подаються відомості про основні загальні бібліографічні праці, дослідження з історії рукописної книги в Росії та на Україні, посібники з допоміжних дисциплін – палеографії, філігранографії, дипломатики, хронології. Ця частина має значення не лише для спеціалістів-філологів, але й для істориків-архівістів, тим більше, що упорядник (на відміну від багатьох інших буржуазних вчених) дуже докладно наводить сучасні радянські російські та українські праці.

Основна частина покажчика – це перелік каталогів колекцій за державами, в яких є збірки давніх слов'янських рукописів. На стор. 84-96 описано понад 70 каталогів та оглядів українських колекцій, що зберігаються або зберігалися в дореволюційний період у Києві, на Закарпатті, в Чернігові, Харкові, Дніпропетровську, Львові, Ніжині, Одесі, Полтаві, Житомирі, Золотоноші.

Автор подав досить повний перелік каталогів, складених такими відомими українськими слов'язознавцями, як Я. Головацький, П. Житецький, О. Калужняцький, С. Маслов, В. Перетц, І. Свенціцький.

До цього розділу можна зробити лише декілька доповнень. З новіших праць (з тих, що вийшли в світ до 1957 р.) Джапарідзе не згадує В. Микитася «Древние рукописи Института литературы им. Т. Г. Шевченко АН УССР» («Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР», т. 12, Москва, 1956), О. Назаревського «Знадоби до історії давньої повісті», част. 1 («Записки історично-філологічного відділу ВУАН», т. 25, Київ, 1925), О. Колесси «Рукописні й палеотипні книги Південного Підкарпаття» (в кн.: «Congrès international des bibliothécaires et des amis du livre tenu à Prague du 28 juin au 3 juillet 1926. Procès-verbaux et mémoires», т. 2, Прага, 1928), його ж «Південно-волинське Городище і рукописні пам'ятки XII–XVI в.» (Прага, 1923), Б. Бучинський «Галицькі рукописи з XV–XVI ст.» («Українська книга», Львів, 1938, № 2).

З давніших робіт пропущено деякі каталоги та описи колекцій, що до 1917 р. зберігались у Володимирі-Волинському, Кам'янці-Подільському, Лубнах, Любечі, наприклад: «Краткая опись предметов, находящихся в древле-хранилище православного Свято-Владимирского братства в г. Владимире Волинском» (Київ, 1892), Ю. Сіцінського «Музей Подольского церковного историко-археологического общества», вип. 2 (Кам'янець-Подільський, 1909), Г. Милорадовича «Любеч и его святые», вид. 6-те (СПб., 1905) тощо. Декілька інших пропусків легко встановити на основі порівняння з відповідним розділом рецензованого раніше (в № 1 «Бюлетеня» за цей рік) бібліографічного словника Л. Махновця «Українські письменники», т. 1.

Всі ці доповнення ніяк не зменшують вартості покажчика Д. Джапарідзе, який своєю працею вперше охопив колекції давніх слов'янських рукописів у світовому масштабі. В цьому відношенні можна цілком погодитися з П'єром Паскалем, професором російської мови і літератури Паризького університету, який в заключних словах своєї передмови підкреслив «велику вартість вкладу автора в слов'язознавство».

Публікується за виданням: Ярославич Д. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Djaparidzé D. Mediaeval Slavic Manuscripts. A. Bibliography of Printed Catalogues / Forewort by P. Pascal. – Cambridge (Massachusetts): The Medieval Academy of America, 1958. – XV + 134 p. (Publication. № 64) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 5. – С. 78-79.

[Рец. на кн.:]

Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К.,
Рождественский Н. П.

**СПРАВОЧНИК-УКАЗАТЕЛЬ ПЕЧАТНЫХ
ОПИСАНИЙ СЛАВЯНО-РУССКИХ РУКОПИСЕЙ. –**

Москва; Ленинград: Изд-во АН СРСР.

Ленинград. отд-ние, 1963. – 360 с.

У передмові до довідника автори наводять цікаві цифрові дані: рукописна спадщина тих східно- і південнослов'янських народів, які користувалися кириличним і глаголичним письмом, налічує для IX–XVII ст. не менше 100 тисяч рукописних книг і багато десятків тисяч актів. Тільки частина цього велетенського культурного багатства відбита в друкованих описах та оглядах.

Неодноразово робилися спроби опрацювати бібліографічні покажчики таких описів¹. «Довідник-покажчик друкованих описів слов'яно-російських рукописів», виданий Комісією по історії філологічної науки, найкращий з них як щодо повноти, так і щодо методики опрацювання матеріалу.

Упорядники зібрали відомості про майже 2 900 найважливіших друкованих описів збірок слов'янських кириличних і глаголичних рукописів X–XVII ст. При цьому найдокладніше відбита територія СРСР. В усіх можливих випадках подавалися відомості про місце зберігання колекцій у наш час.

До більшості бібліографічних записів додається аногація про кількість описаних рукописів. Однак у довідник не заносилися публікації текстів, а також літературознавчі й історичні праці, написані на підставі рукописів, в яких не дається їх опис.

У розділі, присвяченому Україні (стор. 221-245) перелічується близько 100 описів різноманітних колекцій та окремих рукописів. Найцінніші з них зберігаються тепер у Центральному державному історичному архіві УРСР

¹ У «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» рецензувався покажчик Д. Джапарідзе, *Medieval Slavic Manuscripts*, Кембридж (Масачусетс), 1957 (№ 5 бюлетеня за 1962 р., стор. 78-79) та відповідний розділ у біобібліографічному словнику Л. Махновця, *Українські письменники*, т. I, Київ, 1960 (№ 1 бюлетеня за 1962 р., стор. 74-75).

у Києві, Державній публічній бібліотеці Академії наук УРСР у Києві, в Державних наукових бібліотеках у Львові і в Одесі, в наукових бібліотеках Львівського і Ужгородського університетів. Староукраїнські рукописи і архівні матеріали розпорошені буквально по цілому світі. Тому відомості про кириличні рукописи, написані в XI–XVII ст. на Україні, подаються також в різних розділах, присвячених іншим країнам і державам.

Дані про українські збірки рукописів подаються досить повно, і до них не легко подати суттєві доповнення. Проте вражає відсутність відомостей про описи актових книг ЦДІА УРСР у Києві, що видавалися друком у 1869–1909 рр. 48 описів актових книг стосуються XVI–XVII ст., і вони повинні були знайти місце на сторінках «Довідника-покажчика», адже аналогічний матеріал (наприклад, про описи ЦДІА Литовської РСР) наводиться у книзі. Реєстр опублікованих описів актових книг уміщено в книзі «Кременецький земський суд. Описи актових книг», вип. I, Київ, 1959, стор. 209–216, відомій, до речі, упорядникам.

Ось ще ряд доповнень, які стосуються рукописних колекцій на Україні та поза її межами: А. Кралицький, Пам'ятники старинної руської письменності в Угорщині, «Світ», Ужгород, 1870, № 15–16, 19; його ж, Харатейна псалтир XV в., «Карпат», Ужгород, 1876, № 33 і «Слово», Львів, 1876, № 96 (це публікація опису мукачівського «Псалтиря» XV ст., зробленого І. Срезневським); його ж, Мукачівська псалтир XV в., «Карпат», 1884, № 4; В. Охримович, Рукописні церковні книги в с. Волосянці, Стрийського повіту, «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 19, Львів, 1897, стор. 1–8 (розділ «Miscellanea»); В. Щурат, Два письма єп. Винницького, «Шематизм всього клеру греко-кат. єпархій... Перемиської, Самборської і Сянської на р. 1907», Жовква, 1906, с. XXXVI–XLVIII (подається опис рукописної збірки XVII ст. з Перемиської капітульної бібліотеки); М. Weingart, Zpráva o karpatoruských knihovnách a rukopisech v Prešově, Užhorodě a v Mukačevě, «Časopis Musea Království Českého», т. 96, Прага, 1922, с. 273–278; О. Колесса, Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI в., «Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі...», ч. I, Прага, 1925, с. 406–432 (продовження статті, описаної в «Довіднику-покажчику» за № 2094); E. Chwalewik, Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie, т. 1–2, Варшава; Краків, 1926–1927; J. Sprogis, Inwentarz Wilińskiego Archiwum Centralnego, cz. 1, Вільнюс, 1929; Ю. Гаджега, Мідяницьке (Medenziensis) толкове Євангеліє, «Карпатський світ», Ужгород, 1929, стор. 422–425; І. Огієнко, Дві грамоти воєводи валаського Івана Мирчі Великого. Палеографічно-лінгвістичний нарис, «Byzantinoslavica», т. 3, Прага, 1931, с. 415–429 (грамоти XV ст. в Головному архіві давніх актів у Варшаві); В. Січинський, Передмова рукописного євангелія кінця XVI ст. з Мако-

виці на Закарпатті, «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 151, Львів, 1931, стор. 189-191 (подається також опис самого «Євангелія»); Є. Грицак, Капітульна бібліотека в Перемишлі, «Сьогочасне й минуле», Львів, 1939, № 1, стор. 96-98; Z. Ameisenowa, Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej, Вроцлав; Краків, 1960 (між іншим, описано один український рукопис); М. Худаш, Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст., Київ, 1961 (на стор. 9-23 описується 10 пам'яток з архіву Львівської ставропігії – тепер в ЦДІА УРСР у Львові); М. Тихомиров, Одрывки славянских рукописей в Матенадаране, «Банбер Матенадарані», т. 6, Єреван, 1962, стор. 235-247. Для доповнення відомостей про каталоги рукописів бібліотек Польщі варто використати їх перелік, опублікований в книзі: W. Hahn, Bibliografia bibliografii polskich, вид. 2-ге, Вроцлав, 1956, стор. 29-68. Жаль, що упорядники наводять лише фрагментарні відомості про рецензії на описи рукописів. В багатьох з них уточнюються дані про колекції рукописів. Доданий до книги покажчик географічних назв не цілком задовольняє – пропущено, наприклад, Христинополь (№ 2034), Кременець (№ 2076).

Незважаючи на те, що упорядники намагалися в усіх випадках позначити сучасне місце зберігання рукописних колекцій, «Довідник-показчик» не може замінити інше цінне видання подібного змісту – книгу О. Рогова «Сведения о небольших собраниях славяно-русских рукописей в СССР», у якій докладніше висвітлюється питання про долю окремих рукописних колекцій.

Слід відзначити, що зміст «Довідника-показчика» набагато ширший, ніж можна було сподіватися від заголовка. У покажчику заібліографовано описи не тільки російських, а й українських, білоруських, болгарських, сербських, македонських рукописів, тобто на мовах усіх тих слов'янських народів, що застосовували кириличну і глаголичну графіку у своїй писемності.

Сучасне слов'язознавство уперто висуває важливу наукову вимогу складання зведеного каталогу слов'янських рукописів у світовому масштабі.

Рецензований «Довідник-показчик» – не тільки важливе і цінне джерело для істориків, літературознавців, мовознавців. Він, безперечно, допоможе також реальніше підійти до завдання створення зведеного каталогу слов'янських рукописів.

Публікується за виданням: Ярославич Д. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П. Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СРСР. Ленинград. отд-ние, 1963. – 360 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1965. – № 2. – С. 79-80.

[Рец. на кн.:]

**М. ШАШКЕВИЧ, І. ВАГИЛЕВИЧ, Я. ГОЛОВАЦЬКИЙ:
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК /**

Склали М. П. Гуменюк, Є. Є. Кравченко;
Львівська бібліотека АН УРСР. – Львів, 1962. – 132, [2] с.

Діяльність М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького – видатних представників культурного відродження на Західній Україні в першій половині XIX ст. – не обмежувалася лише активною письменницькою працею, що стала значним вкладом в українську літературу. Я. Головацький, І. Вагилевич, зокрема, увійшли в історію української науки як відомі історики, філологи, етнографи. Цілком природно, що у виданому недавно у Львові бібліографічному покажчику, присвяченому т. зв. Руській трійці (така назва прийнята для визначення гуртка Шашкевича, Вагилевича і Головацького), хотілося б знайти довідковий і бібліографічний матеріал, який допоміг би визначити місце Головацького і Вагилевича в українській історіографії та археографії.

На жаль, науковій діяльності, наприклад, Я. Головацького присвячено дуже мало місця. В «Основних датах життя і творчості» (с. 99-102) не відбиті навіть такі важливі факти, як те, що Головацький протягом 20 років був професором української мови і літератури у Львівському університеті, обирався ректором цього ж університету, був членом ряду наукових товариств (наприклад, почесним членом Московського товариства історії і старожитностей російських, членом-кореспондентом Чеського наукового товариства в Празі), почесним доктором Новоросійського університету і т. д.

Упорядники «забули», що Головацький був головою Археографічної комісії у Вільнюсі, яка під його керівництвом провела значну роботу в галузі збору і публікації архівних матеріалів.

Приблизний підрахунок показує, що упорядники пропустили майже двісті наукових (переважно історичних і літературознавчих) та публіцистичних праць Головацького, які в 40–80-х рр. XIX ст. друкувалися окремими книгами або в періодичних виданнях у Москві, Петербурзі, Львові, Празі, Вільнюсі.

Упорядники не вважали за потрібне подати бібліографічний опис навіть виданих окремо праць Головацького, які зберегли певну наукову вартість до

сьогодні, наприклад: «Очерк старославянского баснословия или мифологии» (Львів, 1860); «О рукописном молитвеннике старочешском с XIV–XV в., хранящемся в университетской библиотеке во Львове» (Прага, 1861); «Порядок школьный или устав ставропигийский греко-русской школы во Львове 1586 г.» (Львів, 1863); «Библиографические находки во Львове» (СПб., 1873); «Дополнение к очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского» (СПб., 1874); «Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран» (Вильнюс, 1884); «Заметки и дополнения к статьям г. Пыпина» (Вильнюс, 1888), «Черты домашнего быта русских дворян на Подляшье... по актам XVI ст.» (Вильнюс, 1888).

Упорядники нічого не згадують також про співробітництво Головацького при виданні «Архива Юго-Западной России».

Не набагато повніше подані відомості про І. Вагилевича. Упорядники знову «забули» вказати на те, що цей український вчений був одним з ініціаторів фундаментальної археографічної серії «Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej», яка видавалася у Львові, і що перші томи цього видання – вже після смерті І. Вагилевича – заповнювалися, в основному, грамотами, підготовленими до друку Вагилевичем.

У зв'язку з такими значними і цілком необґрунтованими пропусками в довідково-бібліографічному матеріалі, важко навіть серйозно говорити про значення покажчика для історіографічних і джерелознавчих досліджень.

Публікується за виданням: *Козаченко С. [Дашкевич Я.]* [Рец. на кн.:] М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький: Бібліографічний покажчик / Склали М. П. Гуменюк, Є. Є. Кравченко; Львів. б-ка АН УРСР. – Львів, 1962. – 132, [2] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 5. – С. 75-76.

[Рец. на кн.:]

Т. Г. ШЕВЧЕНКО. БІБЛІОГРАФІЯ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ 1839-1959 /

Академія наук УРСР; Державна публічна бібліотека. –

Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – Т. 1-2.

Т. 1: 1839-1916 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, О. Д. Кізлик, Є. Є. Кравченко, К. Є. Скокан, Л. В. Беляєва. – 423 с.; Т. 2: 1917-1959 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, М. В. Булавицька, Л. В. Беляєва, К. Є. Скокан. – 603 с.

До 150-річчя з дня народження геніального українського поета і мислителя Тараса Шевченка видавництва України та цілого Радянського Союзу випустили в світ ряд наукових і науково-популярних книг, присвячених цій видатній даті. Серед ювілейних видань Академії наук УРСР особливу увагу привертає двотомний бібліографічний покажчик літератури, про життя і творчість Т. Шевченка, складений колективом бібліографів Державної публічної бібліотеки у Києві та Львівської бібліотеки Академії наук УРСР під керівництвом відомого бібліографа-літературознавця І. З. Бойка.

Бібліографічний покажчик «Т. Г. Шевченко» охоплює шевченкознавчу літературу за 120 років – першими згадками про поетичну і мистецьку творчість Т. Шевченка починаючи та радянською науковою літературою 1959 р. кінчаючи. Всього в ньому описано близько 12 000 назв книг, статей, публікацій, документів і матеріалів, рецензій, в тій чи іншій мірі зв'язаних з життям і творчістю Великого Кобзаря. Зібрана література групується в п'яти розділах: «В. І. Ленін та дожовтнева “Правда” про Т. Г. Шевченка» (т. 1, с. 7), «Постанови Комуністичної партії і Радянського уряду про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка» (т. 2, с. 5-15), «Література про життя і творчість Т. Г. Шевченка 1839-1959» (т. 1, с. 8-371; т. 2, с. 16-453), «Матеріали до бібліографії літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка мовами народів СРСР» (т. 2, с. 454-482), «Бібліографія бібліографії видань творів Т. Г. Шевченка та літератури про нього» (т. 2, с. 483-523). Принцип впорядкування бібліографічних записів хронологічний. В розділі «Література про життя і творчість Т. Г. Шевченка» бібліографічні записи в межах кожного року поділяються на дві частини – перша з них присвячена літературі про життя і творчість Т. Г. Шевченка, в другій перелічуються друковані матеріали про вшанування його пам'яті.

Кожна бібліографія, якщо вона не є просто механічним повторенням давніших покажчиків, приносить більшу чи меншу користь як допоміжне джерело, необхідне для розшуку потрібної літератури. Було б, однак, надто примітивно визначати цінність бібліографічного довідника лише з цієї точки зору. Основним критерієм кожної наукової бібліографії мусить бути її відповідність до сучасного рівня і перспектив розвитку певної галузі наукових досліджень. Бібліографія «Т. Г. Шевченко», в яку вкладено багато років наполегливої праці, безсумнівно, планувалася як фундаментальна, з таким розрахунком, що її видання значно полегшить дослідницьку роботу шевченкознавців і зведе до мінімуму необхідність займатися самостійними бібліографічними розшуками в літературі 1839-1959 рр. Під фундаментальністю бібліографії треба розуміти не лише її вичерпність, наявність невеликої кількості можливих доповнень, але й такий спосіб подачі забібліографованого матеріалу, при якому кожний, хто звертатиметься до довідника, може легко отримати відповідь на питання, що його цікавить.

Далі ми постарасмося показати, наскільки автори покажчика справилися з цими завданнями.

Автори покажчика не мали, очевидно, можливості подати абсолютно всю літературу про Т. Шевченка (для цього обсяг покажчика довелося б збільшити в декілька разів). Вони обмежили рамки основного розділу своєї праці («Література про життя і творчість») до найбільш цінної в науковому відношенні шевченкознавчої літератури, що друкувалася українською та російською мовами на території дореволюційної Росії та СРСР, в Галичині, на Буковині та на Закарпатті (до їх возз'єднання з Радянською Україною). Частково використовувалися українські закордонні видання, що в дореволюційний період друкувалися у Женеві, Відні та в інших західноєвропейських містах, а також видання вільного російського друку. Для виявлення шевченківської літератури автори переглянули велику кількість бібліографічних покажчиків, а також розписали багато українських і російських газет та журналів. Перелік цих останніх дається в т. 1 на с. 418-422 та в т. 2 на с. 597-602. Але вже поверховий розгляд цих списків використаних періодичних видань насторожує читача. З незрозумілих міркувань автори відмовилися подати в списках роки, за які використовувалися ті чи інші газети і журнали. Залишається відкритим питання про те, чи автори справді використали певні періодичні видання за всі роки їх існування – чи лише окремі роки, ба навіть окремі номери. Про це ніде, ні в передмові, ні в самих списках, не говориться. Відверто кажучи, не віриться, що автори використали повні комплекти таких газет, як «Советская Абхазия» (Сухумі), «Советская Осетия» (Цхинвалі) чи «Социалистическая Караганда» (т. 2, с. 602). Не було навіть жодних підстав для суцільного перегляду цих видань – і в покажчик занесено лише окремі

статті з них. Чому ж не можна було вказати ясно, які саме роки і номери газет було справді використано для покажчика?

Обмежений обсяг рецензії не дає можливості докладно проаналізувати іншу сторону цього питання, а саме характер використання періодичних видань і метод підбору за бібліографованого матеріалу для покажчика. При вибірковій перевірці деяких газет за окремі роки виявилось, однак, що автори не внесли в покажчик цінний з сучасної наукової точки зору матеріал з таких періодичних видань, як «Народний голос» (Чернівці, 1911), «Діло» (Львів, 1911), «Руслан» (Львів, 1911), «Земщина» (Петербург, 1911), «Галицький комуніст» (Київ, 1920), «Більшовик» (Київ, 1925), «Світло» (Львів, 1925, 1927), «Пролетарська правда» (Київ, 1926), «Вісті» (Харків, 1926), «Коммунист» (Харків, 1926), «Червоний кордон» (Кам'янець-Подільський, 1928) – хоча всі вони позначені в переліку використаних видань. Якщо ж матеріали з цих газет за згадані роки й відомі авторам, то вони проявили надто багато суб'єктивізму, не включивши їх в покажчик, – тим більше, що такого самого характеру матеріал з інших газет у покажчик занесено. Насиченість окремих хронологічних періодів шевченкознавчою літературою не однакова. Чи не найповніше опрацьовані 50–60-ті рр. XIX ст. (сучасні Шевченкові видання) та 40–50-ті рр. XX ст. (період після Великої Вітчизняної війни). Важко знайти об'єктивне пояснення такої нерівномірності.

Цілком зрозуміло, що на першому плані серед періодичних видань, які підлягали суцільному переглядові для виявлення шевченкознавчої літератури, мусили бути українські літературознавчі, літературно-художні, мистецтвознавчі, критико-бібліографічні журнали та взагалі періодичні видання гуманітарного профілю. Основна маса з них справді перелічується в списках використаних періодичних видань, матеріал з них подається в покажчику. Із здивуванням доводиться, однак, ствердити, що в списках немає таких відомих журналів, як «Книгар» (Київ, 1917-1920), «Наше минуле» (Київ, 1918-1919), «Стара Україна» (Львів, 1924-1925) та ряду інших, в яких вміщено цінний шевченкознавчий матеріал. З поля зору авторів випали деякі західноукраїнські революційні газети, які видавалися Комуністичною партією (наприклад, «Карпатська правда», Ужгород, 1923-1933, 1935-1938). Українська закарпатська преса періоду до 1945 р., до речі, цілком не використовувалася авторами.

В передмові до т. I покажчика автори говорять, що для періоду 1839-1916 рр. вони проглянули «деякі зарубіжні видання вільного російського друку та українських видавництв у Женеві та інших містах» (с. 3). Це, безсумнівно, правильно. Чим, однак, можна пояснити негативне ставлення авторів до українських газет і журналів, які в наш час видаються в соціалістичних країнах Європи? В таких журналах, як «Дукля» (Пряшів, виходить

з 1953 р.), «Дружно вперед» (Пряшів, з 1951 р.) та газетах «Нове життя» (Пряшів, з 1951 р.), «Наше слово» (Варшава, з 1956 р.), «Новий вік» (Бухарест, з 1950 р.), опубліковано багато матеріалу, дуже цінного зокрема для дослідження питання про ті українсько-чехословацькі, українсько-польські та українсько-румунські культурні взаємовідносини, що зв'язані з іменем Т. Шевченка. Даремно шукати опис цих матеріалів у покажчику. Відомо, що і в капіталістичних країнах Західної Європи, Північної і Південної Америки виходило і виходить чимало українських прогресивних газет. Що перешкодило авторам звернутися до використання цих видань? В ідейному та, в значній мірі, в науковому відношенні матеріал цих сучасних українських закордонних видань ніяк не гірший від того, що друкувався «в Женеві та інших містах» 80 чи більше років тому.

Критерій вичерпності, на жаль, цілком не може мати застосування до розділу «Матеріали до бібліографії літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка мовами народів СРСР». Поруч з дуже цінними і щедрими відомостями про літературу на такій мові, як грузинська (т. 2, с. 459-469), в розділі подається багато описів, що потрапили сюди явно випадково. Для прикладу розглянемо параграф, присвячений шевченкознавчій літературі вірменською мовою (т. 2, с. 459). В ньому перелічується лише 14 назв статей і книг вірменською мовою (до речі, тільки половина з них вірменських авторів). Невже це справді все про великого українського Кобзаря, що було написано мовою народу, на яку починаючи з 70-х рр. XIX ст. перекладаються Шевченкові твори? Насправді це цілком не так. Ще в 1939 р. Державна публічна бібліотека в Єревані видала вірменською мовою бібліографічну пам'ятку, яку нібито автори покажчика мали в своїх руках (т. 2, № 5493 – в зв'язку з тим, що опис пам'ятки подається без зірки, треба вважати, що його зроблено з авторсії). З цього чималого за обсягом (47 с.) бібліографічного покажчика автори, по суті, не перенесли в бібліографію нічого. І так за межами покажчика опинилися основні роботи вірменських літературознавців, присвячені темі «Шевченко і Вірменія» – зокрема серія статей В. Терзібашяна; наприклад, його «Тарас Шевченко в дореволюційній вірменській пресі» (газета «Гракан терт», Єреван, 1936, 31 березня), «Тарас Шевченко у вірменській літературі» (журнал «Харгграїн граканутюн», Єреван, 1939, № 3-4, с. 70-89), «Тарас Шевченко і вірменська література» (в згаданій бібліографічній пам'ятці, с. 7-18 та в газеті «Гракан терт», Єреван, 1939, 5 березня). На жаль, приблизно в такий спосіб «подається» література про Т. Шевченка на багатьох інших мовах народів СРСР. Як про курйоз можна згадати ще й про таке. В Радянському Союзі видавалося – та й тепер видається – чимало періодичних видань польською мовою. Лише на Радянській Україні виходило в різний час понад п'ятдесят польських журналів і газет. У всіх цих виданнях багато

матеріалу про Т. Шевченка, про його зв'язки з польськими революціонерами-демократами. Автори покажчика, однак, не згадали ні одну статтю про Шевченка з польської радянської преси...

Даремно автори боронять себе, складаючи відповідальність за розділ «Матеріали до бібліографії літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка мовами народів СРСР» на ті бібліотечні установи союзних республік, що надіслали або й не надіслали бібліографічні списки шевченкознавчої літератури (т. 2, с. 54). Для опрацювання розділу бібліографам цілком не треба було бути поліглотами (як могло б здаватися на перший погляд) – їм треба було лише проявити більше наполегливості в укладенні безпосередніх наукових зв'язків з бібліографами інших республік, а також в опрацюванні загальнодоступних бібліографічних джерел, зокрема органів державної бібліографії союзних республік. З жалем треба ствердити, що розділ, присвячений шевченкознавчій літературі мовами народів СРСР, дає дуже і дуже поверхове уявлення про багатство існуючої літератури. Автори покажчика явно знехтували завдання розкрити це незвичайно важливе питання і навіть не підійшли до його вирішення науково-бібліографічними засобами.

Ще одне зауваження, що стосується повноти забібліографованого матеріалу. Як відомо, питання про високу майстерність Шевченка як гравера по-науковому вперше поставив мистецтвознавець Д. Ровинський. В покажчику пропущено, однак, цей перший нарис про Шевченка-гравера, вміщений в «Подробном словаре русских граверов XVI–XIX вв.» (Москва, 1895, шп. 753-756). Не потрапив у бібліографію також інший нарис такого типу, надрукований у «Матеріалах до словника українських граверів» П. Попова (в збірнику «Українська книга (XVI–XVIII ст.)», Київ, 1926, с. 340-342).

Своєрідне обличчя кожної бібліографічної праці – це її допоміжні покажчики. Їх структура і кількість – найкраще свідчення того, як автори бібліографії дбають про полегшення роботи над довідником, про зменшення витрати часу дослідників при використанні бібліографічного джерела.

В бібліографії «Т. Г. Шевченко» є допоміжні покажчики двох видів – «Алфавітний покажчик імен та матеріалів, описаних за назвою» і «Предметно-тематичний покажчик». Автори провели значну роботу для розкриття авторства багатьох книг, статей і рецензій, підписаних псевдонімами і криптонімами. Ця копітка праця дуже рельєфно відбилася на першому із згаданих допоміжних покажчиків.

Не менше праці вкладено в предметно-тематичний покажчик, що, в основному, відповідає своєму призначенню. В структурі допоміжного покажчика, як в дзеркалі, відбилися, однак, хиби іншого характеру – а саме недоліки в анотуванні бібліографічних описів. Для прикладу розглянемо предметно-тематичну рубрику «Архівні документи і матеріали» (т. 1, с. 373 і т. 2, с. 524).

Всі подані в рубриці номери бібліографічних описів цілком відповідають її назві. Чи, однак, рубрика справді подає вичерпні відомості про всі публікації шевченківських архівних документів і матеріалів, які описано в двотомнику? На це питання не можна відповісти позитивно. Так, наприклад, в т. 1 під № 1739 подається опис статті М. Т-ського «Т. Г. Шевченко и замещение кафедры живописи в Киевском университете». В цій статті публікуються архівні документи, наприклад, відношення міністра народної освіти до попечителя Київського шкільного округу про призначення Т. Шевченка вчителем малювання в Київському університеті. В анотації немає про це жодної згадки – тому й відповідна вказівка не потрапила в рубрику «Архівні документи і матеріали». Подібно в т. 2 під № 3995 описано статтю Є. Кротевича «Т. Г. Шевченко і царська адміністрація». Анотація знову ж складена таким чином, що в ній не згадується публікація архівного документа (листа київського губернатора до голови шевченківського комітету М. Лисенка про заборону делегації галицьких українців приїхати до Києва на святкування 50-річчя з дня смерті Шевченка) – і у відповідній рубриці знову немає посилання. Таких прикладів можна навести більше. Всі вони доводять, що внаслідок непродуманого анотування предметно-тематичний покажчик не став тим ключем до бібліографії, на який можна було б цілковито звіритися і який міг би задовільнити вимоги дослідника.

Автори з невідомих причин відмовилися від допоміжного покажчика географічних назв. Елементи цього покажчика є в предметно-тематичних рубриках, але вони не завжди допомагають орієнтуватися в бібліографії. При цьому розміщення відомостей по рубриках не завжди відповідає правді. Так, наприклад, в рубрику «Шевченківські місця», в підрубрику «Шевченкове» (т. 2, с. 543), потрапили також посилання на статті, що мають пряме відношення до іншої рубрики – «Вшанування пам'яті Шевченка». Остання ж рубрика складена знову з дуже загальними територіальними визначеннями, наприклад «Пам'ятники в містах та селах УРСР», «Підготовка та проведення роковин і ювілеїв в містах і селах УРСР», що ніяк не допомагає розшукати шевченківський матеріал, зв'язаний з конкретною місцевістю. Предметно-тематичний покажчик, очевидно, не може заступити покажчик географічних назв.

Вкінці ще про деякі недоліки, які особливо прикро вражають у ювілейному академічному виданні. Йдеться про недотримання вимог, що диктуються єдиними правилами бібліографічного опису та про надто вже велику кількість різноманітних помилок. В багатьох випадках при описі книг пропущено позначення видавництва та надзаголовка. В т. 2 під двома номерами (2011 і 2112) описано одне й те саме видання (Ф. Колесси «Студії над поетичною творчістю Шевченка»). В т. 1, на с. 39, подається заголовок, мабуть,

для групового опису «Шевченківський вечір у Львові 26. II. 1866 р.». З розміщеного нижче опису № 276 виходить, що йдеться про шевченківський вечір у Відні 26 лютого 1866 р. Трапляються перекручення прізвищ (т. 2, № 986: *Цурковський* замість *Цурковський*; т. 2, № 4338 і інші: *Нестеренко* замість *Несторенко*), географічних назв (т. 2, с. 601: *Сакмара* замість *Самара*), назв періодичних видань (т. 2, № 5177: «Ком'яуніло тіеса» замість «Ком'яунімо тіеса»). Гумористично звучить фраза, якою автори в передмові (т. 1, с. 6) посилають читача розшукувати «ювілейні матеріали... на с. 000 другого тома». Все це результати неухважності в роботі.

Виникає питання – в чому причина всіх цих численних недоробок, помилок, непослідовностей у важливій і дуже потрібній роботі? Чому значний і досвідчений авторський колектив, що складанню бібліографії присвятив ряд років праці, не зумів дати бездоганної роботи? Нам здається, що є дві основні причини цього. По-перше, подекуди ще збереглася примітивна теорія (про яку згадувалося на початку рецензії) про те, що вже кожна бібліографія, незалежно від рівня її виконання, приносить користь як довідкове джерело і тому має право на існування. Така «теорія», цілком зрозуміло, не сприяє виконанню науково-бібліографічних праць на належному рівні. По-друге, авторам треба було тісніше зв'язуватися з численними українськими вченими-шевченкознавцями. Можливо, що це обманливе враження, але про відсутність таких повсякденних ділових зв'язків свідчить передмова двотомника, в якій про творчу співдружність бібліографів і літературознавців ніщо не говорить. Дивно вражає хоча б і те, що при складанні бібліографії не використовувалася дуже цінна і унікальна колекція «Шевченкіани» відомого українського бібліографа Ю. Меженка.

Кінчаючи рецензію, необхідно відповісти на поставлене на початку питання про те, чи бібліографію «Т. Г. Шевченко» можна вважати справді фундаментальним науковим довідником про шевченкознавчу літературу 1839-1959 рр. Не перебільшуючи негативних сторін бібліографії, доводиться ствердити, що рецензований бібліографічний двотомник – це лише перший, правда, дуже важливий, але все ж таки лише перший крок на шляху створення науково-бібліографічного покажчика, присвяченого життю і творчості Т. Шевченка. Двотомник, безсумнівно, заповнює істотну прогалину в українському літературознавстві й бібліографії – але, треба відверто сказати, що прогалину можна було заповнити краще.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* [Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість 1839-1959. Т. 1-2 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, О. Д. Кізлик та ін. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963 // *Slavia*. – Praha, 1966. – № 1. – S. 139-144.

[Рец. на кн.:]

Т. Г. ШЕВЧЕНКО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (1917-1963) /

Уклад. М. І. Багрич; ред. колегія: Є. П. Кирилюк,
Ю. О. Меженко, Ф. К. Сарана; Редакційно-видавничий відділ
Книжкової палати УРСР. – Харків, 1964. – 154 с.

Науково-бібліографічні видання займають особливе місце у шевченкіані. Вони насамперед покликані відіграти роль путівників серед величезної шевченкознавчої літератури, яка нагромадилася протягом десятиліть дослідницької роботи літературознавців, мистецтвознавців, істориків суспільно-політичної думки.

Значним досягненням шевченківської бібліографії треба вважати вихід у світ укладеного М. Багричем покажчика «Т. Г. Шевченко». До нього занесено книжкові видання творів Великого Кобзаря та їх перекладів на інші мови, що вийшли у світ в Радянській Україні і в братніх союзних республіках у 1917-1963 рр.

У першому розділі покажчика (стор. 13-99) скрупульозно описано 357 видань шевченкових творів (мовою оригіналу).

У другому розділі (стор. 101-137) докладно описано 107 видань творів Т. Шевченка у перекладах на російську мову. В цьому ж розділі, у скороченому вигляді, забібліографовано 100 книг з перекладами на 40 інших мов народів Радянського Союзу.

Остання група бібліографічних записів не претендує на повноту; попередній список перекладів зроблено українською мовою, а не мовою кожної національності. Найчастіше видавалися переклади творів Т. Шевченка на грузинську (9 видань), туркменську і узбецьку (по 6 видань) мови.

Основні шевченківські видання упорядникові вдалося описати з автопсії. При цьому він виявив ряд видань, які досі не описувалися в шевченківських бібліографіях. Упорядникові та редакторам не вдалося розшукати лише 8 видань 1917-1919 і 1941 рр.

Книголюбам варто ознайомитися з переліком цієї рідкісної шевченкіані (Заборонені твори, кн. 1-4, Лубни, 1917; На вічну пам'ять Котляревському – Вступ до «Княжни», Київ, 1917; Назар Стодоля, Київ, 1917; Сон, Катеринодар,

1917; Сон, Катеринослав, 1917; Малий Кобзар, Боришполь, 1918; Кобзар, Катеринодар, 1919; Еретик, Київ; Харків, 1941 – російською мовою). Можливо, що їм вдасться натрапити на слід хоча б деяких з цих книжкових «білих круків». Адже їх немає навіть у прекрасній колекції шевченківських видань Ю. О. Меженка.

При порівнянні покажчика М. Багрича з іншими бібліографічними джерелами виявляється, що в останніх згадуються окремі видання, не описані М. Багричем, а саме: Заповіт, Київ, 1917 (видання нібито відмінне від описаного під № 5, випущеного видавництвом «Криниця»); Кавказ, Катеринодар, 1917; Псалми Давидові, Полтава, 1917; Катерина, Київ, 1918 (видання Є. Череповського); Кобзар, Катеринодар, 1918.

Щоб остаточно розвіяти сумніви про існування цих видань, упорядникові чи редакторам варто було висловити свою обґрунтовану думку про те, чи можна вважати їх апокрифічними.

У буржуазному літературознавстві вперто повторювалася думка про те, що в 1933 р., нібито у Харкові, було надруковано тритомне видання «Творів» Т. Шевченка під редакцією О. Дорошкевича, яке не випущене в світ. Варто було також остаточно покінути й з цим міфічним виданням.

Вступна стаття Ф. Сарани «Тарас Шевченко в бібліографії» стисло інформує про сучасний стан та основні завдання шевченківської бібліографії. Відомий український бібліограф-шевченкознавець правильно вважає покажчик М. Багрича добрим початком важливої справи – складання максимально повного переліку всіх видань творів Т. Шевченка як на Україні, так і за її межами. Наступним етапом він вважає бібліографування українських і російських дореволюційних видань творів Т. Шевченка, яке «вже не викликає особливих труднощів».

На нашу думку, цілком реальною вже є можливість складення і видання покажчика дещо іншого профілю, який охоплював би всі видання творів поета на території цілої України (також і на західноукраїнських землях) та всіх інших братніх республік Радянського Союзу – разом з докладним (а не попереднім) описом видань національними мовами. І хотілося б, щоб такий науково-бібліографічний покажчик вийшов у світ незалежно від чергового ювілею.

Публікується за виданням: *Ярович Д. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко. Бібліографічний покажчик (1917-1963) / Уклад. М. І. Багрич; ред. колегія: Є. П. Кирилюк, Ю. О. Меженко, Ф. К. Сарана; Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР. – Харків, 1964. – 154 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 87-88.*

[Рец. на кн.:]

Т. Г. ШЕВЧЕНКО ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ (1847-1967): БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК /

Міністерство культури УРСР. Львівська державна наукова
бібліотека; склав М. М. Гресько. – Львів, 1967. – 42, [1] с.

В історії українсько-французьких культурних зв'язків особливо почесне місце займає поширення Шевченкового слова у Франції. Уривки з творів українського генія прозвучали французькою мовою ще за життя поета (в 1859 р.) – на сьогодні ж французький читач має у своєму розпорядженні повні переклади 47 поезій, 10 поем, повісті «Художник», а також переклади уривків з 21 поезії, автобіографії, повісті «Музикант», «Щоденника» та листів. Заслужений дослідник французько-українських взаємовідносин М. Гресько з дивовижною пильністю зібрав відомості про всі ці переклади та про чималу французьку літературу про Т. Шевченка. Так виник значний за обсягом покажчик, у першому розділі якого («Переклади творів Т. Г. Шевченка французькою мовою 1859-1965 рр.») описано 66 назв (без передруків) та в другому («Т. Г. Шевченко і його творчість в оцінках французькомовної критики 1847-1967 рр.») – 264 назви. Бібліографічний покажчик має науково-дослідницький характер – переважна більшість зібраного М. Греськом матеріалу вперше потрапляє в поле зору українського шевченкознавства. В бібліографічному відношенні покажчик складено на відповідному рівні, варто було лише не проглянуті автором видання з автопсії (23 позиції) відзначити зіркою або в будь-який інший спосіб.

Особливу цінність мають ті рядки покажчика, в яких відбита зацікавленість представників французької громадськості життям і творчістю Великого Кобзаря. Як відзначив автор покажчика, серед перекладачів і популяризаторів Т. Шевченка у Франції були люди різних політичних переконань, професій, талантів і здібностей. Так, наприклад, одним з перших французів-популяризаторів імені Кобзаря був дипломат А. д'Авріль. Автором першої французької розвідки про поета був археолог і музикознавець Е. Дюран. Далі зустрічаємо імена французького мистецтвознавця і етнографа А.-Ж. Бертело, бельгійського вченого Е. Енса, мовознавця Л. Леже, що перший на Заході в 1904-1906 рр. читав університетський курс української мови. Про

Т. Шевченка писали видатні французькі історики Ш. Саньобос, Л. Ейзенман, Ж. Вейль, Е. Дріо, Г. Моно, Р. Мартель. Серед перекладачів творів Шевченка зустрічаються імена Ф. Мазада, Ш. Тійяка, О. Турського, Ш. Стебера, Е. Гільвіка, врешті – видатного письменника Л. Арагона. Не останнє місце у французькому шевченкознавстві займає ім'я видатного славіста Марії Шерер.

Ще в 1960 р. побачила світ складена М. Греськом перша його бібліографічна праця, присвячена українсько-французьким культурним зв'язкам (дивись його «Твори Гі де Мопассана на Україні. Бібліографічний покажчик», Львів), що здобула прихильну оцінку критики. Дуже хотілося б, щоб бібліографічні етюди дослідника невдовзі перетворилися у фундаментальну працю, присвячену культурним взаєминам двох великих народів – французького та українського.

Публікується за виданням: *Корибут С. [Дашкевич Я.] [Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко французькою мовою (1847-1967): Бібліогр. покажч. / М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка; склав М. М. Гресько. – Львів, 1967. – 42, [1] с. // Архіви України. – Київ, 1968. – № 2. – С. 90.*

[Рец. на кн.:]

**ГРЕСЬКО М. ТВОРИ ГІ ДЕ МОПАССАНА
НА УКРАЇНІ: БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
ВИДАНЬ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ПИСЬМЕННИКА,
ЩО ВИЙШЛА НА ТЕРИТОРІЇ УРСР (1883-1960):
ДО 110-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПИСЬМЕННИКА /**

Наукова бібліотека Львівського державного університету
ім. І. Франка. – Львів, 1960. – 47, [2] с.

Українське літературознавство одержало цінний подарунок до 110-річчя з дня народження великого французького письменника Гі де Мопассана. Відомо, що твори Мопассана – поруч з творами таких класиків французької літератури, як Е. Золя, А. Доде, – дуже популярні серед українських читачів. Яскравим підтвердженням цього є бібліографічна праця львівського літературознавця Михайла Греська. Після тривалих та кропітких розшуків йому вдалося встановити, що лише протягом 1883-1896 рр. в українській пресі з'явилося не менше 46 перекладів новел Мопассана, а від 1899 р. (тобто від року, в якому за редакцією І. Франка вийшло в світ перше українське книжкове видання творів Мопассана) до 1959 р. на Україні було здійснено принаймні 55 окремих видань його творів. Серед перекладачів та редакторів Мопассанових творів є видатні українські письменники кількох поколінь. Ми можемо справді пишатися майже повним виданням творів великого французького письменника, що вийшло в світ у десяти томах у 1927-1930 рр. За підрахунками М. Греська, загальний тираж творів Мопассана на Україні перевищує 800 тисяч примірників, з яких в останні роки (1954-1958) було надруковано 339 тисяч! Цілком переконливий доказ пошани й любові до літератури великої французької нації.

Праця М. Греська – це не просто перелік перекладених на Україні творів Мопассана та літератури про нього. Передмови (українською та французькою мовами) й анотації до бібліографічних записів відбивають значну дослідницьку працю текстологічного та бібліографічного характеру, яку провів автор – зрештою, відомий вже як спеціаліст в галузі французької літератури.

М. Греськові, наприклад, вдалося – вперше в радянському літературознавстві – довести, з яким великим інтересом ставився до творчості Мопассана В. І. Ленін (див.: М. Гресько, Робота В. І. Леніна в Женевській бібліотеці 1905-1908 рр., «Український історичний журнал», Київ, 1960, № 2) та встановити авторство анонімних статей про Мопассана – одних з перших в українському літературознавстві та літературній критиці.

Автор покажчика наводить переконливі докази, що підтверджують існування безпосередніх українсько-французьких літературних зв'язків у 80-х рр. XIX ст., тобто в період розквіту таланту Мопассана. Перший український переклад твору Мопассана – новели «En voyage» («В дорозі»), що була надрукована вперше в паризькій газеті «Le Gaulois» в травні 1883 р., – з'явився у львівській газеті «Новий пролом» приблизно через чотири місяці після французького першодруку. Є всі підстави вважати, що український переклад був взагалі першим іноземним перекладом цього Мопассанового шедевра.

М. Гресько витратив чимало зусиль на те, щоб розв'язати ряд псевдонімів та криптонімів українських перекладачів, виправити помилки попередніх дослідників, які подавали неправильні розв'язання.

Покажчик «Твори Гі де Мопассана на Україні» – перша спроба такого роду в українській бібліографії. Вона й не позбавлена деяких незначних недоліків, зв'язаних, зрештою, в першу чергу з незадовільним станом української ретроспективної бібліографії. На нашу думку, не варто було обмежувати записи газетних публікацій перекладів творів Мопассана роками 1883-1899. Переклади новел Мопассана друкувалися в газетах також пізніше, серед них чимало цікавих, які навіть не увійшли у книжкові видання творів Мопассана в українських перекладах.

В анотаціях до бібліографічних записів немає послідовності. Назви Мопассанових творів подаються в одному випадку по-французьки, в іншому – по-українськи (при тому, що перекладачі підшукували для одного й того ж твору різні українські заголовки). Алфавітний список оригінальних назв творів французькою мовою, вміщений в кінці покажчика, трохи виправляє цю непослідовність – але, очевидно, в усіх випадках поруч з українським заголовком треба було давати заголовок французького оригіналу.

Допоміжний покажчик прізвищ (стор. 41-42) не варто було обмежувати тільки українськими перекладачами й редакторами видань – треба було в ньому відбити також прізвища авторів статей і праць про Мопассана, рецензентів на видання його творів і т. д.

Всі ці незначні недоліки не зменшують значення покажчика М. Греська для дослідження українсько-французьких літературних зв'язків.

Вихід в світ покажчика «Твори Гі де Мопассана на Україні» – це ще один доказ активізації дослідницької праці в галузі вивчення культурних

зв'язків українського народу з народами світу. Перед українським радянським літературознавством і бібліографією постає завдання відбити ці культурні зв'язки минулого та сучасного у великій колективній бібліографічній праці, яка стала б важливою базою для розгорнення більш глибоких досліджень. Українська радянська бібліографія має непогані традиції в цій галузі (зокрема, покажчик Ю. Меженка та М. Яшека «Бібліографія чужоземної літератури українською мовою», част. I, надрукований в журналі «Життя і революція», Київ, 1929), а виконана на високому рівні праця М. Греська доводить, що такі завдання нам під силу.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* [Рец. на кн.:] Гресько М. Твори Гі де Мопассана на Україні: Бібліографічний покажчик видань літератури про письменника, що вийшла на території УРСР (1883-1960): До 110-ліття від дня народження письменника / Наук. б-ка Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Львів, 1960. – 47, [2] с. // Всесвіт. – Київ, 1961. – № 3. – С. 156-157.

Розділ III

**БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО:
КНИГОЗБІРНІ ТА ПОСТАТІ**

АРХІВ ІВАНА ФРАНКА

У філіалі Бібліотеки Академії наук УРСР у Львові зберігається архів, рукописна колекція та бібліотека Івана Франка. Спершу «Архів Івана Франка» (така його найбільш поширена назва) входив у склад фондів рукописного відділу Бібліотеки; тепер він зберігається в Кабінеті Івана Франка Львівського філіалу Бібліотеки АН УРСР.

За своєю початковою структурою (ще в руках власника) «Архів» був рукописною збіркою самого Франка; письменник віддавав рукописи в опра-ву, нумерував та впорядковував їх. Після смерті Франка до «Архіву» було включено ряд автографів самого Франка (головно з прикінцевого періоду життя), його обширне листування, різні чужі рукописи, що були власністю поета. Останніми роками¹ «Архів» доповнився новорозшуканими, частково ще й недрукованими, автографами творів та листів Франка, споминами про письменника, різним документальним матеріалом.

«Архів» складається з 606 компактів, з яких майже кожний творить «збір-ку в збірці». Про обсяг зібраного матеріалу свідчать такі цифри: «Архів» охоплює 13 580 текстово-рукописних одиниць, які налічують близько 158 500 сторінок. Таке багатство явно доводить незвичайну цінність, а zarazом також і велику складність всестороннього опрацювання «Архіву». На значні пере-шкоди натрапляє опрацювання також через різноманітність його складових: поряд із церковнослов'янськими рукописами до XIX ст. – написані нещодавно спомини про Франка, середньовічні пергаментні уривки – поряд із за-писниками поета, його автографи (найдавніші з 1871 р., останні – з кінцевих днів життя), рукописи інших авторів, копії рукописів, листи до письменни-ка, цілком чужі листи, особисті документи, фольклорні записи і т. ін.

В основному, «Архів» поділяється на такі розділи: 1) писання Франкові (у т. ч. листи); 2) писання не Франкові (у т. ч. церковнослов'янські та латин-ські рукописи до XIX ст., чужі твори та листи (головно передані письменни-кові для його наукових студій та призначені ним до друку) з XIX ст., листи кореспондентів Франка XIX та XX ст.).

Основою опрацювання «Архіву» є «Тимчасовий інвентар Архіву І. Фран-ка», який на 125 сторінках вміщує 606 номерів. Підготований матеріал для

¹ Йдеться про 1940-ві рр. (Прим. упоряд.)

більш докладного інвентаря «Архіву». Крім того, є картковий каталог рукописної збірки І. Франка і картковий каталог старих рукописів до XIX ст. Кабінет Франка має також тематичні карткові каталоги творів письменника в «Архіві» (каталог автографів поезій, перекладів); особливо детально опрацьовані та готові до друку каталоги автографів поезій і прози. Складено картковий каталог листів Івана Франка (за адресатами), хронологічний покажчик автографів (важливий для графологічних дослідів), каталог документів. Другу групу каталогів творять каталоги чужих рукописів в «Архіві».

Із схедографічних опрацювань чужих рукописів треба відзначити повний каталог листів до Івана Франка, укладений за кореспондентами (картковий та надрукований на машинці на 134 сторінках), каталог листів різних осіб в «Архіві» – не адресованих Франкові, каталог рукописів Уляни Кравченко. Певну проміжну групу формують список етнографічних матеріалів в «Архіві» та каталог дрібних друків.

Крім каталогів та покажчиків, які тісно пов'язані з «Архівом», є каталогічні напрацювання більш загального, франкознавчого характеру, створені саме на основі «Архіву Івана Франка». До них треба зачислити хронологічний покажчик поетичних творів І. Франка, каталог першодруків поезій, хронологічні та топографічні покажчики листів Франка та до нього тощо.

«Архів Івана Франка» в жодному разі не є мертвим капіталом. Досліді над ним відкрили та відкриватимуть не одну незнану сторінку з життя Великого Каменяра. Подальші дослідження неможливі без вивчення «Архіву», при чому вирішальну роль відіграє його опрацювання.

Із розвитком франкознавчих студій, важливих для історії української літератури, науки, журналістики в Україні, опрацювання «Архіву» набирає виняткового значення. Кабінет Івана Франка старається якнайшвидше перейти з підготовчих робіт до дослідних та спеціальних.

Шляхом наукових публікацій із галузі опрацювання фондів «Архіву» та бібліографічними монографіями Кабінет намагатиметься розширити горизонти дослідів над спадщиною Івана Франка та наблизити постать Великого Каменяра до трудових мас Радянської країни.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. Р.* Архів Івана Франка // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1947. – № 1 (3). – С. 83-86. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 363-364; 3-тє вид., доповн. – С. 363-364.

ЯК НИЩИЛИ НЕЗНИЩЕННЕ

Тема моєї статті вузька і цілком конкретна. Хочеться, однак, підкреслити, що її могло б не бути, якби не та хвиля варварства і руйнувань, що прокотилася західноукраїнськими землями за останні 50 років. Доля музейних, книжкових, рукописних наукових колекцій – жахлива. Удар, якого байдужі, а ще більше ворожі руки завдали збіркам НТШ – важливій ланці нашої національної культури, був особливо відчутний і, без перебільшення, трагічний.

Колекції концентрувалися у будинку НТШ – музеї та бібліотеці, що на вул. Радянській, 24 (у довоєнні роки – Чарнецького)¹. Бібліотека разом із сховищем рукописів займала перший поверх, музей – другий і третій.

Музей був чітко поділений на три відділи: етнографічний, історико-археологічний та природничий (переважно геолого-мінералогічний). З ліквідацією єдиного музею, з будинку вивезено спершу геолого-мінералогічний та історико-археологічний відділи. Геолого-мінералогічні експонати передано до сучасного Природознавчого музею Академії наук (Театральна, 18), історико-археологічні – до Історичного (пл. Ринок). У природознавчому музеї діялися дивні речі. Фактично знищено (депаспортовано) унікальні гербарії. В історичному музеї систематично крали цінні експонати (живопис, зброю, нумізматику, археологічний матеріал) і так само регулярно нищили інвентарну документацію (називалося: «німці забрали»). Пам'ятки українських визвольних змагань 1914-1920 рр., зокрема великий фотографічний архів, було пошматовано, спалено, згноєно вже наприкінці 70-х рр. (виконавці, зрештою, відомі). Куди поділися антропологічні матеріали – не відаю. Щоправда, деякі археологічні експонати залишилися у будинку на вул. Радянській. Уже в післясталінський період їх, за розпорядженням «знаменитого» українського археолога², викидали з третього поверху на подвір'я. Нещодавно Інститут суспільних наук святочно відзначав його 90-річчя і буде видавати збірник статей на честь герострата. Звідки це святотатство? Все пояснюється надто просто: знаменитість ненавиділа Ярослава Пастернака, археолога європейського рангу, що привіз ці білокам'яні архітектурні рештки з княжого Галича. Навряд чи вдалося витравити пам'ять про Пастернака,

¹ Тепер вул. В. Винниченка. (Прим. упоряд.)

² Йдеться про археолога Маркіяна Смішка. (Прим. упоряд.)

але експонати пропали назавжди. Найбільше поталанило етнографічній збірці, яка без особливих втрат зберігається тепер у Музеї етнографії та художніх промислів Академії наук України.

Гірка доля унікальної Бібліотеки НТШ. У ній концентрувалися велетенські багатства українознавчої літератури (зокрема збірка українських книжок і періодичних видань, що друкувалися в Європі, Азії, Північній та Південній Америці), надзвичайно цінні рукописи й архівні матеріали, колекція листівок і плакатів, картографічна збірка, невелика, але унікальна колекція фотографій та інших графічних творів.

Бібліотека сяк-так пережила 1939-1941 рр. Т. зв. спецфонд для антирадянської (умовно кажучи) літератури, створений «визволителями», із зміною влади у 1941 р. успішно розформували, повернувши все на полиці бібліотеки. Під кінець німецької окупації Львова у березні 1944 р. з бібліотеки було вивезено 63 скрині архівних та рукописних матеріалів, які опинились на території сучасної Польщі (біля Вроцлава), але, незважаючи на всі законні підстави, їх досі не повернено Україні. Серед цих матеріалів – частина фонду товариства «Просвіта» у Львові, архів Українських січових стрільців, рештки архіву ЗУНР, таборів інтернованих початку 20-х рр., штабу Зимового походу 1921 р., редакції львівської газети «Свобода», комітетів допомоги голодуючій Україні 1933 р., особисті фонди окремих громадських і політичних діячів. Підкреслюю цей факт у зв'язку з тим, що польська сторона періодично пред'являє свої претензії Україні, часто безпідставні й надумані, щодо фондів бібліотеки Оссолінеума, але ніколи не декларувала своєї готовності повернути українські культурні цінності з Бібліотеки НТШ. Ми не повинні, однак, винуватити західних сусідів – уряд Радянської України ніколи й не ставив цього питання перед Польщею. Тим часом колокультурні пристрасті можна успішно пригасити через спокійний обмін.

Справжня вакханалія у бібліотеці почалася восени 1944 р. Вона загрозливо наростала, триваючи десятиріччями. Все це не вкладається у рамки не те що найелементарніших уявлень про культуру і цивілізацію, а й у правила звичайної людської моралі, не кажучи вже про дотримання інструкцій, які все ж таки існують і в радянській бібліотечній системі.

Спершу, протягом принаймні трьох років, у бібліотеці на вул. Радянській, 24 працювали бригади спецфонду (послідовними хвилями, одна за одною, за кожним разом підшукуючи те, що попередня перевірка пропустила, недогледіла чи не подумала), вилучаючи не лише за спеціальними друкованими т. зв. літвівськими списками, а й керуючись власним «класовим почуттям» десятки, сотні, тисячі, десятки тисяч примірників т. зв. антирадянської літератури. Вилучали, зрештою, до 70-х рр. включно – уже навіть без друкованих списків, а просто за усними розпорядженнями. Під кінець

протиукраїнської кампанії до категорії антирадянської літератури потрапили рештки видань НТШ (ті, що ще залишалися на полицях), особливо якщо автором чи редактором їх був Михайло Грушевський. Таким чином, «антирадянськими» стали книжки друковані й за двадцять, а то й більше років до 1917 р., коли ще ніхто, навіть у найжахливішому сні не міг передбачити Жовтневий переворот та його наслідки. Це останнє масове вилучення української літератури з фондів колишньої Бібліотеки НТШ не було, однак, «рукою Москви» (як люблять деколи нарікати), а суто «українською» телефонною самодіяльністю Маланчука та маланчукістів. Паралельно з руйнуванням книгосховища відбувалися знищення каталогу бібліотеки: коли забирали книжку – забирали й відповідну картку каталогу, щоб ніхто вже ніколи не знав, що така книжка взагалі існувала.

Згідно зі статутом спецфонду, в ньому могло зберігатися лише дві однакові книжки; третій і подальші примірники знищували. Немає підстав гадати, що працівники спецфонду були великими книгознавцями: усе, що понад цифру «2», йшло під ніж. Нікого не турбувало, що могли бути різні видання, видання із суттєвими відмінностями тощо. Нікого не цікавили такі нюанси! Навіть у 80-х рр. книжки зі спецфонду (нібито це «зайві» примірники) вивозили на паперову фабрику, а оскільки робітники також уміли читати – люди в цивільному ганялися за ними, відбираючи заборонену літературу... У 40–50-ті рр. були, правда, обережніші. На подвір'ї будинку на вул. Радянській, 24 встановили верстати-ножі (такі, як у палітурних цехах друкарень), на яких різали видання НТШ, що зберігалися у складі. Це були видання, призначені для наукового обміну або для інших випадків. Різали вздовж і впоперек і лише після того вивозили майже січку на паперову фабрику. Очевидно, тоді працювали передбачливіші й досвідченіші особи. Дехто із спецфондовиків 40–50-х рр. живий і досі – може, вони наберуться сміливості розповісти про тодішні свої напружені будні! Зрештою, і рядові бібліотекарі, що працювали на Радянській, 24, могли б розказати чимало цікавого.

Згодом із колишньої Бібліотеки НТШ вивезли довідкову та бібліографічну літературу, бо відповідний відділ відкрили, бачте, у бібліотеці на вул. Стефаніка, 2. А оскільки там утворили й газетний відділ, то пустили під ніж усю періодику великого формату. Потім вилучили картографічну збірку, переадресувавши її в уже згадану бібліотеку. Колекцією фотографій і гравюр збагатили Бібліотечну, 2. Вивезли також стародруки (зберігаються на вул. Лисенка, 14). Рештки рукописів, що вціліли після погромів, опинились теж у бібліотеці на вулиці Стефаніка...

Керівниками «відділу на Радянській» (так його у другій половині 40-х рр. називали) підбирали «відповідних людей». Забрали Марію Деркач – останнього захисника фондів НТШ, а «відповідні люди» промишляли, як могли.

Продавали уніками (у бібліотеці був відділ «раритети» для особливо рідкісних видань) за безцінь. Одного такого «завідуючого», демобілізованого офіцера, академік Михайло Возняк зловив буквально за руку. Ні, його не судили – він пішов працювати викладачем Львівського військового політучилища.

«Остання година» для Бібліотеки НТШ пробила, коли директором став Герой Радянського Союзу Антін Одуха. Це була одіозна особа: енкаведист-садист за фахом, він займався тим, що виловлював бандерівців, припікав їх на вогні (спогад про це залишив О. Довженко у своєму «Щоденнику») та страшенно дивувався, що вони залишаються вірними Україні. Коли до його загону приходили хлопці з лісу з повинною, він убивав їх власноручно з особливою вишуканістю. Про це є спогади радянських партизанів (див.: *Яценюк Я.* Реквієм. На території нашої Хмельницької та областей Західної України діяло партизанське з'єднання, яким командував Одуха Антон Захарович // Поступ. – Львів, 1989. – № 15 (листопад)). За ці катівські подвиги він отримав звання Героя. У Львові Одуха громив націоналістів не лише між людьми, зокрема, серед працівників бібліотеки, а й у книжках. Бібліотеку на Радянській, 24 замкнули на роки, нібито щоб упорядкувати.

Під час радянського «наведення ладу» остаточно зруйнували первісну структуру Бібліотеки НТШ. Книжки 14-х меморіальних бібліотек, подарованих НТШ, стояли на окремих стелажах із написами про колишніх власників. Виділялись зібрання письменника і громадського діяча О. Кониського, філософа В. Лесевича, теолога П. Крип'якевича – батька історика Івана, геолога Ю. Медведського, чеського приятеля українців етнографа Ф. Жегожа, співака світової слави М. Менцинського. Все це скинули на купу й почали «впорядковувати». Особисті бібліотеки – це пам'ять про людей, яких уже немає. Звісно ж пам'ять про цих діячів треба було знищити. Книжки українською мовою виявилися найбільше чужими для упорядників – на них наклеїли етикетки з шифром, що починається російською літерою «И», тобто «иностранный книга». Своєю власною, рідною, для якої не було потрібне жодне особливе позначення, вважалася російська книжка. Українська книжка на українській землі в бібліотеці української ж Академії наук стала «иностранный». Печатку Бібліотеки НТШ замазували спеціальним штампом у вигляді двох грубих перехрещених балок (X), що виразно говорило про культурний рівень упорядників та їх любов до книжки. Унікальний картковий каталог – автограф кількох поколінь бібліотекарів НТШ, зрештою, не просто бібліотекарів, а відомих діячів (політик М. Павлик, історик І. Кривецький, книгознавець В. Дорошенко, письменники К. Малицька, М. Яцків, літературознавець М. Деркач) – було знищено. А в цьому каталозі зберігалися виняткової цінності нотатки з історії української книжки, розкрито псев-

доніми авторів, подано історію видавництва, їх книжкових серій, відзначено наявність автографів видатних діячів, походження раритетних книжок та ін.

Ця партизанська «операція» була придумана також для того, щоб замести сліди попереднього «академічного» господарювання. І якщо пізніше з неї пропадали старі НТШ-ські книжки – через довірливість або неухважність бібліотекарів чи за невелику мзду – то це вже мало міняло профіль бібліотеки з «иностранный», тобто з українською книжкою.

Якщо б ненависть можна було зважити, то ту ненависть, з якою руйнували Бібліотеку НТШ, можна було б співмірити з багатотоннажними танками «визволителів».

Про рукописний відділ – окрема розмова. Я уже згадував фонди, вивезені під час німецької окупації і досі не повернені в Україну. Після липня 1944 р., тобто після приходу радянських військ, рукописний відділ працював спокійно і нормально приблизно рік. Його колосальними багатствами користувалися нечисленні вчені. За приблизними підрахунками, в цей час у рукописному відділі зберігалось: особистих архівів та колекцій (серед них і окремі твори) – близько 300 осіб; архівів установ, організацій, партій – близько 160; видавництв, редакцій газет і журналів – приблизно 80. Окремих рукописів було понад 1 500. Хто доніс – чи хтось із працівників бібліотеки, чи хтось з «учених» – поки що невідомо. Одного дня з'явилися люди із синіми околицями на кашкетах і пред'явили Марії Деркач звинувачення, що вона зберігає націоналістичні архіви. Потім насунули бригади довірених архівістів-енкаведистів (у цей час архіви входили до складу Міністерства внутрішніх справ), що «по-науковому» почали ділити рукописний відділ. Згідно зі статутом державної архівної системи, в ній повинні зберігатися архіви установ, організацій, деколи видавництв, редакцій. Особисті документи та персональні архіви, а тим паче окремі рукописи, вилученню та передачі в державну архівну систему не підлягають. Але наївно думати, що ці правила будь-коли суворо виконували стосовно великих наукових бібліотек Радянського Союзу. Всі вони мають у своїх рукописних відділах архіви редакцій, видавництв, театрів, наукових та інших установ, громадських, а деколи й політичних організацій, зокрема дорадянського періоду. І нічого. Тільки щодо львівських бібліотечних збірок виникла необхідність виконувати букву інструкції – їх поставили у спеціальні умови. Бригади архівістів-емведистів вривалися до рукописного відділу двічі – у 1945 і 1946 рр., мішками виносили матеріали, які потім склали гамузом у приміщенні Львівського обласного державного архіву. Вилучення велось всупереч будь-яким науковим правилам і здоровому глуздові: часом частина особового фонду, наприклад, початок листування кореспондентів від літери «А» до літери «К», залишалася у рукописному відділі – іншу частину (авторів на «Л» –

«Я») забирали. Спеціальне полювання велося за тим, що вважалося «антирадянщиною». Очевидно, в якнайширшому розумінні слова. Антирадянським мусило бути не обов'язково написане слово, антирадянським часто був сам автор, згідно із «класовими критеріями», навіть якщо серед його паперів нічого такого не знаходили. Далі почалася мартирологія відібраних фондів і їх фрагментів. «Архівістам» подобалися поштові карточки, альбоми фотографій – і вони забирали їх собі. Ув'язнені в мішках та скринях матеріали ніхто не описував. 1947 р. найбільш підозрілу політично частину цих скарбів відіслали до Москви. Туди потрапили архіви В. Винниченка, Київського комітету РСДРП, автографи С. Петлюри... Згодом вони перекочували до особливо-го архіву в Подольську біля Москви.

У квітні 1947 р. до київського Центрального державного історичного архіву УРСР перевезли 1 000 справ і розсип паперів вагою 550 кг. У липні того ж року начальник ЦДІА в Києві капітан І. Олійник розпорядився знищити 119 кг архівних матеріалів (серед них ноти, поштові марки, рукописи статей, гранки книжок, вирізки з газет, запрошення на концерти і виставки). У 1951 р. основну частину документів перевезли до Львова, але вже до львівського ЦДІА (а не до рукописного відділу Бібліотеки Академії наук). Того ж року з Львівського обласного державного архіву передали туди ще майже тонну розсипу. Окремі уламки рукописного відділу надходили до Львівського ЦДІА в 1955-1983 рр.

Можна висловити чимало претензій з приводу того, що матеріали рукописного відділу, які сьогодні зберігаються у ЦДІА УРСР у Львові, впорядковано не так, як належить, що їх треба було описувати інакше і т. д. Нарікання ці якщо й справедливі, то лиш почасти. Більшість матеріалів рукописного відділу надходила в такому стані, що встановити їх «родовід» і взаємозв'язок вдавалося із великими труднощами. Часто не було змоги зробити це на попередній стадії упорядкування. Ці матеріали зберігаються переважно в окремому фонді НТШ (№ 309, у ньому 3 538 справ), в якому поряд із діловодством самого НТШ і його структурних одиниць (бібліотека, музей та інше) є окремі немовби «підфонди» – залишки колишніх особистих і громадсько-політичних архівів. Чимало матеріалів виділено в окремі (незалежні від фонду № 309) блоки.

З особистих фондів варто згадати іменні збірки письменників Г. Хоткевича (фрагменти колись єдиного фонду), М. Євшана-Федюшка, А. Крушельницького (фрагменти), В. Лукича-Левицького (фрагменти), О. Маковea (фрагменти), громадських діячів М. Павлика (частина первісного фонду, зокрема колекція листів та інших документів М. Драгоманова), Ю. Бачинського, В. Левинського, К. Паньківського (фрагменти), О. Назарука, Т. Реваковича, Ю. Романчука, В. Старосольського, Я. Весоловського, економіста Т. Война-

ровського, мандрівника Я. Окуневського, літературознавців К. Студинського, М. Мочульського, Я. Гординського, етнографів В. Охримовича, В. Шухевича, діяча спортивного руху І. Боберського. У складі ж фонду № 309 – матеріали фольклориста й етнографа В. Гнатюка (фрагменти), літературознавця О. Огоновського (фрагменти), істориків І. Кривецького, Д. Зубрицького.

Пограбування рукописного відділу колишньої Бібліотеки НТШ продовжувалося і після наскоків 1945-1946 рр. За вказівками дуже високих інстанцій – ЦК Комуністичної партії (більшовиків) України! У січні 1950 р. зі Львова було вивезено й «передано» до Інституту літератури Академії наук УРСР у Києві архів і бібліотеку І. Франка (про стан архіву ще й до його депортації я писав у «Журналі Бібліотеки Академії наук УРСР» (Київ, 1947, № 3)), архіви Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Олени Пчілки, О. Маковея, В. Стефаника, Ю. Федьковича, О. Кониського, О. Огоновського, В. Лукича-Левицького, В. Доманицького, Г. Хоткевича, А. Крушельницького, окремі автографи-рукописи та листи – Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Куліша, М. Коцюбинського, С. Руданського, Б. Лепкого, В. Пачовського, К. Устияновича, І. Кривецького, В. Гнатюка та багатьох, багатьох інших велетнів української культури. Забрали архіви театру «Руської бесіди», Видавничої спілки. Те, що розпочали енкаведисти, довершили академічні вчені. Основну роль у цьому розбої відіграла М. Грудницька, тоді завідувача відділу рукописів Інституту літератури – людина, минуле якої заповнене доносами на українських учених і письменників. У 1960 р. партійна організація Інституту літератури в Києві, обурена її «діяльністю», виключила Грудницьку з партії; райком її відновив, мотивуючи тим, що при такому прецедентові довелося б виключати надто багато людей...

Чи не найменша частина колишнього рукописного відділу збереглася там, де вона повинна бути повністю – у сучасному рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР (вул. Стефаника, 2); в основному, це фонд № 1 – НТШ. З особистих фондів можна згадати переважно фрагментарні матеріали – етнографів В. Гнатюка, М. Дикарева, літературознавця Я. Гординського, громадського і політичного діяча Остапа Терлецького, істориків О. Партицького, В. Чернецького (докладніше про деякі фонди такого типу див.: Особисті архівні фонди відділу рукописів. Анотований покажчик / Уклали Є. Гуменюк, П. Баб'як, О. Дзьобан. – Львів, 1977; довідник складала в період застою, що відбулося на стилі й повноті видання).

Скільки назавжди втрачено пам'яток української літератури, науки, суспільно-політичного життя, які зберігалися у збірках НТШ, сьогодні сказати просто неможливо. При цьому порушено було передсмертну волю таких видатних людей, як Іван Франко, Олександр Кониський, Василь Доманицький та багатьох інших, які особисто або спадкоємці котрих передавали архіви,

рукописи, збірки саме Науковому товариству ім. Шевченка у Львові. З волею і пам'яттю Івана Франка повелися по-варварськи, всупереч заповітові (!). Цитую відповідне місце з духівниці: «Мої спадкоємці є зобов'язані до слідуючих записів (легатів), западаючих сейчас по моїй смерті, а то: Запис 1 – в хосен Наукового товариства ім. Шевченка у Львові цілої моєї бібліотеки, зложеної з оправлених і неоправлених книжок, з рукописів різних авторів і документів, з моєї і чужої переписки, із всякого роду записок; зокрема, всі мої власні рукописи мають спадкоємці передати Науковому товариству ім. Шевченка на його невідкличну власність, подібно, як мою бібліотеку зі згаданими вище її приналежностями» (оригінал заповіту І. Франка зберігається у Львівському обласному державному архіві; див. публікацію: Іван Франко. Документи і матеріали, 1856-1965. – Київ, 1966. – С. 312).

У мене просто немає уже ні сил, ні бажання писати більше про те, що зробили з Бібліотеки НТШ. Боляче! Боляче ще й тому, що я сам працював у колишній Бібліотеці НТШ у 1944-1946 рр. і перший етап погрому мав можливість спостерігати особисто.

Чи існують шляхи реконструкції Бібліотеки і що для цього треба зробити? Спробую викласти головні принципи концепції, залишаючи різні технічні подробиці для окремої робочої наради, яка, маю надію, відбудеться у відновленому Товаристві.

Бібліотека. Картковий каталог Бібліотеки НТШ було знищено, хоча каталоги польського Оссолінеума і москвофільської Бібліотеки Народного дому чудово збереглися... На щастя, дійшли до нашого часу інвентарні книги бібліотеки, на підставі яких відновити її склад – для початку у вигляді реконструйованого каталогу – цілком реально. На підставі такого відновленого каталогу досить легко встановити, які саме книжки колишньої Бібліотеки НТШ є у приміщенні на вул. Радянській, 24, а які розпорошені по інших фондах Бібліотеки Академії наук чи пропали безслідно. Частина книжок – найбільше з тих, що потрапили до спецфонду – знищена або розтринькана. У 40–60-х рр. набув поширення злодійський спосіб «позичати» книжки з бібліотеки на підставі записок або просто телефонних дзвінків, особливо часто секретарів обкомів та їх помічників; ці книжки, які без перешкод забирали також із спецфонду, ніколи не поверталися до бібліотеки. Реконструйований каталог допоміг би доповнити великі прогалини книжками із запасних фондів львівських бібліотек, розшукувати їх по букіністичних книгарнях чи на книжковому «чорному ринку». Варто, мені здається, звернутися з відозвою до львівських та позальвівських книголюбів, до яких потрапили книжки з печатками Бібліотеки НТШ. Без сумніву, відновлене НТШ зарахувало б їх до своїх добродіїв. Книжки такого походження виривають деколи на букіністичних прилавках.

Існує реальна можливість (застосовуючи комп'ютерні методи) реконструювати і видати окремими випусками каталоги 14-ти меморіальних бібліотек, свого часу переданих Бібліотеці НТШ. Такі каталоги особистих бібліотек стали б не лише засобом відновлення первісного складу Бібліотеки НТШ, а й, що не менш важливо, допомогли б з'ясувати світогляд творців української культури і науки, намалювали б їх інтелектуальний портрет. Не так давно Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського АН УРСР у Києві видала – навіть факсимільно – каталог індивідуальної бібліотеки Б. Грінченка; у цей спосіб можна видати каталог бібліотеки І. Франка, в основній частині – автограф письменника.

Очевидно, усі проекти такого роду вдасться виконати лише при повному взаєморозумінні між сучасними НТШ, яке, треба гадати, при допомозі братерських закордонних товариств частково фінансувало б такі праці, та Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника АН УРСР у Львові. Здається, не було б великих труднощів на шляху реконструювання у вигляді окремих каталогів фондів картографічної й іконографічної збірок.

Рукописний відділ. Набагато важчим виглядає завдання реконструкції фондів рукописного відділу. Складність полягає у тому, що на сьогодні ми не знаємо до кінця, де можуть бути матеріали колишнього рукописного відділу. Список установ, де сьогодні зберігаються, у кращому чи гіршому стані, більші та менші частини фондів рукописного відділу, довгий: ЦДІА УРСР у Львові, рукописний відділ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, такі ж відділи Інституту літератури АН УРСР у Києві, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР у Києві (тут, зокрема, матеріали Етнографічної комісії НТШ та багато фольклорних і етнографічних нотаток), Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського АН УРСР у Києві, далі – ЦДІА УРСР у Києві, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва в Києві, Державний архів Львівської області, Львівський державний історичний музей. Є підстави вважати, що цей перелік – для України – не є повний. Не знати, що збереглося у Москві та в Підмосков'ї. Отже, на часі доведення до кінця історії фондів, встановлення їх теперішнього місця і стану збереження: паралельно – підготовка каталогів цих матеріалів з одночасним вивченням можливостей наукового переформування фондів (я згадував, що це були тонни розсипу, на підставі якого відновлювати первісний склад фондів дуже важко). Проблема відновлення повної інформації про рукописний відділ Бібліотеки НТШ дуже ускладнюється тим, що через хронічний брак матеріальних засобів у 20–30-х рр. наукова каталогізація збірок посувалася вперед повільно. Практично лише частина рукописного відділу була описана детально. Правда, є інвентарні описи, різні тимчасові списки та картковий каталог – вони

вимагають ще докладного вивчення. Напередодні та під час Другої світової війни до рукописного відділу надходили депозити – в'язки матеріалів, які власник передавав за умови, що зможе їх у майбутньому або подарувати назавжди, або забрати назад. Такі депозити, як звичайно, докладно не описували, на в'язках і теках ставили літеру «Д» і порядковий номер. Тим паче їх не каталогізували. Реконструювати депоновані матеріали, встановити їх взаємозв'язок у тих випадках, коли пізніше їх перетворили в розсип, – дуже складне завдання.

Така праця потребує кваліфікованих кадрів із дослідницькою жилкою і чималих фінансів. Треба сказати, що роботи в такому (реконструкційно-інформаційному) напрямі започатковано кілька років тому – як це нам не соромно – за кордоном, з ініціативи і за фінансовою підтримкою НТШ у Сполучених Штатах, консультантом якого була відомий фахівець П. Кеннеді-Грімстед з Українського дослідного інституту Гарвардського університету. Чимало відомостей про рукописний відділ Бібліотеки НТШ американська дослідниця подала у своїй фундаментальній праці «Архіви і сховища рукописів у СРСР. Україна і Молдавія», т. 1 (Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia. B. 1. – Princeton, N. J., 1982). Здається, нам самим в Україні треба скласти власний проект реконструкції рукописного відділу Бібліотеки НТШ. Спершу, очевидно, у плані централізованої, опрацьованої з допомогою комп'ютерів, інформації про рукописні фонди. Це повинна бути перша стадія праці.

У Львові є ентузіасти такої реконструкційної діяльності: Галина Сварник у ЦДІА і Тетяна Гуцаленко у Львівській академічній бібліотеці. Є ентузіасти розшукування і наукового описування матеріалів певного профілю – Юрій Ясіновський разом зі своїми студентами з Львівської консерваторії вивчає нотні рукописи, фонди композиторів, співаків, діячів української музичної культури. Та всі ми розуміємо, що самого ентузіазму мало. Потрібна велика координована пошукова праця і злагоджене співробітництво принаймні трьох (а насправді й більше) установ-відомств: НТШ, Академії наук УРСР, Головного архівного управління УРСР.

Реконструкція Бібліотеки НТШ – це, мабуть, усім ясно – мусить здійснюватися паралельно у двох площинах. Перша – інформаційно-каталожна; друга – реальна, матеріальна, тобто концентрація рукописів, архівних матеріалів, книжок, спеціальних колекцій в одному місці, на початку, хоча б в одному місті. І тут вирінає останнє, чи не найскладніше, значною мірою правове, завдання. Повернення фондів, що опинилися у Польщі; повернення матеріалів, що були депортовані до Києва, Москви та лежать там мертвим капіталом. Йдеться про те, щоб зібрати докупи у Львові всі складові частини рукописного відділу, з'єднати разом розбиті (часом на три, а то й більше

установ), а колись єдині (наприклад, особові) фонди. Стосовно матеріалів саме такого типу, здається, не може бути двох думок. Їх треба повернути до рук справжнього власника, а якщо в окремих випадках не повертати, то це робити лише із санкції законного спадкоємця. Передусім підлягає поверненню архів і бібліотека великого сина Галицької землі – Івана Франка. Сучасне НТШ має на свої бібліотечні й рукописні фонди не лише юридичне, а й могутнє моральне право. Остаточо вирішити всі проблеми можна лише за прихильного ставлення до таких ідей уряду теоретично і практично суверенної України, що опрацює власну платформу культурної і наукової національної політики. У цій платформі знайдуть місце й основні принципи та програма зберігання культурних цінностей українського народу. Однак це не означає, що працю над відновленням Бібліотеки НТШ не можна починати вже тепер: можна і треба! При сучасному рівні копіювальної техніки – і для того, щоб уникати проявів мундирної агресивності – у місці теперішнього зберігання багатьох матеріалів можна залишати ксеро- чи мікрокопії оригіналів. З практикою перетворення української культурної спадщини у військову здобич треба покінчити.

Такі загальні контури концепції реконструкції первісного стану Бібліотеки НТШ – скарбниці культури і науки української нації.

Ми усвідомлюємо, що відбудовуємо українську культуру і науку на руїнах. Від нас залежить, чи на попелищі, яке залишила після себе ворожа рука, справді відродиться птах-фенікс як запорука нашого майбутнього.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Як нищили незнищенне // *Дзвін.* – Львів, 1991. – № 8. – С. 114-119.

ПЕРШІ КРОКИ У ВІДНОВЛЕНОМУ ІРТі 1944 р. (Спогад)

Офіційно влада під час Другої світової війни помінялася у Львові 27 липня 1944 р. Дата ця не відповідає правді, бо насправді німецькі частини залишили місто чотири-п'ять днів раніше. Залишили, віддавши на поталу польській Армії Крайовій, що почала хазяйнувати у Львові, вишукуючи «українських ворогів», а не готуючись до зустрічі з радянськими військами, які, згідно з відозвою, підписаною командуванням Південно-Східного округу АК (відозву розклеювали по місту), треба було зустрічати як союзника. Така тактика відома історикам Другої світової війни хоча б аналогічними подіями у Вільнюсі та, частково, у Варшаві. Жертвами АК у Львові стало близько 300 українців. Серед них могла бути і моя мати Олена Степанів (та поруч і я) – боївкарі АК з'явилися на вул. Піскової, 7, щоб розправитися з нею, та сусіди-поляки відборонили.

Це не псевдоліричний вступ, а короткий опис подій, які відбулися тоді також на будинку, в якому був до вибуху війни у червні 1941 р. розташований Інститут радянської торгівлі (до 1939 р. – Академія закордонної торгівлі)¹, в якому викладала моя мати. Справа в тому, що якраз на сусідній до ІРТу вулиці – Кохановського² – був розташований штаб Південно-Західного округу АК. Він намагався взяти під свій контроль також імпозантний будинок інституту, в якому розташовувалася німецька залага, – і ці спроби залишили свій слід також на самому будинку.

Але тепер вже по порядку.

В ІРТі я опинився на тимчасовій посаді бібліотекаря вже в кінці липня 1944 р. і пропрацював там кілька тижнів (хоча формально вже від 1 серпня рахувався бібліотекарем відділу рукописів Львівської бібліотеки Академії наук УРСР). Директором нововідновленого ІРТу став Володимир Кучер, відомий український фізик, дійсний член НТШ, добрий знайомий моєї матері. Невеликого росту, повний, дуже жвавий, а одночасно добродушний, він активно взявся за роботу.

¹ Тепер Львівський торговельно-економічний університет. (Прим. упоряд.)

² Сучасна вул. К. Левицького. (Прим. упоряд.)

На будинкові було видно сліди війни. На зовнішніх стінах – дірки від кулеметних черг, кілька вибитих вікон. На другому поверсі, на парапеті відчиненого вікна, лежала велика скринька з дерев'яними перегородками – у цих гніздах акуратно розкладені ручні гранати, т. зв. лимонки, фарбовані на синій колір з вкладеними запальниками червоного кольору. Викликані сапери негайно їх забрали.

Велика бібліотека з фаховою літературою виключно радянського часу, розташована на першому поверсі, збереглася, в основному, добре. Книжки розкладені по полицях, трохи перемішані, трохи розкидані по долівці. Їх треба було впорядкувати. Для цієї роботи нас було двоє: Загайкевич (пізніше чоловік відомого музикознавця Марії Петрівни Загайкевич³; сам він завзятий філателіст) і я. Впорядкування за каталогом ішло швидко.

На В. Кучера впали всі організаційні завдання, з яких він якимось виплутувався. Знайшли старі бланки Інституту радянської торгівлі й можна було видавати довідки. Таку довідку – для військового комісаріату, що був буквально в сусідньому будинку – отримав також я. На ній був підпис В. Кучера як директора, а на місці печатки – напис від руки: «печатка в роботі». Правою рукою директора, що допомагала йому в адміністративних та організаційних справах, була Дзядик, серйозна і дуже акуратна особа.

Це був будинок-привид. Велетенська обезлюднена будівля, пусті довжелезні коридори і часом десь далеко стукіт двох-трьох майстрів.

Якось на перший план вийшла підготовка зустрічі Петра Франка, що до 1941 р. був завідуючим кафедри хімії в інституті. Встановили, де був його кабінет; його прибрали килимами і чекали на П. Франка з дня на день. Проте, що його вже немає в живих, що його знищили більшовики ще у 1941 р., ніхто у Львові не знав. Не знала навіть найближча родина – дружина Ольга, дочка Іванна (Ася). Ася Франко була моєю товаришкою з гімназії, і ми у 1944 р. разом склали т. зв. воєнну матуру. Чекали, отже, всі, також і я, що знав Петра особисто ще з кінця тридцятих років, – чекали і не дочекалися.

Таким сумним акордом я змушений закінчити свій коротенький спогад...

Квітень 2006

Публікується за рукописом: *Дашкевич Я.* Перші кроки у відновленому ІРТі 1944 р. (Спогад) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-5/3: Папка № 634 «Статті, виступи, інтерв'ю 2006, 2007 рр.». Рукопис, 3 арк. Без перших двох абзаців опубл.: *Гелей С.* Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів, 2008. – С. 200.

³ Дівоче – Пшеничка. (Прим. упоряд.)

НЕСКОРЕНИЙ ЛИЦАР УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ*

Прошу вибачити мені, що почну з великої цитати – та ще й з такого загальновідомого довідника, як «Українська радянська енциклопедія»: «Меженко Юрій Олексійович (справжнє прізвище – Іванов-Меженко, 6-18 червня 1892, Харків – 24 листопада 1969, Київ) – український і російський бібліограф, літературознавець, колекціонер. Закінчив Московський університет (1917). Працював директором Головної книжкової палати в Києві та головою ради Всенародної бібліотеки України при АН УРСР (1919-1922), директором Українського науково-дослідного інституту книгознавства (1922-1931), директором Бібліотеки АН УРСР (1945-1948) та ін. В 1934-1945 працював у Ленінграді. Протягом 1911-1969 зібрав колекцію “Шевченкіани” – найрізноманітніші матеріали, пов’язані з життям і творчістю Т. Шевченка (налічує понад 15 тис. одиниць зберігання), яку після смерті Меженка за його заповітом передано в дар Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Автор багатьох праць з книгознавства, бібліографії, літературно-театральної критики та з історії українського театру. Літ.: Шумило М. Дело всей жизни // В мире книг. – 1962. – № 10» (*Сарана Ф. К.* Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-ге. – Київ, 1981. – Т. 6).

І все.

Я не без причини нагадав, що написано про Меженка в УРЕ. Переживаємо дуже динамічний час, коли на всю широчінь – також в українській науці – проявилася велетенська криза довір’я і безмежний дефіцит правди. Не хотілося б розглядати ці явища на прикладі енциклопедичної біографії великого українського книгознавця, але змушений підкреслити, що вже в цьому короткому тексті, який, до речі, вийшов з-під пера людини, без сумніву, близької до Юра Олексійовича Меженка, принаймні в чотирьох випадках подаються неправильні, перекручені дані. Якщо ж говорити про факти пер-

* В основу статті покладено доповідь, прочитану 23 травня 1987 р. на II Нарбутівських читаннях у Києві. Текст доповіді опубліковано у машинописному самвидавному журналі «Український вісник» за редакцією В. Чорновола (Київ; Львів, 1987. – Вип. 9-10. – С. 119-128; закордонне перевидання високим друком – 1988 р., с. 125-135). Вміщена тут стаття перероблена і значно доповнена.

шорядного значення не лише для життєпису Меженка, але й для новішої історії української літератури і науки в цілому, то свідомо пропущених фактів можна налічити значно більше. Причина?

Про минуле, про діяльність видатних його представників у нас говорилося так, як цього нібито «вимагав час». А, мабуть, настала пора розповіда-ти біографії українських вчених, діячів української культури незалежно від часу, без перекручень і замовчувань в ім'я фальшивого розуміння соціального замовлення.

Коли на кожному буквально кроці читаєш про «забуте», «невідоме», «вкриті пилом минулого», мимоволі створюється враження, ніби жодної історії української культури досі ще не існувало і ми ось лише тепер починаємо її будувати від самого початку. А це явна неправда. Дослідницька праця в різних ділянках української культури, українознавства – це процес, який не зупинявся і не зупинятиметься. І під час цього процесу завжди знаходять нові, раніше невідомі твори, явища, постаті, сторони, прояви, по-новому розглядатимуть певні сутності, принципи, доктрини, дефініції.

В останні роки дехто для себе почав відкривати Ю. О. Меженка, постать заслужену і небуденну, а дехто з цього власного відкриття почав робити засіб для того, щоб таким чином «відкривати» себе як дослідника небуденного і заслуженого. Ю. Меженка не треба відкривати заново: присипати штучним пилом забуття для того, щоб після такої процедури брати на себе роль першовідкривача. Він був, коли його виклинали, утворюючи лайливе «меженківщина» (навіть тоді не могли його «закрити!»); він є також тоді, коли цю постать намагаються вкладати у підфарбовані чи підсолоджені рамки енциклопедичних статей. Він присутній своїми здобутками для української культури також у цей ювілейний для його пам'яті рік.

Справжнє прізвище Юра Олексовича було просто Іванов, так як Івановим був рідний його брат, відомий у 30-ті роки перекладач французької класики й іспанського модерну (чи не перший український перекладач Лорки), Микола Іванов, утікач зі зруйнованого Харкова, викрадений із Західної Німеччини, що пропав безслідно у нетрях ГУЛАГу.

Харків'янин за походженням, чернігівець за вихованням (це була Чернігівщина дореволюційних часів, не лише семінариста Тичини та молодого покоління Коцюбинських, але й громадського діяча Іллі Шрага і таких рафінованих інтелігентів, як брати Маслови), 25-річний Юрій Іванов після закінчення Московського університету опинився у вирі громадянської війни в Україні. За звичаєм цих часів і за внутрішнім переконанням, Юрій прийняв нове прізвище-псевдонім: Меженко, спершу вживаючи обидва прізвища поряд (так підписано його перші друковані праці), а потім остаточно перейшовши на прізвище з революційною метрикою: Меженко.

Людина глибокої освіти (Меженко володів кількома західноєвропейськими мовами), нетипового для земляків блискучого *esprit*, незвичайно рухливої та енергійної вдачі, з замилюванням до літератури і мистецтва, збагаченим філософськими підтоками, Юр Олексійович зразу ж визначив своє місце у бурхливому Києві 1917-1920 рр., коли влада в столиці мінялася не менше десяти разів. Притягали дві пристрасті, які й залишилися захопленням на все життя: українська книга і українська література.

Меженко – один з основоположників нової української критики (про що автори-енциклопедисти зовсім не згадували). Пишучи про раннього Рильського й Тичину, про поезію Д. Загула, Я. Савченка, М. Хвильового, К. Поліщука, Є. Плужника (він вважав Меженка «своім хрещеним батьком літературним»), Д. Фальківського, Т. Осьмачку, неможливо обійти першого глибокого їх рецензента, яким був Меженко. В 1919 р. він став творцем ідейної платформи літературного об'єднання «Музагет» (це Тичина, Филипович, Загул, Слісаренко, Галина Журба, Терещенко, Володимир Ярошенко, Ковжун, Жук та ін.), у 1920 р. – один з авторів маніфесту групи «Гроно». Літературознавці, особливо з міцним вульгарно-соціологічним корінням, досі не можуть вибачити Меженкові його гордої антипролеткультівської заяви: «Творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе істотою вищою над колективом і коли, не підлягаючи колективові, все-таки почуває свою національну з ним спорідненість» (це з статті «Творчість індивідуума і колектив», вміщеної в першому і єдиному номері «Музагету» за січень – лютий – березень 1919 р.). Тут варто, мабуть, пригадати слова зі спогаду художника П. Ковжуна: «... група “Музагет” була джерелом, з якого потекла не одна течійка в молоду українську літературу і сучасні літературні організації»¹.

Етапними не лише для літературно-критичної еволюції Меженка, але й для усєї української радянської критики 20-х років були його програмні виступи «Питання літературної критики в часі класового перевороту» (Пролетарська освіта. – 1921. – № 3-4), «На шляхах до нової теорії» (Червоний шлях. – 1923. – № 2), «Європа чи Просвіта» (Життя й революція. – 1925. – № 5), доповідь 24 травня 1925 р., якою відкрився київський диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури» (вміщена в однойменному збірнику в 1925 р.)².

¹ Назустріч. – Львів, 1934. – № 3. – С. 3.

² Виступ М. Рильського на цьому диспуті передрукували, а виступ Ю. Меженка, який започаткував цілу дискусію, досі ні... Роль Меженка як творця нової літературної критики та естетики тільки починає притягати увагу дослідників. Див.: Кравченко А. Журнальна критика 20-х років: тенденція методології // 20-і роки: Літературні дискусії, полеміки: Літ.-крит. статті. – Київ, 1991. – С. 175, 182.

Блискучі рецензії Меженка на вистави, що друкувалися під псевдонімом «М. Дорошенко» в «Пролетарській правді», досі ще не привернули уваги театрознавців. Він був і дослідником історії українського театру, якому присвятив кілька наукових розвідок. Підготував 11-томник творів Нечуя-Левицького – видання, яке в 1926-1930 рр. витримало три едіції, але залишилося неперевершеним і... незавершеним (не видруковано 12-й том – листи письменника). Меженко був музично обдарованою людиною, і його обрання до першої президії Музичного товариства ім. М. Леонтовича у 1922 р. не було пустою формальністю.

Але поволі на першому плані опинилася інша пристрасть – українська книга, закоханість, якій Меженко залишився вірним до кінця життя. Захоплення, що виявлялося по кількох лініях.

Згідно з законом від 24 січня 1918 р. (підкреслюю, 1918, а не 1919 р., як фальшиво подає УРЕ), в Києві було утворено Головну книжкову палату для збору і реєстрації книжкової продукції України. Працюючи тут, Меженко сприяв утворенню в її складі Українського бібліографічного інституту, а в 1922 р., після організації в Харкові Української книжкової палати, був її уповноваженим у Києві, очолив Український науковий інститут книгознавства (УНІК), створений за ухвалою Наукового комітету Наркомату освіти 18 серпня 1922 р. замість згаданого вище Українського бібліографічного інституту. Це була перша, науково-книгознавча лінія.

Меженко був одним з організаторів та перших керівників Національної бібліотеки Української Держави (пізнішої Всенародної бібліотеки України, нині Центральної наукової бібліотеки Академії наук України ім. В. Вернадського), утвореної гетьманським декретом 1918 р. (початком існування бібліотеки є 15 серпня). Він керував новоствореною бібліотекою як голова Ради бібліотекарів 1920-1922 рр.³ Це була друга, бібліотечна лінія⁴. На своїх делікатних плечах, невисокий, але дуже гарний, такою справжньою чоловічою красою, Ю. Меженко (варто кинути оком на його портрет роботи Михайла Жука в «Музагеті» 1919 р.), вічно рухливий та безмежно активний, виніс організацію двох фундаментальних установ української культури,

³ Як варварський анекдот читаються тепер слова, написані півроком три роки тому: «Біля витоків створення Всенародної бібліотеки України [...] стояли такі діячі партії та Радянської держави, як М. І. Калінін, А. В. Луначарський, Г. І. Петровський, С. В. Косіор, В. Я. Чубар, М. О. Скрипник, В. І. Затонський, Д. З. Мануїльський» (*Федорук В. С. Каталізатор духовності // Комуніст України. – Київ, 1989. – № 9. – С. 63*).

⁴ Свої думки про основні завдання національної бібліотеки він виклав у статті: *Всенародна бібліотека України // Вісти Київського губерніяльного революційного комітету. – Київ, 1921. – № 85*.

і вельми важко хоча б приблизно уявити собі труднощі й перешкоди, які доводилося долати.

Була ще третя лінія – педагогічна. Знищена, зруйнована країна потребувала нових кадрів для усіх ділянок культурного будівництва. В 1918-1920 рр. Меженко читав бібліотекознавство при різних освітніх установах. У результаті цієї роботи світ побачило два перші радянські підручники з бібліотекознавства: «Міжнародна десятизначна бібліографічна класифікація» (Київ, 1919) та «Бібліотечна техніка» (Київ, 1921).

Врешті ще одна лінія: охорона культурних цінностей. Меженко завжди болісно – і оперативно – реагував на загрозу, що нависала над книгами, над іншими пам'ятками культури. Працюючи від 1918 р. в Генеральному секретаріаті освіти (за Центральної ради), потім у Міністерстві народної освіти (за Гетьманату) у відділі музеїв і охорони пам'яток старовини і мистецтва, він захищав культурне добро. Цю діяльність він продовжував ще кілька років як голова секції охорони бібліотек при позашкільному відділі Наркомату освіти та як член Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини при Українській академії наук.

[Саме в цій ділянці (завдяки пошукам Сергія Білоконя) вдалося протягнути ниточку, що веде від Меженка до Нарбута. Справа не лише в тому, що Юр Олексійович два номери редактованих ним «Бібліологічних вістей» присвятив творчості Нарбута і що опубліковані в них ще по свіжих слідах статті заклали підвалини нарбутознавства, але ще більше в тому, що якраз заходами Меженка спадщина видатного митця не розпорошилася. Коли в 1920 р. один верткий київський антиквар вже мав добратися до спадщини Нарбута, натрапив на опечатані двері, опечатані саме завдяки втручання Меженка]⁵.

Не говоритиму про період розквіту УНІКу та його органу «Бібліологічні вісті»⁶. Хочу, однак, сказати про причини занепаду інституту.

«Бібліологічні вісті» стали визнаним органом не лише українського, але й всесоюзного книгознавства; під редакцією Меженка виходили «Труди УНІКу» (чотири томи за 1926-1930 рр.), серія «Науково-популярна бібліо-

⁵ Текст у квадратних дужках подано за: *Дашкевич Я.* Юр Меженко // Український вісник. – Київ; Львів, 1988. – Вип. 9-10 (жовтень – листопад). – С. 125-135. (Прим. упоряд.)

⁶ Див.: *Ковальчук Г.* Феномен УНІКу // Книжник. – Київ, 1991. – № 2. – С. 36; *Дашкевич Я. Р.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Євшан-зілля. – [Львів], 1989. – Ч. 5. – С. 1-13 (самвидавний машинописний журнал за ред. Ірини Калинець; тираж 15 прим. У статті вміщено спогади Ю. Меженка про «Бібліологічні вісті»). А принагідно зауважу, що Ю. Меженко навіть не згаданий у статті В. Брусилівської «Огляд архіву Українського науково-дослідного інституту книгознавства» (див.: *Фонди відділу рукописів Центральної бібліотеки АН УРСР: Зб. наук. праць.* – Київ, 1982. – С. 56-59).

тека книгознавства» (шість випусків з 1925 р.); готувався I Всеукраїнський бібліографічний з'їзд. Здавалося, попереду був широкий і рівний шлях плідної наукової праці.

I саме тоді почалися бої на «книгознавчому фронті». Кинув гасло тогочасний директор Харківської книжкової палати Михайло Годкевич – його пасквіль «В надійних шанцах», скерований проти Меженка, УНІКу, «Бібліологічних вістей», зайняв 40 сторінок у журналі «Критика» (1931. – № 2, 3). З 29 травня до 1 червня 1931 р. у приміщенні Українського інституту марксизму-ленінізму в Києві Товариство войовничих матеріалістів-діалектиків проводило диспут, присвячений становищу на «книгознавчому фронті» (стенограма диспуту під заголовком «Класова боротьба в книгознавстві» була в 1932 р. надрукована). Такими публікаціями починається довгий ряд виступів проти Меженка і «меженківщини» (був вигаданий і такий термін). Виникла досить специфічна література 1931-1935 рр., яку, до речі, тепер якось соромляться вносити до покажчиків літератури про вченого. Так у буклеті, виданому 1987 р. Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаніка АН України з нагоди чергового семінару, – в ньому є розділ «Основні бібліографічні праці Ю. О. Меженка і література про нього», але даремне в ньому шукати, наприклад, такі праці як: *Золотарьов М.* Класова боротьба на книгознавчому фронті // Життя й революція. – 1931. – № 10 (стаття на 10 сторінок); виступи, вміщені у згаданій вище стенограмі диспуту 1931 р. (разом 85 сторінок); *Владиславлев И. Л.* Первый съезд развернутого наступления на буржуазное книговедение // Книжный фронт. – 1932. – № 4-5 (з викладом виступів Розанова, Довганя та ін. на I бібліографічній конференції 7-9 червня 1931 р.); *Каган Я.* УНІК – притулок націонал-демократичної теорії в книгознавстві // Пролетарська правда. – 1931. – № 134 (це звіт з «обслідування» інституту, проведеного рейдовою бригадою газети в складі співробітників науково-дослідних інститутів літературознавства і мовознавства); *Гуменчук І., Керекез Я.* За перебудову науково-книгознавчої роботи // Пролетарська правда. – 1931. – № 85; *Довгань К.* Класова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті // Критика. – 1931. – № 7-8 (стаття на понад 40 сторінок); *Якубовський С.* За більшовизацію науково-дослідчої роботи Інституту книгознавства // Радянський книгар. – 1931. – № 29 та ін. Не згадано й збірник «Проти буржуазних теорій в книгознавстві» (1933) з рядом статей проти Меженка.

Не буду втомлювати читачів дальшим переліком публікацій, про які в наш час не бажають згадувати – немовби цього не було, але мушу підкреслити, що за обсягом проти Меженка в 1931-1934 рр. було написано набагато більше, як про будь-якого іншого обпльованого діяча української радянської культури, навіть з категорії тих, яким безпідставно чіпляли ярлик «ворога

народу». Проти академіка М. Грушевського не було написано стільки! А як писали – ось кілька зразків стилю: «Меженко навіть у буржуазній бібліографії не міг піднятися на рівень пересічного наукового робітника», «Меженківщина – це був міцно організований збірний ідеологічний кулак, це був буржуазно-націоналістичний та ідеологічно-формалістичний осередок», «Маємо в особі Ю. О. Меженка агента буржуазного формалізму – агента, який протягом ряду років, посівши одну з провідних позицій у книгознавчо-бібліографічній роботі в Україні, намагався скерувати книгознавство й бібліографію на Україні на буржуазні шляхи». У 1934 р. Меженко вже націонал-фашист і «одвертий болільник українського фашизму». І так далі – десятки статей, заповнених тупими, безглуздими, бездоказовими, але дуже небезпечними звинуваченнями.

У 1931-1937 рр. прорвалася нагору і розлилася брудною рікою вся до цього часу прихована люта ненависть черні (я не боюся того слова, яке чимраз частіше з'являється на сторінках нашої теперішньої преси. І справа тут, очевидно, в черні, як у категорії людей, а не лише в окремих прізвищах погромників). Так, Меженка вона не просто не любила, а люто ненавиділа, як керівника конструктивної продуманої книгознавчої науки, що не була – і не могла бути – під силу бездарним демагогам, які заздрили його науковій сумлінності й організаційним талантам. Йому не прощали європейської освіченості й скептичної усмішки, його цькували за гордість і принциповість, що не дозволили Меженкові йти на т. зв. самокритику. Виняткове самовладання застерегло Меженка від хибного кроку – адже для основної маси його опонентів, що хронічно займалися також самобичуванням, самокритика за кілька років перетворилася у звинувальні висновки з трагічним кінцем...

Ось як описували поведінку Меженка його т. зв. ідейні противники. Сергій Якубовський, автор гучної свого часу книжки «Пройдохи і графомани», критик всіх по черзі ухилів, директор УНІКу після Меженка, писав: «Меженко обрав тактику бойкоту громадської думки, своєрідної словесної "голодовки", не вимовивши ані слова за два роки, що минули з початку дискусії. Ця мовчанка промовляє не менше промовисто, ніж одвертий захист своїх нацдемівських позицій. Вона свідчить про добре продуманий маневр – намір зберегти позиції від остаточного розгрому, шляхом уникання від одвертого визначення та засудження своїх поглядів»⁷.

У 1936 р. УНІК ліквідували. А представники черні, основні дійові особи (Золотарьов, Довгань, Якубовський) зникли у вирі 1937 р., слід багатьох інших взагалі загубився. Лише Керекез перетворився в чиновника від книги

⁷ Наукові записки Українського науково-дослідного інституту книгознавства. – Київ, 1933. – Т. 1: Проти буржуазних теорій в книгознавстві. – С. VII.

та ще після війни завідував Кабінетом бібліотекознавства у Міністерстві освіти УРСР, кабінетом, який у першому виданні УРЕ трактувався, хіба для насмішки, як спадкоємець Українського наукового інституту книгознавства.

Меженко вистояв. Під час згаданого диспуту його посадили не в президії, хоч там належало йому місце як директоріві УНІКу, а окремо, збоку і внизу, немов на лаві підсудних. Під час перерви Меженко пішов з диспуту й поїхав до Харкова. Там відбулася розмова з Миколою Скрипником. Можливості Скрипника в цей час вже були обмежені – він гірко всміхнувся і написав на заяві Меженка про залишення ним посади директора УНІКу: «Задовольнити». Опинившись без праці, Юр Олексійович більше як два роки пробивався випадковим заробітком. У 1934 р. перевіз скриньку з паперами – серед них і листування з друзями-письменниками епохи «Музагету», «Грона» – до батьків у Харків, вони ж оті листи спалили. В 1934 р., коли вбили Кірова, а в Україні арештували 29 письменників, Меженко перебував десь на півдорогах між Києвом – Харковом – Ленінградом (у сам день вбивства він був у поїзді) і, очевидно, лише випадково уникнув арешту. У тому ж році Меженко мігрував до Ленінграда, де в Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна очолив дві фундаментальні наукові теми: «Бібліографію періодичних видань Росії 1910-1916 рр.» та «Бібліографію російської бібліографії».

В Україні запанував терор. А УНІК? Цей науково-дослідний інститут перетворено на жандарма для погромів української культури. Так закінчилася «культурна революція» в українському радянському книгознавстві 1931-1934 рр. Як кожний фронт, так і цей залишив після себе руїни, згарища, жертви.

Юр Олексійович пережив у Ленінграді роки блокади, брав участь в обороні міста, виступав з розповідями і спогадами перед бійцями і моряками. Хоронив приятелів і близьких друзів. Коли він у 1946 р. у Львові виступав з доповіддю про Публічну бібліотеку в період війни, на очах цієї мужньої людини бриніли сльози. Стрічку нагородженого медаллю за оборону Ленінграда він завжди носив на лацкані піджака.

У 1945 р. в знищеному і зруйнованому Києві згадали про Меженка, його велетенські організаторські здібності та невсипущу енергію. Він приїхав на запрошення президента Академії наук УРСР О. Богомольця і зразу ж взявся за відбудову бібліотеки – матеріальну і духовну, за організацію наукової роботи. Морально він міг вважати себе переможцем, але цього по Юрові Олексійовичу не було помітно: він робив свою важку щоденну роботу.

Повернення Меженка до Києва після того, що про нього писали, здавалося неймовірним і незрозумілим. Пригадую, коли в зв'язку з підготовкою довідника «Бібліотеки УРСР» (його видали в 1946 р.) я приніс відповідного

листа до директора Українського поліграфічного інституту у Львові, він, зачудований, почав скликати викладачів: дивіться, хто підписаний – Ю. Меженко!

На фоні київських згарищ бібліотека робила враження спокійної оазису: вона працювала як добре відлагоджений годинниковий механізм. Юр Олексійович відновив видавництво: на примітивному склографі було видано в 1946-1947 рр. три номери «Журналу Бібліотеки Академії наук». Меженко заходився над відновленням «Бібліологічних вістей» – у такому саме ключі було підготовано і надруковано перший том «Наукових записок» бібліотеки з статтями авторитетних авторів – І. Крип'якевича, Б. Бутника-Сіверського, В. Герасименка, П. Попова, С. Маслова, С. Борового, М. Суслопарова та ін.

Юр Олексійович повернувся до своєї золотої мрії, до ідеї, яку висунув ще в 1928 р., обґрунтовуючи необхідність створення бібліографії нової української друкованої книги, починаючи з часів виходу «Енеїди» Котляревського. У 1945 р. Меженко провів організаційну нараду, присвячену підготовці українського книжкового репертуару⁸. На нараді, учасником якої я був, опрацьовано теоретичні й практичні принципи підготовки видання⁹, їх було викладено також у статті Меженка «Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення», вміщеній у першому томі «Наукових записок». Почалося формування робочої картотеки, до якої за три роки було внесено відомості про близько 20 тисяч українських книжок, виданих в Україні та поза її межами в період до 1914 р. Інтенсивна робота над картотекою, яка фактично охопила не менше 95 % українських видань даного періоду, велася паралельно в Києві й у Львові. Картотека мала перетворитися в гарант видання в недалекому майбутньому багатотомної ретроспективної бібліографії української книги. Було проведено повний науковий опис видань з автопсії за 1798-1860 рр., при чому не обійшлося без цікавих відкриттів.

І тоді чернь завдала нового удару. «Мавр зробив свою справу – мавр може відійти». Бібліотека Академії наук у Києві відновила працю в повному обсязі, а Меженко з його намірами перетворити бібліотеку в науковий центр виявився зайвим тягарем. Юру Олексійовичу пригадали, що репертуар української книги – це (за термінологією 1934 р.) тільки «божевільна націо-

⁸ Про боротьбу навколо цього незвичайно важливого для історії української культури проекту див.: *Дашкевич Я. Р.* Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна: Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173.

⁹ Матеріали цієї історичної для українського книгознавства зустрічі див.: На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотечі АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – 62 с.

налістична тріскотнява» (*Якубовський С. Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях // Життя і революція. – 1934. – № 1. – С. 110*). Праця над завершенням картотеки була раптово обірвана. Скриньки з картками, на яких описано близько 20 тисяч українських книжок 1798-1914 рр., почали припадати пилюкою (що не перешкодило пізніше добиратися до них деяким плагіаторам). Підготовлена в остаточному варіантові частина першого тому пропала без сліду. «Науковий збірник» бібліотеки пішов під ніж (він зберігся в п'яти чи в шести примірниках тільки у найбільших бібліотеках колишнього Союзу). А в примірнику ЦНБ АН України Меженкову статтю про репертуар української книжки просто вирізали. Академічні й бібліотечні «друзі» поспішили списати Меженка надовго; велика «История Центральной научной библиотеки АН УССР» (Київ, 1974) навіть не згадала, що Меженко відбудовував бібліотеку, був її директором у 1945-1948 рр. З Ленінграда до Києва 1945 р. він приїхав зі званням професора, з Києва до Ленінграда в 1948 р. поїхав з рубцем після інфаркту. І знову контраст: у Росії він опрацював і видав капітальну працю «Русская техническая периодика 1800-1916» (у 1955 р.), що стала зразком наукового опису періодичних видань.

Третій приїзд до Києва в 1960 р. був сумний. Вченому йшов 68 рік, сили були не ті, з'явилися провісники важкої хвороби. Формально все було нібито в порядку. Меженко кілька років очолював бібліографічний відділ Головної редакції УРЕ, але це вже не було фактичне керівництво.

Він повернувся до своїх театрознавчих нотаток. Ще в 1955 р. побачила світ його хронологія артистичної діяльності Марка Кропивницького, пізніше – інші причинки подібного характеру, а також окремі замітки на шевченківські теми. Тогочасний Інститут літератури АН УРСР навідріз відмовився друкувати пропоновані Меженком бібліографічні праці (я маю на увазі, наприклад, покажчик до Франкового «Життя і слова»). Вчений з впертістю завзятого колекціонера, при допомозі невеликого кола друзів і кореспондентів, доповнював свою унікальну «Шевченкіану», яка поступово здобувала світову славу, але досі (передана заповітом тому ж Інституту) не удостоїлася не те що друкованого каталогу (близько 15 тисяч одиниць у колекції), але й навіть наукового огляду.

Жилося нелегко у кліткоподібному помешканні на Великій Китаївській. Дружина Ольга Олександрівна важко хворіла. Юр Олексійович отримав персональну пенсію республіканського значення (90 карбованців місячно). Три київські букіністи стали частими відвідувачами помешкання Меженка. Спродувалися книжки (Інститут літератури погодився купити лише комплекти українських періодичних видань та колекцію про І. Нечуя-Левицького, зрештою, за дрібні гроші), збірка поштових марок, екслібрисів, килими та

інше домашнє майно¹⁰. Прогресував тремтучий параліч, мова стала сповільненою, письмо дуже важко розбірливим. Страшна трагедія постійно рухливої і динамічної людини!

Помирав Юр Олексійович у периферійній тоді київській лікарні, недалеко від Великої Китаївської. «Добре, що тут обслуга принаймні говорить по-українському», – сказав він напередодні смерті. 21 листопада 1969 р. його не стало.

Феномен Меженка, нескореного велетня української культури, творця книгознавчої науки, людини нездійснених мрій, заслуговує дальшого вивчення і дослідження. Настійною вимогою часу залишається створення ретроспективної бібліографії української книги, праця над якою зупинилася сорок років тому. (До речі, такими репертуарами розпоряджають на сьогодні майже всі народи Радянського Союзу – крім російського, де на перешкоді стоїть великий обсяг книжкової продукції). Якщо можна говорити про заповіт Меженка, то він полягає у завершенні роботи, яку він практично розпочав у 1945-1948 рр.

Я не хочу збиватися на трафарети, але повинен сказати, що про Меженка у нас тепер майже не пишуть, хоч багато хто про нього пам'ятає, правда, по-різному. Повинен сказати, що навіть тепер, коли заходить мова про книжку, присвячену Меженкові¹¹, про вибрані твори, у багатьох вириваються сумніви: як писати про таку, нібито, суперечливу постать, що перевидавати, а що ні... Люди, в розпорядженні яких є найповніші матеріали про життя і творчість Меженка, понад два десятиріччя тупцюють на місці.

¹⁰ Кілька слів ще про те, як розпорошилися особистий архів, бібліотека. Частина його листування, рукописів зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, інша частина – у київського бібліографа Ф. К. Сарани, людини в минулому близької до Меженка (незабаром буде передана ЦДАМЛМ). Бібліотека розпливлася, частину книжок передали до ЦНБ, де кинули до обмінно-резервного фонду. Портрети Меженка руки Михайла Жука також розкинені: «музаетівський» є в Інституті літератури; інший – у Літературно-художньому музеї Т. Г. Шевченка. В Одесі, у колекціонерів Лущика і Максимюка, є портрет та ескіз до портрета Меженка (також роботи Жука).

¹¹ Зачинателем цих досліджень треба вважати Едварда Касинця (нині керівника Слов'янського відділу Нью-Йоркської публічної бібліотеки). Див.: *Kasinec E. Jurii O. Ivaniv-Mezhenko (1892-1969) as a Bibliographer During His Years in Kiev 1919-1933 // Ejustd. Slavic Books and Bookmen: Papers and Essays.* – New York, 1984. – Р. 11-30. Зі статей про Меженка, що побачили світ в останній час, крім згаданих вище, назву такі: *Гуменюк М. П.* Біля джерел української радянської бібліографії. – Київ, 1991. – С. 5-17; *Рудзиский А.* Перша рецензія на першу збірку П. Г. Тичини // *Українська мова і література в школі.* – Київ, 1991. – № 9. – С. 89-90.

Ні, нічого суперечливого у феномені Меженка немає. Був видатний вчений, прямолінійний, принциповий, монолітний і послідовний. Людина, «яка до кінця відстоювала свої погляди і переконання».

(Я закінчив словами, що були викреслені з підготовленого мною некролога про Меженка, який з купюрами з'явився 1970 р. в Москві на сторінках «Советской библиографии»)¹².

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Нескорений лицар української книги // Слово і час. – Київ, 1992. – № 6. – С. 14-20. Перша публ.: *Дашкевич Я.* Юр Меженко // Український вісник: [Самвидавний журнал]. – Київ; Львів, 1987. – Вип. 9-10. – С. 118-128. Передруки високим друком: Український вісник. – Київ; Львів, 1988. – Вип. 9-10 (жовтень – листопад). – С. 125-135; Український вісник. – Балтимор; Торонто, 1988. – Вип. 7, 8, 9-10. – С. 433-444. – (Б-ка «Смолоскипа». – Ч. 55). Інші публ.: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 575-583; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 613-621; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 613-621.

¹² *Дашкевич Я. Р., Максименко Ф. Ф., Сарана Ф. К.* Юрий Алексеевич Меженко (1892-1969) // Советская библиография. – Москва, 1970. – № 2. – С. 78-79. (Прим. упряд.)

ФЕДІР МАКСИМЕНКО – ЛЮДИНА, ВЧЕНИЙ, КНИГОЛЮБ

Київ лежав у руїні. Сірі звалища Хрещатика, висадженого в повітря за наказом Москви. Задимлені віконні отвори будівель Київського університету на Володимирській, підпалених, у свою чергу, за наказом Берліна (там горіла бібліотека, діловодні книги XVIII ст. з Архіву давніх актів). Окупанти не щадили столицю України – в цьому вони взаємно подали собі руки.

Бібліотеку Академії наук (колишню Всенародну бібліотеку України) на Володимирській підпалити не встигли. Щоб відновити діяльність бібліотеки, заступник голови Ради міністрів УРСР Микола Бажан запросив з Ленінграда проскрибованого у 1930-х рр. Юра Меженка, в минулому представника літературного середовища Києва, свого часу жорстоко розгромленого. Меженко, що володів неабияким організаційним хистом, справді швидко пустив бібліотеку в рух.

Йшла війна. Я бував час від часу в затемненому Києві. Мешкав я у Меженка – його помешкання починалося зразу ж за директорським кабінетом. Хоча мені йшов лише 19-й рік, а Меженкові вже було понад 50, ми якимось швидко стали близькими. Меженко показав мені свою унікальну колекцію «Шевченкіани», опровадив по цілій академічній бібліотеці з відділами видань часів 1910–1920-х рр., рукописів і стародруків та спецфондом (чи радше його зав'язком, бо спецфонд спалили в 1941 р., відступаючи з Києва, лише не помітили стосів газет, що були за відчиненими дверима). А пізніше підійшла черга на знайомство з людьми – не лише з тогочасними співробітниками бібліотеки.

Виринали постаті недостріляних у 1930-х рр., зокрема під час Великого терору. Приходив літературознавець Олександр Дорошкевич, амністований у роки війни – і з кривою усмішкою розповідав про свій захист, коли йому, доведеному до крайності нападами т. зв. опонентів, там же, під час захисту, робили ін'єкції для підтримки серця, щоб він не знепритомнів. Микола Ткаченко з поораним глибокими зморшками обличчям використовував меженківську шевченкіану (серед якої були й неопубліковані автографи Шевченка) для свого «Літопису життя і творчості Т. Г. Шевченка». Ткаченко, історик зі «школи Грушевського», звинувачений у націоналізмі, був змушений змінити фах і стати літературознавцем. Особливо він «копався» у великих альбомах

вирізок з преси про Шевченка, альбомах, зроблених ще в дореволюційні роки. Заходив завжди ніяково усміхнений бібліограф Михайло Ясинський, людина з правильними благородними аристократичними рисами обличчя, який також пережив лихоліття, а тепер горнувся до Меженка і меженківщини (був такий лайливий термін 30-х рр.). Разом з Меженком я ходив до Сергія Маслоva, знавця давньої української літератури – тоді я оглядав його прекрасну бібліотеку. Незабаром Маслоva почало цькувати ЦК КПУ за «буржуазний націоналізм» – після виходу «Нарису історії української літератури» в 1946 р., якого Маслоv був співавтором. «Нарис» я отримав з дарчим написом Сергія Івановича. Там же я познайомився з його братом, також літературознавцем, Василем. Меженко не кидав своєї рожевої мрії про «Репертуар української книги 1798-1914/1916 рр.», тобто про бібліографію українських книжок згаданого періоду, за що його та цілу плеяду книгознавців на початку 1930-х рр. звинувачували в націоналізмі, а особисто його примусили шукати пристанища в далекому Ленінграді. Й тут, десь весною 1945 р., коли ще тривала війна, з'явився Федір Максименко.

Пригадую першу зустріч у київській бібліотеці. Середнього росту, досить кремезний, з майже нерухомим зосередженим обличчям, з густими бровами, коротко стрижений, але вже з посрібленим волоссям, одягнений по-спортивному – в білій сорочці з короткими рукавами, в кремових штанах з чорною смужкою. Підготовляючи нараду, присвячену відродженню «Репертуару», Меженко просив його – як одного з кращих знавців історії та бібліографії української книги – зробити доповідь про джерела для складання «Репертуару». Максименко погодився – і ми вже зустрілися в Києві, в Бібліотеці Академії наук, на нараді 21-22 грудня 1945 р., у якій я також брав участь з окремою доповіддю. Максименко говорив про «Бібліографію бібліографії української книжки XIX–XX ст.»¹.

Тоді Меженко розповів мені дещо про Федора Пилиповича. Син сільського священика, який у роки Української революції став автокефалістом, у т. зв. радянський час був двічі арештований і помер у таборі десь на Вологодщині. Спершу батько підготовляв сина до духовного звання – після духовної семінарії Федора на казенний кошт скерували до Духовної академії в Києві. Революція змінила життєвий шлях Максименка: привабило колекціонування книжок. Що докладно діялося з Федором у роки юності, які збіглися з т. зв. громадянською війною, Меженко не знав, але атмосфера, котра

¹ Матеріали наради опубліковано, див.: На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – 62 с.

мусила панувати на приходстві священика-автокефаліста, без сумніву, була шире українською. Максименко став завідувати музеями та бібліотеками на Донбасі (Бахмут, Костянтинівка). Закінчив Київський університет (тоді він називався Інститутом народної освіти), працював у Всенародній бібліотеці України – один час у картографічному відділі – ним завідував відомий вчений Веніамін Кордт (це розповів мені вже пізніше сам Максименко). У Всенародній бібліотеці України він проходив аспірантуру, яку йому вже не дали закінчити. У 1933 р. опинився на вулиці як вичищений з бібліотеки і переходив з однієї бібліотечної – підрядної – і не бібліотечної посади на іншу. Був навіть статистиком і обліковцем у виробничому комбінаті при дитячому містечку № 10.

Вже пізніше, досліджуючи історію книгознавчої журналістики, я натрапив на висловлювання погромників, які відповідно характеризували Меженка, Максименка та їхніх однодумців. М. Городкова обурювала Максименкова праця «Межі етнографічної території українського народу» (Бібліотечний збірник. – Київ, 1927. – Ч. 3. – С. 65-93), і він, Городков, виклав гнівну тираду – також про біобібліографію Миколи Скрипника, в підготовці якої брав участь Максименко, – в статті під промовистим заголовком «Буржуазний націоналізм в теорії українського бібліографічного репертуару» (Наукові записки Українського науково-дослідного інституту книгознавства. – Київ, 1933. – Т. 1. – С. 193-194). С. Якубовський намагався перевершити інших погромників, пишучи: «Ударний загін ідеологів і ентузіастів бібліографічного репертуару (Сагарда, Пастернак, Ясинський, Меженко, Максименко) розгортає навколо справи українського бібліографічного репертуару божевільну націоналістичну тріскотню» (*Якубовський С. Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях // Життя і революція. – Київ, 1934. – № 1. – С. 110*). Якубовський і Городков зникли у вирі Великого терору і війни, а Максименко зберігся.

Якось, у серпні 1946 р., ідучи на працю (на тогочасну вул. Радянську – тепер Винниченка, 24, де починався «мій» бібліографічний відділ у Львівському філіалі Бібліотеки Академії наук і де вже складалася картотека «Репертуару української книги»), я побачив біля будинку Федора Пилиповича. Він чекав на мене, остаточно вирішивши перебиратися з Києва до Львова. У Києві його, спеціаліста першого рангу, продовжували тримати в чорному тілі за роки, проведені під німецькою окупацією, коли він брав незначну участь в українському культурному житті підневільної столиці. Хоча Максименко жодної активної ролі тоді не відігравав, лише намагався з усіх сил рятувати Наукову бібліотеку Київського державного університету (в ній він почав працювати бібліографом після років опали в квітні 1938 р.) та фонди Архіву давніх актів, розташованого також у будинку університету. Від під-

палу німцями їх врятувати не вдалося, а Максименко став навіть завідувати бібліографічним відділом Наукової бібліотеки (у березні 1944 р.) та асистентом кафедри Київського університету, якою завідував Андрій Введенський, але працювати йому там було дуже важко.

З Києва Максименка то відпускали, то не відпускали, але він рішуче був за Львів. Мене він просив підшукати для нього відповідне помешкання – його дружина Неоніла Кравченко-Максименкова, біолог, займалася фармакологією і біля хати було дуже бажано мати кусочок городу, де вона могла б розводити лікувальні трави. Моя мати, Олена Степанів, при допомозі своїх колишніх учениць, знайшла таку хату в зеленій долині на Снопкові, за вул. Інститутською, недалеко тодішнього Інституту прикладного і декоративного мистецтва (теперішньої Львівської академії мистецтв), близько озера Зелене Око. Максименки переїхали туди у вересні 1946 р. Він – на посаду завідувача бібліографічним відділом Наукової бібліотеки ЛДУ ім. І. Франка. Так чи інакше, це була втеча з тогочасного Києва. Незабаром змушений був тікати з Києва, знову за «націоналізм», до Ленінграда й Ю. Меженко.

Знайомство з Львівською бібліотекою Максименко розпочав від книжок і людей. Від книжок, бо мав феноменальну пам'ять на книжки, тому переходив у бібліотеці від полиці до полиці, брав книжку до рук і вона закарбовувалася в його свідомості. Бібліографічний відділ він комплектував компетентними працівниками. Ірина Громницька – спеціаліст від французької мови і літератури, Мирослав Бутрин – бібліотекознавець і бібліограф, Наталія Бережна – бібліограф, Теодор Микитин – письменник і бібліограф (це вже за мою протекцією, зразу ж після його демобілізації з армії). З Києва Максименко взяв старенького Гліба Лазаревського, якого цькували за мемуарні нариси, опубліковані в журналі «Українська література» 1943-1944 рр. (узяв, мабуть, не знаючи про непривабливу роль, яку відіграв наймолодший з братів Лазаревських у середовищі унерівської еміграції у Варшаві, через що Лазаревський у 1939 р. подався до Радянського Союзу). У Львові в січні 1949 р. Лазаревський помер.

Максименко наладнав швидко видання у Львові бібліографічних покажчиків, також великих за обсягом, оперативних інформаційних бюлетенів. Їх видавали малим тиражем (до 300 примірників) та примітивним способом (на гектографі), але свою довідкову роль вони відіграли і відіграють досі.

Хоча Федір Пилипович увійшов до історії української культури перш за все як бібліограф, на цій сторінці його наукової діяльності зупинятися не буду, бо їй вже присвячена чимала література², також статті у часом несподіваних

² Перші бібліографії: Федір Пилипович Максименко // Бібліотекознавство та бібліографія: Міжвідомчий республіканський збірник. – Харків, 1972. – Вип. 12. – С. 141-145;

виданнях, – це не була єдина сфера його зацікавлень. Книгознавство, історія преси, мистецтвознавство перепліталися в нього з краєзнавством у широкому розумінні, палеонтологією і мінералогією, а також з тими ділянками, в яких він дуже радо допомагав іншим дослідникам (математична хронологія, а навіть історія медицини). Вони, ці дослідники, друкуючи свої праці, вважали або й не вважали своїм обов'язком подякувати за поміч. На кількох епізодах я хотів би зупинитися.

З усіх напрямів, що його цікавили, він вів широке листування. На його столі в бібліотеці стояв старенький «Ундервуд», на якому він, як правило на папері великого формату (15x31 см), через один інтервал друкував листи свої й відповіді на чужі. Від часу, коли він став заступником директора бібліотеки по науковій частині, отже, від січня 1950 р., він почувався вільніше у своєму листуванні з закордоном – і тут його приваблювали не лише контакти з чужоземними книгознавцями (наприклад, з Дж. С. Дж. Сіммонсом з Оксфорда або з Е. Касинцем з Нью-Йорка – зрештою, не дуже чужоземним українцем закарпатського роду), але й кореспонденційні зв'язки з тими, котрі могли його інформувати про книгознавство, бібліографію та й не лише про ці ділянки в середовищі української політичної еміграції нового часу. Для цього він мав ще офіційне прикриття, працюючи над виданими Інститутом історії Академії наук секретними (з грифом «для службового користування») «Бібліографіями зарубіжних видань з історії Української РСР». Видання побачило світ під редакцією борця з українським націоналізмом Рема Симоненка³. Правда, і тут все не відбувалося гладко. У нього були великі неприємності після зустрічей з американською дослідницею (з Гарвардського інституту українських студій) Патрицією Кеннеді-Грімстед. Максименко не боявся ризикувати, наприклад, полегшуючи мої зустрічі в будинку наукової бібліотеки з українським емігрантом, американським службовцем, офіцером, Степаном Олійником, що приїхав до Львова під приводом наукових студій.

Та й бібліографічна праця деколи давалася Максименкові не так просто. В його покажчиках давньої книги – інкунабул і стародруків – «Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету» (Львів, 1958. – 32 с., 4 табл.; друківано на ротаторі) та особливо «Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800)» (Львів, 1975. – 126 с.) дошукувалися церковщини, пропаганди релігійної лі-

Бутрин М. Л. Федір Пилипович Максименко (1897-1983): Бібліографічний покажчик. – Львів, 1983. – 31 с; далі серія статей з-під пера Сергія Білокона.

³ *Вітрук Л. Д., Максименко Ф. П., Рябоконь В. М.* Бібліографії зарубіжних видань з історії Української РСР: Бібліографічний покажчик / Відп. ред. Р. Г. Симоненко. – Київ, 1971. – 199 с.

тератури, вимагали скорочувати або й взагалі усувати передмову (в «Кириличних стародруках»). Все це нервувало Максименка, але, з іншого боку, його вже давніше гартували. Залишався не заляканим, колекціонував, зокрема, видання, які часом збереглися в єдиному примірникові, уникнувши цензурського і спецфондівського ножа.

Як бібліотекар, він зробив дуже багато для університетської бібліотеки. Комплектував бібліотеку потрібними виданнями, особисто переглядав антикварні каталоги, обмінні списки. У бібліотеках поза Україною (хоча б у Казані) розшукував українські видання 20-х – початку 30-х років (були тоді бібліотеки, які отримували обов'язковий примірник з України, але не включали його до своїх фондів). Наказав упорядкувати обмінний фонд, завдяки чому також поповнював бібліотеку. Раритетні примірники з-поза бібліотеки перефотографовував і фотокопії передавав до сховища. Приклав багато зусиль, щоб зберегти старий генеральний каталог «на галереї» бібліотеки в непорушному стані, не допускаючи його розбазарення, вилучення з нього карток одночасно з перенесенням «проскрибованих» книжок до спецфонду.

Був незмінним і безкорисливим консультантом сотень дослідників: мав велетенську пам'ять на книжки і сипав довідками немов з рукава, незалежно від ділянок знань. На ряді видань він позначений як редактор. Це була звичайна формальність, бо насправді у таких випадках він був співавтором – заявляти про свою участь йому перешкоджала велика скромність. Добре розумів потреби ретроспективної й поточної історичної бібліографії – тому його підпис видніє під відповідною відозвою⁴.

Викладав підстави бібліографії студентам університету й учням культосвітнього училища на вул. Ломоносова, 17⁵. Обходився без конспектів, хіба що на картці нотував послідовність викладу. На конференціях, семінарах, зустрічах прекрасно виступав експромтом, тому такі його виступи не збереглися в письмовому вигляді. Насичені великим фактичним матеріалом виступи ніхто ніколи не збере вже докупи. Писання, крім бібліографічного, – як казав мені – давалося йому важко. Написане, але не видане, він знову ж переписував на «Ундервуді», формуючи зшитки вже згаданого формату.

Бібліофіліство Максименка – це окремий розділ його життя. Про це вже писали⁶ і, щоб не повторювати відоме, додаю складену ним відповідь на

⁴ Про необхідність видання бібліографії з історії УРСР // Український історичний журнал. – Київ, 1965. – № 1. – С. 158-159. Ф. Максименко поруч з І. Крип'якевичем, М. Марченком, А. Введенським, Н. Шеліховою, Я. Ісаєвичем, Я. Дашкевичем.

⁵ Тенер вул. Кирила і Мефодія. (Прим. упоряд.)

⁶ Див.: *Белоконь С. И.* Библиотека Федора Филипповича Максименко (1897-1983) // Актуальные проблемы теории и истории библиофильства. (Тезиси сообщеній 3-й Всесоюзной научно-практической конференции). – Ленинград, 1989. – С. 108-111.

анкету Товариства книголюбів (у Москві? в Ленінграді?), в якій він власними словами розповідає про цю свою пристрасть (*див. додаток*). При цьому Максименко був справжнім бібліофілом – з його бібліотеки, коли потрібно, могли користати; він не став бібліотафом, що замикає свою збірку від чужого ока на сім замків. А користати можна було з справді унікальних примірників. В анкеті 1975 р. він не перелічував автографи українських діячів XVII–XX ст., бо, враховуючи тогочасні обставини, не міг цього зробити. Максименко захоплювався поезією Миколи Зерова, в нього були «захалявні», друковані на машинці, збірочки його поезій – він і далі розшукував твори неокласика.

Федір Пилипович турбувався і про своїх попередників. Він вжив заходів, щоб збереглася могила видатного українського бібліографа Івана Омеляновича Левицького, похованого на занедбаному Знесінському цвинтарі.

Максименко переїхав до Львова в силі віку – йому ще не було 50 років. Незважаючи на це, він уже тоді почав оглядатися за можливими продовжувачами, спадкоємцями своєї справи – книгознавцями і бібліографами, яких він хотів підготувати на високому фаховому рівні.

Здається, в поле його зору саме тоді потрапив я. Я вже почав організовувати в складі Львівського філіалу Бібліотеки Академії наук бібліографічний відділ (якого раніше не було), а основною науковою темою став «Репертуар української книги 1798-1914/16 рр.» (долішня межа не була остаточно встановлена), львівською редакцією якого я керував. Паралельно праця над «Репертуаром» велася в Києві, але на підставі інших джерел. Київ і Львів складали картки робочої картотеки у двох примірниках; другим примірником обмінювалися. Та розпочату з великим розмахом тему довелося через два і пів року припинити⁷, коли проти Меженка відновили звинувачення в українському націоналізмі, а сам він у лютому 1948 р. змушений був вдруге емігрувати до Ленінграда. Другою темою став «Словник українських псевдонімів, криптонімів та криптограм» – також дотичний до Максименка і, особливо, до його дружини Неоніли, яка ще в 30-х роках збрала чималу картотеку якраз такого змісту. Максименки передали свої матеріали до нашого бібліографічного відділу. Вони влилися в «псевдонімну» картотеку.

⁷ Картотеку «Репертуару» видано лише у 1995-2005 рр. Див.: Репертуар української книги 1798-1916. Матеріали до бібліографії / Упоряд. Л. І. Ільницька, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич; відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 1995-2005. – Т. 1-9 / Національна академія наук України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення). Про перипетії з «Репертуаром» див.: Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Там само. – 1995. – Т. 1. – С. III–XVIII.

З Максименком я бачився часто, обговорюючи його та мої наукові плани. Мої – у грудні 1949 р. полетіли шкереберть, коли мене арештували в період посилення репресій після організованого органами вбивства Ярослава Галана.

Повернувся я до Львова у 1956 р. – і ми зустрілися так, немов жодної перерви не було. Я часто працював у бібліотеці університету, в науковому читальному залі, заходив до Максименка, і ми обмінювалися новинками на бібліографічні та позабібліографічні сюжети. Намагався я відновити справу «Репертуару» (вже працюючи бібліографом у відділі історії Інституту суспільних наук Академії наук), але з цього нічого не вийшло. Тогочасний директор Бібліотеки Академії наук в Києві під різними приводами уникав розмови зі мною, посилаючи для «переговорів» зі мною Івана Шовкопляса. Зустріч була досить дивною: говорили ми в фойє бібліотеки, а Шовкопляс заявив мені, що про відновлення роботи над «Репертуаром» не може бути мови, бо в ньому, наприклад, може зустрічатися ім'я митрополита Андрія Шептицького... Ще інакше склалася доля «Словника українських псевдонімів, криптонімів та криптограм». Тоді, коли я був в ув'язненні, картотеку словника викрав і скопіював такий собі літературознавець Олексій Дей (Дейман), очевидно, не розраховуючи на моє повернення до Львова, та оголосив «Словник» своєю роботою. Та я повернувся, афера розкрилася, почалися довгі суперечки з видавництвом «Наукова думка». У цю справу втягнули Федора Пилиповича та його дружину. Завдяки відповідним пружинам, якими володів Дей-Дейман, «Словник» йому все ж таки вдалося видати під своїм іменем, хоча ця темна справа стала відомою науковій громадськості⁸. Максименко дуже переживав з цього приводу, тим більше, що від нього також вимагали пояснень.

У 1960-х рр. Федір Пилипович почав передавати мені дублети своїх друкованих і недрукованих (переписаних на машинці у вже відомому нам форматі) праць. Серед них була й відбитка його виклятої статті «Межі етнографічної території українського народу» (1927 р.), і його фундаментальна праця «Матеріали до краєзнавчої бібліографії України 1847-1929» (1930 р.), а також машинописні «Матеріали до бібліографії української книги в Росії ХІХ ст. – Додатки до покажчика Д. Дорошенка» (1929 р., з доповненнями 1944 р.; 68 с. машинопису), «Бібліографія бібліографії української книжки ХІХ–ХХ століть. Доповідь на нараді, присвяченій бібліографії української книги 1798-1914 рр., що скликана була Бібліотекою АН УРСР 21-22 грудня

⁸ Докладніше про це в статті: Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів». Документи і матеріали // *Marra mundi*: Зб. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 830-874.

1945 р.» (1945 р., 16 с.) та протокол згаданої наради 1945 р.⁹ Він дарував мені всі свої праці, які друкував у 1950–1970-х рр. Дуже цінним подарунком став комплект київського журналу «Книгар» (1917–1920 рр.), якого повний примірник належить до унікалів українського друку. Завдяки Максименкові я мав вільний доступ до старого каталогу університетської бібліотеки та підручної бібліотеки, також розташованої «на галереї».

Мені вдалося познайомити Федора Максименка з Іваном Бутичем, істориком, джерелознавцем, архівістом, редактором київського журналу «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР». У цьому виданні було опубліковано практично другу частину згаданих «Матеріалів до краєзнавчої бібліографії України» під назвою «Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР. Бібліографічний покажчик» (1963. – № 4, 6; 1964. – № 1–5). Ця праця помітно збагатила українську бібліографію.

Зиновій Красівський прийшов до мене, до Інституту суспільних наук АН на вул. (тоді) Радянській, 24, влітку 1957 р. Заявив, що хоче зайнятися бібліографією, а йому вказали на мене (я справді був тоді на посаді бібліографа відділу історії інституту). Ми поговорили – і я довідався, що він підпільник ще з молодих років. Був ув'язнений у 1949–1953 рр., пізніше висланий до Караганди (яку я знав, бо був у Караганді в таборі спеціального режиму «Цегельні заводи», що входив до системи «Пішлагу»), а в 1957 р. дістав можливість повернутися на Західну Україну. Повернувся він як інвалід II групи після важкої травми у вугільній шахті. Федір Пилипович допоміг йому комплектувати особисту наукову бібліотеку, яку Красівський помістив у своєму власноручно збудованому будиночку в Моршині. Максименко заохотив його скласти бібліографічний покажчик до «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» (за роки 1892–1938). Спершу покажчик статей і нотаток у цьому виданні, а пізніше повний індекс географічних і особових назв у «Записах». (Нібито перший покажчик був надрукований на машинці; одна копія мала бути в Максименка, але я її не бачив). За Красівським стежили, і він з великими труднощами закінчив заочне навчання на філологічному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка. Органи не раз хотіли усунути його з університету, але з допомогою якраз Максименка, що мав вплив на ректора Євгена Лазаренка, зрештою українського патріота (Максименко за дорученням Лазаренка складав бібліографію поточної літератури з мінералогії, яка публікувалася щорічно від 1958 р. – спершу в співавторстві з Лазаренком), конфлікти вдавалося заглажувати. Красівський у 1962 р. закінчив університет.

⁹ Матеріали цієї наради були видані; див. прим. 1.

Та спадкоємцем Максименка Красівський не став. Пішли дальші арешти – в'язниці, психлікарні (1967-1978 рр.; Красівський був співзасновником підпільного Українського національного фронту, видавав нелегальний журнал «Воля і Батьківщина»). Його бібліографічні картотеки та цілий науковий архів розтоптали чоботами кадебісти при арешті в Моршині. До бібліографії він вже не повернувся. З Максименком вони зустрічалися пізніше як старі добрі друзі. Та не довго – у 1980 р. новий арешт, табори, заслання до 1985 р. Повернувшись до Моршина, Красівський свого добродія Максименка не застав у живих¹⁰.

Сергій Білокінь вже описав свою першу зустріч з Федором Пилиповичем¹¹ і писав про нього багато. Вони швидко знайшли спільну мову на ґрунті бібліографії, книгознавства, історії української культури в цілому. Тому й не було нічого дивного в тому, що Максименко одним з останніх своїх розпоряджень дозволив Білоконеви вибрати з власної (Максименкової) бібліотеки все те, що буде потрібне молодому талановитому дослідникові – а решту продати (очевидно, маючи на думці матеріальну допомогу дружині Неонілі). Та склалося трохи інакше.

* * *

У кінці 1970-х рр. лікарі – на підставі широкої практики – запропонували формулу, що «туберкульоз постарів», тобто, що ним почали часто хворіти особи старшого віку. Максименко тоді ж захворів туберкульозом у важкій формі. Я відвідував його в Другій обласній туберкульозній лікарні (тоді на вул. Енгельса, 22)¹². У період ремісії хвороби ми зустрічалися на лавочці за будинком на вул. Любінській, 91, де він тоді мешкав. Пізніше його перевели на окраїну Львова до лікарні біля шосе, яке вело до Брюховичів.

Хвороба чоловіка дуже відбилася на психічному стані його дружини. У палаті Другої обласної туберкульозної лікарні, де лежав Федір Пилипович, вона намагалася встановлювати свої порядки, що доводило до конфліктів (також зі мною). Часом вона була цілком дезорієнтована. Якось зустріла

¹⁰ Після повернення в Україну він не припинив своєї підпільної діяльності. Коли Україна стала незалежною, він увійшов до Центрального проводу ОУН-6, став красивим провідником. Помер 1991 р. Його постать незламної людини дуже не подобається декому досі, й тому виникла скерована проти його пам'яті п'єса-памфлет Галини Тельнюк «У.Б.Н.» (тобто «Український буржуазний націоналіст»), яку від 2001 р., незважаючи на протести громадськості, ставить Львівський академічний драматичний театр ім. М. Заньковецької під художнім керівництвом Федора Стригуна.

¹¹ Білокінь С. Наш перший бібліограф // Україна. Наука і культура. – Київ, 1986. – Вип. 20. – С. 395.

¹² Тепер вул. Є. Коновальця. (Прим. упоряд.)

мене на Головному поштамті і, вважаючи, що я маю зв'язки з ООН (або навіть є її службовцем), просила допомоги перевезти Федора Пилиповича до її, Неоніли, родичів за океаном. Все це відбувалося на здоров'ї Максименка.

Неоніла Василівна високо цінила Білоконя. Вона доповнила духівницю Федора Пилиповича словами: «Бажаючи зберегти книгозбірню покійного Федора Пилиповича як цілість, звертаюся до Вас (до Сергія Білоконя. – Я. Д.) з проханням забрати собі всю книгозбірню Федора Пилиповича Максименка. Прошу також зацікавитися його архівом»¹³. Основну частину бібліотеки та архіву Білокінь перевіз до себе до Києва, і вони стали гордістю його багатой колекції, а те, над чим Максименко працював у бібліотеці університету, залишилося там, на місці.

А останній акорд з Янівського цвинтаря залишився у моєму серці.

ДОДАТОК

1975. – Відповідь Ф. Максименка на анкету Товариства книголюбів у Москві або Ленінграді

1. Максименко Федір Пилипович.
2. Народився 1897 р. Службовець. Бібліотекар (тепер зав[ідуючий] Відділом рідкісної книги Наукової б[ібліоте]ки Львівського університету).
3. Адреса службова: 290001, Львів, ГСП-1, вул. Драгоманова, 5, Б[ібліоте]ка ун[іверсите]ту; домашня: 290054, Львів, вул. Любінська, 91, пом. 7.
4. Книжки збираю від 1915 р. (спорадично). Менше або більше систематично від 1945 р.
5. Об'єкти збирання:
 - А. *Книгознавство, бібліографія, бібліотекознавство, зокрема:*
 - а. Бібліографія другого ступеня з усіх ділянок знання;
 - б. Українська бібліографія – бібліографія літератури про Україну, краєзнавча бібліографія.
 - Б. *Історія української культури, українська мемуаристика.*
6. Збірка має близько 3 000 од[иниць] книжок, брошур і вірізок (близь[ко]) 1 400 книжок і брошур, 1 600 вірізок. Екслібрис має (худ[ожниця Ярослава] Музика), але не живає (відбито 4 прим[ірники]).
7. Ціннішими у моїй збірці вважаю:

¹³ У мене зберігається оригінал цього виявлення волі Н. Кравченко-Максименкової з її підписом-автографом: дата на документі – 14 липня 1983 р., тобто на дев'ятий день після смерті Федора Пилиповича.

А. Комплекти бібліографічної періодики, зокрема:

- «Санктпетербургские ученые ведомости» за 1777 р. – повний примірник (22 числа з присвятою). Раніше належали б[ібліоте]ці Смірдіна, пізніше – Полторацькому;
 «Книгарь», 1917-1920 рр., №№ 1-31;
 «Книга», «Нова книга», 1923-1925 рр.;
 «Українська книга», 1937-1942 рр.;
 «Советская библиография», від 1933 р.;
 «Записки Одеського бібліогр[афічного] товариства», №№ 1-4, комплект;
 «Бібліографічні вісти», №№ 1-25, комплект;
 «Казанский библиофил», №№ 1-14, комплект;
 «Книголюб», не повний;
 «Библиотечное обозрение», 1919-1927 рр., комплект;
 «Книга о книге», вип. 1-3, комплект.

Історичні, літературознавчі й краєзнавчі журнали і збірники з багатими бібліографічними матеріалами:

- «Україна», 1914-1930 рр.;
 «Історичний вісник», 1923, №№ 1-3;
 «Літературний архів», 1930-1931 рр.;
 «Літопис Бойківщини», 1931-1939 [рр.], №№ 1-11, комплект;
 «Ziemia Czerwieńska» (польською мов[ою]), 1935-1938 [рр.], комплект;
 «Записки Чина Св. Василя Великого», 1925-1942 [рр.] , томи 1-6, серед них т. 5, надрукований тиражем 15 прим[ірників];
 «Науковий збірник Харківської науково-досл[ідної] катедри укр[аїнської] культури», 1924-1930 [рр.], всі 10 томів;
 «Зоря – Hajnal», Ужгород, 1941-1944 рр., комплект;
 «Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР», том 1, Київ, 1946 (не вийшов у світ).

Б. Рідкісні бібліографічні і довідкові видання¹⁴:

- Иконников, «Опыт русской историографии», томи 1-2¹⁵;
 Титов Ф. И., «Типография Киево-Печерской лавры», Киев, 1916-1918 (примірник з варіантами різних «заводів» і з рукописною працею В. І. Барвінка про долю цього видання);
 Титов Ф. И., «Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой деятельности (1615-1915)», Киев, 1915 – видання не закінчене, яке не вийшло в світ, з унікальними взірцями біографічного словника академії;

¹⁴ У зв'язку з нерозбірливим почерком Ф. Максименка, всі подані нижче його вставки є під знаком запитання.

¹⁵ Вставка рукою Ф. Максименка: «Э. Ахметов».

- Масанов И. Ф., «Словарь псевдонимов», т[ом] 1, М[осква], «Академия», 1936 – варіант не випущений в світ;
- «Обозрение трудов по славяноведению» за 1908-1913 рр., вид[ання] АН – з вип[уском] 4 за 1913 р. «Украиноведение» (правда, у вигляді фотокопії);
- Мезьер А. В., «Словарный указатель по книговедению», 1924-1934, комплект усіх 4 книг;
- Бухіна Р. А., «Бібліотекознавство. Показчик літератури за 1935-1940 рр.», Київ – Львів, 1941 – видання, що загинуло в друкарні й не випущене в світ;
- Barwiński E. i inni, «Bibliografia historii polskiej» за 1902-1934 рр. (польською мов[ою]);
- Jabłonowski J. A., «Museum Polonum», 2-ге вид[ання], Ельблонг, 1766 – видання першої великої польської бібліографії, незакінчене, не вийшло в світ та невідоме в польській бібліографії;
- Списки запрещенных в России революционных изданий, выпущенных в России в 1883-1896 гг. – додатки до жандармського «Обзора дознаний».
- Бібліографії другого ступеня (бібліографії бібліографій) – українські:
- Є. Ю. Пеленського, Львів, 1935;
- М. І. Ясінського за 1926-1929 рр. (останній, що не вийшов у світ; у машинописному вигляді);
- Російські:
- Геннади, «Литература русской библиографии»;
- Каталоги книгознавчих бібліотек Бокачова, Смірнова, Ульянинського, Генса і Вейцмана (останній у вигляді фотокопії з машинописного авторського примірника, надрукованого в 4-х примірниках);
- Б. С. Боднарського, «Библиография русской библиографии» за 1913-1917, 1918-1922, 1923-1925, 1929 [рр.] (все, що вийшло – один з 50-ти авторських відбиток);
- Закордонні міжнародні бібліографії бібліографій, праці:
- Стейна, Тотока і Вайтцеля (3-тє вид.), Бестермана (4-тє вид. в 4-х томах), Уолфорда, Вінчел (8-ме вид.), Шігі;
- Закордонні бібліографії російських бібліографій:
- Дороша, Горецького, Майкеля¹⁶, Сіммонса (2-ге вид.)¹⁷.

В. Красзнавчі бібліографії України, зокрема:

Бібліографії «Історії міст і сіл УРСР» кожної області, складені обл[асними] бібліотеками України як посібники для складання історико-географіч-

¹⁶ Вставка: «Майкель (гектографо[вано] і одност[омник]»).

¹⁷ Дописано: «Історі[я] Кит[аю] (5 000 років)».

- [ного] словника «Історія міст і сіл УРСР» (в 26 томах); не маю тільки [бібліографій для] областей Київської (не була надрукована), Одеської й Чернігівської (які були надруковані на машинці);
- «Історія Києва» – бібліографія в 4-х томах, надрукована тиражем 300 прим[ірників];
- Лелекач і Гарайда, «Загальна бібліографія Підкарпаття», Ужгород, 1943-1944, у повному вигляді вид[ання] не випущене в світ, у мене – повний прим[ірник] у вигляді фоторепродукцій;
- «Одесса. Исторический очерк города-героя. К 150-летию со дня основания», Одесса, 1947 (з великими бібліографіями М. В. Рапопорт і Вортман, видання не випущене в світ);
- І. О. Левицький, «Галицько-руська бібліографія» [за] 1772-1886 рр. і «Українська бібліографія Австро-Угорщини» за 1887-1900 рр., томи 1-3 і початок не друкованого тому 4-го¹⁸;
- «Бессарабский энциклопедический словарь» Адіасевича, вип. 1-10 – все, що було надруковано, у мене частково у вигляді фотокопії; покажчики літератури про Буковину Полека і Кайндля (1890-1900-ті роки); машинописні бібліографії місцевого друку Конотопу (упор[ядник] В. Різниченко) і Кам'янця-Подільського (упор[ядник] М. З. Суслопаров).

Г. Праці з історії України і української культури:

- Г. Конисский, «История русов»;
- Ригельман, «Летописное повествование о Малой России» і «История донских казаков» (обидві з кольоровими ілюстраціями);
- Н. И. Петров, «Очерки истории украинской литературы» (з рецензією М. П. Дашкевича);
- М. К. Зеров, «Українське письменство ХІХ в.», Київ, 1929 (літографовано 100 прим[ірників]);
- Й. Базилевич, «Короткі нотатки про фундацію Коріатовичів», Кошиці, 1799-1804 (перша друкована історія Закарпаття латинською мов[ою]).

Д. Мемуари, що стосуються України:

- «Сборник мемуаров», перекл[адений] К. М. Мельник-Антонович, ч. 1-2;
- «За сто літ», зб[ірники] 1-6, Київ, 1928-1930;
- Н. И. Костомаров, «Автобиография», М[осква], 1922 (надруковано 200 прим[ірників]);
- Є. Чикаленко, «Спогади» й «Щоденник», Львів, 1925, 1931;

¹⁸ Дописано: «одна?», а два слова не прочитано.

Т. Vobrowski, «Pamiętniki», Львів, 1900 (видання викупували й знищували польські поміщики);

Г. О. Лазаревський, «Київська старовина» (вирізки з журналу «Українська література», 1943-1945 рр.)¹⁹.

Е. Невелика збірка автографів українських діячів XVII–XX ст.

8. Я рахуюся почесним членом Харківського клубу любителів книги, але фактичної участі в його діяльності не беру (через велику віддаль).

9. Не знаю жодних друкованих праць про мою бібліотеку. Є нотатки про деякі рідкісні видання, які належали тим бібліотекам, у яких я працював. Наприклад, про:

Бібліографії з слов'янознавства, що не вийшли в світ, – «Обозрение трудов по славяноведению», 1913, вип. 4, і «Славяноведение за 1902-1903 гг.» – «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», 1929, № 2, с. 131-132;

Книжка з присвятою О. Радіщеву (унікальний прим[ірник] німецького перекладу «Основ політичної економії» Дженовезі, присвячений перекладачем А. Вітцманом О. М. Радіщеву, – «Вільна Україна», 1952, 23 вересня, № 223);

«[Першодруки] (Інкунабули) Наукової б[ібліоте]ки Львівського університету. Каталог», Львів, 1958, 32 с.²⁰;

«Забута сторінка з історії слов'янського друкарства», «Slavia», Прага, 1959, т. 28, № 2, с. 261-264 (про перші ксилографії в Україні і в Польщі, описані в рідкісному антикварному каталозі В. Войніча);

«Початок української преси», «Нові книги УРСР», 1971, № 11 (408), с. 27-28 (про рідкісні періодичні видання, що виходили у Львові у 1773-1818 і 1776 рр.);

«Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800)», Львів, 1975.

* * *

На додаткові питання:

До моєї збірки повністю не вливалася жодна б[ібліоте]ка. Деякі книжки куплені з прекрасної збірки В. І. Барвінка (1879-1942). Каталог цієї збірки в мене є (рукописний).

Каталога моєї б[ібліоте]ки немає. Вона зберігається на стелажах (6 стелажів, близько 60 пог[онних] метрів). Частина книжок – в штабелі. Книжки

¹⁹ Дописано: «Паталеев, Старый Киев ([...] [...] гранки), 1912-1916». Два слова не прочитано.

²⁰ «Перший радян[ський] буквар на Зах[ідній] Укра[їні] (1920 р.)».

переважно російською і українською мовами. Зах[ідно]європейськими мовами і польською – близько 300 книжок.

З втрачених книжок (згоріли 1943 р. в б[ібліоте]ці Київського ун[іверсите]ту) особливо шкода:

В. С. Иконников, «Опыт русской библиографии», том 3, кн[ига] 1 (гранки набору початку, близь[ко] 40 стор.);

В. Румянцев, «Сборник памятников, относящихся до истории книгопечатания в России», 1872, вип. 1-2.

Знаю такі бібліографічні збірки:

проф. Григорій Іванович Коляда (історія літератури, книгознавство, українознавство), Ташкент, Головний поштамт, До запитання;

Федір Кузьмич Сарана (книгознавство, історія літератури), Київ 55, вул. Борщагівська 10, пом. 26.

1975

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Федір Максименко – людина, вчений, книголюб // *Його ж.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 672-683. Інші публ.: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 634-645; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 672-683; Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / Упоряд. Г. Домбровська, Л. Панів. – Львів, 2008. – С. 15-33.

У НАУКОВІЙ ЛАБОРАТОРІЇ ІСТОРИКА

Переслідування та винищування наукової еліти в т. зв. Радянській Україні від кінця 20-х до 70-х років ХХ ст., до яких після 1939 р. приєдналися гоніння та викорчовування гуманітарної інтелігенції на західноукраїнських землях, доводили не лише до часто фізичної екстермінації, творчої дискримінації, винесення поза дужки наукового і громадського життя, але й до зникнення – часткового або й повного – особистих наукових архівів. Так пропало чимало більших і менших відкриттів, зокрема, в ділянці історії України (бо історики чи не найчастіше були під обухом) – і сучасна українська історична наука часто змушена відкривати заново те, що давно було відкрите, але не опубліковане, залишене в рукописах, нотатках, збірках історичних документів, які назавжди спопеліли у варварські роки. А були факти і думки, які безслідно зникли з дослідницьких обріїв.

Щаслива доля зберегла для майбутнього лише відносно небагато особистих архівів українських істориків тамтих часів. Серед тих, що дійшли до нас у не пошматованому вигляді, особливе місце займає науковий архів одного з найвидатніших учнів Михайла Грушевського – Івана Крип'якевича. Суворе фатум обійшло ці матеріали боком. Збережений архів – у руках родини, його частина – в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Ці документи розгортають не лише велику палітру наукових зацікавлень дослідника, але й дозволяють розкрити методику праці історика: не тільки прискіпливого до себе науковця, але й дуже талановитого популяризатора історії України та повістяра на історичну тематику з легким пером. Епістолярні контакти Івана Крип'якевича – це немов окремих світ, насичений іменами різної величини.

У мене була можливість ще з дитячих років спостерігати творчу лабораторію історика спершу, так би мовити, ззовні, а пізніше, коли я став співробітником керованого І. Крип'якевичем львівського Інституту суспільних наук Академії наук, немовби зсередини.

Кабінет І. Крип'якевича в будинку на вул. Домагалічів, 9 – на найвищому третьому поверсі цього будинку – був у таких темно-коричневих тонах, які, здавалося б, сприяли концентрації думки. Одна стіна з високими дубовими шафами без скла, що сягали майже до стелі (стелі там були ви-

сокі), забитими книжками та течками з паперами. Шафи, успадковані по батькові – теологові й історикові Петрові, майже завжди зачинені. Робочий стіл («бюрко») з обмаллю паперів на ньому, що було проявом питомого для історика педантизму. Одна чи дві «нормальні» шафи на протилежному від високих шаф боці кімнати, канапа для відпочинку. Високі зашторені вікна. Ця друга, йдучи по коридору справа, кімната викликала враження наукової келії, в якій можна було тихо і спокійно працювати і якою вона була до літа 1944 р.

У травні 1944 р. під час бомбардування Львова американською авіацією одна з бомб потрапила в будинок на вул. Домагалічів, 9. Іван Крип'якевич з родиною вийшов з підвалу обсипаний штукатуркою немов білий дух. Кабінет був розтрощений, та втрати наукового архіву були відносно невеликими. Зник чар келії, дубові шафи, стіл були пошматовані.

Нове маленьке помешкання на вул. Острозьких. Невеликі кімнати, невеликі стелі. Перша кімната по коридору зліва – кабінет історика. Дві невеликі ясні шафи за спиною, ясний робочий стіл, ясне сонячне вікно, бо воно з південно-східного боку. Тепер вже стіл завалений паперами і картотеками. Скриньок з картотеками було багато. Читаючи та перероблюючи історичні джерела і літературу, історик робив нотатки на невеликих карточках (1/8 паперу стандартного формату, як тепер кажуть, А-4), розподіляючи їх по темах з історії України. А цих тем було багато. Івана Крип'якевича, в основному, вважали і вважають істориком княжих і козацьких часів, спеціалістом з джерелознавства, археографії й інших допоміжних дисциплін. Насправді він цікавився й найновішою історією України – це доводить сьогodнішній опис архіву. Вже коли я працював бібліографом Інституту суспільних наук, він позичав у мене книжки з історії Другої світової війни, наприклад фундаментальну працю Курта фон Тіппельскірха «История Второй мировой войны».

Був ще третій кабінет історика, який я бачив. Кабінет директора Інституту суспільних наук. Чисто бюрократичний, на другому поверсі на вул. Радянській, 24. Іван Крип'якевич під'їздив туди на 14 годину, але в ньому науково працювати не міг. У крайньому разі – правити верстку. Коли почалася підготовка до видання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», він передав до відділу історії Інституту свою картотеку з історії міст та інших населених пунктів Галичини.

Відійшовши від керівництва Інституту, Іван Крип'якевич зайнявся впорядкуванням свого наукового та особистого архіву, розподіляючи матеріали по окремих течках. Це була та робота, якою він заповнював час між прогулянками по близькому Кайзервальді (переважно в товаристві приятеля з давніх літ, діяча українського спортивного руху Степана Гайдучка) або по дальшому Личаківському парку, де він підгодував білок. Впорядкування

свого архіву йому не вдалося довести до кінця. Пізніше цю естафету перейняли його сини Богдан-Петро та Роман. Без сумніву, потрібне ще дальше остаточне впорядкування.

Зміст архіву ясний з опису, який ось виходить у світ. Повторювати ці відомості, навіть у конденсованому вигляді, мені не варто. Тим більше, що сьогодні на перший план виходить справа збереження архіву та його доступності для дослідників. У нинішній атмосфері непевності, коли накопилася хвиля крадіжок для т. зв. колекціонерів в Україні та поза її межами, доля архіву Івана Крип'якевича, видатного історика України, мусить вирішуватися дуже зважено.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. У науковій лабораторії історика // Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / Упоряд. Я. Федорук. – Київ; Львів, 2005. – С. VI–VIII. Інші публ.: Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 501-503; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 501-503.*

МОЇ ЗУСТРІЧІ З МЕЧИСЛАВОМ ГЕМБАРОВИЧЕМ

Знайомство почалося десь у 2-й половині 1944 р., коли разом працювали в Бібліотеці Академії наук (я – на Радянській, старшим бібліотекарем відділу рукописів; Гембарович – завідувачем польського відділу). Пружина (як і Ольшевич, Афтаназі, Пайончковський, Рogaля, Келес-Крауз, Гебултовський, Лютманова й ін.) вивезення Оссолінеума та Баворовських до Польщі. 1945 року обраний членом РАУ в Кракові – з цього часу його представляли «академіком». Зустріч на Кайзервальді десь 1946 р. (там засмагали напівголі жінки – і «*pagie panie są takie same*»); 1947 р. їздили до Києва (летіли) разом на Республіканську бібліотечну нараду, яку проводив Золотоверхий. Харчувалися в «Лейпцігу». Потім його усунули з Оссолінеума – завідувач кабінету мистецтва (Баворовських) ходив туди з Павенцьким дивитися «Наполеона» й інші картини. Викладав українською мовою в університеті (не по-російськи, як багато інших поляків, наприклад перекинчик Курилович). Відмовився їхати під формальним приводом, що чекає на маму, вивезену в 1940 р. 1949 року, коли була комісія (Козачук, Сак, Гембарович) на мій відділ бібліографії, Гембарович відмовився підписати погромний акт. Два місяці після мого арешту (10. XII. 49 р.) його викинули з бібліотеки – після погромних зборів (усе організовував Герой Радянського Союзу Одуха – директор бібліотеки).

Знову зустрівся після повернення. Заходив до музею етнографії, де був його кабінет, щоб розпитати про Т. Маньковського (десь у 1963-1964 рр.); потім кілька разів заходив до нього додому, на Сенаторську¹ – бідне помешкання, папери, трохи книжок. Обмінювалися відбитками. Склалися дуже добрі стосунки. Я приносив йому матеріали з архіву (1976-1977 рр.), часом оригінали (для монографії про Прухніцького). Зустрічалися – на похоронах (Луцик, Ольшевич, Максименко) і, дуже часто, в університетській бібліотеці, там говорили часто на теми сучасної науки (Федоров, Ю. Дрогобич, Ісаєвич, стародруки *etc.*). Через нього передавав я матеріали для археолога Домбровської (дані з катастральних карт). До кінця життя (бачився перед виїздом на літо в бібліотеці – повернувся я зранку в день похорону – і, передягнувшись,

¹ Тепер вул. Я. Стецька. (Прим. упоряд.)

побіг на похорон на Личакові) був у дуже доброму психічному стані, зберіг пам'ять і працездатність. На похороні промовляв блідо Запаско, якийсь поляк (дуже добре, але й обережно).

З музею викинули 1963 р. за книжку (*Polska* в заголовку²), викидав Гошко, вилазив зі шкіри Сенів. Спершу ще ходив до академічної бібліотеки і до архіву (ЦДІА) – наперед викинули з бібліотеки, потім з архіву. (Хоча як член Спілки художників і кандидат [наук] – мав право). Працював лише в університетській бібліотеці, де за традицією (прихильність Максименка) його пускали – єдиного з читачів – навіть до старого каталогу. Неправда, що українці ставилися до нього вороже. Ворогами були ті, що завидували. Було коло, що підтримувало з ним зв'язки: Максименко, Вуйцик, Жолтовський, Білокінь, я. Хотів виховати собі наслідника з поляків, намагався вчити Е. Ружицького, але з цього ніщо не вийшло. Казав, що польсько-українську ворожнечу вивчив у Бучачі – де дуже український напрям вели василіани. Не приховував, що в своїх працях є тенденційний, «po bo jestem emocyjnie zaangażowany». Дратувався – і це об'єктивно – низьким рівнем української науки, в останні роки дивувався його упадок Ісаєвича. Високо цинив Максименка.

Господинею в нього була Хмельовська. На початку 1970-х рр. (до 1972 р.) Польща зверталася до СРСР, чи не будуть мати нічого проти, якщо Гембаровича оберуть академіком. Цю справу розглядав львівський обком, звертався до Гошка – і вирішили не погодитися на обрання.

3. II. 1987 р.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я. Мої зустрічі з Мечиславом Гембаровичем // Його ж. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 826-827.*

² *Gębarowicz M. Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce. – Toruń, 1962. (Прим. упоряд.)*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ АКАДЕМІЇ НАУК ЛИТОВСЬКОЇ РСР

Історія литовсько-українських політичних, економічних, культурних взаємозв'язків налічує ряд століть. У XIV–XVI ст. значна частина українських земель входила до складу Литовського великого князівства, а північно-західні окраїни України перебували під литовським пануванням до другого і третього поділу Речі Посполитої в 1793-1795 рр. Зв'язки цілком нового типу між двома народами – литовським та українським – зародилися в епоху революційних битв XIX – початку XX ст., а в наш час вони вилилися в міцну, непорушну дружбу двох соціалістичних націй.

Багатовікові безпосередні стосунки між Україною та Литвою призвели до того, що значний процент джерельних матеріалів, які зберігаються в архівах та рукописних відділах бібліотек Литви, у тій чи іншій мірі зв'язаний з історією українського народу. Треба шкодувати, що на ці матеріали – серед них є джерела чималої цінності – українські історики досі не звертали увагу. Основна мета нашого повідомлення – інформувати українську наукову громадськість про ті документальні матеріали, які зберігаються в рукописному відділі Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР і які, на нашу думку, повинні потрапити в поле зору української історіографії.

Рукописний відділ Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР – велике сховище рукописних книг та архівних матеріалів, що своїм змістом виходять далеко за республіканські межі. На 1 січня 1966 р. у відділі було 265 впорядкованих фондів, які налічували 121 601 од. зб.¹ Найдавніші складові частини рукописної колекції бібліотеки формувалися ще в 70-х рр. XIX ст. – тоді вони були у Вільнюській публічній бібліотеці. Ця найдавніша частина рукописної колекції описана (в значній мірі) ще в дореволюційний період, і хоча рукописні фонди Вільнюської публічної бібліотеки, евакуйовані під час Першої світової війни (в 1915 р.), повернулися до Вільнюса з Державної бібліотеки СРСР ім. Леніна лише в 1946 р., друківані

¹ Автор висловлює подяку директорові бібліотеки Й. Марцінкявічусові та працівникові відділу рукописів Е. Трайнєне за допомогу в ознайомленні з рукописними фондами Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР.

описи рукописів зберегли актуальність до сьогодні й ними можуть користуватися дослідники². Ці друковані описи відбивають, однак, дуже невелику частину сьогоднішніх фондів.

Систематичне опрацювання всіх інших, зібраних пізніше, рукописних і архівних фондів почалося, по суті, лише після встановлення радянської влади в Литві. В роки після Великої Вітчизняної війни рукописний відділ Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР був ґрунтовно реорганізований. Впорядкування фондів велося під керівництвом довголітнього керівника відділу рукописів, плодovitого литовського філолога й історика Владаса Абрамавічуса (1909-1965)³, з-під пера якого вийшов цінний путівник по рукописних колекціях бібліотеки⁴. З цього путівника повинно починатися знайомство дослідника з рукописними багатствами бібліотеки. В путівнику (за станом на 1963 р.) даються відомості про 229 фондів, причому основна більшість з них характеризується за такою схемою: кількість одиниць зберігання; крайні роки матеріалів; мова матеріалів⁵; наявність описів, картотек, інвентарних списків фонду; дані про фондоутворювача та історія фонду; стисла характеристика його змісту; бібліографія друкованої літератури про матеріали фонду. Крім друкованих описів (колишньої Вільнюської публічної бібліотеки), путівника та окремих друкованих каталогів, про які згадуватиметься нижче, дослідник має можливість використовувати досить докладні (переважно) карткові каталоги, складені для всіх опрацьованих фондів.

² Добрянский Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки церковно-славянских и русских. – Вильна, 1882; Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки. – Вильна, 1895-1906. – Вып. 1-5. (Автори окремих випусків – відомі історики-археографи Ю. Крачковський, Ф. Добрянський, К. Снітко, О. Миловдов).

³ В. Абрамавічус (Абрамович) залишив помітний слід також у литовському шевченкознавстві. Він автор кількох повідомлень і досліджень, в яких висвітлюються питання, зв'язані з перебуванням Т. Г. Шевченка в Литві. Див., напр.: *Abramavičius V. Tarasas Ševčenka ir Lietuva* [Тарас Шевченко і Литва] // *Svyturys*. – Vilnius, 1951. – № 5. – Р. 17; *Його ж.* Тарас Шевченко у Вільнюсі // Збірник праць X наукової Шевченківської конференції. – Київ, 1962. – С. 223-234; *Його ж.* *Tarasas Ševčenka ir Vilnius* [Тарас Шевченко і Вільнюс]. – Vilnius, 1964. – 79 р.

⁴ *Abramavičius V. Rankraščių rinkiniai. Lietuvos TSR Mokslu Akademijos Centrinės bibliotekos XI–XX amžiu rankraščių fondu trumpa apžvalga* [Збірки рукописів. Короткий огляд фондів XI–XX ст. Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР]. – Vilnius, 1963. – 291 р.

⁵ При визначенні мови в путівнику часто трапляються помилки – у відділі є матеріали українською мовою, але в путівнику вони визначаються як матеріали російською та білоруською мовами («rusu ir baltarusiu kalba»).

Напередодні видання путівника по рукописному відділу всі фонди поділено на кілька основних груп: 1. Пергаменти. 2. Колекції і збірки, впорядковані бібліотеками. 3. Колекції, що продовжуються, впорядковані у відділі рукописів. 4. Фонди маєтків. 5. Фонди церковних установ. 6. Фонди театрів і шкіл. 7. Фонди редакцій. 8. Фонди товариств. 9. Фонди установ. 10. Особові фонди. Розглядаючи матеріали з історії України, що зберігаються у відділі, ми, для зручності, дотримуватимемося цього поділу.

Пергаменти. В шести фондах зберігається близько 1 400 пергаментних грамот (найдавніша з 1187 р.), переважно латинською мовою. Серед грамот XIV–XVII ст. є також документи українською мовою – актовою мовою Литовського великого князівства (наприклад, у фонді 2 – дві грамоти XVI ст. і ряд пізніших грамот⁶, у фонді 4 – п'ятнадцять грамот XVI–XVIII ст.; по кілька грамот XIV і XVII ст. – у фондах 5 і 6). Особливо цінні – з історико-культурної точки зору (до речі, невідомі українським філологам) – українські грамоти у фонді 6: привілей великого князя Витовта 1399 р., грамоти Андрія Довгірдовича 1454 і 1461 рр. та грамота Михайла Яновича 1470 р.⁷ Серед не українських грамот є документи, що стосуються української території в складі Литовського великого князівства⁸.

Колекції і збірки, впорядковані бібліотеками. До цієї групи увійшли, між іншим, збірки колишньої Вільнюської публічної бібліотеки, в яких є чимало матеріалів з історії України, переважно періоду феодалізму.

У фонді 16 зберігаються три, правда вже опубліковані раніше, джерела: Опис кордонів Литовського великого князівства і Польського королівства з 1546 р. (під № 119, інша, пізніша копія цього документа – ф. 17, № 49)⁹, Ревізія Кобринської економії з 1563 р. (під № 212)¹⁰, Митна книга 1583 р.

⁶ Опис грамот фонду 2 опублікував К. Снітко в праці: *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки.* – Вильна, 1898. – Вып. 3. – С. 32-35.

⁷ Текст цих грамот опублікований в збірці: *Fijalek J., Semkowicz W. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej.* – Kraków, 1948. – Т. 1.

⁸ В рукописному відділі підготовлено до друку каталог всіх пергаментних грамот.

⁹ Оpubліковано в: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси.* – Вильна, 1867. – Т. 1. – С. 46-126.

¹⁰ Оpubліковано як окрему збірку: *Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 г. королевским ревизором Дмитрием Сапегою.* – Вильна, 1876. Частина інвентарів (1432), що зберігаються у рукописному відділі, описана в складеному на високому науковому рівні каталозі В. Абрамавічуса: *Feodaliniu žemis valdu Lietuvoje inventoriu aprašymas* [Опис інвентарів феодальних володінь в Литві]. – Vilnius, 1963. – 557 р. Серед інвентарів XVI–XVII ст. чимало писаних по-українськи. На жаль, у каталозі майже не згадуються інвентарні описи з українських земель, хоча такі є у фондах відділу.

або реєстр мита нового, яке збирали у Брестській митниці (під № 3)¹¹, – всі ці матеріали українською мовою. У цьому ж фонді зберігаються оригінали і копії королівських, великокняжих, судових і приватних документів XV–XVII ст. (наприклад, під № 14-16, 22-25, 29-40, 128, 202, 205-207), що також були опубліковані у вільнюських археографічних виданнях¹².

З не опублікованих досі матеріалів на особливу увагу заслуговує складений в XVIII ст. на Україні збірник дипломатичних і юридичних матеріалів (№ 133), в якому є, між іншим, копії двох листів гетьмана Богдана Хмельницького до царя Олексія Михайловича 1654 р. (зв'язані з переговорами, які вів у Москві Самійло Богданович та Павло Тетеря), копія «Решения, учиненного по его императорского величества указу в верховном тайном совете на поданое прошение войска запорозского обоих сторон Днепра гетьмана Ивана [!] Апостола» 1728 р., Інструкція Данила Апостола про суди для України 1729 р. та інші правові акти, що діяли на Правобережжі й Лівобережжі в XVIII ст.

Деякі матеріали фонду 16 стосуються історії Галичини другої половини XIX ст. – вони зв'язані з іменами галичан – політичних емігрантів москвофільського напрямку, що в 80–90-х рр. XIX ст. утворили свою невеличку колонію у Вільнюсі. Тут зберігаються історико-географічні матеріали про місцевості Галичини – матеріали ці в 60–70-х рр. XIX ст. зібрав відомий український краєзнавець і археограф В. М. Площанський (№ 248-250, 257), документи, зв'язані з цензурними переслідуваннями львівської газети «Слово», редактором якої був В. М. Площанський (№ 246), а також інші його папери. Серед матеріалів фонду є полемічні твори іншого політичного емігранта – Й. А. Грабовича, наприклад його памфлети «О слов'янщині», «Отвіт австрійсько-німецьким часописям, особливо віденській міністеріальній газеті “Дебатте” на її отвіт “Инвалидови русскому”» 1866 р. (№ 239, 241-242). Є тут також оригінал науково-популярної праці відомого українського бібліографа І. О. Левицького «Общественный строй в период княжеский и положение нешляхетского сословия во время польского владычества» (№ 243)¹³.

¹¹ Оpubліковано в: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. 3-4.

¹² Наприклад, Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Т. 4.

¹³ Опис теперішнього фонду 16 (колишнього фонду Б-2) опублікував О. Миловидов у праці: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1903. – Вып. 4. – С. 10-18. При користуванні цим описом треба враховувати, що ряду українських матеріалів тепер у бібліотеці немає (наприклад, № 240 – памфлет Й. А. Грабовича «Преважное и весьма занимательное изобретение ума Полонни галицкой за светлым проводом наместника Галичины графа А. Голуховского», 1866; № 257 – редакційні книги львівської газети «Слово» за 1862-1882 рр.).

У фонді 17 (також колишня колекція Вільнюської публічної бібліотеки) зберігаються дуже цінні збірки матеріалів з історії України в другій половині XVIII ст. – періоду Барської конфедерації. Так, наприклад, у збірці № 64 є зразки полемічної літератури, яку поширювали в Польщі та на Україні як конфедерати, так і їх противники. В цій літературі питання політичної рівноправності українського народу займає одне з основних місць (наприклад, полеміка в листах між «одним шляхтичем» та «його приятелем» з 1768 р.). У збірці скопійовані також такі важливі історичні документи, як, наприклад, ферман турецького султана для Барської конфедерації від 23 серпня 1768 р., матеріал про переговори конфедератів з російським послом Долгоруким тощо. В збірці № 205 цього ж фонду є «Punkta essencjonalne» Барської конфедерації від 20 лютого 1768 р., універсал Ю. Пуласького від 4 березня 1768 р., листи конфедератів до короля, папи, тогочасні памфлети «Myśli nieinteresowanego obywatela», «Cel rzeczy barskich roku 1768», вірш «Lament wiary i wolności» (в останньому проповідується ідея винищення українського православного населення).

У фонді 17 зберігається також хроніка Брестського монастиря василіанів 1628-1802 рр. (№ 47), а в збірці різних історичних і публіцистичних матеріалів з кінця XVIII ст. (№ 227) – звіт польських послів Яна Любовицького і Яна Шомовського з переговорів, які вони вели з турецьким султаном і кримським ханом у 1672 р. (переговори, як відомо, стосувалися українського Поділля)¹⁴.

Насичений українікою також фонд 19 – колекція рукописних книг колишньої Вільнюської публічної бібліотеки. В цьому фонді, поруч з рукописами XVI ст., написаними на Україні (наприклад, № 77 – «Християнська топографія» Кузьми Індікоплова з українськими покрайніми написами, № 68 – Печерський патерик, крім цього – ряд хронографів), є також рукописні книги українських авторів, переписані пізніше. У XVIII ст. була виготовлена копія «Граматики словенскія правилное синтагма» М. Смотрицького (копія євського видання 1619 р., що зберігалася в Супрасльському монастирі). На початку XIX ст. був складений рукописний список «Енеїди» І. Котляревського, знайдений пізніше в Гродненській губернії¹⁵.

¹⁴ Опис теперішнього фонду 17 (колишнього фонду Б-3) опублікував О. Миловидов у праці: Археографической сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси. – Вып. 4. – С. 18-41. У бібліотеці тепер немає № 163 – книги розпоряджень Вільнюського римсько-католицького єпископства і консисторії, в якій, між іншим, були матеріали про польське духівництво, монастирі, школи на Київщині, Поділлі і Волині в 1831-1839 рр.

¹⁵ Докладний опис теперішнього фонду 19 був складений Ф. Добрянським і опублікований під заголовком: Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-

В Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР зберігається рукописний фонд колишнього Білоруського краєзнавчого музею ім. І. Луцкевича, що існував у Вільнюсі в 1910-1941 рр., – цій колекції присвоєно назву фонду 21. У фонді є чимало матеріалів до історії України різних періодів. Окремою групою виділені українські акти (№ 1864-1878), серед яких є витяги з міських книг київської магдебурзької ратуші 1722 р., житомирських гродських книг 1739 р., київських земських книг 1748 р., інвентар міста Білопілья 1742 р., секретний рапорт губернського прокурора Слобідської української губернії міністрові О. Б. Куракінові про діяльність секти духоборців 1797 р., диплом про вручення пам'ятної бронзової медалі 1812 р. дворянинові Волинської губернії С. Г. Плотницькому (з 1819 р.) тощо.

Деякі матеріали фондів відбивають різноманітні сторони українсько-білоруських зв'язків кінця XIX – початку XX ст. В рукописній збірці віршів з кінця XIX ст. (№ 927) поруч з білоруськими, російськими та польськими поезіями записані невідомою рукою твори Т. Шевченка та українські народні пісні. У фонді зберігаються протоколи Білоруської національної ради в Києві 1918-1919 рр. (№ 2073; один час раду очолював відомий білоруський історик, професор Київського університету М. В. Довнар-Запольський). Документи однієї з справ (№ 2090) викривають роль дипломатичної місії УНР у Тбілісі в організації антирадянських закатів на Північному Кавказі та антирадянської пропаганди на Закавказзі в 1920 р.

У фонді 24 (колекція колишнього Товариства любителів Бібліотеки ім. Врублевських у Вільнюсі) зберігаються папери родини Курдвановських, один з представників якої – Ян Курдвановський – був наприкінці XVII ст. суддею Галицької землі. З ним та його нащадками зв'язані витяги з львівських гродських книг 1670 р., галицьких гродських книг 1673, 1701 та 1721 рр., галицьких земських книг 1689 р., що стосуються земельної власності Курдвановських на Галицькому Прикарпатті (№ 52-54, 59, 64, 66-67, 81).

Колекції, що продовжуються, впорядковані у відділі рукописів. У фонді 26 – збірці дисертацій і наукових праць працівників Академії наук Литовської РСР – є ряд праць литовських дослідників, що мають відношення до історії України. На згадку заслуговують дослідження А. Янулайтіса «Джерела права Литовського великого князівства та їх історія» (написане в 1947 р.; № 88), його ж «Судебник Казимира 1468 р.» (написане в 1948 р.; № 87); С. Паулаускене «Літуаніка, що зберігається в секторі рідкісної книги Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР», ч. 2 (каталог книг XVII ст.; № 519). В машинописному журналі «Rankraščiu skyriaus informacii-

славянских и русских. – Вильна, 1884. Не менше десяти рукописів з цього фонду тепер відсутні (наприклад, № 272, 274, 288, 293, 299-303).

nis biuletenis [«Інформаційний бюлетень відділу рукописів»], № 1-6, що видавався в 1948-1953 рр. (№ 47-51, 164), вміщені, між іншим, огляди згаданих вище колекцій пергаментів, а також фондів 16, 17, 19. Всі перелічені праці – литовською мовою¹⁶.

Фонди церковних установ. Найбільший у цій групі – фонд 43 – архів Вільнюського римсько-католицького капітулу, в якому зберігається матеріал більш як за п'ять століть (1387-1940 рр.). У фонді зберігаються давні привілеї Вільнюського єпископства і капітулу (серед них також українською мовою) та матеріали, що відбивають діяльність єпископства на Україні. Як відомо, частина північно-західних українських земель підпорядковувалася вільнюському єпископові в церковно-адміністративному відношенні до ХІХ ст.; на Україні була розташована також земельна власність єпископства. Велетенський фонд капітулу опрацьовується в бібліотеці вже кілька років – в першу чергу впорядковувалися матеріали, що стосувалися самої Литви та суміжних білоруських земель. Тепер впорядковується матеріал фонду, зв'язаний з Україною, – його опрацювання передбачається закінчити протягом найближчих двох років.

Особові фонди. Особливо багатий на український матеріал фонд 148 – родинний фонд магнатів Тишкевичів, архів яких формувався протягом ХVІІ–ХІХ ст. Землеволодіння Тишкевичів були розкидані по території Литви, Білорусії, України – цим пояснюється й те, що в їх родинному архіві «осіло» чимало документальних матеріалів, так чи інакше зв'язаних з Україною. Кілька збірок оригінальних документів та копій відбиває суперечку, що в половині ХVІІІ ст. виникла довкола питання про Острозьку ординацію¹⁷ – велетенський за територією масток, на володіння яким претендували не лише різні споріднені з вимерлими власниками ординації (Заславськими, Любомирськими) магнатські роди, але навіть орден мальтійських рицарів. Історичні матеріали про Острозьку ординацію мають велику цінність для історії міст і сіл Волині. Збірка № 7 – це єдина в своєму роді колекція матеріалів (інвентарі, витяги з луцьких та інших городських книг, публіцистичні трактати) до історії ординації 20-50-х рр. ХVІІІ ст. У фонді зібрані також унікальні стародруковані видання – витяги з вінницьких і кременецьких книг, що стосуються суперечки за ординацію, видані друком в 1754 р. (№ 221, 222; інші матеріали про цю справу під № 201).

¹⁶ Див. також: *Abramavičius V., Čepienė K.* Lietuvos TSR Mosklos Akademijos rankraštinio darbu ir disertacijų bibliografija 1946-1956 [Бібліографія рукописних праць і дисертацій Академії наук Литовської РСР]. – Vilnius, 1958. – 158 р.

¹⁷ Ординація – великий родовий масток, що переходив без права поділу і продажу в руки одного спадкоємця.

Окремі матеріали фонду стосуються історії міст Бердичева (витяг з кийських земських книг про продаж Слободища, тобто Бердичева, в 1585 р. – № 248), Махнівки на Житомирщині (витяги з житомирських і грабовецьких гродських книг 1618 та 1667 рр. – № 249), Вернигородки (витяг з житомирських гродських книг 1610 р. – № 278). В інвентарі маєтків Петра і Олександра Тишкевичів (синів брестського воєводи Юрія) з 1593 р. описано слободишівський, бердичівський, коденський і білопільський замки, їх озброєння, шкоди, заподіяні татарськими нападами (№ 258).

У фонді 148 збереглися також цінні загальнополітичні матеріали з історії України. У збірці № 129 є підбірка документальних матеріалів про польсько-турецькі й польсько-татарські взаємовідносини (в основному, зв'язані з територією України) у 80-х рр. XVII – 30-х рр. XVIII ст. У збірці є переклади листів турецьких султанів та татарських ханів, звіт про переговори, які вів польський великий коронний гетьман А. М. Сенявський з сілістрійським сераскером в Бендерах 18 жовтня 1710 р. Крім цього, в збірці № 129 є інструкція, видана польському послові вільнюському скарбникові Петруському (?) в Тернополі 18 січня 1703 р., на підставі якої посол мав вести переговори з гетьманом Іваном Мазепою про придушення повстання гетьмана Самійла Самуся, а також копія листа короля Августа III до царя Петра I від 12 січня 1703 р. з цього ж приводу.

В збірці № 148 (фонду Тишкевичів) є документи, листування, публіцистичні матеріали, що стосуються Барської конфедерації, серед них універсали Ю. Пуласького 1768 р., згадувані вже вище «Punkta essencjonalne» конфедерації (інший примірник цих пунктів є у ф. 17, за № 205), копії листів і відозв конфедератів, їх політичні програми та маніфести («Sprzysiężenie się wiernych», «Punkta i obowiązki sprzysiężonych»).

Менше насичені українікою інші особові фонди. У фонді 127 (фонд Й. Обстаса, польського журналіста і колекціонера) є, між іншим, секретне повідомлення варшавського генерального губернатора міністрові внутрішніх справ графові Д. А. Толстому про настрої університетської молоді в Петербурзькому, Казанському, Варшавському і Харківському університетах в 1882 р. У фонді 139 (фонд листування Сапегів) зберігається лист Мелетія Смотрицького з Головчина, датований 1627 р. (№ 4285), копії документів, що стосуються дипломатичних відносин Польщі та Франції з Туреччиною і Кримом в 1762-1763 рр. (№ 5584), листи польського великого коронного гетьмана Я. К. Браницького турецькому великому візирю з 1754-1755 рр. (№ 5562).

Дуже своєрідні матеріали з історії та етнографії України зберігаються у фонді 143 (фонд видатного караїмського мовознавця С. М. Шапшала). Серед рукописів, що були передані після смерті сходознавця до бібліотеки, є такі, в яких розглядається хозарське питання (праці С. М. Шапшала «Хозари

і їх мова», «Чи мова хозарів була тюркською?»), історія та мова українських караїмів («Історія тюрків-караїмів Криму», «Караїми та їх мова», «Словник старокараїмської мови», «Караїми СРСР», «Легенди і перекази караїмів», «До питання про етногенез кримських караїмів», «Караїми СРСР в етнічному відношенні», «Короткі питання відносно кримських караїмів», колекція давніх рукописів караїмською мовою), історія Кримського ханства («Рідкі гурецькі й кримські монети», «Тарханні ярлики кримських ханів»). Ці праці С. М. Шапшала, опубліковані лише частково, – великий вклад у дослідження минулого Криму.

В межах короткого повідомлення неможливо вичерпати відомості про україніку в рукописному відділі Центральної бібліотеки Академії наук Литовської РСР. Необхідно враховувати також, що Центральна бібліотека Академії наук Литовської РСР – не єдине у Вільнюсі сховище, в якому зберігаються цінні джерела з історії України. Відповідні матеріали – хоча й не такі багаті – є також у Центральному державному історичному архіві Литовської РСР та в рукописному відділі Наукової бібліотеки Вільнюського державного університету ім. Капсукаса.

Так чи інакше, позитивні результати розшуків, проведених в Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР, доводять, що в архівних та бібліотечних сховищах, розміщених навіть далеко від України, можливі відкриття цінних і навіть унікальних документальних джерел з історії українського народу. Є всі підстави вважати, що систематичне обслідування рукописних і архівних матеріалів, які зберігаються в братніх республіках, дало б можливість поширити джерельну базу історіографії України.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Документальні матеріали з історії України в Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР // *Архіви України.* – Київ, 1967. – № 1. – С. 79-83. Інша публ.: *Дашкевич Я.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 571-577.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ВІРМЕНСЬКИХ КОЛОНІЙ НА УКРАЇНІ В БІБЛІОТЕКАХ КРАКОВА ТА ВРОЦЛАВА

Під час місячного перебування в Польщі я працював у рукописних відділах кількох бібліотек над джерелами до історії середньовічних вірменських колоній на Україні. Тоді було обстежено рукописні відділи чотирьох великих бібліотек: Головної бібліотеки Ягайлонського університету в Кракові (далі – БЯ), Бібліотеки відділу Польської академії наук в Кракові (БПАН), Бібліотеки Національного музею – відділу Чарторійських – у Кракові (БЧ) та Бібліотеки Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві (БО)¹.

Як відомо, вірменські колонії в XII–XVIII ст. відіграли значну роль у економічному та культурному житті України. Матеріали, що формально стосуються історії колоній, насправді набагато ширші за своїм профілем – вони допомагають правильно осмислювати складні питання економічних та культурних взаємозв'язків України з Закавказзям і Близьким Сходом. Не менш суттєву роль колонії відігравали в житті вірменського народу. В той час, коли вірменські землі, пригнічені іноземними загарбниками, пограбовані й знекровлені, з великими труднощами відроджували давні культурні традиції, в колоніях зберігалися стародавні суспільні інститути, культивувалися різні види літератури, мистецтва, науки. Завдяки колоніям – в значній мірі – зберігалася спадковість вірменської національної культури – незважаючи на те спустошення, в якому перебувала закавказька метрополія. Розшукані в бібліотеках Кракова та Вроцлава матеріали цілком підтвердили ці положення.

Ознайомлення з рукописними багатствами згаданих вище бібліотек проходилося при допомозі друкованих та недрукованих каталогів рукописів, а також на підставі використання тої наукової літератури, в якій згадуються матеріали з історії вірменських колоній.

Тому, що відомості про каталоги рукописів бібліотеки Кракова і Вроцлава важливі не лише для даної теми (тобто для історії вірменських колоній на Україні), але й для різноманітної тематики досліджень науковців, варто подати короткі дані про них.

¹ Дирекції і працівникам всіх тих установ, що допомагали мені знайомитися з рукописними фондами бібліотек, висловлюю глибоку подяку.

Перші випуски каталогів рукописів БЯ почали виходити ще в кінці минулого століття – вони й видаються досі. В 1877-1881 рр. вийшло в світ 2 томи каталогу, складені В. Віслоцьким. В 1938 р. розмножили на гектографі інвентар рукописів № 4177-6215. В 1962-1963 рр. побачив світ друкований інвентар рукописів № 6001-7000 в двох частинах, складений А. Ялбжиковською та Й. Затгеєм, а в 1966-1968 рр. надруковано інвентар рукописів № 7001-8000 в трьох частинах з покажчиком – цих же авторів та Й. Тишковської. В рукописному відділі БЯ зберігаються також рукописи бібліотеки графів Тарнавських з Дзікова, для яких в 1908 р. видано каталог, складений А. Хмелем, та додатковий список рукописів, опрацьований С. Вртелем (виданий в 1911 р.). Нові надходження реєструються в інвентарних книгах (для післявоєнних надходжень їх дві).

БПАН має також ряд друкованих каталогів. В 1906 р. був виданий каталог рукописів, складений Й. Чубеком, до якого цей же автор виготував т. зв. перший додаток (рукописи № 1589-1810), надрукований в 1912 р. В післявоєнні роки було видано три дальші каталоги – перший з них охоплює рукописи № 1811-2148 (автори З. Яблонський і А. Прейсснер, виданий в 1962 р.), другий – рукописи № 2149-2298 (виданий в 1965 р.), та третій – рукописи № 2299-2630 (надрукований в 1967 р.; автори двох останніх випусків – З. Яблонський, А. Прейсснер та Б. Шнайдрова). Окремо був підготований каталог пергаментних документів (автор К. Дзівік), перша частина якого вийшла в світ у 1966 р., а друга друкується.

Відносно найгірше охоплені каталогами рукописи БЧ. В 1887-1913 рр. побачили світ два томи каталогу, складені Ю. Коженювським та С. Кутшебою, до яких в 1928-1931 рр. були видані покажчики К. Пйотровича. Інвентар дальших рукописів № 1681-5999 існує лише в машинописному вигляді.

Для рукописних фондів БО спершу був виданий двотомний інвентар та покажчик до нього під редакцією Й. Турської (надрукований в 1948-1962 рр.), пізніше – третій том інвентаря з описом рукописів № 11981-13000 (автори А. Діціан та Й. Лорет-Гейнч, надруковано в 1966 р.). Четвертий том інвентаря друкується. Колекція рукописів колишньої бібліотеки ім. Г. Павліковського, що увійшла до фондів БО, має окремий каталог М. Гембаровича (доданий до другого тому інвентаря)². Крім цього, існують ще каталоги документів.

² Певне значення для вірменознавчої літератури БО зберіг опис, складений французьким сходознавцем Ф. Маклером – див. його: *Rapport sur une mission scientifique en Galicie et en Bukovine (juillet – août 1925)* // *Revue des Études Arméniennes*. – Paris, 1927. – Т. 7. – Fasc. 1. – Р. 79-94. При цьому треба врахувати, що одна частина описаних Ф. Маклером в минулому рукописів зберігається тепер у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР і Науковій бібліотеці Львівського державного університету, а інша – в БО.

Для найдавнішої частини збірки грамот (1227-1505 рр.) зберігає значення каталог пергаментних грамот, складений Ф. Погорецьким (виданий в 1937 р.). В 1951 р. до цього каталогу був виданий перший додаток (з грамотами 1279-1506 рр.), опрацьований А. Фастнахтом. Цей же автор видав в 1953 р. каталог паперових документів за 1507-1700 рр., а підготована ним же друга частина цього каталогу друкується. В 1965 р. був виданий каталог географічних рукописів, виготовлений Б. Ольшевичем та З. Женою³.

В результаті обслідування відділів рукописів згаданих бібліотек вдалося познайомитися не лише з тими рукописними матеріалами, що вже використовувалися дослідниками, але також розшукати деякі джерела, що досі не входили в поле зору науковців.

Нижче подаються стислі відомості про всі ті рукописні матеріали, що заслуговують уваги дослідників. З точки зору змісту, їх можна поділити на кілька груп: 1) законодавчий та інший правовий матеріал до історії колоній в XV–XVIII ст.; 2) адміністративні, судові та фінансові книги вірменських установ XVI–XVIII ст.; 3) листування XVII–XVIII ст.; 4) матеріали до окремих питань, пов'язаних з історією колоній (сфрагістика, геральдика, антропоніміка); 5) наукові праці та листування вірменських істориків колоній з XVIII–XIX ст.; 6) наукові праці та матеріали до історії колоній в спадщині польських вчених в XIX–XX ст. Як додаток до цього повідомлення треба розглядати: 7) відомості про інші матеріали – досі не описані вірменські рукописи, рукописи і документи, що стосуються Вірменії та вірменів у цілому, а також історії вірменської колонії в Константинополі.

Всі рукописи (їх приблизно 125), які згадуються нижче, оглянені особисто. При цій нагоді вдалося виправити помилки, що трапляються в каталогах (переважно в каталогах БО).

1. Законодавчий та інший правовий матеріал до історії колоній в XV–XVIII ст. Серед законодавчих актів, на яких ґрунтувалася судова практика вірменських чи мішаних вірменсько-польських судів, що існували на Україні, основну роль відігравав затверджений в 1519 р. цивільно-кримінальний кодекс Мхітара Гоша, пристосований до українських умов. У фондах бібліотек зберігається кілька текстів цього кодексу. В 1916 р. у Львові була виготовлена копія з латинського оригіналу кодексу для кам'янецької колонії (БЯ, рукопис № 12 III, 30 арк.). В XVI ст. кодекс перекладено на вірмено-половецьку мову – єдиний відомий досі текст цього перекладу зберігається в БО, рукопис № 1916, арк. 156-296. Збереглося кілька копій польського перекладу кодексу

³ Бібліографічний опис каталогів рукописів, виданих до 1960 р., див.: *Hahn W. Bibliografia bibliografij polskich do 1950 r.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966; *Sawoniak H. Bibliografia bibliografij polskich 1951-1960.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967.

(переклади відомі в кількох варіантах), а саме: БЧ, рукопис № 2030 IV (стор. 30-88, копія XVII ст.); БО, рукопис № 1916 (арк. 12-116, копія XVI ст.); БО, рукопис № 12539 II (стор. I-XX, 1-95, копія XVIII ст.); БЧ, рукопис № 1765 III (стор. 1-94, копія XVIII ст.); БПАН, рукопис № 1257 (арк. 128-155, копія XIX ст.). На підставі латинської копії кодексу, виготовленої у Львові в 1791 р., був складений перелік статей кодексу в БО, рукопис № 725 I, стор. 508-515.

Роль процесуального кодексу відігравали складені на початку XVII ст. у Львові «Правила для суду». В бібліотеках зберігається кілька копій цього кодексу польською мовою, а саме: БЧ, рукопис № 2030 IV (стор. 1-30, копія першої половини XVIII ст.); БЧ, рукопис № 1765 III (стор. 97-127, копія XVIII ст.); БО, рукопис № 12539 II (стор. 99-140, копія XVIII ст.), а також вірмено-половецький переклад, БО, рукопис № 1916, арк. 297-318.

Королівські декрети, ухвали та рішення XVI–XVIII ст. поступово обмежували компетенції вірменських судів (особливо у Львові) або створювали нові прецеденти при вирішуванні судових справ у найвищій інстанції між самими вірменами чи між вірменами та невірменами. Важливіші з цих документів вміщували, під час переписування кодексу 1519 р. та процесуального кодексу, як додаток до них (наприклад, текст двох декретів короля Сигізмунда III з 1597 р. про обмеження прав вірменських судів при вирішуванні справ, зв'язаних з нерухомим та рухомим майном, – копії в польському перекладі: БЧ, рукопис № 1765 II, стор. 129-132; БО, рукопис № 12539 II, стор. 141-144). До кодексів, переписаних в рукописі БЧ, № 2030 IV, додано копії 6 королівських декретів 1510-1600 рр. (стор. 88-114) – цей розділ має в рукописі заголовок «Декрети проти вірменів».

Важливе значення мали, очевидно, також інші королівські декрети, які неодноразово копіювали, вміщуючи в т. зв. дипломатарії – підручні книги документів, скопійованих для вжитку юристів чи інших офіційних представників вірменських громад. Рукопис БПАН, № 709 (254 стор., копія початку XIX ст.) – це дипломатарій, в якому вміщено кілька десятків копій королівських декретів XVI (від 1547 р.) – XVII ст. Під час ознайомлення з рукописними фондами БЧ виявилось, що відомий з каталогу та цитований у літературі⁴ дипломатарій «Prawa i artykuły Ormian lwowskich» (рукопис № 1437) пропав і що сучасне місце його зберігання невідоме.

Крім цього, ряд документів юридичного характеру – більшого або меншого значення, зберігся в оригіналах чи засвідчених копіях. Важливіші з них

⁴ *Obertyński Z. Legenda jazłowiecka: przyczynek do krytyki podań ludowych w wiekach XVI–XVIII // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa; Poznań, 1962. – Т. 7. – S. 64.* Вірменський переклад цього дослідження див.: *Լեհահայերը և անոնց Անդրեաւս Արքեպիսկոպոսը Եաջովիցի մէջ // Հանդէս Ամսօրեայ. – Vienna, 1962. – № 1-12; 1963. – № 1-6.*

такі: в 1494 р. польський король Ян Ольбрахт підтверджує даровизну вірменської лазні у Львові Єлисаветі з Подосся (БО, документ № 1009, оригінал)⁵; в 1510 р. король Сигізмунд I скасовує пост вірменського війта у Львові та обмежує юрисдикцію львівського вірменського суду (БЧ, рукопис № 2034 IV, стор. 88-92, копія); в 1523 він же обмежує право львівських вірмен розпоряджатися нерухомим майном (там же, стор. 92-95, копія); в 1574 р. король Анрі Валуа підтверджує права львівських вірмен (БПАН, рукопис № 709, стор. 1-3); в 1577 р. король Стефан Баторій підтверджує права кам'янецьких вірмен (БЯ, рукопис № 7870, арк. 45, оригінал); в 1578 р. він же зрівнює в правах львівських вірмен з міщанами-католиками (БЧ, рукопис № 2030 IV, стор. 107-109, копія); в 1589 р. канцлер Ян Замоїський дає привілеї вірменам в Замості (БО, рукопис № 3618 II, арк. 65-70, засвідчена копія з 1776 р.); в 1600 р. король Сигізмунд III обмежує місце проживання вірмен у Львові (БЧ, рукопис № 2030 IV, стор. 112-114, копія); в 1678 р. король Ян III наказує львівському магістратові, щоб він не перешкоджав діяльності вірменської громади (БЧ, рукопис № 1663 IV, стор. 727-729, оригінал); він же забороняє львівському магістратові переслідувати вірмен як неповноправних громадян (БО, документ № 3044, оригінал); в 1799 р. австрійський імператор Франциск II призначає Яна Шимоновича львівським вірменсько-католицьким архієпископом (БО, документ № 340, оригінал).

Серед матеріалів, що збереглися в бібліотеках, є також дипломатарії та документи обмеженішого значення. З них заслуговує на увагу дипломатарія вірменського братства Св. Трійці у Львові – тобто збірка документів про заснування та правила діяльності (статут) братства з 1728-1735 рр. (БО, рукопис № 1650 III, 37 стор., рукопис першої половини XVIII ст.). Писар львівської вірменської ради старших Симеон Гадзейович склав дипломатарію, в якому переписав документи 1696-1701 рр., що віддзеркалюють його діяльність як юриста (синдика) ради старших або стосуються його власних судових процесів (БО, рукопис № 1729 II, 62 арк., рукопис початку XVIII ст.). З окремих документів обмеженішого значення цікаві: в 1564 р. п'ять кам'янецьких вірменських купців дають боргове зобов'язання (Національний музей у Кракові, відділ Чарторийських, VIII, експонат № 3606, оригінал)⁶; в 1644 р. польський король Владислав IV віддає Станіславу Папеському конфісковане майно вірменина Богдана (БО, документ № 3003, оригінал); в 1661 р. король Ян Казимир надає львівському вірменинові Кшиштофові Аве-

⁵ Всі перелічені нижче документи, судові, адміністративні й фінансові книги, а також інші матеріали – якщо спеціально не відзначено – написані по-латинському або по-польському.

⁶ Документ належить до Національного музею, а не до БЧ.

дикові Бернатовичеві звання королівського секретаря (БО, документ № 2798, оригінал); в 1707 р. російський цар Петро I дозволяє львівському вірменинові Кшиштофові Задикевичеві торгувати у Росії (БО, документ № 731, оригінал російською мовою).

2. *Книги вірменських установ XVI–XVIII ст.* Виняткове місце серед джерел до історії вірменських колоній на Україні займає збережене поточне діловодство вірменських установ – рад старших вірменських колоній, вірменських та вірменсько-польських цивільно-кримінальних судів, вірменських духовних судів, вірменсько-католицького архиєпископства, його консисторії, церков, братств, шкіл тощо. Книги поділяються на судові, адміністративні й фінансові. Перші дві групи книг заповнені копіями документів та протокольними записами про хід засідань та ухвали відповідних установ; третя – записами бухгалтерського характеру. Всі ці види книг найповніше відбивають повсякденне життя вірменських колоній на Україні.

В бібліотеках Польщі зберігається велика кількість книг такого типу⁷. Переважна їх більшість стосується Львова. З львівських вірменських адміністративних та судових книг в Польщі є такі книги: книги ради старших за 1649-1667 рр. (БО, рукопис № 1646 II, 139 арк.), 1734-1736 рр. (там же, рукопис № 1647 II, 142 арк.); книга вірменсько-польського суду за 1765-1784 рр. (там же, рукопис № 1730 II, 126 стор.); книга вірменського суду т. зв. Свято-іванівської юридики за 1537-1548 рр. (там же, рукопис № 1678 I, 89 арк.); книга вірменського духовного суду за 1702-1740 рр. (там же, рукопис № 1731 II, 383 стор.). Збереглася ціла серія книг львівських братств – переважно фінансового характеру. Залишки діловодства Язлівецького братства у Львові – це книга реєстрації застав за 1742-1760 рр. (там же, рукопис № 1760 II, 92 арк.). З книг братства Св. Григорія – книга протоколів обирання старших братства та прибутків і видатків за 1697-1755 рр. (там же, рукопис № 3730 II, 108 арк.), книги реєстрації пожертвувань на братство за 1666-1758 рр. та запису членів за 1640-1758 рр. (там же, рукопис № 1738 II, 67 арк.), книги реєстрації застав за 1702-1715 (там же, рукопис № 1756 II, 79 арк.), 1732-1739 (там же, рукопис № 1759 II, 141 арк.), 1744-1758 (там же, рукопис № 1761 II, 272 арк.), 1770-1789 рр. (там же, рукопис № 1765 II, 274 арк.). З книг братства Непорочного Зачаття збереглися: книга протоколів обирання старших братства та прибутків і видатків за 1714-1788 рр. (там же, рукопис № 1749 II, 79 арк.),

⁷ При цій нагоді виправляються окремі помилки допущені в статті: *Дашкевич Я.* Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (проблематика, стан і методика дослідження) // *Історичні джерела та їх використання.* – Київ, 1969. – Вип. 3. – С. 129-171. Помилки були запозичені з каталогів – їх виявлено під час перевірки матеріалів з автопсії.

книга реєстрації пожертвувань за 1666-1783 рр. (там же, рукопис № 1742 II, 18 арк.), книги реєстрації застав за 1676-1706 (там же, рукопис № 1755 II, 79 арк.), 1700-1717 (там же, рукопис № 1757 II, 90 арк.), 1746-1752 (там же, рукопис № 1762 II, 137 арк.), 1758-1768 рр. (там же, рукопис № 1764 II, 169 арк.). І, вкінці, з книг братства Св. Трійці збереглися книги реєстрації застав за 1731-1751 (там же, рукопис № 1758 II, 155 арк.), 1751-1761 (там же, рукопис № 1763 II, 135 арк.), 1772-1788 рр. (там же, рукопис № 1766 II, 200 арк.). Для трьох братств (Св. Григорія, Св. Трійці та Непорочного Зачаття) була складена спільна книга реєстрації пожертвувань та застав з матеріалом за 1666-1758 рр. (там же, рукопис № 1741 II, 77 арк.). З книг різноманітних львівських церковних установ збереглися такі: книга запису висвячення священників різних ступенів за 1782-1798 рр. (там же, рукопис № 1735 II, 10 арк.), книга архиєпископської консисторії за 1684-1700 рр. (там же, рукопис № 1732 II, 196 арк.), книга ревізії архикатедрального собору за 1714-1717 рр. (там же, рукопис № 1734 II, 56 арк.), книги виплат утримання священникам архикатедрального собору братством Св. Григорія за 1728-1739 рр. (там же, рукопис № 3735 II, 89 арк.) та 1738-1757 рр. (там же, рукопис № 3736 II, 182 арк.), книга прибутків і видатків архикатедрального собору за 1789-1799 рр. (там же, рукопис № 1748 II, 43 стор.) та, вкінці, книга пожертвувань на різні філантропійні цілі, що реалізовувалися при посередництві архиєпископства або архикатедрального собору (там же, рукопис № 1754 II, 46 арк.). Крім цього, зберігається також книга запису студентів Львівської папської вірменсько-української колегії за 1711-1779 рр. (там же, рукопис № 1752 II, 94 арк.).

В бібліотеках Кракова і Вроцлава зберігаються лише окремі книги, що відбивають діловодство інших (позальвівських) вірменських колоній. Кілька книг стосується вірменської колонії в Станіславі – це, зокрема, книги вірменського цивільного суду в Станіславі за 1769, 1681-1685, 1687-1689 та 1718 (БО, рукопис № 1359 II, 476 стор.), 1692-1702 (там же, рукопис № 1590 II, 1032 стор.), 1723-1727 (там же, рукопис № 1361 II, 488 стор.), 1727-1729 (там же, рукопис № 1362 II, 291 стор.), 1736-1742 рр. (там же, рукопис № 1363 II, 546 стор.), а також книга передшлюбних угод за 1725-1784 рр. (БЧ, рукопис № 3546 IV, арк. 107-258; текст по-вірменському).

З вірменською колонією в Тисмениці пов'язана книга для запису пожертвувань на богослужіння у тисменицькій церкві за 1729-1776 рр. (БО, рукопис № 1703 I, 8 арк.).

3. *Листування XVII–XVIII ст.* Цікаву групу джерельних матеріалів утворюють листи, переважно офіційні, до яких близькі різні реляції, що, по суті, мають епістолярний характер.

Турецький султан Сулейман в листі до польського короля Сигізмунда Августа, складеному в 1562 р., вимагав повернення майна вірменського куп-

ця Тохтамиша, якого вбили розбійники (БЧ, рукопис № 611 IV, стор. 285-287; переклад на польську мову). Султан Мурад III в листі до короля Стефана Баторія з 1575 р. вимагав, щоб вірменські купці, польські піддані, що їдуть до Волощини, не їхали таємними шляхами і платили мито (там же, стор. 371-378; переклад на польську мову). В 1601 р. була складена реляція вірменського купця Сефера Муратовича, який їздив до Персії, щоб купити килими на замовлення короля Сигізмунда III – копія реляції (з перекрученим прізвиськом автора – «Абральович» замість «Муратович») зберігається в БЧ, рукопис № 98 IV, документ № 194. В 1632 р. католикос Мовсес звернувся до короля Владислава IV з листом, в якому просив припинити переслідування вірмен у Львові (БЧ, рукопис № 611 IV, стор. 709-714; переклад на польську мову).

Збереглося три листи (1744, 1745 і 1747 рр.) львівського вірмено-католицького архієпископа І.-Т. Августиновича до перекладача на польській службі в Константинополі Ф. Джуліані (БЧ, рукопис № 619 IV, стор. 687-690, 929-931, 83-85; по-італійському). В 1767 р. перекладач на польській службі вірменин І. Никорович доносив з Константинополя невідомій особі про долю кримського хана Крим-Гірея, якого тримав біля себе султан Мустафа III на випадок війни з Росією (БЧ, рукопис № 677 IV, стор. 213-214). В 1768 р. невідомий повідомляв польський королівський двір про те, що вірменсько-католицький священник з Жванця передав Мустафі III петицію конфедератів з України – й за це архієпископ усунув його з парафії (БЧ, рукопис № 660 IV, стор. 419-420). Немов як продовження цієї справи звучать листи львівського вірменсько-католицького архієпископа Я.-С. Августиновича до короля Станіслава Августа з 1768 р. з проханням грошової допомоги (БЧ, рукопис № 665 IV, стор. 401-403, 405-407). В 1769 р. львівський купець, один з керівників вірменської громади Г. Никорович (батько згаданого вище перекладача) просив невідомого з оточення короля спасти обмежену автономію львівських вірмен, яку намагався ліквідувати польський магістрат (БЧ, рукопис № 677 IV, стор. 215-216). В іншому листі з 1770 р. Г. Никорович просив цього ж невідомого оборонити сина в Константинополі від інтриг єзуїтів (там же, стор. 221-222). З 1772 р. походить листування Я.-С. Августиновича та великого коронного канцлера в справі затвердження Я.-В. Тумановича в сані єпископа-коад'ютора (три листи, БЧ, рукопис № 665 IV, стор. 409, 411, 412). В 1773 р., після першого розподілу Польщі, архієпископ Я.-С. Августинович, що опинився в межах Австрії, передав вірменських священників на Східному Поділлі під опіку польського католицького єпископа в Кам'янці-Подільському (БЧ, рукопис № 837 III, стор. 555).

4. *Матеріали до сфрагістики, геральдики і антропоніміки.* Серед джерел, що є в бібліотеках Кракова і Вроцлава, збереглося чимало цінних

матеріалів для дослідження таких майже цілком не вивчених ділянок з історії вірменських колоній на Україні, як сфрагістика, геральдика і антропоніміка.

З цікавіших печаток вдалося розшукати, наприклад, печатку вірменської громади в Станіславі з 1727 р. (БО, рукопис № 1361 II, стор. 467), кілька сигнетових печаток кам'янецьких вірменських купців з 1564 р. (Національний музей в Кракові, відділ Чарторийських, VIII, експонат № 3606), а також печатки окремих вірменських урядовців, церковних сановників тощо.

Герб львівської вірменської громади зображений на суперекслібрисі з XVI ст. рукопису БО, № 1916 II; емблема братства Св. Трійці у Львові – на суперекслібрисі рукопису БО, № 1758 II. В дванадцятому томі рукописної праці Б. Скаржинського «Herby Rzeczypospolitej Polskiej i W. ks-twa Litewskiego», написаному в 1893 р., вміщено герби багатьох вірменських родин, що отримали польське шляхетство (БЯ, рукопис № 7017 III, арк. 1-29, 30-40).

Цінним антропонімічним джерелом є списки львівських вірмен. Це, зокрема, списки членів вірменського братства Св. Григорія за 1640-1760 рр. (БО, рукопис № 1738 II, арк. 40-48, 62-67), складені в 1656 р. списки мешканців Львова – вірмен, що давали викуп військам Б. Хмельницького під час облоги міста в 1648 р. (БО, рукопис № 1480 II), а також списки студентів Львівської папської вірменсько-української колегії за 1711-1779 рр. (БО, рукопис № 1752 II).

5. Наукові праці та листування вірменських істориків колоній з XVIII–XIX ст. В БО (рукопис № 124 II, 1220 стор.) зберігається відома історична праця львівського вірменського історика І.-Т. Юзефовича (1662-1728) «Annotationes in vitas archiepiscoporum Leopoliensium», тобто «Нотатки про життя львівських архиєпископів» з початку XVIII ст., в якій чимало параграфів, присвячених львівським вірменам. (До речі, хроніка, що досі ще не видавалася повністю, – одночасно незвичайно цінне джерело також до історії України в цілому, зокрема до історії козаччини 1614-1703 рр.). З праць згаданого вище архиєпископа І.-Т. Августиновича (1664-1751) зберігається його нарис історії обирання єпископів-коад'юторів у Львові (по суті, це, в значній мірі, історія боротьби між церквою та громадою за право контролю над церковною ієрархією; БО, рукопис № 1739 II, 88 арк.). Збереглися також проповіді цього автора з 1714-1715 рр. (БО, рукописи № 3718 і 3719, 475 і 431 стор.).

Обширна група матеріалів (переважно листування) відбиває життя і наукову діяльність видатного вірменського історика XIX ст. С. Баронча (1814-1892). Збереглися його листи до багатьох кореспондентів (БО, рукописи № 2432, стор. 1-40; № 12811 III, стор. 5-8; № 6260 III, ч. I; № 6515 II, стор. 1-4; № 6516 II, стор. 1-4; № 5747 I, ч. I, стор. 3-9; № 6204 III, стор. 339-347; № 7195 II,

стор. 15-16), а також колекція листів, адресованих самому С. Барончеві (БО, рукописи № 2756 II, 2757 II, 2758 II). Серед цих останніх – листи його вірменських кореспондентів-істориків М. Міансарова (БО, рукопис № 2757 II, стор. 3-6, лист з 1868 р.), Г. Айвазовського (БО, рукопис № 2756 II, ч. I, стор. 39-41, лист з 1875 р.), а також українських друзів-істориків М. Гнатевича (БО, рукопис № 2756 II, ч. 2, стор. 173-198, листи з 1863-1864 рр.), М. Коссака (там же, стор. 671-676, лист без дати), В. Площанського (БО, рукопис № 2758 II, стор. 1-18, листи 1866-1872 рр.), А. Петрушевича (БО, рукопис № 2757 II, ч. 2, стор. 461, лист з 1879 р.). Листування С. Баронча кидає цілком нове світло на характер його зв'язків з діячами вірменської та української науки. Як відомо, С. Баронч написав велику працю з історії Василіанського ордену на Україні. В БО, рукопис № 6854 II, ч. 2, зберігаються дві рецензії на рукопис цієї праці (яка таки не була надрукована): в основному, позитивна – українського історика, професора Львівського університету І. Шараневича (стор. 965-789), та різко негативна – польського історика В. Калінки (стор. 909-958).

6. Наукові праці та матеріали до історії колоній в спадщині польських вчених XIX–XX ст. Екзотична історія вірменських колоній на Україні, роль, яку вони відіграли в економічних та культурних зв'язках України і Польщі з країнами Сходу, викликали зацікавлення багатьох представників польської науки. В більшості випадків зацікавлення це не виходило поза поверхове знайомство з проблематикою історії колоній, в окремих випадках, однак, причинилося до написання серйозних наукових досліджень, що зберігають свою вартість до сьогодні. Для бібліофіла і колекціонера Ю.-К. Дідушицького (1772-1847) невідомий автор-вірменин склав у 1823 р. у Варшаві «Нотатки про вірменські справи у Польщі» (БПАН, рукопис № 694, фасцикул № 10). Історик літератури і філософ М. Вишневський (1794-1865) збирав дані про вірменське право на Україні (БЯ, рукопис № 949, фасцикул № 68). Етнограф й історик Ж. Паулі (1814-1895) у 50-х рр. XIX ст. робив витяги з праць С. Баронча, збирав копії документів, що стосувалися вірмен, а навіть придбав копії вірменських пам'ятних записів (колофонів) кам'янецького «Службника» з першої половини XIV ст. (БЯ, рукопис № 5445, 37 арк.). Витяги з відомостями про вірмен є серед паперів бібліографа Ц. Валецького (1820-1873; БПАН, рукопис № 734, арк. 43). Відомий письменник і етнограф В. Поль (1807-1872) написав кореспонденцію-некролог про львівського вірменсько-католицького архиєпископа С.-К. Стефановича (БО, рукопис № 9876 I). Б. Скаржинський, як згадувалося вище, написав працю про герби вірменських родів (БЯ, рукопис № 7017 III). Збереглися рукописи цінних історико-юридичних праць О. Бальцера (1858-1933), таких як «Вірменські суди в середньовічному Львові» (БО, рукопис № 7730 I), «Вірменський статут в затвердженні Сигізмунда I з 1519 р.» (там же, рукопис № 7738 I та матеріали

до цієї теми – там же, рукопис № 7716 I), а також «Правила для суду і справ вірменського права» (там же, рукопис № 7741 I).

7. Вірменські рукописи. Матеріали про Вірменію та вірменів. Інші матеріали. Вірменські рукописи, що зберігаються в бібліотеках Кракова і Вроцлава, не раз описувалися. Ще в 1886 р. краківські рукописи описував польський і український мовознавець І. Гануш (доля цього опису невідома)⁸. В 1887 р. був надрукований опис вірменських рукописів БЧ, складений Й. Туманяном⁹, в 1966 – опис, складений Г. Галемкеряном¹⁰. Деякі з тих вірменських рукописів, що були до 1946 р. у Львові, а пізніше потрапили до БО, описані в згаданій вище праці Ф. Маклера. Вже в післявоєнні роки вірменознавець К. Рошко склав каталог вірменських рукописів, в якому також описані колекції Кракова і Вроцлава¹¹. Вірмено-половецький рукопис БЯ № 3342 I описав польський сходознавець Е. Триярський¹². Короткий перелік інших вірмено-половецьких рукописів в БО та БЧ дали М. Левицький та Р. Кон¹³. Очевидно, немає потреби повторяти всі ці відомості в даній статті. Незважаючи на це, вдалося виявити ще кілька вірменських текстів, не описаних згаданими вище авторами. Докладна копія колофону з вірменського «Службеника», написаного в Криму в 1349 р., зберігається в БЯ, рукопис № 5445, арк. 37. Духівниця вірменина Антона Касперського з 1748 р. є в БО, рукопис № 1750 III, арк. 7. Документ про грошовий збір в Тисмениці в першій половині XVII ст. – там же, рукопис № 1743 II, арк. 31; подібний документ з Могилева-Подільського з цього ж часу – там же, рукопис № 1737 II,

⁸ Hanusz J. Orientalische Handschriften in Krakau // Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. – Wien, 1887. – Bd. 1. – S. 81-82.

⁹ [Թ[ովմայեան] Յ. Հայերէն ձեռագիրքի Քրարաւ // Հանդէս Ամսօրեայ. – Վիեննա, 1887. – № 4. – էջ 55-57 [Туманян Й. Вірменські рукописи в Кракові // Часопис дня. – Відень, 1887. – № 4. – С. 55-57].

¹⁰ Գալեմքերեան Գ. Հայերէն ձեռագիրներ Քրարովի Czartoryski Մասենադարանին մէջ // Հանդէս Ամսօրեայ. – Վիեննա, 1966. – № 1-3. – էջ 67-78; № 4-6. – էջ 185-194. [Галемкерян Г. Вірменські рукописи в бібліотечі Чарторийських у Кракові // Часопис дня. – Відень, 1966. – № 1-3. – С. 67-78; № 4-6. – С. 185-194.

¹¹ Roszko K., Braun J. Katalog rękopisów ormiańskich i gruzińskich. – Warszawa, 1958. Див. мою рецензію в: Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1964. – Т. 1. – Р. 440-443; Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 89-91.

¹² Tryjarski E. Zodyak bölge burçlarinin bir ermeni-kipçak listesi [Вірмено-половецький список знаків зодіаку] // Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirilerden Ayribasım. – Ankara, 1968. – P. 127-152.

¹³ Lewicki M., Kohnowa R. La version turque-kipchak du “Code des lois des Arméniens polonais” d’après le ms. Nr 1619 de la Bibliothèque Ossolineum // Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1957. – Т. 21. – С. 156.

додаток на окремій картці. Особливу цінність мають документи з вірменських колоній в Могилеві-Подільському та Тисмениці, бо складених в цих місцевостях вірменських текстів збереглося обмаль.

В 1664-1784 рр. у Львові діяла школа вищого типу – Вірменська (з 1701 р. Вірменсько-українська) папська колегія театинів. Збереглося два рукописні підручники цієї колегії з XVIII ст., а саме «*Philosophia universalis, psychologia, logica, metaphysica*», складена професором Алойсом Гонзагою (там же, рукопис № 1674 I), та ще інша «*Logica et metaphysica*» невідомого автора (там же, рукопис № 1695 I).

В бібліотеках Кракова і Вроцлава зберігається також кілька рукописів, що стосуються Вірменії, вірменів чи Вірмено-григоріанської церкви в цілому. Серед них – польський переклад «*Исторія*» (Історії) Арістакеса Ластівертці, виготовлений, правда, не з оригіналу, а з французького перекладу Е. Прюдома 1863 р. (там же, рукопис № 8022 II), два трактати ірландського теолога Річарда з Армаг (Армагануса, Фітцральфа, бл. 1295-1360) «*Summa seu libri XIX adversus errores Armenorum*» («Основне вчення або 19 книг проти вірменських помилок»; БЯ, рукопис XIV ст. на пергаменті № 1599) та «*De questionibus Armenorum*» («Про вірменські проблеми»; там же, рукопис XIV ст. № 1600). Ці два останні рукописи унікальні за своєю вартістю. Близький до них тематично – хоча й набагато пізніший (з половини XVII ст.) – другий том трактату італійського сходознавця і теолога Клеменса Галяно «*Conciliatio ecclesiae Armenae cum Romana*» («Об'єднання Вірменської церкви з Римською») в тогочасному перекладі на польську мову (БО, рукопис № 1648 II; рукопис цей, до речі, зберігається в бібліотеці як анонімний). З XVIII ст. походить переклад вірменського «Службника» на польську мову (там же, рукопис № 1776 I).

Окрему групу матеріалів утворюють документи турецькою мовою, що стосуються внутрішньої боротьби між вірменами-григоріанцями та вірменами-католиками в Константинополі в період католикоса Гакопа V (1759-1763; БЧ, рукопис № 605 IV, стор. 587-589, 657-659; рукопис № 606 IV, стор. 110-111, 244; рукопис № 607 IV, стор. 59, 181).

Дослідникам, що не знають історії бібліотек Польщі, може здаватися дивною така значна концентрація матеріалів з історії вірменських колоній в Україні в бібліотеках, розміщених в західній частині Польської Народної Республіки, далеко від історичної української етнографічної території, на якій були розташовані колонії. Частина цих матеріалів потрапила в бібліотеки Кракова ще в XIX ст. (або й раніше) з колекцій польських магнатів, що мали свої землеволодіння на українських землях. Основна ж маса цих матеріалів була перевезена до Вроцлава після Другої світової війни (в 1946 р.), коли, згідно з рішенням уряду СРСР, Польській Народній Республіці передано

зі Львова, з Бібліотеки Академії наук УРСР, рукописи, пов'язані з минулим та культурою Польщі, – в загальній кількості 7 038 одиниць збереження¹⁴. До цих рукописів помилково потрапила певна кількість матеріалів, що безпосередньо стосуються історії українських земель. Серед них опинилися також рукописи та документи з історії вірменських колоній на Україні¹⁵. В Польщі тепер не проводяться систематичні вірменознавчі дослідження, а Інститут сходознавства Польської академії наук, що міг організувати таке дослідження, недавно припинив свою діяльність. Нічого тому й дивного немає в тому, що дані з матеріалів до історії вірменських колоній на Україні, які зберігаються в бібліотеках Кракова і Вроцлава, поки що рідко потрапляють в наукову літературу.

Публікується за рукописом: *Дашкевич Я.* Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. VII/8: Папка № 253 «Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава». Рукопис, 16 арк. У верхньому правому куті першого аркуша примітка Я. Дашкевича: «Підстава фр[анцузького] перекладу. Надруковано». Опубліковано у перекладі французькою мовою: *Dachkévytch Ya.* Matériaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wrocław // *Revue des Études Arméniennes.* N. S. – Paris, 1970. – Т. 7. – Р. 451-465; російською мовою: *Дашкевич Я. П.* Материалы по истории армянских колоний на Украине в библиотеках Кракова и Вроцлава // *Banber Hayastani arxivneri.* – Erevan, 1970. – № 3. – Р. 175-186. Інші публ. французького й російського перекладів: *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 159-181; *Його ж.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 137-147.

¹⁴ *Heintsch K.* Przewodnik po Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu. – Warszawa; Kraków, 1967. – S. 49. В подану К. Гейнчем кількість, очевидно, не увійшли документи на папері та пергаменті.

¹⁵ Помилки у відборі матеріалів при передачі призвели до роз'єднання єдиних фондів, що творили органічну цілість з точки зору історії їх утворення. Так, наприклад, з діловодства львівського вірменсько-польського суду XVI–XVIII ст. 33 книги зберігаються у Львові, одна – в БО; з діловодства вірменських братств – 20 в БО, а лише 3 у Львові і т. д.

УКРАЇНСЬКІ ЗБІРКИ НЬЮ-ЙОРКА

Під час перебування у США 30 вересня – 31 жовтня 1995 р. я мав змогу відвідати Нью-Йорк, Кембридж (Масс.) біля Бостона, Філадельфію та Вашингтон. З деякими збірками українських рукописів, архівних матеріалів, книжок мені вдалося докладніше ознайомитися лише в Нью-Йорку.

У Нью-Йорку є ряд українських наукових, освітніх, музейних, релігійних установ. Найбільші українські колекції зберігаються в Українській вільній академії наук (США) та в Науковому товаристві ім. Шевченка в США. Фонди УВАН перебувають під опікою Оксани Радиш та Ольги Єфремової. Академія не має коштів, щоб наймати додаткові фахові сили, тож працюють більше ентузіасти. В основу фондів покладено книжки, рукописи, архівні матеріали, які почав збирати історик Володимир Міяковський. 1988 року було видано путівник по сховищах ВУАН¹. У ньому описано 216 фондів, поділених на три групи: рукописи, карти та звукозаписи (з окремими з цих архівних фондів я ознайомився особисто). Архівно-рукописні фонди переважно особового походження. Для прикладу: Олександр Архимович, ботанік, президент УВАН; Іван Багрянний, письменник; Лев Биковський, книгознавець (15 скриньок паперів); Василь Чапленко, мовознавець, письменник (14 скриньок); Євген Чикаленко, громадський діяч; Лев Чикаленко, археолог; Ярослав Чиж, громадський діяч у США; Дмитро Дорошенко, історик; Володимир Дорошенко, книгознавець (8 скриньок, у складі його фонду – папери Андрія Жука, громадського діяча); Світозар Драгоманов, економіст (є також матеріали про батька – Михайла Драгоманова); Михайло Гайворонський, композитор (7 скриньок); Лев Ганкевич, політик; Йосип Гірняк, актор; Агапій Гончаренко, журналіст у США; Іван Горбачевський, хімік; Никифор Григорій, громадський діяч (21 скринька); Катерина Гриневичева, письменниця; Галина Келлер-Чикаленко, журналістка; Юрій Клен (Освальд Бурггардт), письменник; Юрій Коллард, політичний і театральний діяч;

¹ *Boshyk Yu. A Guide to the Archival and Manuscript Collection of Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., New York City. A Detailed Inventory. – Edmonton, 1988. – 137 р. (як вип. 30 серії «Research Report», яку видає невеликим тиражем Канадський інститут українських студій Університету Альберти в Едмонтоні).*

Авенір Коломієць, письменник; Юрій Косач, письменник; Віктор Кравченко, втікач з СРСР; Михайло Курах, військовий діяч; Анатоль Курдидик, письменник і журналіст (4 скриньки); Петро Курінний, археолог; Богдан Лепкий, письменник; Оксана Лятуринська, письменниця (1 шафа); Іван Лучишин, політичний діяч; Євген Маланюк, поет (15 шаф); Володимир Мартинець, політичний діяч; Володимир Міяковський, історик; Георгій Нарбут, художник; Євген Онацький, політичний діяч; Теодосій Осьмачка, поет; Кость Паньківський, політичний діяч; Симон Петлюра, політичний діяч; Всеволод Петрів, військовий діяч; Наталія Василенко-Полонська, історик (фонд закритий на 20 років); Віктор Приходько, політичний діяч; Валентин Шугаєвський, нумізмат; Павло і Данило Скоропадські, політичні діячі; Дмитро Соловей, історик, економіст; Іван Світ, громадський діяч у Китаї та Манджурії (8 скриньок); Омелян Терлецький, історик; Лонгин Цегельський, політичний діяч; Юрій Тищенко, видавець; Мирон Заклинський, журналіст; Микола Зеров, поет; Андрій Жук, політичний діяч; Аркадій Животко, бібліограф. Окреме місце займає особовий архів письменника і політичного діяча Володимира Винниченка, що зберігається як депозит у Колумбійському університеті (кілька років тому уряд України порушив клопотання про передачу цього архіву до Києва, але отримав відмову).

Зберігаються також фонди громадських організацій, зокрема українських установ після Другої світової війни – з таборів переміщених осіб у Ашафенбурзі, Авгсбурзі, Берхтесгадені, Ганау, Лейпгеймі, Міттенвальді, Ноймарку, Регенсбурзі, Траунштейні та ін., а також архіви об'єднання «Мистецький український рух» (МУР), Українського воєнно-історичного інституту Америки (6 скриньок), колекція карт новішого часу (XIX–XX ст.). Подаю цей перелік основних фондів, наявних у сховищах ВУАН, щоб поінформувати про них наукову громадськість, враховуючи й те, що путівник 1988 р. сам по собі є рідкісним у наших умовах виданням.

Після виходу в світ путівника Ю. Бошика було прийнято на зберігання щонайменше ще 50 фондів. Ці матеріали перебувають на стадії повільного впорядкування та опрацювання. У результаті переговорів, які автор цього повідомлення вів у Нью-Йорку з політичним діячем Миколою Лебедем, котрий, опинившись без житла (його позбавили помешкання, яке він займав у будинку-прихистку при кафедральному українському католицькому соборі св. Юра), передав свій особовий архів (14 скриньок) до УВАН. 31 жовтня 1995 р. цей архів перевезено саме туди. За сучасної внутрішньої ситуації в середовищі української еміграції в США, характеру її потомків, значною мірою денационалізованих, без зацікавлень українською культурою та наукою, доля велетенських скарбів, зібраних УВАН, виглядає дуже неясною. З іншого боку, також сучасна Україна ще не готова приймати й опрацьовувати

на відповідному науковому рівні всі ці цінності. Можливий приїзд молодих фахівців з України до США для допомоги в упорядкуванні зібраних колекцій на місці (для чого потрібні роки) наштовхується на великі перешкоди фінансового характеру. Це можна було б робити за гранти американських інституцій, здобування яких не дуже під силу для керівництва українських наукових установ США.

На жаль, не вдалося оглянути збірки НТШ у США, що зберігаються у Нью-Йорку. Як мене інформували, вони впорядковуються дуже повільно та практично (на відміну від ВУАНівських збірок) є малодоступні для потенційних користувачів.

Великими і цінними колекціями, насамперед друкованої української літератури, розпоряджається Нью-Йоркська публічна бібліотека, що має у своєму складі окреме Слов'янське і Балтійське відділення. Його очолює дуже добрий знавець української книжки Едвард Касинець, який і допоміг мені ознайомитися з фондами. У відділенні зібрані українські видання починаючи з ХІХ, але переважно ХХ ст. (є також стародруки), мікрофільми видань. Відділення має своїх кореспондентів в Україні. Вони надсилають нові видання. До послуг читачів 44-томний каталог, в якому описано видання 1898-1972 рр.² Його продовжує щорічний бібліографічний додаток³. На червень 1994 р. відділення налічувало понад 313 000 назв книжок (близько 363 000 томів), 1 160 серій, 14 000 назв у мікроформах. Встановити відсоток українських видань важко, але дослідники українських проблем у Нью-Йорку звертаються при пошуках потрібної літератури часто перш за все до Нью-Йоркської публічної бібліотеки.

Необхідно згадати також про «Програму документальної спадщини», яку в 1988-1995 рр. виконувало Довідково-дослідне бібліотечне агентство Великого Нью-Йорка (скорочено – МЕТРО). Ця програма, котра поширювалася на весь штат, призначена, щоб розшукати, упорядкувати і надавати для користування історичні документи штату Нью-Йорк. Основним завданням програми було до 1995 р. стимулювати збирання матеріалів про національні групи штату за період Другої світової війни. При реалізації програми виявилось, що багато документів з цього часу є під серйозною загрозою втрати або знищення. Встановлено, зокрема, що існує дуже мало матеріалів про діяльність українців та української громади. Тому збір таких матеріалів було винесено на перший план (поряд зі збором документів про корейців та арабів). Керівники програми поставили перед собою чотири завдання:

² Dictionary Catalog of the Slavonic Division. – 2nd ed. – Boston, 1974.

³ Bibliographic Guide to Research in Soviet and East European Studies. – Boston, 1978 і далі.

1) допомагати національним громадам, їхнім бібліотекам, архівам, музеям у збереженні та використанні матеріалів; 2) проводити семінари про вивчення історичних документів; 3) підвищувати громадську свідомість щодо важливості історичних документів; 4) сприяти національним сховищам та організаціям в отриманні фінансування проектів для опрацювання історичних документів. Важко встановити, наскільки відповідні українські наукові установи зуміли отримати реальну допомогу від керівників «Програми документальної спадщини». Не підлягає сумніву, однак, що інертність та невелика рухливість керівників української громади, часто втягнутих в особисті конфлікти та напружені стосунки між різними напрямками громадсько-політичного і релігійного життя, а також відсутність молодих фахових кадрів не сприяли співробітництву з «Програмою».

На сьогодні проблема збереження українських духовних цінностей у США стоїть дуже гостро.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Українські збірки Нью-Йорка // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2: 1995-1997 рр. – С. 178-181. Інша публ.: *Дашкевич Я.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 582-584.

**ДО АКТУ ПЕРЕВІРКИ ДІЯЛЬНОСТІ
ЛЬВІВСЬКОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ім. В. СТЕФАНИКА АН УРСР
(20 травня 1991 р.)**

В процесі обслідування праці бібліотеки я знайомився, основним чином, з діяльністю двох структурних одиниць – відділу рукописів та кабінету картографії. В загальному ж знайомився з бібліотекою згідно з підготовленою раніше пам'яткою, звертаючи, зокрема, увагу на наукову діяльність бібліотеки, її комплектування, збереження фондів, обслуговування читачів.

Не бачу потреби зупинятися на позитивних сторонах праці бібліотеки (їх і не може не бути, бо бібліотека якимось працює), не буду підкреслювати об'єктивні труднощі в праці бібліотеки, бо це труднощі, які переживає ціле суспільство, а зверну увагу на ті сторони, що викликають занепокоєння, а навіть тривогу наукової та не лише наукової громадськості.

Бібліотека, згідно з своїм статусом, є і повинна бути науковою, що, зрештою, повинна довести, в першу чергу, кадрова політика бібліотеки, тим більше після присвоєння їй рангу наукового інституту. Треба шкодувати, що, по суті, на сьогодні бібліотека такого наукового характеру в цілому не має. Справа, зрозуміло, не в тому, що на фасаді бібліотеки видніється цитата, яка цілком перекреслює роль бібліотеки як наукового центру (цитата про публічну, а не наукову бібліотеку тут цілком недоречна), а в тому, що працівники бібліотеки самі не дуже усвідомлюють науковий характер своєї установи, зокрема на даному етапі розвитку національної науки.

Штучний поділ працівників на тих, які мають науковий ранг (не завжди доведено, що заслужено), і на тих, яким науковий ранг не прислуговує, – не об'єднав, а остаточно роз'єднав колектив бібліотеки. Ті, кому науковий ранг не присвоєно, вважають себе дискримінованими, часто не безпідставно. Ледве чи наявність аж п'яти заступників директора здатна піднести науковий рівень бібліотеки, в якій наукова праця повинна концентруватися не в адміністративній ланці, а, навпаки, безпосередньо у відділах, секторах, кабінетах. Не дуже доречне існування окремого науково-методичного відділу – зберігання такого відділу в структурі бібліотеки свідчить про відірваність т. зв. наукової методики від безпосередньої бібліотечної праці – бо методикою

(зокрема науковою) повинні займатися і володіти в усіх структурних одиницях бібліотеки, а не в якійсь окремій ланці, відірваній від практики наукової і бібліотечної праці. Робота методистів звелася до опрацювання дріб'язкової системи планування-звітності. Згідно з схемами планів-звітів, основну увагу приділяють облікові окремих вузьких операцій (такі плани-звіти в значній мірі стають фіктивними, бо дрібні операції обліковій перевірці не піддаються), а не концептуальним питанням розвитку бібліотечної праці в науковому руслі.

В бібліотеці існує відділ для масової роботи, хоча масова робота у завдання академічної бібліотеки входити не повинна.

В практику бібліотеки увійшло цілком незрозуміле, з точки зору здорового глузду, використання працівників з роздрібленням осіб на «десяті частини» (у звітах-планах трапляються такі позначення, як 6,7 штатних працівників, 1,7 старшого редактора). Такий спосіб використання працівників, поділених на «десяті частини», не сприяє вихованню спеціалізованих кадрів, зменшує почуття відповідальності за доручену працю.

Обличчя наукової бібліотеки – це її наукова видавнича діяльність, наявність добре опрацьованих різноманітних фондів, яких призначення – стати базою наукової праці в різних напрямках. Цінність наукової бібліотеки, в першу чергу, становлять її унікальні фонди – такі, які є лише в даній бібліотеці, яких не можна знайти в інших бібліотеках наукового профілю. На перший план виходять, таким чином, колекції рукописів, стародруків, книг, газет і журналів ХІХ – першої половини ХХ ст., карт, естампів. Треба шкодувати, що таким фондам бібліотеки (крім інкунабул і стародруків) у бібліотеці завжди приділяли мало уваги.

Гнітюче враження справляє *відділ рукописів*, який повинен був стати гордістю бібліотеки і, в значній мірі, визначати її обличчя. Відділ, який за теорією повинен поширювати свої збірки за рахунок пожертвувань, купівлі цінних рукописних матеріалів тощо, практично не в силі це робити через відсутність нормального приміщення. Рукописні відділи академічних бібліотек (там, де немає спеціалізованих академічних архівів), як правило, приймали і приймають на збереження особисті архіви видатних вчених, співробітників академічних установ (їх у Львові багато), діячів культури. Рукописний відділ не проводить жодної роботи в цьому напрямі, бо він не в силі забезпечити ні збереження можливих нових надходжень, ні оперативне їх опрацювання, ні наукову інформацію про ті фонди, які вже довгими десятиріччями є у розпорядженні відділу. Завдання приймати, зберігати і опрацьовувати персональні архіви, колекції, збірки академічних вчених мусить зайняти важливе місце в роботі відділу – тим більше, що у системі установ Західного центру АН не передбачено окремий львівський архів

АН УРСР. Роль такого архіву – в ділянці особових (а не загальноінститутських, наприклад) фондів – повинен відігравати відділ рукописів. На сумлінні, так сказати б, ЛНБ АН залишається той гріх, що після смерті видатних львівських вчених їх особові архіви пропадають, потрапляють до рук т. зв. колекціонерів – і, таким чином, пропадають для національної науки.

Для відділів рукописів наукових бібліотек світу характерна наявність друкованих багатотомних вичерпних каталогів своїх фондів – у рукописному відділі ЛНБ АН навіть не думають приступати до підготовки друкованого каталогу фондів. Каталоги з окремих тем, присвячені окремим особам, подіям, навіть опрацьовані на відповідному науковому рівні, залишаються, по суті, каталогами-сурогатами – вони далекі до вичерпності, бо основна їх маса складена була в часах, коли існували різні обмеження. Не передбачається опрацювання путівника по рукописних фондах в цілому.

Підручна бібліотека відділу систематично не комплектується фаховою літературою, зокрема каталогами рукописів, архівних фондів радянських та закордонних бібліотек – зокрема тих, у яких зберігаються матеріали типу «україніки».

Відділ рукописів має дуже обмежений штат працівників (7 осіб), поповнення його фахівцями не передбачається. За договорами має можливість наймати не більше 2 – 2,5 осіб на рік.

Досі з невідомих причин не завершено повернення рукописних матеріалів з колишнього спецфонду, хоча рукописні матеріали необхідно було повернути в першу чергу. Те, що їх досі не повернено, викликає обґрунтовані підозріння, що вони насправді пропали (мені не вдалося, зокрема, виявити долю газетних вирізок з 1919 р. – близько 500 арк., та матеріалів львівського облплану 1941 р. – близько 1 000 арк., причому в останньому випадку взагалі не зрозуміло, як такі матеріали могли потрапити до спецфонду).

Відділ рукописів не має в своїй розпорядженні жодної сучасної техніки, навіть ксерокса для копіювання. Це доводить до неприпустимих випадків, коли унікальні рукописи виносять за межі відділу та взагалі бібліотеки до лабораторії на іншій вулиці (Лермонтова¹), де їх залишають – часто на тривалий час, бо лабораторія перевантажена – без нагляду працівників відділу рукописів та без гарантій їхнього збереження.

У відділі не проводиться – через обмаль персоналу – виявлення текстів, що згасають і вимагають термінового фото (чи іншого типу) копіювання. Немає жодних технічних пристосувань, які полегшували б використання рукописів. Як правило, читачам видають оригінали рукописів, хоча значна частина найцінніших рукописів повинна бути змікрофільмована на позитивну

¹ Тепер вул. Д. Дудаєва. (Прим. упоряд.)

плівку для видачі їх читачам саме у такому вигляді, щоб забезпечити довговічність збереження самих оригіналів.

У відділі немає комп'ютера, завантаження якого науковою інформацією про рукописні фонди значно полегшило б пошукову працю читачів.

Про кваліфіковану реставрацію пошкоджених рукописів можна лише мріяти, хоча відділ рукописів повинен мати власну, у межах свого відділу, ланку, яка займалася б реставрацією згідно з науковими методами.

До важливих, з точки зору наукової цінності, також дуже показових для обличчя бібліотеки структурних відділів бібліотеки повинен належати *кабінет картографії*. Не можна сказати, що цьому кабінетові, який володіє унікальними, з загальноукраїнської точки зору, фондами, приділяється надто багато уваги. Кабінет, що мав раніше статус сектора, навіть не вважають науковим (працівників кабінету не вважають науковцями, хоча опрацювання карт, складання наукового каталогу вимагає високої фахової кваліфікації).

Кабінет перебуває в непристосованому для зберігання карт приміщенні на піддашші, а переведення кабінету до нібито призначеного для нього нового приміщення на вул. Лисенка затягується – частина майбутнього приміщення вже передана під адміністрацію, нове приміщення не забезпечує фонди від доступу сторонніх осіб.

Сьогодні в кабінеті працює аж два (!) працівники, що розтягає наукове опрацювання фондів, складання путівника по фондах, підготовку друкованого каталогу карт і т. п. на принаймні два десятиріччя (якщо не більше).

Досі не завершено передачу карт (понад 2 тис. одиниць) з колишнього спецфонду. Немає можливості проводити систематичну реставрацію карт. Комп'ютеризація не передбачається.

Львівська наукова бібліотека АН УРСР здобула свого часу дуже сумну славу, намагаючись дощенту зруйнувати єдину в цілому світі за своїм значенням і повнотою фондів українознавчу бібліотеку Наукового товариства ім. Шевченка. На методах і засобах, якими здійснювалася ця руйницька акція, я мав уже можливість зупинитися в своїх статтях². Виникає питання, що сьогодні робить ЛНБ АН для того, щоб виправити злочин, заподіяний українській культурі. Треба шкодувати, дуже мало.

Значна частина книжок, вилучених свого часу з колишньої *бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка*, досі зберігається у колишньому спецфонді (адміністрація за будь-яку ціну намагається законсервувати цю зайву структурну одиницю) і не передається до відділення бібліотеки на вул. Радянській, 24. Навпаки, для того, щоб не допустити до відродження фондів

² Дашкевич Я. Доля і недоля нашої бібліотеки // Вісник НТШ. – Львів 1991. – № 1 (березень). – С. 2. Також: Культура і життя. – Київ, 1991. – 6 травня. – № 18. – С. 3.

Бібліотеки НТШ, яка свого часу здобула європейський ранг завдяки колекції українознавчої літератури та особистим бібліотекам багатьох діячів української культури, значну частину книжок, які виділяють з колишнього спецфонду, навмисне скеровують в інші сховища (наприклад, на вул. Лисенка), щоб остаточно розпорошити єдиний колись фонд. Необхідно вжити рішучих заходів, щоб цю акцію, яка дуже нагадує ганебні методи давнього і не давнього минулого, припинити. Для того, щоб відродити бібліотечний українознавчий центр, необхідно терміново переглянути т. зв. обмінний фонд (фонди концентрації), виділити з нього українські видання XIX – першої половини XX ст., а також чужомовну україніку за цей же період і скерувати (навіть подвійні примірники) до відділення бібліотеки на вул. Радянській. Терміновість цього завдання виникає також в зв'язку з тим, що в Україні розгортається опрацювання фундаментальної теми «Український книжковий репертуар 1798-1917 рр.», незвичайно важливої в культурологічному плані. Ця науково-бібліографічна праця має виконуватися на підставі оригінальних видань, значна частина яких була знищена або розкрадена саме у ЛНБ АН.

Коротко хочу вказати ще на деякі пекучі проблеми бібліотечної політики:

1. Генеральний каталог бібліотеки мусить охоплювати всі наявні у бібліотеці видання, також ті, що досі з невідомих причин зберігаються в колишньому спецфонді, – і цей генеральний каталог мусить бути, без будь-яких обмежень, доступний для всіх науковців – читачів бібліотеки; відповідною повною інформацією про абсолютно всі видання, які зберігаються в бібліотеці, необхідно доповнити також систематичний каталог.

2. Необхідно вжити рішучих заходів для комплектування бібліотеки літературою (книжками, журналами, газетами, листівками), що не потрапляє в офіційний книжковий чи передплатний обіг (зокрема через бібліотечний колектор), а є незвичайно важливою для вивчення періоду т. зв. перебудови. Для комплектування виданнями такого типу мусить бути спеціально визначений працівник, який розпоряджатиметься вільною готівкою – цю готівку, зокрема, можна отримати шляхом фінансової допомоги (якщо Академія наук не хоче фінансувати такого типу комплектування) від суспільно-політичних організацій Львова, можливо також від інших спонсорів, що більше від самої бібліотеки зацікавлені в збереженні наукового рівня збірок бібліотеки.

3. Провести інвентаризацію (в прошнурованих інвентарних книгах) книжок обмінного фонду (концентрацію) для того, щоб врешті-решт припинити викрадання книжок з фонду, спекулятивну торгівлю цими книжками на львівському (та позальвівському) букіністичному і чорному книжковому ринку. Тому, що обмін, який досі проводився на т. зв. бартерній підставі, викликав небезпідставні підозріння громадськості, що обмін здійснюється на шкоду інтересам української культури, в майбутньому подібні операції здійснювати

лише у виняткових випадках, після скрупульозної перевірки дублетності книжок – і лише за участю представників наукової громадськості.

4. Необхідно вжити невідкладні заходи для того, щоб не припинялося поступлення закордонної наукової періодики, як з країн колишньої соціалістичної співдружності, так і з країн Заходу. Загрозливе становище, яке склалося з валютою, ставить під знак запитання можливість втримання фондів бібліотеки на сучасному рівні, що одночасно означатиме блокування розвитку різних ділянок української науки. В цьому відношенні ЛБН АН повинна опиратися на підтримку Західного центру АН УРСР у Львові, Бібліотечної комісії АН УРСР, встановлювати безпосередні зв'язки з добродійними установами (неукраїнськими) Заходу та інституціями української діаспори.

5. В зв'язку з постійним тиском з боку польських шовіністичних кіл (організацій т. зв. кресов'яків), що вимагають повернення польської, нібито, культурної спадщини з колишнього Оссолінеума, необхідно опрацювати докладний і об'єктивний документ з викладенням історії досьогочасної передачі частини фондів Оссолінеума як подарунку Польській Республіці, подати характеристику переданих фондів, висвітлити питання про правовий статус Оссолінеума, що був загальною власністю всього населення Східної Галичини, отже, в першу чергу українського. Об'єктивно вивчити питання про наявність у фондах ЛНБ АН книжкових та інших фондів, цінних для польської культури, що могли б стати підставою для переговорів про обмін на рівноцінні матеріали, важливі для української культури, які сьогодні зберігаються в Польщі.

6. Шостий рік ведеться ремонт книгосховищ бібліотеки і немає жодної впевненості в тому, що в такому сповільненому (з невідомих причин) темпі робіт, який спостерігається вже шість років, вони не продовжуватимуться ще дальших шість. Тому, що в даний час недоступна також частина фондів іншої наукової бібліотеки Львова (Львівського державного університету), склалося становище, при якому в такому великому науковому центрі, яким є Львів, є сотні й тисячі потрібних книжок, які нібито є у Львові, але для науковців цілком недоступні. Може, й цю обставину адміністрації ЛНБ АН треба врахувати у своїй щоденній бібліотечній політиці?

Львів, 20 травня 1991 р.

Ярослав Дашкевич,
керівник Львівського відділення
Археографічної комісії Академії наук УРСР

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* До акту перевірки діяльності Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР. 20 травня 1991 р. // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. С1-4/2: Папка № 601 «Бібліотека НТШ». Машинопис, 10 арк.

Розділ IV
БІБЛІОЛОГІЧНІ ЖУРНАЛИ

«БІБЛІОЛОГІЧНІ ВІСТІ» – ІДЕЇ ТА ЛЮДИ

Про журнал «Бібліологічні вісті» – одне з найкращих українських наукових періодичних видань 20-х років, про єдиний досі український радянський книгознавчий журнал справді академічного рівня, про журнал, врешті, з яким міцно пов'язаний початок наукового вивчення життя і творчості Георгія Нарбута, ви не довідаєтеся ні слова в жодному з наших українських енциклопедичних видань. Про журнал, що виходив вісім років та, свого часу, був єдиним книгознавчим журналом в СРСР взагалі – і, зрештою, так і залишився досі недосяжним взірцем наукового періодичного видання в даній галузі, лише довідник «Київ» повідомляє, що його редакція була по вул. Пушкінській під номером 8 – і це вже все¹.

Правда, роль і значення журналу визначали колись по-різному і, можливо, якийсь забобонний страх перешкодив внести статтю про нього хоча б до УРЕ. Журнал, хоч мав (як і деякі інші наукові видання 20-х років) самвидавський і безцензурний початок, після перших двох машинописних номерів друкувався високим друком, літувався, як усі нормальні видання, на нього певний час офіційно оголошувалася передплата, довкола нього так само офіційно об'єдналося більше сотні не лише українських, але й російських, а також ряд іноземних книгознавців. Незважаючи й на те, що журнал був законним органом Українського науково-дослідного інституту книгознавства, про нього вже у 1931 р. (в році припинення видання журналу) почали писати таке:

«“Бібліологічні вісті” були органом буржуазного ідеалістичного книгознавства, [...] лише націоналістичне спрямування є основою журналу» (Михайло Золотарьов, Класова боротьба на книгознавчому фронті, «Життя і революція», 1931, № 10);

«“Бібліологічні вісті” вісім років “вірою й правдою” служили інтересам класово-ворожого буржуазно-націоналістичного книгознавства. [...] Це буржуазно-ідеалістичний агітпроп, притулок еміграції зовнішньої й внутрішньої,

¹ Вже після того, як ця доповідь була прочитана в Києві 23 квітня 1988 р., з'явилася невеличка стаття про журнал в: Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1988. – Т. 1. – С. 167 (автор Ф. К. Сарана).

розплідник буржуазного націоналізму, осередок поетів нарбутівської геральдики, ентузіастів усього, чого хочете, тільки не соціалістичного будівництва [...] просто український націоналістичний орган» (Кость Довгань, Класова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті, «Критика», 1931, № 7-8).

Виявилося, що «до складу співробітників цього органу прийнято фашистів» (Я. Каган, УНІК – притулок націонал-демократичних теорій в книгознавстві, «Пролетарська правда», 16 червня 1931 р.).

Всеукраїнська бібліографічна конференція влітку 1931 р. записала у своїх ухвалах: «За основні осередки [...] класово-ворожих сил на Україні виявили себе передусім Український науково-дослідний інститут книгознавства та його орган “Бібліологічні вісті”» (цитую за статтею: Яків Керекез, Проти єфремовщини в історії української книги. З приводу книжки Ю. Меженка «Українська книга часів Великої революції», «Життя і революція», 1932, № 11-12).

Писали ще й так: «“Бібліологічні вісті” – войовничий орган буржуазного книгознавства» (Н. Біркіна, Проти еkleктизму в питаннях читачівства, Київ, 1933);

«К участю в работе Института книговедения и его журнала “Бібліологічні вісті” приглашались [...] известные представители украинского национал-фашизма» (Яків Керекез, В борьбе за марксистско-ленинское книговедение. О работе УНИК’а, «Книжный фронт», 1933, № 12).

В 1934 р., на четвертий рік після ліквідації журналу, було зроблено дальші відкриття про його характер: «В боротьбі проти соціалістичного наступу об’єднуються за відрив України від СРСР на спільній платформі українські націоналісти з російськими великодержавниками та еміграцією. Класичний приклад єднання великодержавників й націоналістів ми мали в стінах Інституту книгознавства, де гостинний націонал-фашист Меженко організував цілий “інтернаціонал” реакційних книгознавців навколо органу УНІКу “Бібліологічні вісті”» (Сергій Якубовський, Проти націонал-фашистських настанов у бібліографічних працях, «Життя і революція», 1934, № 1).

На цьому я припиняю потік бруду, яким у 30-х роках обливали «Бібліологічні вісті» та його редактора, видатного українського книгознавця й літературного критика Юра Меженка.

Сталінська епоха минула і, здавалося б, для оцінки журналу, висвітлення його значення в українському книгознавстві можна було б знайти якісь об’єктивні тонації. Послухаємо, що писали про «Бібліологічні вісті» у 70–80-х роках.

Виявляється, «нужно отвleчься от полемического задора, характерного для многих критиков журнала конца 20-х – начала 30-х годов» (треба думати,

що процитоване мною вище обпльовування журналу Золотарьовим, Довганем, Каганом, Біркіною, Керекезом, Якубовським – це лише прояв «полемического задора», причому полеміки, на яку протилежна сторона не мала можливості відповісти ні слова). А взагалі: «Следует отметить, что журнал допускал ошибки, от которых ему так и не удалось избавиться. Излишний академизм, преобладание материалов, трактующих разные стороны развития книжной культуры в прошлом, и недостаточное внимание, а иногда и неверная оценка тенденций современного ее развития, все это имело место» (И. А. Вовченко, И. Я. Каганов, На заре украинского советского книговедения. Украинская книговедческая периодика 20-х годов. «Книга», сб. 23, Москва, 1972).

Останнє слово про «Бібліологічні вісті» було сказано в 1983 році: «В роботі журналу були серйозні хиби. Він нерідко стояв на об'єктивістських позиціях, виявляв іноді політичну невибагливість в оцінці праць буржуазних авторів, у подачі зарубіжної інформації, в підбірці деяких зарубіжних авторів. Це пояснюється тим, що в журналі працювали переважно представники колишньої старої ліберальної інтелігенції, більшість яких стали чесно служити радянській владі, але які не мали революційного гарту. Редакція журналу, багато її авторів не усвідомлювали чітко, що являють собою такі категорії, як комуністична партійність, класовість в оцінці суспільних явищ і подій, як марксистсько-ленінська методологія [...] І цілком природною була принципова партійна критика, якій було піддано журнал на початку 30-х років» (Михайло Гуменюк, Журнал «Бібліологічні вісті» 1923-1930. – В кн.: Книгознавство та бібліографія. Київ, 1983).

Не маю наміру полемізувати з авторами 70–80-х рр., але хочу звернути вашу увагу на ті рецепти, за якими, на думку цих авторів, треба будувати науковий журнал з книгознавства:

- по-перше, він не повинен бути академічним, тобто, іншими словами, не має бути науковим (навіщо ж провінції наукове видання!);
- по-друге, він не повинен займатися історією (навіщо ж провінції знати своє минуле!);
- по-третє, він не повинен займатися рецензуванням праць зарубіжних авторів, не повинен давати зарубіжної інформації, не повинен друкувати зарубіжних авторів (навіщо ж провінції поширювати свої горизонти при допомозі зарубіжної науки!).

До речі, в категорію т. зв. зарубіжних авторів автоматично потрапили всі ті українські вчені, які в 20-х рр. не проживали на території Радянської України, а так собі просто на західноукраїнських землях, наприклад пізніші академіки Михайло Возняк та Іван Крип'якевич, професори Іларіон Свенціцький та Євген Перфещький, а поруч з ними широко відомі в цей час теоретики

і практики книгознавства європейського масштабу – чеський вчений Владіслав Жівни, польські Стефан Вртель-Верчинський, Владислав Вислоцький.

Як анекдот звучить твердження, що в журналі працювали «представники колишньої старої ліберальної інтелігенції». Я проаналізував вік основної маси співробітників журналу – книгознавців з Радянської України. Їх вік становив (на момент виходу перших номерів журналу) переважно 28-32 роки. Пікантна, очевидно, думка про те, що ліберальні інтелігенти з перемогою радянської влади перетворилися в колишніх інтелігентів...

Неможливо в межах доповіді переказати зміст журналу, перелічити понад сотню співробітників. Варто, мабуть, однак сказати, що на його сторінках знаходимо імена кращих сил українського радянського книгознавства, історії, філології, мистецтвознавства. В журналі друкувалися Сергій Маслов, Олександр Дорошкевич, Микола Зеров, Володимир Перетц, Єремія Айзеншток, Сергій Єфремов, Дмитро Балика, Михайло Ясинський, Павло Клименко, Федір Петрунь, Віктор Романовський, Борис Зданевич, Павло Попов, Олексій Новицький, Андрій Ніковський, Данило Щербаківський, Федір Ернст, Микола Макаренко, Стефан Таранущенко, Павло Жолтовський. Не кажучи вже про ім'я постійно присутнього в журналі – не конче якраз своїми статтями, а більше загальним спрямуванням та безпосереднім керівництвом – Юра Меженка (треба сказати, що Юр Меженко, з притаманною йому скромністю, не експлуатував «свій» журнал, вміщуючи більшість своїх праць 20-х років на сторінках інших видань).

В журналі знайшли притулок видатні російські вчені-книгознавці Богдан Боднарський, Іван Бичков, Сократ Клепіков, Микола Русінов, Микола Рубакін, Олександр Фомін, Євген Шамурін, Михайло Куфаєв, мордовський дослідник Олександр Гераклітов. Справа в тому, що в Росії культурна революція на книгознавчому фронті почалася два-три роки раніше, як на Україні, – таким чином у 1928 р. «Бібліологічні вісті» перетворилися, що зараз признають усі, у єдиний в Радянському Союзі орган наукового книгознавства. Російські вчені, до речі, не протестували, коли в їхніх статтях слова «Малороссия», «малороссийский» виправляли на «Україна», «український».

Я повинен сказати, що цей прояв справжньої солідарності вчених України і Росії у важкий для науки час дуже зворушливий – і треба шкодувати, що про нього забули. Коли в 1972 р. над українською радянською наукою нависла чорна хмара суслівщини і маланчуківщини, що довела до припинення серйозних наукових досліджень у ряді ділянок гуманітарних наук, де це гальмо, зрештою, діє ще досі, в післясуслівсько-маланчуківський час – отже, в 1972 і наступних роках – сторінки єдиного всесоюзного російського щорічника (не журналу) «Книга» дуже нерado віддавали українським авторам.

В журналі публікувалися праці з книгознавства, включаючи історію книги, бібліографії, бібліотекознавства, бібліофільства, мистецтва книги, видавничої справи, музейництва. Ще кілька цифр: у 20 книгах журналу було вміщено 190 наукових статей і повідомлень, близько 70 рецензій (серед них рецензії на видання англійською, німецькою, італійською, французькою, польською мовами та на івриті), понад 470 хронікерських нотаток. В 1929-1930 рр. систематично публікувалися огляди закордонної – американської, англійської, французької, німецької книгознавчої періодики (що, до речі, страшенно дратувало і дратує декого ще й досі) – було прореферовано 60 випусків іноземних журналів. Завдяки насиченій хроніці, «Бібліологічні вісті» на сьогодні – справжня копальня відомостей про українське радянське книгознавство та суміжні ділянки наукового і культурного життя 20-х років. «Бібліологічні вісті» вийшли на арену європейської науки – рецензії на журнал та огляди його змісту друкувалися у Франції, Німеччині, Чехословаччині, Польщі.

* * *

Дозвольте мені на відступ, так сказати, особистого характеру.

У 1962 р. у мене визріла ідея написати хоча б коротку історію української книгознавчої періодики.

Я звернувся тоді до Юра Олексовича Меженка, творця «Бібліологічних вістей», з проханням написати про свій журнал. Юр Олексович був уже важко хворий і дуже дрижачою рукою написав сторінок чотири коротеньких спогадів. У 1969 р. Меженка не стало. Я підготував його спогади до друку та передав редакції журналу «Архіви України» (тоді, під редакцією Івана Бутича, це був справжній журнал). Публікація спогадів – через згадану вже маланчуківську реакцію, коли й редактора «Архівів України» усунули, – не була здійснена. На свій нарис української книгознавчої періодики я також не знайшов видавця.

Спогад Юра Меженка у мене зберігся – і я тепер його перечитаю.

* * *

Ю. О. Меженко

Спогади про журнал «Бібліологічні вісті»

Думка про видання книгознавчого журналу зародилася ще в 1922 р. в Києві, в гуртку співробітників Головної книжної палати, але, в зв'язку з організацією в Харкові Української книжкової палати і перетворенням Головної книжної палати разом з Українським бібліографічним інститутом в суто науковий заклад – Український науковий інститут книгознавства (в жовтні 1922 р.), вона не була реалізована.

Реорганізаційний період закінчився в середині 1923 р. і тоді можна було братися до видання журналу. Коштів на видання журналу в бюджеті Українського наукового інституту книгознавства не було, і тому гурток, що складався з співробітників Інституту М. М. Іванченка, В. А. Ігнатієнка, Ю. О. Меженка, Я. І. Стешенка та ще кількох осіб не співробітників – Д. Лисиченка, В. В. Міяковського, М. І. Ясинського та ще декого (не пригадаю), вирішив почати випускати «Бібліологічні вісті» друкованими на машинці.

В серпні 1923 р. вийшов № 1 журналу. Спочатку було надруковано п'ять примірників, але ще до виходу другого номера було додруковано ще п'ять примірників. Пізніше додруковувалися далші примірники ще декілька разів, окремими книголюбам, так що тепер встановити справжній тираж № 1 не можна.

У вересні того ж року вийшов № 2 тиражем 30 примірників, теж машинописних. Я не маю відомостей про додрукування.

Журнал виходив нерегулярно. Фінансово він не був забезпечений і через це передплати не мав. «Бібліологічні вісті» розходилися через книгарні. Передплату було оголошено лише на 1930 р.

Авторського гонорару журнал не платив, бо не було коштів. Незважаючи на це, російські книгознавці охоче давали свої твори для публікації. «Бібліологічні вісті» своїм змістом були всесоюзним органом.

Особливу увагу редакція звертала на відділ «Хроніки». Перший час її склали М. М. Іванченко та Я. І. Стешенко, а потім С. І. Кондра та Т. П. Алексєєв.

Розходилося приблизно 70 % тиражу одразу по виході окремих номерів у світ і 20 % тиражу роздрібно. 10 % тиражу залишалось нерозпроданими. Німецька книготоргова фірма Гірземана купувала по десять примірників кожної книжки. 15-20 примірників йшло за кордон в порядку обміну.

Чому припинилося видання «Бібліологічних вістей»? Ніяких особливих гріхів не було, ніякого спеціального наказу теж не було. Закінчився 1930 рік, Державне видавництво України не поновило договору на видання, мотивуючи це (звичайно, не на письмі, а на словах) тим, що видання «нерентабельне» – а Наркомос не дав грошей.

Щоправда, влітку 1931 р. київський філіал І[нституту] М[аркса] – Е[нгельса] – Л[еніна] організував дискусію про ідеологічне становище у книгознавстві. Обговорюватися мала робота УНІКу та Всенародної бібліотеки України. Прийшло чимало співробітників. Після вступного слова Нирчука, представника Інституту Маркса – Енгельса – Леніна (дуже милої людини, мого особистого приятеля), виступив Пастернак, директор Всенародної бібліотеки України, з «самокритикою» і, з властивою йому безпринциповістю, всю роботу Всенародної бібліотеки України визнавав за хибну, помилкову,

мало не шкідливу. Після його виступу була перерва, а після перерви мав виступити я, як представник УНІКу. Нирчук під час перерви спитав мене: «Скільки тобі часу дати на виступ?» «А ніскільки, – відповів я, – за мене все сказав Пастернак, а я піду їсти морозиво». Я пішов, а Нирчук мені сказав, що таким зухвальством я сам собі шкоду роблю.

Звичайно, все було наперед вирішено: це всім було ясно і мій виступ нічого змінити не міг. Згодом було репресовано і Пастернака, і Нирчука.

Розповів я цей епізод не тому, що він був причиною припинення «Бібліологічних вістей», а для того, щоб показати обставини, в яких проходила діяльність Інституту.

Ви, дорогий Ярославе Романовичу, людина вельми досвідчена й самі добре знаєте, що та як можна використати для Вашої статті. Якісну оцінку журналу мені давати самому не випадає, бо тут я не зможу бути об'єктивним.

Що писалося і говорилося про УНІК, «Бібліологічні вісті» та про мене особисто – Ви знаєте.

Це був час погромів та самопогромів, які тоді мали назву самокритики. Спробувати їм опиратися – це тільки загострило б стосунки й призвело б до ще гірших наслідків.

Врятувати «Бібліологічні вісті» було неможливо. Так само й УНІК. Нове керівництво УНІКу не спроможне було нічого зробити, крім критикування своїх попередників, і навіть не намагалося відновити журнал.

В цих спогадах я вийшов за межі поставленого Вами питання: сподіваюся, що це не зовсім зайве. Залишається назвати кілька найактивніших погромників: Довгань, Керекез, Біркіна, Фольман, Вайсблят, Завальний.

Київ, серпень 1962 р.

* * *

Це вже все, що розповів Меженко.

Заголовок моєї сьогоднішньої доповіді звучить: «Журнал “Бібліологічні вісті” (1923-1930) – ідеї та люди». Люди.

Ось пригорща відомостей про тих людей, яких згадує Юр Меженко у своїх спогадах. Спершу про тих, що творили і будували журнал:

Микола Іванченко – загинув у 1941 р. в Чернігові від німецької бомби;

Ярослав Стешенко – помер після 1939 р. на Колимі;

Варфоломій Ігнатієнко – відомий бібліограф та історик преси, «офіційно» помер в ув'язненні у 1943 р.;

Дмитро Лисиченко – колишній працівник друкарні «Книгоспілки», доля невідома;

Михайло Ясинський – бібліограф, потім електромонтер будинкоуправління, помер у Києві власною смертю у 1967 р.;

Сергій Кондра – зник у завірюсі Великого терору і помер серед невідомих обставин;

Теофан Алексєєв – у післявоєнні роки появився в Баку, там помер у 70-х рр.

А це чорний список тих, що руйнували «Бібліологічні вісті» та українську книгознавчу науку:

Кость Довгань – аспірант Меженка, літературознавець, у Харкові став членом редколегії журналу «За марксистську критику», пізніше, до 1937 р. був секретарем Бібліотеки Академії наук в Києві. Арештований, зник без сліду;

Яків Керекез – займав такі собі середні посади в Наркомосвіти УРСР, після війни завідував науково-методичним відділом бібліотекознавства і бібліографії при Республіканській бібліотеці ім. КПРС. Помер у Києві у власному ліжку в 60-х рр.;

Н. Біркіна – учениця Балики і Меженка, жила в Києві після війни;

І. Фольман – завідував однією з київських книгарень, доля його невідома.

Що сталося з Вайсблятом – вияснити не вдалося. Завальний пропав у роки терору.

* * *

Збереглося спільне фото українських письменників та композиторів з 1923 р., року, коли почали виходити «Бібліологічні вісті». Фото було вміщено у грудні 1923 р. в журналі «Нова громада» (вирізок з цього фото було републіковано в «Літературній Україні» 21 березня 1988 р.). На цьому знімку є Блакитний, Пилипенко, Тичина, Зеров, Драй-Хмара, Косинка, Сосюра, Осьмачка, Івченко, Коряк, Якубський, Наталія Романович, Могилянський, Козицький, Вериківський та ін. У першому ряду сидить Меженко – праворуч від нього Рильський, зліва – Хвильовий, позаду стоїть Могилянський. Ми не знаємо, чи, фотографуючись, місця займали випадково, чи продумано, але мені здається, що місце, яке зайняв на фото Юр Меженко, – серед велетнів української літератури і критики – докладно відбиває роль цієї небуденної людини в мистецькому і громадському житті України 20-х років. А світлу ідею українського культурного і наукового відродження засновник «Бібліологічних вістей» зумів пронести через усі нелегкі вісім років видання журналу.

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Євшан-зілля: [Самвидавний журнал]. – Львів, 1989. – Ч. 5. – С. 1-13. Інші публ.: *Дашкевич Я.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Книжник. – Київ, 1992. – № 1. – С. 23-25; *Його ж.* «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди: [Передмова] // Бібліологічні вісті: Наук. журн. 1923. Кн. 1/4. – Перевид. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1999. – С. 5-11.

«КНИГАРЬ» – ЖУРНАЛ ЕПОХИ РЕВОЛЮЦІЙ І КОНТРРЕВОЛЮЦІЙ

В американського письменника Рея Бредбері є роман «451° за Фаренгейтом». У високоцивілізованому місті діє пожежна команда, завдання якої полягає в тому, щоб вишукувати будь-які заховані книжки, спалювати їх вогнеметами, знищуючи одночасно їх власників та взагалі людську думку. Її заміняють радіомовлення і телебачення, які без упину розважають громадян і постійно повторюють: все добре, все прекрасно, а буде ще краще. Всі ж злочинці, які посягають на спокій громадян, вже знищені або в найближчому часі будуть знищені...

Цей роман кваліфікували як фантастичний. Вірю, що читачі в Америці чи в Західній Європі сприймали твір Бредбері (451° за Фаренгейтом – це температура, при якій горить папір) як страховинний сон. Для України це не фантастика: брандмейстери з вогнеметами діяли тут десятиріччями, перетворивши українську книжкову культуру в попелища. Один шанований ленінградський академік, Д. Лихачов, кілька років тому почав посилено популяризувати бездумну булгаковську формулу «рукописи не горять». Цією формулою істерично захльостуються деякі літератори вже третій чи четвертий рік: всі розчулені й зворушені. Що ж, може, в Росії рукописи і книги не горіли (в чому я все ж таки глибоко сумніваюся), на Україні вони горіли, а з попелу можна будувати гори.

Традиції давні. Під час російської окупації Східної Галичини та Буковини 1914-1916 рр. одне з головних завдань охоранки полягало в тому, щоб нищити українські читальні і бібліотеки по селах. Під час т. зв. громадянської війни во ім'я, нібито, класової боротьби палили поміщицькі – та й інтелігентські – книгозбірні, бо такі книжки новому світові не потрібні. Видатний український історик В. Липинський присвятив свою книжку «Україна на переломі 1657-1659» (Відень, 1920) «пам'яті дорогого друга з Русалівки на Уманщині Левка Зануди, убитого руйніниками України навесні 1918 року», що «весь час війни беріг у мою відсутність мою хату та в ній оту мою бібліотеку і який за те, що хотів зберегти їх і під час російської революції, був убитий злими і темними людьми». Як писав Б. Антоненко-Давидович, по селах та в містечках під час народження нового життя «з книгами було далеко гірше. Їх безсистемно кидали на підлогу одної з порожніх кімнат народного

дому, і тут, на заплъованих дошках, безліч назв з різних полів знань, науки й мистецтва находили собі довгий спочинок. Вони грубими покладами розлізалися завширшки й завдовжки всієї кімнати, нижні шари вкривались тлінним порохом, а над ними росли вгору нові й нові». Новоявлений комуніст Гарасименко, русифікатор, конфіскував у читальні брошуру відомого природознавця Шарлемана «Охороняйте рідну природу», кажучи: «Що це за “рідна” природа? Природа скрізь інтернаціональна. Це самостійницька книжка. Її “ніззя” пускати» (повість «Смерть», Київ, 1928). Залюбки нищили тоді українські підручники до народних шкіл, хоча з класовою боротьбою це не мало нічого спільного. У 1930 р., під час чисток бібліотек Артемівської округи, 75 % знищених книжок було українських. Ненависть до українського друкованого слова передавалася різними каналами відповідним прислужникам за межами України – після 1933 р. українські книжки радянських авторів були «знищені й усунені з життя (не тільки в СРСР, а й з публічних бібліотек столиць Заходу) так ґрунтовно, що розшукувати їх тепер так само трудно, як розкопувати пам'ятки в Помпеї» (Ю. Лавриненко. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933. Париж, 1959. С. 9-10).

1933 р., під час постишевської ліквідації наукових установ на Україні – під приводом боротьби з школою М. Грушевського – цитую: «знахабнілий ворог дійшов навіть того, що пішов на крадіжки архівів і книжок з історичних установ Всеукраїнської Академії наук. Спійманих на гарячому, зграю шкідників, Шамрая, Карачківського, Гладківського і Щітківського з ВУАН звільнено, як класових ворогів пролетаріату» (І. Кравченко. Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії // Записки Історично-археографічного інституту. Київ, 1934. № 1. С. 54). Горіли архіви, книжки і класові вороги, що намагалися рятувати ці архіви і книжки. Варфоломій Ігнатієнко, український кооператор, потім бібліограф, належав до того невеликого гуртка людей, що опікувалися І. Нечуєм-Левицьким до самої його смерті. У В. Ігнатієнка зберігалися останні реліквії письменникові – його листи, рукописи. Після арешту В. Ігнатієнка все це винесли на подвір'я і спалили. У 1941 р., коли німецька армія наступала на Київ, одним з найважливіших завдань Бібліотеки Академії наук стало спалити спецфонд – його палили в грубках, лише газети не встигли, бо й формат був надто великий, та й лежали вони за дверима. У 1946 р., коли ліквідували вірменське архиєпископство у Львові, бібліотеку викидали через вікна. Єпископ Російської православної церкви, що зайняв львівський престол після графа А. Шептицького та арештованого пізнішого кардинала Й. Сліпого, віддав архів А. Шептицького на паперову фабрику – відтіля до Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові забрали вже пошматовані рештки. І це був «культурний» єпископ, до війни співробітник Бібліотеки Академії наук

у Києві, Оксіюк. Для того, щоб нищити книжки зі складів Наукового товариства імені Шевченка у Львові, на подвір'я привезли у 1947 р. спеціальні верстати: різали «Записки НТШ», «Етнографічний збірник», «Жерела до історії України-Руси» – книжку повздовж, раз, в ширину, два. Бібліотеку і рукописи моїх батьків та мої викинули через вікна на вулицю, на сніг (це було взимку з 1949 на 1950 рік), брали хто хотів – добре, що брали. Брандмейстер Погружальський палив теперішню київську Центральну наукову бібліотеку АН УРСР, починаючи від колекції «Україніки». Потім палили стародруки цієї ж бібліотеки у Видубицькому монастирі. Згідно з статутом спецфондів, кожний дублет неблагонадійної книжки підлягав знищенню. Вже після смерті Л. Брежнєва з спецфонду Львівської наукової бібліотеки Академії наук УРСР книжки вантажили машинами і возили на паперову фабрику. Статут, зрештою, діяв ще донедавна. А скільки палили самі власники, думаючи, що це спасе їх від брандмейстерів.

Ненавиджу т. зв. колекціонерів з рожевими щічками і радісними захопленими очима, що хизуються своїми бібліографічними рідкостями та унікальними, часто з видряпаною печаткою публічної бібліотеки. Ці уніками, мабуть, треба поливати сльозами – та й репродукувати хоча б десятками примірників знову бодай для наукових бібліотек. Та бібліотеки України ними не цікавляться – вони українську книгу минулих десятиріч не комплектують. А колекціонери бережуть від конкурентів: так ми і повного Свідзінського не отримали до рук, бо один любитель культури береже унікальну збірку віршів поета тільки для себе. З унікалів, раритетів і бібліографічних рідкостей українську культуру не збудуємо.

Журнал «Книгарь». Повний його комплект з 31 номера належить до майже унікалів. У публічних бібліотеках України його чотири або п'ять примірників, ще з три-чотири – у приватних книгозбірнях. Журнал, що відіграв неабияку роль у становленні нової української літературної критики, був близько витоків нового українського літературознавства, міцно пов'язаний з Нарбутівським гуртком, з ефемерною літературно-мистецькою «дев'яткою», до якої вже починають приєднувати дванадцять прізвищ, журнал, біля якого почали об'єднуватися майбутні неокласики, поети і літературознавці, десятиріччями був під семи замками. На нього було накладено бюрократично-апаратне табу. Чому – ясно. «Прикриваючись зовнішнім об'єктивізмом і оголошуючи своїм основним завданням бути “спокійним і безпристрасним літописом нашої літератури”, редакція журналу, по суті, стояла на позиціях буржуазного націоналізму, що особливо яскраво проявилось в оцінках нової літератури» (И. А. Вовченко, И. Я. Каганов. На заре украинского советского книговедения // Книга. Москва, 1972. Сб. 23. С. 143). Журнал, що виник у Києві часів Центральної ради, перетривав вісім різних властей. Від початку

до кінця він стояв на точці зору незалежного розвитку української культури – чому він мав стояти на точці зору залежного розвитку? Та й чи можлива справжня національна культура з залежним розвитком? Чи якась сфальшована субкультура могла б у ті роки – 1917-1920 рр. – відбивати справжнє обличчя нації, що налічувала вже понад 30 мільйонів людей?

Отже – «Книгарь». Скромний, друкований на препоганому газетному папері воєнного часу, почав виходити в Києві 25 серпня 1917 р. як своєрідний інформаційний бюлетень, що мав відбивати бурхливий розвиток українського друкованого слова, яке, немов всеохоплюючий вибух, поширилося по донедавна поневоленій країні. Де тільки не друкувалися тоді українські книжки і газети! Ось пригорща назв місцевостей за 1917-1918 рр. – подаю їх так безладно, як хаотично подавав відомості «Книгарь»: Катеринодар, Полтава, Катеринослав, Лубни, Одеса, Миргород, Новоросійськ, Гадяч, Золотоноша, Бердянськ, Омськ, Сімферополь, Харків, Проскурів, Феодосія, Владивосток, Радомишль, Прилуки, Чернігів, Ромни, Канів, Умань, Могилів-Подільський, Ставрополь, Остер, Бердичів, Липовець, Сквиря, Широке (на Херсонщині), Тифліс, Трапезунд, Козятин, Троїцьк (це Оренбурзький край), Черкаси, Кременчук, Житомир, Біла на Підляшші, Валки (Харківщина), Вовча (Харківщина), Біла Церква, Олександрівськ, Охтирка, Гельсінґфорс, Переяслав, Ольгопіль (на Поділлі), Верхньодніпровськ, Хорол, Берестя, Звенигородка, Єлисавет, Лохвиця і т. д. 1 232 книжки, видані у різних усядах, зареєстрував журнал за неповні три роки існування, на 1 173 (тобто на 95 %!) з них було вміщено короткі рецензії. А це лише частка тої української друкованої продукції, яка насправді побачила тоді світ, але через умови революції та контрреволюції не могла дійти до Києва. (Що з цих видань збереглося досі – питання без відповіді). 31 номер журналу – це понад 2 000 шпальт переважно дрібного і максимально ушільненого друку.

Журнал мав просту структуру: одна-дві більші статті, рецензії, поділені на 15 розділів, наприклад: історія, публіцистика, економіка, педагогіка і школа, красне письменство (один київський доктор історичних наук не так давно допитувався, чи красне письменство – це не червона, тобто більшовицька, література), інформаційні видання, медицина, мистецтво, поезія, театр, музика, релігія та церква. Крім цього, рубрики: «Літературне життя», «Листування редакції», «Списки періодичних видань і книжок», «Видавничя хроніка». Справжня копальня відомостей про українське культурне життя дуже важких, але й насичених років.

Думка випускати журнал виникла у видавничому товаристві «Час». Це було одне з найбільших і найактивніших київських видавництв 1908-1914, 1917-1920 рр., засноване заходами лікарів-українців, що мешкали в Києві. Та й перші збори засновників відбулися в лікарні на Тарасівській, 9: Осип

Юркевич, Михайло Орловський, Модест Левицький, Лук'янов – усе лікарі, Василь Королів, Віктор Петрушевський – ветеринарні лікарі, потім приєдналися юристи, письменники. Разом – близько 250 членів. Друкувало видавництво серії дрібних публікацій, окремі твори класиків і переклади, підручники, книжки для дітей. В одному закордонному довіднику (канадській «Encyclopedia of Ukraine») я знайшов, що видавництво мало понад 1 мільйон карбованців капіталу – очевидно, так написав хтось, хто тепер мріє про мільйони. У 1911 р. основний капітал становив лише 11 тисяч карбованців, та й раділи цими грішми, вважаючи їх великими. Мільйони – це були лише тиражі листівок з малюнками Ждахи, які друкувалися за кордоном.

Навіть у 1917 р., в часах автономії, починати нове українське періодичне видання було не просто. Ось як зустріли російські демократи початок видання київської «Робітничої газети» (це не теперішня газета під такою ж назвою, тамта друкувалася лише по-українському, хоча й виходила щоденно), центрального органу Української соціал-демократичної робітничої партії. Петроградський журнальчик «Барабан», що мав претензії займатися сатирою, писав: «Так как российскому правительству не гоже отругиваться на этот наглый собачий лай, то попытаемся сделать это за него мы: “Чтоб вам, (украинцам) руки свело за такие писания, собачьи дети! Чтоб вы за обедом галушкой поперхнулись! Вот уже истина: дай хаму свободу, так он, как некто в щетине, и ноги на стол положит”» (цитую за: Книгарь. 1917. № 3. С. 141).

Але «Книгарь» виходив, виходив, незважаючи ні на що – ні на зміни прапорів над Києвом, ні на чимраз відчутніший брак паперу, ні на подорожчання друку. Без сумніву, це, в першу чергу, було заслугою його редакторів – їх було двоє: майже невідомий у нас тепер Василь Королів-Старий і відомий, але не у функції редактора, Микола Зеров.

Отже, редактори. Василь Королів, київський ветеринарний лікар, був, як вже згадувалося, співзасновником видавництва «Час». Публіцист, журналіст, співробітник київської газети «Рада». Видавав «Книгаря» за негусті гроші видавництва «Час», бо субсидій від гетьманського уряду, наприклад, яких для нього хотів добитися В. Вернадський (про це він згадує у своєму щоденнику, див.: Україна. 1988. № 47. С. 14; помилково надруковано «Ковальов»), Королів явно не отримав. Був талановитим письменником – його романом про кругосвітню подорож «Чмелик» (видання 1923 р.) я захоплювався в дитинстві. Писав ще оповідання та п'єси для дітей, перекладав з чеської мови на українську. В Чехословаччині, у Празі, він з'явився 1919 р., спершу як член української дипломатичної місії, потім жив там як доцент Української господарської академії в Подебрадах, для якої написав кілька підручників та монографій: «Повстання органічного життя на землі (еволюційні

теорії» (1923), «Записки по фізіології господарських тварин в двох частинах» (1925), «Конспект по загальній зоології (органологія)» (1926). Він залишив після себе спогади – «Згадки про мою смерть», «З моїх споминів» («Краківські вісті», 1942), надруковані вже після його смерті, треба думати, дуже цікаві, але я не зумів до них добратися. Тепер ім'я В. Короліва поволі починає повертатися до українського, спершу дитячого читача, маю на увазі збірку казок «Нечиста сила» (Київ, 1990). Дружиною Короліва була відома українська письменниця Наталена Королева, з давнього старшинського роду Дуніних-Борковських, яку українське радянське літературознавство «відкрило» у 60-х, забуло в 70-х, а тепер знову думає відкривати. Василь Королів видав 18 номерів «Книгаря», а перед від'їздом передав редакцію Миколі Зерову, під редакцією якого вийшло дальших 13 номерів.

Зерова знаємо ми всі. Але знаємо його переважно якимсь таким, немов вихолощеним з повнокровного життя, закоханим у античний світ, його естетику, як постать, нібито відірвану від реального світу. Цей стереотип – мимоволі складається враження – був вигідним для літературознавців, особливо тоді, коли М. Зерова треба було виклинати. Для них М. Зеров – видавець і редактор – губився десь між одами і елегіями. Ну, про М. Зерова як про редактора «Книгаря» згадували, але його літературознавчі й публіцистичні твори, твори критика і рецензента Олександра Олеся, Миколи Вороного, Кліма Поліщука, Дмитра Загула, Наталії Романович-Ткаченко, Григорія Чупринки, Андрія Головка (це Зеров писав про нього: «авторові друкуватися ще рано – треба учитися», див.: Книгарь. 1919. № 12. С. 1421), Володимира Самійленка, Олексі Слісаренка, Валеріана Тарноградського згадують, цитують і використовують рідко. М. Зеров редагував «Книгаря» у дуже складний час – від березня 1919 до березня 1920 р. і, мабуть, ми вже ніколи не знатимемо докладно, якими стежками йому довелося блукати по кабінетах цензорів цілком протилежного напрямку. В. Королів помер на еміграції в не дуже спокійних обставинах (після допиту в гестапо), але все ж таки у своїй хаті, в чеському місті Мельніку, на 63-му році життя. Ми знаємо дату його смерті і де його могила. Для М. Зерова ми знаємо лише офіційну фальшиву дату смерті – йому йшов нібито 51-й рік життя, а де його могила, не скаже ніколи ніхто. Не скаже ніхто, бо з затопленої в Білому морі баржі, на якій, мабуть, загинув М. Зеров у 1937 р. (отже, йшов йому насправді 47-48 рік), ніхто на дні моря могили не зробив. У таборі в Інті у 1949 р. було празьке видання «Кобзаря» 1876 року (том 2) з написом «Власність М. Зерова» – це був чи не останній моторошний слід в'язня (П. Василевський. «Вигадувати був би великий гріх...». Київ, 1990. № 1. С. 173).

Редакція «Книгаря» на Володимирській, 42, напроти Золотих воріт, була, очевидно, також тим місцем, де до М. Зерова заходив його знайомий

ще з університетських років Віктор Петров, зрештою, автор журналу (В. Петров надрукував у останньому номері «Книгаря» огляд літератури про Сквороду (див.: Книгарь. 1920. № 29-31. С. 13-24); за це заробив від неокласиків іронічне прізвисько «Скворода». Сквородою В. Петров явно не став). Українському суспільству щастило на Петрових: першим був той студент від Кирило-Мефодіївського братства, пізніше поліцейський шпик, що топив сумління (очевидно, він таки його ще мав) у горілці та помер від білої гарячки; другим був шанований етнограф і археолог, доктор історичних наук, мабуть, єдина в світі людина, що отримала радянський орден за те, що перебувала в лавах української націоналістичної еміграції, видала там книжку «Українські культурні діячі 1920-1940 – жертви большевицького терору», 1959). Цей Петров не потонув у горілці. Віктора Петрова завжди тягнуло на брудні сюжети в житті й літературі (не дуже розумію, чому наші журнали час від часу передрукуюють ганебні памфлети В. Петрова, наприклад, на М. Костомарова, якому, одному з найвидатніших істориків України і Росії у ХІХ ст., опецькуватий В. Петров задрив ціле життя). Мене колись намагалися переконати, що доктор Петров (він же письменник В. Домонтович, якого тритомник видав недавно на Заході його приятель Ю. Шевельов) – український доктор Зорге. Думаю, що Зорге назавжди збережеться у людській пам'яті як покинутий на поталу борець з коричневою чумою, а Петров у історії української культури – як єдиний, що уникнув арешту, член розгромленої при його допомозі Етнографічної комісії ВУАН і як претендент до неокласиків – він подав заявку заднім числом, уже на еміграції – до тої літературної групи, до винищення якої (та не лише її: «Петров усіх нас видав», – сказав незадовго до смерті Б. Антоненко-Давидович Нілі Підпалій) приклав свої пухкенькі дрібненькі ручки. Та найціннішою вершиною зеровських сюжетів у В. Петрова, крім тих, захованих за семи печатками, є примітки Віктора Платоновича до «Вибраного» М. Зерова, до книжки людини, яку він зрадив і в особистому, і в громадському житті.

Наше суспільство поволі починає звикати до думки про те, ким насправді був Петров. Про агентурну його діяльність не так давно говорив М. Жулинський (див.: «Культура і життя», 9 вересня 1990 р.). У мене, правда, 29 серпня 1990 р. була сутичка на І Конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві, на секції «Проблеми української історіографії та історіософії, археології», з С. Гороховським, беззастережним апологетом вченого В. П. Петрова.

Автори. Не буде перебільшенням сказати, що на сторінках «Книгаря» зустрілися найблискупчіші на цей час імена українських вчених та публіцистів. Обсяг не дає можливості докладніше зупинитися на їх писаннях, і я змушений обмежитися переліком прізвиськ: літературні критики і літературознавці: С. Єфремов, І. Свенціцький, А. Ніковський, П. Зайцев, П. Богацький,

С. Паночіні, П. Филипович, В. Бойко, М. Плевако, М. Могилянський, Ю. Меженко, Є. Айзеншток; письменники: О. Олесь, Микола Садовський, М. Івчепко, С. Черкасенко, Л. Старицька-Черняхівська; фольклорист А. Лобода; історики: Д. Дорошенко, О. Левицький, В. Данилевич, А. Яковлєв, В. Модзалевський, М. Сагарда, В. Міяковський, П. Стебницький, В. Романовський, О. Гермайзе, К. Лоський, О. Мацюк; мовознавці: Є. Тимченко, В. Ганцов, О. Синявський; економісти: В. Порш, Віктор Садовський; мистецтвознавці: К. Широцький, М. Жук, М. Бурачек, Ф. Ернст; музикознавці: О. Кошиць, Л. Ревуцький; педагог С. Русова; бібліотекознавці: С. Кондра, Ю. Ковалевський.

На сторінках «Книгаря» зустрілися два покоління: вже зрілих дослідників і тих, що починали пробувати своє перо. А під оком М. Зерова це перо мусило бути добре загостре і справедливе. (У наш час виникають різні здійсними й нездійсними проекти перевидань кращих досягнень української літератури і науки минулих часів. Якщо б вдалося реалізувати фототипічне перевидання повного комплексу «Книгаря» (пожовклий папір якого розкладається на очах, а друкарська фарба остаточно вицвітає!) разом з науковим апаратом (в першу чергу – з покажчиком прізвищ, розкриттям псевдонімів, покажчиком географічних назв), то таке видання стало б підручним фундаментом для шанувальників і дослідників української культури періоду революції і контрреволюції 1917-1920 рр.).

Нарбут і Нарбутівський гурток. Нарбут і нарбутівці були постійно присутні на сторінках «Книгаря». На віньєтку, яку Г. Нарбут зробив для останнього номера «Книгаря» (на ній є дата 20 січня 1920 р.), треба, очевидно, дивитися як на вислів глибокої шани до заслуженого (йшов уже формально четвертий рік видання) журналу. В. Модзалевський опублікував п'ять рецензій на праці з історії, економіки, мистецтвознавства, а також нарис «З історії книги на Україні» (Книгарь. 1917. № 5. С. 235-238). Признаюся, я особливо уважно перечитав заново статті Модзалевського та інших авторів цього кола (до згаданої вище нарбутівської «дев'ятки» входили ще, наприклад, М. Бурачек, Ф. Ернст, що друкувалися в «Книгарі»), намагаючись знайти в них те, що висловлювали про Нарбутівський гурток та його діяльність у 1930-х рр. Ось що писав про нього один смертельно переляканий історик О. Оглоблин у 1934 р.: «У Нарбутівському гуртку у Києві в 1918-1920 рр., безперечно, керівна роль належала В. Л. Модзалевському. Тут, у затишному куточку старого Києва, “за брамою св. Софії”, отаборився невеликий гурток людей рафінованої культури й неабиякого мистецького хисту, але людей, що їх найміцніше злютувала жорстока лють до Жовтневої революції, до робіничо-селянської України. Здебільшого вони щільно зв'язані були з минулим – чи то своїми маєтками і капіталами – хай навіть і невисокими, чи то своїм впливовим і зручним містечком у поміщицько-буржуазній науці, літе-

ратурі, мистецтві – най навіть і не завсіди першорядним. Дехто з них лише мостився в буржуазних гніздечках, лише по камінчику будував свою хатинку, щоб згодом – чи то з маєтку свого, чи то з професорської кафедри, чи з редакції буржуазного органу – брати участь у керуванні суспільним життям, знімаючи з нього вершки “культури” й комфорту, граючись в невинну дитячу гру – лібералізм, але цупко тримаючись свого гвинтика в тому пресі, що витискував останні сили з робітника й селянина. Революцію 1917 року вони чекали зверху й для поміщицько-буржуазної верхівки, молили саме цього, “ан не вымолили”. Жовтневу революцію вони зустріли вороже. Вони ладні були пристати до Керенського й есерівщини, вони визнавали, що, зрештою, “украинский язык не беда”, а дехто з них широ, з націоналістичним завзяттям і захопленням, вчився української мови (як бачимо, вчитися української мови – це в 1933 р. вже націоналізм! – *Я. Д.*), славив Центральну Раду, писав історію роду “ясновельможного пана гетьмана” (В. Модзалевський), малював проекти державного герба Української держави й Української народної республіки, рисунки грошей і марок (Г. Нарбут), вітав “пана отамана” Петлюру. Вони бенкетували прилюдно й інтимно; в напівфантастичній епопеї Лупи Грабуздова шукали собі не лише дотепних розваг і жартів, але й виявлення певної політичної сатири. Там вони “одводили душу” від тої гострої й бурхливої класової боротьби, що точилася на всьому просторі колишньої Російської імперії, надто ж на Україні, але вони раз у раз виступали в пресі тогочасній, в літературі, науці, мистецтві, прилюдних лекціях і доповідях проти “варварів-більшовиків”, не вагалися й зброю до рук брати, а коли перемога робітників і селян знов підносила червоний прапор над старим Києвом, вони, як “незамінні спеці”, шукали тепленьких посад і ситеньких пайків, а в темній містиці “Братства коло брами св. Софії” ідеологічно і організаційно готували контрреволюцію й інтервенцію й готувалися до неї» (О. П. Оглоблин. Буржуазна історична школа Довнар-Запольського // *Записки Історично-археографічного інституту. Київ, 1934. № 1. С. 207-208*).

Вибачте за таку довгу цитату, але вона, в значній мірі, пояснює й те, на які манівці скотилася оцінка Нарбутівського гуртка і пов’язаного з ним «Книгаря» на початку 30-х рр. – і чому відгомін такої оцінки докотився аж до 70–80-х рр.

Київ, 1918-1920 рр.

Прошу вас вдуматися у таку хронологію: 1918 р., 8 лютого – 1 березня: Київ у руках Червоної гвардії, яка вибила з столиці Центральну раду;

1918 р., 1 березня – 29 квітня: влада Центральної ради разом з німцями;

1918 р., 29 квітня – 14 грудня: Гетьманат;

1918 р., 14 грудня – 1919 р., 5 лютого: Директорія;

1919 р., 5 лютого – 31 серпня: друга радянська влада;

1919 р., 31 серпня: одночасно армія УНР та денікінці;

1919 р., 31 серпня – 16 грудня: «единая неделимая»;

1919 р., 16 грудня – 1920 р., 6 травня: третя радянська влада;

1920 р., 6 травня – 12 червня: знову УНР з поляками;

1920 р., 12 червня – четверта і остаточна радянська влада.

Як в таких умовах можна було не те що видавати журнал, а просто жити? Але «Книгарь» виходив, його друкували у друкарні видавництва «Час», розносили і розсилали, приймали рукописи, редагували – і видавали, таки видавали, видавали, видавали. Стійкість і впертість, та й, очевидно, камінний спокій двох редакторів – В. Короліва і М. Зерова – гідні найбільшого подиву. А працювати доводилося буквально під кулями і в умовах по-різному зафарбованого терору.

Кілька етюдів.

Етюд перший. 1918. Київ – столиця Української Народної Республіки (для камуфляжу було збережено назву держави, прийняту Центральною радою, мовляв, нічого особливого не трапилось). Три тижні влади, яку історики називають першою радянською.

Оголошення у «Книгарі» з лютого: «Незвичайні події останнього часу рішучо вибивають з колії людей розумової праці і не дають їм змоги виконувати творчу роботу [...]. Тому й вихід, а навіть почасти і самий зміст цього числа “Книгаря” не цілком відповідають бажанням і намірам редакції та видавців, що й просимо наших шанованих передплатників та покупців узяти до уваги» (Книгарь. 1918. № 6. С. 197-198).

Події розгорталися катастрофічно швидко. 17 грудня (нового стилю) 1917 р. В. Ленін і Л. Троцький, як Рада народних комісарів, визнали офіційно Українську Народну Республіку, право її на цілковите відокремлення від Росії та, одночасно, оголосили війну Центральній раді (це була така дипломатична діалектика, тому назву УНР зберегли для не-Центральної ради). 17-19 грудня н. ст. в Києві I Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів переважною більшістю підтримав Центральну раду і засудив агресію з Півночі. Тому в Харкові паралельно також I Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів (знову камуфляжна діалектика: таку назву незаконно прийняв регіональний III з'їзд рад Криворізько-Донецького басейну, що разом з купкою дезертирів з київського з'їзду несподівано почав виступати від імені цілої України), який 26 грудня н. ст. утворив Центральний виконавчий комітет, що призначив уряд – вже третю паралельну структуру. Згідно з попереднім планом боротьби з Україною (автори: В. Ленін, Л. Троцький, Й. Сталін, Я. Свердлов), почався наступ Червоної гвардії під загальним командуванням Володимира Антонова-Овсієнка. Ударною групою стало п'ять полків балтійських матросів на чолі з підполков-

ником царської армії Михайлом Муравйовим. 26 грудня н. ст. захопили Харків, 9 січня н. ст. – Катеринослав, 19 січня н. ст. – Полтаву, в якій М. Муравйов не лише вчинив криваву лазню – «приказав безпощадно вирізати всіх захисників місцевої буржуазії» (цитата з спогадів В. Антонова-Овсієнка), але й ліквідував встановлену там українськими лівими есерами Самостійну Радянську Федеративну Соціалістичну Республіку на чолі з Андрієм Заливчим. В ніч з 24 на 25 січня н. ст. – проголошення IV універсалу Центральної ради. 28 січня н. ст. – бій під Крутами, шлях на Київ відкритий. У Києві знову повстання арсенальських робітників проти державної влади Центральної ради та терористичне бомбардування міста з лівого берега. Тогочасна радянська преса відверто нише, проти кого ведеться війна – проти українців. Десь перед 23 січня (5 лютого н. ст.) у Харкові закрили – після виходу в світ лише першого номера – газету «Вільна громада» за таку заяву: «Одночасно ми боремося як з шовінізмом, так і з націоналізмом гіршого сорту та з обставинами, що сприяють йому [...]. Для успішного здійснення всього цього ми вимагаємо: виводу неукраїнського війська з території України, негайного скликання Українських установчих зборів та утворення всеукраїнських класових органів трудової демократії». Офіціоз («Вестник Украинской народной республики», Харків, 23 січня (5 лютого) 1918 р.) прокоментував наведену заяву як причину заборони видання: «И этого вполне достаточно для суждения о вас, господа патентованные украинцы. Вы сами сорвали с себя маску». Харківську «Нову громаду», орган Ради Слобідської України і губернського комісара, заборонили за повідомлення, що «І от 21 січня відбувся З'їзд Харківської губернської Ради селянських депутатів. З'їхалися не контрреволюціонери, а бідніші селяни, признали українську світську владу, а дійшло до "Цикуки" – харківського Центрального виконавчого комітету України – постановили його як правительство України не визнавать» («Вестник Украинской народной республики», Харків, 25 січня (7 лютого) 1918 р.); гут же було опубліковано заборону комісара в справах друку Давида Райхштейна-Ерде видавати будь-які газети партіям українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, тобто тим партіям, ліві фракції яких свідомо, під певними умовами, ішли на співробітництво з більшовиками; преса російських меншовиків, есерів, анархістів виходила далі).

З Дарниці ураганне бомбардування Києва п'ять днів спокійно спостерігало чотири народні секретарі (міністри) харківського уряду: фінансів – Володимир Ауссем, військових справ – Юрій Коцюбинський, він же ж оперетковий головнокомандуючий військ УНР і керівник операції для захоплення Києва (оперетковий – бо командував фактично начальник штабу групи військ боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії М. Муравйов), соціального забезпечення – Юрій (пізніше вже Георг) Лапинський, він же ж головний писар

Народного секретаріату, та пошти і телеграфу – Я. Мартьянов. Читали – і не протестували – наказ М. Муравйова № 9 від 22 січня (4 лютого н. ст.), про те, щоб «нешадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів та всіх ворогів революції». Летіли телеграми і телефонограми з Дарниці до Харкова. 24 січня (6 лютого н. ст.) «революционные войска заняли арсенал и крепость. Освобождены из заключения пятьсот рабочих, взятых в плен украинцами. Рабочие снова взялись за оружие. На улицах идет непрерывный бой, тоже под городом. Муравьев» («Вестник УНР», Харків, 25 січня (7 лютого), 26 січня (8 лютого) 1918 р.). «Вечером прибыла делегация от Городской думы и во имя укрепления власти Советов просила прекратить обстрел города. Ответ дан следующий. Орудийный огонь по Киеву может быть прекращен только в том случае, если: 1. Сегодня, 26 января, в три часа дня, все лица, ведущие на улицах вооруженную борьбу против революционных войск, сложат оружие и свезут на площадь перед вокзалом Киев-пассажирский. 2. К тому же часу выдать виновников контрреволюционного брожения в Киеве, членов так называемого Генерального штаба и военного коменданта. Конечно, борьба будет продолжаться до конца. Эти условия выработаны нами совместно с Муравьевым. Завтра выпустим воззвание к населению с указанием виновников происходящих событий в городе. Мартьянов». (Як відомо, делегація Міської думи прийшла до уряду з заявою, що місто бомбардувати нічого, бо війська Центральної ради залишили Київ. Але це другорядна деталь). І врешті телефонограма про взяття Києва: «Гайдамаки еще ночью стали убегать из города [...] На улицах валяются трупы гайдамаков и лошадей... Завтра окончательно занимаем Секретариат и производим кое-какие аресты. Главари, конечно, скрылись» («Вестник УНР», Харків, 27 січня (7 лютого) 1918 р.).

Народні секретарі зайняли свої резиденції в столиці: внутрішніх справ – Євгенія Бош на Інститутській, 20; її секретар – Йосип Граєвський на Великій Володимирській, 19; військових справ – Юрій Коцюбинський на Фундуклеївській, 11. І так само спокійно, як в Дарниці, спостерігали те, що діялося на їхніх очах в місті. Правда, в Євгенії Бош (Майш) були і «громадські», і особисті порахунки з українцями. Ще 1915 р. вона вийшла в опозицію до В. І. Леніна через національне питання, а 1917 р. у Києві разом з своїм фаворитом Георгієм П'ятаковим, головою Київського комітету Російської соціал-демократичної партії (більшовиків), послідовно займала великодержавні позиції. Тепер Євгенія Готлібівна мала мстити за брата Георгія, Леоніда, організатора антидержавних повстань робітників Києва проти Центральної ради, замученого нібито українськими офіцерами напередодні боїв за Київ. (Леоніда, однак, щоб не можна було перевірити цю версію, поховали в збірній могилі, а не окремо). І мстила, так як і Георгій П'ятаков «чинив суд і роз-

праву» над гайдамаками (слова з його автобіографії; див.: Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской революции. Автобиографии и биографии. Ч. 2. Москва, 1989. С. 25 (після слів «3 січня 1919 р.», 135; репринт). А які порахунки з українцями і українством мав син одного з найбільших українських письменників Михайла Коцюбинського Юрась? Він просто не мав часу зайнятися тим, що діялося в місті, – у нього розквітав роман з дочкою Євгенії Бош (анологети Юрася твердять, що з Ольгою він зустрівся лише у березні в Катеринославі, але це явний анахронізм). А інші народні секретарі цього першого радянського українського кабінету (крім згаданих вище): праці, торгівлі й промисловості – Микола Скрипник; продовольства – Емануїл Лугановський; судових справ – Володимир Люксембург, земельних справ – Євген Терлецький; освіти – Володимир Затонський; міжнаціональних справ – Сергій Бакинський (Бернгейм); заступник народного секретаря міжнародних справ Іван Кулик; військовий комісар Києва Григорій Чудновський – що вони робили під час багатоденної кривавої різанини в Києві? Де їхні спогади про ці червоні дні? (Про інші дні чимало з них писало багато).

Київська Міська дума розклеїла в перший же ж день звернення, «в якому перемога більшовиків і відхід з Києва українських військ характеризуються як відновлення щільного союзу російського пролетаріату» («Рабочая жизнь», орган Київського комітету і Київського обласного комітету РСДРП-об'єднаних меншовиків, Київ, 9 (24) березня 1918 р. З спогадів киянки-чорносотенки: «Найкрасномовнішою історичною поемою з каменя здавався будинок Грушевського. Од нього збереглася тільки чепурна мережка лицевих стін. І весь він нагадував ніби зруйнований чарівний замок Чорномора [...]. Спалено прокляте кубло чаклуна. І хоча це зроблено теж проклятими руками, проте тут чути тяжку правдицу Немезиди. Це вона вміє нищити одним своїм помахом феєричні зухвалі витівки лихих чарівників, руйнувати їх чарівні замки, що вчора ще здавалися незламними, а сьогодні обернулися у дим, чад і розвіялись туманом» (Малая Русь. Київ, 1918. Вип. 2; цитую за: Книгарь. 1919. № 27. С. 1836). Будинок М. Грушевського біля Ботанічного саду, над попелищем якого подали собі руки білі й червоні, був тим стратегічним об'єктом, який російська Червона гвардія обстрілювала особливо завзято – в будинку згорів музей старожитностей, колекція рукописів і документів, бібліотека видатного історика. По вулицях гуляли загони червоних матросів підполковника М. Муравйова. А вбивали ось як. Одного з засновників видавництва «Час», лікаря, київського санітарного інспектора Михайла Орловського вбили на другий день – дружина знайшла його серед незліченних трупів, роздягненого і пограбованого. Очевидець: «Вели по Діловій вулиці [...] красногвардійці, а ззаду йшов матрос, який чогось сварився з красногвардійцями,

а потім підвів рушницю й вистрелив в спину Орловському. Як тільки покійник упав нерухомо, красногвардійці, а з ними й матрос, враз кинулися його грабувати, скинули чоботи, одягу, забрали вінчального персня, гроші, зняли хреста з шиї тощо, а потім пішли далі» (Книгарь. 1918. № 7. С. 361-364). Біля Києво-Печерської лаври 7 лютого вбили київського митрополита Володимира Богоявленського – труп лежав голий, у ньому дві кульові й три штикові рани. Вбили редактора «Народної волі», члена ЦК УПСР Ісака Пугача. Систематично розстрілювали офіцерів, як виявилось, майже виключно українців. Це згідно з відозвою до населення Києва, в якій є такі слова: «С упорством отчаяния отстаивали свои позиции ширии украинцы из Рады, отстреливаясь до последнего патрона, отбиваясь до последнего издыхания – они знали, что с нашей стороны пощады им не будет» («Вестник УНР», Київ, 17/4 лютого 1918 р.). За словами Володимира Сосюра, розстрілювали «за кожне українське слово» (В. Сосюра. Третя рота. Київ, 1988. С. 263). Правда, арештували редактора найчорносотеннішої в Російській імперії газети «Киевлянин» Василя Шульгіна – але йому волосинка не впала з голови. За 15 днів його звільнили, і він незабаром написав брошуру «Дом Грушевского в огне». (Це той самий В. Шульгін, який, захоплений в кінці Другої світової війни десь у власовському обозі, засуджений на смерть, помилуваний, публікував у хрущовські часи славослов'я вже Червоній Росії і помер у 1976 р., на 98-му році життя, вільною людиною у Володимирі-на-Клязьмі). Вбито було не менше 5 000 чоловік, з них 3 000 – в перший день. Після відходу Червоної армії з Києва Сергій Єфремов звернувся з відкритим листом до Юрася Коцюбинського, малого сина великого батька, але відповіді, наскільки відомо, не було. Перед втечею з Києва він встиг ще надрукувати кілька своїх наказів та солідаризуватися з відозвою «Граждане – к порядку! Революционеры – под ружье!», в якій говорилося: «На Киев – столицу Украины – идут банды гайдамаков и австрийцев» («Вестник УНР», Київ, 28/15 лютого 1918 р.).

Згідно з мирною умовою між Росією, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другого, від 3 березня (н. ст.) 1918 р., «Росія зобов'язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирну умову між цією державою і державами Почвiрного союзу. Територія України без затримки звільняється від російських військ і російської Червоної гвардії. Росія припиняє будь-яку агітацію проти уряду або громадських інститутів Української Народної Республіки» (Документи внешней политики СССР. Т. 1. Москва, 1957. С. 119). Камуфляж закінчився. Умова не перешкодила Росії вивезти з України грошові запаси банків і коштовності, «експропрійовані» від населення, а з Києва, зокрема, ще й 37 паровозів, класні вагони, телеграфну апаратуру...

За крилатим висловом С. Єфремова, ці три тижні у Києві назвали «під обухом». Російського лівого есера підполковника М. Муравйова пізніше вбили за антирадянський заколот.

А «Книгарь» виходив.

Етюд другий. 1918 р. Гетьманщина. Київ – столиця Української держави.

У червні О. Грудницький пише в «Книгарі» рецензію на брошурку про українізацію: «... тепер [...] немає вже ані українізації, ані дискредитації її, а звичайнісінькою тобі русифікацією повіває» (Книгарь. 1918. № 10. С. 570).

Літо 1918 р. принесло столиці білий хліб, спокій, гарантований німецькою жандармерією і гетьманською вартою, заповнені сонцем і людьми пляжі, стриптиз у оперетці та кабаре, переповнені сановитими втікачами з Петербурга і Москви та російським офіцерством ресторани і кав'ярні, бурхливу, з добрими заробітками чорну біржу. Хрещатиком проїжджали автомашини з міністрами, придворними, членами сенату. Знову популярними стали старі й нові (од ясновельможного) титули та ордени. Російська ліберальна київська газета «Мир» придумувала – пером свого фельстоніста І. Василевського (Не-Буква) – такі каламбури про керівників антигетьманського повстання: «Распетлюрится этакий швец на обе винниченки, а как забалбачанит» («Мир», Київ, 14 грудня 1918 р. – це останній день гетьманського режиму в Києві). Російська демократична сатирична газетка «Чертовая перечница» (кажу «демократична», бо в її редколегії були О. Купрін, О. Грін – цей самий романтичний Грін від «Пурпурових вітрил»), що перенеслася з Петрограда до Києва, веселить своїх читачів в Українській державі такими анекдотами (це листопад, останні дні Гетьманату!) в дусі відвічної дружби народів: «Из Копенгагена телеграфируют. Щирый самостийник А. Д. Марголин (це єврей, дипломатичний посол. – Я. Д.) просит нас сообщить, что слухи о том, что у него в доме в субботу случайно подали фаршированную щуку, сильно преувеличены. Это была не щука, а стихи Тараса Шевченка» (№ 2 газетки). Далі вірш: «Украинская ночь»:

«Перекладено з Олекси Гармагенка (по паспорту – Александра Пушкина)

Мчатся тучи, вьются тучи...
Сын родится или дочь?..
Над Днепром у самой кручи
Есть украинская ночь.

Вся окутана монистом,
Блещут звезды на платке...
Рассуждает на цветистом,
На державном языке:

– Жовтень, лежень, чарка, жарта,
Півень, південь, сто чортів,
Пика, склика, кварта, варта,
Протофіс і Суозіф.

– Честь і слава мове рідной,
Честь і слава вам и нам...
В поле бес нас водит, видно,
Да кружит по сторонам...

Тиберій Горобец» (там же, № 2).

Або: «В. К. Винниченко, пишуший под псевдонимом Г. Брейтман, заканчивает пьесу “Залізняка на пузяку гоп!”». Субсидия гарантирована» (там же, № 2). Тоді міністром закордонних справ Української Держави був Г. Афанасьєв, а головнокомандуючим – генерал-лейтенант князь О. Долгоруков. Про гетьманського ж міністра, одного з небагатьох українців цього уряду, академіка М. Василенка газетка писала, що російський романс «Разбитая ваза» він переклав по-українському як «Розгепана макітра». Та смішного у гетьмансько-чорносотенному пануванні було мало. З спогадів Надії Суровцової ми знаємо, що арештованого гетьманською вартою талановитого журналіста Артема Хомика хотіли розстріляти, бо він написав у в'язниці заяву по-українському. «Пишіть по-російськи, а не цією собачою мовою», – сказав офіцер. Хомик підвівся і плюнув офіцерові в обличчя. Його мали розстріляти, але не встигли, бо перемогло повстання» (Україна. Наука і культура. Київ, 1990. Вип. 24. С. 489).

А «Книгарь» виходив.

Етюд третій. 1919 р. Київ – столиця (з 19 лютого) Української Соціалістичної Радянської Республіки.

З статті С. Єфремова «Серед білої ночі» (це рецензія на великий том Петра Стебницького «Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за рр. 1907-1918», Київ, 1918), вміщеної у «Книгарі», 1919, № 20 (квітень – третій місяць другої радянської влади), с. 1272): «Це вже цілком сьогоднішня сучасність одгонить, і каяття героя цього нарису, українця, за його спроби помирити якомось інтереси рідного краю з інтересами того Молоха, що невпинно смоктає із його живу кров. Бо, можна сказати слідом за добродієм Стебницьким, що, коли “Петроград” поніс кару за історичні гріхи “Петербурга”, то і відроджений ніби Петербург, Петербург червоний, ані трохи не спокутував тих історичних гріхів свого діда, отого царського Петербурга. Одминився напрям – методи лишилися старі, і наслідки також старі: “стоїть, мигтить петербурзька біла ніч” – правда, червоною загравою кривавих подій

залита. «Не ніч – і не день... А щось несосвітненне й дике – жахлива пересторога для всього світу». М. Зеров, друкуючи такі слова, не був боягузом.

Бо увертюра подій справді не була привабливою. Голова Тимчасового робітничого і селянського уряду України Христіан Раковський (болгарин; тепер його, не вникаючи в суть ідей, які він проповідував, піднімають особливо у нас на щит, бо пізніше він виявився антагоністом Й. Сталіна) розпочав свою діяльність від чорносотенної декларації, що українського народу власне немає: «Прежде всего, этнографические отличия украинцев от русских являются сами по себе незначительными. Громадные слои северо-восточной Украины в этнографическом отношении представляют переходные массы к великорусскому племени. Что еще более важно, это то, что среди украинского крестьянства отсутствует то, что называется обыкновенно “национальным самосознанием” [...]. Даже больше, для широких народных масс слово “украинец” стало почти ругательным [...]. Украинский пролетариат является по своему происхождению чисто русским». Х. Раковський заперечував існування української буржуазії і поміщицтва, бо представники цих класів на Україні – це росіяни, поляки і євреї (тим самим він мимоволі визнав, що українська Директорія не могла бути буржуазною), та виразно заявив, що боротьбу за Україну веде «украинский (тобто, за Х. Раковським, виключно російський за походженням. – Я. Д.) пролетариат и Российская Советская власть» (Х. Раковский. Безнадежное дело. О петлюровской авантюре // Известия. Москва, 3 січня 1919 р.).

Варто згадати характеристику Раковського, яку йому дав Винниченко: «Авантюрист, чужа Росії й Україні людина, виступає представником інтересів цих країн. Авантюризм і інтернаціоналізм не завжди можна зразу розрізнити, через те авантюристові дуже легко грати роль інтернаціоналіста, заклопотаного щастям усього людства в планетарному масштабі» (В. Винниченко. Щоденник. Т. 2. Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. С. 330).

Цілком логічно московська Рада робітничих і червоноармійських депутатів у відозві 6 лютого 1919 р. (це було два дні після захоплення Києва російською радянською дивізією і сформованими поза межами України Богунським і Таращанським полками; командував військовими силами УРСР, а з березня 1919 р., простіше, силами Південних Радянських республік вже відомий нам Володимир Антонов-Овсієнко) раділа, що на Україні здобуто «дуже великі запаси хліба, м'яса, жирів, цукру, солі, кормів, вугілля». Недаром київська газета, орган Української соціал-демократичної робітничої партії (незалежних), «Червоний прапор» 6 лютого 1919 р. писала: «Тепер іде до Києва нова сила, йде як завойовник, як окупант, джерело якої Росія [...]. Російські більшовики пішли отим же шляхом, що й торік [...]. До нас – під гаслами боротьби за владу Рад – іде уряд, який називає себе українським

і якого ми таким не вважаємо і вважати не можемо». Пришельці не бажали ділитися владою – робітничі й селянські Ради на місцях не створювали.

13 лютого Х. Раковський у промові на засіданні київської Ради робітничих депутатів «висміяв національні домагання українських соціалістів, назвав питання про мову в школі і в урядах Української республіки “лінгвістичною музикою” і заявив, що “декретування української мови, як мови державної, є реакційним, нікому не потрібним заходом”. “Кому потрібно це? – запитав Раковський. – Тій імпровізованій інтелігенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною?.. Я особисто, пробувши в Києві всього п’ять місяців, вільно розумію кожного українця... Тут посилаються на селянство, але ж селянство вважає себе російським”... Далі Раковський навів низку давно відомих, заялжених і цілком безпідставних аргументів, направлених проти українського народу як нації й проти української культури» (звіт з засідання у «Червоному прапорі» 15 лютого 1919 р.; цитую за: П. Христюк. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Т. 4. Відень, 1922. С. 173, часті «три крапки» з цього видання). Так просто лікар-расист (у своїй дисертації він захищав тезу про вроджений нахил до злочинності), який несподівано потрапив до марксистів, розправлявся з Україною та українцями. Зрештою, він знайшов місцевих підспівувачів: «В украинских шовинистов есть две “святоші” – “українська держава” и “українська мова”. И чуть только кто-либо ненароком нарушит, а то и просто зацепит эти вещи (так в оригіналі – «вещи». – Я. Д.), со стороны украинских шовинистов подымается истошный гвалт» (Ларик. Право украинского народа // Киевский коммунист, 25 лютого 1919 р.; псевдонімний автор – це Євген Касяненко, типовий тогочасний перебіжчик, з тих, що орієнтувалися швидко; журналіст, пізніше заслужений перекладач творів В. І. Леніна). Ад’ютант начальника гарнізону Києва 10 лютого 1919 р. наклав таку резолюцію на листі комісара Головної санітарної управи: «Комиссару. В Советской России пишут только русским языком, расходовать народные деньги не разрешается для найма переводчиков. Прошу писать по-русски» («Червоний прапор», 13 лютого 1919 р.).

Довкола Києва розгорялося кільце повстань. Проти українського уряду Х. Раковського повстали Волинь, Поділля, Київщина, частково Полтавщина, Катеринославщина. Очолили повстання Всеукраїнський революційний комітет, Головна військова рада, Головний повстанський штаб – від імені УСДРП, УСДРП (незалежних) та УПСР. 11 квітня піднялося повстання в Києві, на Куренівці, під проводом поручика Симоновського. Повстання придушили розстрілами, решта повсталих вийшла з міста.

На Україну, й до Києва, з поспіхом ішли війська з Півночі. Ось враження члена Реввоєнради II Української армії (штаб у Катеринославі), комбрига Юрія Трифонова (дядька відомого сучасного російського письменника

такого ж імені та прізвища) з квітня 1919 р.: «И вот поезд умчал меня за тысячу верст от центра, в хаос первозданный нового мира, на Украину. Из строго советской, пуританской, пайковой хвостатой Москвы – на обжирающийся, распущенный, как гулящая девка, Юг!» (Е. Брежнев. В дыму костров. Главы из книги. Москва, 1926. С. 6. Ю. Трифонов випустив свої спогади під псевдонімом). Як пояснив В. Солоухин (Читая Ленина // Родина. Москва, 1989. С. 68-69), «заставив рабочих и прочее население этих двух городов, (Москвы и Петрограда) изрядно наголодаться, Ленин объявил поход за хлебом, который фактически был нужен не для того, чтобы накормить два города, а чтобы осуществить хлебную монополию». Жертвою такого походу, що почався взимку з 1918 на 1919 р., стала й Україна.

«Киев – город хамелеон, – робить відкриття Ю. Трифонов. – Крещатик – переметная сума, продажный проспект, улица ренегатка. Вчера присягала Раде, марала вывески украинской мовью, наряжала продавщиц в спидницу, плахту и наместо. Сегодня – любезничает с красногвардейской звездой, на тротуарах и в магазинах большевистская терминология, маскарад под пролетариев, “трудовые артели”, “рабочая кооперация”. Завтра – овации и улыбки гетманским холуям, опять украинская мовь, “жиночи капелюхи”, “каварня та едальня”, “чоловики” с оселедцами, саблюками и шулерскими физиономиями, крахмальные груди мазуриков, бриллианты проституток, сияющие поповские рожи [...]. Город, который весь насквозь прогнил ядовитой злобой и ненавистью к нам». Комбриг дивувався, чому не була проведена «полная, повальная, всеобщая экспроприация этого гнезда врагов», ворогів, для яких (з Миргородського куреня І Української дивізії) він міг знайти лише епітет «собачье мясо» (Е. Брежнев. Там же. С. 19, 21, 26).

Ю. Трифонов трохи помилявся. У місті ворогів зразу почали працювати спеціалісти для боротьби з ними. «Військові трибунали не керуються і не повинні керуватися будь-якими юридичними нормами. Це каральні органи, утворені в процесі революційної боротьби, що ухвалюють свої вироки, керуючись принципом політичної доцільності і правосвідомістю комуністів. Відтіля виходить безпощадність вироків [...]. Військовий трибунал знає три роди вироків: якщо людина невинна – виправдати, якщо винна – розстріл або ув'язнення на кілька років», – заявив голова Революційного військового трибуналу при Реввоєнраді республіки тов. Данішевський («Известия», Москва, 3 січня 1919 р.). В органах ЧК справа виглядала ще простіше. Неповних сім місяців червоного терору (так він звався офіційно згідно з публікаціями цих часів, коли в київських газетах друкували списки розстріляних, «згідно з здійсненням червоного терору») коштували одному лише Києву 30 тисяч жертв (за кількістю трупів з розкопаних ям, зокрема на Печерську). Головою Всеукраїнської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією,

спекуляцією та службовими злочинами (ВУЧК) був спершу Ісак Шварц, а з квітня 1919 р. – Мартин Лаціс (тобто, насправді, Ян Судрабе). Про М. Лаціса й іншого діяча такого типу, Якова Петерса (заступника Ф. Держжинського, у 1919 р. – коменданта Київського укріпленого району) секретар Й. Сталіна Борис Бажанов, який зустрівся з ними у 1923 р., писав: «Це були ці самі знамениті Лаціс і Петерс, на сумлінні яких були жорстокі масові розстріли на Україні та в інших місцях громадянської війни – кількість їх жертв налічувалася сотнями тисяч [...]. Це були чиновники розстріляних справ, дуже зайняті особистою кар'єрою і особистим достатком» (див.: Б. Бажанов. Кремль, 20-е годы // Огонек. Москва, 1989. № 42. С. 22).

Зі спогадів українського соціал-демократа К. Кошевського, опублікованих у київському органі УСДРП «Робітничая газета» 16 вересня 1919 р.: «Арешти чинилися скрізь, де тільки збиралося більше однієї людини. Ловили на вулицях, в театрах, кінематографах, садах, кав'ярнях, в трамваях, словом, всюди, де було повітря. За сім місяців свого царювання чрезвычайка розкрила кількясот “контрреволюційних” змов, які всі мали ціллю “свергнуть Советскую власть”. Були заговори і українські, і польські, і чорносо-тенно-монархічні, і, навіть, в останній час було розкрито “бразильську” змову, наслідком чого був розстріл всього бразильського консульства. Головна резиденція чрезвычайок містилася в кращій частині Києва – Липках. Тут містилася Всеукраїнська чрезвычайна комісія, а також і знаменитий “особий відділ”, котрий не випустив ні одного з заарештованих живим. Тут також катували і вбивали в п'яти місцях – на Левашовській вул., Садовій, Катерининській і Лизаветинській. Арештованих тримали у темних льохах без вікон, в яких завжди горіла електрика [...]. Умови перебування в “камерах” чрезвычайки були абсолютно неможливі, набивали людей так повно, що не можна було не тільки лежати, але навіть сидіти. Вентиляції не було ніякої. Крім того, старанно морили голодом. Їжа була така, що її свіжа людина не могла їсти кілька день, поки пекельний голод не примушував їсти [...]. Допити “народними слідчими”, які були переважно з відомих київських злодіїв, нагадували святу інквізицію. Слідчим допомагали допитувати присяжні кати, знаменита п'ятьорка: “товариші” Терехов, Михайлов і Равер і “товаришки” Роза і Соня. Ця п'ятьорка кокаїністів, морфіністів, садистів, словом дегенератів і божевільних в найширшому розумінні, була великим фахівцем свого діла, про що свідчать трупи з обрізаними половими органами, поздираною шкірою, попеченим та обвареним тілом і таке інше. На допитах ці звірюки попадали в екстаз. Виродкам мало було тільки вбивати. Їм вже потрібні були муки жертв, котрих вони катували з насолодою. За кожну жертву кат одержував тисячу карбованців. На вбивання в'язнів брали в спеціальний час, увечері – від 10 до 12 год. Що робилося у ці дві години в камерах, розка-

зати неможливо; люди сивіли, божеволіли, вмирили до розстрілу від розриву серця; це був червоний жах [...] І все це робилося іменем робітників і селян, а в більшості жертвами чрезвычайок були робітники й особливо багато було селян [...] З початку вбивали тільки в чрезвычайках, а потім почали і в концентраційному лагері, і в міліцейських районах».

У середині серпня Верховна слідча комісія, що складалася з професійних революціонерів – Дмитро Мануїльський (тоді голова Політичного комітету оборони Києва), Фелікс Кон (член колегії наркомату закордонних справ), Адольф Йоффе (нарком радянської соціалістичної інспекції), поділила ув'язнених на три категорії: тих, кого розстріляти; тих, що вивезти закладниками до Москви; тих, яких звільнити. При цій нагоді виявилось, що на більшість арештованих не було заведено справ. Далі К. Кошевський: «Врешті комісія, не встигнувши нічого зробити, передала всю справу слідчому чрезвычайки Варнадицькому, котрий за хабарі повипускав всю чорну сотню, яка була арештована, євреїв-спекулянтів, а також, мабуть по симпатії, всіх уголовних злодіїв і бандитів. Крім того, було звільнено всіх прокравшихся комісарів і комуністів. В останніх днях серпня вивезли решту тих, що рахувалися за чрезвычайкою, з Лук'янівської в'язниці до концентраційного табору і там “комісія” з трьох матросів, поділивши в'язнів на три категорії, “розгрузила”: буржуазну частину заарештованих випустили, а останніх поділили – молодших на фронт, а старших – розстріляли. В останню ніч розстріляно більше 500 душ. Зісталися живими тільки ті, що сиділи на Лук'янівці і рахувалися за Революційним трибуналом: цих не дала розстріляти сторожа, яка складалася в більшості з робітників». Камери на Садовій та Соня-садистка увійшли до української літератури (Федір Дудко. В заgravі. Українські фільми 1919-1920 рр. Т. 4: Прірва. Львів, 1931). Деякі вбиті діячі української культури – до некрологів у «Книгарі».

14 червня вбили художника європейської слави Олександра Мурашка (Книгарь. 1919. № 25-26. С. 1773-1777). Тому, що досі в українській радянській мистецтвознавчій літературі обставини його смерті обходять невиразною мовчанкою, наведу спогади його приятеля і майже очевидця: «О. О. Мурашко о першій ночі вертався з дружиною з гостювання до себе, в свій будиночок на Лук'янівку. Він не боявся ходити так пізно, бо у нього в кишені був квиток – пропуск, виданий “Всевидавком” [...]. О першій годині до нього, коли він ішов під руку з дружиною, підійшла компанія з трьох солдатів і заявила, що його арештовано, що він може передати дружині все, що біля нього цінне, і що його негайно повинні повести до суду [...]. Ледве юна (дружина. – Я. Д.) дійшла до ганку будинку, як побачила, що чоловік кинувся від них тікати. Очевидно, за одну-дві хвилини Олександр Олександрович визначив, що його ведуть не до чека, а просто в поле для розстрілу

без суду, бо напрям, який взяли його конвоїри, йшов в бік виїзду з міста, а не на Липки. Знаючи прекрасно околиці й припускаючи, що солдати не знають так добре цих місць, він вирішив добігти до званої йому ями-рову, який утворив під плотом щілину, кудюю він міг би пролізти і, потрапивши до саду, заховатися під захист темноти. Але ледве він вліз в цю яму-рів, як його піджак (мені врізався в пам'ять сірий костюм, в якому він був 6-7 годин до вбивства) на спині за щось зачепився і він застряг під плотом. Тому, що він спускався ногами, то голова його залишилася по цей бік (на вулиці), а туловище і нога вже були в саді; його наздігнали. Момент – і він, можливо, спасся б – але вистріл в потилицю і смерть на місці. Вбивці зникли безслідно. Цінні речі в дружини. Цей “випадок” коштував життя найталановитішого художника України, Малявіна і Кустодієва України, Яроцького України. Правда, він вчився в Петербурзі й Мюнхені, але його школа, сюжет завжди були українськими» (Г. Лукомский. Венок на могилу пяти деятелей искусства. Памяти Е. И. Нарбута, В. Л. Модзалевского, А. А. Мурашко, К. В. Шероцкого и П. Я. Дорошенко. Берлин, 1923. С. 20-22; на думку Г. Лукомського, О. Мурашко, «завзятий українець», «без сумніву, був в українських партіях – членів їх переслідували», а як митець-художник відмовлявся платити контрибуцію; все це разом стало причиною вбивства). 18 червня на Катерининській розстріляли директора видавництва «Час» (виданням якого й був «Книгарь»), ветеринарного лікаря Віктора Петрушевського (некролог: Книгарь. 1919. № 25-26. С. 1777-1778). 8 липня там же розстріляли відомого вченого і діяча Київської громади, видавця «Киевской старины» Володимира Науменка (Книгарь. 1919. № 25-26. С. 1778-1781). Науменко нагадав про себе, коли звернувся до ЧК, захищаючи одного арештованого. Вбили відомого мінералога, професора Київського університету П. Я. Армашевського. Пишучи посмертну згадку про нього, перший президент Української академії наук В. Вернадський склав збірну епітафію всім київським жертвам: «Жахом віє від недавно пережитого минулого. Люди, що шляхом повстання захопили владу, здійснювали новий лад, ідеальний лад, як вони казали, опрацьований кращими розумами людства. Ми перейшли хрестовий шлях цього ладу. Заснований на нерівності людей, він відновив для нас гірше минуле. У ХХ столітті ми пережили і стан неповноправних громадян давніх часів, і жахи відродженої для життя інквізиції. Згідно зі здійсненням “червоного терору” – історія не забуде цієї ганебної фрази» (В. Вернадский. Памяти П. Я. Армашевского // Объединение. Київ, 9 вересня 1919 р.; цитую за передруком в журн.: Век ХХ и мир. Москва, 1990. № 1. С. 27).

А «Книгарь» виходив.

Етюд четвертий. 1919. Київ – не столиця, а провінція; головне місто Київської області, підпорядкованої денікінському Південноросійському урядові.

«Комиссия для сбора военно-исторических материалов освободительной войны», яку очолював Б. Будилевич, син відомого київського університетського професора, розгромила книгарню «Киевской старины» – знищено 40 543 книжки. Особливу лють викликали: брошура «Гетьман Іван Мазепа, борець за волю України» (її знищили 3 612 примірників) та портрет цього ж гетьмана (знищили 2 061 примірник (Книгарь. 1920. № 29-31. С. 73-74)). 21 листопада 1919 р., в останні дні свого панування, денікінці розстріляли боротьбистів, українських письменників Гната Михайличенка та Василя Чумака (їх некрологи вміщено в: Книгар. 1919. № 28. С. 1961-1963), а також Клаву Ковальову. Вони готували повстання проги Білої армії.

Як виглядав тогочасний Київ очима малого хлопця? «Київ був “центром подій”, Київ десятки разів переходив із рук до рук, над Києвом вибухали сотні тисяч набоїв, літали аероплани, скидаючи бомби на голови зляканого обивателя. Обстріл став для мене річчю менш-більш звичайною й часами я пильнував вибухи шрапнелі як звичайну розвагу. Нерви притупилися, зникло почуття небезпеки, і я, тоді десятилітній ентузіаст війни, збирав на вулицях та витягав з парканів кулі найрізноманітнішого роду й калібру» (В. Дубровський. Моя зустріч з Василем Чумаком // Життя й революція. Київ, 1929. Кн. 7-8. С. 112). А так: всі українські установи було ліквідовано, українські школи, університет, Академію наук зачинено. Назву «Україна» заборонили, замінивши її термінами «Юг России», «Малороссия». Зоологічна ненависть до всього українського йшла в парі з безприкладним антисемітизмом.

Згідно зі звітом Ф. Ейдіса (30 жовтня 1919 р.), на Подолі зібралось близько 20 тисяч зареєстрованих і незареєстрованих втікачів від єврейських погромів (серед зареєстрованих – 2 400 дітей). На день видавали менше як півфунта хліба і кілька ложок жижи з пшона і води. Панували сипний, поворотний і черевний тифи, чорна віспа, серед дітей – скарлатина, дифтерит. Це були біженці з 27 місцевостей, з яких у сімнадцяти зробили погроми білі росіяни (вбитих: Біла Церква – 400, Фастів – 350, Васильків – 173, Степанці – 114), у восьми – махновці, в одній – отаман Соколовський, та в одній – петлюрівці (див.: Збірник праць Єврейської історично-археографічної комісії. Київ, 1929. Т. 2. С. 386-387).

У березні 1920 р. «Книгарь» ще виходив. На другій сторінці обкладинки № 29-31 з'явилось оголошення: «Матеріал, що увійшов до цього числа “Книгаря”, виготовлено в грудні 1919-го та січні ц. р. в загальних умовах, одмінних од сучасних. Нині в деякій частині цей матеріал втратив дещо з своєї живої актуальності. Що ж до запізнення журналу, то воно сталося через причини ні од видавництва, ні од редакції незалежні – непереможні труднощі в справі здобуття дозволу на друк і папір».

Місто карали. Тепер вже ніхто не переносив столиці до Києва, вона залишилася в Харкові. За 1918-1920 рр. з 21 тисячі житлових будинків цілком було знищено 1 552, переважно пожежами, менше бомбардуванням (В. Поссе. На Україне // Известия. Москва, 29 грудня 1922 р.). Місто, лише губернське, ніхто не поспішав відбудовувати. Вулиці заростали травою. Трамвай не ходив. Крамниці стояли з вибитими вітринами, забитими дошками. Місто карали голодом (як виховували Москву і Петроград у 1918-1919 рр.). Оточили заградотрядами, що не допускали до міста й мішечка з мукою. Місто вимирало – і його вимирали. Київська ЧК працювала на вул. Лютеранській, Якщо 1919 р. у Києві мешкало 137 тисяч українців (25 % на всіх 544 тисячі мешканців), то в 1920 р. їх кількість катастрофічно зменшилася до 52 тисяч (14 % на всіх 366 тисяч мешканців) (див.: А. И. Климко, А. А. Шевченко. Динамика этнического состава населения Киева // Этнические группы в городах Европейской части СССР. Москва, 1987. С. 74, 76; автори намагаються пояснити спад кількості українців голодом і втечею населення на села, але насправді подані ними цифри характеризують Київ ще до інспірованого голоду). 3 червня 1920 р. в Москві Володимир Винниченко, тоді член Віденського бюро III Інтернаціоналу, а незабаром заступник голови Раднаркому УСРР, занотував до свого щоденника: «Орієнтація на великоруський, єдинонеделімівський патріотизм виключає всякі уступки українцям». В цей же час сонцесяйний і променистий Микола Бухарін писав: «Пролетарський примус в усіх своїх формах, починаючи від розстрілів і кінчаючи трудовою повинністю, є, хоч як парадоксально це звучить, методом випродуковування комуністичного людства з людського матеріалу капіталістичної епохи» (Н. Бухарин. Экономика переходного периода. Ч. 1: Общая теория трансформационного процесса. Москва, 1920. С. 146).

«Книгарь» вже не міг виходити.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* «Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна. Наука і культура. – Київ, 1991. – Вип. 25. – С. 26-44.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КРИТИКО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ЖУРНАЛ («Бібліографічний вістник». – Львів, 1914)

Десь у 70-х рр. у мене виникла думка написати нарис про українську книгознавчу й бібліографічну (як частину книгознавчої) періодику. Писати хотілося об'єктивно, а навіть, як тоді казали, по-об'єктивістському, не уявляючи конкретно, чи така праця може знайти видавця.

Одне з перших питань, що потребувало відповіді тоді – та, зрештою, і тепер, відповіді певної, перевіреної: яким був перший український журнал такого типу. Саме український, мовою і внутрішнім змістом, сказати б, своїм духом. Остеронь я залишав видання російською, польською мовами, навіть якщо в них брали участь українські автори. Треба було розв'язати проблему: як, у який спосіб, викристалізувалася думка про періодичне видання українською мовою, для українського читача, видання, яке своєю першою появою становило б певний внесок у формування української культури, бібліографії, книгознавства.

Деякі наміри 70-х рр. вдалося мені здійснити лише порівняно недавно – маю на увазі статті про журнали «Книгарь», «Бібліологічні вісті»¹. Та питання про перше видання залишалося відкритим і якимось так, підсвідомо, мучило.

Як відомо, бібліографії – у розумінні реєстраційної, анотованої та й критичної (рецензії, часом розгорнуті, також називали бібліографією) – приділяли в Україні в часах до Української революції 1917 р. чимало уваги. Про це свідчать переліки видань – нововидрукованих, надісланих до редакцій – у багатьох тогочасних українських часописах. Найсерйозніші такі рубрики, як і рубрики критичної бібліографії, були в «Літературно-науковому вістнику», «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», зрештою, навіть у газетах – київській «Раді», львівському «Ділі». Та все це лише попередники бібліографічного журналу, який, за логікою розвитку культурного життя, повинен був уже тоді з'явитися – а сліди якого десь так губилися, немов у піску.

¹ Дашкевич Я. «Бібліологічні вісті» – ідеї та люди // Євпан-зілля. – Львів, 1989. – Ч. 4-5. – С. 1-13 (безцензурний машинописний журнал); передрук: Книжник. – Київ, 1992. – № 1. – С. 23-25; Його ж. «Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна. Наука і культура. – Київ, 1991. – Вип. 25. – С. 26-44.

Ось як вони губилися. У праці Варфоломія Ігнатієнка, українського бібліографа, співробітника Українського науково-дослідного інституту книгознавства в Києві, автора капітальної (хоч і не без вад) праці «Бібліографія української преси 1816-1916» (Харків; Київ, 1930), є такий запис: «Бібліографічний вістник. Львів 1914 (1 число вийшло 1914 р.). 7-го кожного місяця. Редак[цію] не зазначено. Адреса редак[ції]: Львів, ул. Супінського, 21. Видання гектографоване. 21x17. Передплата: на рік – 1 кор[она], поодиноке число 12 сот[иків]». І все.

Здається, не підлягає сумніву, звідки Ігнатієнко міг почерпнути ці відомості. У передмові до своєї праці він зазначив, що в 1926 р. його бібліографію перевіряв Володимир Дорошенко (як відомо, визначний бібліограф, літературознавець, громадський діяч), тодішній голова Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. В такому «географічному» напрямі пішли мої дальші пошуки – та у львівських бібліотечних збірках, як відкритих, так і закритих, у 70-х рр. «Бібліографічного вістника» нібито не було. Не тільки я шукав це видання. Його розшукував тоді, безрезультатно зрештою, також Федір Максименко, відомий бібліограф і книгознавець – про це він зі мною говорив. Я переглянув бібліографічні рубрики західноукраїнської періодики за 1914 р. – жодного сліду. Питання про «Бібліографічний вістник» лишалось відкритим – невже всі примірники цього журналу, явно малотиражного (це, згідно з технікою друку, гектограф), безслідно загинули в бурхливому вирі подій?

Лише 1990 р. дещо почало з'ясовуватись. Своєрідні «розкопки» в колишніх спецфондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Академії наук довели, що журнал справді існував. Тоді його примірники повернено до відкритого фонду. (А втім, зовсім незрозуміло, чому цей журнал взагалі опинився серед книжок спецфондів – написати щось антирадянське в 1914 р., коли радянська влада не снилася навіть у найгірших снах, – було просто неможливо).

Та віднайдені примірники, хоч як це дивно, не дали досі остаточної відповіді на всі дослідницькі питання. Розгляну їх по порядку, звертаючи увагу на ті маленькі загадки, які залишаються нерозв'язаними.

Першого числа «Бібліографічного вістника» не знайдено, тому й підтвердити, бодай частково, правильність того, що подали Ігнатієнко – Дорошенко, поки що складно. У львівській академічній бібліотеці є три примірники здвоєного числа (2-3) журналу². У ньому не зазначено ні року видання,

² Відділ рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – № Ж 27059/ II Р. К. 34253. У каталозі помилково зазначено, що видання літографоване.

ні складу редакції, ні адреси, не подано й ціни окремого номера і суми річної передплати, як у першому числі.

І формат, і техніка (гектограф) підтвердилися. Техніка видання низької якості, частина тексту, розмноженого фіолетовою фарбою, згасла. Обсяг не такий уже й малий: як урахувати обкладинку – 55 сторінок. У журналі шість розгорнутих рецензій реферативно-інформаційного типу (але й з критичними міркуваннями) та публікація одного відкритого листа. Рецензенти не підписані, отже, часопис анонімний у повному розумінні цього слова. Рецензовані книжки з'явилися друком у 1902, 1905, 1906, 1907, 1908 рр.

Та найбільше здивування викликав зміст видання: у ньому подається огляд наукових і науково-популярних праць блискучих умів початку ХХ ст.: Ілля Мечников (1845-1916), світової слави український бактеріолог та зоолог, нобелівський лауреат, у цей час заступник директора Інституту Пастера в Парижі – його «Етюди про природу людини»; Карл Верманн (1844-1933), також світової слави німецький мистецтвознавець, тоді директор Дрезденської картинної галерії, автор багатотомної «Історії мистецтва» – рецензувалася його праця «Чого нас вчить історія мистецтва?»; Ів Гіййо (184?-1923), видатний французький економіст і журналіст – його «Студії про соціальні доктрини християнства»; Карл Кавтський (1854-1938), ідеолог німецької соціал-демократії і II Інтернаціоналу, який у той час уже відходив від позицій т. зв. революційного марксизму – дано огляд його дослідження «Історія комунізму в античні часи та в середньовіччі»; врешті Оскар Вайлд (1856-1900), англійський письменник і мислитель-естет, представлений у журналі рецензією на його трактат «Душа людини». Окремий розділ присвячено польському літературному критикові, філософові й письменникові Станіславові Бжозовському (1878-1911) – у «Бібліографічному вістнику» передруковано, польською мовою, відкритий лист Бжозовського 1906 р., написаний у зв'язку із звинуваченням його в політичному зрадництві, а також подано рецензію на книжку польських письменників і критиків Кароля Іжиковського (1873-1944) й Остапа Ортвіна (Оскара Катценелленбогена; 1876-1942) «Леміш і шпага перед публічним судом. У справі Станіслава Бжозовського», написану в обороні Бжозовського, якому закидали провокаторство й агентурну службу в царській охоронці³. (Справа ця викликала свого часу дуже великий розголос; нині вважається, що Бжозовського звинуватили безпідставно).

³ Тому що не було українських видань згаданих авторів, рецензувалися переклади їхніх праць польською мовою. Подаю назви цих книжок: *Miecznikow E. O naturze ludzkiej: Zarys filozofii monistycznej.* – Warszawa; Lwów, 1905; *Guyot Y. Studia o doktrynach socjalnych chrześcijaństwa.* – Warszawa, 1907; *Woermann K. Czego nas ucza dzieje sztuki?* – Lwów; Warszawa, 1902; *Kautsky K. Historia komunizmu w starożytności i średniowieczu.* –

Отже, профіль журналу: рецензії на праці з філософії, психології, суспільно-політичної думки, релігієзнавства, літературознавства, мистецтвознавства, причому всі ці ділянки представлені іменами першої величини.

Львівський «Бібліографічний вістник» 1914 р. – журнал чітко спрямованої рекомендаційної бібліографії, зорієнтований на студентські самоосвітні гуртки. Цю думку – про існування гуртків трьох ступенів – підготовчого, середнього і найвищого рівнів підтверджує зміст рецензій. Ось кілька цитат. Книжка Мечникова «Етюди про людську природу» «обіймає [...] багато областей природничих та філософських наук, то читати її найкраще вже по ознайомленню із тими науками – при кінці середушого курсу». Про Верманнову книжку «Чого нас вчить історія мистецтва?»: «Книжку Woenmann'a треба кожному кружківцеві конечно прочитати на вступі його праці на полі естетики і штуки (тобто мистецтва. – Я. Д.), отже з початком праці у середушнім кружку». Чи про виступ Іжиковського – Ортвіна на захист Бжозовського (до речі, відомого ворога польських шовіністичних націонал-демократів, які і влаштували політичний бойкот критикові): «Брошурку авторів найкраще читати кружківцям, які належать до найвищого кружка. Сей кружок має займатися справами суспільними та має вміти орієнтуватися в біжучих подіях».

Отож «Вістник» не лише реферує літературу, як ми тепер кажемо, високого інтелектуального рівня, а й стимулює утворення студентських самоосвітніх гуртків, мета яких – формувати багатогранну, освічену людину, що добре орієнтується в різних ділянках гуманітарних і суспільних наук, у сучасному житті.

Ще кілька спостережень. Обкладинку виготовив невідомий художник у дусі панівної тоді сецесії. Зліва – молодий читач з книжкою в правиці; він стоїть між двома стосами грубезних книг, на одному з них, правому, – каламар з гусячим пером. Внизу обкладинки – віньєта з двома стилізованими совами, як відомо – символами мудрості й знання.

Серед трьох примірників числа 2-3, що збереглися, є й редакційний, з чернетками рецензій, які пізніше, у новому варіанті, були переписані для розмноження. На двох обкладинках – три бібліотечні наклейки й позначки та підпис одного власника («А. Березинський»), на третій обкладинці – печатка НТШ, тож цілком незрозуміло, чому Ігнатієнко – Дорошенко подали відомості лише про перше число, якщо Бібліотека НТШ мала й наступне. Висновок: журнал розповсюджувався нормально, надходив до приватних і громадських книгозбірень.

Kraków, s. a.; *Wilde O.* Dusza człowieka w epoce socjalizmu. – Lwów, 1908; *Brzozowski S.* List otwarty. – Lwów, 1906; *Irzykowski K., Ortwin O.* Lemiesz i szpada przed sądem publicznym. – Lwów, 1908.

На цьому повідомлення про «Бібліографічний вістник» можна б і закінчувати. По суті, так я і закінчив свою доповідь про віднайдений український бібліографічний журнал початку ХХ ст. на Першій Всеукраїнській конференції бібліофілів «Україна бібліофільська» в Києві 25 серпня 1992 р. Та, всупереч звичці, не поспішав цю доповідь публікувати. Жевріла надія, що вдасться знайти ще якісь відомості про «Бібліографічний вістник».

* * *

Надія почасти справдилася. Переді мною лежить учнівський зошит з портретом Шевченка, вінєтою в сецесійному стилі, друкованою цитатою «Учітеся брати мої / Думайте, читайте» і текстом унизу: «Видавництво зошитів і приборів шкільних “Шевченко” в Кракові».

Там же напис «Секретарська книга» (потім закреслений) і фантазійний підпис «Бобинський» – останні чотири літери у вигляді таких собі стовпчиків-закарлючок. На четвертій сторінці обкладинки: «Математичні вправи. Бобинський Василь VI А кл.»

А всередині зошита – протоколи бібліотечної комісії Академічної громади – українського студентського товариства у Львові (1896-1921), яке діяло, в основному, на базі Львівського університету. Протоколи за січень – березень 1914 р. справді написані рукою талановитого поета В. Бобинського (1898-1938), що пізніше наївно повірив у комуністичні марення, в чаду яких і скінчив своє життя в ув'язненні. Бобинський був секретарем бібліотечної комісії і ретельно записував у протоколах усе те, що стосувалося видання «Бібліографічного вістника»⁴. Піду його слідами.

Ухвалу про видання «Бібліографічного вістника» комісія прийняла 27 січня 1914 р. (цей перший протокол без початку; комісія збиралася щотижня у визначений день – наступне засідання було за тиждень, 2 лютого; у цей спосіб визначено дату засідання першого). Ухвалено, що журнал виходитиме раз на місяць, матиме 32 сторінки, «міститиме змісти (реферати. – Я. Д.) книжок та всілякі розвідки в справі ведення бібліотек; змісти подаватимуть, по змозі, читачі прочитаних книжок». До редакційного комітету ввійшли студенти Щигельський і Харак, а перше число мало з'явитися до 10 лютого.

⁴ Книга протоколів зберігається в: Державний архів Львівської області. – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 1-12. Відомості про ці матеріали (частково їх використавши) подала вперше: *Трегуб М.* Українські студентські товариства у Львові другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.: (Огляд архівних документів) // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.* – Київ, 1993. – Вип. 1. – С. 30. Автор не розшукала оригінальних примірників «Бібліографічного вістника», хоч вони вже були у відкритих фондах бібліотеки.

2 лютого голова комісії Огоновський подав зміст першого числа, до якого мали ввійти: «Слово від редакції», стаття «Ніцше й його аристократизм», рецензія книжки С. Бжозовського «Легенда молодій Польщі» та повідомлення про шпигунство Бжозовського. Передбачалося, що автором статті про Ф. Ніцше буде студент Рудик (можливо, Степан Рудик, пізніше журналіст, комуніст і троцькіст, заарештований 1939 р. у Львові і, мабуть, розстріляний), потім це прізвище закреслили. Під час дискусії виступила студентка Ванівна, що твори Ніцше й Бжозовського не такі «дуже потрібні й варті», як зазначається в «Слові від редакції». Встановили: тираж – 25 примірників, ціна одного числа – 12 сотиків, річна передплата – 1 корона. Бідні студенти підрахували, що з продажу 25 примірників матимуть дві корони чистого зиску.

Видання першого числа затрималося. Щойно 16 лютого вирішили дати 8 австрійських корон на шапірограф для його друкування. (Шапірограф – різновид гектографа, за допомогою якого можна було надрукувати до 100 відбиток тексту; написаний спеціальним, дуже насиченим аніліновим чорнилом рукописний текст наносили як негатив на особливу пластинку, яка переносила рукопис на притиснений до неї папір – тепер уже як позитив).

23 лютого дискутували про те, чи «Четвертий лист» Миколи Карєєва (1850–1931; професор Петербурзького університету, визначний спеціаліст з історії Великої французької революції) вмістити в журналі, чи видати окремо. Вирішили видати окремо літографським способом; перекласти листа мав Бобинський.

Врешті перше число вийшло (це було між 2 і 9 березня – може, справді 7 березня, як натякали Ігнатієнко – Дорошенко). 9 березня вирішили почати переписувати число 2 для шапірографа. Переписувала студентка Копертинська.

16 березня на засіданні бібліотечної комісії відбулася дискусія над числом 1. Копертинська критикувала автора вступу до рецензій, який твердив, що «український народ не причинився до поступу європейської культури, тому не можна поміщувати оцінок українських книжок». На її думку, треба краще стежити за правописом та давати рецензії белетристики, особливо української. Харак виступив проти рецензій на белетристику, навіть українську. Для числа 2 рецензувати книжки з філософії мав Микелита, з економіки – Волинець. Редагувати число 2 мав Ілевич, якому давали ще помічника (його прізвище не подано).

Останнє запротокольоване десяте засідання бібліотечної комісії відбулося 30 березня 1914 р. Далі вже протоколів не вели. Як знаємо, число 2-3 побачило світ, коли саме – докладно не відомо (очевидно, що в травні 1914 р.). Протоколи розкрили дуже цікаву «кухню» підготовки журналу, даліше видання якого вже, мабуть, не провадилося. Насувалася Перша світова війна...

* * *

Короткі підсумки – приємні і сумні.

Приємні, бо, виходить, перший український критико-бібліографічний журнал справді видавався у Львові на початку 1914 р. Зміст його свідчить про високий інтелектуальний рівень ініціаторів (тут варто перелічити студентів, членів бібліотечної комісії, залишаючи уточнення даних про них на пізніше: Бобинський, Богун, Ванівна, Волинець, Данилович, Ілевич, Копертинська, Костюк, Коцюба, Левицький, Микелита, Мороз, Огоновський, Харак, Щигельський) і авторів, які поставили собі за мету, цілком явно, плекання освіченої інтелігентської еліти. Дальші завдання досліджень у цій ділянці полягають у тому, щоб спробувати визначити авторів рецензій і учасників тих триступневих самоосвітніх гуртків, для яких насамперед був призначений «Бібліографічний вістник».

Підсумки сумні – в сучасній Україні, нібито по-інтелігентському не відсталій, годі уявити собі студентське середовище, здатне підготувати, опублікувати, розповсюджувати журнал з критично-бібліографічним оглядом праць творців, що дорівнювали б – своїм інтелектуальним рангом і місцем у світовій культурі – таким блискучим іменам, як наш земляк Мечников, англієць Вайлд, німці Ніцше, Верманн, француз Гіййо, поляк Бжозовський... Боюся, дуже боюся, що тепер немає навіть постстудентського середовища, спроможного створити щось приблизно рівноцінне тому, чого домоглися звичайні українські студенти початку нашого століття...

Прошу вибачити мені цей тривожний, але правдивий кінцевий акорд.

Публікується за виданням: *Дашкевич Я.* Перший український критико-бібліографічний журнал («Бібліографічний вістник». – Львів, 1914) // На службі Клію: 36. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 509-515.

ФРАНКІВ ЖУРНАЛ «ЖИТЕ І СЛОВО»

Франків журнал «Житє і слово», що виходив у Львові в 1894-1897 рр., займає почесне місце не тільки в історії української літератури та журналістики, але й в історії суспільно-політичної думки на Україні. Починаючи видання журналу, присвяченого літературі, фольклорові, історії та (від 1896 р.) також політиці, І. Франко ставив перед собою завдання об'єднати довкола видання кращі прогресивні літературні, публіцистичні й наукові сили Східної та Західної України кінця XIX ст. – і це завдання вдалося йому здійснити. Простий перелік співробітників журналу (Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, М. Драгоманов, М. Павлик, О. Терлецький, В. Гнатюк, А. Кримський), не згадуючи самого Великого Каменяра, говорить про питому вагу «Життя і слова» в тогочасному літературному і суспільно-політичному житті.

Підготовку видання журналу «Житє і слово» І. Франко почав восени 1893 р. – тоді він розіслав листи-запрошення, в яких розкрив свої видавничі наміри. Маючи за собою більше як п'ятнадцятирічний багатий та часто гіркий досвід журналістичної та видавничої праці, Франко з особливою старанністю підійшов до вибору напрямку, визначення змісту, опріділення видавничих особливостей журналу. Для того, щоб в якійсь мірі уникнути безпосередніх переслідувань цензури (які відіграли таку негативну роль при виданні Франкових журналів і збірників 1878 р. – «Громадського друга», «Дзвона» та «Молота»), І. Франко вирішив випускати окремі номери журналу раз на два місяці – такі видання не підлягали обов'язковій цензурі.

Перший номер журналу «Житє і слово» вийшов у світ на початку 1894 р. – в кінці 1897 р. видання припинилося. На протязі чотирьох років профіль журналу не залишався незмінним. Зміни в характері журналу дають можливість розбити його історію на два періоди, перший з яких охоплює 1894-1895 рр., другий – 1896-1897 рр. В останні два роки видання журнал настільки відрізнявся своїм характером від перших двох років видання, що й сам видавець, у своєму листуванні, називав його «новим» журналом.

В 1894-1895 рр. журнал, за своїм профілем, був літературно-науковим виданням, в якому, поруч з художньою літературою, велике місце займали публікації літературознавчих, етнографічних, історичних матеріалів та нау-

кових статей. Крім цього, в журналі були відділи критики і бібліографії, хроніки. Згідно з задумом Франка, відбитим у проспекті журналу, складеному восени 1893 р., багато уваги приділено публікації історико-літературних та історичних джерел (рубрики «Із переписки наших літературних і політичних діячів», «Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження 1772-1848 рр.»), фольклорних та інших етнографічних матеріалів (серія публікацій І. Франка – «Із уст народу», та ряд публікацій М. Драгоманова). Видавець вважав, що журнал повинен «знайомити своїх земляків русинів-українців зі здобутками сучасної науки»¹) – з цією метою було надруковано декілька статей з різних гуманітарних галузей знання – з історії української, російської, польської, французької та східних літератур, з фольклору та етнографії, з історії українського права і т. п. Велике значення мало надрукування статей з критичним висвітленням історії християнської, буддійської, старовірської та старогрецької релігій. В умовах тогочасної Східної Галичини, культурне і політичне життя якої на протязі десятиріч було під сильним впливом реакційного католицького духовенства, ці статті набирали особливого антирелігійного звучання. Художня література в журналі представлена творчістю І. Франка (повість «Основи суспільності», поезії «Із Ізмарагда», драми «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа»), поезією П. Грабовського, М. Старицького, У. Кравченко, О. Маковея та ін. Франко старався популяризувати кращі зразки всесвітньої літератури. В зв'язку з цим було надруковано переклади з літератур Сходу (твори Сааді, Гафіза, Фірдоусі), старофранцузького епосу «Пісня про Роланда», трагедії Софокла «Єдин» тощо. Полемічно найбільш загострені статті були вміщені в розділі, присвяченому критиці та бібліографії. В критичних оглядах, які вийшли з-під пера І. Франка, відбита його наполеглива боротьба за революційно-демократичний напрям не тільки української літератури, але всього тогочасного суспільно-політичного життя (наприклад, рецензія на «Дзвін» П. Куліша, на «Ucraina irredenta» Ю. Бачинського).

В 1893-1894 рр. номери журналу мали обсяг, в середньому, 120 стор. Три номери журналу склали том – таким чином на протязі двох років вийшло чотири томи «Життя і слова».

Важке фінансове становище, в якому опинився журнал в другій половині 1894 р., ледве не стало причиною припинення видання. Причина була в невеликій кількості передплатників. Царська цензура, незважаючи на, в основному, науковий характер видання, не дозволила на його передплату – в Росію «Житє і слово» можна було посилати тільки в закритих конвертах як листи. Передплатників у Східній Галичині було замало для того, щоб журнал міг

¹ Житє і слово. – Львів, 1893. – Т. 1. – С. 198.

повністю окупити себе. І. Франко бачив, між іншим, причину дефіциту також у вузькості тематичних рамок і, після того як, шляхом пожертвувань, найближче майбутнє «Життя і слова» було більш-менш гарантовано, вирішив змінити його профіль. Видавець розширив тематику журналу, включивши в її межі політичні питання. Ці зміни відбилися також на підзаголовку журналу – з «Вісника літератури, історії і фольклору», яким він був у 1894-1895 рр., він став у 1896 р. «Вісником літератури, політики і науки». Хоча І. Франко й підкреслював, що політичний напрям журналу, в основному, покриватиметься з програмою Русько-української радикальної партії (по суті – її лівого прогресивного крила), однак не поставив журнал на вузьку партійну платформу. До участі в журналі він запрошував передових представників української громадськості по обидвох сторонах Збруча.

Внаслідок цих перемін, журнал «Житє і слово» набрав у 1896-1897 рр. характер серйозного суспільно-політичного і літературного журналу, що висунувся на чільне місце серед тогочасних українських журналів. Кожний номер журналу відкривався статтею на актуальні політичні теми (на відміну від попередніх років, коли на початку номера друкувалися переважно художні твори) – політична публіцистика висувається в журналі на перший план. Такими політичними *credo* журналу в багатьох випадках ставали статті самого Франка (наприклад, «Реалісти чи кар'єристи?», «Заміна системи», «З кінцем року», «З новим роком» та ін.). Франко старався інформувати читачів журналу про різні течії в соціалістичному русі – правда, може не завжди зовсім вдало підбираючи перекладні статті західноєвропейських авторів переважно правого напрямку. В 1896-1897 рр. в «Житті і слові» було опубліковано ряд історичних і літературознавчих матеріалів (наприклад, багате листування літературних і політичних діячів, документи до історії революційних подій 1848 р. в Східній Галичині). Статті наукового змісту продовжують лінію, обрану І. Франком в перші роки видання. Публікуються статті, присвячені історії релігії та, зокрема, викриттю реакційної ролі церкви в її боротьбі з наукою (переклади робіт В. Дрепера, П. Еванса). Значно більше місця, в порівнянні з минулими роками, займають повідомлення і статті про революційний рух в Росії та на Східній Україні. До співробітництва в журналі І. Франкові вдалося приєднати Г. Плеханова (стаття «Робітницький і революційний рух в Росії»). Кожний номер журналу приносив – у тій чи іншій формі – чергові «вісті з Росії», які звертали увагу читача на основні події соціальної та національно-визвольної боротьби. Якісно виріс відділ художньої літератури. На протязі двох років у журналі було надруковано ряд творів Лесі Українки (серед них такі, як «Fiat pox», «Грішниця», «Давня казка»), П. Грабовського, М. Коцюбинського (оповідання «Посол від чорного царя»), І. Франка (драматичний твір «Учитель», поезії з циклу «Зів'яле листя», по-

вість «Для домашнього вогнища»). Журнал продовжував знайомити читачів з кращими творами з іноземних літератур (уривки з повісті Е. Золя «Рим», переклади поезій В. Гюго, староіндійських легенд тощо). В журналі систематично друкувалися принципові літературно-критичні статті й рецензії. З-поміж авторів цього відділу на перший план висовується знову І. Франко (особливо його «Слово про критику»).

Навіть поверхове дослідження журналу «Житє і слово» виявляє процес постійного росту журналу. Приєднання до авторського кола нових і нових співробітників не тільки зміцнило голос журналу, збільшило його значення в літературному та суспільно-політичному житті України в 90-ті рр. XIX ст., але й зробило його виразником сподівань, надій і бажань кращої частини української інтелігенції, яку очолив Великий Каменярь – Іван Франко.

Незважаючи на всі зусилля видавця, матеріальні труднощі все більше і більше підривали основи існування журналу. В 1896-1897 рр. деколи навіть порушується періодичність журналу. Обсяг окремих номерів зменшується (в 1896 р. він становить в середньому 80 стор.), зменшується формат журналу (в 1897 р.). На протязі 1896-1897 рр. вийшло 10 номерів журналу, які утворюють два останні (п'ятий і шостий) томи. В кінці 1897 р. видання журналу припинилося.

Хоча журнал «Житє і слово» проіснував тільки відносно короткий відрізок часу, його значення в процесі розвитку української літератури та української журналістики велике. Журнал сприяв згуртуванню передових сил української літератури та відіграв значну роль в поширенні революційно-демократичних ідей на Україні в кінці XIX ст.²

Публікується за машинописом: *Дашкевич Я.* Франків журнал «Житє і слово». [Передмова до видання: *Меженко Ю. О., Дашкевич Я. Р.* Систематичний покажчик змісту журналу «Житє і слово» (1959)] // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. III/5: Папка № 3 «Статті 1959 р.». Машинопис, 7 арк. У верхньому правому куті першого аркуша примітка автора: «Післав Ю. О. Меженкові 21. II. 1959 р.».

² Ні одне з основних досліджень, присвячених творчості І. Франка в 90-х рр. XIX ст., не проходить мимо висвітлення місця і ролі журналу «Житє і слово» в історії української літератури. Із спеціальних досліджень варто згадати ґрунтовну роботу *В. Грушкіна* «Журнал "Житє і слово" в українському літературному процесі» в кн.: *Слово про Великого Каменяря*. – Київ, 1956. – С. 273-313.

ПРАЦІ ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА З КНИГОЗНАВСТВА, БІБЛІОГРАФІЇ, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи) // Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1946. – Ч. 1. – С. 26-50.

Архів Івана Франка // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – Київ, 1947. – № 1. – С. 83-86; передрук: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 363-364; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 363-364.

Перший друкований буквар на Україні // Українська мова в школі. – Київ, 1959. – № 1. – С. 53-56.

Бібліографічний покажчик з історії КПЗУ. – [Рец. на кн.:] Матеріали до бібліографії історії Комуністичної партії Західної України: Бібліогр. покажч. / Уклад.: В. Вулах, М. Жарінов, О. Кізлик та ін. – Львів, 1958. – 200 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1960. – № 1. – С. 75-77.

Бібліографічна картотека з краєзнавства Львівської області // Науково-методичний збірник / Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1961. – № 1. – С. 118-122.

[Рец. на кн.:] **Гресько М. Твори Гі де Мопасана на Україні: Бібліогр. покажч. вид. л-рн про письм., що вийшла на території УРСР (1883-1960): До 110-ліття від дня народж. письм.** / Наук. б-ка Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Львів, 1960. – 47, [2] с. // Всесвіт. – Київ, 1961. – № 3. – С. 156-157.

Цінна праця з бібліографії бібліографії історії УРСР. – [Рец. на кн.:] Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР / М-во культури УРСР. Держ. іст. б-ка УРСР; склали Р. Кац, Ф. Максименко. – Київ, 1960. – 154 с. // Український історичний журнал. – Київ, 1961. – № 1. – С. 73-76.

Армянская книга на Украине в XVII столетии // Книга: Исследования и материалы. – Москва, 1962. – Сб. 6. – С. 146-168; передрук: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1084-1106.

Бібліографія ономастики. – [Рец. на кн.:] *Taszycki W.* Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie. – Kraków: PWN, 1960. – XXII, 337 s. //

Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 1. – С. 76. – Підписано: *Я. Степанів*.

Біобібліографічний словник українських письменників. – [Рец. на кн.:] Махновець Л. Є. Українські письменники: Біобібліографічний словник. У 5 т. Т. 1. – Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. – 979 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 1. – С. 74–75. – Підпис: *Д. Ярославич*.

Каталог рідкісної комуністичної преси. – [Рец. на кн.:] Більшовицькі газети часів Жовтневої революції і Громадянської війни (1917-1921 рр.): Звед. кат. матеріалів, що переховуються в збірках м. Львова / Наук. б-ка Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка; склала Н. А. Щирба. – Львів, 1960. – 14, [1] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 1. – С. 75. – Підписано: *А. Б.*

[Рец. на кн.:] **Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1944-1960 роки:** Бібліогр. покажч. / Склали: Н. Р. Бережна, І. Є. Громницька, Ф. П. Максименко та ін. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 766, [2] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 5. – С. 79. – Підписано: *С. Пісковий*.

[Рец. на кн.:] **Науково-методичний збірник /** Мін-во культури УРСР. Держ. іст. б-ка УРСР. № 1. – Київ, 1961. – 122 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 2. – С. 87-88. – Підписано: *Б. В.*

[Рец. на кн.:] **Djaparidzé D. Medieval Slavic Manuscripts.** – Cambridge (Mass.), 1958 // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1962. – № 5. – С. 78-79. – Підпис: *Д. Ярославич*.

Армянское книгопечатание на Украине в XVII веке // Patma-banasirakan handes. – Erevan, 1963. – № 4. – С. 115-130; передрук: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1107-1121.

Бібліографічний покажчик з славістики. – [Рец. на кн.:] Королевич Н. Ф., Сарана Ф. К. Слов'янська філологія на Україні (1958-1962 рр.): Бібліографія. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – 615 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 6. – С. 70-72. – Підпис: *Д. Іваненко*.

[Рец. на кн.:] **М. Шаникевич, І. Вагилевич, Я. Головацький: Бібліогр. покажч.** / Склали: М. П. Гуменюк, Є. Є. Кравченко; Львів. б-ка АН УРСР. – Львів, 1962. – 132, [2] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 5. – С. 75-76. – Підпис: *С. Козаченко*.

[Рец. на кн.:] **The American Historical Associations: Guide to Historical Literature.** – New York, 1962 // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1963. – № 5. – С. 76-77. – Підписано: *С. Корибут.*

[Рец. на кн.:] **Історія міст і сіл Львівської області:** Реком. покажч. л-ри / Львів. облас. упр. культури. Львів. держ. облас. б-ка ім. Я. Галана; склала В. П. Крисько. – Львів, 1964. – 302, [2] с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 88-89. – Підпис: *Я.*

[Рец. на кн.:] **Історія міст і сіл Тернопільської області:** Бібліографічний покажчик літератури. – Тернопіль, 1964 // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 6. – С. 88. – Підпис: *Д. Спаський.*

[Рец. на кн.:] **Т. Г. Шевченко: Бібліографічний покажчик (1917–1963)** / Уклад. М. І. Багрич. – Харків: Ред.-вид. відділ Книжк. палати УРСР, 1964. – 154 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР (Київ). – 1964. – № 6. – С. 87-88. – Підпис: *Д. Ярович.*

Le 450e anniversaire de l'imprimerie arménienne // Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1964. – T. 1. – P. 470. – *Без підпису.*

[Рец. на кн.:] **Історія міст і сіл Закарпатської області:** Бібліографічний покажчик літератури / Закарпат. обл. упр. культури. Держ. б-ка для дорослих; склала Г. С. Насековська. – Ужгород, 1964. – 138 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1965. – № 1. – С. 83-84. – Підпис: *І. Косицький.*

[Рец. на кн.:] **Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П. Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей.** – Москва; Ленинград: Изд-во АН СРСР. Ленинград. отд-ние, 1963. – 360 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – Київ, 1965. – № 2. – С. 79-80. – Підписано: *Д. Ярославич.*

Бібліографія літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка. – [Рец. на кн.:] Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість, 1839-1959. Т. 1-2 / Склали: І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб, О. Д. Кізлик та ін. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963 // Slavia. – Praha, 1966. – № 1. – S. 139-144.

Вірменське друкарство на Україні (До 350-річчя виходу в світ першої вірменської друкованої книги на Україні) // Український історичний журнал. – Київ, 1966. – № 12. – С. 132-134; передрук: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1122-1124.

Недоліки важливого видання. – [Рец. на кн.:] История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период: Библиография. – Москва: Наука, 1965. –

703 с. // Архіви України. – Київ, 1966. – № 2. – С. 77-83. – Підпис: *Д. Ярославич*.

[Рец. на кн.:] **Систематичний покажчик до журналу «Східний світ» – «Червоний Схід» (1927-1931)** / Склали: Р. С. Лівшиц, Х. С. Надель. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1964. – 61 с. // Архіви України. – Київ, 1966. – № 1. – С. 76-77. – Підписано: *Я. Д.*

[Рец. на кн.:] **Maichel K. Guide to Russian Reference Books. Vol. 2.** – Stanford (Cal.), 1964 // Архіви України. – Київ, 1966. – № 1. – С. 74-76. – Підпис: *С. Корибут*.

Документальні матеріали з історії України в Центральній бібліотеці Академії наук Литовської РСР // Архіви України. – Київ, 1967. – № 1. – С. 79-83; передрук: *Дашкевич Я.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 571-577.

[Рец. на кн.:] **Іншомовні матеріали до історії міст і сіл України:** Корот. бібліогр. покажч. / М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка; склад. О. Д. Кізілік. – Львів, 1967. – 56 с. // Архіви України. – Київ, 1968. – № 1. – С. 98-99.

[Рец. на кн.:] **Т. Г. Шевченко французькою мовою (1847-1967):** Бібліогр. покажч. / М-во культури УРСР. Львів. держ. наук. б-ка; склав М. М. Гресько. – Львів, 1967. – 42, [1] с. // Архіви України. – Київ, 1968. – № 2. – С. 90. – Підпис: *С. Корибут*.

[Рец. на кн.:] **Gumowski M. Bibliografia numizmatyki polskiej.** – Toruń, 1967. – XVI, 213 s. // Архіви України. – Київ, 1968. – № 3. – С. 98-99. – Підпис: *С. Іванович*.

L'imprimerie arménienne à Lvov (Ukraine) au XVIIe siècle // Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1969. – Т. 6. – Р. 355-371. – Підпис: *Y. Dachkéuytch*; передрук: *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 142-158.

Матеріали по истории армянских колоний на Украине в библиотеках Кракова и Вроцлава // Banber Hayastani arxivneri. – Erevan, 1970. – № 3. – Р. 175-186; передрук: *Дашкевич Я.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 137-147.

Юрій Алексеевич Меженко (1892-1969) // Советская библиография. – Москва, 1970. – № 2. – С. 78-79. – Співавт.: *Ф. П. Максименко, Ф. К. Сарана*.

Matériaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wroclaw // Revue des Études Arméniennes. N. S. – Paris, 1970. – Т. 7. – Р. 451-465. – Підпис: *Ya. Dachkéuytch*;

передрук: *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 159-181.

Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц // *Patma-banasirakan handes.* – Erevan, 1976. – № 1. – Р. 221-233; передруки: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 83-93; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 88-98; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 88-98; *Його ж.* Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1125-1137.

Вислобоцький Юліан-Антін Васильович; Карматанянц Ованнес; Павенцький Антін Якович // Матеріали до біобібліографічного словника діячів української книги. – Київ, 1985. – С. 1-2, 3-4, 7. – Додаток до програми: 800 років «Слову о полку Ігоревім». – Київ, 1985; передрук: *Білокінь С.* Матеріали до бібліографічного словника діячів української книги // Бібліографія українознавства: Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації україністів. – [Львів], 1992. – № 1 (липень). – С. 22-23, 25, 28.

[Рец. на кн.:] **Ісасвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні.** – 2-е вид., переробл. і доповн. – Львів: Вища шк., 1983. – 155 с. // *Russia Mediaevalis.* – München, 1987. – Т. 6, 1. – S. 302-307.

Юр Меженко // Український вісник. – Київ; Львів, 1987. – Вип. 9-10. – С. 118-128 (самвидавний журнал); передруки високим друком: Український вісник. – Київ; Львів, 1988. – Вип. 9-10 (жовтень – листопад 1987). – С. 125-135; Український вісник. – Балтимор; Торонто, 1988. – Вип. 7, 8, 9-10. – С. 433-444. – (Б-ка «Смолоскипа». – Ч. 55).

«**Бібліологічні вісті**» – ідеї та люди // Євшан-зілля. – Львів, 1989. – Ч. 5. – С. 1-13 (самвидавний журнал); передруки високим друком: Книжник. – Київ, 1992. – № 1. – С. 23-25; Бібліологічні вісті. 1923. Кн. 1/4: Наук. журн. – Перевид. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1999. – С. 5-11.

[Уклад.:] **Закарпаття в українській етнографічній літературі ХІХ ст.:** Бібліогр. покажч. / АН УРСР. Ін-т філософії. Відділ наук. інформації із суспіл. наук; уклад. Я. Р. Дашкевич. – Київ, 1989. – 57 с.

Репертуар української книжки 1798-1916 років – коли він буде? // Україна. Наука і культура. – Київ, 1990. – Вип. 24. – С. 163-173.

Репертуар української книжки (1798-1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: До 175-річчя від дня народж. Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові: Матеріали наук. симп., Львів, 8-9 черв. 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137-138.

Доля і недоля нашої бібліотеки // Вісник НТШ. – Львів, 1991. – № 1 (березень). – С. 2; передрук: *Культура і життя*. – Київ, 1991. – 6 травня. – № 18. – С. 3.

«Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна. Наука і культура. – Київ, 1991. – Вип. 25. – С. 26-44.

Мовні проблеми «Бібліографії української книги 1789-1914 рр.» в Галичині та на Закарпатті: Тези доп. [та обговорення] // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 30-34.

Мовні проблеми репертуару української книги 1798-1917 рр. // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., Киев, 8-10 окт. 1991 г. – Киев, 1991. – Ч. 2. – С. 37-39.

Нарада нездійснених мрій: [Вступ. ст.] // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 3-8.

[Питання і виступи] // На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. – Львів, 1991. – С. 14, 17-18, 29, 36-38, 43-45, 47-48, 52.

[Ред.:] На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. складанню «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21-22 груд. 1945 р. / АН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, Львів. від-ня Археогр. коміс.; підгот. тексту і прим. Л. І. Ільницької; відп. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1991. – 60, [1] с.

Як нищили незнищенне [про Бібліотеку Наукового товариства ім. Шевченка] // Дзвін. – Львів, 1991. – № 8. – С. 114-119.

Нескорений лицар української книги // Слово і час. – Київ, 1992. – № 6. – С. 14-20; передруки: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 575-583; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 613-621; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 613-621.

Пам'яті Юрія Меженка / Публ. [12 листів (1962-1967 рр.) Ю. Меженка] та прим. Я. Дашкевича // *Сучасність*. – Київ, 1992. – № 10. – С. 116-123; передрук: *Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923-1969)* / Упоряд., передм., прим. М. Вальо. – Львів, 2002. – С. 217-220. *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 583-585; 2-ге вид.,

виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 621-623; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 621-623

[Рец. на кн.:] **Юрій Дрогобич: До 500-річчя виходу першої друк. книги вітчизн. авт.:** Бібліогр. покажч. / Уклад.: М. Г. Вавричин, Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1983. – 63, [1] с. // *Russia Mediaevalis*. – München, 1993. – Т. 7, 2. – S. 330. – Підписано: *Я. Д.*

Карматанянци Йовганнес (Муратович Іван) // Довідник з історії України: у 3 т. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – Київ, 1995. – Т. 2: К-П. – С. 16.

Навколо «Репертуару української книги 1798-1916» // Репертуар української книги, 1798-1916: Матеріали до бібліогр. – Львів, 1995. – Т. 1: 1798-1870. – С. III–XVIII.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916:** Матеріали до бібліогр. / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1995. – Т. 1: 1798-1870. – XXIV, 387 с.

Вірменське друкарство у Львові 1616-1618 рр. // Галицька брама. – Львів, 1996. – № 21/22 (листопад). – С. 17.

Заява до дирекції видавництва «Наукова думка» 30 червня 1965 р. [та інші документи у зв'язку з авторством «Словника українських псевдонімів»] // *Білокінь С.* До питання про авторство «Словника українських псевдонімів»: Док. і матеріали // *Marra mundi*: Зб. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 837-838, 841-846, 848, 850, 852, 854-857.

Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. Матеріали круглого столу / Упоряд. та заг. ред. текстів Л. І. Ільницької. – Львів, 1996. – С. 9-14.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916:** Матеріали до бібліогр. Т. 2: 1871-1886 / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1997. – 399, [2] с.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916:** Матеріали до бібліогр. / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1999. – Т. 3: 1887-1894. – 425, [2] с.

Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1999. – Т. 4: 1895-1900. – 485, [2] с.

Українські збірки Нью-Йорку // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2: 1995-1997 рр. – С. 178-181; передруки: Пам'ять століть. – Київ, 2001. – № 2. – С. 134-136; *Дашкевич Я.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 582-584.

Перший український критико-бібліографічний журнал («Бібліографічний вістник». – Львів, 1914) // На службі Кліо: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 509-515.

«**Репертуар української книги 1798-1916**» продовжується // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 486-495.

Карматянець Йовганнес // Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопрац. і доповн. – Київ, 2001. – С. 288.

Мирон Кордуба та його «Бібліографія історії України» // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2001. – Вип. 5/6. – С. 16-24; передруки: Наукові зошити Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2003. – Вип. 5/6. – С. 379-385; *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 561-568; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 599-606; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 599-606.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. Т. 5: 1901-1905 / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 2001. – 413, [2] с.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. Т. 6: 1906-1909 / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 2002. – 452, [1] с.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. Т. 7: 1910-1911 / НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. архео-

графії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 2003. – 361, [2] с.

[Ред.:] **Репертуар української книги, 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. Т. 8: 1912-1913 / НАН України. Львів, наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 2004. – 402, [1] с.

Післяслово до останнього тому // Репертуар української книги 1798-1916: Матеріали до бібліогр. – Львів, 2005. – Т. 9: 1914-1916. – С. 3-6.

[Ред.:] **Репертуар української книги 1798-1916**: Матеріали до бібліогр. Т. 9: 1914-1916 / НАН України. Львів, наук. б-ка ім. В. Стефаника, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, від-ня; упоряд., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевича. – Львів, 2005. – 244, [2] с.

[Ред.:] **Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві**: Каталог-інформатор / Наук. ред. Я. Дашкевич; Канад. ін-т укр. студій в Едмонтоні, НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, від-ня; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Варшава; Львів; Нью-Йорк: Укр. архів; НТШ, 2005. – 352 с.

У науковій лабораторії історика // Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / Упоряд. Я. Федорук. – Київ; Львів, 2005. – С. VI–VIII; передрук: *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 501-503; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 501-503.

Федір Максименко – людина, вчений, книголюб // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 634-645; 2-ге вид., виправл. і доповн. – Львів, 2007. – С. 672-683; 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 672-683; передрук: Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / Упоряд. Г. Домбровська, Л. Панів. – Львів, 2008. – С. 15-33.

Карматянець Йовганнес // Історія України: А-Я: енцикл. довід. / Упоряд. та наук. ред. І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. – 3-тє вид., доопр. і доповн. – Київ, 2008. – С. 480.

[**Спогади про бібліотеку Інституту радянської торгівлі у Львові. 1944 р.**] // *Гелей С.* Львівська комерційна академія. Нарис історії. – Львів, 2008. – С. 200.

[Ред.:] Моравська Л. Релігія в Україні. Матеріали. Дослідження. I–III випуск. Історія релігій в Україні. Тези повідомлень II–V круглого столу. Бібліографічний покажчик. – Львів, 2009. – 111 с.

Мої зустрічі з Мечиславом Гембаровичем // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – С. 826-827.

КАТАЛОГ КНИГОЗБІРНИ
ОЛЕНИ СТЕПАНІВ
І ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА

Зошит «Г» [Географія]

Яр. Дашкевич

Авторські умовні позначення

- А (Анг)** – англійська
- Гол** – голландська
- Есп** – есперанто
- ІЛ** – іноземна література
- Іт** – італійська
- М** – московська (російська)
- Н** – німецька
- П** – польська
- У** – українська
- Ф (Фр)** – французька

[Перелік відсутніх на місці книжок]

1. Барков А.С. Половінкін А.А. Фізична географія. Київ, 1940. *Олексишин.*
2. Багатства і промисл[овість] С.С.С.Р., 1941 *Максим? десь дома? ?*
3. Dallaway, J.: Reise nach Constantinopel, der Ebene von Troja und in die Levante. Berlin, Hamburg, 1801. *між дверима*
4. Janowski, A. Wycieczki krajoznawcze. Warszawa, 1923 *пласт?*
5. Івасюк, І. Кредитова кооперація на Україні. Warszawa, 1933. *кооперація*
6. Kubijowicz, W.: Górna granica osadnictwa w dolinie Bystrzycy Nadwórniańskiej. [Kraków 1929]. *шафа ор.?, між дв.*
7. Knospe P.: Erdkunde. Erstes Heft: Das deutsche Vaterland. Breslau. ?
8. Karczewski S.: Geografia Polski. Lwów, Warszawa, 1934. ?
9. Tatarczuch S.: Rzemiosło i przemysł w Polsce. Lwów, 1940. *В. Огоновський*
10. Рудницький С.: Україна – наш рідний край. Львів, 1921. 1943
?А. Струтинська?
11. Rzeczywistość gospodarcza Polski i zamierzenia ku poprawie. Warszawa, 1938. *до історії ?*
12. Symes, M.: Gesandtschaftsreise nach dem Königreiche Ava im J. 1795. Berlin, Hamburg 1801. *між дверима*
13. Страна Социализма. Календарь 1940. Москва, 1940. *пропало! ©*
С. Пашкевич
14. Selingerowa, J.: Geografia powszechna dla szkół publicznych. Tarnopol, 1880 *? КНМ ? між дв.?*
15. Skarzynski, S.: Na RWD5 przez Atlantyk, wyd. II Lwów, 1936. ???
16. ~~Schlag nach über England~~ ? ?
17. Социалистическое сельское хозяйство СССР. Стат. сборник. М. Ленинград, 1939.

А

- А. В.: Наш Рідний Край. (Коротенька географія України). Видання Книгарні Б. Тишенка. Відень І(1942)І. 135х180. 48. **У**
- Альохін В.В., Проф.: Географія рослин. Переклад з російського видання. Видавництво «Радянська школа», Київ 1930. 142х217{143х223}. 315+(2) карти. **У**
- Анисимов, С.С.: Сванетия. Государственное Социально-Экономическое Издательство. [ОГИЗ. Соцэкгиз]. Москва 1940. 125х194{.136х200}. 115+(1) карта. **ІЛ**
- Атлас «Самоосвіти». Збірник географічних мап, статистичних таблиць та краєвидів. Для самонавчання і школи. Третє видання. Накладом «Самоосвіти», кооп. з обм. пор. Видавництво «Самоосвіта» основане при співучасті Українського Робітничого Союзу. Ч. 21. Львів 1934. 122-4х170. 16 ст. А **ІЛ**
- [Альбому схем железных дорог СССР, дополнение к... по данным на 1 января 1941 г. СССР. Народный Комиссариат Путей Сообщения. 1941. 298х216. 8+9 схем. А **ІЛ**
- Атлас України и [=й] сумежних країв. Atlas of Ukraina and Adjoving countries. Під загальною редакцією Д-ра Доц. В. Кубійовича – arranged by Dr. lect. V. Kubijovuč. Український Видавничий Інститут у Львові. Ukrajinakyj Vydavnyučyj Instytut, Lviv. Наукове Товариство ім. Шевченка – Scientific Society of T. Ševčenko. Львів 1937. 243х271{.254х279}. XLVIII+66 мап. □ А **У**
- Арманд, Д.: Как измерили землю. ЦК ВЛКСМ. Издательство Детской Литературы. Москва Ленинград 1941. 131х196{.139х206}. 196. **ІЛ**
- Андреев, А.: За новый подъем социалистического земледелия в восточных районах СССР (Речь на совещании передовиков сельского хозяйства Новосибирской области 17 марта 1940 года). ОГИЗ. Государственное Издательство Политической Литературы. Москва 1940. 130х194.26.
- Абрамов, А.: Чудові числа. 'Центральний Комітет Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України. Видавництво Дитячої Літератури' [=Дитвидав ЦК ЛКСМУ]. 141х211{.149х218}. 66+(1) карта.

Б

- Баранський, М.М.: Фізична географія СРСР. Підручник для VII класи Середньої Школи. Випуск перший. Видання шосте. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 142х218{142х225}. 106+(2) карт. **У**
- Баранский, Н. Н.: Экономическая география СССР. Учебник для 8-го класса Средней Школы. Издание пятое, переработанное. Государственное

- Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР [Учпедгиз] 1939. 142×219{145×225}. 360+(2) карты. ІЛ
- Бардиер, В. М.: Таджикистан. Под редакцией Черданцева, Проф. Г. Н. Государственное Издательство Таджикистана. Сталинабад Ленинград 1939. 127×188{131×198}. 103+(1) карт. ІЛ
- [Богатства России]. [Издание Комиссии по изучении естественных производительных сил России состоящейся при Российской Академии Наук.] [Масальский, В. И.] Хлопок. [Богатства России. Государственное Издательство. Издание ... Наук. Петербург 1921]. 176–181×268–273. 24. Стонкевич, А. Д.: Минеральные Воды. Богатства России. Издание ... Наук. [Петроград] 1920. 176–180×267–270. ІЛ
- Биковський, Л.: Туреччина. Бібліографічні матеріали. Український Чорноморський Інститут. Ч. 2. Ukrainisches Institut für Schwarzmeerkunde № 2. 1940. 211–8×297–312. (2)+68 [ц] У
- Буданов, В. П.: Зошит для практичних робіт з географії. Курс V [5-го] класу середньої школи ... Видавництво «Радянська школа» Київ 1941. 199×260. 48. У
- Буданов В. П., Проф.: Методика викладання фізичної географії. Посібник для студентів педвишів і вчителів середньої школи. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 142×216{142×225}: 184. У
- Бронтман, Л.: Через океан – в Америку. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР. Київ. 1939. 128×196. 88. У
- Бронтман, Л., Хват, Л.: Героїчний переліт «Родины». Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР. Київ 1939. 130×195.84+(2) одпост. іл. У
- Безвенглінський, Б. П.: Географічні назви. Посібник для учителів географії. Державне Учбово-Педагогічне Видавництво «Радянська Школа». Київ – Харків. 1938. 127×164{139×173}. 183. У
- Биковський, Л.: Степан Рудницький. Біо-бібліографічні матеріали. Український Чорноморський Інститут. Ч. 25. Одеса 1943. На правах рукопису. 208–15×294–301. (2)+12+(1). порт. [ц] У
- Берен М. В., оповів: Як чоловік боре ся з природою. Коштом і заходом [видавництво] Товариства «Просьвіта» Ч. 255 – 256. 1901 – Книжочка 8 – 9. Львів 1901. 124×180. 104. 23/2 44 КНМ! У
- Барков А. С., Половінкін, А. А.: Фізична географія. Підручник для V класу середньої школи [п'ятий клас]. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 143×215{151×224}. 156+(3) мапи (2 прим.) У
- Багатства і промисл С.С.С.Р. (Накл. ОУН. фр. банд., 1941). ?

Бібліографія наукових праць проф. д-ра Вол. Кубійовича. Українське Видавництво [Коштом «Бистриці». Спілки з обм. відп.] «Книгознавчі записки» 3. Краків Львів 1943. 122×168. 14.

Британская империя. ОГИЗ /Государственный Институт «Советская Энциклопедия»/ [= ГИСЭ]. Серия справочников по зарубежным странам под редакцией П. И. Лебедева-Полянского, Ф. Н. Петрова, О. Ю. Шмидта. (Москва 1943. 128×194. 464+(7)^к карт.

Барков, А. С.: Словарь-справочник по физической географии. Пособие для преподавателей географии. Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР [= Учпедгиз]. Библиотека учителя. Москва 1940. 130×194 {142×202}. 200.

В

Всесоюзная Сельскохозяйственная Выставка 1939. Под редакцией П. Н. Поспелова, А. В. Гриценко, Н. В. Цицина. ОГИЗ Государственное издательство колхозной и совхозной литературы [Сельхозгиз]. Москва 1939. 128×190 {128×196}. 216+(5) портр+(3) одностор. иллюстр. + (30 ст.) двост. ил. + (2) одност. иллюстр. + (2 ст.) двост. ил. V 6 ІЛ

Всесоюзная Сельскохозяйственная Выставка. Главный павильон. Путеводитель. Составили Захаров, Н. И., Руденко, Н. А., Вульфсон, С. Л., Макаров, Н. А. ОГИЗ Государственное Издательство Колхозной и Совхозной Литературы «Сельхозгиз». Москва 1939. 126×194. 80.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Агролесомелиорация. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 106×162. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Ветеринария. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 106×164. 63.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Виноградарство и Виноделие. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 108×168. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Гидроэлектростанция. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 110×166. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Животноводство. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 107×161. 96.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Зерно. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 107×162. 64.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Картофель и Овощи. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 109×165. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Лен, Конопля и новые лубяные [новолубяные] культуры. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 108×166. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Масличные культуры. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 108×166. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Механизация.

- Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 110×161. 64.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Охота и Звероводство. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 107×167. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Птицеводство. Путеводитель. ОГИЗ Государственное Москва 1939. 111×167. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Технические культуры (табак, махорка, каучуконосы, лекарственные растения, эфирносы). Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 109×163. 64.; Всесоюзная Сільськогосподарська Виставка. Павильон Української РСР путівник. «ОГИЗ». Державне видавництво колгоспної і радгоспної літератури «Сельхозгиз». Москва 1939. 109×167. 63.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Азербайджанская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 109×163. 47.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Армянская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 109×163. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Киргизская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 112×163.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Таджикская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 107×164. 40.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Туркменская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 110×167. 64.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Башкирская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 108×163. 64.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Воронежская, Курская и Тамбовская области. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 107×168. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Грузинская ССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 110×160. 47.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Дальний Восток. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 107×163. 47.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Поволжье. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 105×168. 164.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Северный Кавказ и Крым. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 110×168. 40.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Сибирь. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 106×161. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Советская Арктика. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 108×165. 48.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Татарская АССР. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 110×164. 32.; Всесоюзная ... Выставка. Павильон Центральные области. Путеводитель. ОГИЗ. Государственное Москва 1939. 108×167. 64. **ІЛ**
- Водопьянов, М. [В.]: К сердцу Арктики. Издательство Главсевморпути. Полярная библиотека. Ленинград 1939. 143×214{145×220}. 316+(17) к. іл. **ІЛ**

- Вітвер, І. А.: Економічна географія капіталістичних країн. Підручник для IX класу середньої школи. Видання четверте, виправлене. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1940. 141×218 {150×222}. 284+(2) карти. У
- Визе, В. Ю.: Северный Морской Путь. Издательство Главморсевпути. Ленинград Москва 1940. 141×219 {147×223}. 96. ІЛ
- Введенский, Н.: В поисках южного материка. Русская антарктическая экспедиция 1819 – 1821. Издательство Главморсевморпути. Ленинград Москва 1940. 130×194 {138×200}. 128+(7) к. іл. + (1) карт.
- Воблий, К.: Київ – серце України. Українське Державне Видавництво. Київ Львів 1944. б. тит. л. 32.113×150. ІЛ

Г

- Гладцин, И. Н.: Геоморфология СССР. Часть I. Геоморфология европейской Части СССР и Кавказа. Географо-Экономический Научно-Исследовательский Институт Л. Г. У. Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР. [Учпедгиз] Ленинградское отделение. Ленинград 1939. 140×218. {143×222}. 384. ІЛ
- Григорьев, К.: Советская Литва. Политиздат при ЦК ВКП(б). 1940. 130×200. 60. *також історія* ІЛ
- Глушаков, П.: Китай. Экономико-географический очерк [ОГИЗ]. Государственное Издательство Политической Литературы. 1940. 142×218. {141×224}. 112. *також історія. 2 пр.* ІЛ
- Горский, Н. Н.: 37 дней на дрейфующих льдах Каспия. 3-е издание. Изд-во Академии Наук СССР. Академия Наук СССР. Научно-популярная литература. Москва – Ленинград 1936. 118–120×170–178. 208. ІЛ
- Галичанка, О.: Вражіння з дороги. Накладом власним. Львів (1910) неор. пер. 136×215 {134×217}. 159. У
- Географія України [й] і сумежних [країв =] земель. Опрацював і склав Др. Проф. В. Кубійович. Друге видання. Українське Видавництво. Краків Львів 1943. 160×236 {178×244}. (4)+520 + (5) мап. (2 прим., один без мап, за осн. з мап.) У
- Гедін, С.: Багдад Вавилон Ниневія. Der Burgverlag. Nürnberg. 127×190. 127 + (1) одност. іл. + (4) ст. іл. У
- Гедін, С.: Єрусалим. Der Burgverlag. Nürnberg. 129×192. 119+(1) одност. іл. + (4) ст. іл. У
- Географія. Матеріали до січневих нарад учителів 1940 р. Народний Комісаріат Освіти УРСР. Управління Шкіл. Київ 1939. 143×213. 40. У

[Географические карты для 3-го и 4-го классов начальной школы. Из географического атласа для 3-го и 4-го классов начальной школы. Главное Управление Геодезии и Картографии при СНК СССР. Москва 1939]. 268×331. 12. А ІЛ

Географический атлас для 5-го и 6-го классов средней школы. Главное Управление Геодезии и Картографии при СНК СССР. Москва 1940. 249×293. (2) + 44. А ІЛ

Г

Географія Українських і сумежних земель. Том I. Загальна географія. Опрацював і зредагував Доц. Др. В. Кубійович. Український Видавничий Інститут у Львові. Львів 1938. 169×242 {170×249}. VIII+512+ (6) карт.

Географія Українських і сумежних земель. Том I. Друге видання. Географія України і сумежних країв. У

Д

Дубинский, И. М.¹ Советская Башкирия. Издательство «Ведомостей Верховного Совета РСФСР». Москва 1940.² 150×214. 30 ІЛ

Дрозд, М.¹ Переможець океану на основі С. Скаржинського. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Цікава книжка число 8-9. Lwów 1937. 123×184. 104 + (1) карта. У

Дорошенко, Д.¹ По рідному краю (Подорожі, вражіння й замітки). Видання друге, перероблене й доповнене. Накладня М. Таранька. Популярна бібліотека Книжечка 1. Львів 1930. 120×169. 156. У

Дольницький М.: Від бескидських розворів до поліських болот. Накладом Товариства «Просвіта». [Видання товариства «Просвіта» 808 (3). Книжечка 3. Рік 1935]. 139×200. 88 + (1) мапа. У

Димінський Р.: Велепростірне господарство Європи. Українське видавництво. Загальна бібліотека ч. II. Краків 1942. 121×168. 88. У

Добров, А.¹ : Норвегія. 'ОГИЗ' Государственное Социально-Экономическое Издательство. [Соцэкгиз]. Москва 1941. 130×202 {138×209}. 136 + (1) карта. ІЛ

Дьяков, А.: Колониальные владения Англии. Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР. [Воениздат]. Академия Наук СССР. Институт Мирового Хозяйства и Мировой Политики. Москва 1940. 132×195. 72 + (1) карта. ІЛ

¹ Тут і далі над прізвищами стоять «пташки» «√». (Тут і далі прим. у поряд.)

² Над «1940» надписано «[1939]».

Де мешкають українці. Земля, ріки, гори, багатства, рістня і звірня. Чарівна краса землі. → [Залужний, А.] Де...

Доманицький, В.: Проблема організації сталого господарства в степу. Подєбради 1927. 158-65×237-45. (2) + 49.

Відбиток з «Сільськогосподарського Збірника» видання Спілки Українських Техніків С.-Г-ва в С.С.Р. Вип. I. – 1926.

20 лет советской власти. Статистичний збірник. (Цифровой материал для пропагандистов). Второе издание. ОГИЗ Государственное Издательство Политической Литературы. Центральное Управление Народнохозяйственного Учета Госплана СССР. Москва, 1938. 131×166{.138×174}. 111.

20 років радянської влади. Статистичний збірник. (Цифровий матеріал для пропагандистів). Партвидав ЦК КПБ(б)У. Центральне Управління Народного господарського Обліку Держплану СРСР. Київ, 1937. 128×173. 111.

Донбас відроджується. [Видання «Блокнота агітатора» Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. Випуск перший. Видавництво «Радянська Україна». Львів], 1945. 212×298. (16) – без окл.

Е

Естеств(енныя) производ(ительныя) силы России. IV т(ом): (Полезныя ископаемыя). (Выпуски:) 3. Богдановичъ, К. И.: Марганецъ. 178×265–266. 20.; 9. Вебер, В. и Марковъ, К.: Ртуть. 178×266–271. 17 + 1 табл.; 12. Мейстер, А.: Олово. 176×266–268. 14; 34. Вебер, В.: Селитра. 175–179×267–269. 12.; 39. Стопневич, А.: Природные газы. 174–177×265–268. 37. (Комиссія по изученію естественныхъ производительныхъ силъ Россіи, состоящая при Россійской Академіи Наукъ. Петроград 1920). **ІЛ**

Ефимов, М.: Скандинавия. ОГИЗ. Государственное Издательство Политической Литературы. 1940. 128×189. 72. *також історія* **ІЛ**

Економгеографія. Лекція VI., нап. Проф. В. П. Анісімов. Світова обробка промисловість (у зв'язку з технічними культурами). Н.К.О. Всеукраїнський Заочний Інститут. Видання Всеукраїнського Заочного Інституту Народної Освіти. Харків. 137×207. 153–184 ст. Лекція VII. Географія природних даних загального порядку. Н.К.О. Заочний Харків. 140×223. 137–170 ст. **У**

Є

Сгоров, Г.: Західна Білорусія. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР 1940. 130×196. 40. **У**

Ж

Жирмунский, М.: Латвия. [ОГИЗ] Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва 1940. 124×199{127×206}. 84 + (1) карта. *також історія* **ІЛ**

З

Залужний, А.: Де мешкають українці. Земля, ріки, гори, багатства, рістня і звірня. Чарівна краса землі. Накладом «Самоосвіти» кооп. з обм. відп. у Львові. «Самоосвіта» основана при співучасті Українського Робітничого Союзу [Народній Університет]. ч. 104. Львів 1938. 124-8×174-7. 40 + (2)^с карт. + (1)^с карта на окл. **У**

Знатні люди Радянської України. Христя Байдич, Ганна Кошова, Г. Ф. Біденко. Політуправління Київського Особливого Військового Округу. 1939. 146×213.24. **У**

Збірник Фізіографічної Комісії. Випуск I. Sammel-schrift der Physiographischen Kommission, Heft I. Під редакцією проф. М. Мельника. Redigiert von Prof. N. Melnyk. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Математико-природописно-лікарська секція. Львів 1925. 159-164×232-241. (4) + 42. Збірник Комісії. Випуск II. Sammel-schrift Kommission, Heft II. Під редакцією проф. М. Мельника. Redigiert von Prof. N. Melnyk. Накладом секція. Львів 1927. 158-163×233-243. (4) + 105. → Мельник, М. Організація фізіографічних дослідів «Біологія». Збірник Комісії. Випуск III. Sammel-schrift Kommission, Heft II. Під редакцією проф. М. Мельника. Redigiert von Prof. N. Melnyk. Накладом секція. Львів 1930. 157-160×235-240. (4) + 80. Збірник Комісії. Випуск IV – V. Sammel-schrift Kommission, Heft II. Під редакцією проф. М. Мельника. Redigiert von Prof. N. Melnyk. Накладом секція. Львів 1932. 157-160×237-241. (6) + (1) портр. +128. *Метеорологія, кліматологія, також біологія, геологія, антропологія, астрономія.* **У**

Збірник Математично-природописної-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Том XX. Sammel-schrift der Mathematisch-Naturwissenschaftlich-Ärztlicher Sektion der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Band XX. Під редакцією проф. М. Мельника. Redigiert von Prof. N. Melnyk. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. Львів 1929. 159-162×236-241. (4) + IV + 191 + 3 табл. + (22 ст.) рис. і фот. **У**

И

Иванов, Г. И., Иванов, Г. Г., Иванов, Б. Г.: Европа. Хрестоматия. Пособие для учителей. Государственное Учебно-Педагогическое Издательство

[Учпедгиз] Наркомпроса РСФСР. Ленинградское отделение. Ленинград [1940] 1939. 138×215 {142×222}. 176. [Авторська аббревіатура]. **ЛЛ**

I

Івасюк, І.: Кубань. Економічний нарис. Ivassiuk, I.: Kouban, étude sociale-économique. [Заходами] Український[-ого] Громадський[-ого] Видавничий[-ого] Фонд[у]. [Український Інститут Громадознавства в Празі. Ukraïnský Sociologický Ústav v Praze. Institut Ukrainien de Sociologie à Prague. Прага 1925. 177–180×250–256. 117 + (1) карт. **У**

Іваницький, Б., Проф.: Ліси й лісове господарство на Україні. Том I. Iwanicki, B.: Lasy i gospodarstwo leśna na Ukrainie. Ivanicki, B.: Les forêts et l'économie forestière en Ukraine. Праці Українського Наукового Інституту. Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. Travaux de l'Institut Scientifique Ukrainien. Tom XLV Volume. Серія економічна, книга 11. Seria ekonomiczna, zeszyt 11. Série économique, livraison 11. Варшава, 1939 Warszawa. 176–180×250–3. 194.; Ліси Україні. Том II. Lasy Ukraine. Les Ukraine. Праці Ukrainien. Tom XXVII Volume. Серія економічна, книга 7. Seria ekonomiczna, zeszyt 7. Série économique, livraison 7. Варшава 1936 Warszawa. 173–7×245–253. 123. **У**

Іванис, В., Инж.: Енергетичне господарство України та Північного Кавказу. Iwanys, W., Prof.: Gospodarstwo energetyczne Ukrainy i Północnego Kaukazu. Iwanys, V., Prof.: Utilisation des Forces de la nature dans l'économie de l'Ukraine et du Caucase du Nord. Праці Українського Наукового Інституту. Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. Travaux de l'Institut Scientifique Ukrainien. Tom XXIII Volume. Серія економічна, книга 5. Serja ekonomiczna, zeszyt 5. Série économique, livraison 5. Варшава 1934 Warszawa. 173–9×246–252. 144. **У**

Іванов, Г. І.: Географія частин світу і найважливіших країн (без СРСР). Підручник для VI класу середньої школи. Видання четверте. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 143×215 {150×224}. 216. + (5) карт. **У**

Іспити з географії в середній школі. Народний Комісаріат Освіти УРСР. Управління Шкіл. Київ 1940. 168×247. 19. **У**

К

Королів-Старий, В.: Чехословаччина (Нарис). Видання Українського Громадського Комітету в Ч.-С. Республіці. Прага 1923. 156×230. 60. **У**

Київ. / (Київ 1941)/. 8 ор. фот. [□]м. 4 пр. **У**

Київ. «День». Київ. /(1913)/. 201×147 {півн. 204×154}. (2) + XXIV кол. видів. [□] **ЛЛ**

- Кубійович, В.: Територія й людність українських земель. Накладом фонду «Учітеся, брати мої» [Науково-популярна бібліотека товариства «Прогрес»] Ч. 19 (3). Львів 1935. 86 + (2) табл. 124–9×175–7. У
- Квітуча Радянська Україна. Політуправління Київського Особливого Військового Округу. 145×218. 23. У
- Кістяковський, В. В.: Нарис географії УСРР. Видання восьме. Державне Видавництво України. 1928. 152×234. 160 + (2) карти. У
- Кістяковський, В. В.: Експерсії в географічному навчанні. Видавництво «Радянська Школа». Київ. 144×217{141×222}. 180. У
- Кістяковський, В. В.: Карта в Школі. Методичний посібник для вчителів. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1939. 144×214{145×222}. 199. У
- Кисілевська, О.: По рідному краю – Полісся. Накладом власним. Коломия 1935. неор. пер. 117×165{118×172}. 128. У
- Кубійович, В., Др. Проф.: Географія України і сумежних країв. Друге видання. → Географія України і сумежних країв. Друге видання. Опрацював і склав ...
- Кренкель, Э.: Четыре товарища. Дневник. Государственное Издательство «Художественная Литература». Москва 1940. 145×204{.150×212}. 316 + (1) одст. фот. іл. + (4) одст. фот. порт. + (5) одст. рис. іл. ІЛ
- Крубер, А. А., Проф.: Загальне землезнавство (Фізична географія). Підручник для вищих педагогічних навчальних закладів. Переклад з п'ятого видання. Державне Учбово-Педагогічне Видавництво «Радянська Школа». Київ-Харків 1938. 140×215{.153×224}. 456 + (2) карти. У
- Калитовський, О., Др.: Географія. Перша часть: позаєвропейські части світа. Третє видання. Накладом книгарні А. Бардаха. Львів 1923. 153×228. 137 + IV + x нев. ст. У
- Карманний атлас ССРСР. Главное Управление Геодезии и Картографии при СНК ССРСР. Ленинград 1939. 77×131{85×136}. 4 + (1) табл. + 50 карт + 32. А ІЛ
- Кістяковський, В. В.: Робоча книжка з географії. Частина друга. Загальний огляд земної кулі. Географія СРСР та країн поза його межами. Видання четверте, стереотипне. Державне Видавництво України. Харків 1929. неор. пер. 153×213{.159×222}. 186 + (9) карт. У
- Культурне будівництво Української Радянської Соціалістичної Республіки [=РСР]. Статистичний довідник. Видавництво «Радянська школа». Народний Комісаріат Освіти та Управління Народного господарського Обліку Української РСР. Київ 1940. 142×218{.156×225}. 203. У
- Кордуба, М.: Що кажуть нам назви осель? [Накладом Видавництва «Наша Батьківщина». Краєзнавча бібліотека. 2. випуск]. Львів 1938. 174×244. 22. Відбитка з «Нашої Батьківщини» 1938. У

Картамышев, С.: Советская Татария. Издательство «Ведомостей Верховного Совета РСФСР». Москва 1940. 144×211. 32. **ІЛ**

Карпатська Україна. Географія – історія – культура. Український Видавничий Інститут. Львів Lwów 1939. 169–74×242–8. 160.

Казанин, М. И.: Очерк экономической географии Китая. Под редакцией П. Миф. 'ОГ'ИЗ' Государственное Социально-Экономическое Издательство' [= Соцэкгиз] Институт Мирового Хозяйства и Мировой Политики. Москва Ленинград 131×192{.138×200}. 228 + (1) к.

Корсун, Н. Г.: Турция. Курс лекций по военной географии.... Высший Военный Редакционный Совет. [Военная Академия Р. К. К. А.] Москва 1923. 151×224. 67 + пять схем.

Л

Липа, Ю.: Чорноморська доктрина. Друге видання. Український Чорноморський Інститут. ч. 13. Одеса 1942. 209–222×292–214. 168 + (1) карта [ц] **У**

Людт, Г. Н.: Картознавство. Посібник для вищих педагогічних навчальних закладів. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 140×217{141×223}. 324 + (1) карта. **У**

Лебедєв, А.І.: Книга для читання з географії. Третій клас, посібник для вчителів початкової школи. Переклад з російського видання. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1939. 144×214{141×223}. 244. **У**

Лотоцький, А.: Від Ля Пляти по Анди. Землеписне оповідання. Наклад видавництва: «Світ Дитини» «Діточа Бібліотека». Книжечка: 220. Львів 1938. 122×166. 64. **У**

Левицький, В., Др.: Сто миль на колесі. Накладом Книгарні «Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів 1925. 120×167. 38. (Відбитка з «Молодої України»). **У**

Лункевич, В.: Серед вічних снігів і ледів. Коштом і заходом Товариства «Проросьвіта». Ч. 335 – 336. Львів 1908. 125×184.64. **У**

Левицький, Ю.: Географія для першої класи середніх шкіл. Друге, змінене виданє. Накладом Українського Педагогічного Товариства. Львів 1920. 135×209. (4) + 91. **У**

Леонтєв, А.: Основная экономическая задача СССР. Государственное Издательство Политической Литературы. Москва 1939. 131×198. 108.

Липпай, З.: Венгрия. ОГ'ИЗ. Государственное Издательство Политической Литературы' [= Госполитиздат]. Москва 1945. 127×194. 64.

М

- Матеріали для изучения естественных производительных силъ Россіи. 23.
Райкова, И. А.: Кендырь. Издаваемое Комиссіей при Россійской Академіи Наукъ. Петроградъ 1919. 165–168×232–241. 35. ІЛ
- Марков, М.: Финляндия. Государственное Издательство Политической Литературы. 1939. 127×188. 52. *також історія* ІЛ
- Марков, М.: Радянська Латвія. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР. 1940. 133×198. 60. У
- Медведев, А.: Эстония. [ОГИЗ] Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] 125×200 {126×205}. 118 + (1) карта. ІЛ
- Мин, Д.: Западная Украина. ОГИЗ. Государственное Издательство Политической Литературы. 1939. 127×197. 48. ІЛ
- Маслов, Л., Инж.: Деревляні церкви Холмщини та Підляшшя. Українське Видавництво. Краків 1941. 138×203. 20. 20 БАМ
- Мельник, І.: На Камчатку. Спомини з подорожі. Накладом товариства «Просвіта». Видання товариства «Просвіта» ч. 725. Бібліотека «Життя і Знання». Львів 1927. 116×150. 224 + (2) карти. У
- Мартонн, Э., Проф.: Основы физической географии. Том третий. Биогеография. Перевод М. П. Потемкина. E. de Martonne, Prof.: *Traité de Géographie Physique. Tome troisième. Biogéographie. Cinquième édition, revue et corrigée. Avec la collaboration de A. Chevalier, Prof.; I. Cuenot, Prof.* Под редакцией Проф. В. В. Алехина и Проф. В. Г. Гептнера. Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР. Москва 1940. 143×213 {150×218}. 380 + (VIII) табл. ІЛ
- Маслов, Л.: Архітектура старого Луцька. [Квартальник Нашої Батьківщини. *Kwartalnyk Naszoi Bat'kiwszczyzny.*] [Ч.] [1.] Львів Lwów 1939. 123×170. 52. 2 *nr.* У
- 'Можливости розвитку рідного промислу' [= Розбудувуймо промисл]. Українське Технічне Товариство Львів 1937. 152–6×228–37. 80. У
- Мишустин, Д. Д., проф., под редакцией: 1 часть: Внешняя торговля СССР. Краткое учебное пособие. 3-е переработанное издание. В/о «Международная Книга». Москва 1941. 144×219 {152×228}. 212. II часть: Международная торговля и внешняя торговля СССР. В/о ... Книга». Народный Комиссариат Внешней Торговли СССР. Москва 1941. 148×217 {160×225}. 520. ІЛ
- Молотов, В.: Третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР. Доповідь і заключне слово на XVIII з'їзді Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків) 14–17 березня 1939 р. Резолюція XVIII з'їзду

ВКП(б) та доповіді тов. В. Молотова. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР [XVIII з'їзд ВКП(б)] Київ 1939. 144×219.95. У

Н

Національні відносини. / (Накл. ОУН-6) / (1941) / 148×211. 30+ (1) карта + (1) табл. [ц] У

Народногосподарське використання малих річок УРСР. За редакцією і з вступом акад. О. Г. Шліхтера. Видавництво Академії Наук УРСР. Академія Наук УРСР. Рада Вивчення Продуктивних Сил. Київ 1937. 148×229. 140 (1) карта. У

Науковий Збірник Географічної Секції при Українській Студентській Громаді в Кракові. Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten der geographischen Sektion bei dem Ukrainischen Studentenverein «Hromada» in Krakau. Під редакцією Др. Доц. В. Кубійовича. Unter Leitung von Dr. Doz. W. Kubijowuś. Головний склад в Книгарні Наук. Товариства ім. Шевченка. Львів. Краків – Kraków 1930. 152×228. 116 + (4) табл. 3 прим. У

Назарук, О., [Др.]: В Будапешті [на 34 Евхаристійному Конгресі]. Вражіння і думки з 34-го Евхаристійного Конгресу в травні 1938 р. Накладом УКО (Української Католицької Організації). Львів 1938. 125–31×174–78. У

Нансен, Ф.: Собрание сочинений. Том V. Среди тюленей и белых медведей. Blant sel og björn. На вольном воздухе. Fri lufts Lif. Издательство Главсевморпути. Ленинград 1939. 141×205 {144×216}. 664.

Том III → дальше

ІЛ

Нікулін, Л.: Герой Радянського Союзу Олександр Васильович Беляков. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР. Київ 1939. 126×188. 19. У

Нечаєв, А. П.: Праця річок і струмків. Переклад Б. Комарова. Державне Видавництво України. Бібліотека Юного Спартак. Науково-популярна серія. № 5. 172×241. 68. У

Норми оцінок з географії. Середня школа (Проект). Народний Комісаріат Освіти УРСР. Український Науково-Дослідний Інститут Педагогіки. Київ 1940. 146×218. 16. У

Н И Том V → вище Нансен, Ф.: Собрание сочинений. Том III. «Фрам» в полярном море. Часть II. Fram over polhavet II. Издательство Главморсевпути. Ленинград 1940. 142×207 {151×217}. 480.

Некрасов, П. И.: Краткий курс метеорологии. 'ОГИЗ' Государственное Издательство Колхозной и Совхозной Литературы «Сельхозгиз». Учебни-

ки и учебные пособия для сельскохозяйственных техникумов. Москва 1939. 131×193 {138×199}. 160. ІЛ

Некрасов, П. И.: Климатический очерк земного шара. 'ОГИЗ' Государственное Издательство Колхозной и Совхозной Литературы «Сельхозгиз». Научно-популярная серия. Школьная библиотека. Москва 1940. 125×196 {138×204}. 116 + (1)* карт + (1)* іл. ІЛ

О

Отієнко, А.: Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку. Український Чорноморський Інститут Ч. 6. 1941. 204–223×296–311. 33 + (2) карти. [ц] У

Оника, Д.: Восстановление подмосковного угольного бассейна. Госпланиздат. [Народное хозяйство на службе Отечественной войны]. Москва 1945. 147×215. 112.

П

Победоносцев, А.: Черкесия. ОГИЗ. Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз]. Москва 1940. 125×195 {127×201}. 92 + (1) карта. *також історія* ІЛ

Перлин, Б.: Монгольская Народная Республика. Политиздат при ЦК ВКП(б) 1941. 129×198. 76. *також історія* ІЛ

Пронин, А.: Индия. /(ОГИЗ)/ Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз]. Капиталистический мир в очерках. Москва 1940. 127×195 {129×201}. 183 + (5) карт. *також історія* ІЛ

Пеленський, Є. Ю.: Матеріяли до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900 – 1935 рр.) «Книгознавчі записки». Львів 1936. 103–5×171. 18. У

Праці Географічної Комісії. Випуск I. Abhandlungen der geographischen Kommission. Heft I. Накладом Наукового Товариства імени Шевченка. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Ukrainische Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg (Lwiv). 158–162×238–245. 208 + III табл. У

Пастернак, С., Инж.: Спроба відновити вугільний промисл в Глинську. /(Відбитка з)/ «Технічні Вісти» /(Орган Українського Технічного Товариства. Рік VI)/ 1930. Ч. 3. /(Львів 1930)/. 172×243. (2). У

Пузанов, І. І., Проф.: Зоогеографія. Переклад з російського видання. Державне Учбово-педагогічне Видавництво «Радянська школа» Київ 1939. 141×215 {143×221}. 377 + (5 к.) кол. іл. У

- Покровський, А. М., Ястремський В. І., Колесниченко, А. І., уложили: Географічні етюди. Читанка з початкової географії. Державне Видавництво України 1924. 175×260. 151. У
- Половінкін, А. А.: Методика фізичної географії. Посібник для викладачів середньої школи і студентів педагогічних інститутів. Переклад з російського видання. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1939. 143,5×217 {141×224}. 304. У
- Половінкін, А. А., Грузинська, В. А.: Методика географії для вчителів початкової школи. Видавництво «Радянська школа». Київ 1939. 142×210 {144×220}. 184. У
- Пяртли, К. П.: Нариси з методики економічної географії капіталістичних країн. Частина I. Видавництво «Радянська Школа». Народний Комісар Освіти УРСР. Український Науково-Дослідний Інститут Педагогіки. 145×220. 56. У
- Папанин, И. Д.: Жизнь на льдине. Дневник. Издание второе, переработаное и дополненное. Государственное Издательство «Художественная Литература» Москва 1940. 328 + (40) ст. іл. + (6) одност. іл.-порт. 144×204 {153×211}. ІЛ
- Папанин, И. Д.: Жизнь на льдине. Дневник. Издательство Гласевморпути Ленинград Москва 1940. 128×188 {143×197}. 416 + (1) одност. іл. + (4) карт. + (32) ст. іл. + (1) мана. ІЛ
- Пеленський, Є. Ю., Мр.: Долиною Опору й [=і] Стрия. Туристичний провідник для літників і прогульківців. Накладом Туристично-краєзнавчого Т-ва «Плай». Бібліотека «Плаю» Ч. 1. Львів 1933. 117×150. 64 + (1) мапа. У
- Полянський, Ю.: Позаєвропейські краї та моря. Підручник географії для III. класи середніх загально-освітніх шкіл. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Lwów 1938. 150×227. 215. У
- Програми середньої школи. Географія. V – IX класи. Народний Комісаріат освіти УРСР. Управління шкіл. Київ 1939. 155×225. 84. У
- Примерный устав сельскохозяйственной артели принятый Вторым Всесоюзным Съездом колхозников-ударников и утвержденный Советом Народных Комиссаров СССР и Центральным Комитетом ВКП(б) 17 февраля 1935 года. 'ОГИЗ' Государственное издательство колхозной и совхозной литературы «Сельхозгиз» Москва 1935. 102×144. 32+ Изменение статьи 12 Примерного Устава сельскохозяйственной артели. 92– 4×114,4.
- Павликовський, Ю.: Земельна справа у східній Галичині (Короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан. [(Передрук з «Літ.-Наук. Вістника», том LXXVI.)] Львів 1922. 154×226. 20.

Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславівській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік. Постанова Ради Народних Комісарів і Центрального Комітету КП(б)У. Видавництво «Вільна Україна». Львів 1945. 92×133. 32. без обл.

Программа по экономической и политической географии капиталистических стран для географических факультетов государственных университетов и педагогических институтов. [Государственное Издательство Советская Наука] Всесоюзный Комитет по делам Высшей Школы при СНК СССР Москва 1944. 145×207. 12.б. окл. і тит. ст.

Програма для географічних факультетів педагогічних інститутів і університетів. Зоогеографія з основами зоології. Народний Комісаріат Освіти УРСР. Управління вищої школи. Державне Учбово-Педагогічне Видавництво «Радянська Школа». Київ 1938. Передруковано Львівським Державним Університетом в 1939 р. 152×224. 8. б. окл.

Програма для географічних факультетів університетів і педінститутів. Географія рослин з основами ботаніки. Народний Комісаріат Освіти УРСР. Управління вищої школи та Центральний інститут підвищення кваліфікації педагогів. Державне Учбово-Педагогічне Видавництво «Радянська Школа». Київ Харків 1938. Передруковано Львівським Державним Університетом в 1939 р. 147×228. 16. б. окл.

Програма для географічних факультетів педагогічних інститутів. Зоогеографія з основами зоології. Народний Комісаріат Освіти УРСР. Управління вищої школи та Центральний інститут підвищення кваліфікації педагогів. [«Радшкола»] Київ 1940. 127×189–93.

Программа по общей физической географии для географических факультетов педагогических институтов. Всесоюзный Комитет о Делах Высшей Школы при СНК СССР [Государственное Издательство Советская Наука] Москва [1944] 149–54×225–7. 12.

Р

[Россия. Государственное Издательство. Составлено по поручению Н.-Т.О. В.С.Н.Х. Комиссией по изучению естественных производительных сил России при Российской Академии Наук под общей редакцией Порайонного Комитета]. [Том] XII. [Гл.1.] Марков, К.: Астраханский край. Орография и геология. [Россия. Государственное Комитета]. Петроград 1921. 175–178×265–267. 21 + (1) карта. ІЛ

Ріпецький, М.: Країна фьордів. (Про Норвегію та її наряд). Географічно-історичний нарис. Накладом Видавництва «Світ Дитини». Діточа Бібліотека. Книжечка:126. Львів 1932. 119×168. 64. *також історія.* У

- Рубинштейн, К. И.: Литва [ОГИЗ] Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва. 1940. 126×195 {130×200}. 108. *також історія* **ІЛ**
- Рудницький, С., Др.: Огляд національної території України. Видавництво «Українське Слово». Бібліотека «Українського Слова» ч. 38. Берлін 1923. 156–161×110. 143. **У**
- Рудницький, С., Др.: Основи землезнання України. Перша книга. Фізична географія України. Накладом Українського Педагогічного Товариства [Р/(ідна)/ Ш/(кола)/]. Львів 1924. 152×226. 139. **У**
- Рудницький, С., Доц.: Коротка географія України. Часть II. Накладом Українського Педагогічного Товариства. Львів 1914. 145–7×224–230. (2) + 223. **У**
- Рудницький, С.: Основи землезнання України. Видавництво Українського Університету в Празі. Прага 1923. Перша книга. Фізична географія України. IV + 199. Друга книга. Антропогеографія України. (2) + 201–526. 230×296 і 225×291. [л] **У**
- Рудницький, М.: Місто контрастів. Вражіння з Лондону. Видання тов. «Прогресу». Львів 1929. 122×165. (4) + 132. **У**
- Рудницький, С., Др.: Українська справа зі становища політичної географії. Видавництво «Українське Слово». Бібліотека «Українського Слова» ч. 40. Берлін 1923. 112×161. 284. **У**
- Рудницький, С., Проф., Др.: Історія землезнання. Частина I. (Старі віки). Наукова бібліотека «Дзвону» Ч.1. Київ-Прага 1925. 114×160. 133. **У**
- Рудницький, Я., Др.: (Rudnyc'kuj, J., Dr.): Українські місцеві назви. Українсько-німецький показник важніших місцевих назв. (Ukrainische Ortsnamen. Ukrainisch-deutsches und deutsch-ukrainisches Verzeichnis der wichtigsten Ortsnamen). Видавництво Ю. Тищенко. Verlag J. Tyschtschenko). Наукова бібліотека «Ют» (Naukowa biblioteka Jut). ч. (Nr.) 7. Прага Prag 1942. 125–9×174–9. 41 + 38. **У**
- Рудницький, С.: Початкова географія для народніх шкіл. Т-во «Вернигора». Шкільна секція ч. 21. Київ Львів Відень 1919.*) 140×207. 192. *) [1918] **У**
- Рудницький, С.: Україна – наш рідний край. II вид. Накл. фонду «Учітеся, брати мої» ч. 4. Львів 1921. **У**

С

- Социалистическое Сельское Хозяйство СССР. Статистический Сборник. Центральное Управление Народнохозяйственного Учета Госплана СССР. Под редакцией И. В. Саутина. Госпланиздат. Москва-Ленинград 1939. 147×214 {147×225}. 128. 5.6.44. *Огоновський* **ІД**

- Єулькевич, С.: Населення СРСР. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР 1940. 130×189. 40. У
- Єулькевич, С.: Население СССР. ОГИЗ Государственное Издательство Политической литературы. 1939. 130×191. 36. ІД
- Єстрана социализма. Календарь на [1941]. Соцэкгиз. 1941. 107×165 {108×172}. (5) + (2) кол. іл. *також історія* ІД
- Єтрашунский, Д.: Швеция. Под редакцией проф. Е. Адамова. [ОГИЗ] Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва 1940. 128×193 {132×200}. 216 + (1) карта. *також історія* ІД
- Єегалл, Я.: Голландия (Нидерланды). 'ОГИЗ' Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва 1940. 76 + (1) карта. *також історія* ІД
- Єочи. Издательство «Курортная газета». Сочи. 1940. 102×68. 12. [□] 2 пр. ІЛ
- Єухуми. Издание Абгиз. 1940. 46–54×69–76. ор. фот. [□]м ІЛ
- Єоциалистическое Сельское Хозяйство Советской Украины. Издательство Академии Наук УССР. Академия Наук УССР. Институт Экономики. Киев. 1939. 163×220 {168×225}. 264. + (2) портр. + (2 ст.) іл. ІД
- Єадовський, В., Проф.: Нарис економіки Українських Земель (Курс лекцій). Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання в Подєбрадах. Курс ч. 88. Подєбради 1935. 206×286. (2) + 78. [ц] У
- /(Єтепанів, О., Др.)/: Економічна географія українських земель. I. Лекція. (Загальні відомости про українські землі). /(Видання Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Львів, 1938)/. 210×312–6 (неор.). 5. 2 пр. II. Лекція. (Загальні відомости про населення українських земель). /(Видання ... 1938)/. 208–211×338. 341. 6–10 (5). III. Лекція. Природа й історія оформлюють господарське життя українських земель. /(Видання ... 1938)/. 213×223 (неор.). 11–22 (11). IV. Лекція. Господарство українських земель. /(Видання ... 1938)/. 209–213×315 (неор.). 24–35. (12). V. Лекція. Промисловість українських земель. /(Видання ... 1938)/. 213×223 (неор.). 36–46 (.11). [ц] У
- Єонгайло, К. А.; Блонська, Н. И.; Грузинська, В. А.; Рауш, В. А.: Книга для читання з географії. IV Клас. Посібник для вчителів початкової школи. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1941. 134×215 {142×224}. 816. У³
- Єонгайло, К. А.; Грузинская, В. А.; Блонская, Н. И.; Рауш, В. А.: Книга для чтения по географии. 4-й класс. Пособие для учителей начальной школы.

³ Текст від слова «*Сонгайло*» до числа «280» має навіскоси напис червоним олівцем «переписати – переп». Окрім того, текст цього і наступного абзацу мають закреслення зеленим олівцем.

Государственное Учебно-педагогическое Издательство [Учпедгиз] Наркомпроса РСФСР. Библиотека Учителя. Москва 1940. 140×217{143×225}. 308. ІЛ

Сліпий, Й., О. Др. - Slipyi, J. Dr.: Паломництво до святої землі. De peregrinatione in Terram Sanctam. Аскетична бібліотека Гр.-кат. Духовної Семинарії, виходить під проводом о. рект. Й. Сліпого. Bibliotheca Ascetica Gr.-cath. Seminarii Leopoli apparet sub directione Rect. Dr. J. Slipyi. Том VI. Volum VI. Львів-Leopoli 1935. 123. 8×177–8. 200 + (1) карта + (28) ст. іл. У

Селецький, К.: Зь жита Якова Кука [Яковъ Кукъ] або що зможе сильна воля и трудъ постійний? Накладомъ Товариства «Просвѣта» [Ч. 145. Книжочка 6. Рокъ 1892.] Львѡвъ 1892. 125×183.45. У

Счастнѣв, П. Н., Тихоміров, М. Н.: Фізична географія. Підручник для педагогічних шкіл. Під редакцією проф. А. А. Борзова. Видання друге. Переклад з третього російського видання. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1939. 138×219{.151×224}. 284. У

Счастнѣв, П. Н., Тихоміров, М. Н.: Фізична географія. Підручник для педагогічних шкіл. Під редакцією проф. А. А. Борзова. Видання третє. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1940. 141×216{.147×223}. 280. У

Страна Социализма календарь на 1940. Огиз. Соцэкгиз 1940. [1941] О ІЛ

Садовський, В.; Мацієвич, К.; Іваницький, Б.; Іванис, В.; Гловінський, Є.; Кабачків, І.; Шовгенів, І.: Сучасні проблеми економіки України. Том II. Zagadnienia współczesne życia gospodarczego Ukrainy. Tom II. Les problèmes contemporains de l'économie de l'Ukraine. Volume II]. Праці Українського Наукового Інституту. Prace Ukrainińskiego Instytutu Naukowego. Travaux de l'Institut Scientifique Ukrainien. Варшава Warszawa 1936. 153–42×251–4. 179. У

Социалистическое Сельское Хозяйство Советской Украины. Издательство Академии Наук УССР. Академия Наук УССР. Институт экономики. Киев 1939. 162×220{.175×226}. 264 + (2)^k портр. + (2) іл. ІЛ

Садовський, В., Проф.: Нарис економіки Українських Земель (Курс лекцій). Український Техніко-Господарський Інститут позаочного навчання в Подєбрадах. УТГІ. Курс ч. 88. Подєбради 1935. 205×287. (2) + 78. У

Степанів, О., Др.: Економічна географія українських земель. I. Лекція. (Загальні відомости про українські землі). Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Львів, 1938. неор. ф. 208–13×315. 5. 2 пр. II. Лекція. (Загальні відомости про населення українських земель). Накладом 1938. 209–12×338–43. ст. 341. 6–10. III. Лекція. Природа й історія оформлюють господарське життя українських земель. Накладом

1938. 212×322 (неор. ф.) ст. 12–22. IV. Лекція. Господарство українських земель. Накладом ... 1938. 209–12×314 (неор. ф.). ст. 24–35. (12). V. Лекція. Промисловість українських земель. Накладом ... 1938. 210×309–12. ст. 36–46. **У**
- Шташунский, Д.: Швеция. Под редакцией проф. Е. Адамова. 'ОГИЗ' Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва 1940. 127×193 {135×201}. 216 + (1) карта. **ЛЛ**
- Сегалл, Я.: Голландия (Нидерланды). 'ОГИЗ' Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз] Москва 1940. 124×191 {133×204}. 76 + (1) карта. **ЛЛ**
- Страна Социализма. Календарь. Соцэкгиз Москва 1941. 108×166 {116×172}. 672 + (6)* іл. **ЛЛ**
- Сулькевич, С.: Населення СРСР. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР Київ 1940. 131×189. 40. **У**
- Сулькевич, С.: Население СССР. ОГИЗ. Государственное Издательство Политической литературы. Москва 1939. 130×192. 36. **ЛЛ**
- Социалистическое Сельское Хозяйство Союза ССР. Статистический Сборник. Госпланиздат. Центральное Управление Народнохозяйственного Учета Госплана СССР. Москва Ленинград 1939. 148×215 {155×225}. 128. **ЛЛ**
- Степанів, О., Др.: Люди і земля. (Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Львів 1938. 209–11×338. 6 + VIII табл. [ц], табл. [Р] **У**
- [Стаханов, А.] Возродим родной Донбасс. Огиз. Госполитиздат. 1944.] 127×104. 64. **ЛЛ**
- Сочи. Издательство «Курортная газета». Сочи. 1940. 102×68. 12. [□] 2 *пр.* **ЛЛ**
- Сухуми. Издание Абгиз. 1940. 46–54×69–76. 5 фот. [□]м **ЛЛ**
- Сонгайло, К. А.; Блонська, Н. І.; Грузинська, В. А.; Рауш, В. А.: Книга для читання з географії. IV Клас. Посібник для вчителів початкової школи. Видавництво «Радянська Школа» Київ 1941. 134×215 {142×224}. 316. **У**
- Сонгайло, К. А.; Грузинская, В. А.; Блонская, Н. І.; Рауш, В. А.: Книга для чтения по географии. 4-й класс. Пособие для учителей начальной школы. Государственное Учебно-педагогическое Издательство [Учпедгиз] Наркомпроса РСФСР. Библиотека Учителя. Москва 1940. 140×217 {143×225}. 308. **У**
- Січинський, В.: Нариси з історії української промисловости. [Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Бібліотека Р.С.У.К. ч. 54. Додаток до «Кооперативної Республіки» за 1937-й рік] Львів 1938 (помилково 1936). 175×245–8. 112. **У**

- Стаханов, О.: Мій метод. Промова 14 листопада 1935 р. Партвидав ЦК КП(б)У. Перша всесоюзна нарада робітників і робітниць-стахановців. Київ 1935. 128×177. 15.
- Середенко, М.: Відбудова промисловості України. Українське Державне Видавництво. Київ 1945. 144×199. 44. 2 *пр.*
- Страны ближнего и среднего Востока. Государственный Научный Институт «Советская Энциклопедия» ОГИЗ [ГИСЭ]. Серия справочников по зарубежным странам под редакцией П. И. Лебедева-Полянского, Ф. Н. Петрова, Ф. А. Ротштейна, О. Ю. Шмидта Москва 1944. 127×191. 336 + (3) вкл. л.
- Скандинавские страны. Государственный Научный Институт «Советская Энциклопедия» ОГИЗ [ГИСЭ]. Серия справочников по зарубежным странам под редакцией П. И. Лебедева-Полянского, Ф. Н. Петрова, Ф. А. Ротштейна, О. Ю. Шмидта [Москва] 1945. 130×195 {138×202}. 218 + (1) к.
- Середенко, М.: Народне господарство країни за роки радянської влади. Українське Державне Видавництво. Київ 1945. 141×202. 16. б. тит. ст.

Т

- Терехова, Л. Г. і Ерделі, В. Г.: Географія. Частина друга. Підручник для IV класу Початкової Школи. Видання сьоме. Переклад з сьомого російського переробленого видання. Видавництво «Радянська Школа». 143×217 {141×225}. 136 + (2) карти. У
- Тесля, І.: Наша Батьківщина. Українське Видавництво Краків – Львів 1942. 142×201 {140×205}. 180. У
- Терехов, П. Г., Потьомкін, Н. П.: Про викладання географії в початковій школі дорослих. Методичний посібник для викладачів географії. Видання друге, перероблене. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1946. 145×216. 64. У
- Тихомиров, Г.: Географическая летопись. Издание Московского Государственного Университета. Московский государственный Университет [МГУ]. Сборник научных студенческих работ. Выпуск пятнадцатый. Москва 1940. 109×148. 193. ІЛ
- Терехова, Л. Г. і Ерделі, В. Г.: Географія. Частина перша. Підручник для III класу початкової школи. Видання сьоме. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1940. 142×217 {148×222}. 128. У
- Терлецький, О.: Елементарна географія. Накладом «Рідної Школи». Львів 1926. 154×228. 84. У
- Тутковський, П., Акад.: Загальне землезнаство. Підручник для вищих шкіл і для самоосвіти. Tutkowski, P. Allgemeine Erdkunde. Handbuch für Hoch-

schulen und für Selbstausbildung. Державне Видавництво України. 1927. Неор. пер. 171×257 {187×264}. X+496. У

- Тарнович, Ю.: Верхами Лемківського Бескиду. Мандрівницький провідник по Лемківщині. Накладом Українського Туристично-Красознавчого Т-ва «Плай». Бібліотека «Пляу» Ч. 2. Львів 1938. 120×167. 63 + (1) мапа У
- Тутковський, П. А., Проф.: Підземні води України. (Популярний нарис). Державне Видавництво України. Катеринослав – Харків 1922. 126×177. 32. У

У

- Український Статистичний Річник. Українське Економічне Бюро. Другий Річник. Second Annual. на рік – for year 1934. Українське Економічне Бюро. Ukrainian Economic Bureau. Варшава – Warsaw MCMXXXIV. 120×167. 173 + 3 табл. III. Український Статистичний річник. III. Ukrainian Statistical Annual 1935. Видання Українського Економічного Бюро. By Ukrainian Economic Bureau. Варшава Краків Львів – Warsaw Cracow Lviv MCMXXXV. 120×168. 269 + 2 табл. ↓ У

- Уроки по географіи. Начальные классы. Раздел II. 3 клас. НКПС [Центральный Отдел Школ. Педагогический Кабинет]. Государственный Научно-Исследовательский Институт = 66 Школ НКП РСФСР – Дорожный Педагогический Кабинет Отдела Школ Октябрьской ЖД. – Государственный Институт Школ НКП РСФСР / (1940 – 41?) / в течі 6 зшитків. 203–7×278–83; течка: 224×318. карти (1)+10+(1)+3+19+(1)+16+(1)+5+(1)+7. м. ІЛ

- ↑ Український Статистичний Річник. IV. – IV. Ukrainian Statistical Annual. 1936 – 1937. Редакційний комітет: Др. В. Кубійович, Л. Лукасевич, Инж. Е. Гловінський. Editorial Committee: Dr. V. Kubijovyc, L. Lukasevyc, Ing. E. Glovinskyj. Видання Українського Економічного Бюро. By Ukrainian Economic Bureau. Варшава Львів – Warsaw Lviv MCMXXXVIII. 121× 168. (8) + 305 + (2) табл. + (1) карта. + Доповнення – Supplement.

- Урланис, Б. Ц.: Рост населения в Европе. (Опыт исчисления). Огиз. Госполитиздат. Москва. 1941. 145×221 {152×229}. 436. ІЛ

- ↑ Український Статистичний Річник. Річник перший [= ~] 'з календарем'" [Українського Економічного Бюро у Варшаві] на рік 1933. Редакційний комітет: Е. Чехович, Л. Лукасевич, Ю. Липа. Українське Економічне Бюро. Видання української секції Славянського Товариства Мистецтва і Культури. Варшава MCMXXXIII. 120×170. 134 *перечеркн., deff., витягті ст. 3-14 (календар)

Ф

Фрейдин, И. Л.: Советская Чувашия. ОГИЗ. Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз]. Москва 1940. 129×197{130×202}. 112 + (1) карта. *також історія* ІЛ

Фещенко-Чопівський І., Проф. Економічна географія України для середніх шкіл. Українське Акційне Видавниче Товариство «Земля». Київ – Відень – Львів. /(1922)/. 152×227. 144. У

Федів, І., Др.: Опис землі. Наука географії. 1 Частина. Друге доповнене видання. Накладом «Самоосвіти» кооп. з обм. відп. Видавництво «Самоосвіта» основане при співучасті Українського Робітничого Союзу. Ч. 13. Відділ природничих наук. Львів 1934. 122–6×172–7. 32. У

Х

Хаяма, У.: Япония. Второе исправленное и дополненное издание. /(ОГИЗ)/ Государственное Социально-Экономическое Издательство [Соцэкгиз]. Академия Наук СССР. Институт Мирового Хозяйства и Мировой Политики. Москва 1939. 133×199{131×205}. 206 + (1) карта. *також історія* ІЛ

Храпливий, Є.: Нова організація німецького села. Українське Видавництво. Львів 1941. 101×142. 84. У

Храпливий, Е., Инж., Др.: Данія – край хліборобів. Вражіння з прогульки. Накладом Краєвого Госп. Т-ва «Сільський Господар». Бібліотека «Сільського Господаря». Ч. 125. Львів 1935. 121×168. 87. У

Хачатуров, Т. С.: Железные дороги западных областей Белоруссии и Украины. [Трансжелдориздат] Государственное Транспортное Железнодорожное Издательство. Москва 1940. 129×172{137×178}. 88 + (1) карта ІЛ

Храпливий, Е., Инж., Др.: Плекання рогатої худоби в східній Галичині. Нарис за час від 1880 до 1930 року. Накладом Краєвого Господарського Товариства «Сільський Господар». Бібліотека «Сільського Господаря». Ч. 105. Львів 1933. 171×247. 40 + (16)^c з картами.

Храпливий, Є.: Сільське господарство галицько-волинських земель. Накладом фонду «Учітеся, брати мої». [Науково-популярна бібліотека товариства «Просвіта»] Ч. '20 (1-2)' [= 1-2 (20).] Львів 1936. 120×167{128×175}. 348.

Храпливий, Е., Др.: Карпатська Україна в числах. Друге, доповнене видання. Nakładem sel. wyd. kooperatywy «Nowe Selo». Львів 1939. 139×204 {148×210. 39.

Ч

Чефранов, С. В.: Фізична географія СРСР. Районний огляд. Підручник для VII класу Неповної Середньої і Середньої Школи. Випуск другий. Дер-

жавне Учбово-Педагогічне Видавництво «Радянська Школа». Київ Харків 1938. 142×218 {142×223}. 152. У

Чефранов, С. В.: гл. вгору: Фізична класу Середньої Школи другий Видання третє. Видавництво «Радянська Школа». Київ 1941. 141×213 {142×222}. 152 + (3) карти. У

Чорноморський Збірник. Книга друга [II]. Український Чорноморський Інститут. Ч. 14. Одеса 1942. 210–222×296–311. 71 + (4) іл. [ц] (крім іл.) У

Ш

Шехтер, М.: Квітуча радянська Молдавія. Державне Видавництво Політичної Літератури при РНК УРСР 1939. 145×218.31 У

Шліхтер, О. Г., акад., за редакцією: Народногосподарське використання малих річок УРСР. → Народногосподарське УРСР. За редакцією ...

Шаповал, М., S Dr. (= Др.): Соціографія України. Частина перша (I.) Соціально-структура України. В-[в]о «Вільна Спілка». Серія соціографічна № 1. Прага 1933. 222×283. 106. [ц] У

[Шадерман, І. С.]: Про підсумки викладання та успішності з географії в школах Київської області за 1938/39 навчальний рік та завдання на 1939/40 навчальний рік. [Київський Обласний Відділ Народної Освіти. Інститут Удосконалення Вчителів]. Київ 1939. 141×211. 32. У

Шовгенів, І., Проф. Инж.: Водне господарство на українських землях в Європі. – Showheniw, I., Prof. Ing.: Die Wasserwirtschaft in ukrainischen Gebieten Europas. Праці Українського Наукового Інституту. Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts. Том – LV – Band. Серія економічна, книга 12. Wirtschaftliche Folge, Heft 12. Варшава Warschau 1941. 174–81×249–57. 104 + (1) карта. У

Шематизм всего духовенства греко-католицької Львівської Митрополічої Архієпархії на рік 1918. Річник 71. Накладом Архієпархіяльного Духовенства. Львів 1918. 150×226. 208.

Шимонович, І.: Галичина. Економічно-статистична розвідка. Державне Видавництво України. Науково-дослідча кафедра сільсько-господарської економіки. Харків 1928. 176 + (1) к. 153–65×233–7.

Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938-39. Накладом Греко-католическої Єпископської Консистоїї. Перемишль. 1938. 154×230. 168.

Я

Яблонська, С.: Далекі обрії. Том I. Biblioteka «D'ła» I. 33. Бібліотека «Діла» Ч. 33. Lwów Львів 1939. 146–8×210–14. 183 + (24) ст. іл.

Том II. Biblioteka «D ĩa» I. 34. Библиотека «Діла» Ч. 34. Lwów Львів 1939.
144–8×202–14. 170 + (2 ст.) карт + (24) ст. іл. У

Як живуть і працюють колгоспники Радянської України. [Видання «Блокно-
та агітатора» Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. Випуск другий.
Видавництво «Радянська Україна». Львів] 1945. 213×300. 16. без тит. ст.

Э

Экономическая география СССР. Часть I. Под редакцией Бальзак, С. С., Ва-
сютина, В. Ф. и Фейгина, Я. Г. Академия Наук СССР. Институт Эконо-
мики. Государственное Социально-Экономическое Издательство [Огиз.
Соцэкгиз] Москва 1940. 140×219 {145×225}. 408. ІЛ

Экономика социалистической промышленности под редакцией Д-ров Е. Л.
Грановского и Б. Л. Маркуса. ОГИЗ. Государственное Социально-Эко-
номическое Издательство. Академия Наук СССР. Институт Экономики.
Москва 1940. 145×220 {148×228}. 599. ІЛ

Экономическая география СССР. (Планы). СНК – СССР. Всесоюзный Комитет
по делам Высшей Школы. (Москва) 1938. 200–10×293–303. 46^к. [ш] ІЛ

A

Auer, V., Prof., Jutikkala E. Doz., Vilkuna K. Doz.: Finnlands Lebensraum. Das
geographische und geschichtliche Finnland. A. Metzner Verlag. Berlin –
Helsinki. 1941. 185×245. 154. Н

Album Warszawy [Warszawa]. 18 artystycznych zdjęć architektonicznych. Wy-
dawnictwo Salonu Malarzy Polskich. Kraków. 204×142 {опр. 207×147}.
(2) + (18) видів. [□] П

Album Tatr [Tatry]. 16 artystycznych plansz heljotypowych. Wydawnictwo Sa-
lonu Malarzy Polskich. Serja III. Kraków. 203×141–3 {опр. 208×149}. (2) +
(16) видів. [□] П

Aa, Karl von der: Volk – Raum – Wirtschaft. Lehrbuch der Wirtschaftserdkun-
de. Herausgegeben von H. Perl, Dr. Siebenzehnte überarbeitete Auflage des
“Grundrisses der Wirtschaftsgeographie”. Verlag von B. G. Teubner. Leipzig,
Berlin. 1942. 149×224. {160×228}. VI + 186. Н

Anno Santo MCMXXV. Banco di Roma. Roma 1925. 120×167. (43). ІТ

Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Herausgegeben von
G. von Neumayer. → Neumayer, G. von: herausgegeben von: Anleitung ...

Allgemeine Länderkunde der Erdteile. Herausgegeben von W. Meinardus, Dr.
Prof. VI Teil → Meinardus, W., Dr. Prof., herausgegeben von: Allgemeine ...

Almásy, L. E.: Die Straße der Vierzig Tage. Bearbeitet von H. von der Esch.
F. A. Brockhaus. Leipzig 1943. 124×186. 64 + (4) ст. іл. Н

(Gekürzt aus: L. E. Almásy, Unbekannte Sahara).

Auer, H. H. von: Aktive und passive Verbundenheit der Stadt Breslau mit der deutschen Volkswirtschaft. Beiträge zur Breslauer Statistik herausgegeben vom Statistischen Amte der Stadt Breslau. Heft 1. Breslau 1928. 155×232. 55 + (3) карти. **H**

Amtlicher Taschenfahrplan für das Generalgouvernement. [Urządowy kieszonkowy rozkład jazdy dla Generalnego Gubernatorstwa]. Gültig vom 3. Juli 1944 an. Ostbahn. Ostbahndirektion Krakau. Krakau 1944. 195×230. 112 + (1) карта + (1) Beilage. **H**

Albert, J.: Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu. Quelques problèmes concernant l'habitat rural dans le bassin du San. Senik T.: Z fizjografji osadnictwa wiejskiego na Roztoczu i w krainach sąsiednich. Physiographie de l'habitat rural dans le Roztocze et les régions géographiques avoisinantes. Prace geograficzne wydawane przez prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Zeszyt XVI – Livraison XVI. Lwów 1934. 211–5×282–93. 48. **П**

Amtliches österreichisches Kursbuch. Eisenbahn-, Kraftwagen-, Schiffs- und Luftverkehrsverbindungen in Österreich... Herausgegeben vom Bundesministerium für Handel und Verkehr, Generaldirektion für das Post-, Telegraphen- und Fernsprechwesen... Verlag der Österr. Staatsdruckerei. Wien. 1925. 125×200. 371.

√ [Sommerdienst 1925] Juni 1925 [Kleine Ausgabe].

[Rogl. Adelsberger Grotte. Postumia bei Triest] [^ABergamo]. 121×168. б. тит. л. просп. (14).

Aix-les-Bains (Savoyen). "Der Badeort des Rheumatiker". Syndicat d'Initiative. 104×175–7. (10). просп. м

Aix-les-Bains (Savoie). "La Ville d'eaux des rhumatisans". Syndicat d'Initiative. [^AOrléans]. 103–5×183. (12). просп. м

[Alcuni viaggi a prezzi convenienti. Einige billige Reisen. Néhány olcsó utazás. Quelques voyages au prix avantaqueux. Campagna Italiana Turismo. Uffici del Camaro]. 121×223. (2)+34. просп.

l'Autriche en été. Édité par Oesterreichische Verkehrswerbung Werbedienst des Bundesministeriums fuer Handel und Verkehr (Office National Autrichien du Tourisme) [^AVienne] 130×200. 64+(1) к.

B

Banse, E.: Die Atlasländer (Orient I). Eine Länderkunde. Verlag von B.G. Teubner. Aus Natur und Geisteswelt. Sammlung wissenschaftlicher – gemeinver-

- ständlicher Darstellungen. 277. Bändchen. Leipzig 1910. 119×179 {118×182}. IV + 112 + (4 ст.) катал. + 48 ст. катал. + (I) іл. **H**
- Breitfuss, L., Dr.: Das Nordpolargebiet. Seine Natur, Bedeutung und Erforschung. Springer Verlag. Verständliche Wissenschaft. 48 Band. Berlin 1943. 117×180 {115×183}. 180 + II Tafel (карта). *також політ. історія* **H**
- Bonow, M., Dr.: Agricultural Policy: Lessons from Sweden. Nordisk Rotogravyr. Stockholm 1936. 139×209. 15 (ном. 42). **A**
- Banse, E.: Das Orientbuch. (Der alte und der neue Orient). J. Singer Verlag. Straßburg Leipzig 1914. 155×218 {158×223}. 466 + (20 карт) іл. + (4) карти. *також історія* **H**
- Beiträge zur Polnischen Landeskunde. Reihe B. Band 6. Brandt B., Dr.: Geographischer Bilderatlas des polnisch-weißrussischen Grenzgebietes. Beiträge... Band 6. Gea Verlag G. m. b. H., Veröffentlichungen der Landeskundlichen Kommission beim Kaiserlich-Deutschen Generalgouvernement Warschau. Berlin 1918. 183×262 {182×269}. X + 124 [□] **H**
- Bujak, F., Pazdro, Z., Próchnicki, Z., Sobiński, S.: Polska współczesna. Geografja – życie gospodarcze – ustrój państwowy – Administracja. Podręcznik szkolny. Nakładem K. S. Jakubowskiego. Lwów, 1923. неоп. пер. 150×231 {153×237} VIII + 320 + 8 (Przegląd statystyczny) + (6) карт. **П**
- Bitterling, R., Otto, T.: Deutschland. 4 Auflage → Fischer – Geistbeck. Erdkunde, Erster Teil Deutschland.
- Bobek, H., Dr.: Innsbruck, eine Gebirgsstadt, ihr Lebensraum und ihre Erscheinung. J. Engelhorn's Hachf. Forschungen zur Deutschen Landes- und Volkskunde. [herausgegeben von Prof. Dr. R. Gradmann] Band XXV. Heft 3. Stuttgart 1928. 155–60×230–31. 221 ст. – 372 ст. (152 ст.) + XII Taf. + (4) Taf. **H**
- Braunias, K.: Die Slowaken. W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart und Berlin. Völker und Grenzen. Für das Deutsche Ausland-Institut herausgegeben von O. A. Isbert und H. Kloß. 1942. 127×199. (4) + 90 + (4) фотост. **H**
- Brinkmann, B., Dr. Prof.: Erdkundlicher, heimat- und wetterkundlicher Beobachtungsunterricht. Zugleich eine Anleitung zur Benutzungs des "Wetterblattes für den Arbeitsunterricht". 2 vollständig umgearbeitete und erweiterte Auflage. Verlag E. Wunderlich. Leipzig 1934. 155×230. 88 + (4) ст. додатку **H**
- Bzowski, K.: Jak uczyć o klimacie. Książnica-Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i wydawnicze Tow. Naucz. Szk. Średn. i Wyższ., Sp. Akc. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 4. Lwów-Warszawa 1930. 137×199. 42 **П**
- Błazek, B.: Przez kraj słonecznych dolin i górskiej głuszy. Wspomnienia z włości części po Bułgarii. Książnica-Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne

- i wydawnicze Tow. Naucz. Szk. Średn. i Wyższ., S. A. Dookoła Ziemi. Biblioteczka geograficzno-podróżnicza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 2. Lwów - Warszawa 1931. 36–8×204–6. 196 + (1) мапа + (8) ст. іл. **П**
- Barszczewski, S.: Na ciemnych wodach Paragwaju. Wspomnienia z podróży. Książnica–Atlas Zjednoczona Zakłady Kartograficzne i wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ., Sp. Akc. Dookoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza Wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 4. Lwów - Warszawa 1931. 138–142×205–6. 127 + (6) ст. іл. **П**
- Baschin, O., Prof.: Roald Amundsen. Verlag von C. Coleman. [Feldpostausgabe von] Colemans Kleine Biographien. Herausgegeben von Prof. Dr. F. Endres. Heft 17. Lübeck 1942. 128×188. 44. **Н**
- Braun, G., Prof. Dr.: Die Erforschung der Pole. T. Thomas Verlag. Geschäftsstelle der Deutschen Naturwissenschaftl. Gesellschaft e. V. Leipzig 1912. 139–144×215–8. 89 **Н**
- Banse, E.: Lexikon der Geographie. Erster Band A bis K. G. Westermann Braunschweig und Hamburg. 1923. 149×232 {165×236} 786 + 8. Zweiter Band L bis Z. G. Westermann. Braunschweig und Hamburg 1923. 151×231 {165×237}. 785. **Н**
- Burgdörfer, F.: Geburtenschwund. Die Kulturkrankheit Europas und ihre Überwindung in Deutschland. K. Vowinckel Verlag. Heidelberg Berlin Magdeburg 1942. Beihefte zur Zeitschrift für Geopolitik. Heft 14. 155×230. 216. **Н**
- Baedeker, K.: Südbayern, Tirol, Salzburg: Ober- und Nieder-Österreich, Steiermark, Kärnten und Krain. Handbuch für Reisende. Sechsenddreissigste Auflage. Verlag von Karl Baedeker. Leipzig 1914. {113×159} XXVI + 677 + (75) Karten + (17) Pläne + (11) Panoramen **Н**
- Baedeker, K.: Das Generalgouvernement. Reisehandbuch. K. Baedeker. Leipzig 1943. 105×157 {113×160} LXIV + 264 + (6) Karten 2 np. **Н**
- Baldass, A. von: Wien. Ein Führer durch die Stadt und ihre Umgebung. Compassverlag. Wien Leipzig 1931. 112×165 {118×171}. (12) + X + 460 + (1) + (81) таб. іл. + (6) пл. **Н**
- Benesch, F.: [Spezial-] Führer auf die Raxalpe. Sechste vermehrte und verbesserte Auflage. Verlag von Artaria & Co. Wien 1920. 109×172 {116×175} XI + 205 + (10) табл. іл. + (3) пан. **Н**
- Budapest. Plan und Führer. Städtisches Fremdenverkehrsamt. Budapest. 1936. 1935?. 98×204–5 (зовн. ф.), зложений проспект **Н**
- Bzowski, K.: Geografja. Podręcznik na III klasę gimnazjalną. Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Lwów 1936. 151–3×228–34. 234. **П**

- Brandt, B., Dr.: Geographischer Bilderatlas des polnisch-weissrussischen Grenzgebietes. Beiträge zur polnischen Landeskunde. Reihe B. Band 6. → Beiträge zur polnischen Landeskunde. Reihe B. Band 6. Brandt B. Dr. ...
- Baedeker, K.: Berlin und Umgebung. Handbuch für Reisende. Siebzehnte Auflage. Verlag von K. Baedeker. Leipzig 1912. 107×157 {113×161}. X + 254 + (24) пляни і схеми. **Н**
- Baedeker, K.: Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien, Archipel, Cypern. Handbuch für Reisende. Zweite Auflage. Verlag von K. Baedeker. Leipzig 1914. (опр. 1936). 107×156 {111×161}. LXXIV, 484 + (37) карт, плянів і схем **Н**
- Barański, W., Inż.: Akcja gospodarcza na ziemiach północno-wschodnich. Odczyt wygłoszony w dniu 20.II. 1934 w Towarzystwie Rozwoju Ziemi Wschodnich w Warszawie. Nakładem Izby Przemysłowo-Handlowej. Wilno 1934. 168-72×139-47. 26. **П**
- Bzowski, K.: Geografia dla klasy V szkół powszechnych (Dodatek). 156×232. 20 **П**
- Bad Gleichenberg. Steiermark, Österreich. [^Wien] по 1931. 112×210. (12). просп. м
- Bad Ischl. Österreich. [^Innsbruck (Linz)]. 1930. 100-4×207. (12) просп. м + Bad Ischl. Salzkammergut. Österreich. Saison 1930. 99×205. (4).
- Bernard, A.: L'Algérie. Librairie Larousse. Collection colonial publie sous la direction de H. Gourdon. Paris: Cоpyr, 1931. 152×212. 224 + (1) k.
- Bled. Jugoslavija. [^Ljubljana] 1938? 100×214. (8). просп. м Fr
- [Bordeaux]. [L. et N. Réunis. Paris]. 150×88. (10 пошт.), [□] без. тит. л. + (1 пошт.)

C

- Chrzanowski, B.: Wybrzeże. Nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Biblioteka szkoły powszechnej. [№ 92. Z cyklu: Co wiesz o Polsce]. Lwów 1934. 126-9×179-85. 41. **П**
- Chałubińska, A., Janiszewski, M.: Geografja Polski. Podręcznik do nauki geografji dla I klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1936. 156×226. 252 + (1) табл. **П**
- Czekańska, M., Dr.: Wykresy i diagramy w nauczaniu geografji. Książnica-Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 12. Lwów - Warszawa 1936. 138×199. 48. **П**
- Chrostowski, T.: Parana. Wspomnienia z podróży w roku 1914. Księgarnia Św. Wojciecha. Na dalekich łąkach i morzach. Biblioteka podróży, przygód i odkryć. T. I. Poznań Warszawa 1922. 121×182 {120×189}. (4) + 239 + (16) к. іл. + (1) карта **П**

- Chwaścinski, B., Wojsznis, J.: Wśród gór Marokka [: wspomnienia z wyprawy wysokogórskiej.]⁴ (Państwowe Wydawnictwo Ks. Szk., Lw.) неор. опр. 145×204 {145×210}. 160 (брак ст. 1-8, титулової) + (14) ст. іл. П
- Czerniejewski, W.: W puszczech i stepach. 40 lat myślistwa. E. Wende i S-ka. Biblioteka Przygód Myśliwskich. Warszawa. 158 (брак ст. 1-2). 124–130×174–9. П
- Cezak, J. S.: Geografja gospodarcza wraz ze statystyką życia współczesnego. Wydanie III powiększone. Skład główny Dom Książki Polskiej. Warszawa 1929. 150×217 {161×225}. VIII + 400. П
- Chałubińska, A. i Janiszewski, M.: Geografja Europy. Podręcznik do nauki geografji dla II klasy gimnazjalnej. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1934. 154×228. 263 + (1) tabl. П
- [Carcassonne. 20 Vues Choisies. 'CAP'] [= Cie des Arts Photomecaniques Strasbourg] Schiltigheim (Bas-Rhin) Paris]. 149×89. (8 тит л.) (20 пошт.) [□]
- le Chateau de Versailles [et les Trianons]. [Clichés archives photographiques d'art et d'histoire. Edition des Musées Nationaux. Palais du Louvre. Paris]. 149×90. (1 л.) + (20 пошт.). [□]
- Circular Tours 'in the Eastern Mediterranean'. [= to the Near East]. 5th Edition. Lloyd Triestino. № 5. [^ΔTriest] 1930. 117×222. (2) + 21 + 22–28 л.
- Crikvenica [Najpiękniejsze] 'kapielisko' [= kąpielisko] morskie i stacja leczniczo klimstyczna (sic!) nad Adrjatykiem [= klimatyczne Jugosławji nad Adrjatykiem]. [^ΔZagreb]. 105×206. (12) просп. м + Crikvenica uzdrowisko klimatyczne i kąpiele morskie nad Adrjatykiem. Ceny na sezon 1930. (6) м

D

- Dobrowolski, A. B.: Wyprawy Polarne. Historja i zdobycze naukowe. Wydanie drugie. Wydanie z załączku warunkowo zwrotnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w zawiadywaniu Kasy im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki. Warszawa MDMXXV пом. = (1925) пер. шт. 165×224 {165×232}. XXVIII + 359 + (5) портр. + (2) карти. П
- Dõmaniewski, J.: Zarys geografji zwierząt. Nakład Gebethnera i Wolffa. Warszawa Kraków Lublin Łódź Poznań Wilno Zakopane (1921 – ст. 6). 156–62×234–41. 268. П
- [Dãmaschke, W.: Polen, ein erdkundliches Arbeits- und Lesebuch. W. Johne's Buchhandlung Bydgoszcz] (к. 1924 ?). 148×223. 224 + 2 фотост. (брак двох перших стор.) Н
- Dõbrowolski, A. B.: Życie w krainach lodu. Nakład księgarnia Św. Wojciecha "Dla wszystkich". Nr. 235. Serja C. Biblioteczka przyrodnicza pod redak-

⁴ В рукописі опис не повний, доповнено з інтернету.

- cją Z. Bohuszewiczówny. Stopień II. Poznań Warszawa Wilno Lublin 1932. 116×167. (4) + 143. **П**
- Döbrowolski, A. B.: Męczennicy polarni. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Lwów 1937. 121×181. 56. **П**
- Dyakowski, B.: Badacz dalekiej północy (Benedykt Dybowski). Nakład księgarni św. Wojciecha. "Dla wszystkich". № 233. Serja C. Biblioteczka przyrodnicza pod redakcją Z. Bohuszewiczówny. Stopień II. Poznań – Warszawa – Wilno – Lublin 1931. 114×167. (4) + 91 + (1) порт. + (14) ст. ил. + (2) мапи. **П**
- Davis, W. M.: Grundzüge der Physiogeographie. Auf Grund von W. M. Davis' "Physical Geography" neu bearbeitet von W. M. Davis und G. Braun. Verlag von B. G. Teubner. Leipzig Berlin 1911. 137×214 {145×217}. XII + 322 + (1) Tafel. **Н**
- Die Donau. Herausgegeben von der Kön. Ung. Fluss- und Seeschiffahrts A. G. Verlag der Kön. Ungarischen Fluss- und Seeschiffahrts A. G. Budapest 1936 ?. 120×166. 101. **Н**
- Dallaway, J.: Reise nach Constantinopel, der Ebene von Troja und in die Levante. Berlin Hamburg 1801. **Н**
- Duchat, P.: Führer durch Paris. Verlag für Kunst und Wissenschaft A. O. Paul. [Miniatur-Bibliothek 1115/1117. Reiseführer]. Leipzig. 80×120. 120. **Н**
- Deutsch Forscher in Afrika. Verlag für Kunst und Wissenschaft A. O. Paul. [Miniatur-Bibliothek 222]. Leipzig 80×123. 40. **Н**
- Die deutsche Wirtschaft. Fachbuch – Auswahlliste 1941. [Herausgegeben vom Reichskuratorium für das deutsche Fachschrifttum Liste 1. [Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler. Leipzig. 1940. 115×190. I/1–I/14.
- Dix, A.: Raum und Rasse in Staat und Wirtschaft. Erste Auflage. E. Runge Verlag Berlin 1934. 152×209. 158.
- Detaille, G.: A travers la Roumanie pittoresque. [J. Meuwissen, Editeur Bruxelles]. [1935]. 235×312. (2) + 74.
- [Dijon (Côte – d' Or). 12 Vues Détachables] [Phot.] [Combiere imp. Macon "Au Pays Bourguignon" N. Faure. Dijon]. 147×90. б. тит. л. (12 пошт). [□]
- [Dobrić, V.:] Vodić po morskim kupalištima Gornjegja Jadrana. Izdanje Saveza Kupališta i Ljetovališta za Promet Stranaca na Gornjem Jadraniu. Sušak 1925. 115×152. 62.

Е

- Ehmer, W., Dr.: Das Ringen um den Himalaya. Eine kurze Geschichte der Kämpfe um die höchsten Gipfel der Erde. Verlag von C. Bertelsmann (Spannende Gerchichten) 20. Gütersloh 1936. 138×203. 32. **Н**

Esch, H. von der: Im Herzen der Libyschen Wüste. F. A. Brockhaus. Leipzig 1943. 126×185. 64 + (4) ст. іл.

(Gekürzt aus: H. von der Esch, Weenak – die Karawane ruft. Auf verscholenen Pfaden durch Ägyptens Wüsten) **H**

Ernst, J.: Niektóre zagadnienia z geografii rolniczej Podola. Some problems concerning agricultural geography of Polish Podolia. Prace geograficzne wydawane przez prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer. Zeszyt XIX – Livraison XIX. Lwów 1938. 212–6×287–92. 62. **П**

Eckardt, W. R., Dr.: Paläoklimatologie. G. J. Göschen'sche: Verlagshandlung. Sammlung Göschen. [482]. Leipzig 1910. 101×153 {108×157}. 141.

F

Fischer – Geistbeck: Erdkunde. Herausgegeben von R. Bitterling und T. Otto. Erster Teil. Deutschland von R. Bitterling, T. Otto unter Mitwirkung von F. Lex. 4. Auflage. C. C. Buchners Verlag – R. Oldenbourg Verlag. Bamberg München Berlin 1942. 145×207 {143×212}. 183 + VIII + (1) кол. табл. + VIII Tafeln. **H**

Floericke, K. Dr.: Zwischen Pol und Äquator. Tiergeographische Lebensbilder. Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde. Geschäftsstelle: Franckh'sche Verlagshandlung. Stuttgart [103] Copyright 1926. 135–8×203–6. 79. **H**

Fries, O. de.: Indien, das Wunderland. C. Reißner. Schöpferische Kulturen. Dresden 1922. 121×187 {123×192}. 243 + (16) к. іл. **H**

Frenkiel, W.: Dramaty wśród lodów. T-wo Wyd. Rój... Biblioteczka Historyczno-Geograficzna. Nr. 220. Cykl. "Zdobywcy i odkrywcy świata". Warszawa 111–3×152–4. 60. **П**

Flaig, W.: Im Kampf um Tschomo–lungma den Gipfel der Erde. Der Himalaja und sein höchstes Gipfel Mount Everest oder Tschomo–lungma. Vierte Auflage. Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde Geschäftsstelle. Franckh'sche Verlagshandlung. Stuttgart (1922). 1923? 130–5×204–9. 77. **H**

Fried, F.: Die Zukunft des Welthandels. 2. Auflage. Verlag Knorr & Hirth. München 1942. 137×201. 87 + (1) Karte. **H**

Fried, F.: Wende der Weltwirtschaft. W. Goldmann Verlag. Leipzig 1943. 138×218 {146×223}. 403 + (1) табл. к. **H**

Fischer–Egerbrück: Erdumfassender Bericht über die Bevölkerungsentwicklung 1937–1941. Kurt Vowinkel Verlag. Schriften zur Geopolitik. Heft 21. Heidelberg; Berlin; Magdeburg 1941. 169×244. 18.

[diese Bericht wurde in der Zeitschrift für die Geopolitik XVIII. Jahrgang 1941, Heft 8 veröffentlicht]. **H**

Filchner, W.: Der Gefangene des Padischah. F. A. Brockhaus. Leipzig 1943. 126×184. 64 + (4) ст. ил.

(Gekürzt aus: W. Filchner, Bismillah! Vom Huang-ho zum Indus). **H**

Führer durch Charlottenburg. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 1118 [Reiseführer]. Leipzig. 80×121. 40 + (1) Plan. **H**

Führer durch Darmstadt. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 1111 [Reiseführer]. Leipzig. 80×122. 40 + (1) Plan. **H**

Führer durch Hannover. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 1114 [Reiseführer]. Leipzig. 80×122. 46 + (1) Plan. **H**

Führer durch Karlsruhe. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 909 [Reiseführer]. Leipzig. 80×122. 76 + (1) Plan. **H**

Führer durch München. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 907 [Reiseführer]. Leipzig. 81×122. 64 + (1) Plan. **H**

Führer durch die Hafenstadt Triest. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 1109-1110 [Reiseführer]. Leipzig. 80×122. 56 + (1) Plan. **H**

Führer durch das Museum für Volkskunde. Herausgegeben von der Museumsdirektion. Kurze Ausgabe. Verlag des Vereines für Volkskunde. Wien 1919. 123×186. 40. **H**

Forschung am Nanga Parbat. Deutsche Himalaya-Expedition 1934. Von R... Finsterwalder, W... Raechl, P... Misch, F... Bechtold. In Kommission: Helwingische Verlagsbuchhandlung. Sonderveröffentlichung der Geographischen Gesellschaft zu Hannover. Im Auftrage des Vorstandes herausgegeben von ... H... Spreitzer... Hannover 1935. 170×240 {180×246}. V + 143 + (28) однок. тб. + (1) кол. тб. + II Taf. + Erläuterungen zu den Bildbeilagen, 11* ст. **H**

G

Grobba, F., Dr.: Irak. Junker und Dünhaupt-Verlag. Kleine Auslandskunde herausgegeben von Prof. Dr. F. A. Six. Deutsches Auslandwissenschaftliches Institut. Band 10. Berlin 1941. 148×224-5. 108 + (1) карта. *також історія* **H**

Das Generalgouvernement. Im Auftrage und mit einem Vorwort des Generalgouverneurs Reichsmin. Dr. Frank. Herausgegeben und bearbeitet von Dr. M. Freiherr du Prel. K. Triltsch Verlag. Würzburg 1942. 153×227 {155×235}. XX + 404 + (16 ст. пекл. + (2) порт. + (56) ст. фот. + (1) карта. **H**

Głębiński, S., Prof. Dr.: Ludność polska w Galicyi Wschodniej. Referat wygłoszony na I. Wiecu Narodowym. Nakładem autora. Odbitka z pamiętnika Wiecu Narodowego. Lwów 1903. шт. 167×250 {166×255}. 87. **П**

Geisler, W., Dr. Prof.: Der deutsche Osten als Lebensraum für alle Berufsstände. Volk und Reich Verlag. Berlin Prag Wien 1942. 148×208. 55. **H**

- Groll, M., Dr.: Kartenkunde. I Die Projektionen. G. J. Göschen'sche Verlagshandlung G. m. b. H. Sammlung Göschen [Nr. 30]. Berlin und Leipzig 1912. 102×154 {100×158}. 120. II → *дальше* **H**
- Grube, A. W.: Geographische Charakterbilder in abgerundeten Gemälden aus der Länder- und Völkerkunde. Nach Musterdarstellungen der deutschen und ausländischen Literatur... bearbeitet von. Dritter Theil. Herausgegeben von A. W. Grube. Charakterbilder deutschen Landes und Lebens für Schule und Haus. Elfte vermehrte und verbesserte Auflage. F. Brandstetter Leipzig 1878. 135×211 {137×218}. XVI + 496 + (1) табл. **H**
- Goetel, F.: Egipt. Wydanie drugie. Nakład Gebethnera i Wolffa. Warszawa 1930. 143×216 {147×224}. 191 + 15 к. іл. **П**
- Gordziałkowski, H.: Czarny sen. Przygody i przeżycia w Kongo Belgijskiem. Książnica-Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T.N.S.W. Dookoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza Wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 7. Lwów – Warszawa 1934. 160 + (8) ст. іл. **П**
- Galin, B.: Bohater Związku Radzieckiego Ernest Teodorowicz Krenkel. Szkic biograficzny. Państwowe Wydawnictwo Mniejszości Narodowych USRR [Укрдержнацменвидав]. Kijów - Lwów 1940. 139×208. 24. **П**
- Guenther, K., Prof.: Die Heimatlehre vom Deutschtum und seiner Natur. R. Wigtländer's Verlag – J. Neumann. Leipzig Neudamm 113×169. 32. **H**
- Gross, H.: Amerikas Wirtschaft. Deutscher Verlag. Weltpolitische Bücherei. Herausgegeben von G. Leibbrandt, Mindir., E. Zechlin, Prof. 164×40 {176×247}. 268. **H**
- Günther, S., Prof. Dr.: Physische Geographie. Vierte, durchaus umgearbeitete Auflage. G. J. Göschensche Verlagshandlung G. m. b. H. Sammlung Göschen [26]. Berlin Leipzig 1913. 99–102×154–6. 152. **H**
- Guthjahr, W., Prof.: Erdkunde. Teil I. [Brief 1]. Verlag Bonness & Hachfeld. Selbstunterrichtsbriefe Methode Rustin. Herausgegeben vom Rustinschen Lehrinstitut. Potsdam Leipzig 1941. 165–7×251. 36. **H**
- Geissler, O., Prof.: Die Länder und Völker der Erde. Ein historisch-geographischer Abriß. Bibliographisches Institut. Leipzig 1942. 123×197 {135×202}. 336. **H**
- Griebens Reiseführer. Band 80 b. Italien II. Mittelitalien: Livorno, Siena, Perugia, Rom u. Neapel. 6. Auflage. Verlag von Griebens Reiseführern. Berlin 1924. 100×151. 242 + (9) карт. (брак одной карти). **H**
- Gryczuk, J., Mgr., opracował: Letniska Huculszczyzny powiat Kosowski i Kołomyjski – Doliny Czeremoszów, Rybnicy i Pistynki. Wydawnictwo Międzyko-

- munalnego Związku Letnisk i Uzdrowisk Województwa Stanisławowskiego. Liga Popierania Turystyki. Polskie Koleje Państwowe. Stanisławów 1937. 199×207. 12. (проспект без обкл.) **П**
- Globus – Jahrbuch des Deutschen Verlages. Die Welt und ihre Länder in politischer und wirtschaftlicher Darstellung. Deutsche autorisierte Ausgabe des Calendario Atlante de Agostini. Deutscher Verlag. Berlin 1942. 74×149 {84×155}. 512 + 35 Karten. **Н**
- И I* → *nonepeđy* Groll, M., Dr.: Kartenkunde II. Der Karteninhalt. G. J. Göschel'sche Verlagshandlung G. m. b. H. Sammlung Göschel [599]. Berlin und Leipzig 1912 (1916). 102–6×155–7 {100×158}. 142. **Н**
- Graz und Umgebung. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 992–993. [Reiseführer]. Leipzig. 80×121. 56 + (1) Plan. **Н**
- Griebens Reiseführer. Band 70. Merano (Meran) und Umgebung. 8. Auflage. Grieben Verlag A. Goldschmidt. Berlin 1926. 103×154. 94 + (2) карти. **Н**
- Griebens Reiseführer. Band 79. Die Riviera. 13. Auflage. Grieben-Verlag A. Goldschmidt. Berlin 1928. 100×151 {105×155}. 280 + (2) + (11) карт. **Н**
- Gąsiorowski, H.: Przewodnik po Beskidach Wschodnich. Tom pierwszy. Część I. Bieszczady. Książnica–Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Lwów – Warszawa (1935). 122×171. XVI + 287 + 5 карт. **П**
- Geografia. Statystyka. Etnografia. Instytut Wydawniczy Książnica–Atlas. 139×201. С. 32. каталог **П**
- Gvidlibreto por Japanlando. Fradukita de la Redakcio de Japana Esperanto–Instituto. Eldonita de Japana Ministrejo de Ŝtat–fervojoj. Tokio 1927. неор. пер. 123×181 {130×187}. (4) + VI + 102 + (3) к. к. + (22) с. ил. + (1) табл. **Есперанто**
- Grand Hotel de la Ville. [Completely renovated in 1933]. Milan. [1933]. 110–4×146–52. 28 + (2). пл. **Фр**
- [Górna Adrja. Związek dla rozwoju turystyki nad górną Adrją. Bjuro podróży “Putnik” T. A. Belgrad]. 104×207. 6. тит. л. 12. просп. к. 1930 **П**
- Goldschlag, M. . . .: Przyczynek do metodyki pomiarów długości linii krzywych na kartach [Beitrag zur Methodik der Längermessung krummer Linien auf geographischen Karten]. Odbitka z czasopisma [Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika] Kosmos [XXXVIII] zeszyt 4–6 z r. 1913. [Lwów 1913]. 156×228. 526–546. **П**
- Н**
- Hamilton, L., Doz.: Canada. Verlag F. A. Perthes A.-G. Gotha. Perthes' Kleine Völker- und Länderkunde zum Gebrauch im praktischen Leben. Achter Band. 1921. 138–141×211–2. 256 + (1) карта. **Н**

- Haucke, K.: Bulgarien. Land. Volk. Geschichte. Kultur. Wirtschaft. Gauverlag. Bayreuth. 213×223 {212×228}. 80 + (1) карта + (104) ст. фот. **H**
- Hielscher, K.: Deutschland. Landschaft und Baukunst. F. A. Brockhaus. Leipzig 1941. XIV + (1) + 304. [□] 227×302 {230×310} з □ **H**
- Herrmann, E.: Berge und Menschen in Lappland. P. J. Oestergaard Verlag. Berlin 1932. 140–3×213–7. 235 + (24) ст. іл. **H**
- Hirschler, J.: Ze Lwowa do Liberii. Książnica–Atlas. Lwów Warszawa 1938. 144–6×213–4. 240 + (1) карта + (34) ст. іл. **П**
- Heuer, H.: Amundsen erobert den Südpol. Verlag von C. Bertelsmann. (Spannende Geschichten) [26]. Gütersloh 1937. 138×203. 32. **H**
- Hentig, W. O. von [Dr.]: Der Nahe Osten rückt näher. P. List Verlag. Leipzig. 1940. 129–132×209–12. 117 + (1) мапа. **H**
- Harzelski, J.: Elementarne pomiary geodezyjne w zastosowaniu do geografji szkolnej. Wydawnictwo Spółki Akcyjnej Nasz Sklep – Urania. Warszawa 1928. 171×244. 58. **П**
- Hinrichs, E., Dr. Prof.: herausgegeben von: Erdkundebuch für höhere Schulen. Sechster [6.] Teil. Die Erde als Lebensraum. Bearbeitet von Prof. Dr. Hinrichs, Dr. R. Pfalz und Dr. L. Döring. Verlag M. Diesterweg, Frankfurt am Main 1942. 160×228. VIII + 184. **H**
- Harms, H.: Einheits-Schülerhefte für den erdkundlichen Arbeitsunterricht. Heft 1: Deutschland. [15./16. Auflage. List & von Bressensdorf. Leipzig]. 158×233. 92. Heft 2: Europa. [15./16. Auflage. List & von Bressensdorf. Leipzig]. 158×234. 48. Heft 3: Die fremden Erdteile. [15./16. Auflage. List ... Leipzig]. 158×234. 56. **H**
- Hedin, S.: Geheimnisvolles Tibet. F. A. Brockhaus. Leipzig 1943. 125×185. 64. (Gekürzt aus: S. Hedin, Eroberungszüge in Tibet). **H**
- Hickmann, Prof.: Geographisch-statistischer Universal-Atlas. 1925. Vollständig neu bearbeitet von A. Fischer. Druk der Kartographischen Anstalt G. Freytag & Berndt A. G. Wien 1924. 195×169 {177×200}. 78+86. A **H**
- Hoche, U.: Führer durch Marburg und Umgebung. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 1113 [Reiseführer]. Leipzig. 81×122. 48 + (1) Plan. **H**
- [Hand-Atlas von] Asien [Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur-Bibliothek 153. Leipzig]. 80×119. 20. A **H**
- Haack, H., Dr.: Die geographische Literatur des Jahres 1905 (Geographen Kalender. In Verbindung mit vielen Fachgenossen herausgegeben von Dr. H. Haack. Vierter Jahrgang 1906/1907. J. Perthes. Gotha 1906. 101×155 cm. 87–190 + 6 Taf. + VI Anh. Taf. **H**

- Haack, H., Dr.: Geographisches Adreßbuch. C. Geographische und verwandte Zeitschriften Geographen Kalender. In Verbindung mit vielen Fachgenossen herausgegeben von Dr. H. Haack. Vierter Jahrgang 1906/1907. J. Perthes. Gotha 1906). 101×155. ст. 515–572. **H**
- Hauer, F. R., von Dr., verfaßt von: Allgemeiner Führer durch das Naturhistorische Staats-Museum. Unter Mitwirkung der Sammlung-Vorstände... Vierte, neu bearbeitete Auflage. Herausgegeben vom Kollegium der wissenschaftlichen Beamten. Im Selbstverlage des Naturhistorischen Staats-Museums. Wien 1920. 117×179. (4) + 368 + (1) плян. **H**
- Hedin, S.: Von Pol zu Pol (Letzte Folge). Durch Amerika zum Südpol. F. A. Brockhaus. Leipzig 1922. 129×187 {133×195}. (6) + 298. **H**
- Hann, J., Dr. Prof.: Handbuch der Klimatologie. I. Band: Allgemeine Klimatlehre. Dritte, wesentlich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Verlag von J. Engelhorn. Bibliothek Geographischer Handbücher begründet von F. Ratzel. Neue Folge herausgegeben von Prof. Dr. A. Penck. Stuttgart 1908. 160×230–3. XIV + 394. II. Band: Klimatographie. I. Teil: Klima der Tropenzone. Dritte ... A. Penck. Stuttgart 1910. 158–61×230–4. XII + 426. III. Band: Klimatographie. II. Teil: Klima der gemäßigten Zonen und der Polarzonen. Dritte ... A. Penck. Stuttgart 1911. 158–60×227–34. X + 713. **H**
- Handbuch der Ukraine. Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin herausgegeben von Prof. Dr. J. Mirschuk. O. Harassowitz. Leipzig 1941. 155×230 {168×235}. VIII + 416. **H**
- Hotz, R.: Die Erde und ihr Wirtschaftsleben. Verlag von E. Reinhardt. Die Erde und die Kultur. Die Eroberung und Nutzbarmachung der Erde durch den Menschen. In Verbindung mit Fachgelehrten gemeinverständlich dargestellt von Dr. L. Reinhardt. Bd. I. München 1913. 153×224 {168×230}. X + 402 + (1) Karte + 72 Tafeln. + папка. **H**
- The Harz [Germany. With the cooperation of the "Harzer Verkehrsverband" Wernigerode. Pyblished by the Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr. German Guide – Books (Deutsche Verkehrsbücher). Berlin ^ΔMunich]. 103×223. б. тит. л. 44 + (1) к.
- Hotel Kovačić – Hvar (Lesina), Jugoslawia klymatyczne letnisko... → Novak P.: Hotel Kovačić – Hvar (Lesina)...
- Die Hohe Tatra. Die Perle unter den mitteleuropäischen Gebirgen. [^ΔPrag]. 98–100×210. б. окл. (28) просп. м
- Härlin, H. ...: Am Südpol. Die Entdeckungsgeschichte eines neuen Erdteils. Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde. Geschäftsstelle: Franckh'sche Verlagsbuchhandlung [Kosmos – Bändchen. Nr. 132]. Stuttgart 1933. 136×207. 79. **H**

I

[Insel Rab. "Die Perle Adrias". Dalmatien /SHS.].⁵ 102×172. 24. просп. к. 1930

J

[Jerusalem מִיְלִשׁוּרִי].⁶ Flowers of the Holy Land. Fleurs de Terre Sainte. Blumen aus dem Heiligen Lande. [Blumen des Heiligen Landes. Flowers of the Holy Land]. 156×97 {149×102}. 1 ст. + 12 ст. іл. + 12 ст. цвітів. [□] **A**

Janiszewski, M., Wuttke, G.: Geografja Gospodarcza Polski dla kl. VII-ej szkoły powszechnej. Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska" Warszawa 1935. 143×202. 258. **П**

Jezierski, W., Dr. Prof.: Szkolny zakład geograficzny. Książnica-Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 1. Lwów – Warszawa 1929. 140×202. 56. **П**

Jarosławski, M.: Między Eufratem i Tygrysem. Tom I [pierwszy]. Książnica-Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szk. Średn. i Wyższ., S. A. Biblioteka Iskier. 38. Lwów – Warszawa 1931. 141–4×212–4. (4) + 217 + (1) мапа + (12) ст. фот. Tom II [drugi]. Książnica-Atlas... Biblioteka Iskier. 39. Lwów – Warszawa 1931. 142–6×209–14. (4) + 204 + (1) мапа + (12) ст. фот **П**

Jaspert, W.: Das Geheimnis des schwarzen Erdteils. Verlag von R. Hobbing. Die Reihe Die Welt im Bild, herausgegeben von Aros. 129×191 {135×194}. 96. **H**

Jünger, W.: Walka o kauczuk. Książnica-Atlas. Przemiany. Lwów – Warszawa. 141–6×212–4. 100. **П**

Janowski, A., Danysz-Fleszarowa, R., opracowali: Mały przewodnik po Warszawie. Wydawnictwo Polskiego Tow. Kraj. – Touring-Klub. [Polskie Towarzystwo Krajoznawcze Touring-Klub. Biblioteczka wycieczkowa № 10]. Warszawa 1930. 113×146. XXIV + 55. **П**

[Janowski, A.:] Wycieczki krajoznawcze. (Wskazówki metodyczne). Tow. Wydawnicze "Ignis" (E. Wende i S-ka). Sp. Akc. Biblioteczka Związ. Młodzieży Wiejskiej. № 36. Serja I. Warszawa 1923. 120–4×166–7. 85. **П**

[Jantzen, W.: Geopolitik im Kartenbild.] Japan. [K. Vowinckel Verlag. Heidelberg Berlin Magdeburg 1942. 296×208. 16 A [Seegeltung. K. Vowinckel... Magdeburg] 1941. 296×210. 16. A **H**

⁵ Можливо, йдеться про видання: Zobeltitz Fedor von. Insel Rab, die Perle der Adria. Grand Hotel Imperial u. Grand Hotel. Rab Franjo Kukulčić [um 1930]. 8 s. mit Abb., 1 eingedr. Kt. 8.

⁶ Напис на івриті в рукописі інший : רִיבֵּי לֶבֶן.

Joucla, E.: *Bibliographie de l'Afrique Occidentale Française. ... Honoré d'une souscription du Ministère des Colonies. Bibliothèque Internationale d'édition E. Sansot et Cie. Paris MCMXII (= 1912). 128×202 {136×211}. 275.*

K

Karczewski, S.: *Helgoland. Książnica-Atlas. Lwów – Warszawa. 143–146×200–205. 67 + (1) карта* П

Kosiba, A., Dr.: *Grenlandia. Książnica-Atlas. Lwów – Warszawa. (Copyright) 1937. 160×235–8. VIII + 480 + (1) карта + проспект. Kosiba ... ×238. 8* П

Kaczorowski, W.: *Dniestr – niewykorzystana arteria komunikacyjna. Odbitka z Nr. 6–9, r. 1938 “Przeglądu Krajoznawczego” – organu Oddziału Lwowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Lwów 1938. 139×202. 24 + 1 табл. (2 прим.)* П

Kuhn, W., Ing.: *Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. Ein Beitrag zur Methode der Sprachinselforschung. Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung. Deutschtum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschtum und zur Auslandskultur herausgegeben von G. Schreiber. Schriftreihe der Forschungsstelle für Auslandsdeutschtum und Auslandkunde, E. V., Münster i W. 26/27 Heft. Münster in Westfalen. 1930. 148×205 {146×209}. XII + 244 + (12 ст.) ил. + 5 карт в тексті вл. + 4 карти за текстом.* Н

Kwieciński, K., Dr.: *Krajoznawstwo ze szczególnym uwzględnieniem Małopolski. [Krajoznawstwo Małopolski]. Księgarnia Naukowa. Polskie T-wo Ped. Lwów – M. Arct. Lwów – Warszawa MDMXXI (=1921). 147–9×210–5. (4) + 111 + XVI карт ил.* П

Krysiński, A., Dr.: *Rozwój stosunków etnicznych na Ziemi Czerwieńskiej w Polsce Odrodzonej. Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodo[wo]ściowych [Biblioteka “Spraw Narodo[wo]ściowych” – Nr. 25. Odbitka ze “Spraw Narodo[wo]ściowych”. R. IX, Nr 5 i 6]. Warszawa 1936. 174×241. 58 + (3) табл.* П

Koszutski, S.: *Geografja gospodarcza Polski (historycznej i etnograficznej). Bogactwo i wytwórczość. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. Lublin 1918. неор. пер. 140×205 {139×211}. 333 + 3 карти* П

Karczewski, S.: *Geografja Polski. Wydawnictwo Księgarni Trzaska, Evert i Michalski Sp. Akc. Warszawa 1930. 155×230. (8) + 232.* П

Karczewski, S.: *Geografja Polski dla I klasy gimnazjalnej. Wydanie drugie. Książnica-Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartograf. i Wydawnicze T.N.S.W. Lwów – Warszawa 1937. 152,5–56×228–33. 255.* П

Klippel, E.: *Als Beduine zu den Teufelsanbetern. P. J. Oestergaard Verlag. Berlin 1932. 141–145×218–220. 239 + (20) ст. ил.* Н

- Kelletat, H., Dr.: Die Städte Ostpreußens in ihrer geographischen Lage und deren Auswirkungen. Ein Beitrag zur Heimatkunde. Gräfe und Unzer Verlag. Veröffentlichungen des Geographisches Institut der Albertus-Universität zu Königsberg Pr. Neue Folge-Reihe Geographie Nr. 7. Königsberg Pr. 1934. 159×234. 294 + карта. **H**
- Kempe, R.: Deutsche Volkskunde. Eichblatt-Verlag (M. Zedler) [Bildung und Nation; Schriftenreihe zur nationalpolitischen Erziehung. 28–30]. Leipzig 1934. 120×169. 48. **H**
- Klein, R., Dr.: Methodische Anleitung und Aufgabensammlung zum Gebrauch von Westermanns Umrissen. G. Westermann, Braunschweig Hamburg 1926. 132×199 {134×203}. 115 + (1) табл. **H**
- Kubijowicz, W.: Rozmieszczenie ludności na Ukrainie Radzieckiej (U.S.R.R.). La repartition de la population dans L'Ukraine (U.S.R.R.). Nakładem księgarni geograficznej "Orbis". Krakowskie odczyty geograficzne. Wydawnictwo Polsk. Towarz. Geograficznego w Krakowie. Conférences... Redaktor-Rédigées par L. Sawicki. Nr. 10. Kraków-Cracovie 1928. 122×169. 31 + (1) мапа **П**
- Kende, O.: Geographisches Wörterbuch. Allgemeine Erdkunde. Zweite, vielfach verbesserte Auflage. Verlag von B. G. Teubner. Teubners kleine Fachwörterbücher [Band 8]. Leipzig Berlin 1928. 117×177 {127×180}. VI + 238. **H**
- Kolb, A., Dr. Prof.: Die Philippinen. K. F. Koehler Verlag. Geographische Handbücher begründet von F. Ratzel und A. Penck, herausgegeben von N. Krebs und H. Lautensach. Leipzig 1942. 152×230 {170×235}. 503 + 13 Karten + 39 Tafeln **H**
- Krause, A., Dr. herausgegeben von: Statistische Geographie. Tabellen aus allen Gebieten der physikalischen und politischen Erdkunde, über Verkehrswesen, Handel und Gewerbe, Heer und Marine. Verlag von O. Böner 1914. 126×185 {135×190}. 146. **H**
- Krynica. Królowa zdrojów polskich. Sezon całoroczny (z wyjątkiem kwietnia). 116×165 (зложеній проспект) **П**
- [Knospe, P.: Erdkunde. Zweites Heft:] Europa [Verlag F. Hirt. F. Hirt's Tatsachen und Arbeitshefte. Die Welt in Wort und Bild. F. Hirt's Sach-Leschefte 2. Gruppe: Erdkunde]. Breslau. 148×221. 32 + [8]. **H**
- Estes Heft. Das deutsche Vaterland. **H**
- Kubijowicz, W.: Górna granica osadnictwa w dolinie Bystrzycy Nadwórniańskiej. (La limite supérieure de l'habitat dans la vallée de la Bystrzyca Nadwórniańska). [Kraków, Księg. Geograf. „Orbis” 1929. (Komunikaty Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego; Nr 7).]⁷ 170×240. 14. **П**

⁷ Доповнено з інтернету.

- Karczewski, S.: *Geografja Polski dla I kl. gimn. Ks[iążnica]–Atl[as.]* Lwów Warszawa 1934. П
- Kozenn, B.: *Geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Real- und Handelsschulen. Vollständig neu bearbeitet von V. von Haardt revidiert von Prof. Dr. F. Umlauf. Ausgabe I – unveränderter Abdruck der 35. Auflage.* Verlag von E. Hölzel. Wien. (2)+20+(II) Taf. +36 Karten+(1)Taf. 178×258 {182×260}. A (брак 1 карти) Н
- Krüger, K., Dr., Prof.: *Weltatlas der Erdöl[-] industrie. 3. Auflage.* Union Deutsche Verlagsgesellschaft Roth & Co. Berlin 1942. 210×285. 20. A Н
- Kyffhäuser, Frankenhäuser und Sondershausen. *Verlag für Kunst und Wissenschaft.* A. O. Paul. *Miniatur-Bibliothek 999 [Reiseführer].* Leipzig. 80×122. 46. Н
- [*Katalog wydawnictw kartograficznych. 1928.* S. A. *Książnica–Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze T. N. S. W. Lwów Warszawa*] (1928). 117×151. 40. *1929.* S. A. *Książnica–Atlas Warszawa*] (1929). 108×148. 40. П
- [*Katalog wydawnictw kartograficznych. 1930.* S. A. *Książnica–Atlas Zjednoczone Zakłady kartograficzne i wydawnicze T. N. S. W. Lwów Wars.zawa*] (1930). 113×142. 48. ↓ П
- [*Katalog wydawnictw kartograficznych. 1931.* S. A. *Książnica–Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze T. N. S. W. Lwów Warszawa*] (1931). 111×148. 56. б. тит. л. П
- Kontny, P.: *Rafflesia sassoviensis. (Rzecz o aturach).* Lwów 1933. 214×302. 7. П
- Kriegs–Atlas. 38 Karten von den Schauplätzen des Weltkrieges 1914–1916.* Neuerweiterte Auflage. Verlag Ullstein & Co. Berlin Wien (1916). 228×306 – 36 + 3° на окл. А Н
- Katalog wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego. [Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego]* [Warszawa 1932]. 141×186. 36. П
- Karlsbad. [Karlsbad]. 141–2×201–2. 8. скл. прощ. П
- Klassiker der Erd- und Völkerkunde.* Herausgegeben von Dr. W. Krickeberg. Eine Sammlung der wertvollsten, noch heute als klassisch geltenden Originalberichte von Forschern und Entdeckern aus älterer Zeit, bearbeitet von ersten Fachgelehrten. Erster Band... Zweiter Band... Verlag von Strecker und Schröder. Stuttgart 1925. 240×330. (4) + (2) пошт. карт. прощ. Н
- Kudławiec, A.: *Geografja gospodarcza Polski. Podręcznik dla IV klasy gimnazjalnej.* PWKS Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Lwów 1936. 155×226. 220. П
- Körner, H.: *Zwischen Warthegau und UDSSR. Reichsnährstand Verlags–Ges.* m. b. H. Berlin 1941. 168×248 {176×255}. 83 + (2)ⁿ попр. + XXXII л. Н

[Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowenców. Jugosławja. Wydawnictwo Biura Pogróży i Ruchu turystycznego Putnik. Beograd [^]Ljubljana] 19[29]. 104–6×202. (24). просп. м **П**

[Korčula. Dalmacija Jugoslavija. Morsko kupalište i klimatsko lječilište. [^]Ljubljana. 157×111. (16) просп. б. тит. л.

[Kubijowysch, W...: Die Verteilung der Bevölkerung in der Ukraine. Vortrag... Im Verlage der Gesellschaft der Freunde des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes e. V. Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut. Berlin 1934. 149×210 + (1) k. **Н**

L

[Luckwald, E von: Albanien. Land zwischen gestern und morgen. F. Bruckmann Verlag. Berlin (Copyright) 1942. 191×232 {190×238}. 128. **Н**

[Lipkowska, Z.: Gdynia. Nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Biblioteka Szkoły Powszechnej. [Nr. 56. Z cyklu: Miasta polskie]. Lwów 1933. 128–9,5×187–6,5. 44. **П**

[Loth, J., Dr.: Wykład geografji ekonomicznej ziem Polski w granicach przedzoborowych. Na podłożu geografji fizycznej i antropogeografji z uwzględnieniem historii i towaroznawstwa. Wydanie drugie. Nakładem Polskiej Agencji Wydawniczej. Warszawa 1921. 151–5×226–34. 312 + 10 карт. **П**

[Liensberger, J.: Im Heiligen Land. Pilgerbriefe der Jugend gewidmet. Fünfte und sechste Auflage. Herder & Co, G. m. b. H. Verlagsbuchhandlung. Freiburg im Braisgau 1923. 113×155 {114×160}. VIII + 124. **Н**

[Loti, P.: Im Zeichen der Sahara. Erste bis sechste Auflage. C. Reißner. Schöpferische Kulturen. Dresden 1922. 147×218 {146×228}. 230 + (16) к. іл. **Н**

[Loesch, K. C. von, Mühlmann, W. E.: Die Völker und Rassen Südosteuropas. Volk und Reich Verlag. [Kleine Volk und Reich Bücherei]. Berlin Amsterdam Prag Wien, 1943. 165×196 {171×204}. 104. **Н**

[Lepecki, M. B.: Na Amazonce i we wschodniem Peru. Książnica–Atlas, Zjednoczone Zakłady Kartogr. i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół. Śr. i Wyż. Sp. Aks. Biblioteka Iskier. 34. Lwów – Warszawa 1931. 132×198 {149×200}. (4) + 280 + (16) ст. іл. + (1) мапа **П**

[Leutwein, P., Dr.: Karl Peters. Verlag von Ch. Coleman. [Feldpostausgabe von] Colemans Kleine Biographien. Herausgegeben von Prof. Dr. F. Endres. Heft. 35. Lübeck 1943. 131×189. 45. **Н**

[Loth, J.: Zarys dziejów rozwoju horyzontu geograficznego na tle historii odkryć. Nakładem Księgarni Geograficznej "Orbis". Kraków 1928. 157×233. (8) + 200 + (1) карта. **П**

[Lubień Wielki koło Lwowa. 152×112. 16. просп. **П**

Lencewicz, S.: Morfologia doliny Réchy w Alpach Pennińskich. Morphologie du val de Réchy dans les Alpes Pennines. Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. III. Wydział nauk matematycznych i przyrodniczych. Travaux de la Société des sciences de Varsovie. Nr 29. [Redaktor i Wydawca J... Tur] Warszawa 1918. Dodatek do sprawozdań z posiedzeń T. N. W. 175–8×250–7. (3) + 86 + Tabl. VIII + (1) мапа. двома мовами

Leszczycki, S.: Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym [Recherches géographiques sur l'habitat rural dans le Beskid Wyspowy]. Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, wydanie pod kierunkiem J... Smoleńskiego [Travaux de l'Intitut Géographique de l'Université de Cracovie publiés sous la direction de J... Smoleński]. Zeszyt [Fascicule] 13. Kraków [Cracovie] 1932. 168×238. (4) + 83 + XVI Tabel.

Ljubljana Králołstwi Jugoslavie Dravska Banovina (Slovinsko). 109×215. (8).
м просп.

Lyon. Cartes de Luxe. 148×89. (11) + (1) [□]

L

Łaganowski, S.: Ziemia w opisach i obrazach. Wypisy geograficzne.; Część druga: Przez lądy i morza, część druga wypisów geograficznych p. t. Ziemia w opisach i obrazach. Ameryka, Australja, Azja, Afryka. Wydanie drugie. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie 1925. 157–60×235–47. 344. П

M

Miecz, S.: Grenlandya. Rys geograficzny kraju i opis podróży F. Nansena. Z wyd. czwartego przetłumaczył A. Kudelski. Nakładem Księgarni E. Wende i Sp. Warszawa 1907. 118–122×184–187. 94 + (1) карта. П

Mandschukuo. Führer durch die mandschurische Wirtschaft. Herausgegeben von Dr. H. Kato, bearbeitet von E. Thiel. Ost–Europa Verlag. Wirtschaftsinstitut für Rußland und die Oststaaten, Königsberg (Pr) u. Berlin 1937. 146×208. 71 (3 рекл. 80) + (1) карта. Н

Malicki, A., Dr.: Typy wsi w Polsce. Wydawnictwo Księgarnia S. Malinowskiego. Biblioteczka licealna Nr. 6. Zagadnienia życia współczesnego Lwów 123–6×170–1. 22. П

Müller, T., Dr.: bearbeitet von Landeskunde des Generalgouvernements. Burgverlag Krakau G m b H. Krakau 1943. 169×239. 136 + (1) карта. Н

Małeckki, K.: Modelowanie geograficzne. Uwagi metodyczne o pracy geoplastycznej w szkole. Nakładem Księgarni Geograficznej "Orbis". Kraków 1928. 140×197. 22. П

- Müller, T., Dr.: Erdkunde und Heimatkunde als völkisches Bildungsgut. 2., erweiterte Auflage. J. Klinkhardt, Verlagsbuchhandlung. Völkisches Lehrgut, Schriftenreihe zur Neugestaltung des Volksschulunterrichts, herausgegeben von K. Higelke. Leipzig 1941. 161×227. 127. **H**
- Milewski, T., Meissner, J.: Przez ergi i hammady Sahary. Książnica-Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T.N.S.W. Dookoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 12. Lwów – Warszawa. 140–5×206–213. 176 + (8) стр. іл. **П**
- Makarewicz, J., Prof. Dr.: U.S.A. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych. Nakładem Towarzystwa Wydawniczego “Ateneum”. Lwów 1929. 169–172×209–213. 232. 2 пр. **П**
- Majewski, M. P., Dr.: Wyprawa Livingstona. T-wo Wyd. “Rój”. Biblioteczka historyczno-geograficzna Nr 77. Z cyklu “Zdobycy i odkrywcy świata”. Warszawa (1927). 111-3×155-64. 63. **П**
- Matthias, J.: Die große Brücke. Herausgegeben von der Wehrbetreuung der Luftwaffe. Verlag Scherl. Adler-Bücherei. Berlin 1943. 158×222. 48. **H**
- Martonne, E. de, Prof.: Zarys geografji fizycznej. Przetłumaczył S. Pawłowski, Prof. Książnica-Atlas, Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Sredn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1927. 143–7×209–13. IV + 311. **П**
- Mały Rocznik Statystyczny. Rok wydawnictwa II. 1931. Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa. 119×169. XVII + 168 + (1) мапа. Rok wydawnictwa III. 1932. Nakładem ... Warszawa. 119×169. XVIII + 166. Rok VI. 1935. Nakładem ... Warszawa 1935. 122×164. XXIV + 279 + (1) мапа. Rok VII. 1936. Nakładem ... Warszawa. 1936. 124×166. XXIV + 311 + (4) мапи. Rok VIII. 1937. Nakładem ... Warszawa. 1937. 123×165. XXVIII + 402 + (4) мапи. Rok IX. 1938. Nakładem ... Warszawa. 1938. 121×165. XXIV + 407 + (4) мапи. 2 прим. **П**
- Maurer, E.: Der Panama-Kanal gestern und heute. W. Goldmann Verlag [5066] “Weltgeschehen”. Leipzig. 1943. 119×192 {122×195}. 182. **H**
- Majerski, S.: Geografia handlowa. Lwów 1912. неор. пер. 148×229 {160×234}. 344. **П**
- Miejscowości lotniskowo-turystyczne okręgu Turczańskiego. Prospekt. Nakładem Związku Lotniskowo-Turystycznego “Bieszczady” Powiatów i gmin województwa lwowskiego. Lwów 1938. 169×236. 24. **П**
- Meinardus, W., Dr. Prof., herausgegeben von: Allgemeine Länderkunde der Erdteile. Als selbständige Fortsetzung H. Wagners Lehrbuch der Geographie. VI Teil. Dr. Prof. W. Geisler. Allgemeine Länderkunde von Australien und Ozeanien. Hahnsche Buchhandlung. Hannover 1931. 159–163×238–42. VIII + 216. **H**

- Müller, T., Dr., bearbeitet von: Landeskunde des Generalgouvernements. Burgverlag G. m. b. H. Krakau 1943. 169–70×238. 136 + (1) Karte. 3 pp. **H**
- Malicki, A.: Deniwelacje globu ziemskiego. Dénivellations du globe terrestre. **Mękarska, J.**: Rozwój miast na kuli ziemskiej w okresie 1875–1925. Le développement des villes du monde entre 1875–1925. Prace geograficzne wydawane przez Prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Zeszyt. XVII. Livraison XVII. Lwów 1934. 209–13×284–90. 59. **П**
- Malicki, A.: Kras gipsowy Podola pokuckiego. Karst phenomena in the gypsum beds of Pokutian Podolia. Prace geograficzne wydawane przez Prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Zeszyt XVIII. Livraison XVIII. Lwów 1938. 213–6×287–9. 48 + (12) c. il. + (1) карта **П**
- Michalski, S. E.: Włodawa. Monografia statystyczno–gospodarcza. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Z zasiłku Izby Przemysłowo–Handlowej w Lublinie. Katolicki Uniwersytet Lubelski. Rozprawy doktorskie, magisterskie i seminaryjne. III Wydział Prawa i Nauk Społeczno–Ekonomicznych Tom 5. Lublin 1939. 157–62×239–43. XII + 140. deff. описане на підставі окл., брак ст.: I–IV, XI–XII, 139–140. **П**
- Mołotow, W.: Trzeci pięcioletni plan rozwoju gospodarstwa narodowego ZSRR. Referat i przemówienie końcowe na XVIII zjeździe WKP(b) 14–17 marca 1939 roku. Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych. Moskwa 1939. 146×217. 83. **П**
- Majerski, S.: Geografia Polski dla niższych klas szkół średnich, stopień średni. Wydanie drugie. Nakładem Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Lwów 1921. 152×225. 96. **П**
- Metz et ses environs. Chemins de Fer d’Alsace et de Lorraine. [Paris] 1927. 107×184. 8.
- Mścisz, M.: Geografia dla I klasy szkół średnich ogólnokształcących i 5 klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa 1930. Prospekt. 153×233. (8). **П**
- Martigny–Chamonix. Chemin de fer électrique. [Genève]. 116×170. (8). просп. м **П**
- Menton. “La perle de la France”. Liste des Hôtels & Pensions. Editée par le Syndicat d’Initiative de Menton. Saison 1929–30. Nice. 1929. 138×228. (8) б. окл. м просп. + Menton, plan hotelier
- Mondsee. Am Mondsee. Oberösterr. Salzkammergut. [Salzburg]. 117×218. 10. б. окл. м просп.

N

- Nederland in den Aanvang der Twintigste Eeuw. Geschetst in Woord en Beeld door verschillende schrijvers, onder leiding van Jhr. Mr. H. Smiisaert. A. W. Sijthoff's Uitgevers – Maatschappij. Leiden 1910. 176×258 {177×266}. VIII + 1039 + (1) карта. Гол
- Nałkowski, W.: Zarys metodyki geografji. Wydanie drugie. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Wilno – Księgarnia Stow. Nauczycielstwa Polskiego. Warszawa – Poznań – Łódź – Lublin – Wilno 1920. 152×220. 88. П
- Nalkowski, W.: Zarys metodyki geografji. Wydanie trzecie [poprawione]. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1925. 152×229. 96. П
- Niemcówna, S., Dr. Prof.: Nauczanie geografji w szkołach szwedzkich. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 3. Lwów – Warszawa 1930. 140×200. 48. П
- Nittman, T. M.: Pod ręką Fatmy. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograf. i Wydawnicze Tow. Naucz. Szk. Średn. i Wyżcz., S. A. Dookoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 3. Lwów – Warszawa 1931. 139-141×204-5. 100 + (8) ст. іл. + (1) мапа. П
- Neumayer, G. von, Dr. herausgegeben von: Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Dritte, völlig umgearbeitete und vermehrte Auflage. Band I. Geografische Ortsbestimmung, Gelände – Aufnahme, Geologie, Erdbeben, Erdmagnetismus, Meteorologie, Meeresforschung und Gezeitenkunde, Astronomie u. s. w. Dr. M. Jänecke, Verlagsbuchhandlung. Hannover 1906. Band II. Landeskunde, Statistik, Heilkunde, Landwirtschaft, Pflanzengeographie, Lingvistik, Zoologie, Ethnographie, das Mikroskop und der photographische Apparat u. s. w. Dr. M. Jänecke Verlagshandlung ... 1906. 138×205 {150×211}. XXIV + 844 + (2) мапи; XVI + 880. Н
- Nałkowski, W.: Mała geografia fizyczna. Zarys. Nakładem i drukiem [wydawnictwo] M. Arcta. Książki dla wszystkich. [№ 272]. Warszawa 1905. 88×128. 143 + (3) мапи. П
- Nałkowski, W.: Geografia fizyczna. Wydania trzecie przejrzał uzupełnił L. Sawicki, Prof. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa Poznań Lublin Łódź Wilno 1922. 172-7×250-7. XVI + 260. (брак ст. I-II) П
- Nałkowski, W.: Zarys Geografii Powszechnej (poglądowej). Nakład Gebethnera i Wolffa. Warszawa 1895. неор. пер. 159×232 {171×241}. 327 + II. П
- Nippoldt, A., Dr.: Erdmagnetismus Erdstrom und Polarlicht. Zweite, verbesserte Auflage. G. J. Göschen'sche Verlagshandlung G. m. b. H. Sammlung Göschen. 175. Berlin Leipzig 1912 (1916). 102-6×153-7. 143. Н

Nowości Geograficzne. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa (1936). 139×201. (16). П

Niemcy – Polska. Tylko import z Niemiec umożliwie eksport do Niemiec. [Werbeamt der deutschen Wirtschaft. Ausstellungs- und Messeausschuß der deutschen Wirtschaft. Berlin 1936]. 215×192. 12. ,+’ ,+’ Spis firm niemieckich biorących udział w urzędowej niemieckiej wystawie na Międzynarodowych Targach Wschodnich we Lwowie ... Verzeichnis der deutschen Firmen, die sich an der amtlichen deutschen Abteilung auf der Internationalen Messe in Lemberg ... 206×190. (4). Н

Nowakowski, S., Dr., Prof.: Geografja gospodarcza Polski Zachodniej. Pierwszy I tom. [Nakładem Magistratu m. Poznania]. 229×289. (2)’ + (1)’ + (2)’ пошт. проспект. П

Die nationale Zusammensetzung der Bevölkerung der UdSSR. 208×294. (2) л. [ц]

Nowak, J.: Zarys tektoniki Polski. {Esquisse de la tectonique de la Pologne} II. Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce. II. Congrès de Géographes et Ethnographes Slaves en Pologne. Nakładem Komitetu Organizacyjnego II. Z. S. G. E. Comité d’Organisation du II. C. G. E. S. Kraków Cracovie 1927. 172×244. (7) + 160. deff. брак карти. П

[Novak, P.:] Hotel Kovačić – Hvar (Lesina). Jugosławia klymatyczne letnisko i kąpielisko morskie jugosławska Madeira. ^Δ[Split]. 160×110. (6). б. окл. м просп.

O

Onnen J.: Rohstoffe aus eigenem kolonialen Raum. Eichblatt – Verlag (M. Zedler) Bildung und Nation. Schriftenreihe zu nationalpolitischen Erziehung. [69–71] Leipzig 1937. 129×188. 46. Н

Ossendowski, F. A., Prof. Dr.: “Czarny czarownik”, relacja z wyprawy do Afryki 1926 r. T-wo Wyd. “Rój”. Biblioteczka historyczno-geograficzna № 44–45. Z cyklu “Polacy na szlakach świata”. Warszawa (1926). 108×149. 93. П

Ostrowski, J.: Brazylja. Książnica – Atlas. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. S. A. Dokoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 6. Lwów – Warszawa. 136-8×203-4. 112 + (8) стр. ил. П

Orliński, B., Kpt., Pilot: Moje wrażenia z lotu do Tokio. Wydanie trzecie. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Lwów 1938. 140-2×200-4. 109. П

Oesterheld, A.: Wirtschaftsraum Europa. G. Stalling Verlagsbuchhandlung. Oldenburg (Oldb) Berlin 1943. 139×212. {147×218}. 472. Н

Orłowicz, M., Dr.: Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim. Wydał Dr. K. Kwieciński, Prof. Lwów 1919. 113×165. {119×173}. 510 + 2 + (1) mapa. П

- Orłowicz, M., Dr.: opracował: Muzea i zbiory w Polsce. Wydawnictwo Ministerstwa Komunikacji. Bezpłatny dodatek turystyczny do Urzędowego Rozkładu Jazdy na okres zimowy 1932/1933 [= 1932-33]. (Warszawa 1932). 216×196. 24. (зложений в двоє проспект, верх. формат 106-11×196). П
- Ochocka, J.: Krajobraz Polski w świetle mapy wysokości względnych. Carte des hauteurs relatives de la Pologne. Prace geograficzne wydawane przez Prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Zeszyt XIII. Livraison XIII. (Lwów) 1931. 209-15×284-91. 42 + (1) карта. П
- Ongaro, M.: Der Dogenpalast von Venedig. Historisch-künstlerischer Führer ... [Ausgabe v. der Kunstdruckerei]. Borin & Dal poz. Venedig MCMXXV (= 1925). 118×164. 112. Н
- Oberammergau. ^Δ[München]. 1930. 102×229. 24. прощ. Н
- Olszewicz, B.: Kartografja polska [III]. Kartografja polska XVII wieku. (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny). {La cartographie polonaise du XVIII-e siècle. (Revue chronologique et bibliographique)}. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. Sp. Akc. Lwów Warszawa 1932. 167×240. 99. П
- [Odbitka ... z "Polskiego Przeglądu Kartograficznego", t. V, zes. 38-39, 40. Tirage à part. ... 'de la "Revue Cartographique Polonaise", vol. V, fasc. 38-39, 40].

P

- Pawłowski, S.: Francja. Kraj i ludzie. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartogr. i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i W., Sp. Akc. Dookoła Ziemi. Biblioteczka Geograficzno – Podróżnicza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 1. Lwów – Warszawa 1931. 140-3×205-7. 80. П
- Paris. Vizzavona, éditeur. / (Paris) // (1920 pp.) /. 315×241. (6) + 80 c. il. + (14). [□] Фр
- Polska Południowo-Wschodnia. Tom I. Geografja. Prehistoria. Antropologia. Etnologia. Pod redakcją Z. Czernego. Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie. Lwów 1939. 171×242. {6р. 173×246}. 253. П
- La Podolie, les Karpates Polonaises Orientales et leur avant-pays. Par Pr. A. Zierhoffer, B. Świderski, J. Czyżewski, Dépôt général. Kasa im. Mianowskiego. Congrès International de Géographie. Varsovie 1934. Excursion A 2. Varsovie 1934. 136×218. 90. Фр
- Pokucie. Prace Geograficzne wydawane przez prof. E. Romera. Travaux Géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Zeszyt XII. Livraison

- XII. Skład główny: Księgarnie Sp. Akc. Książnica Atlas. Lwów – Warszawa 1931. 211-7×291. 97 + (1) карта. П
- Pawluk, M., Mgr.: Miasta w Polsce. Wydawnictwo Księgarnia S. Malinowskiego. Biblioteczka Licealna № 4. Zagadnienia życia współczesnego. Lwów. 123-7×171-80. 40. П
- Pawłowski, S.: Geografja Polski. Podręcznik przeznaczony do użytku w szkołach powszechnych i średnich. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyż. – S. A. Lwów – Warszawa 1929. 151×224. 148 П
- Pawłowski, S.: Geografja Polski. Dla I klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1933. 151×225. 48 (недокінчене, рекліама) П
- Pawłowski, S., Bystron, J., Peretiatkowicz, A., Prof-wie: Polska współczesna. Geografja polityczna. Kultura duchowa. Wiadomości prawno-polityczne. Wyd. drugie. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1924. 152×227. VIII + 174. П
- Pawłowski, S., Bystron, J., Peretiatkowicz, A.: Polska współczesna. Geografja polityczna Polski. Kultura duchowa. Wiadomości prawno-polityczne. Wydanie piąte poprawione i uzupełnione. Książnica – Atlas. S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1936. 151-3×230. 232. П
- Pawłowski, S.: Geografja dla IV klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. S. A. Zjedn. Zakłady Kartograf. i Wydawnicze T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1936. 153-6×228-31. 144. П
- Pawłowski, S.: Geografja Polski dla I klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. S. A. Zjednocz. Zakłady Kartograf. i Wydawn. T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1933. 152,5-57×227-230. 176. П
- Pawłowski, S.: Geografja Polski dla I klasy gimnazjalnej. Wydanie trzecie. Książnica – Atlas S. A. Zjedn. Zakłady Kartograf. i Wydawnicze T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1937. 153-7×228-33. 216. П
- Pierwsze tymczasowe wyniki spisu ludności z dn. 9 grudnia 1931 r. Les premiers résultats provisoires du recensement de la population du 9 décembre 1931. Warszawa – Varsovie 1931. 200×261. (2) + 4 + 4 + 8 + (2) карти + 4 + 9 + 3 + 4 + (1) карта + 6 + (1) карта + 2 особні конт. карти.
- [Odbitki z Wiadomości Statystycznych zeszyt: 2, 3, 4, 7, 10, 12, 16, 17. Les virés à part des Informations Statistiques fascicule: 2, 3, 4, 7, 10, 12, 16, 17:] П
- Petersen, D.: Insel-Indien. [Tropische Inselwelt. Insel-Indien als Holländische Kolonie. Insel-Indien als Rohstofflieferant der Welt im Neuen Asien]. Heraus-

- gegeben von den Wehrbetreuung der Luftwaffe. Schwarzhäupter – Verlag. Leipzig (1943). 147×205. 63. **H**
- Pawłowski, S.: Wskazówki metodyczne do podręcznika Geografja Polski dla I klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Lwów – Warszawa 1933. 139×199. 24. **П**
- Polaczkówna, M.: Atlasy krajoznawcze. Przewodnik metodyczny. [Województwa: Lwowskie, Stanisławowskie, Tarnopolskie] Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1925. 141×200. 36. **П**
- Przybylska, M.: Mapki konturowe w nauce geografji. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartogr. i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i W. – Sp. Akc. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 8. Lwów – Warszawa 1931. 139×198. 55. **П**
- Pantenburg, V.: Finnland. Jüngstes Reich im Hohen Norden. W. Goldmann Verlag. “Weltgeschehen” [5051] Leipzig 1943. 118×191 {122×195}. 128 + (1) mapa. **H**
- Paszkowicz, A.: Wśród murzynów Angoli. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartogr. i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Śr. i Wyższ., S. A. Dookoła ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza wydawana Staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 5. Lwów – Warszawa 1932. 137-141×203-05. 144 + (1) mapa + (8) ст. ил. **П**
- Pisuliński, A.: Szlakiem słonia afrykańskiego. Wrażenia z podróży i polowań w Afryce Środkowej. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. Sp. Akc. Biblioteka “Iskier” pod redakcją W. Kopczeńskiego. 10. Lwów – Warszawa 1927. (4) + 219 + XIII tabl. ил. **П**
- Pflug, H., Dr.: Deutschlands Raumschicksal. K. Vowinckel Verlag. Heidelberg – Berlin – Magdeburg. 1941. 146×204. 48 + (1) mapa. **H**
- Pawłowski, S. i Mścisz, M.: Geografja ogólna dla seminarjów nauczycielskich. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1924. 153×220. 196. **П**
- Pahl, W., [Dr.]: Die Luftwege der Erde. Politische Geographie des Weltluftverkehrs. Hanseatische Verlagsanstalt. Hamburg (1938). 170×244. 128. **H**
- Pawłowski, J.: Informator m. st. Warszawy. Nakładem Drukarni “Siła”. (Warszawa). 111×151. 63 + (1). Plan Wielkiej Warszawy ... Wydawnictwo “Hawu”. **П**
- Południowa Ameryka. Brazylia, Urugwaj, Argentyna. Nakładem Linji Okrętowej “The Royal Mail Steam Packet Co”. Warszawa 1926. 153×221-3. 48. **П**

- Pawłowski, S. Dr., Prof.: Geografja dla klas wyższych. Tom II. Kraje i morza europejskie. Część II. Polska. Książnica Polska T-wa Nauczycieli Szkół Wyższych. Lwów – Warszawa MCXXM III (блуд! = 1923). 153×229. 62 + x. бр. П
- Pawłowski, S.: Geografja krajów i mórz pozaeuropejskich. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyż. – S. A. Lwów – Warszawa 1931. 153-5×226-230. IV+204. П
- Pawłowski, S.: Geografja Europy. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1927. 153×230. VIII + 250+ x?. (брак ст. 1-4). П
- Prel., M., Dr., Frhr. du: herausgegeben u. bearbeitet: Das Generalgouvernement. → das Generalgouvernement. Im Auftrage ... herausgegeben und bearbeitet von Dr. M. Frhr du Prel ...
- Program nauki w gimnazjach państwowych. Geografja (Projekt). Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Lwów 1933. 156-9×236-240. 27. Drukowane jako rękopis П
- Przewodnik po województwie Tarnopolskiem z mapą. Nakładem Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego w Tarnopolu. 1928. 121×164. 140 + (1) карта. П
- Passendorfer, E., Dr.: Jak powstały Tatry. Książnica – Atlas. S. A. Zjednoczone Zakłady Kartograf. i Wydawn. T. N. S. W. Dookoła Polski. Biblioteczka Geograficzno-Krajoznawcza wydawana staraniem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. I. Lwów – Warszawa 1934. 144-7×203-6. 120 + XVI tabl. П
- Pawłowski, S.: Geografia jako przedmiot nauczania [Zbiór rozpraw i artykułów ogłoszonych drukiem w latach 1913–1938]. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa (1938). 144-9×210-6. 216. П
- Podole. Prace geograficzne wydawane przez Prof. E. Romera. Travaux géographiques publiés sous la direction de E. Romer, Prof. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1927. 209-16×285-97. IV + 94 + (1) сх. + (2) карти. П
- Przegląd życia gospodarczego Polski w okresie od połowy maja do wrsześnia 1926 roku. Wydawnictwo Gabinetu Prezesa Rady Ministrów. Warszawa [на окл. пом. Warszaw] 1926. 162×227. 52.
- [Poland] [Liga Popierania Turystyki (League for Promotion of Tourism). Polish State Railways. Warsaw [др.:] Kraków. 1937. 134×200. 16 + (16) ст. ил. брак 2-ох ст. ил. deff.

- Les Plages de la Roumanie. [“Cartea Românească”. București]. просп. 118×228-30.
Plaže (Francji północnej). Koleje północne. [Chemin de fer du Nord. Paris.
 (1935). 105×229. 16
- Pour venir en Yougoslavie. Edité par Putnik. Beograd. 1929. 100-3×189. (16). 6.
 окл. м просп. **Анг/Фр/Н/Есп/Іт**

R

- [Ricordo di Napoli. Ed. F. Indico. Napoli. (1920 pp)]. 91-100×70-75. 16 кол.
 видів. [□] м **ІТ**
- Roma. 34 Vedute. Proprieta riservata. Edizioni A. Scroechi. Parte Prima. № 601.
 Milano (1937) [□] м **ІТ**
- Romer, E., Dr.: Geographische Lage und Gliederung, Klima (Galiziens). A. Hart-
 leben, Verlag in Wien und Leipzig. 108×164. 9.
 [Separat – Abdruck aus dem Führer durch Galizien] **Н**
- Romer, E.: Wewnętrzna i zewnętrzna sytuacja gospodarcza Polski. Warszawa 1936.
 154×231. 21.
 [Bezpłatny dodatek do Czasopisma Geograficznego] **П**
- Romer, E.: Rola mapy w nauce o Polsce współczesnej. Z powodu wydania atlasu
 dla IV klasy gimnazjalnej. Lwów 1936. 153×228. 46.
 [Odbitka z “Czasopisma Geograficznego” zesz. 2-3, r. 1936] **П**
- Reiser, H.: Abendteuerliche Wanderung durch Peru. P. J. Oestergaard Verlag. Ber-
 lin 1932. 141-146×215-218. 245 + (32) ст. іл. **Н**
- Romer, E.: Geografja dla klasy pierwszej szkół średnich. Wydanie piąte. Na-
 kładem Książnicy Polskiej Towarz. Naucz. Szkół Wyż. Lwów – Warszawa
 MCMXXI (= 1921). 151×221. 86. (мабуть брак кількох останніх ст.). **П**
- Romer, E., Polackówna, M.: Geografja dla II klasy szkół średnich i V i VI kl.
 szkół powszechn. Wydanie II. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Karto-
 graficzne i Wydawnicze Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ. Sp. Akc. Lwów –
 Warszawa 1927. 149-52×227-9. 131. **П**
- Rohrbach, P., und Rohrbach, J.: Afrika heute und morgen. Grundlinien europäischer
 Kolonialpolitik in Afrika. 2. überarbeitete Auflage. Steiniger Verlage. Im Ver-
 lag R. Hobbing. Berlin (1941). 154×230 {161×234}. 320 + (16) ст. іл. **Н**
- Radliński, T. i Wuttke, G.: Geografja. Ziemia i jej mieszkańcy. Kurs klasy szóstej
 szkoły powszechnej [VI]. Nakładem T. Radlińskiego. Warszawa (1938 ?).
 141×193. 256 + (1) mapa. **П**
- Radliński, T.: Świat i jego mieszkańcy. Antarktyda, Australja, Afryka – Ameryka,
 Azja i Europa – Kurs klasy III-ej szkoły średniej. Wydanie dziewiąte. Nakła-
 dem autora. Warszawa 1928. 148×221. 144 + невідоме число, брак ст. **П**

- Rzeczywistość gospodarcza Polski i zamierzenia ku poprawie. Nakł. Muzeum Techniki i Przemysłu. Warszawa 1938. **П**
- Rittlinger, H.: Amazonasfahrt. F. A. Brockhaus. Leipzig 1943. 125×185. 64 + (4) стр. ил. **П**
- (Gekürzt aus: H. Rittlinger, Ich kam die reißenden Flüße herab. Ganz allein zu Amazonas). **Н**
- [Romer, E.: Mały atlas geograficzny. Wydanie dwunaste. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa.] (1936). 195-8×294. 12. A **П**
- [Romer, E.: Polska. Atlas geograficzny dla I klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa]. 198-200×297. 12. A **П**
- [Romer, E.: Polska. Atlas geograficzny dla I klasy gimnazjalnej. Wydanie drugie. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa]. 195×297. 12. A **П**
- [Romer, E.: Europa. Atlas geograficzny dla II klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. Lwów Warszawa]. 196×296-7. A **П**
- [Romer, E.: Kraje i morza pozaeuropejskie. Atlas geograficzny dla III klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. Lwów Warszawa]. 196-200×297. 24. A **П**
- [Romer, E.: Kraje i morza pozaeuropejskie. Atlas geograficzny dla III klasy gimnazjalnej]. (wydanie drugie?). [Książnica – Atlas. Lwów Warszawa]. (1938?). 197-201×245. 24. A **П**
- [Romer, E.: Atlas geograficzny i historyczny dla IV klasy gimnazjalnej. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. 196-7×295. 12. A **П**
- [Romer, E.: Powszechny atlas geograficzny. Wydanie drugie. Książnica – Atlas. Lwów Warszawa 1939. 199×297 {209×303}. VIII + 35 + 57. A **П**
- Rose, H., Dr.: Die Gliederung der Bevölkerung Breslaus nach der Berufs- und Betriebszählung von 16. Juni 1925. Beiträge zur Breslauer Statistik herausgegeben vom Statistischen Amt der Stadt Breslau. Heft 2. Breslau 1929. 157×231. 100. **Н**
- [Rozkład jazdy IV-go okręgu komunikacyjnego ważny na okres letni od 15.V.1936 – 2.IX.1936 r. Sprawdzony przez Ministerstwo Komunikacji. Nakładem Polskiego Towarzystwa Księgarni Kolejowych "Ruch". Sp. Akc.]. (Warszawa 1936). 140×202. 64. **П**
- Reisen. Abenteuer. Forschungen. (Bücherkatalog). Strecker und Schröder Verlag. Stuttgart. скл. прощ. 130-1×209. 10. **Н**
- Rzeczywistość gospodarcza Polski i zamierzenia ku poprawie. Opracowanie i nakład Muzeum Techniki i Przemysłu. Warszawa [1938]. 241×197. 24.
- Rohrbach, P.: Balkan – Türkei. Eine Schicksalszone Europas. Hoffmann und Campe Verlag. Hamburg. 150×223. 96.

- [Ricordo di Padova. 32 vedute]. C. Capello. Milano. 1929. 113×165. (32 k.).
- [Der Rhein. 20 feinste Ansichtskarten. Verlag F. Kratz. Köln] [□] 90-4×141-5. (20) л. без тит. л.
- Romer, E.: Zbiory kartograficzne R. G. S. w Londynie. {The Cartographical collection of the Royal Geographical Society, London}. Lwów 1931. 171×240. 33. Odbitka z Polskiego Przeglądu Kartograficznego, Z. 33-34, R. 1931.
- Rudnyčkyj, S.: Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfassliche Landeskunde. Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen. Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina. Wien 1916. 127×193 {137×196}. VIII + 416 + XL Taf. + (5) k.
- Ricordo di Venezia. (Edizioni A. Scrocchi) [Serie № 182]. (Milano) 313-7×213-220. (33) л. [□]

S

- Sautin, I.: National income of the U. S. S. R. Foreign Languages Publishing House. Moscow 1939. 109×146. 24. **A**
- Schweden. Beiträge von S. Lagerlöf, V. v. Heidenstam, C. G. Laurin, C. Grimberg. Gedichte von E. Tegner, G. Fröding. P. A. Norstedt & Söders Förlag. 120×184. 112 + (16 ст.) кол. іл. *також Історія, Красне Письменство, Мист.* **H**
- [Schlag – nach – Hefte]. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. Ausgabe 1942⁸.
- [Schlag nach über China, Japan und Mandschuko. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer vielfarbigem Übersichtskarte von China und Japan. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig]. 1941. 116×179. 32 + (1) карта. **H**
- [Schlag nach über das deutsche Reich. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen. Bibliographisches ... Leipzig]. 117×177. 32. **H**
- [Schlag nach über England. Wissenswerte... ..., Tabellen und Karten nebst einer vielfarbigem Übersichtskarte von Großbritannien und Irland und einer politischen Karte der Erde. Verlag Bibliographisches ... Leipzig]. 118×180. 32 + (1) карта. **H**
- [Schlag nach über Frankreich. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer sechsfarbigem Übersichtskarte von Frankreich. Bibliographisches ... in Leipzig]. 119×179. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Iran. [Arabien Afganistan und Indien =]. Afganistan, Arabien und Indien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer mehrfarbigem Übersichtskarte. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen

⁸ Наступні 14 випусків за 1942 (1941) рік в оригіналі вписані як одна загальна позиція.

- des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 120×178. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Italien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte [von Italien]. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 119×177. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Niederlande, Belgien und Luxemburg. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte [von Niederlande, Belgien und Luxemburg]. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 118×180. 28 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Skandinavien und Finnland. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte [von Skandinavien und Finnland]. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 119×180. 32. **H**
- Schlag nach über die Sowjetunion. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte von Sowjetunion. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 115×179. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Spanien und Portugal. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer vielfarbig[en] (= mehrfarbigen) Übersichtskarte [von Spanien und Portugal]. Herausgegeben Leipzig. 119×179. 32 + (1) карта. 2 нр. **H**
- [Schlag nach über Türkei, Irak und Ägypten nebst Syrien, Palästina und Transjordanien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte. Bibliographisches Institut A. G. in Leipzig]. 119×180. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Ungarn und Rumänien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte [von Ungarn und Rumänien]. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. 116×176. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Vereinigte Staaten von Amerika. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer vielfarbig[en] Übersichtskarte von Amerika. Bibliographisches Institut A. G. in Leipzig. 118×180. 32 + (1) карта. **H**
- Schlag nach über Südostasien und Australien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte. Heraus-

- gegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Abgeschlossen im Januar 1942. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig (1942). 119×180. 32 + (1) мапа. Також: *історія, математика (міру)*.
- Schlag nach – Hefte, Ausgabe 1943. **H**
- Szafer, W.: Yellowstone. Kraj gorących źródeł i niedźwiedzi. Książnica – Atlas Zjednocz. Zakłady Kartograficzne i Wydawn. Tow. Naucz. Szkół Średn. i W. – Sp. Akc. Biblioteka Iskier 26. Lwów – Warszawa 1929. 135×195 {134×200}. (4) + 114 + (1) карта + (32 ст.) фот. **H**
- Sievers, J.: Bilder aus Indien. 65 photographische Originalaufnahmen mit einer Einführung. Verlegt bei P. Cassirer. Berlin 1911. 181×231 {185×235}. 66 + 65 карт. фот. **H**
- Scherman, L. u. C.: Im Stromgebiet des Irrawaddy. Birma und seine Frauenwelt. Verlag O. Schloss. München 1922. 162×235 {163×241}. 132. **H**
- Die Schöne Heimat. Bilder aus Deutschland. K. R. Langewiesche Verlag. Königstein im Tannus Leipzig 1917. шт. пер. 187×258 {190×263} (8) + 128 + (4). [□] **H**
- Seraphim, P. H., Dr.: Die Wirtschaftsstruktur des Generalgouvernements. Burgverlag Krakau G. M. B. H. = Verlag des Instituts für Deutsche Ostarbeit. Krakau 1941. 169×240. 104. **H**
- Sosnowski, P.: Karpaty. Nasze góry graniczne. Obraz geograficzny. Wydanie drugie przejrzone i uzupełnione. Nakładem Pol. Tow. Krajoznawczego. Warszawa 1923. 147×214. 61. **П**
- Sawicki, L.: Geografja dla IV stopnia siedmioklasowej szkoły powszechnej. Wydanie XVII. Nakładem księgarni geograficznej "Orbis". Kraków 1929. 140×197. 97 + 1 карта. **П**
- Styś, W., Doc., Dr.: Emigracja ludności wiejskiej. Lwów 1938. 151×229. 8. **П**
- Styś, W., Doc., Dr.: Reforma rolna jako walka z przeludnieniem wsi. Lwów 1938. 151,5×226, 5. 10. **П**
- Styś, W., Doc., Dr.: Rozdrobienie gruntów chłopskich. Lwów 1938. 151,5×230. 13. **П**
- Smoleński, J.: Geografja Polski dla I Klasy gimn. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. Lwów 1933. 152×228. 129. **П**
- Sobiński, S.: Geografja Polski. Podręcznik dostosowany do programu ministerjalnego dla gimnazjów państwowych. Nakład i własność K. S. Jakubowskiego. Lwów 1924. 154×231. 264. **П**
- Srokowski, S., Prof.: Geografja gospodarcza Polski. Nakład Instytutu Społecznego. Prace społeczne i polityczne. Wydawnictwo Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie pod redakcją Dr. E. J. Rymana. Zeszyt 4-ty (IV). Warszawa 1931. 175-6×246-50. VIII + 327. **П**

- Samhaber, E.: Spanisch-Südamerika. Dritte Auflage. Deutscher Verlag. Weltpolitische Bücherei [WB] herausgegeben von G. Leibbrandt und Prof. E. Zechlin. Berlin 1941. **H**
- Szumański, T.: Zasady kartografji (siatki geograficzne). Podręcznik dla nauczycieli i studentów geografji. Książnica – Atlas. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyższ., Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1926. 139×199. VIII + 195. **П**
- Siwakowa, J.: Wypisy geograficzne dla VI oddziału szkoły powsz. i klasy III-ciej szkół średnich. Książnica polsk. Tow. Nauczycieli Szkół Wyższych. Lwów – Warszawa 1923. 147×219. (4)+158 (брак останніх карток). **П**
- Scheer, A., Dr.: Erdkundlicher Unterricht. Verlag von Quelle & Meyer. Handbuch für höhere Schulen zur Einführung in ihr Wesen und ihre Aufgaben herausgegeben von Dr. Jahnke und Dr. Behrend. Leipzig 1930. 141×212 {142×219}. VIII + 184. **H**
- Schwarz, S., Dr., Weber, W.: Praxis des Erdkundeunterrichts. Verlag M. Dienstweg. Frankfurt a. M. 1928. 155×229. (4) + 119 + 8 фото і рис. ст. **H**
- Sieroszewski, W.: Wśród kosmatych ludzi. T-wo Wyd. „Rój” Biblioteczka Historyczno-geograficzna № 58, Z cyklu: „Polacy na szlakach świata”. 111×147. 63. Warszawa (1926) **П**
- Sieroszewski, W.: Wrażenia z Anglji. T-wo Wyd. “Rój” S. Z. O. O. Bibljoteczka Historyczno-geograficzna Nr. 162. Cykl “Polacy na szlakach świata”. Warszawa (k. 1931?). 112×148-50. 64. **П**
- Speke, J. H.: Zu den Quellen des Nils. F. Hirt. Hirt^s Deutsche Sammlung [7868] Sachkundliche Abteilung Länder – und Völkerkunde herausgegeben K. Krauze und G. Wolf. Gruppe I: Die Erforschung der Erde. Band 4. Breslau. 124×189. 88. **H**
- Statystyka zakładów przemysłowych i handlowych 1935. Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Statystyka Polski, Seria C, Zeszyt 89. [Statistique des établissements industriels et commerciaux 1935. Publication de L' Office Central de Statistique. Office Central de Statistique de la République Polonaise. Statistique de la Pologne, Serie C, Fascicule 89]. Warszawa 1938. 205×282. (6) +149. **П**
- Sobotka, H. A., Inż.: Kraj bogaterów Jacka Londona. Stany Zjednoczone Północnej Ameryki w prawdziwym świetle. Skład główny w księgarniach S. A. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. Lwów 1929. 174-9×244-252. 494 + (2) мапи. **П**
- Schmidt, C. W., Dr.: Der Fluß. Eine Morphologie fließender Gewässer. Deutsche Naturwissenschaftliche Gesellschaft. Geschäftsstelle T. Thomas Verlag Leipzig. 141-4×212-220. 77. **H**

- Siemionow, J., Dr.: Skarby ziemi. (Tom I). Z 2-go wydania oryginału niemieckiego przełożył L. Foksański. Nakładem "Mathesis Polskiej". Z dziedziny Nauki i Techniki. Biblioteka Popularno-Naukowa. Tom XIV. Warszawa 1939. 139×207 {150×212}. VIII + 320. П
- Schnirpel, O.: Allgemeine Wirtschaftserdkunde mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands. Lehrbuch für Fachschulen und zum Selbstunterricht. 5. Auflage. Verlag von R. Oldenbourg. München Berlin 1937. 148×214 {156×220}. VIII+240. Н
- Semionow, J., Dr.: Die Güter der Erde. Vom Haushalt der Menschheit. Eine Wirtschaftsgeographie für Jedermann. Deutscher Verlag. Berlin (1940). 138×215 {150×221}. 540 + (1) Karte. Н
- Sujkowski, A.: Geografia ekonomiczna. Część I-sza – ogólna. Nakładem b. Wychowawców Szkoły Handlowej im. L. Kroneberga. Podręczniki z dziedziny nauk handlowych i ekonomicznych. Warszawa 1907. 163×237 {169×244}. (4) + 141. П
- Szkolne schroniska wycieczkowe. Informator. XI. Rok 1937. Wydawnictwo Książek Szkolnych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Lwów – Warszawa 1937. 122×166. 118. *И...* → *ниже* П
- Schottland. London Midland & Scottish Railway (LMS). London. 90×183-4. 4 ст. зложеного проспекта. Н
- Szczawnica. (1939). 99-103×214 (зовн. ф.) 8. проспект зложений без обкл. 2 нр. П
- Seydlitz, E., von: Geographie für höhere Lehranstalten⁹. Herausgegeben von A. Rohmann. Zweites [2.] Heft. Europa (ohne das Deutsche Reich). Einundzwanzigste Auflage. F. Hirt in Breslau 1925. 146×220. 66 + (2) ст. кол. іл. + [24] ст. іл. Н
- Seydlitz, E., von: Geographie für höhere Lehranstalten. Herausgegeben von A. Rohmann. Drittes [3.] Heft. Ausereuropäische Erdteile. Die Erde als Weltkörper. Siebzehnte Auflage. F. Hirt. Breslau 1925. 146×221. 4 + 128 + (6) ст. кол. іл. + [40] ст. іл. Н
- Seydlitz, E., von: Geographie für höhere Lehranstalten. Herausgegeben von A. Rohmann. Siebentes [7.] Heft. Erde und Mensch. F. Hirt. Breslau 1927. 146×221. 144. Н
- Siwak, M.: Geografja dla II klasy gimnazjów. Nakład i własność K. S. Jakubowskiego. Lwów 1934. 155×226. 183. П

⁹ Наступні 3 видання підручника в оригіналі вписані як одна загальна позиція.

- Sievers, W., Dr., Prof.: herausgegeben von: Allgemeine Länderkunde. Der zweite Teil. Dr. W. Sievers: Asien. Allgemeine Landeskunde. Neuer Abdruck. Bibliographisches Institut. Leipzig Wien. 1895. 172×252 {185×259}. VIII + 664 + 2 + (14) Karten + (8). Tafeln in Chromodruck + (14) Tafeln in Holzschnitt. (брак: (6) Karten + (8) Tafeln in Chromodruck). Der vierte Teil. Dr. W. Sievers, herausgegeben von; Von Dr. A. Philippson und Prof. Dr. L. Neumann: Europa. Eine Allgemeine Landeskunde. Neuer Abdruck. Bibliographisches ... Wien 1897. 172×252 {185×258}. X + 635 + (14) Karten + (8) Farbentafeln + (20) Holzschnitttafeln. (брак: (4) Karten + (5) Farbentafeln + (7) Holzschnitttafeln. **H**
- Spis hoteli i pensjonatów w Krynicy czynnych w sezonie letnim 1939 r. (Krynica 1939). 171×241. (12). **П**
- Symes, M.: Gesandtschaftsreise nach dem Königreiche Ava im J. 1795. Berlin Hamburg. 1801. **H**
- Selingerowa, J.: Geografia powszechna dla szkół publicznych. Wyd. II. Nakł. aut. Tarnopol 1880. **П**
- Skarżyński, S.: Na RWD 5 przez Atlantyk. Wyd. II. Lwów. PWKS 1936. **П**
- [Schlag – nach – Hefte]. Bibliographisches Institut A. G. in Leipzig. Ausgabe 1943¹⁰. **H**
- [Schlag nach über China, Japan und Mandschukuo. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer vielfarbigen Übersichtskarte von China und Japan. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig]. (1943). 121×179. 32 + (1) мапа. **H**
- [Schlag nach über das Deutsche Reich. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen. Bibliographisches Institut A. G. Leipzig]. (1943). 120×177. 32. **H**
- Schlag nach über Iran, Arabien, Afganistan und Indien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig (1943). 119×179. 32 + (1) мапа. **H**
- Schlag nach über die Sowjetunion. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten, Tabellen und Karten nebst einer mehrfarbigen Übersichtskarte der Sowjetunion. Herausgegeben von den Fachschriftleitungen des Bibliographischen Instituts. Bibliographisches Institut A. G., Leipzig. (1943). 120×178. 32 + (1) Karte. **H**
- [Schlag nach über Türkei, Irak und Ägypten nebst Syrien, Palästina und Transjordanien. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer

¹⁰ Наступні 6 випусків за 1943 рік в оригіналі вписані як одна загальна позиція.

- mehrfarbigen Übersichtskarte. Bibliographisches Institut A. G. in Leipzig] (1943). 119×177. 32 + (1) Karte. **H**
- [Schlag nach über Vereinigte Staaten von Amerika. Wissenswerte Tatsachen, Übersichten und Tabellen nebst einer vielfarbigen Übersichtskarte von Amerika. Bibliographisches Institut A. G. in Leipzig]. (1943). 121×178. 32 + (1) Karte. **H**
- Szczawnica – Zdrój. Sezony ... Informator. (Szczawnica 1938). 101×216. (6). злож. проспект без обкл. **П**
- [Soldaten – Atlas. Bearbeitet von der Kartographischen Anstalt des Bibliographischen Instituts in Verbindung mit Hauptmann Dr. K. Krause und Dr. F. Scheibner. Tornisterschrift des Oberkommandes der Wehrmacht Abt. Inland. Heft 39. 1941]. 341×243. 32. (з тит. стор.). **A** **H**
- Sokolowski, P., Dr.: Führer durch Aachen und seine nähere Umgebung. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul [Reiseführer]. Miniatur – Bibliothek 991. Leipzig 1911. 75×112. 64 + (1) пл. **H**
- Sokolowski, P., Dr.: Leipzig. Neue Bearbeitung. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur – Bibliothek 903-904. [Reiseführer]. Leipzig 1912. 80×123. 96 + (1) Plan. **H**
- Sokolowski, P., Dr.: Führer durch Venedig. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur – Bibliothek 996-997. [Reiseführer]. Leipzig. 80×119. 128 + (1) Plan. **H**
- Selenka, E. & L.: Sonnige Welten. Ostasiatische Reiseskizzen. [Dritte umgearbeitete und ergänzte Auflage. C. W. Kreidels Verlag. München 1925]. просп. 4. 199-200×284. **H**
- Skrócony katalog działowy wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego. Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polski. Warszawa 1937. 100×138. 16. **П**
- Smoleński, J., Prof. zestawił i objaśnił: Polskie słownictwo geograficzne. II. Słownictwo geograficzno-fizyczne, uchwalone i polecone przez zjazd geografów polskich, zorganizowany staraniem Tow. Naucz. Szkół Wyższych w Krakowie 1922 roku. Nakładem księgarni geograficznej "Orbis". Kraków 1925. 139×195. 116. **П**
- Skórewicz, K.: Terytorium Ukrainy w świetle 'kartografii' [= kartografji]. [Gdzie leży Ukraina?]. Warszawa 1939. 157×229-31. 40 + брак карти.
- [Solin i Split. Colonia Martia Julia Salonae et Palatium Imperatoris Diocletiani. Izdanje Hrvatske Knjižare u Splitu]. 140-5×90-94. (22) л. [□] б. тит. л.
- Suchodolski, P.: Przemysł domowy w Niemczech, Szwajcarii i Austrii. Sprawozdanie z podróży naukowej. Nakładem Lwowskiej Izby Rolniczej. Wydane z zasiłkiem Związku Izb i Organizacyj Rolniczych R. P. w Warszawie. Prace

- Ekonomiczne Lwowskiej Izby Rolniczej. Nr. 9. (Lwów) 1938. 153×229. (2) + 97 + XXVIII + (6)* іл.
- Selingerowa, J.: Geografia powszechna dla szkół publicznych (wydziałowych) i zakładów prywatnych. Wydanie drugie skrócone i poprawione. Nakładem autorki. Tarnopol 1880. 135×206 {142×209}. (2) + II + 304 + VI.
- Stam, J.: Rumunja jej bogactwo i piękno. (Poznań) (19) [30]. 168×241. 74.
- Salzkammergut – Lokalbahn. Schafbergbahn. Panorama und Taschenfahrplan Time Table. Horaire. Sommer 1930. Innsbruck. (1930). 100-3×224. (12) м просп. б. окл.
- San Marco. Schiffahrts – Gesellschaft. Venedig. Zweimal wöchentlicher Dienst Triest – Brioni – Pola – Ancona. Wöchentlicher Dienst Fiume – Abbazia – Lussinpiccolo – Ancona. 112×190. (4). просп. Direkter täglicher Dienst Ancona Fiume. dtto колективний автор.
- Sawicki, L.: Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie. {Der Mittelpolnische Weichseldurchbruch}. Nakładem księgarni geograficznej "Orbis". Éditeur: Librairie Géographique "Orbis". Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego wydawane przez Sawickiego. Zeszyt IV. Travaux de l'Institut Géographique de l'Université de Cracovie publiés sous la direction de L. Sawicki. Fascicule IV. Kraków Cracovie 1925. 153×227. 68 + (7) л. іл.
- Seebad Rab. Insel Rab (Arbe) Jugoslavien. Dalmatien ... [A. Machar] [Brünn]. 159×121. 8.
- Das 700 jährige Berlin. 20 der hervorragendsten Originalaufnahmen ... Album of Berlin. 20 of the excellent views ... Souvenir de Berlin 20 vues magnifiques exécutées ... 90-4×140-4 (20) л. [□]
- Schlesien. [Seine Gebirgen, Städte und Bäder. Deutschland. Unter Mitwirkung des Landesverkehrsverbandes Schlesien, Breslau herausgegeben von der Reichsbahnzentrale für den Deutschen Reiseverkehr. 8. Auflage. Berlin 1936]. 104×225. 64 + (1) к. б. тит. л.
- Smoleński, J., Względne przewyżki i niedobory ludności polskiej na obszarze Rzeczypospolitej. {Smoleński, J., v.: Die Relativen Überschüsse und Defizite der polnischer Bevölkerung in der Republik Polen}. Nakładem Księgarni Geograficznej "Orbis". Éditeur: Librairie Géographique "Orbis". Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego wydawane przez L. Sawickiego. Zeszyt VI. Travaux de l'Institut Géographique de l'Université de Cracovie publiés sous la Direction de L. Sawicki. Fascicule VI. Kraków Cracovie 1926. 155×230. 33 + (1) к.
- [Souvenir de Grenoble. 12 Cartes Postales detachables.] 157×91. (12). б. тит. л. + 2 докл. поштівки.

N... → вище Szkolne schroniska wycieczkowe. XII. Rok 1938. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa 1938. 122×170. 114.

Szymborski, S.: Dniestr z dopływami. Prut i Czeremosz. Przewodnik dla turystów wodnych. [1] Część ogólna. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa [1937]. 118×198. 12 + mapka. ◇ Część 2. Dniestr. Książnica – Atlas. Lwów ... (1937). 118×198. 36. ◇ Część 3. Wereszyca. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 118×198. 12. ◇ Część 4. Seret. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 118×198. 20. ◇ Część 5. Stryj. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 16. ◇ Część 6. Świca. Książnica – Atlas. ... Warszawa. (1937). 12. ◇ Część 7. Łomnica. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 12. ◇ Część 8. Bystrzyca. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 12. ◇ Część 9. Prut. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 118×198. 12. ◇ Część 10. Czeremosz. Książnica – Atlas. ... Warszawa (1937). 118×198. 16.

T

Tarnawski, A.: Najważniejsze pomoce przy nauce geografji matematycznej. Część I. Gnomon i jego użycie. Książnica – Atlas Zjednocz. Zakłady Kartograf. i Wydawnicze Tow. Naucz. Szk. Średn. i Wyższ, S. A. Biblioteka Geograficzno-Dydaktyczna pod redakcją Prof. S. Pawłowskiego. Zeszyt 2. Lwów – Warszawa 1930. 139×198. 65 П

Tschkalow, V.: Unser Transpolarflug. Verlar für Fremdsprachige Literatur. Moskau 1939. 130×187 {130×192}. 120 + (2) к. кол. іл. + (10) к. чор. іл. Н

Tambs, E.: “Teddy” płynie przez dwa oceany. Przełożył z oryginału angielskiego pt. “The Cruise of the Teddy”. Kapricho. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. 142-5×211-4. (4) + 226 + (1) mapa. П

Tkacz, K., Mgr.: Zarys monograficzny powiatu brzozowskiego oraz opis miejscowości letniskowo-turystycznych. Biblioteka Związku “Bieszczady” tom 2. Lwów 1939. 170×237. 32. П

Tatańczuch, S., Inż.: Rzemiosło i drobny przemysł w Polsce. Wydawnictwo Księgarnia S. Malinowskiego. Biblioteczka licealna Nr. Lwów. П

[Tatry] – Album → Album Tatry [Tatry]

Trabert, W., Dr.: Meteorologie. Dritte, verbesserte Auflage. Neudruck. G. J. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung. Sammlung Göschen [54]. Leipzig 1912. 102×155. {108×159}. 140 + (7)^k Tab. Н

[Torino. 32 Vedute]. [Edizioni A. Scrocchi [№ 301] Milano]. 102×155. {114×164}. (32). л. б. тит. deff, брак (1-5) л.

Toulouse. Vues Artistiques. Edition Monoprix. (25 л.) 150×90. [□]

U

Unsere Kolonien. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur – Bibliothek. 34. Leipzig. 80×122. 64. **H**

Die Ukraine und die angrenzenden Gebiete. [Wirtschaftsgeographische Übersicht]. Herausgegeben vom Wirtschaftsinstitut für die Oststaaten E. V. Königsberg (Pr.) [Zusammengestellt von den Mitarbeitern des Wirtschaftsinstituts für die Oststaaten e. V. H. L. Kutzenko und Dipl. Kfm. R. Schwarzbach u. a.] Auslieferungsstelle: Ost – Europa – Verlag. Königsberg (Pr.) Berlin 1941. 205×257. (8) + XIX + 242 + (1) карта.

V

Vaatz, A., Dr.: Landwirtschaft zwischen Don und Kaukasus. Reichsnährstand Verlags – Ges. m. b. H., Kleine Schriften der Studiengesellschaft für Deutsche Wirtschaftsordnung e. V. (Studiengesellschaft für Nationalökonomie). Heft 1. Berlin 1942. 146×205. 32 + (1) карта. **H**

Vaatz, A., Dr.: Baltikum und Weißruthenien in ihren landwirtschaftlichen Grundlagen. Verlag C. V. Engelhard G. m. b. H. Kleine Schriften der Studiengesellschaft für Deutsche Wirtschaftsordnung e. V. (Studiengesellschaft für Nationalökonomie). Berlin, Heft 2. Berlin 1942. 148×207. 56 + (2) карти + (1) табл. **H**

Vöhrenbach, F. J.: Indien. Tornisterschrift des Oberkommandos der Wehrmacht. Allgemeines Wehrmachtamt Abteilung Inland. + Nur für den Gebrauch innerhalb der Wehrmacht. + Heft 71. 1942. 148×207. 63 + (8) фотост. **H**

Villinger, B., Dr.: Die Arktis ruft! Mit Hundeschlitten und Kamera durch Spitzbergen und Grönland. Herder & Co. G. m. b. H. Verlagsbuchhandlung Fremdling – Fremdvolk. Eigenartige Landschaften, Länder und Völker der Erde herausgegeben von Dr. J. Schmid. Freiburg im Breisgau. 1929. 160×227 {159×232}. XII + 144 + (16) ст. іл. **H**

Valdour, J.: W krainach obu Nilów. Z oryginału francuskiego p. t., Aux pays des deux Nils przełożył A. Leszczyc. Książnica – Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Dokoła ziemi. Biblioteczka Geograficzno-Podróżnicza wydawana staraniem zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografji. T. 17. Lwów – Warszawa. 140-6×208-215. 159 + (8). ст. фот. **П**

Veranstaltungsprogramm im Fremdenverkehrsjahr 1936 in Budapest und in Ungarn. Kongresse, Tagungen, Ausstellungen, Messen, Gesellschaftsfeste, Konzerte und Sportereignisse. II. Mai – Dezember. Verlag des Städtischen Fremdenverkehrs – Amtes. Budapest (1936). 81×119. 64. **H**

Vienne et la Basse – Autriche. Office de Tourisme pour Vinne et la Basse Autriche. Vienne. 104×169. 128. **Фр**

[Vittel. Station complète et universelle. Vosges. France.] [⁴St. Etienne] (1930). 120×193. (12) + Vitel 1930, Tarifs – Hôtels – Traitement – Distractions. 107×130. (8).

Vozni Red prometnih sredstava iz Zagreba od 15. maja 1930. Fahrplan aller Verkehrsmittel ab Zagreb. Giltig ab 15. Mai 1930. Putnik Društvo za Promet Stranaca. Zagreb. (1930). 209-213×196-7. 56. шп.

W

Wierzbitzky, K., Dr.: Südostasien. Ein Kampffeld der Zukunft zwischen Weiß, Rot und Gelb. Verlag von B. G. Teubner. Macht und Erde. Hefte zum Weltgeschehen herausgegeben von Dr. K. Haushofer, Prof. und Dr. U. Crömer, Doz. Heft 10. Berlin 1938. 149×214. 70. **H**

Wołosowicz, S.: Litwa i Białoruś. Część I. Budowa fizyczno-geograficzna. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Warszawa 1920. 191×268. (4) + 108 + (6 карт.) іл. + (1) карта. **П**

Washington in Picture. A Collection of Views from Photographs Illustrating the Architectural Beauties of the Nation's Capital. Washington 1927. (4) + 31 карт. з наліпл. видами. 308×228 {½ опр. 314×242}. **A**

Wiedemeyer, G.: Ukraine. Brot für Europa. Verlag K. Curtius. Berlin 1942. 177×254. 48. **H**

Wójcik-Keuprulian, B.: Ormianie polscy. Nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych. Biblioteka Szkoły Powszechnej. [Nr. 57. Z cyklu: Obrazki obyczajowe]. Lwów 1933. 128-30×181-87. 40. **П**

Wąsowicz, J., Zierhoffer, A.: Polska w cyfrach. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyż. – Sp. Akc. Lwów – Warszawa 1929. 262×133. 31.

[Odbitka z rocznika Instytutu Kartograficznego im. E. Romera]. **П**

Wąsowicz, J., Doc., Dr.: Zagadnienia ludnościowe. Lwów 1938. 154×226,5. 8. **П**

Witkowska, H. i Sawicki, L.: Nauka o Polsce współczesnej. Część pierwsza: Ziemia. Ludność. Życie gospodarcze. Opracował L. Sawicki. Wydanie II, przejrzone i uzupełnione. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa 1924. неоп. пер. 147×220 {147×228}. 160. **П**

Wereszczyński, A., Dr.: Wiadomości o Polsce współczesnej ze szczególnym uwzględnieniem stosunków politycznych, gospodarczych i społecznych. Część I. Ustrój i administracja Państwa Polskiego. Wydanie czwarte przebrane i uzupełnione. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1935. 151-8×228-33. 315. **П**

Wolanke, G.: Deutsches Bauentum. Eichblatt-Verlag (M. Ziegler). [Bildung und Nation. Schriftenreihe zur nationalpolitischen Erziehung 46-47]. 121×169. 20. **H**

- Wypisy geograficzne dostosowane do książki S. Pawłowski. Geografja Polski, podręcznik przeznaczony do użytku w szkołach powszechnych i średnich. Książnica – Atlas Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze. Tow. Naucz. Szkół Średn. i Wyż. – S. A. Lwów – Warszawa 1929. 151×227. VIII. 141. П
- Wundt, T.: Ich und die Berge. Ein Wanderleben. Verlag von R. Bong. Berlin (1917). 127×200 {140×205}. (4) + 366 + (1) одност. фотоіл. + (64) ст. іл. Н
- Wegener, E., herausgegeben von: Alfred Wegeners letzte Grönlandfahrt. Die Erlebnisse der deutschen Grönlandexpedition 1930/1931 geschildert von seinen Reisegefährten und nach Tagebüchern des Forschers. 7 Auflage. F. A. Brockhaus. Leipzig. 1936. 151×230 {165×235}. 304 + (1) порт. + (48) ст. іл. + (4) ст. пан. Н
- Walter, H., Dr., Prof.: Die Krim. Klima, Vegetation und landwirtschaftliche Erschließung. Verlag C. V. Engelhard. Berlin (1943). 145×207. 104 + (1) мапа. Н
- Wagenführ, H., Prof., Dr.: Italien. Verlag A. Lutzeyer. Nationalwirtschaft und Aussenhandel. Die Wirtschaft des Auslandes in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von S. Faßbender. Band 1. Leipzig – Berlin – Bad Oeynhausen – Frankfurt M. – Wien. 1943. 141×201 {148×207}. (4) + 236. Н
- Wiener Kronenführer. Illustrierter Wegweiser durch Wien und Umgebung. Elfte Auflage. A. Hartleben's Verlag. Wien Leipzig (1913). 106×158 {111×160}. VIII + 151 + (1) панор. + (2) Karten (брак одної мапи). Н
- [Warszawa]. – Album (18 zdjęć architektonicznych). → Album Warszawy. [Warszawa].
- Wien im statistischen Bilde. Das Wohnbauprogramm der Gemeinde Wien. Verlag von Gesellschafts- und Wirtschaftsmuseum. Wien (1931). 110×166. 8. Н
- Weiß, L.: Führer durch Regensburg. Verlag für Kunst und Wissenschaft. A. O. Paul. Miniatur – Bibliothek 990. [Reiseführer]. Leipzig 1911. 76×112. 32 + (1) Pl. Н
- Wojtusiak, R. J., Doc.: W sercu Kaukazu. Dziennik przyrodnika pierwszej polskiej wyprawy w góry wysokiego Kaukazu. Prospekt. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. 8. 147×210-2. П
- Weinfeld, I., Dr., Szturm de Sztrem, E., Piekałkiewicz, J., Dr.: Szkolny atlas statystyczny Polski. Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska" (IWBP). Warszawa Bydgoszcz 1925. 209-11×259. (4). проспект. П
- Wirtschafts- Geographie, Länderkunde. Hand- und Hilfsbücher für Studium und Praxis. B. G. Teubner [BGT]. Leipzig Berlin (1924). 150×220. 8. Н
- Wereszczyński, A., Dr., Kucharski, W.: Wiadomości o Polsce współczesnej. Ze szczególnym uwzględnieniem stosunków politycznych, gospodarczych i społecznych. Wydanie trzecie, przerobione i uzupełnione. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1931. 151×231. 367. П

- Wąsowicz, J. i Zierhoffer, A.: Świat w cyfrach. Rocznik 1935. Książnica – Atlas S. A. Zjednocz. Zakłady Kartogr. i Wydawn. T. N. S. W. Rocznik Instytutu Kartograficznego im. E. Romera. R. IV. Lwów – Warszawa 1935. 206×139. VIII + 72.
- Wygoda, B.: Ustrój gospodarstw włościańskich w Galicyi. Nakład ... Księgarni Polskiej B. Połonieckiego. Zadania i potrzeby gospodarcze kraju. [2] Lwów 1916. 139-44×187-205. 52.
- Woerl, L., herausgegeben von: Illustrierter Führer durch das Salzkammergut und die angrenzenden Gebiete mit Einschluß von Salzburg, Hallein und Golling. 4. [= IV.] Auflage. Woerl's Reisebücher-Verlag... Woerl's Reisebücher. Leipzig. 100×149. 112 + (4)* к. ил.
- Wauters, A.-J.: L'état indépendant du Congo. Historique – géographie physique – ethnographie – situation économique – organisation politique. Libraire Falk Fils. Bruxelles 1899. 113×179 {120×186}. XIII + 527 + (1). карта.
- Warna – Bułgaria. Królowa Morza Czarnego ... [1929]. 120×170. 25 + (1) план.
- Wąsowicz, J.: Materiały do geografii politycznej Polski. {Les matériaux pour la géographie politique de la Pologne}. Prace Instytutu Geograficznego U. J. K. (Lwów) 1937. 154×230. (2) + 215-244.
[Odbitka z Czasopisma Geograficznego, Zeszyt 3. 1937]

Z

- Zieleniewski, T.: Szczytami Karpat. [Nakładem Głównej Księgarni Wojskowej G. K. W. Warszawa 1934]. 215×270. 111.
- [12 Ansichten von Heiligenblut, Grossglockner- Hochalpenstrasse, Zell am See. Verlag S. Frank. Graz.] (12) л. [□]
- Z całego świata. 117 zdjęć fotograficznych. Opracowali M. Węgrzecki i J. Włodarski. Wydawnictwo "Płomyka" Tygodnika ilustrowanego dla dzieci i młodzieży. Warszawa 1931. 154×229. 64 (2 + 62 стр. ил.) [□] **П**
- Zöckler, T., Dr.: Das Deutschtum in Galizien. Zweite, durchgesehene Auflage Heimat und Welt – Verlag. Das Deutschtum im Auslande in Einzeldarstellungen. Zweiter Band: Dresden 1917. 116×178 {116×185}. (8) + 120 + 8 Tafel. **H**
- Zierhoffer, A., Prof., Dr.: Ogólna charakterystyka państwa polskiego ze stanowiska geograficznego i gospodarczego. Lwów 1938. 151×226. 14. **П**
- Zischka, A.: Bawelna włada światem. Książnica – Atlas. Przemiany. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. 144-9×207-15. 175 + (14) стр. ил. **П**
- Zischka, A.: Nauka łamie monopole. Książnica – Atlas. Przemiany. Książnica – Atlas. Lwów – Warszawa. 143-7×205-16. 328 + (24) стр. ил. **П**
- Zamki nad Loarą. Towarzystwo Kolejowe Paryż – Orlean. Editions Mayeux. P. O. Publicité n°18. Paris 1932. 104-5×187. (10) стр. гарм. злож. проспекта. **П**

Zakopane całoroczne wysokogórskie uzdrowisko w Tatrach oraz stacja turystyczna i sportowa. High mountain health resort. Tourist and sport station in the Polish Tatra. Open all the year round. (Hotel "Bristol". Zakopane. 1931). 104×218. 8. (зложений проспект, ф. звер.). П

Zwoliński, T., opracował: Zakopane całoroczne uzdrowisko wysokogórskie i stacja turystyczno-sportowa w Tatrach. Wydawnictwo Zarządu Uzdrowiska w Zakopanem. Zakopane 1931. 154×230. 64. П

Zwiedzajcie Polskę! Wydawnictwo Ministerstwa Komunikacji (Polskie Koleje Państwowe). Warszawa 1931. 112-4×244. (зверх. ф., зложений проспект). П

Zischka, A.: Erfinder brechen die Blockade. Kämpfe und Siege der inneren Front. Zentralverlag der NSDAP, F. Eher Nachf. Schriftenreihe der NSDAP. Gruppe II. Deutsche Arbeit. [Band 1]. Berlin 1941. 121×184. 104.

[Zakrzewski, W., Koselnik, W. i Dąbrowska, H., opracowali]: Gdynia i wybrzeże. Przewodnik ilustrowany ... Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej. Warszawa 1933. 122×165. 89 + (2) k.

* * *

27. 2. [19]44. У – 108⁽⁻⁴⁾, М – 47⁽⁻¹⁾, Н – 114⁽⁻²⁾, П – 146⁽⁻⁷⁾, Анг. – 3, Фр. – 2, Гол. – 1, Іт. – 3. Р – 424 (-14') без картогр[афічних] пр[аць].

14. 4. [19]44. У – 122^{(-3)[-2]}, М – 58^{(-1)[-3]}, Н – 134^{(-2)[-3]}, П – 168^{(-6)[-9]} – Анг – 4, Фр – 2, Гол – 1, Іт – 3 Р. –

22. 4. [19]44. – 1 + 1 + 2⁽⁻¹⁾ Р. – 494 (-12) [-17]

11. 1. [19]45. У – 133^{(-2)[-2]}, М – 73^{(-1)[-4]}, Н – 165^{(-2)[-5]}, П. – 185^{(-5)[-9]}, Анг – 4, Фр – 4 Гол – 1, Іт – 3, Еспер – 1. Р. – 569 (-10) [-20]

1. Землезнання (фізична г[еографія] і матем[атична] г[еографія].	10. Польша. (Г[енеральна] Г[убернія]).
2. Біогеографія.	11. Німеччина.
3. Картознавство (без військ[ової]).	12. Історія науки, відкрить та подор[ожей].
4. Описова фізична г[еографія] заг[альна].	13. Провідники та тур[истичні] просп[екти].
5. Геополітично-економічна г[еографія] заг[альна].	14. Методика та дидактика навчання г[еографії].
6. Хрестоматії.	15. Словарі.
7. Нариси поодиноких країн чи груп з пол[?]	16. Альбоми.
8. Україна.	17. Подорожні вражіння.
9. СРСР.	18. Бібліографія.
	19. Кліматологія та метеорологія.

Закінчив/ 27. 2. 1944.

ДМЫ БѢДУТЬ ВАШИМ ЛЮ
 БВИ . ПРИМѢТЕ СІА СЛЮ
 БОВІЮ . А Л НОННЫХЪ ПИ
 САМІНХЪ БЛГОУГОДНЫ СЪ
 ВОЖДЕЛѢНІЕ ПОТРУДИТИ
 СЯ ХОЩУ . АЩЕ БЛГОВОЛН
 БГЪ , ВАШИМИ СТЫМИ
 МОЛІТВАМИ
 АМНЬ .

ВЪІДРУКОВАНО ВОЛВОУТЪ ,
 РОКѢ , А , ФѢД .

Остання сторінка «Букваря» із закінченням післямови,
 відомостями про рік та місце друку книжки,
 а також гравюрами із зображенням герба Львова
 і друкарського знака Івана Федоровича. Львів, 1574 р.

Я. Р. Дашкевич
(Львів)

Вірменське книгодрукування
в Україні
і чинний стан 1969 р.

Вірменське книгодрукування у Львові в XVII ст.

Є щось особливо характерне в тому, що якраз у Львові, в тому місті, в якому майже 400 років тому була заснована перша на Україні українська друкарня, кілька десятиріч мізніше було видано також першу на Україні вірменську книгу. Міцні взаємко-збалансовані зв'язки двох народів - вірменського і українського, - що існували та існують в ряді різних культурного життя, зробили своє відбиття також в галузі книжкового мистецтва, книгодрукування, книжкової культури в цілому.

Львів першої половини XVII ст., тобто тих часів, коли в коому виникло вірменське книгодрукування, був найбільш важливим містом України, великим центром суспільно-політичного і культурного життя. Це середньовічне місто, оточене високими фортечними мурами, оборонними баштами, місто, яке обвішували два укріплені замки, був не лише найбільш важливим в цей час ~~і~~ вогнищем української культури. Львів був одночасно найважливішим на Україні центром вірменського культурного життя.

В межах укріпленого міста в розпорядженні вірменського населення була лише невелика ділянка - близько 80 ~~тисяч~~ будинків. В центрі ділянки був кафедральний собор, резиденція вірменського єпископа і приміщення, в якому збиралася рада ~~старших~~ старших - орган місцевого вірменського самоврядування. Основна маса вірменського населення, особливо відного, тұлилася всуші з українським населенням ~~в~~ на т. зв. Краківському передмісті Львова. На початку XVII ст. у Львові мешкало приблизно 2500 вірменів, з них не більше як чвертьна частина в межах укріпленого міста.

Навешка вірменська ділянка, що заповалася за міськими стінами, ~~була~~ ^{визначна} ~~важлива~~ ~~ділянка~~ ~~життя~~ ~~культури~~ на обличчя ~~міста~~ колонії. Тут була стародавня вірменська школа, в скарбниці собору та бібліотеці єпископства зберігалася велика колекція давніх рукописів.

Իրեցաւ տառս ի Չկկ
 Ընտանմբո հա-
 յոց ի աստուա-
 ծապո՛ճ քաղաքս
 :տիկ Գոսնիգստան,
 ըմբ Սեղապարտ Յա-
 ս: Ով որ կարդայ
 սպ ընդուն ըմբն
 րէցէք:

1512-1962

ԱՅԿԱԿԱՆ
 ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

450 տարին
 Լ Ե Մ Ե

АРМЯНСКОГО
 КНИГОПЕЧАТАНИЯ

ԱՅԿԱԿԱՆ
 ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

450 տարին
 Լ Ե Մ Ե

АРМЯНСКОГО
 КНИГОПЕЧАТАНИЯ

Программа

ПРОГРАММА

Вступительное слово.

Директор Матенадарана, доктор исторических наук
 Л. Хачикян

450-летие армянского книгопечатания.

Докл. кандидат филологических наук
 А. Бабалян

Армянский первопечатник Акол Мегяпарт.

Докл. науч. сотрудник Матенадарана
 Р. Ишханян

Армянское книгопечатание во Львове.

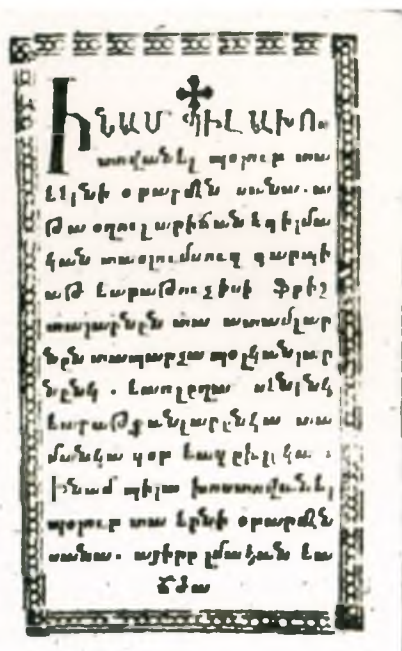
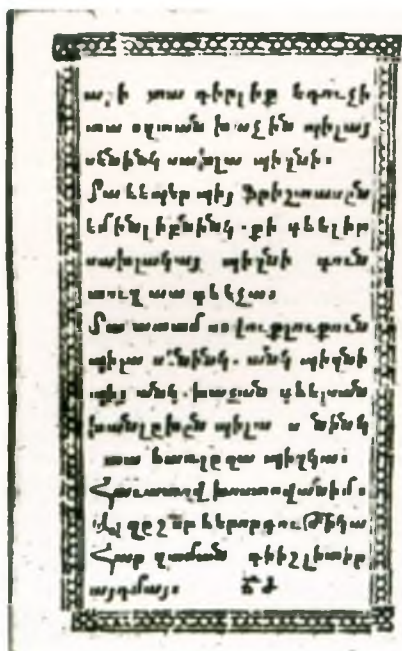
Докл. научный сотрудник Института общественных наук АН Украинской ССР (г. Львов)
 Я. Дашкевич

Новые страницы из истории Эчмиадзинской типографии.

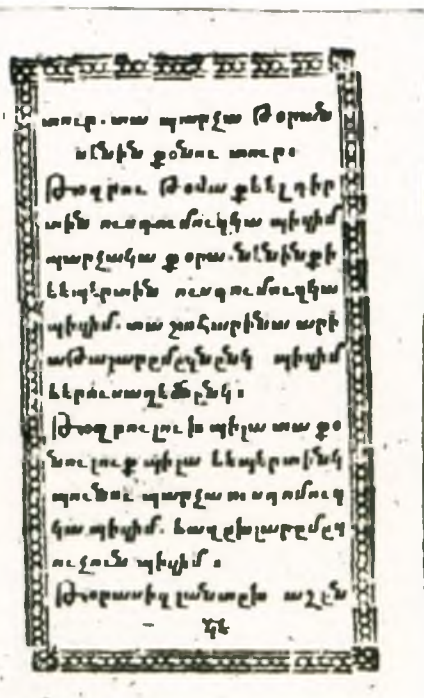
Докл. Ш. Шахназарян

Запрошення Я. Дашкевичу і програма наукової сесії, організованої 25 грудня 1962 р. в Єревані з нагоди 450-річчя вірменського книгодрукування

Сторінки першої вірменської книги, надрукованої
Ованесом Карматаненцом 1616 р. у Львові під заголовком «Псалтир Давида»
(«Сагмос і Давіт»). Фотокопії з єдиного примірника з Бібліотеки мхітаристів
у Венеції (острів Св. Лазаря) виготовив Лукас Фоголян у 1962 р.

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК БІБЛІОТЕКИ АН УРСР

ч. 1

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
1916

Я. Р. ДАШКЕВИЧ

СЛОВНИК ПСЕВДОНІМІВ, КРИПТОНІМІВ, КРИПТОГРАМ

(Спроба системи)

Потребу «Словника псевдонімів, криптонімів, криптограм» ніхто й не вважався заперечувати. Виявляється, що ці потреби базуються на конкретній вимозі: максимальній точності (наскільки це можливо при таких працях) словник. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм, що його треба опрацювати, мусить бути придатний не тільки для бібліографічно-бібліотечної праці, але, поруч із тим, він повинен мати значення бібліографічно-енциклопедичного характеру. Правильні й точні хронологічні й географічні визначення в словнику полегшують різного роду бібліографічні розшуки та дослідження.

Після його визначення рамки словника, розгляду його об'єму, обговорення наявних українських спроб та імпровізованих праць, а докладніше торкнувшись лексикографічного боку питання. В цій статті надали різного роду приклади на запропоновані мною правила. Можуть з'явитися запити, що розглядати різні елементарні речі немає потреби. Це ж, бо, поперше, «загальновідомо», подруге, «з'ясується, коли ввійдеш до праці, саме в її процесі». Думаю, що тільки на елементах можна будувати якусь систему, що справу раціоналізує та систему не «випливає сама із себе», що мусить бути якась теоретична підстава. Це підтверджується великим процентом друкованих праць з цієї ділянки, які, саме через свою безсистемність, чи недостатню опрацьовану систему, поділяють фактично, навіть не з наукового, але з чисто практичного погляду, малочисники чи просто невинний матеріал.

Моє скромне бажання, вже до початку нової інтенсифікації колективної бібліографічної праці (яка, без сумніву, швидко настає), в період відбудови економічного та культурного зростання нашої країни, дати спробу системи праці певніше дати поштовх до утворення єдиної системи.

Єдина в українській методичній літературі, перша праця на таку тему — це стаття П. Кравченко-Максименкової «Аноніми та псевдоніми в загальній і українській бібліографії» (Українська бібліографія, Випуск 1, Методологічний збірник, № 1, 1928, с. 18—60). Не зважаючи на те, що авторка ставить собі завдання «накреслити основні вимоги, як опрацювати та впорядковувати псевдоніми й аноніми українських діячів друкованого слова XIX та XX ст.», ці «вимоги» займають порівняно мале місце в статті.

Стаття Я. Дашкевича «Словник криптонімів, псевдонімів, криптограм (Спроба системи)» (Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР, 1946 р.)

Авторка звертає головну увагу на історію предмету та характеристичку існуючих досі українських та неукраїнських спроб «словників». Окремі висновки, що суперечать мнш, обговорюватимуть далі при подальших питаннях.

В російській радянській фаховій літературі на перших планах висуваються праці І. Ф. та Ю. І. Масалових¹⁾. Вони, одначе, головну увагу присвячують питанням виникнення та історії розвитку різних категорій псевдонімового авторства. Слід їх перш виходить теж огляд російських та іноземних лексикографічних праць на таку тему. Питання, що стосуються системи праці при збірванні та опрацьованні псевдонімів, криптонімів і т. п., обговорюються дуже коротко.

З польських праць можна згадати про статтю Владислава Барана,²⁾ характерну високими вимогами, які ставить автор до системи праці.

Визначення рамок словника

«Словник псевдонімів (і т. п.³⁾) об'ємає не все притовне авторство (зручнн чи подібно поширюване), а тільки деякі його категорії. Із групи псевдонімового авторства слід виокремити в словник, на мою думку:

1. Псевдоніми — вигадані назви осіб, що мають (назви) замінити ім'я, прізвище автора й їм еквівалентні. За різними критеріями (деякі із них можна прикласти також до інших категорій псевдонімового авторства), це, наприклад:

А. 1). Імена власні (власне псевдоніми) — у формі вигаданого імені та прізвища, самого (правдивого або вигаданого) імені (не т. зв. френетичні або псевдофренетичні), самого вигаданого прізвища Нацил, «Мирон Старий» (Іван Франко, власне псевдонім), «Павиль Бердоль» (Іван Олександрович Левинський, френетичні і географічною назвою), «Мирон» (Іван Франко, псевдофренетичні). Пор. прикладу чч. 1—5.

¹⁾ Масалови, Іван [Філіппович] та Юрій [Іванович]. К історія російсько-літературного дослідження «Словесна бібліографія», 1911, [вып.] III, с. 31—42.

²⁾ Масалов, Юрій. Аноніми в російській літературі. Там же 1926, [вып.] II (14) с. 69—76.

³⁾ Масалов, Юрій. Литературные псевдонимы. Там же 1940 сб. 1 (12), с. 126—141.

⁴⁾ Масалов, Іван [Філіппович]. Масалов, Юрій. Бібліографічне дослідження історичної, методичної і діяльностей Там же сб. 1911 (19), с. 92—100.

⁵⁾ Baran, Władysław. Kilka uwag o wykazach pseudonimów polskich. «Exlibris», Kraków, 1924, zeszyt. V, s. 78. Також відбиток.

⁶⁾ Слід «псевдоніми і т. п.» виважувати перелічувати: псевдоніми, аноніми, криптоніми, криптоніми. Означити це іноді не є владним, коли мова йде про історичні питання. Саме такі історичні слова зустрічаються в деяких фактичних джерелах.

⁷⁾ Вибірні а «літ. джерел» авторство⁸⁾ вживався скорочено як «аноніми» авторів, редакторів, видавців, тисач, поширювачів, перекладачів, колективні іменні матеріали і т. п. (пор. далі в тексті, при вказівці авторства, які треба вжити до згадки в словнику).

**ДИРЕКТОРВІ ІНСТИТУТУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМА,
ФОНЕТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР
доктору філологічних наук
Миколи Ярославичу СІВАЧУКОВІ**

від кандидатки історичних наук
Дашкевича Я.Р.

З А Я В А

Мені було відомо, що наближався час опіробітних Ваших історичних доктор філологічних наук О.І.Дея передає до видання у видавництво "Наукова думка" працю "Словник українських псевдонімів".

В зв'язку з цим я задушила зорянку такою:

У 1944-1949 рр. я працювала у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР спершу бібліотечною, пізніше в.о.зам.бібліотечною відділю.

В 1946-1949 рр. мого планового наукового темою була робота "Словник українських псевдонімів, криптонімів і криптограм". Випикуючи цю тему, я зібрала чималі матеріал - картотеку словника вкарткових картках 12 000 карток / тобто понад 40 друкованих аркушів/. Крім різних друкованих матеріалів / дваних словникових списків, бібліографічних джерел, манускриптів, наукових досліджень тощо, для складання картотеки словника були використані різноманітні рукописні та архівні джерела / напр., словникові матеріали бібліотекаря І.О.Машинського і Т.Машинської/. Ряд осіб - діячів української культури - повідомили мене про псевдоніми, яких вони видавали, деякі передали у мене розпорядження зібрати раніше надрукований словниковий матеріал / напр. бібліотекарів В.О.Мажика, Ф.Д.Мажика, Н.Кравченко-Мажиковою, а також канд. В.Г.Дурат, спеціалістів М.М.Диків, К.І.Машинську/.

На підставі зібраного матеріалу мною була опублікована стаття "Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм / Спроба окремий", як друкується в "Науковому збірнику Бібліотеки Академії наук УРСР", т.1, Київ, 1946, стор. 26-60, в якій викладено історію питання, а також основні принципи складання словника.

Заява Я. Дашкевича до дирекції видавництва «Наукова думка» у справі видання «Словника псевдонімів і криптонімів» Олексія Дея з інформацією про роботу та публікацію статті в 1946 р.
Львів, 30 червня 1965 р.

Адреса: Київ, вул. Рейска, 3
Тел. 5-4-80-71, 5-4-92-83, 5-4-03-27

Адреса: Киев, ул. Рейска, 3
Тел. 5-4-80-71, 5-4-92-83, 5-4-03-27

М 357/398-12

13/лв - 1966 р.

Львів - 14, вул.Ковальська, 11-а, кв. 1
Дашкевичу Ярославу Романовичу

Євнові Ярославу Романовичу!

Одержавши Вашого листа минулого року, видавництво "Наукова думка" зосередилося до ряду організацій і окремих осіб, з метою розібратися в усіх питаннях, що постають в зв'язку з виданням "Словника псевдонімів і криптонімів" діячів української культури", укладеного доктором філологічних наук О.І. Деєм.

Директор Львівської державної наукової бібліотеки т. Є.Іванівич повідомив видавництво, що ніякої приватної картотеки псевдонімів у бібліотеці немає, а під час роботи в бібліотеці О.І. Дея, крім численних книжкових фондів, користувався матеріалами архіву і.Кавчинича, І.Ясницького, кождого наукового товариства І.Кавчинича, картотекою псевдонімів і криптонімів, що була передана бібліотеці Н.Кравченко-Мажиковою.

Коллежний директор Бібліотеки АН УРСР т. І.Меченко, голова бібліографічної комісії Бібліотечної ради при Президії АН УРСР т. Ф. Сарана, старший директор Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім.Шурика т. Ф. Максименко стверджували також, що Ви свого часу працювали над збором карток до "Словника псевдонімів" і опублікували статтю про принципи його укладання.

Всі згадані товариші, а також рецензент одностайні в тому, що потреба в "Словнику псевдонімів" дуже велика і його обов'язково треба видати.

У компетенції видавництва не входить вирішення питань про авторство, але на нову думку кождий учасник не зміг би підготувати потрібний словник, не спираючись на матеріали, зібрані багатьма попередниками.

Сам укладач "Словника псевдонімів"... О.І.Дея не заперечує, що користується всіма доступними матеріалами попередніх дослідників. Про це він писав у вступній статті. Побачивши так, що матеріал було використано при підготовці "Словника" до друку, будуть зрозумілі не зовсім тільки старіші.

З повагою

Директор видавництва
"Наукова думка"

М. Карпенко
М. Карпенко/

Відповідь на заяву
Я. Дашкевича
директора видавництва
«Наукова думка»
М. Карпенка.
Київ, 13 липня 1966 р.

Дашкевич Я.

18
фр. переклад
підручник

Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава
Cracovie Wrocław

Під час місячного перебування в Польщі я працював у рукописних відділах кількох бібліотек над джерелами до історії середньовічних вірменських колоній на Україні. Плоді було обстеження рукописні відділи ^{Сельської} потицької бібліотеки: Головної бібліотеки Ягеллонського університету в Кракові (далі - Б Я), бібліотеки відділу Польської академії наук в Кракові (Б ПАН), бібліотеки Національного музею - відділу ^{Czartoryyski} Царториських - у Кракові (Б Ч) та бібліотека Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві (Б О).¹⁾

Як відомо, вірменські колонії в XII - XVIII ст. відігали велику роль у економічному та культурному житті України. Матеріали, що формально стосуються історії колоній, насправді набагато ширші своїм профілем - вони допомагають правильно осмислювати складні питання економічних та культурних взаємов'язок України з Закавказзя і Близького Сходу.

Не менш суттєву роль колонії відігравали в житті вірменського народу. В той час, коли вірменські землі, прилігачі іноземними заробітчанами, пограбовані й знехвалені, з великими труднощами відраховували давні культурні традиції, в колоніях зберігалися стародавні суспільні інститути, культивувалися різні види літератури, мистецтва, науки. Завдяки колоніям - в значній мірі - збереглася спадковість вірменської національної культури - незважаючи на те сплюснення, в якому перебувала закавказька метрополія.

Розшукавши в бібліотеках Кракова і Вроцлава матеріали пов'язані підтвердили ці положення.

~~Робота~~ Знайомилися з рукописними Загальними згадками вище бібліотек проводилося при допомозі друкованих та надрукованих каталогів рукописів, а також на підставі використаня тої наукової літератури, в якій згадуються матеріали з історії вірменських колоній.

Перший аркуш статті Я. Дашкевича «Матеріали до історії вірменських колоній на Україні в бібліотеках Кракова та Вроцлава» 1969 р., що стала підставою її французького перекладу

У

Я. Ф. Дашкевич (Львів)

Мисль історична
на Україні і в світі
30. III. 1971

Бібліографічні праці Мирона Кордуби і їх вико-
ристання при складанні бібліографії "Історія Україн-
ської РСР"

Перше питання, факелознавчого характеру, яке цілком закономірно викликає в упорядників та редакторів будь-якої великої наукової бібліографічної праці, це питання про якнайбільше повноцінне використання факелів даної бібліографії. Сьогодні, розглядаючи ~~саму~~ проблему кожна факел, які шукать бути призначені для складання бібліографії "Історія Української РСР", ми, цілком зрозуміло, мусимо розв'язати й це питання.

Я хоту звернути увагу учасників нашої наради на одне з важливих факелів бібліографії, яке планується - на рукописну колекцію "Бібліографія історії України" професора Мирона Кордуби, що зберігається у Львові, та, одночасно, на інші бібліографічні праці цього автора, цілком з точки зору ^{тих} завдань, які стоять сьогодні перед нами.

Сподатку - кілька слів про самого Мирона Кордубу. Такий біографічний вступ нам потрібний для того, щоб визначити наукову вартість його бібліографічної спадщини.

Гім'я видатного українського радянського історика Мирона Кордуби не належить до категорії т. зв. призабутих імен. В найповнішому, друкованому, томі "Радянської історії енциклопедії України" йому присвячено окрему статтю; окрема стаття про нього є також в "Українській радянській енциклопедії". Уже в цьому році Гім'я М. Кордуби пригадав мем-кореспондент АН УРСР Кость Цулиський (на сторінках журналу "Народна творчість і етнографія"), пишучи про нього як про одного з творців теорії про сформування української народності і підкреслюючи,

Перший аркуш доповіді Я. Дашкевича «Бібліографічні праці Мирона Кордуби і їх використання при складанні бібліографії «Історія Української РСР»», виголошеної в Державній історичній бібліотеці УРСР на Установчій нараді упорядників бібліографії «Історія Української РСР». Київ, 30 березня 1971 р.

Ярослав Дашкевич
Дашкевич

модер 16 VI 1992р.
16 III 92
20 Січ 92
12
1992

Юр. Меженко

Дуже не подобається мені антураж, в якому здійснюють ся справлені й несправлені відкриття в історії української культури. Коли на коткомусь буквально кроці питаєш про „забуте“, „невідоме“, „покрите пилом минулого“, швидко складається враження, що або жодної історії української культури - у різномалітних її проявах та ділянках - досі ще не існувало і ми тепер лише тепер починаємо її будувати від самого початку (а це явна неправда), або що основна мета таких публікацій прославити не так саме відкриття, як саме себе, шрдою і самовпевненого першовідкривача. Не все те, що я відкриваю для себе - є або було невідомим для інших. Справа тут не у відкриваючій ексклюзивності або неексклюзивності, а в самому підході до наукової діяльності. Дослідницька праця в різних ділянках української культури, українознавства - це процес, який не зупиняється і не зупинятиметься. І під час цього процесу завжди знаходяться нові, раніше невідомі твори, звичаї, фігури, сторони, прояви, по новому розглядаються певні сутності, принципи, доктрини, дефініції. І тут завжди на перший план виступає процес нове - бо інакше не буде дослідницького процесу, бо інакше українознавство зупиниться, бо виявиться, що все вже завдяки зусиллям першовідкривачів знайдено, обговорено, оцінено. Крапка.

В остатні роки дехто для себе почав відкривати Меженка, постати заслужену і небуденну, а з цього власного відкриття почав робити жест для того, щоб таким чином дати іншим можливість відкривати себе, автора „відкриття“, як дослідника несудженого і заслуженого. Здається, надійшла пора зводити всі відкриття до нормального

Перший аркуш доповіді Я. Дашкевича «Юр Меженко», виголошеної на II Нарбутівських читаннях. Київ, 23 травня 1987 р.

Книжкова графіка: **Николаєв Зубрицького і українське мистецтво XVII-XVIII ст.**
Олег Салер (Львів)
 Лубенський чумий **К. Славинський**
Віталій Хавин (Полтава)
 Чобіть **Андрей Жданів** над «Кобзарем»
Тарас Максимик (Одеса)
 Український фольклоризм (10-20-ті роки XX ст.)
Валентин Савуратоский (Київ)
 Нове про **Михайла Бобчука**
Ігор Даченко (Київ)
 Нове про **Івана Мочаловського**
Ірина Парлюченко (Київ)
 Лесь Курбас і здулошник
Райс Саєв (Київ)

Юр Мельник — вчений і людина.
Ярослав Дашкевич (Львів)
 Мої спогади про **Федора Магасицького**
Михайло Ризин (Київ)
Юрій Івакин — адміністратор.
Гай Іванів (Київ)
 Молоді роки **Сергія Конючука**
Смогдан Неводні **Фразима Конючука**
Орест м. Лавинка (1918-20)
Кіра Шавалева (Київ)
 Телесні і початку українського романсу 20-х років.
Тамара Булат (Київ)

© 1987

Журнал випущено РВОО «Надграфіка» за № 024-800 06.05.87

1986

195

ДРУГІ НАРБУТІВСЬКІ ЧИТАННЯ

запрошення

Київ — 1987

КИЇВСЬКА МІСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
 ДОБРОВОЛЬНОГО ТОВАРИСТВА КНИГОЛЮБІВ УРСР
 СЕКЦІЯ КНИГОЗНАВСТВА
 КЛУБ «КИЄВОЗНАВЕЦЬ»
 КИЇВСЬКА МІСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
 УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК
 ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ПРОГРАМА

I секція

Федір Ерист — нарбутознавець.	Сергій Білокінь
О. О. Сизоров про Г. Нарбута.	Святослав Яринич
З оточення Георгія Нарбута.	Григорій Конюх
Орест Левчицький — прозаїк: (з улюбленої лектури Г. Нарбута).	Ярослав Дзира
Журнал «Бібліологічні вісті»: ідеї та люди	Ярослав Дашкевич
Нарбут і кібернетики.	Михайло Брайчевський
Видатний литовський історик Теодор Нарбут (1784—1864).	Наталія Яковенко

II секція

Три джерела українського бароко.	Дмитро Степовик
О сводном каталогі прижизнених наданий Тараса Шевченка.	Юрій Лавицький
Орнаментика Північного Лівобережжя	Михайло Селіванов
Стаття В. Вернадського про українське питання.	Вячеслав Бреховський

проводять треті Нарбутівські читання, що відбудуться в суботу, 23 квітня 1988 року в міському Будинку вчителя (вул. Володимирська, 57) Початок об 16 годині.

Програма II і III Нарбутівських читань. 1987-1988 рр.

Я. Д. Дашкевич

Нова українська книжка 1798-1916 рр.
(проблеми дослідження)

17 квіт
12/10/88
12/10/88

символи і

Кожний народ, нація, держава мають свої емблеми. Емблеми державно-правні - герб, прапор, гімн; емблеми культурні, такі що відбивають рівень розвитку нації. Про цей рівень свідчать фундаментальні дослідження, ~~які~~ ^{ені} ~~втілюються~~ в підручні наукові видання: національну енциклопедію, національну історію, національну географію, національний атлас, національну діографію, національну етнографію, національний географічний словник, словник національної мови, бібліографію національної книжки. Всі ці емблеми, як державно-правні, так і культурні є символом політичної самостійності або рівноправності нації (якщо вона перебуває у федеративному з'єднанні з іншою нацією). Ці емблеми є також символами культурної зрілості. Такі емблеми і символи посідають всі культурні нації світу, також такі, яких кількість не досягає бар'єру 50 мільйонів.

А як виглядає у нас?

Герб, прапор, гімн ми маємо - правда, деякі нації Радянського Союзу в останній час офіційно пошкодили свої прапори - естонці, латвійці, литовці повернулися до прапорів націй державної незалежності. Тут цілком правильно, варто згадати статтю кандидата історичних наук Ткаченко "Національна символіка: минуле і сучасне" ("Радянська Україна", 26 лютого ц.р.). Якщо б мене запитали про надзаголовок до цієї псевдонимової статті, я б надписав вгорі рядка: "Увага, дезінформація!" Автор не лише грубо порушує функції наукової суцільності, але й лжеє прикладом

Перший аркуш доповіді Я. Дашкевича
«Нова українська книжка 1798-1916 рр. (проблеми дослідження)»,
виголошеної в клубі «Спадщина». Київ, 17 жовтня 1988 р.

А. Дашкевич

Я. Дашкевич

стаття 26 квітня 1990

25

середній рівень освіти
НТШ 5 II 91

Доля і недоля бібліотеки НТШ

Микола Боніс)

Бібліотека Національного товариства ім. Шевченка: аспекти
сучасного стану

Майже ніхто не знає про історію і цінності колекції. Деякі хотіли б, щоб її знищили, що неможливо, бо це була б велика втрата. Як би не так, хоча втрачено багато цінностей, проте залишилося багато цінностей. Зокрема, це рукописи, які були зібрані в 40-50 роки. Бібліотека НТШ - це не просто колекція рукописів, це колекція цінностей. Це колекція, яку не можна порівнювати з іншими українськими колекціями. Це колекція, яку не можна порівнювати з іншими українськими колекціями. Це колекція, яку не можна порівнювати з іншими українськими колекціями.

Бібліотека НТШ концентрувалася у двох частинах: в центрі та в бібліотеці. Обидві частини були розташовані в будинку НТШ, тепер це на вул. ~~Радомисльській~~ 24 (у довоєнні роки - Бульварній 24). Бібліотека працює з еталоном рукописів між ними перший пошук, другий - другий і третій; інші класи класичні еталоном класичні: історичні, бібліотечні і музеї.

Класи сіль про це зображені тільки фото. Музей тільки зображення цієї теми відділи: еталоном української, історико-археологічної та природничої (і особливо, класично-історико-археологічної). З історичної музею з будинку були лише класичні еталоном класичної та історико-археологічної музею. Історико-археологічні експонати були перенесені до сучасного природничого музею (це на Театральній, 18), історико-археологічний - до театру (тепер на вул. Радомисльській). Про еталоном класичної історико-археологічної колекції між класичними музеями, але відомо, що в природничому музею залишилося тільки музей, історично було збережено (тільки в деяких портретах) унікальні зображення. Якщо були фото історико-археологічних

Перший аркуш статті Я. Дашкевича
«Доля і недоля бібліотеки НТШ»,
опублікованої у «Віснику НТШ» у березні 1991 р.

Учасники XI Шевченківської конференції у Львові, 13 березня 1962 р. За інформацією Я. Дашкевича: *I ряд (сидять на підлозі)* – студенти Львівського державного університету: І. Моторнюк, В. Горинь, Р. Кудлик, В. Загоруйко, С. Цетлик, А. Мельник, ? С. Шендера, Я. Ткач (Кудлик), С. Іврилєнко (Барабаш), М. Андрух, В. Малій; *II ряд (сидять)*: Ф. Неборачок, Л. Потьомкіна, О. Мороз, Д. Косарик, М. Рудницький, С. Арешян, Є. Кирилюк, Є. Лазаренко, М. Пригодій, В. Шубравський, А. Волошак, М. Ткаченко, М. Кіх, М. Кравцов;

III ряд (стоять): Я. Брегун, В. Здоровета, А. Оришин, М. Тараненко, Л. Кабайда (нижче), О. Дей (вище), О. Грибовська, М. Ішук (нижче), М. Магвійчук (вище), С. Шаховський, К. Чумак, В. Черняк, С. Шураг, І. Романченко, В. Дяков, К. Хромченко, Т. Комаринець, М. Гольберг (виглядає), Ф. Прийма, В. Вільчинський, Т. Пачовський, І. Волошак, Опанасенко (нижче), І. Сірак (вище, виглядає),

Т. Марусенко, І. Денисюк, Р. Кирчів, А. Шмительський; *IV ряд (стоять на підвищенні)*: Савченко, М. Павлюк, М. Родько, Ф. Сарана, М. Гнатюк, С. Трофимук, Я. Дашкевич, К. Джінтозян, Г. Нудьга, В. Бородін, А. Халімончук

Титульна сторінка першого числа часопису «Книгарь» (Київ, 1917)

Видання Українського наукового інституту книгознавства в Києві

Ю. Меженко – директор Всенародної бібліотеки України. 1929 р.

Ю. Меженко за робочим столом у Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Ленінград, квітень 1945 р.

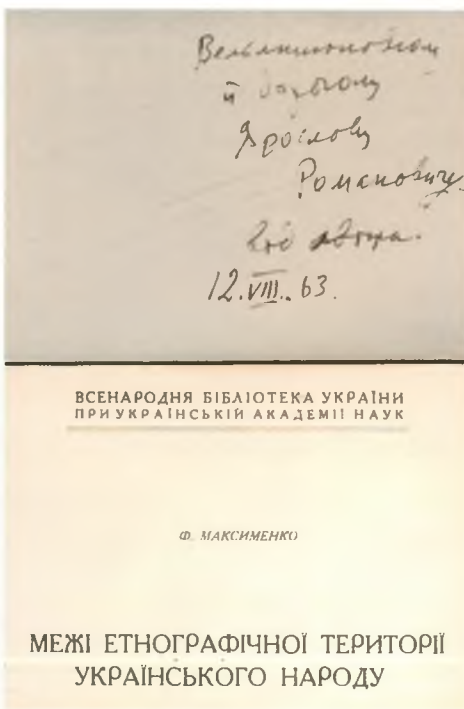
Юр Меженко,
Ярослав Дашкевич,
Федір Сарана.
Київ, 1959 р.

Книгознавці-колеги
Я. Дашкевича.

Зліва направо, сидять:
Юр Меженко, Федір Максименко;
стоять: Федір Сарана,
Михайло Ясинський.
Київ, 1959 р.

Підпис на звороті фото:
«Всі, тут присутні, бажають тобі,
дорогий Ярослав Романович,
щасливого майбутнього.
Хай всі твої творчі задуми
в галузі бібліографії будуть
здійснені і являтимуть цінний
вклад в духовну скарбницю
нашого народу»

Федір Максименко

Ф. Максименко за робочим столом у Науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І. Франка. 1970-ті рр.

Книга Ф. Максименка «Межі етнографічної території українського народу» (1927) з присвятою Я. Дашкевичу

Маргарита Старовойт, 1969 р.

ЕКСЛІБРИСИ Я. ДАШКЕВИЧА

Кость Присяжний, 12 грудня 1976 р.

Володимир Лобода, грудень 1979 р.

Юрко Кох, 1999 р.

Я. Дашкевич оглядає виставку в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові. 10 жовтня 1969 р.

Я. Дашкевич за робочим столом у своєму помешканні на вул. Козацькій, 11а. 1970-ті рр.

Я. Дашкевич серед книг у своєму помешканні на вул. Зеленій, 28.
Початок 2000-х рр. Фото Йосипа Марухняка

Я. Дашкевич. Рисунок Володимира Лободи.
24 листопада 1983 р.

Я. Дашкевич. Скульптура Івана Самотоса. 2007 р.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

авт. → автор
вид. → видавець
вч. → вчений
див. → дивись
кн. → князь, князівський
о. → отець (священик)

помилк. → помилково
св. → святий
УНІК → Український науковий
інститут книгознавства
шл. → шляхетський

А. В., авт. 394
А. С-кій *див.* Соболевський Олексій
Абрамавічус Владас (Абрамович, Абра-
тавічіус V.), вч. 302-303, 307
Абрамов А., авт. 394
Абрамович Д., вч. 18, 217
Август, саксонський курфюрет Іххі, 57
Август III, польський король 308
Августинович І.-Т., львівський вірмен-
ський архієпископ 317-318
Августинович Я.-С., львівський вірмен-
ський архієпископ 317
Адамов Е., вч. 411, 413
Аделунг Ф., вч. 187
Адіасевич, вч. 293
Айвазовський Г., вч. 319
Айдарбсков А., вч. ххvii
Айзеншток Єремія, вч. 180, 338, 350
Акінян Н. (Акинян Н.), вч. 10, 21, 31, 40
Алексєєв Теофан, вч. 340, 342
Алехин В. В. *див.* Альохін В. В.
Алішан Г. (Алишан Г., Ալիշան Դ.), вч. 14,
33, 45
Альнпек Йоганн (Alnpekius I.), львів-
ський хроніст 28
Альохін В. В. (Алехин В. В.), авт. 394,
405
Амеличкина Л., вч. 195
Амирян С. Г., вч. 199
Анасян А., вч. II, 15
Андерсен-Нексе Мартін (Нексе М. А.),
письменник ххiii, ххviii
Андрєєв А., авт. 394

Андрієвський Олександр, вч. Іхv, 135, 188
Андріяшев А., вч. 181
Аникин М. М., вч. ххvi
Анисимов С. С., авт. 394
Анісімов В. П., авт. 400
«Анна» *див.* Дидик Галина
Анрі Валуа, польський король 314
Антоненко-Давидович Б., письменник
343, 349
Антонич Богдан-Ігор, поет хviii
Антонів Олена, правозахисниця ххxi
Антонов-Овсієнко Володимир, радянсь-
кий військовий діяч 352-353, 359
Антонович В., вч. Іхiv, Іхvi, 171, 177, 192
Антонович Марко, вч. хххv
Апостол Данило (*помилк.* Иван), гетьман
304
Арагон Л., письменник 246
Армаганус *див.* Річард з Армаг
Арманд Д., авт. 394
Армашевський П. Я., вч. 364
Архимович Олександр, вч. 323
Асаткін Олександр, вч. 96-97
Астряб Матвій, вч. 175
Ауссем Володимир, радянський діяч 353
Афанасьєв Г., громадсько-політичний
діяч 358
Афтаназі Р., вч. 299
Ахметов Э., вч. 291
Ашукин Н., письменник ххv

Бабаян А. С., вч. 10, 13
Баб'як П., вч. Іхix, 261

- Багалій Д., вч. Іхv, 171, 175, 177-178, 180-181, 187
- Багрич М. І., вч. Іхii, 243-244
- Багряний Іван, письменник 323
- Бажан Микола, поет 97, 280
- Бажанов Борис, секретар Й. Сталіна 362
- Бажінов І., вч. 217
- Базилівич Йоаникій, церковний історик 175, 293
- Байда Петро *див.* Ніщинський Петро
- Байдич Христя, колгоспниця 401
- Бакинський Сергій *див.* Бернгейм Л.
- Балагурь Яцько *див.* Головацький Яків
- Балика Дмитро, вч. 338
- Балінський Іван, вч. 175
- Бальзак Оноре де, письменник ххii, ххv
- Бальзак С. С., авт. 418
- Бальцер О., вч. 319
- Баляс Володимир, художник хvii, хlvii, 1
- Бантиш-Каменський Д., історик Іхiv, 171, 178
- Бар Адам (Bar A.), вч. 68, 71
- Баран Владислав (Baran W.), вч. 62
- Барановський Г. (Baranowski H.), вч. Іхv, 190, 192
- Баранський М. М. (Баранский Н. Н.), авт. 394
- Барб'є Антуан-Александр (Barbier A.-A.), вч. 69-70
- Барб'є Олів'є (Barbier O.), вч. 69
- Барвінок В. І., вч. 291, 294
- Барвінський Богдан, вч. Іхiv, 175, 177
- Барвінський В., вч. 181
- Барвінський Є. (Barwiński E.), вч. 31, 149, 158, 292
- Барвінський Олександр, вч. Іхiv, 175
- Бардах А., книгар 403
- Барлиер В. М., авт. 395
- Бариляк Роман, вч. хх
- Бариляки, львівська родина хх
- Барков А. С., авт. 393, 395-396
- Барнікот Дж. (Barnicot J. D. A.), вч. Іхх, 7
- Баронч С. (Barącz S.), вч. 12, 21-22, 25-26, 31, 318-319
- Бачинський Ю., громадський діяч 260, 375
- Бегунов Ю. К., вч. 231, 233
- Беднов В., вч. 176
- Бедросович Симеон *див.* Петросович Симеон
- Безвенгліньський Б. П., авт. 395
- Безкровний Л., вч. 169
- Белоконь С. И. *див.* Білокінь Сергій
- Бельчиков Н. Ф., вч. Іхxiv, 231, 233
- Бембус М., єзуїтський проповідник 19
- Бережков К., вч. 169
- Бережна Наталія, бібліограф 213, 283
- Березинський А., власник примірника «Бібліографічного вістника» 370
- Березовец Д. Т., вч. 199
- Берен М. В., авт. 395
- Беркут Л., вч. Іхiv, 178
- Бернагович Кшиштоф Аведик, львівський вірменин, королівський секретар 314-315
- Бернгейм Л. (Бакинський Сергій), радянський діяч 355
- Бернякович К., вч. 202
- Бертело А.-Ж., вч. 245
- Бертъє-Делагард О., вч. 173
- Бестерман Т., вч. 292
- Беляев В., письменник ххiii
- Беляєва Л. В., бібліограф 236
- Беляков Олександр, радянський військовий діяч 406
- Бжишкян М., вч. 14-15
- Бжозовський Станіслав (Brzozowski S.), письменник, філософ 369-370, 372-373
- Бикова Т., вч. Іхх, 7
- Биковський Лев, вч. 177, 323, 395
- Бичер-Стоу Г., письменниця ххv
- Бичков Іван, вч. Іхviii, 338
- Бігунов, вч. Іхxiv
- Бідзіля В., вч. 198
- Бідненко Г. Ф., колгоспниця 401
- Біднов В., вч. Іхvi, 179, 191
- Біла, критик українського книгознавства 92, 95, 104
- Білецький О., вч. 114
- Білецький Степан, вч. хvii
- Білик І., вч. 178
- Білиловський Ц., поет 180
- Білинський Борис, вч. 155
- Біляр Поль (Billard P.), вч. 69
- Біляр Рене (Billard R.), вч. 69

- Білокінь Сергій (Белоконь С. И.), вч.
xlv-xlvi, 102, 123, 272, 284-285, 287,
289-290, 300, 385, 387
- Біляшівський Микола, вч. lxiv, 175
- Біркина Н., бібліотекознавець, співробіт-
ниця УНІК 336-337, 341-342
- Блакитний В., письменник 342
- Блонська Н. І. (Блонская Н. И.), авт. 411,
413
- Бляйхштайнер Роберт, вч. xv
- Боберський І., громадський діяч 261
- Бобинський В., поет 371-373
- Богатта Ганс (Bohatta H.), вч. 68, 70
- Богачкий П., вч. 349
- Богдан, вірменин 314
- Богданович Самійло, козацький посол 304
- Богданович К. И., авт. 400
- Богомолець О., вч. 275
- Богоявленський Володимир, київський
митрополит 356
- Богун, студент 373
- Боднар Іван, громадський діяч, педа-
гог xxxix
- Боднарський Богдан, вч. xlv, 292, 338
- Боєчко, майор КДБ xxx-xxxі
- Бойко В., вч. 350
- Бойко І. З., вч. lxiv, 212-213, 215, 218, 236,
242
- Бокало С., вч. 225
- Бокачов Микола, бібліофіл 292
- Болсуновський К., вч. 191
- Болтунова А. И., вч. 195
- Бондар І., радянський партійний функ-
ціонер хіх
- Бонезана Ф., ректор Львівської театин-
ської колегії 23-24
- Борзов А. А., вч. 412
- Борисенок С., вч. 178
- Борісова О., вч. 219
- Боровий С., вч. 113, 276
- Бочков Д., вч. 219
- Бош Євгенія (Майш), радянський діяч 354
- Бош Ольга, донька Є. Бош 355
- Бошик Ю. (Boshuk Yu.), вч. 323-324
- Брайчевський М. Ю., вч. lxvi, 190-191
- Бракер Н., вч. 181
- Браницький Я. К., великий коронний
гетьман 308
- Бредбері Р., письменник 343
- Брежнев Е. *див.* Тріфонов Юрій
- Брежнев Л., радянський діяч xli, 345
- Брейтман Г. *див.* Винниченко Володимир
- Бремснер М. М., вч. xxvi
- Бронтман Л., авт. 395
- Брун (Бруно) Ф., вч. lxiv, 173, 178
- Брусилівська В., вч. 272
- Брут Хома *див.* Франко Іван
- Брюке Гюстав (Brunet G.), вч. 69
- Буданов В. П., авт. 395
- Будилевич Б., публіцист 365
- Булавицька М. В., вч. 215, 236
- Булгак Г., вч. 58
- Бурачек М., вч. 350
- Бурггардт Освальд (Клен Юрій), поет 323
- Бурцев Василь, московський видавець 6
- Бутич Іван, вч. lxi, lxvi, lxix, lxxviii-lxxix,
44, 288, 339
- Бутник-Сіверський Б., вч. 112, 276
- Бутович М., художник xlviіі, l
- Бутрин М., вч. 113, 283-284
- Бухарін Микола (Бухарин Н.), радян-
ський діяч 366
- Бухіна Р. А., вч. 292
- Бучинський Б., вч. 230
- Бучко Дмитро, вч. 146
- Бучневич Василь, вч. 176
- Бушева М., вч. 219
- Ваврик В., публіцист 168-169, 179
- Вагилевич І., вч. lxii, 234-235
- Вагула Марія, політв'язень ххі
- Вайлд О. (Wilde O.), письменник 369-370,
373
- Вайсблят Володимир, видавець 341-342
- Вайсброд Э., вч. 170
- Вайтцель, вч. 292
- Валевський Ц., вч. 319
- Валіханов Ч., вч. 183
- Валтасар Грасіан і Моралес, письмен-
ник liiі
- Вальо М., вч. lxix, 386
- Ванівна, студентка 372-373
- Ванноцци Б. (Vannozzi B.), секретар пап-
ського посольства у Польщі li
- Варнадицький, слідчий 363
- Варнер Л., німецький посол у Стамбулі 15

- Вартан (Вардан), вірменський священик, уповноважений єпископа Воскана Єреванці 26, 49
- Варшавер Г. С., вч. xxvi
- Василевичі, родина О. Степанів xii
- Василевський І. (Не-Буква), журналіст 357
- Василевський П., вч. 348
- Василенко М., вч. 175, 178, 358
- Василенко-Полонська Наталія, вч. 324
- Васильович Симеон, львівський вірменський священик 35
- Васильченко Степан, письменник xxii
- Васьків Галина *див.* Остапчук Галина
- Васютин В. Ф., авт. 418
- Введенський Н., авт. 398
- Введенський Андрій, вч. Іxiv, 283, 285
- Вдовичин Роксоляна, бібліотечна працівниця Іііі, Іxxvi
- Вебер В., авт. 400
- Вейль Ж., вч. 246
- Вейцман Юлій, бібліофіл 292
- Величко Самійло, козацький літописець Іxiv, 176
- Веллес (Віллес) Ж., письменник xxii, xxvii
- Вериківський М., композитор 342
- Верманн Карл (Woermann K.), вч. 369-370, 373
- Верн Жюль, письменник xviii, xxii
- Вернадський В. (Вернадский В.), вч. 347, 364
- Весоловський Я., громадський діяч 260
- Ведіна В., вч. 218
- Встухов Олекса, вч. 176, 178
- Визе В. Ю., авт. 398
- Винницький А., вч. 175
- Винниченко Володимир (Брейтман Г.), державно-політичний діяч хіх, Ііі, 260, 324, 358-359, 366
- Виноградов, майор КДБ xxx
- Виноградов В. П., генерал xxvii
- Вислоцький Владислав (Вислоцкий В.), вч. 311, 338
- Витовт, кн. 303
- Вишиваний Василь *див.* Габсбург Вільгельм
- Вишневський М., історик літератури 319
- Вишня Остап, письменник 95
- Вілінська Марія (Вовчок Марко), письменниця 212
- Віллес Ж. *див.* Веллес Ж.
- Вінчел, вч. 292
- Вислоцький В. *див.* Вислоцький Владислав
- Вітвер І. А., авт. 398
- Вітковський В., вч. 211
- Вітолін О., публіцист xiv
- Вітрук Л. Д., вч. 284
- Вітцман А., перекладач 294
- Владимирський-Буданов В., вч. Іxiii-Іxiv, 173, 178
- Владислав ІV, польський король 314, 317
- Владиславлев І. Л., публіцист 273
- Влизько Олекса, поет 96
- Воблій К., вч. 113, 398
- Вовк Ф., вч. Іxiii-Іxiv, 178
- Вовси М. С., вч. xxvi
- Вовченко І. О. (Вовченко І. А.), вч. 116, 124-125, 127, 337, 345
- Вовчок Марко *див.* Вілінська Марія
- Водопьянов М. В., авт. 397
- Возняк Михайло, вч. xv, xviii-xix, xxv, xxvii, xxxvii-xxxviii, Іxviii, 39, 100, 217, 258, 337
- Войнаровський Т., громадський діяч 261
- Войніч В., вч. 294
- Волинець, студент 372-373
- Волинець С., редактор xlviіі
- Волковинський Валерій, вч. 96
- Волобуєва Т. Г., вч. Ііх
- Воробйова Т. О., вч. 187, 205, 219
- Вороб'єв В. П., вч. xxvi
- Вороний Микола, письменник 348
- Вортман С., вч. 218, 293
- Восканян Н., вч. 44-45
- Вртель-Верчинський Стефан (Вртель С.), вч. 311, 338
- Вуйцик В., вч. 300
- Вуйцик З., вч. 207
- Вуйцик-Кейпруліан Броніслава (Wójcik-Kejprulian Bronisława), вч. xviii, Іі, 457
- Вульфсон С. Л., авт. 396
- Г. С. *див.* Сварник Галина
- Габсбург Вільгельм (Вишиваний Василь), військовий діяч xv
- Гаврилук О., письменник 216

- Гаджега Ю., вч. 232
Гадзейович Симеон, львівський вірменський писар 314
Гайворонський Михайло, композитор 323
Гайдучок Степан, громадський діяч, педагог xxxvi, 297
Гакоп V, католикос 321
Галан Ярослав, письменник xxxix, 216, 287
Галемкерян Г. (Գալեմքերյան Գ.), вч. 320
Галичанка О. *див.* Кисілевська О.
Галяно Клеменс, італійський сходознавець 23-24, 28, 30, 321
Галяс В., вч. 225
Галятовський Йоаникій, церковний письменник 211
Гаморак Ю., редактор xlviі
Ганкевич Лев, громадсько-політичний діяч 323
Ганкович Ніголь, львівський вірменин 42
Гануш І. (Hanusz J.), вч. 21, 320
Ганцов В., вч. 350
Гарайда І., вч. lхv, 169, 187, 293
Гарасим Я., вч. х
Гарасименко, літературний персонаж 344
Гарасимчук Роман (Harasymczuk Roman Włodzimierz), вч. І
Гарматенко Олекса *див.* Пушкин Александр
Гафіз, поет 375
Гаюк І., вч. lxxv
Гвоздевич Стефанія, вч. lxxx
Гедін Свен, мандрівник xv
Гейнч К. (Heintsch K.), вч. 322
Гекельман Ю., вч. 195
Гелей Степан, вч. lxxix, 267, 389
Гембарович М. *див.* Гембарович М.
Геннади Г., вч. 292
Генсьорський А., вч. 168
Гентнер В. Г., вч. 405
Гераклітов Александр, вч. lxxviii, 338
Герасименко В., вч. 113, 276
Герасименко Х., вч. 181
Гербест Б. (Herbest B.), польський проповідник II
Гермайзе О., вч. 350
Гиллерсон А. Б., вч. xxvi
Гиляровский В. А., вч. xxvi
Гирич І., вч. х, lxi, lxxiv, 389
Гізель І., богослов, філософ lxxiii, 172-173, 178
Гільвік Е., поет 246
Гімельфарб Г. М., вч. lхiv, 218, 236, 242
Гірзман, видавець 340
Гірняк Йосип, актор 323
Гладківський Павло, вч. 344
Гладстерн О., вч. 180
Гладцин І. Н., вч. 398
Глібов Л., письменник 212
Глушаков П., авт. 398
Глявачек Ф. (F. H., Hlavaček F.), вч. 84-86
Гнатевич М., вч. 319
Гнатюк В., вч. 261, 374
Гнєвишева О., вч. lxxvi
Годкевич Михайло, публіцист 273
Голиков К., вч. 170
Голкет Самюель (Halkett S.), вч. 68
Головата Л., вч. lxxvii-lxxviii, І
Головацький Яків (Балагурь Яцько, J. F. H.), вч. lхii, 63, 85, 168, 178, 230, 234-235
Головко Андрій, письменник xxv, 348
Голубєва О., вч. 211
Голубов С., письменник xxv
Голубович Даниил, львівський вірменський суддя 31
Гольденберг Лев *див.* Гольденберг Лев
Гольцман Міхаель (Holzmann M.), вч. 68, 70
Гомер, поет 83
Гончаренко Аганій, журналіст у США 323
Гончаров І., письменник xxxv
Гончарова І., вч. 212
Горбань М., вч. 180-181
Горбачевський Іван, вч. 323
Горбачов Н., вч. 187
Гординський Святослав, художник, поет xviii, xxx
Гординський Я., вч. 261
Гордієнко Б., вч. lxxvi
Горелов І. А., мешканець квартири О. Степанів хх
Горєцький Пол, вч. 292
Горинь Михайло, дисидент xxxi
Горичка-Голубович Христофор, авт. полемічного твору 19-20
Горичка-Голубович Яков, авт. полемічного твору 19-20

- Горн М., вч. 207
- Городков Микола, аспірант УНІК, критик українського книгознавства 92-93, 95, 117, 282
- Гороховський Є., вч. 349
- Горский Н. Н., авт. 398
- Гошко Ю., вч. 300
- Грабович Й. А. (Грабович И. А.), публіцист 304
- Грабовський Павло (Граб Павло), поет 63, 212, 374-376
- Граєвський Йосип, секретар Є. Бош 354
- Грановский Е. Н., вч. 418
- Грановський Борис, вч. 121, 123
- Граховецький Д., вч. 178
- Грациани А.-М. (Gratiani A. M.), папський дипломат 11, 17
- Гребінка Євген (Гребенкинъ Е.), письменник 63
- Гресько М. М., вч. 245-249
- Гречило А., вч. x, lxxiv
- Григорий Богослов, св., константинопольський патріарх 21, 40
- Григоріїв Никифор, громадський діяч 323
- Григорьев К., авт. 398
- Грин Э., письменник ххв
- Гриневичева Катерина, письменниця 323
- Гринченко Б. *див.* Грінченко Б.
- Гринчишин Дмитро, вч. 154
- Грицак Є., педагог 233
- Грицак Я., вч. x
- Гриценко А. В., авт. 396
- Грищенко М., вч. 177
- Грін О., письменник 357
- Грінченко (Гринченко) Борис, письменник xviii, 84, 263
- Громницька Ірина, вч. 283
- Гросберг-Наконечна Ольга, провідниця юначок ОУН ххi
- Грудницька М., вч. 261
- Грудницький О., письменник 357
- Грузинська (Грузинская, Грузінська) В. А., авт. 408, 411, 413
- Грунин Т. И., вч. 14
- Грушевський Михайло, вч. xix, lii, lxxvii, 93, 100, 104, 121-122, 146, 178, 257, 274, 296, 344, 355
- Грушкін В., вч. 377
- Губицкий В., вч. 57
- Губко О., вч. 33
- Гудзій М., вч. 217
- Гуменчук І., публіцист 273
- Гуменюк Є., вч. 261
- Гуменюк Михайло, вч. liii, 99, 102, 123, 195, 212, 216, 234-235, 278, 337
- Гумецька Лукія, вч. 154-155
- Гумецький В., бібліограф xxxviii
- Гунанян Вартан, львівський вірменський архієпископ 24-25, 49, 52
- Гурт (Гурть) А. *див.* Спілка А.
- Гуслистий Кость, вч. xxiv, 146
- Гуцаленко Тетяна, вч. 264
- Гуцы (Хуца), вч. 182
- Гюго В., письменник 377
- Гавецкі Б., вч. li
- Гебултовський К., вч. 299
- Гембарович М. (Гембарович М., Gębąrowicz M.), вч. xxxix, 56, 299-300, 311
- Генс Юліус, бібліофіл 292
- Гіййо Ів (Guyot Y.), вч. 369, 373
- Гловінський Є. (Głowinskiy E.), авт. 412, 415
- Гольденберг (Гольденберг) Лев, вч. 138-139, 216
- Гонзага Алойс, вч. 321
- Гумовський М. (Gumowski M.), вч. lxxv, 190, 192
- Гутенберг Йоганн, німецький першодрукар 116
- Давид, цар Ізраїлю, авт. псалмів 16, 41
- Давид І., публіцист xix-xx
- Даврижеци Аракел (Arakel de Tauriz), вірменський історик 27-29
- д'Авріль А., дипломат 245
- Данилевич В., вч. 178, 350
- Данилевич Р., редактор xlviі
- Данилів В., вч. 180
- Данилович, студент 373
- Данішевський К., радянський діяч 361
- Данко Осип, вч. xxxii
- Даньо *див.* Крип'якевич Петро-Богдан
- Дарбинян М. О., вч. 30
- Датта Д., вч. xxiii

- Дашкевич (Шереметьєва-Дашкевич)
 Людмила, дисидентка, друга дружина
 Я. Дашкевича хххі, хххііі, хххv
 Дашкевич М. П., вч. 171, 293
 Дашкевич Ольга, тітка Я. Дашкевича хіі
 Дашкевич (з Корибутів) Роман-Микола,
 генерал Армії УНР, батько Я. Дашке-
 вича хіі-хіv, хххv
 Дашкевич Стефанія, тітка Я. Дашке-
 вича хіі
 Дашкевич Ярослав-Іван-Ананія (Іванен-
 ко Д., Іванович С., Козаченко С., Кори-
 бут С., Косинерський І., Пісковий С.,
 Славко, Спаський Д., Степанів Я., Я.,
 Я. Д., Ярович Д., Ярович Я., Яросла-
 вич Д., *Dachkévutych Ya., N. N.*), вч.
 іх-Іххх, 8-9, 14, 24, 29, 32, 34, 43-46,
 48, 50, 53, 58, 86, 92, 105, 107, 109-110,
 112-114, 116, 120, 122, 124, 128-129,
 132-134, 136, 140-141, 143, 145, 149,
 152, 154, 156, 161, 164, 169, 171, 177,
 184, 189, 192, 197, 199, 201, 203, 206,
 208, 223, 225-226, 228, 230, 233, 235,
 242, 244, 246, 249, 254, 265, 267, 272,
 276, 279, 285-286, 290, 295, 298, 300,
 309, 315, 322, 326, 330, 332, 341-342,
 351, 357, 359-360, 363, 366-367, 370-
 371, 373, 377, 381-390
 Дашкевич-Корибут Іван, о., дід Я. Даш-
 кевича хіі, хv
 Дашкевичі-Корибути, шл. рід хі
 Дей (Дей-Дейман, Дейман) Олексій, вч.
 хlv-хlvі, 101, 287
 Делеган М., вч. 203
 Дем'янчук Леся, приятелька О. Степанів
 хххх-ххх
 Деркач Марія, вч. хххvii-хххviii, хлі, 83,
 100, 113, 136, 257-259
 Дефо Даніель, письменник хviii
 Джапарідзе Д. (*Djaparidze D.*), вч. 229-231
 Джиджора Іван, вч. Іхiv, 176, 182
 Джованьолі Р., письменник ххvii
 Джонсон А. (*Johnson A. F.*), вч. 68
 Джуліані Ф., перекладач 317
 Дзедушицький М., вч. 174
 Дзержинський Ф., радянський діяч 362
 Дзівік К., вч. 311
 Дзьобан О., вч. 261
 Дзюбан Роман, вч. х, хl, lvi, Іххх
 Дзюбенко К., вч. 113
 Дзядик, помічник В. Кучера 267
 Дидик Галина («Анна», «Молочарка»),
 політв'язень хххі
 Дикарев М., етнограф 261
 Димінський Р., авт. 399
 Дідушицький М., вч. Іхiii
 Дідушицький Ю.-К., бібліофіл 319
 Діккенс (Диккенс) Чарльз, письменник
 ххiv, ххix-ххх
 Діціан А., вч. 311
 Дмитров Л., вч. 169
 Дніпровий М., вч. 216
 Добров А., авт. 399
 Добровольський Леонід, вч. 176-177, 179
 Добрянський (Добрянский) Ф., вч. 302, 305
 Довгань Кость, співробітник УНІК 273-
 274, 336-337, 341-342
 Довгінд Михайло Янович, литовський
 боярин 303
 Довгіндович Андрій, литовський боярин
 303
 Довженко О., письменник 258
 Довнар-Запольський М., вч. Іхiii, 173, 178,
 306
 Доде А., письменник 247
 Дойсен Пауль, вч. ххiii
 Долгорукий, кн., російський посол 305
 Долгоруков О., кн., генерал 358
 Дольницький М., авт. 399
 Доманицький Василь, вч. 261
 Доманицький Віктор, вч. 400
 Домбровська, вч. 299
 Домбровська Г., вч. 295, 389
 Домонтар *див.* Левицький Володимир
 Лукич
 Домонтович В. *див.* Петров Віктор
 Дон Жуан, літературний персонаж хviii
 Донцов Дмитро, громадський діяч, пуб-
 ліцист хvi, хix, хххix, lii
 Доорнік, вч. 68
 Доріан Грей, літературний персонаж хviii
 Доронович М., вч. 10
 Дорош, вч. 292
 Дорошенко Володимир, вч. 100, 106, 136,
 258, 323, 368, 370, 372
 Дорошенко Дмитро, вч. 116, 323, 350, 399

- Дорошенко М. *див.* Меженко Юр
 Дорошкевич Г., вч. 180
 Дорошкевич Олександр, вч. xxxviii, lxii, lxvii-lxviii, 244, 280, 338
 Досвітній Олесь, письменник 95-96
 Достоевський Федір (Достоевский Ф.), письменник xxii, xxviii
 Драгоманов Михайло (Украинець), вч., публіцист, громадський діяч xiii, liii, 63, 171, 178, 183, 260, 323, 374-375
 Драгоманов Світозар, економіст, син М. Драгоманова 323
 Драй-Хмара М., поет 342
 Драйзер Т., письменник xxvii-xxviii
 Драчук В. С., вч. 195
 Дрепер В., вч. 376
 Дріо Е., вч. 246
 Дрогобич Ю., медик і астроном 299
 Дрозд М., авт. 399
 Дубинский И. М., авт. 399
 Дубова Т. М., вч. xlvii
 Дубровський В., вч. 365
 Дудко Ф., журналіст 363
 Думанська Юліта, прабаба Я. Дашкевича xii
 Думанські, шл. рід xii
 Дуніни-Борковські, козацький старшинський рід 348
 Дучимінська Ольга, письменниця xix
 Дьяков А., авт. 399
 Дюран Е., вч. 245
 Дягілев Сергій, колекціонер 7
 Дядюк Мирослава, вч. lxxvi
- Еванс П., вч. 376
 Евсевий Кесарійський, хроніст 13
 Ейдіс Ф., чиновник 365
 Ейзенман Л., вч. 246
 Енс Е., вч. 245
 Епік Григорій, письменник 96
 Ерделі В. Г., авт. 414
 Єреванці Воскан *див.* Єреванці Воскан
 Ерликов А., вч. xxvii
 Ернст Федір, вч. 338, 350
 Ефимов М., авт. 400
- Євшан-Федюшка М., письменник 260
 Єгоров Г., авт. 400
- Єдлінська Уляна, вч. xxxvi-xxxvii, 224
 Єлисавета, вірменка з Подосся 314
 Єреванці (Ереванци) Воскан, вірменський єпископ 23-24, 26-27, 48-49, 52
 Єршов А., вч. lxvi, 179-181, 191
 Єфименко О., вч. lxiii, 173, 178
 Єфремов Сергій, вч. 56, 95, 135, 338, 349, 356-358
 Єфремова Ольга, співробітниця УВАН 323
- Ж. Ле. О-ій *див.* Желехівський Юстин
 Жанс П'єр (Jannet P.), вч. 69
 Жарких Микола, вч. 156
 Жарський Едвард, вч. xlviii
 Жданов Андрій, радянський діяч 94
 Жданова Р., вч. 120, 124-125, 134-138, 140
 Жлаха А., художник 347
 Жеваженко І. А., вч. xlvii
 Жегож Ф. xlv, 258
 Желехівський Юстин (Ж. Ле. О-ій), о., громадський діяч 75
 Жєпа З., вч. 312
 Животко Аркадій, бібліограф 324
 Жирмунский М., авт. 401
 Житецький І., вч. 179
 Житецький П., вч. 230
 Жівни Владіслав, вч. 338
 Жід Шарль, вч. xvi, I
 Жолтовський Павло, вч. 300, 338
 Жук Андрій, громадсько-політичний діяч 323-324
 Жук В., вч. 225
 Жук Михайло, художник 270-271, 278, 350
 Жулинський М., вч. 349
 Журба Галина, письменниця 270
- Завальний Максим, співробітник УНІК 341-342
 Завитневич Володимир, вч. 176
 Загайкевич, чоловік М. Загайкевич 267
 Загайкевич (Пшеничка) Марія, вч. 267
 Загул Дмитро, поет 270, 348
 Задикевич Кшиштоф, львівський вірменський купець 315
 Зайцев П., вч. 349

- Заклинський Мирон, громадський діяч 324
- Закусов В. В., вч. ххvі
- Заливчий Андрій, громадсько-політичний діяч 353
- Залужний А., авт. 400-401
- Замойський Ян, великий коронний канцлер 11, 314
- Занд Жорж, письменниця ххii
- Зануда Левко, селянин 343
- Запаско Я., вч. lxx, 300
- Зарбанальян Г., вч. 13-14
- Заславські, кн. рід 307
- Затгей Й., вч. 311
- Затонський Володимир, радянський діяч 104, 178, 271, 355
- Захаріасевич Ф. К. (Zacharyasiewicz X.), вч. 13, 26, 29
- Захаров Н. И., авт. 396
- Зашкільняк Л., вч. хlii
- Заяць Ю., правник liii
- Зварич В., вч. 190
- Зворський С., вч. x
- Зданевич Борис, вч. 338
- Зеневич Г. В., вч. ххvі
- Зеров Микола, поет lxxviii, 95, 286, 293, 324, 338, 342, 347-350, 352, 359
- Зілінський Іван, вч. хххv
- Зограбян Ованес (Ованнес), вірменський філолог 13-14, 41
- Зологарьов М., критик українського книгознавства 273-274, 335, 337
- Золя Е., письменник 247, 377
- Зорге Р., журналіст, агент спецслужб 349
- Зубрицький Д. (Zubrzycki D.), львівський хроніст 12, 44, 171, 179, 261
- Зубрицький Михайло, о., красзнавець 176
- Іван Грозний** *див.* Іван Грозний
- Іван із Сочавы, контрагент Івана Федорова 58
- Іванов Г. И. *див.* Іванов Г. І.
- Іванъ зъ Берлѡгъ *див.* Левицький Іван, вч.
- Івашкович Іван, вірменський правник із Замостя 31
- Іконников В. С. *див.* Іконников В.
- Іосиф II, австрійський імператор 31
- Ісаевич Я. *див.* Ісаєвич Ярослав
- Ішханян Р., вч. 19
- І. Ф. (І. Фр.)** *див.* Франко Іван
- Іван Грозний (Іван Грозный), московський цар lxxi, 55, 57
- Іван Златоуст, св., константинопольський патріарх 38
- Іваненко Д. *див.* Дашкевич Ярослав
- Іванис В. (Iwanys V.), вч. 402, 412
- Іванисенко В. П., вч. 216
- Іваницький Б. (Ivanicki (Iwanicki) B.), вч. 402, 412
- Іваницький С., вч. 178
- Іванов Г. І. (Іванов Г. И.), авт. 401-402
- Іванов Микола, перекладач, брат Ю. Меженка 269
- Іванов-Меженко (Іванов) Ю. *див.* Меженко Юр
- Іванович С. *див.* Дашкевич Ярослав
- Іванченко М. М., вч., співробітник УНІК 340-341
- Івасюк І. (Ivassiuk I.), авт. 393
- Івченко М., письменник 342, 350
- Ігнатієнко В. А., вч., співробітник УНІК 340-341, 344, 368, 370, 372
- Ігнатова Т., вч. 118
- Іжиковський Кароль (Irzykowski K.), письменник 369-370
- Іконников В. (Іконников В. С.), вч. 179, 291, 295
- Ілевич, студент 372-373
- Ілик Дмитро, табірний товариш Я. Дашкевича ххvii
- Ільїн А., вч. 191
- Ільницька Луїза, вч. xi, xlvii, liii, lvii-lviii, lxxvi, 121, 132-133, 142, 145, 286, 386-389
- Ільницький Василь, історик, письменник хii
- Ільницькі-Шияновичі, шл. рід хii
- Індикоплов Кузьма, візантійський автор 305
- Ірчан Мирослав, письменник хli
- Ісаєвич Ярослав (Ісаевич Я.), вч. lxx-lxxi, 54-58, 155, 198, 225, 285, 299-300
- Істрін В., вч. 217

- Йоан Дамаскин, св., богослов lxx, 5
Йоффе Адольф, радянський діяч 363
- К-о, авт. 176
Кабачків І., вч. 412
Кавецка-Грычова А., вч. 58
Кавтський Карл (Kautsky K.), філософ 369
Каган Я., критик українського книгознавства 273, 336-337
Каганов І. Я., вч. 337, 345
Каганович Лазар, радянський діяч 94, 98, 118
Казанин М. І., авт. 404
Казбеги А., письменник ххv
Кайє В., вч. lxx
Кайндль Р., вч. 293
Калинець Ірина, дисидент, громадський діяч 272
Калинович Іван, вч. lxxv, 66, 149, 158, 168, 187
Калитовський О., вч. 403
Калінін М. І., радянський діяч 271
Калінка В., вч. 319
Калоєва І., вч. lxxii, 226
Калужняцький О., вч. 230
Каманін І., вч. 179, 190
Каменецький Б., вч. 170
Кандиба Іван, дисидент хххi
Канторович М., вч. 168
Капелюшний В., вч. 143
Капраль Мирон, вч. ix-xi, хххii, хlii, lxxiv, lxxx
Капустин А. А., вч. ххvi, ххviii
Капустій Г., бібліограф хххviii
Карапет, львівський вірменський єпископ 16
Карачківський М., вч. 344
Карєв Микола, вч. 372
Карманський Петро, поет хix
Карматанець Йовганес (Ованес) *див.* Керимович Іван, львівський вірменський єпископ-суфраган
Карматанець Ованес (Карматанець Тер Йовганес (Ованес), Карматанянець Говганес (Ованес), Керимович (Керемович, Мурагович) Іван (Івасько, Івашко, Йоан), Muratowic (Muradowicz, Murathowic) Iwasko (Ioannes, Iwasko, Iwassko diakon, Iwazsko, Jan)), о., львівський вірменський друкар lxxii, lxxviii, 12, 14-18, 20-24, 33-46, 49, 51-53
Карпов Іван, завідувач колишньої бібліотеки НТШ 100
Картамышев С., авт. 404
Карцов В., вч. 66-67
Касинець Е. (Kasinec E.), вч. 278, 284, 325
Касперський Антон, вірменин 320
Касяненко Євген (Ларик), журналіст, перекладач 360
Катриченко В., поет хххii
Катценелленбоген Оскар (Ортвін Остап, Ortwin O.), письменник 369-370
Кац Р., вч. lxi, lxxv, 165-167, 169, 181, 186-187
Кашевський П., вч. 225
Квітка Лариса *див.* Косач Лариса
Квітка-Основ'яненко Григорій (Грицько), письменник хviii, ххv, хlix
Кеворович Мурат, львівський вірменин 43
Кеворович Норбег, львівський вірменин 43
Келес-Крауз Я., бібліотечна працівниця 299
Келлер-Чикаленко Галина, журналістка 323
Кеннеді Джейс (Kennedy J.), вч. 68
Кеннеді-Грімстед Патриція, вч. 155, 264, 284
Керар Жозеф-Марі (Querard J.-M.), вч. 68-70
Керекез Я., співробітник УНІК, критик українського книгознавства 273-274, 336-337, 341-342
Керенський О., російський державний діяч 351
Керимович (Керемович) Іван *див.* Карматанець Ованес
Керимович (Керемович) Іван (Іван) (Карматанець Йовганес (Ованес)), львівський вірменський єпископ-суфраган, вірменський єпископ Молдавії 21, 31, 35, 44
Керимович Мурат (Керемович, Kierymowic (Kierimowic, Kierymowicz) Murad (Muradt, Murath)), батько О. Карматаненця 15, 34-36, 51

- Керимович Симеон *див.* Муратович Симеон
- Ківер С. А. *див.* Ківер С. А.
- Килимник О., вч. 179
- Кирило, св., слов'янський просвітител 160
- Кирилюк С., вч. 179, 243-244
- Кисілевська О. (Галичанка О.), авт. 403
- Кись Я., вч. 44
- Ківер С. А. (Ківер С. А., Հրաչյէր Սոս.), вірменський історик 13, 18, 41
- Ківі О., вч. 219
- Кізлик О. Д., вч. Іxiv, 207-208, 217, 236, 242
- Кіров Сергій, радянський діяч 94, 275
- Кістяковський В. В., вч. 403
- Кіт Н., вч. Іx-xi
- Клак Іван з Коровиці, псевдонім 74-75
- Клен Юрій *див.* Бурггардт Освальд
- Клепацький П., вч. 176, 181
- Клепіков Сократ, вч. Іxviii, 338
- Клименко Павло, вч. 338
- Климко А. І., вч. 366
- Клипотюк І., вч. 202
- Книпович Т. Н., вч. 195
- Коберський Карло, вч. Іxlvii
- Кобилянська Ольга, письменниця 261
- Ковалевська-Королева Н. *див.* Королева Наталена
- Ковалевський Юрій, вч. 91, 106, 350
- Коваленко Л., вч. Іxv, 188
- Ковалівський А., вч. 176, 180
- Ковальова Клава, громадський діяч 365
- Ковальчук Г., вч. Іxviii, 143, 272
- Ковжун П., художник 270
- Когут Осип, громадський діяч Іxviii, Іii
- Коженювський Ю., вч. 311
- Козак Е., художник Іxlviii
- Козакова Н., вч. 118
- Козаченко С. *див.* Дашкевич Ярослав
- Козачук Таїса, бібліотечна працівниця Іxiii, 299
- Козицький П., композитор 342
- Козланюк П., письменник Іxiii
- Козлов Д., публіцист Іxx
- Козловська (Козловская) В., вч. 177-178
- Колесников Н. В., вч. Іxxvi, Іxxviii
- Колесниченко А. І., авт. 408
- Колесса Олександр, вч. Іxviii, ІxІx 230, 232
- Колесса Філарет, вч. Іii, 241
- Колісник В., вч. 205
- Коллард Юрій, громадсько-політичний діяч 323
- Колобанов В., вч. 210
- Колодзейчик Е., вч. 149, 158
- Коломієць Авенір, письменник 324
- Коляда Григорій, вч. 33, 295
- Комаров Б., вч. 65, 406
- Комаров Михайло (Уманець М.), письменник 63, 66, 116, 135-136, 167
- Коммендонз Дж. Ф., кардинал 11, 17
- Кон Р. (Kohnowa R.), вч. 320
- Кон Фелікс, радянський діяч 363
- Кондор Е., вч. 202
- Кондра Сергій, вч., співробітник УНІК 340, 342, 350
- Кониський Олександр, письменник, громадський діяч ІxІv, 100, 258, 261
- Кониський Ю. (Конисский Г.), філософ, письменник 179, 293
- Коновалов О., вч. 210
- Кононенко Валентин, вч. 126
- Копач І., вч. 176
- Копертинська, студентка 372-373
- Кордт Веніамін, вч. 187, 282
- Кордуба Євгенія, дружина М. Кордуби 153
- Кордуба Мирон (Korduba M.), вч. Іx, Іxviii, І, Іx, 146-159, 161, 177, 179, 184, 403
- Кордюк-Рудницька Марія, дружина Ю. Рудницького Іxiii
- Корибут С. *див.* Дашкевич Ярослав
- Коркотян К., вч. 44-45
- Корнейчик І. І., вч. 215
- Корнійчук Олександр, письменник Іxii, Іxvii
- Королева Наталена (Ковалевська-Королева Н.), письменниця, дружина В. Королева Іxlviii, 348
- Королевич Н. Ф., вч. Іxii, 224-226
- Короленко Володимир, письменник Іxxi
- Королів Василь (Королів-Старий В., *пам'як.* Ковальов), громадський діяч Іxvii, 347-348, 352, 402
- Король, майор КДБ Іxxi

- Корсаков С. С., вч. ххіх
 Корсун Н. Г., авт. 404
 Коршинський Іван, політв'язень ххіі
 Коряк В., вч. 342
 Косач (Квітка) Лариса (Лука, Українка
 Леся), письменниця хххві-хххviii, хлі,
 63, 79, 82-83, 85, 113, 215, 221, 261,
 374, 376
 Косач Ольга (Пчілка Олена), письмен-
 ниця 261
 Косач Юрій, письменник 324
 Косинерський І. *див.* Дашкевич Ярослав
 Косинка Г., письменник 342
 Косіор Станіслав, радянський діяч 97, 271
 Коссак М., вч. 319
 Костира В., вч. 124
 Костомаров Микола (Костомаров Н. И.),
 вч. 100, 173, 179, 293, 349
 Костюк, студент 373
 Костюк О. Г., вч. хlvі
 Костянтин, болгарський граматик Іхх, 6
 Котецький Б., авт. хviii, lii
 Котляр М., вч. 190-191
 Котлярівський Іван, письменник ххvii,
 89, 115, 121, 124, 147, 261, 276, 305
 Кошуба, студент 373
 Коцюбинський М., письменник 261, 355,
 374, 376
 Коцюбинський Хома, вч. 99
 Коцюбинський Юрій, радянський діяч
 353-356
 Коцюбинські, родина 99, 269
 Кошевський К., соціал-демократ 362-363
 Кошиць О., диригент, композитор 350
 Кошова Ганна, колгоспниця 401
 Кравченко А. А., вч. 198
 Кравченко Андрій, вч. 270
 Кравченко Віктор, інженер 324
 Кравченко Є. Є., вч. 234-236
 Кравченко Ж., вч. 213, 216
 Кравченко І., публіцист 344
 Кравченко Уляна, письменниця 254, 375
 Кравченко-Максименко (Максименкова)
 Неоніла, вч., дружина Ф. Максименка
 61, 64-65, 70, 73, 75, 77, 283, 286, 289-290
 Кралицький А., о., церковний історик
 175, 232
 Кравієвський З., дисидент 288-289
 Крачковський Ю., вч. 302
 Крашевський Юзеф Ігнацій, письмен-
 ник ххіv
 Кревецький Іван, вч. 100, 106, 136, 258,
 261
 Кренкель Э., авт. 403
 Кривенко М., вч. х, хl, Іххiv
 Кривий Федір, табірний товариш
 Я. Дашкевича ххviii
 Кривонос Н. (Чрїцїпїну Ы.), вч. 45
 Крим-Гірей, кримський хан 317
 Кримський А., вч. 179-180, 374
 Крип'якевич Богдан-Петро (Даньо), вч.,
 син І. Крип'якевича ххii-ххiii, ххх, 298
 Крип'якевич Іван, вч. хix, ххii, Іvii, Іх-Іхi,
 Іхiv-Іхvi, Іхviii, 112, 153, 161, 163, 177,
 179, 181, 186-187, 191, 258, 276, 285,
 296-298, 337
 Крип'якевич Петро, о., богослов, батько
 І. Крип'якевича 258, 297
 Крип'якевич Роман, вч., син І. Крип'яке-
 вича 298
 Криса М., свідок арешту О. Степанів хх
 Крисько В. П., вч. 204-206
 Кронін Арчибалд, письменник ххіх
 Кропивницький Марко, письменник 277
 Кротевич Є., вч. 241
 Крубер А. А., вч. 403
 Крук І., публіцист хlviii
 Круть В., вч. 178
 Крушельницька Лариса, вч. Іх, 133, 155,
 286
 Крушельницький А., письменник 260-261
 Крушинський Федір, публіцист хlviii
 Крячок М., вч. хli
 Кубійович Володимир (Kubijowyc V.,
 Kubijowicz W., Kubijowyc W., Kubijo-
 wutsch W.), вч. хvi-хvii, 393-394, 396,
 398-399, 403, 406, 415, 433
 Кудлай П., вч. Іхv, 187
 Кужель Любош, бібліограф Іххvi
 Кузнецов П., вч. 7
 Кузьміна В., вч. 211
 Кук Яков (Кукь Яіковь), першовідкри-
 вач 412
 Кулай Галина, бібліотечна працівниця
 Іххvi
 Кулик Іван, письменник 95, 180, 355

- Кулицький Микола, вч. xviii, xlvii
 Куліш Микола, драматург 96
 Куліш Пантелеймон, письменник xviii, xlviii, 137, 179, 182, 261, 375
 Кульчицька Т., вч. xlviii
 Кульчицький В. С., вч. 195
 Кунцевич Іван, редактор, видавець xii
 Кунцевич Яків, о., прадід Я. Дашкевича xii
 Кунцевичі-Гінейти, шл. рід xii
 Купрін О., письменник 357
 Купченко В., вч. 199
 Купчинський О. А., вч. lxxi
 Купчинський Р., поет, композитор хіх
 Куракін О. Б., російський державний діяч 306
 Курах Михайло, військовий діяч 324
 Курбас Лесь, режисер, актор 96
 Курдвановський Ян, суддя Галицької землі 306
 Курдвановські, родина 306
 Курдидик Анаголь, письменник, публіцист 324
 Курилович Є., вч. 299
 Курінний Петро, вч. 324
 Кусий Л., вч. xl, xlvii
 Кустодіїв Б., художник 364
 Кутшеба С., вч. 311
 Куфаєв Михайло, вч. 338
 Кучер В., вч. 266-267
 Кучер Василь, письменник ххв
 Кучинський Володимир, режисер xviii
 Куц О., бібліотечний працівник 216
 Кушикевичі, шл. рід xii
- Лавриненко Ю., вч. 344
 Лазаревський Гліб, вч. 283, 294
 Лазаревський О. (Лазаревский А.), вч. 149, 158, 171, 176, 179-180
 Лазаревські, брати 283
 Лазаренко Є., вч. 288
 Лазеба Є. М. вч. 187, 205, 219
 Ланда Е., вч. 187
 Лапинський Юрій (Георг), радянський діяч 353
 Ларик *див.* Касяненко Євген
 Ластівертці Арістакес, вірменський історик 321
- Лаціс Мартин *див.* Судрабс Ян
 Лебедев-Полянский П. И., авт. 396, 414
 Лебедєв А. І., авт. 404
 Лебединцев Петро, о., церковний історик 176
 Лебедь Микола, громадсько-політичний діяч 324
 Левинський В., громадський діяч 260
 Левицький, студент 373
 Левицький Володимир Йосифович, вч. 83, 404
 Левицький Володимир Лукич (Домонтар, Лукич Василь), письменник, літературознавець 83, 85, 175, 260-261
 Левицький Володимир Омелянович, о. 83
 Левицький Іван *див.* Нечуй-Левицький Іван
 Левицький Іван (Іванъ зъ Берлѳгъ), вч. lx, lxxiv, 63, 65, 84, 133, 135, 149, 158, 167, 175, 228, 286, 293, 304
 Левицький М., художник xlvii
 Левицький М. (Lewicki M.), вч. 320
 Левицький Модест, лікар 347
 Левицький О., вч. 179-180, 350
 Левицький Ю., авт. 404
 Левченко М., вч. 178
- Легаці Симеон дпір (Лехаці Симеон дпир, Мартиросович Симон, Միսրոս դպիր Լեւիցի), львівський вірменський мандрівник 21, 29-31, 40, 43-45, 51
 Леже Л., вч. 245
 Лежогубська Орися (Ірина), двоюрідна сестра О. Степанів xxxv
 Лежогубський Теодозій, о., родич О. Степанів xxxv
 Лежогубські, родичі Я. Дашкевича xxxv
 Лейнг Джон (Laing J.), вч. 68
 Лелекач М., вч. lxxv, 169, 187, 293
 Ленін (Ленин) В. І., радянський діяч 168, 195, 248, 352, 354, 360-361
 Леонтович Ф., вч. 179
 Леонт'єв А. Ю., авт. 404
 Лепкий Богдан, письменник хіх, 261, 324
 Лесевич Володимир, філософ 100, 258
 Лехаці Симеон дпир *див.* Легаці Симеон дпір
 Лехин І. В., вч. xxvii
 Лизлов А., історик lxiii, 172

- Лилик Іван, публіцист хліх
 Линниченко І., вч. 9
 Липа Ю., громадський діяч 404, 415
 Липинський В., публіцист, політичний
 діяч хіх, lii, 343
 Липпай З., авт. 404
 Лисенко М., композитор 241
 Лисиченко Дмитро, працівник друкарні
 340-341
 Лихачов Д., вч. lxxiv, 343
 Лівницька-Холодна Наталя, письменниця
 xviii, xxx
 Людт Г. Н., авт. 404
 Лиськевичі, львівська родина хх
 Лобода А., вч. 350
 Лободовський Михайло, письменник,
 перекладач 63
 Ловмянський Г., вч. 198
 Лозієв П., вч. 179
 Лозінський В., історик 174
 Лой В., вч. 126
 Ломброзо Чезаре, кримінолог хііі, хv
 Лондон Джек (London Jasek), письмен-
 ник ххv, 450
 Лорет-Гейнч Й., вч. 311
 Лорка Ф. Г., поет 269
 Лоський К., вч. 350
 Лотоцький А., авт. 404
 Лугановський Еммануїл, радянський
 діяч 355
 Лука, євангеліст 52
 Лука *див.* Косач Лариса
 Лукасевич Л. (Lukasevyc L.), авт. 415
 Лукич Василь *див.* Левицький Володимир
 Лукінов Іван, вч. 88
 Лукомський В. К., вч. lxxvi, 192
 Лукомський (Лукомский) Г., вч. 364
 Лукомський С., вч. 179
 Лук'янов Ф., лікар 347
 Луначарський А. В., радянський діяч 271
 Лункевич В., авт. 404
 Лупа Грабуздов, містифікаційний образ
 351
 Лутковський В., вч. lix, 97, 114
 Луцик Р., бібліотечний працівник 217, 299
 Луцький Олександр, вч. хlii
 Луцький Остап, громадсько-політичний
 діяч, поет xvi, i, 153
 Лучишин Іван, громадсько-політичний
 діяч I, 324
 Лущик, колекціонер 278
 Любавський М., вч. 179
 Люблінський В., вч. lxx, 7
 Любовицький Ян, польський посол 305
 Любомирські, рід 307
 Любченко Аркадій, письменник xviii,
 xlvii
 Любченко Панас, радянський діяч 97
 Люксембург Володимир, радянський
 діяч 355
 Лютер Мартін, засновник лютеранства 42
 Лютманова Ф., бібліотечна працівниця
 299
 Ляевич Льюнґин, інженер I
 Ляскоронський В., вч. lxxvi, 175, 179, 192
 Лятуринська Оксана, письменниця 324
 М.* *див.* Франко Іван
 М. Т-ський, вч. 241
 Мазаєв М., вч. 66-67
 Мазад Ф., поет, перекладач 246
 Мазепа Іван, гетьман 308
 Майкель, вч. 292
 Майш *див.* Бош Євгенія
 Макаревський Олександр (Феодосій),
 катеринославський єпископ, церков-
 ний історик 176
 Макаренко Микола, вч. 338
 Макарій (Оксіюк) *див.* Оксіюк Михайло
 Макаров Н. А., авт. 396
 Макарова Н., вч. 219
 Маклер Фредерік (Macler F.), вч. 11, 15,
 29, 42, 311, 320
 Маковей О., письменник 260-261, 375
 Максимейко М., вч. 173, 179
 Максименко Федір (Максименко Ф. Ф.),
 вч. xxxiv, xxxviii, xlv, liii, lvi-lxi, lxx,
 lxxvii, 92-94, 97-98, 112-113, 116-117,
 135-136, 165-167, 169, 181, 186-187,
 279, 281-291, 299-300, 368, 384
 Максимович М., вч. 171, 179
 Максимюк, колекціонер 278
 Маланчук Валентин, радянський діяч
 103, 257
 Маланюк Євген (Małaniuk Eugeniusz),
 поет xviii, xxxvi, li, 324

- Малицька Костянтина, письменниця хві, хххviii, 100, 111, 119, 258
- Малявін Ф., художник 364
- Мамоничи, видавці, книготорговці 56
- Мануїльський Дмитро, радянський діяч 271, 363
- Маньковський Т. (Маньковский Т., Mańkowski T.), вч. 12, 30, 32, 299
- Маранц І., вч. 113
- Марголін А. Д., громадсько-політичний діяч 357
- Маргрейтер Ганс, вч. 68
- Маркевич Арсеній, вч. 173, 180
- Маркевич М., вч. 171, 180
- Маркитан Л., вч. 225
- Марківська Галина, вч. 97
- Марківська Т. М., вч. lix
- Марко Поло (Marco Polo), мандрівник хviii, li
- Марков К. (Марковъ К.), авт. 400, 409
- Марков М., авт. 405
- Маркович Я., історик 180
- Маркус Б. Л., авт. 418
- Марр Н. Я., вч. 30
- Мартель Р., вч. 246
- Мартинець Володимир, громадсько-політичний діяч 324
- Мартиросович Симон *див.* Легаці Симеон дпир
- Мартович Лесь, письменник ххv
- Мартонн Э. (Martonne E. de), вч. 405, 437
- Мартос Олексій, історик 176
- Мартьянов Я., радянський діяч 354
- Марцінкявічус Й., директор бібліотеки 301
- Марченко М., вч. lxiv-lxv, 188, 225, 285
- Масальський В. И., авт. 395
- Масанов Іван (Масанов И.), вч. 62, 67-68, 80, 292
- Масанов Ю., вч. xlv, 62, 68, 80
- Маслов Василь, вч. хххviii, lxvii, 217, 281
- Маслов Л., авт. 405
- Маслов Сергій, вч., співробітник УНІК хххiv, хххviii, xlv, lvii, lxvii-lxviii, 92, 113, 178-179, 217, 230, 276, 281, 338
- Маслови, брати 269
- Матвієвський П., вч. 182
- Матіїв-Мельник Микола, письменник xlix
- Матяш І., вч. x, lxviii
- Махновець Л. С., вч. lxi, 227-228, 230-231
- Мацей из Мехова (Меховита) (Mathie de Myechow), польський хроніст 11
- Мацієвич К., вч. 412
- Мацуєв М., вч. 218
- Мацюк О., вч. lxx-lxxi, 33, 48, 350
- Мегапарт Гакоп (Акоп), вірменський першодрукар 12, 48
- Медведев А., авт. 405
- Медведський Ю., вч. 258
- Медынцева А. А., вч. 195
- Меженко Ольга, дружина Ю. Меженка 277
- Меженко Юр (Дорошенко М., Іванов Ю., Іванов-Меженко Ю.), вч., директор УНІК хххiv, хххvi-хххix, xli, xlv, lvi-lviii, lxvii-lxix, lxxiii, lxxvi, lxxix, 92-95, 97-99, 106, 109-113, 117-120, 134, 136-137, 140-142, 144, 222, 242-244, 249, 268-283, 286, 336, 338-342, 350, 377
- Межов В., вч. 149, 158
- Мезьер А. В., вч. 292
- Мейстер А., авт. 400
- Мейчл К. (Maichel K.), вч. lxv, 185-186, 188-189
- Мельник В., вч. 202
- Мельник І., авт. 405
- Мельник М. (Melnyk N.), вч. 401
- Мельник-Антонович Катерина, вч. lxiv, 176-177, 179, 293
- Мельникова И., вч. 202
- Мельці Гастано, вч. 68
- Менцинський М., співак xlv, 258
- Месропян Анушаван, перекладач lxxx
- Мефодій, св., слов'янський просвітитель 160
- Мечников І. (Miecznikow E.), вч. 369-370, 373
- Микелита, студент 372-373
- Микитась В., вч. 230
- Микитенко І., письменник 216
- Микитин Т., письменник 283
- Миловидов О., вч. 302, 304-305
- Милорадович Г., вч. 230
- Мин Д., авт. 405
- Мирон (Мирон***) *див.* Франко Іван
- Мисюра В. П., вч. 203

- Миф П., авт. 404
 Михаїл, львівський вірменин 31
 Михайличенко Гнат, письменник 365
 Михайлов, працівник в'язниці 362
 Михсєв В. В., вч. ххviii
 Мишустин Д. Д., авт. 405
 Міансаров М., вч. 319
 Мірошніченко Н., вч. 225
 Місило Євген, вч. xliv, lvi
 Місюра В. Ф., бібліограф 216
 Міяковський Володимир, вч. 177, 323-324, 340, 350
 Мовна М., вч. li, lii
 Мовсєс, католикос 317
 Могилянський М., вч. 342, 350
 Модзалєвський Вадим, вч. 176, 350-351
 Молодчиков О., вч. lxxvii
 Молотов В., радянський діяч 405-406
 Молох, міфічне божество 358
 «Молочарка» *див.* Дидик Галина
 Молчановський Н., вч. 180, 182
 Мольєр, письменник ххviii
 Моно Г., вч. 246
 Монте-Крісто, літературний персонаж хviii
 Мопассан (Мопасан) Гі де, письменник ххix, 247-248
 Моравська Л., вч. lxxv, 390
 Мордовець Д., письменник 173, 180
 Мордовцева-Александрова В., дочка Д. Мордовця 179
 Морлі Ч., вч. lxx
 Мороз, студент 373
 Мороз М., вч. 58
 Мочульський М., вч. 261
 Музика Ярослава, художниця 290
 Музиченко Я., публіцист хх
 Музичко О., вч. ххxi
 Муравйов (Муравьєв) М., російський військовий діяч 353-355, 357
 Муравський В., вч. xl
 Мурад III, султан 317
 Муратова Анна (Murathowa Anna), мати О. Карматанєнца 15, 35, 37-38, 43, 51
 Муратова Анна, сестра О. Карматанєнца 37, 51
 Муратович Іван *див.* Карматанєнец Ованєс
 Муратович Сефер (Северин, *помилк.* Абральович), вірменський купець, королівський постачальник 37-39, 317
 Муратович (Керимович) Симєон (Muradowic Simon), брат О. Карматанєнца 35-37, 43, 51
 Муратовичі, львівська вірменська родина 40-41, 43
 Мурашко Олександр, художник 363-364
 Мурзакевич М., вч. 173
 Мурський Володимир, громадсько-політичний діяч ххх
 Мусамбаєв Г., вч. ххvii
 Мусатов А., письменник ххv
 Мустафа III, султан 317
 Мхітар Гош, вірменський правник 312
 Надежда*** *див.* Рошкевич Ольга
 Надпрутянський М., авт. 195
 Назарєвський О., вч. 230
 Назарук О., громадський діяч 260, 406
 Нансен Ф. (Nansen F.), мандрівник 406, 436
 Нарбут Георгій, художник 272, 324, 335, 350-351
 Насєковська Г. С., вч. 202-203
 Настуняк Дмитро, табірний товариш Я. Дашкевича ххvii-ххviii
 Науєнко В., громадський діяч 176, 364
 Не-Буква *див.* Василєвський І.
 Неєдли З., вч. 202
 Нейман А. В., вч. ххviii
 Некрасов П. И., авт. 406, 407
 Нексе М. А. *див.* Андерсен-Нексе Мартін
 Немєзида, міфічна богиня 355
 Немировський Е. Л., вч. 199
 Нєрсєсович Дєодат, львівський вірменський єпископ 31
 Несєловський П., вч. lxxvi, 191
 Нєстор, літописець lxxiii, 172
 Нєсторєнко (*помилк.* Нєстерєнко), авт. 242
 Нєточєєв В., вч. 202
 Нєчєєв А. П., авт. 406
 Нєчкина М., вч. 170
 Нєчуй-Лєвицький (Лєвицький) Іван, письменник 83, 271, 277, 344
 Нєщадимєнко Марко, вч. 64, 85
 Нєчкина М., вч. lxxiii

- Никифорок Ю., вч. 187
 Никорович Г., львівський вірменин 317
 Никорович І., перекладач, син Г. Никоровича 317
 Нил Адмирари, псевдонім 67
 Нирчук М., вч. 340-341
 Ніковський Андрій, вч. 95, 338, 349
 Нікулін Л., авт. 406
 Ніцше Ф., філософ 372-373
 Ніщинський Петро (Байда Петро), композитор, перекладач 83, 86
 Новицький Олексій, вч. 338
 Новицький Я., вч. 180
 Новокампан Мартін, львівський райця 43
 Носов А., вч. 178
- Обаль П., художник *xlvi*, *li*
 Обертыньский З. (Obertyński Z.), вч. 10, 313
 Образцов С., актор *xxviii*
 Обстас Й., журналіст і колекціонер 308
 Огієнко А., авт. 407
 Огієнко І., вч. 232
 Оглоблин О. П., вч. 350-351
 Огоновський, студент 372-373
 Огоновський В., вч. 393, 410
 Огоновський О., вч. 261
 Одуха Антон, директор бібліотеки *xxxviii*, *xliv*, 100, 258, 299
 Ожешко Э., письменниця *xxv*
 Озаркевич Ольга *див.* Рошкевич Ольга
 Окіпнюк В., публіцист *xxx*
 Оксіук Михайло (Макарій), львівський єпископ *xli*, 345
 Оксман Е., вч. 177
 Окуневський Я., громадський діяч 261
 Олексинин, знайомий Я. Дашкевича 393
 Олексій Михайлович, московський цар 304
 Олесь Олександр, поет 348, 350
 Олійник І., директор архіву 260
 Олійник Степан, американський військовий діяч 284
 Ольшанська Стефанія, дочка М. Кордуби 155
 Ольшевич Б. (Olszewicz B.), вч. 312, 441
 Ольшевич В., вч. *xxxix*, 299
 Омельчук В., вч. 126
- Онацький Євген, громадсько-політичний діяч 324
 Оника Д., авт. 407
 Опільський Юліан *див.* Рудницький Юрій
 Орлович Мечислав (Orłowicz M.), вч. *xviii*, *l*, 440-441
 Орловський Михайло, лікар 347, 355-356
 Ортвін Остап *див.* Катценелленбоген Оскар
 Остапчук Віктор, вч. *xxxi*
 Остапчук (Васьків) Галина (Галя), бібліотекар, дружина В. Остапчука *xxxi*
 Острожские, кн. 56
 Острожський Константин, кн. 56
 Осьмачка Теодосій, поет 270, 324, 342
 Охримович В., вч. 232, 261
- П. *див.* Партицький Омелян
 П. *див.* Площанський Венедикт
 Павенцький Олександр, правник *liii*, 119, 299
 Павинский А. (Pawiński A.), вч. 23, 49
 Павлик Михайло, громадсько-політичний діяч 100, 106, 136, 258, 260, 374
 Павлик О., вч. 181
 Павликовський Ю., громадський діяч 408
 Павлович М., публіцист 180
 Павлюк М., вч. 178
 Пайончковський Ф., вч. 299
 Панів Л., вч. 295, 389
 Панкратова А., вч. 168
 Паночіні С., вч. 350
 Панч Петро, письменник *xxv*
 Панькевич Ю., художник *xxxiv*
 Паньківський Кость, громадський діяч 260, 324
 Папанін І. Д., вч. 408
 Папе Ф., вч. 174
 Папеський Станіслав, польський шляхтич 314
 Партицький Омелян (П.), вч. *lxiv*, 84, 86, 176, 261
 Паскаль П. (Pascal P.), вч. 229-230
 Паславська Наталія, вч. *lxxx*
 Пассано Джамбаттіста, вч. 68
 Пастернак С. *див.* Постернак Степан
 Пастернак С., вч. 407
 Пастернак Я., вч. 255

- Паталеев А., київський купець 294
 Патер Іван, вч. 154
 Патон Борис, вч. 155
 Паулаускенє С., вч. 306
 Паулі Ж., вч. 319
 Пачовський В., письменник 261
 Пачовський Теоктист, вч. xxxvii, 217
 Пашкевич С., вч. 393
 Пашуто В., вч. 168-169
 Пеленський Є. Ю., вч. xlviii, 292, 407-408
 Пельц Д., архівіст lxxvi
 Перети Володимир, вч. 230, 338
 Перлін Б., авт. 407
 Перфещкий Євген, вч. lxxv, 175, 187, 337
 Петере Яків, радянський діяч 362
 Петлюра Симон, державно-політичний діяч 260, 324, 351
 Петраков Т. А., мешканець квартири О. Степанів xx
 Петрикевич В., вч. 176
 Петричи (Петрыцы) С. (Петгусу S.), польський лікар і філософ 27, 30
 Петрів Всеволод, військовий діяч 324
 Петро І, московський цар 135, 308, 315
 Петров Віктор (Домонтович В., «Сковорода»), вч., письменник, агент радянських спецслужб 349
 Петров І., вч. 180
 Петров Микола (Петров Н. И.), вч. lxxiv, 176, 293
 Петров Олексій, студент, агент охранки 349
 Петров Сергій Степанович, вч. 144
 Петров Степан Йосипович, вч. 101, 114
 Петров Ф. Н., авт. 396, 414
 Петров Ф. П., вч. xxvii
 Петровський Г. І., радянський діяч 271
 Петровський М., вч. 176, 181, 191
 Петросович (Бедросович) Симеон, королівський секретар 25
 Петрунь Федір, вч. 338
 Петруський, посол до І. Мазепи 308
 Петрушевич А., вч. 171, 180, 319
 Петрушевський Віктор, лікар 347, 364
 Петтерсен Яльмар, вч. 68
 Пиду де Сент-Олон Л.-М. *див.* Пиду Л.-М.
 Пилипенко Сергій, письменник 95, 342
 Пилипович В., вч. 143
 Пирожинский Я., вч. 58
 Підкова І., вч. 387-389
 Підпала Ніла, літературознавець 349
 Пиду (Пиду де Сент-Олон) Л.-М. (Pidou L. M.), сходознавець lxxii, 23-31, 49
 Пільга (Пільха) Г., вч. li
 Пісковий С. *див.* Дашкевич Ярослав
 Пйотрович К., вч. 311
 Плевако М., вч. 350
 Плеханов Г., теоретик марксизму 376
 Плотницький С. Г., дворянин 306
 Площанський Венедикт (П.), краєзнавець 84, 86, 177, 304, 319
 Плужник Є., поет 270
 Победоносцев А., авт. 407
 Погорецький Ф., вч. 312
 Погружальський Віктор, бібліотечний працівник xli, 101, 137, 144, 345
 Покровський А. М., авт. 408
 Полевой Гриша, псевдонім 67
 Полєк В., вч. 196
 Полєк Й., вч. 293
 Поліщук Клим, поет 270, 348
 Половінкін А. А., авт. 393, 395, 408
 Полторацький Сергій, бібліофіл 291
 Поль В., письменник 319
 Полякова А., вч. xxv
 Полянський Ю., вч. 408
 Пономаренко Марта, бібліотечна працівниця lxxiii
 Поп Р., вч. 195
 Попов Павло, вч. 113, 211, 240, 276, 338
 Порш В., вч. 350
 Поспелов П. Н., авт. 396
 Поссе В., журналіст 366
 Постернак (Пастернак) Степан, вч. 92-94, 106, 117, 282, 340-341
 Постишев Павло (Постышев Павел), радянський діяч 95-97, 103
 Потьомкін Н. П. (Потемкин М. П.), авт. 405, 414
 Прейсснер А., вч. 311
 Приходько Віктор, громадський діяч 324
 Приходько Л., вч. x
 Прицак Омелян, вч. lx, lxxii, 154
 Прокоф'єв, старший лейтенант КДБ xxxi
 Пронин А., авт. 407
 Прохазкова Є., вч. 211

- Прошок Христина, архівіст хххv, lxxx
 Прус Б., письменник ххvii
 Прухницький Ян Анджей, львівський
 католицький архиспископ 299
 Прюдом Е., перекладач 321
 Псевдодамаскин, авт. слов'янської грама-
 тики lxx, 6
 Пташицький (Пташицкий) С., вч. lxxi, 57,
 183
 Птуха М., вч. 113
 Пугач Ісак, журналіст 356
 Пузанов І. І., вч. 407
 Пуласький Ю., польський шляхтич 305,
 308
 Пушкин Александр (Гарматенко Олекса),
 поет 357
 Пчілка Олена *див.* Косач Ольга
 Пшеничка Марія *див.* Загайкевич Марія
 Пяртли К. П., авт. 408
 П'ятаков Георгій, радянський діяч 354
 П'ятаков Леонід, брат Г. П'ятакова 354

Равер, працівник в'язниці 362
 Равіта-Гавронський Ф., історик lxxiii, 174
 Радиш Оксана, співробітниця УВАН 323
 Радішев О. М., письменник 294
 Радловська Наталія, приятелька родини
 Дашкевичів хххv
 Раздольский И. Я., вч. ххvii
 Райкова І. А., авт. 405
 Райхштейн-Ерде Д., журналіст 353
 Раковський Х., радянський діяч 359-360
 Рапопорт М. В., вч. 293
 Рапопорт Р., вч. 219
 Ратич О., вч. 205
 Рауш В. А., авт. 411, 413
 Ревакович Т., громадський діяч 260
 Ревуцький Л., композитор 350
 Реуцький Я. К., мешканець квартири
 О. Степанів хх
 Риженко Й., вч. 182
 Рильський Максим, поет ххiv, 216, 270, 342
 Рігельман О. (Рігельман А.), історик 180,
 293
 Різниченко В., вч. 293
 Ріпецький М., авт. 409
 Річард з Армаг (Армаганус, Фітцральф),
 ірландський теолог 321
 Ровинський Д., історик мистецтва 240
 Ровнер О., вч. lix, 113
 Роголя Я., бібліотечний працівник 299
 Рогов О., вч. 233
 Рогозинский А., вч. 183
 Рождественский Н. П., вч. 231, 233
 Рожко Ганна, бібліотечна працівниця 100
 Роза, працівниця в'язниці 362
 Розанов Я., бібліотечний працівник 273
 Розенталь М., вч. ххvii
 Ролле Й., історик 174, 180, 182
 Романович-Ткаченко (Романович) Ната-
 лія, письменниця 342, 348
 Романовський Віктор, вч. 179, 181, 338,
 350
 Романчук Ю., громадсько-політичний
 діяч 260
 Ротач П., вч. 196
 Ротштейн Ф. А., авт. 414
 Рошка С. (Ռօշքա Սու.), вірменський
 історик 35
 Рошкевич (Озаркевич) Ольга (Надеж-
 да***), перекладач 83, 86
 Рошко К. (Roszko K.), вч. 320
 Рубакін Микола, вч. 338
 Рубач (*помилк.* Рубан) М., вч. 178, 182
 Рубинштейн К. И., авт. 410
 Рудаков В., письменник 176
 Руданський С., поет 261
 Руденко Н. А., авт. 396
 Рудзинський А., вч. 278
 Рудик Л., бібліотекар хі
 Рудик Степан, журналіст 372
 Рудницька Анна (Ганка), вч. ххiii
 Рудницький М., вч. ххiii, 410
 Рудницький Степан (Rudnyckyj S.), вч.
 393, 410, 447
 Рудницький Юрій (Опільський Юліан),
 письменник ххiii
 Рудницький Я. (Rudnyckyj J.), вч. 410
 Ружицький Е. (Ружицкий Э.), вч. lxxi,
 58, 300
 Румянцев В., вч. 295
 Русанівський В. М., вч. lxxvi
 Русецький Л., редактор lxxvii
 Русінов Микола, вч. 338
 Русова С., педагог 350
 Руссо Жан-Жак, філософ, просвітник ххiv

- Рутковский Я., вч. 169
 Рыбак Н., письменник ххvii
 Рябокони В. М., вч. 284
 Рябцевич В., вч. 191
- Сааді, поет 375
 Сабуров П. С., мешканець квартири
 О. Степанів хх
 Саврук Ілля, табірний товариш Я. Дашкевича ххvii
 Савченко Ф., вч. 176-177
 Савченко Я., поет 270
 Сагарда Микола, вч. 92-94, 117, 282, 350
 Садовський Віктор, вч. 350, 411-413
 Садовський Микола, актор, режисер хiv, 350
 Сак Зоя, бібліотечна працівниця 299
 Салміна М., вч. 210
 Самара (*помилк.* Сакмара), авт. 242
 Самійленко Володимир (Сивенький В.), поет 63, 348
 Самусь Самійло, гетьман 308
 Санчук Г., вч. 198
 Саньобос Ш., вч. 246
 Сапєги, рід 308
 Сарана Федір, вч. хiv, хxii, хxv, 187, 224-226, 243-244, 268, 278-279, 295, 335, 384
 Сарукан А., вч. 27
 Саутин І. В., авт. 410
 Сафонович Ф., історик 182
 Сварник Галина (Г. С.), вч. ix-xii, хiv, хх, хххi, хххvii, хххix-xl, хliv, lvi-lviii, lxxiv-lxxvi, 264, 389
 Сварник Іван, вч. xi, lx, lxxvi
 Свєздыкова Р., вч. ххvii
 Свердлов Я., радянський діяч 352
 Свенціцький Іларіон, вч. lxxviii, 181, 217, 230, 337, 349
 Свєшніков І. К., вч. lxvi, 192
 Свистун Пилип, письменник 177
 Свідзінський В., поет 345
 Світ І., громадський діяч 324
 Свіфт Джонатан, письменник хviii, l, lii
 Сєгалл Я., авт. 411, 413
 Сєлецкій К., авт. 412
 Сєлівачова Ніна, вч. 154
 Сєнів І., вч. 300
 Сєнченко Микола, вч. lviii, 104, 120-121
- Сєнявський А. М., великий коронний гетьман 308
 Сєпп Є. К., вч. ххv-ххvi, ххviii
 Сєргієнко Г., вч. 187
 Сєреденко М., авт. 414
 Сєрчик В., вч. 207
 Сєрженга П., вч. хliii
 Сивенький В. *див.* Самійленко Володимир
 Сигізмунд І, польський король 314
 Сигізмунд ІІ Август, польський король 316
 Сигізмунд ІІІ, польський король 313-314, 317
 Симоненко Рем, вч. 284
 Симоненко В., поет ххх, хххii
 Симоновський, військовий діяч 360
 Синан, вірменський купець 10
 Синельников Р. Д., вч. ххvi
 Сиявський А., вч. 176
 Сиявський О., вч. 350
 Сисин Франк, вч. lxvi, lxxx
 Сичинський В. *див.* Січинський В.
 Сіверська Валентина Корнелівна Іх
 Сімків Іванка, політ'язень, перша дружина Я. Дашкевича ххvii
 Сіммонс Дж. (Simmons J. S. G.), вч. lxv, lxx, 7, 185-186, 188-189, 284, 292
 Сітницька Уляна, педагог хххviii, 111, 119
 Сітницький І., педагог li
 Сіцінський Юхим, вч. lxiv, 177, 230
 Січинський В. (Сичинский В.), вч. хvi, 58, 158, 232, 413
 Сія Володимир, авт. l
 Скальковський А., вч. 171, 173, 180
 Скаржинський Б., вч. 318-319
 Скаржинський С., авт. 399
 Склєренко Є., вч. lxv, 187
 «Сковорода» *див.* Петров Віктор
 Сковорода Г., філософ 349
 Скокан К. Є., вч., дружина Ю. Меженка 236
 Скорина В., вч. lxv, 187
 Скорина Франциск, білоруський першодрукар 55
 Скоропадський Данило, громадсько-політичний діяч, син П. Скоропадського 324

- Скоропадський Павло, гетьман 324
 Скот Вальтер, письменник ххiii, ххix
 Скочиляс Іг., вч. х, lxxv
 Скочиляс Ір., вч. х-хi
 Скрипіль М., вч. 217
 Скрипник Микола, радянський діяч 95, 271, 275, 282, 355
 Скуратівський В., вч. 90
 Слабченко М., вч. lxxvi, 191
 Сливка Ю., вч. 203
 Сліпий Йосиф (Slipyi J.), галицький митрополит хii, 344, 412
 Слісаренко Олекса, поет 270, 348
 Смирнов, майор КДБ ххxi
 Смирнова Г. И., вч. 194
 Смірдін А., вч. 291
 Смірнов-Сокольський М., бібліофіл 211, 292
 Сміт В. (Smith W. A.), вч. 68
 Смішко Маркіян, вч. 255
 Сміян П., вч. 225
 Смолич Ю., письменник 216
 Смотрицький М., церковний діяч 305, 308
 Снітко К., вч. 302-303
 Сніцарчук Л., вч. хii
 Собко Вадим, письменник ххv
 Соболевський Олексій (А. С-кій), вч. 84, 86
 Содомора Андрій, письменник хi, хх, ххix
 Сокол М. С., вч. ххvi
 Соколинский Е., вч. 136
 Соколовський Д., отаман 365
 Соловей Дмитро, вч. 324
 Солонська Н., вч. lxxviii
 Солоухин В., письменник 361
 Сонгайло К. А., авт. 411, 413
 Соня, працівниця в'язниці 362-363
 Сосюра В., поет 342, 356
 Софокл, драматург 375
 Сохань П., вч. lxxiv
 Спаський Д. *див.* Дашкевич Ярослав
 Сперанський М., вч. 217
 Спілка А. (Гурт А., Гурть А.), колективний псевдонім 63, 74
 Сребницький И., вч. 179
 Срезневський І., вч. 180, 232
 Ставровський О., вч. 198
 Сталін Й. (Сталин И.), радянський діяч ххv, 352, 359, 362
 Станіслав-Август, польський король 317
 Старицька-Черняхівська Л., письменниця 350
 Старицький Михайло, письменник ххv, 375
 Старосольський В., громадський діяч 260
 Стасенко В., вч. lxx
 Стаханов О. (Стаханов А.), шахтар 413-414
 Стебер Ш., перекладач 246
 Стеблій Феодосій, вч. 154, 180, 205
 Стебницький Петро, громадсько-політичний діяч 178, 350, 358
 Стейн, вч. 292
 Стельмах Михайло, письменник ххv
 Степанів (Степанів-Дашкевич) Олена (Галя), вч., мати Я. Дашкевича хi-xvii, хix-xxi, ххiii-ххv, ххix-ххх, хххiv-хххvi, хlvi-liv, lxxv, lxxix-lxxx 137, 153, 266, 283, 411-413
 Степанів Ананія, дяцько Я. Дашкевича хii
 Степанів Іван, о., дід Я. Дашкевича хii, хiv-xv
 Степанів Я. *див.* Дашкевич Ярослав
 Степанів-Кунцевич Марія-Минодора, баба Я. Дашкевича хii, хv
 Степаніви, родина хii
 Степовик Д., вч. 120
 Стефан Баторий, польський король lxxi, 55, 57, 314, 317
 Стефаник Василь, письменник ххv, хххi, 261
 Стефанович С.-К., львівський вірменський архієпископ 319
 Стешенко Ярослав, вч., співробітник УНІК 91-92, 94, 97, 106, 116, 136, 340-341
 Стонкевич А. Д., авт. 395
 Стопневич А., авт. 400
 Сторож Мирон *див.* Франко Іван
 Страшунский Д., авт. 411, 413
 Стригун Ф., режисер 289
 Стрішенець Надія, вч. хi, lxxix, 116, 118
 Строганов Григорій, колекціонер 7
 Стройкова В., вч. 213

- Струтинська А., вч. 393
 Студинський К., вч. 179, 261
 Студинський Юрій, економіст, публіцист
 xiv, xvi, 1
 Ступницький І., вч. 191
 Стучевська Н., вч. 217
 Судрабс Ян (Лаціс Мартин), радянський
 діяч 362
 Сулейман, султан 316
 Сулькевич С., авт. 411, 413
 Сумцов М., вч. 180
 Суворцова Надія, політв'язень xxx-xxxі,
 358
 Суслов Михайло, радянський діяч 103
 Сулопаров М. З., вч. 113, 276, 293
 Суховерський Іван, юрист 111, 119
 Суховська З., вч. 225
 Суша Яків, холмський єпископ 177
 Счастнєв П. Н., авт. 412
- Танатар Ніла, вч. 124
 Таранущенко Стефан, вч. 338
 Таранько М., авт. 399
 Тарнавські, графи 311
 Тарнович Ю., авт. 415
 Тарноградський Валеріан, поет 348
 Татомир Л., вч. 174
 Тацька Д., вч. 112
 Ташян Я. (Տաշյան Հ.), вч. 11, 45
 Тельнюк Галина, співачка 289
 Теодік (Թեոդիկ), філолог 45
 Теодорович Микола, історик-краєзнавець
 Іxiv, 169, 177
 Терехов, працівник в'язниці 362
 Терехова Л. Г., авт. 414
 Терещенко М., поет 270
 Терзібашян В., вч. 239
 Терзнці Говганес, венеціанський друкар
 38
 Терлецький Євген, радянський діяч 355
 Терлецький Омелян, вч. хіх, 324, 414
 Терлецький Остап, громадсько-політич-
 ний діяч 261, 374
 Тесля І., вч. 414
 Тетеря Павло, гетьман 304
 Тимченко Є., вч. 350
 Титов Ф. І., вч. 291
 Тихоміров Г., вч. 414
- Тихоміров М. Н. *див.* Тіхоміров М. Н.
 Тичина П., поет 269-270, 342
 Тишинська Є., вч. 179
 Тишкевич Олександр, магнат, син
 Ю. Тишкевича 308
 Тишкевич Петро, магнат, син Ю. Тишке-
 вича 308
 Тишкевич Юрій, брестський воєвода 308
 Тишкевичі, родина 307-308
 Тишковська Й., вч. 311
 Тищенко Б., видавець 394
 Тищенко Юрій (Tyschtschenko J.), вида-
 вець 324, 410
 Тійяк Ш., перекладач 246
 Тіппельскірх Курт фон, вч. 297
 Тіхоміров М. Н. (Тихоміров М. Н.), вч.
 199, 233, 412
 Ткаченко В., вч. 87
 Ткаченко Микола, вч. xxxviii, lxvii, 177,
 192, 280
 Тобілевич І., драматург 212
 Товстуха Я., вч. 180
 Толстой Д. А., граф 308
 Толстой Лев, письменник 104, 121
 Томашівський Степан, вч. xxxiv
 Торосович Микола (Миколай),
 львівський вірменський архиєпископ
 19-20, 22, 24, 27, 29-32, 49, 52
 Тоток, вч. 292
 Тохатеци Абгар, вірменський друкар 15
 Тохтамиш, вірменський купець 317
 Трайнєнє Е., бібліотечний працівник 301
 Транквіліон-Ставровецький Кирило,
 церковний діяч 211
 Трегуб М., вч. 371
 Третьяков П. Н., вч. 198
 Триярський Едвард (Tryjarski E.), вч.
 xxxii, 320
 Тріфонов Юрій, письменник 360-361
 Тріфонов Юрій (Брежнєв Е.), радянський
 військовий діяч 360-361
 Троцький Л., радянський діяч 352
 Труш Іван, художник xv, xxxv
 Туманович Я.-В., львівський вірмен-
 ський єпископ-коад'ютор 317
 Туманян Й. (Թումանյան Յ.), вч. 320
 Тураєв Б., вч. 183
 Туров А. Д., вч. xxv

- Турська Й., вч. 311
Турський О., перекладач 246
Тур'ян В., вч. 168
Тутковський П. (Tutkowski P.), вч. Іхv, 188, 414, 415
Тютчев Ф., поет ххv
Тяпугин Н. П., вч. ххvі
- Уїлсон М., письменник ххvіі
Украинець *див.* Драгоманов Михайло
Українка Леся *див.* Косач Лариса
Ульянинський Дмитро, бібліофіл 292
Уляницький В., вч. 191
Уманець М. *див.* Комаров Михайло
Уолфорд Альберт Джон, вч. 292
Урланс Б. Ц., авт. 415
Усенко В., вч. 202
Устиннікова О., вч. 124
Устиянович К., письменник 261
- Фаддей, помічник єпископа Воскана Єреванці 27
Фальківський Д., поет 270
Фарбер А., вч. 168
Фастнахт А., вч. 312
Федів І., вч. 416
Федоров Іван (Іван), друкар Іхix-Іхxi, 3-7, 55-58, 116, 198, 299
Федорук В. С., публіцист 271
Федорук О., вч. 143
Федорук Ярослав, вч. х, ххxi, хlviii, Іххiv, 298, 389
Федькович Юрій, письменник 212, 261
Фейгин Я. Г., авт. 418
Фелонюк Андрій, вч. Іх-хi, Іххiv-Іххv, Іххvіі
Феодосій (Макаревський) *див.* Макаревський Олександр
Фещенко-Чопівський І., вч. 416
Филипович П., поет, літературознавець 270, 350
Фіоль (Фіоль) Швайполът, краківський друкар 48, 55
Фірдоусі, поет 375
Фітцральф *див.* Річард з Армаг
Фойхтвангер Леон (Feuchtwanger L.), письменник ххiv
Фолтін Д., вч. 203
- Фольман І., завідувач книгарні 341-342
Фома Кемпийський, католицький містик 28
Фомін Олександр, вч. 338
Франко Зиновія (Зеня), вч. хххvіі
Франко Іван (І. Ф., І. Фр., М.*, Брут Хома, Мирон, Мирон***, Сторож Мирон), вч., письменник хііі, хvііі, ххvііі, хххiv, хххvіі-хххvііі, хlv, І, Іхix, 62-64, 75, 83, 171, 180, 183, 209, 212-215, 217, 221, 247, 253-254, 261-263, 265, 277, 374-377
Франко Іванна (Ася), дочка П. Франка хххvіі, 267
Франко Ольга, дружина П. Франка 267
Франко Петро, вч., син І. Франка хххvіі, 267
Франко Тарас, вч., письменник хххvіі
Франциск ІІ, імператор 314
Фрейдін І. Л., авт. 416
Фрідберг М., вч. 149, 158
Фролова О., вч. 169
Фрумкін Я. П., вч. ххvі
- Хайло А., вч. 195
Халак Н., вч. х-хi, Іххiv
Хандрос Й., вч. 168, 187
Харак, студент 371-373
Хачатуров Т. С., авт. 416
Хачикян Левон, вч. Іххix, 12
Хаяма У., авт. 416
Хват Л., авт. 395
Хвильовий Микола, письменник 95-96, 270, 342
Хінкулов Л., вч. 113
Хмель А., вч. 311
Хмельницький (Хмельницький) Богдан, гетьман 22, 304, 318
Хмельовська Марія, бібліотечна працівниця 300
Хмиз Б., редактор хlіх
Хміль О., вч. 133, 145, 286, 387-389
Ходкевич Григорій, великий литовський гетьман 58
Ходкевичи, магнатський рід 56
Хомик Артем, журналіст 358
Хоткевич Г., письменник 260-261
Храбан Г. Ю., вч. 195

- Храмов, співробітник НКВС ххі
 Храпливий Є. (Храпливий Е.), вч. 416
 Христюк П., громадсько-політичний діяч 360
 Худаш М., вч. 233
 Хуца *див.* Гуцы
- Царьова Н.**, архівіст Іхvi
 Цегельський Лонгин, громадсько-політичний діяч 324
 Целевич Юліан, вч. 177
 Цицин Н. В., авт. 396
 Цукер М. Б., вч. ххv-ххvi, ххviii
 Цурковський (*памилк.* Цукровський) Ярослав, вч. 242
- Чайка О.**, вч. ххv
 Чайківський А., письменник хіх
 Чайковський Микола, вч. хліх
 Чапек К., письменник ххiii, ххvii-ххviii
 Чапленко Василь, вч., письменник хххii, 323
 Чаттерджі С., вч. ххiii
 Чекмарьов А., вч. 125
 Черемшина Марко, письменник хviii, хlviii
 Череповський Є., видавець 244
 Черкасенко С., письменник 350
 Черкес А. И., вч. ххvi
 Чермак Вільгельм, вч. хv
 Чернецький Василь, о., краєзнавець 177, 261
 Черноруцкий М. В., вч. ххvi
 Чернятович Я., вч. 58
 Чефранов С. В., авт. 416-417
 Чехович Е., авт. 415
 Чиговська Л., вч. 195
 Чиж Ярослав, громадський діяч 323
 Чижов С., вч. 191
 Чикаленко Євген, громадський діяч 293, 323
 Чикаленко Лев, вч. 323
 Чікало Марія, вч. 154
 Чоловський О., вч. Іхiii, 174
 Чорновол В'ячеслав, дисидент, громадсько-політичний діяч 120, 268
 Чорномор, літературний персонаж 355
 Чубар В. Я., радянський діяч 271
 Чубек Й., вч. 311
 Чубенко В. Ю., вч. 195
 Чубинський П., вч. 171
 Чугайов Володимир, вч. 154
 Чудновський Григорій, військовий комісар 355
 Чумак Василь, письменник 365
 Чуми, львівська родина хх
 Чупринка Григорій, поет 348
 Чямчян М., вч. 14
- Шабанов А. Н.**, вч. ххvi, ххviii
 Шадерман І. С., авт. 417
 Шаля, бібліотечна працівниця 119
 Шамбуров Д. А., вч. ххvi, ххі
 Шамрай Є., вч. 344
 Шамріков, радянський партійний функціонер 100
 Шамурін Євген, вч. 338
 Шапіро В., вч. 212
 Шапіро Д., вч. Іхv
 Шаповал М., громадсько-політичний діяч 417
 Шаповалов І., вч. 216
 Шапшал С. М., вч., караїмський гахам 308-309
 Шараневич І., вч. 181, 319
 Шарлеман Е., вч. 344
 Шаталіна Є., вч. 225
 Шашкевич Маркіян, о., письменник хххv, 234
 Шварц Ісаак, радянський діяч 362
 Швачко А., вч. 225
 Шевельов Ю., вч. 349
 Шевченко А. А., авт. 366
 Шевченко С. М., вч. 195
 Шевченко Т. Г., поет ххviii, хххix, Іхii, 63, 221, 226, 236-237, 239-246, 261, 268, 280-281, 302, 306, 357, 371
 Шевченко Ф., вч. 203
 Шевчук В., письменник 46
 Шекспір В., драматург ххviii
 Шеліхова (Шелехова) Н., вч. 113, 285
 Шептицький Андрей (Андрій), галицький митрополит хлі, 104, 121, 287, 344
 Шерер Марія, вч. 246
 Шехтер М., авт. 417
 Шимонович І., авт. 417

- Шимонович Ян, львівський вірменський архієпископ 314
- Широцький Кость, вч. 177, 350
- Шігі, вч. 292
- Шкрумеляк Ю., письменник 1
- Шкурупій Гео, письменник 96
- Шліхтер О., вч. 113, 406, 417
- Шмідт О. Ю., вч. 396, 414
- Шмідт Є. В. (Шмідт Е. В.), вч. xxv-xxvi, xxviii
- Шнайдер А. (Schneider A.), красзнавець lxxiv, 26, 50
- Шнайдрова Б., вч. 311
- Шнейдер Йозеф (Иозеф), львівський друкар 22, 26, 50
- Шнюр-Пепловський С., публіцист 174
- Шовгенів І. (Showheniw I.), вч. 412, 417
- Шовкопляс Іван, вч. 121, 287
- Шомовський Ян, польський посол 305
- Шпилько Р., вч. 219
- Шраг Ілля, громадсько-політичний діяч 269
- Шредінгер Ервін, вч. xxiii
- Штеліга Марія, письменниця xxxviii, 111, 119
- Штефуrowsький С., вч. 203
- Шугаєвський Валентин (Шугаевский А.), вч. lxxvi, 191, 324
- Шугаєвський І., вч. lxxvi
- Шугаєвський О., вч. lxxvi
- Шульгин Яків, вч. lxxiv, 177
- Шульгін Василь, російський громадсько-політичний діяч 356
- Шумило М., вч. 268
- Шумський Олександр, радянський діяч 95
- Шуст Р., вч. 387-389
- Шуст Я., вч. 217
- Шухевич В, вч. 261
- Шюц Едмунд (Шюц Э., Schütz E.), вч. 14-15, 21, 35, 42, 44
- Щербаківський Данило, вч. 176-177, 338**
- Щербина Володимир, вч. 176-177
- Щербина І., вч. 195
- Щигельський, студент 371, 373
- Щітківський І., вч. 344
- Щукин В., письменник xxv
- Щурат В., вч. xix, 179, 232
- Эльзевиры, нідерландські друкарі 23
- Юдін П., вч. xxvii
- Юзефович Я.-Т., львівський вірменський історик 19-20, 318
- Юревич В., вч. 173
- Юркевич В., вч. 179
- Юркевич Осип, лікар 346-347
- Я. (Я. Д.) див. Дашкевич Ярослав**
- Яблонська С., авт. 417
- Яблонський З., вч. 311
- Яворницький Д. 171, 174, 181
- Яворський Ф., вч. lxxiii, 174
- Якобсон Роман (Jakobson R.), вч. lxx, 5, 7
- Яковлев А., вч. 350
- Якубовський Сергій, директор УНІК, критик українського книгознавства 92-93, 117, 273-274, 277, 282, 336-337
- Якубський Б., вч. 342
- Ялбжиковська А., вч. 311
- Яловий Михайло, письменник 96
- Ямпольський І., вч. 179
- Ян III Собеський, польський король 25, 314
- Ян Василь, письменник xxiii, xxviii
- Ян Казимир, польський король 314
- Ян Ольбрахт, польський король 314
- Янулайтіс А., вч. 306
- Януш Б. (Janusz B.), вч. 21-22, 26, 32, 50, 190
- Ярович Д. (Ярович Я.) див. Дашкевич Ярослав
- Ярославич Д. див. Дашкевич Ярослав
- Яроцький В., художник 364
- Ярошенко Володимир, поет 270
- Ясинський М. М., вч. 182
- Ясинський Михайло (Ясинський М. І.), вч. xxxviii, lxxvii, 92-94, 117, 281-282, 292, 338, 340-341
- Ясіновський Андрій, вч. 155
- Ясіновський Юрій, вч. 264
- Ястребов В., вч. 181
- Ястремський В. І., авт. 408
- Ясь О., вч. xi, lxxiii
- Яцентюк Я., публіцист 258
- Яцкевич Є., вч. 205
- Яцків Михайло, письменник 100, 258
- Яшек М., вч. 249

- Aa Karl von der, авт. 418
 Abdullah S., вч. 29
 Abramavičius V. *див.* Абрамавічус Владас
 Albert J., авт. 419
 Almásy L. E., авт. 418-419
 Alnpekius I. *див.* Альнпек Йоганн
 Ameisenowa Z., вч. 233
 Amundsen (Amundsen) Roald, вч. 421, 429
 Antoniewicz K., вч. 12
 Arakel de Tauriz *див.* Даврижеци Аракел
 Auer H. H. von, авт. 419
 Auer V., вч. 418

 Baedeker Karl (Baedeker K.), видавець
 421-422
 Baldass A. von, авт. 421
 Banse E., авт. 419-421
 Bar A. *див.* Бар Адам
 Baran W. *див.* Баран Владислав
 Baranowski H. *див.* Барановський Г.
 Barącz S. *див.* Баронч С.
 Barański W., авт. 422
 Barbier A.-A. *див.* Барб'є Антуан-Алек-
 сандр
 Barbier O. *див.* Барб'є Олів'є
 Barnicot J. D. A. *див.* Барнікот Дж.
 Barszczewski S., авт. 421
 Barwiński E. *див.* Барвінський Є.
 Baschin O., вч. 421
 Bechtold F., вч. 426
 Behrend, вч. 450
 Benesch F., авт. 421
 Bernard A., авт. 422
 Bertelsmann C., видавець 424
 Billard P. *див.* Білляр Поль
 Billard R. *див.* Білляр Рене
 Bitterling R., авт. 420, 425
 Błażek B., авт. 420
 Bobek H., авт. 420
 Bobrowski T., вч. 294
 Bohatta H. *див.* Богатта Ганс
 Bohuszewiczówna Z., авт. 424
 Bołoz-Antoniewicz J., вч. 12, 27
 Bong R., видавець 458
 Bonow M., вч. 420
 Boshyk Yu. *див.* Бошик Ю.
 Boy-Żeleński Tadeusz, поет xxiii, xxviii
 Brandt B., вч. 420, 422

 Braun G., вч. 421, 424
 Braun J., вч. 320
 Braunias K., авт. 420
 Breitfuss L., авт. 420
 Brinkmann B., вч. 420
 Brockhaus F. A., видавець 418, 425-426,
 429-430, 446, 458
 Brunet G. *див.* Брюке Гюстав
 Brzozowski S. *див.* Бжозовський Станіслав
 Buck E. H., вч. 189
 Bujak F., вч. 420
 Burgdörfer F., авт. 421
 Burger Robert (RB), вч. 133
 Bystroń J., вч. 442
 Bzowski K., авт. 420-422

 Cezak J. S., авт. 423
 Chałubińska A., авт. 422-423
 Chevalier A., вч. 405
 Chrostowski T., авт. 422
 Chrzanowski B., авт. 422
 Chwalewik E., вч. 232
 Chwaściński B., авт. 423
 Coleman E., видавець 421
 Crömer U., вч. 457
 Cuenot I., вч. 405
 Czekańska M., вч. 422
 Czerniejewski W., авт. 423
 Czerny Z., авт. 441
 Czyżewski J., авт. 441

 Ćepiené K., вч. 307

 Dachkévytch Ya. *див.* Дашкевич Ярослав
 Dallaway J., авт. 393, 424
 Damaschke W., авт. 423
 Dan D., вч. 45
 Davis W. M., авт. 424
 Dąbrowska H., авт. 460
 Deny J., вч. 14
 Detaille G., авт. 424
 Dix A., авт. 424
 Djaparidzé D. *див.* Джапарідзе Д.
 Dobrić V., авт. 424
 Dobrowolski A. B., авт. 423-424
 Domaniewski J., авт. 423
 Döring L., вч. 429
 Duchat P., авт. 424

- Dyakowski B., авт. 424
 Dybowski Benedykt, вч. 424
- Eckardt W. R., вч. 425
 Egerbrück, авт. 425
 Eher F., видавець 460
 Ehmer W., авт. 424
 Endres F., вч. 421, 435
 Engelhorn J., авт. 420
 Ernst J., авт. 425
 Esch H. von der, авт. 418, 425
- F. H. *див.* Глявачек Ф.
 Faure N., видавець 424
 Febvre L., вч. 55
 Feuchtwanger L. *див.* Фойхтвангер Леон
 Fijałek J., вч. 303
 Filchner W., авт. 426
 Fischer A., вч. 429
 Flaig W., авт. 425
 Floericke K., вч. 425
 Foksański L., перекладач 451
 Frank S., видавець 459
 Frank, вч. 426
 Frenkiel W., авт. 425
 Fried F., авт. 425
 Fries O. de, авт. 425
 Fröding G., авт. 447
- Galin B., авт. 427
 Ganszyniec R., вч. li
 Gąsiorowski H., авт. 428
 Gebethner, видавець 423, 427, 439
 Geisler W., вч. 426, 437
 Geissler O., вч. 427
 Geistbeck, авт. 420, 425
 Gębarowicz M. *див.* Гембарович М.
 Głovinskyj E. *див.* Гловінський Є.
 Głubiński S., вч. 426
 Goetel F., авт. 427
 Goldschlag M., авт. 428
 Gordziałkowski H., авт. 427
 Gourdon H., видавець 422
 Göschen G. J., видавець 425
 Gradmann R., вч. 420
 Gratiani A. M. *див.* Грациани А.-М.
 Grieben, авт. 427-428
 Grimberg C., авт. 447
- Grobba F., вч. 426
 Groll M., вч. 427-428
 Gross H., авт. 427
 Grube A. W., авт. 427
 Gryczuk J., вч. 427
 Guenther K., вч. 427
 Gumowski M. *див.* Гумовський М.
 Guthjahr W., вч. 427
 Guyot Y. *див.* Гіййо Ів
 Günther S., вч. 427
- Haack H., вч. 429-430
 Haardt V. von, авт. 434
 Hahn W., вч. 233, 312
 Halkett S. *див.* Голкет Самюель
 Hamilton L., вч. 428
 Hann J., вч. 430
 Hanusz J. *див.* Гануш І.
 Harasymczuk Roman Włodzimierz *див.* Гарасимчук Роман
 Harms H., авт. 429
 Hartleben A., видавець 458
 Harzelski J., авт. 429
 Haucke K., авт. 429
 Hauer F. R. von, вч. 430
 Haushofer, вч. 457
 Härlin H., авт. 430
 Hedin S., вч. 429, 439
 Heidenstam V., авт. 447
 Heintsch K. *див.* Гейнч К.
 Hentig W. O. von, вч. 429
 Herbst B. *див.* Гербест Б.
 Herrmann A., вч. li
 Herrmann E., авт. 429
 Heuer H., авт. 429
 Hickmann, вч. 429
 Hielscher K., авт. 429
 Hinrichs E., вч. 429
 Hlavaček F. *див.* Глявачек Ф.
 Hoche U., авт. 429
 Holzmann M. *див.* Гольцман Міхаель
 Hotz R., авт. 430
- Irzykowski K. *див.* Іжиковський Кароль
 Isbert O. A., авт. 420
 Ivassiuk I. *див.* Івасюк І.
 Iwanicki B. (Ivanicki B.) *див.* Іваницький Б.
 Iwanys V. *див.* Іванис В.

- J. F. H. див.** Головацький Яків
 Jabłonowski J. A., кн. 292
 Jahnke, вч. 450
 Jakobson R. *див.* Якобсон Роман
 Jakubowski K. S., видавець 420
 Janiszewski M., авт. 422-423, 431
 Jannet P. *див.* Жане П'єр
 Janowski A., авт. 393, 431
 Jantzen W., авт. 431
 Janusz B. *див.* Януш Б.
 Jarosławski M., авт. 431
 Jaspert W., авт. 431
 Jänecke M., вч. 439
 Jezierski W., вч. 431
 Johne W., книгар 423
 Johnson A. F. *див.* Джонсон А.
 Joucla E., авт. 432
 Jutikkala E., вч. 418
 Jünger W., авт. 431
- Kaczorowski W., авт. 432**
 Karczewski S., авт. 393, 432, 434
 Kasinec E. *див.* Касинець Е.
 Kato H., вч. 436
 Kautsky K. *див.* Кавтський Карл
 Kaye V. J., вч. 188
 Kelletat H., вч. 433
 Kempe R., авт. 433
 Kende O., авт. 433
 Kennedy J. *див.* Кеннеді Джейс
 Kierymowic (Kierimowic, Kierymowicz)
 Murad *див.* Керимович Мурат
 Klein R., вч. 433
 Klippel E., авт. 432
 Kloß H., авт. 420
 Knospe P., авт. 393, 433
 Kohlhammer W., видавець 420
 Kohnowa R. *див.* Кон Р.
 Kolb A., вч. 433
 Kontny P., вч. 434
 Korduba M. *див.* Кордуба Мирон
 Koselnik W., авт. 460
 Kosiba A., вч. 432
 Koszutski S., авт. 432
 Kozenn B., авт. 434
 Königsberg E. V., авт. 456
 Körner H., авт. 434
 Krause A., вч. 433
- Krause K., вч. 450, 453
 Krebs N., авт. 433
 Krenkel Ernest Teodorowicz, вч. 427
 Kroneberg L., фінансист 451
 Krüger K., вч. 434
 Krysiński A., вч. 432
 Kubijovyc V. (Kubijowicz W., Kubijowyc W.,
 Kubijowytch W.) *див.* Кубійович В.
 Kucharski W., авт. 458
 Kudelski A., перекладач 436
 Kudławiec A., авт. 434
 Kuhn W., авт. 432
 Kutzenko V. H. L., авт. 455
 Kwieciński K., вч. 432, 440
- Lagerlöf S., авт. 447
 Laing J. *див.* Лейнг Джон
 Langlois V., вч. 13
 Larousse, видавець 422
 Laurin C. G., авт. 447
 Lautensach H., видавець 433
 Lechicki Cz., вч. 16
 Lencewicz S., авт. 435
 Lepecki M. B., авт. 435
 Leszczyc A., авт. 456
 Leszczycki S., авт. 436
 Leutwein P., авт. 435
 Lewicki M. *див.* Левицький М.
 Liensberger J., авт. 435
 Lipkowska Z., авт. 435
 Loesch K. C. von, авт. 435
 London Jacek *див.* Лондон Джек
 Loth J., вч. 435
 Loti P., авт. 435
 Loziński W., вч. 26
 Luckwald E. von, авт. 435
 Lukacs Ch., вч. 45
 Lukasevyc L. *див.* Лукасевич Л.
 Lutzeuer A., видавець 458
- Łaganowski S., авт. 436**
- Machaf A., авт. 454**
 Macler F. *див.* Маклер Фредерік
 Maichel K. *див.* Мейчл К.
 Majerski S., авт. 437-438
 Majewski M. P., вч. 437
 Makarewicz J., вч. 437

- Malicki A., вч. 436, 438
 Małaniuk Eugeniusz *див.* Маланюк Євген
 Matecki K., авт. 436
 Mańkowski T. *див.* Маньковський Т.
 Marco Polo *див.* Марко Поло
 Martin H.-J., вч. 55
 Martonne E. de *див.* Мартонн Э.
 Mathie de Muechow *див.* Мацей из Мехова
 Mathiesen R., вч. 57
 Matthias J., авт. 437
 Maurer E., авт. 437
 Mayeux P. O., видавець 459
 Meinardus W., вч. 418, 437
 Meissner J., авт. 437
 Melnyk N. *див.* Мельник М.
 Menton, авт. 438
 Meuwissen J., видавець 424
 Mękarska J., авт. 438
 Michalski S. E., авт. 438
 Miecz S., авт. 436
 Miecznikow E. *див.* Мечников І.
 Milewski T., авт. 437
 Mirtschuk J., вч. 430
 Misch P., авт. 426
 Mołotow W., авт. 438
 Moreri L., вч. 23
 Morley Ch., вч. 188
 Morris A. V., вч. 68
 Mścisz M., авт. 438, 443
 Mühlmann W. E., авт. 435
 Müller T., вч. 436-438
 Muradowic Simon *див.* Муратович Симеон
 Murathowa Anna *див.* Муратова Анна,
 мати О. Карматаненца
 Muratowic (Muradowicz, Murathowic)
 Iwasko *див.* Карматаненц Ованес
- N. N. *див.* Дашкевич Ярослав
 Nałkowski W., авт. 439
 Nansen F. *див.* Нансен Ф.
 Neumann L., вч. 452
 Neumayer G. von, авт. 418, 439
 Niemcówna S., вч. 439
 Nippoldt A., вч. 439
 Nittman T. M., авт. 439
 Novak P., авт. 430, 440
 Nowak J., авт. 440
 Nowakowski S., вч. 440
- Obertyński Z. *див.* Обертыньский З.
 Ochocka J., авт. 441
 Oesterheld A., авт. 440
 Olszewicz B. *див.* Ольшевич Б.
 Ongaro M., авт. 441
 Onnen J., авт. 440
 Orliński B., авт. 440
 Orłowicz M. *див.* Орлович Мечислав
 Ortwin O. *див.* Катценелленбоген Оскар
 Ossendowski F. A., вч. 440
 Ostrowski J., авт. 440
 Otto T., авт. 420, 425
- Pahl W., вч. 443
 Pantenburg V., авт. 443
 Pascal P. *див.* Паскаль П.
 Passendorfer E., вч. 444
 Paszkowicz A., авт. 443
 Paul A. O., видавець 424, 426, 428-429,
 434, 453, 456, 458
 Pawiński A. *див.* Павинский А.
 Pawłowski J., авт. 443
 Pawłowski S., вч. 422, 431, 437, 441-444,
 458
 Pawluk M., вч. 442
 Pazdro Z., авт. 420
 Penc A., вч., видавець 433
 Peretiatkiewicz A., вч. 442
 Perl H., авт. 418
 Petersen D., авт. 442
 Petrowicz G., вч. 20, 22, 25
 Petrycy S. *див.* Петричи С.
 Pfalz R., вч. 429
 Pflug H., вч. 443
 Philippson A., вч. 452
 Pidou L. M. *див.* Піду Л.-М.
 Piekalkiewicz J., вч. 458
 Piotrowski M., вч. 22, 50
 Pisuliński A., авт. 443
 Plinius Secundus C., письменник ІІ
 Polaczkówna M., вч. 443, 445
 Połoniecki B., книгар 459
 Ponten Josef, письменник ІІ
 Prel M., авт. 444
 Próchnicki Z., авт. 420
 Przybylska M., авт. 443
- Quérard J.-M. *див.* Керар Жозеф-Мари

- Rachwał S., вч. 28
 Radliński T., авт. 445
 Racchl W., авт. 426
 Ratzel F., авт. 433
 RB *див.* Burger Robert
 Reinhardt L., авт. 430
 Reiser H., авт. 445
 Reißner C., видавець 425
 Rittlinger H., авт. 445
 Rogl, авт. 419
 Rohrbach J., авт. 445
 Rohrbach P., авт. 445
 Romer E., вч. 419, 425, 438, 441, 444-447, 459
 Rose H., вч. 446
 Roszko K. *див.* Рошко К.
 Rudnyc'kyj J. *див.* Рудницький Я.
 Rudnyc'kyj S. *див.* Рудницький Степан
 Runge E., видавець 424
- Samhaber E., авт. 450
 Sautin I., авт. 447
 Sawicki L., авт. 449, 454, 457
 Sawoniak H., вч. 312
 Scheer A., вч. 450
 Scheibner F., вч. 453
 Scherman L. u. C., авт. 449
 Schmid J., вч. 456
 Schmidt C. W., вч. 450
 Schmidt W., вч. 45
 Schneider A. *див.* Шнайдер А.
 Schnirpel O., авт. 451
 Schreiber G., видавець 432
 Schütz E. *див.* Шюц Едмунд
 Schwarz S., вч. 450
 Schwarzbach R., авт. 456
 Selenka E., авт. 453
 Selenka L., авт. 453
 Selingerowa J., авт. 393, 451, 454
 Semkowicz W., вч. 303
 Senik T., авт. 419
 Seraphim P. H., вч. 449
 Seydlitz E. von, авт. 451
 Shapiro D., вч. 188
 Showheniw I. *див.* Шовгенів І.
 Siemionow J., вч. 451
 Sieroszewski W., авт. 450
 Sievers J., авт. 449
- Sievers W., авт. 452
 Simmons J. S. G. *див.* Сіммонс Дж.
 Singer J., видавець 420
 Siwak M., авт. 451
 Siwakowa J., авт. 450
 Six F. A., вч., видавець 426
 Skarzyński S., авт. 393, 452
 Skórewicz K., авт. 453
 Slipyi J. *див.* Сліпий Йосиф
 Słuszkiewicz E., вч. 31
 Smissaert H., авт. 439
 Smith W. A. *див.* Сміт В.
 Smoleński J., авт. 449, 453-454
 Sobiński S., авт. 420, 449
 Sobotka H. A., авт. 450
 Sokolowski P., вч. 453
 Sosnowski P., авт. 449
 Speke J. H., авт. 450
 Sprogis J., вч. 232
 Srokowski S., вч. 449
 Stam J., авт. 454
 Sternbach H., вч. li
 Styś W., вч. 449
 Suchodolski P., авт. 453
 Sujkowski A., авт. 451
 Symes M., авт. 393, 452
 Szafer W., авт. 449
 Szturm de Sztrem E., авт. 458
 Szumański T., авт. 450
 Szyborski S., авт. 455
- Świdorski B., авт. 441
- Tambes E., авт. 455
 Tarnawski A., авт. 455
 Tarnowski M., перекладач li
 Tatarczuch S., авт. 393, 455
 Tegner E., авт. 447
 Teubner B. G., видавець 419, 424, 458
 Thiel E., авт. 436
 Thomas T., видавець 421
 Tkacz K., авт. 455
 Trabert W., вч. 455
 Tryjarski E. *див.* Триярський Едвард
 Tschkalow V., авт. 455
 Tutkowski P. *див.* Тутковський П.
 Tyschtschenko J. *див.* Тищенко Юрій

Umlauf F., вч. 434

Vaatz A., вч. 456

Valdour J., авт. 456

Vannozzi B. *див.* Ванноцци Б.

Vezzosi A. F., вч. 24

Vilkuna K., вч. 418

Villinger B., вч. 456

Vowinkel K., видавець 421

Vöhrenbach F. J., авт. 456

Wagenführ H., вч. 458

Wagner H., авт. 437

Walter H., вч. 458

Wauters A.-J., авт. 459

Wąsowicz J., авт. 457, 459

Weber W., вч. 450

Wegener Alfred, авт. 458

Wegener E., авт. 458

Weinfeld I., авт. 458

Weingart M., вч. 232

Weiß L., авт. 458

Wende E., видавець 423

Wereszczyński A., вч. 457-458

Westermann G., видавець 421

Węgrzecki M., авт. 459

Wiedemeyer G., авт. 457

Wierzbitzky K., вч. 457

Wilde O. *див.* Вайлд О.

Witkowska H., авт. 457

Włodarski J., авт. 459

Woerl L., видавець 459

Woermann K. *див.* Верманн Карл

Wojsznis J., авт. 423

Wojtusiak R. J., вч. 458

Wolanke G., авт. 457

Wolff, видавець 423, 427, 439

Wolff G., видавець 450

Wołosowicz S., авт. 457

Wójcik-Keuprulian Bronisława *див.* Вуйцик-Кейпруліан Броніслава

Wunderlich E., видавець 420

Wundt T., авт. 458

Wuttke G., авт. 431, 445

Wygoda B., авт. 459

Zacharyasiewicz X. *див.* Захаріасевич Ф. К.

Zakrzewski W., авт. 460

Zieleniewski T., авт. 459

Zierhoffer A., вч. 441, 457, 459

Zischka A., авт. 459, 460

Zobeltitz Fedor von, авт. 431

Zöckler T., вч. 459

Zubrzycki D. *див.* Зубрицький Д.

Zwoliński T., авт. 460

Ալիշան Ղ. *див.* Алишан Г.

Գալեմքերեան Գ. *див.* Галемкрян Г.

Գյուլբեր Ստ. *див.* Кивер С. А.

Թեոդիկ *див.* Теодик

Թումայեան Յ. *див.* Туманян Й.

Չրիվոնոս Ն. *див.* Кривонос Н.

Ռոշրա Ստ. *див.* Рошка С.

Միսեոն դպիր Լեհադի *див.* Мисеон Си-меон дпир

Տաշյան Հ. *див.* Ташян Я.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

вул. → вулиця
г. → гора, гори
м. → місто
о. → острів

обл. → область
р. → річка
с. → село
с-ще → селище

Авгсбург, м. 324

Австрія (Австрийская империя, Австро-Угорська імперія, Австро-Угорщина, Austria, Autriche, Österreich) xxxv, 13, 168, 211, 317, 356, 419, 421-422, 453; Nieder-Österreich (Basse Autriche) 421, 456; Ober-Österreich 421

Азербайджанская ССР 397

Азія (Asien, Azja) 256, 429, 436, 445, 452; Південно-Західна 39; Середня хvi; Центральна хv; Kleinasien 422; Südostasien 448, 457

Америка (Amerika, Ameryka) xxx, 229, 343, 395, 430, 436, 445; Південна (Północna, Südamerika) xxxix, 119, 239, 256, 443, 450; Північна (Północna) xxxix, 119, 239, 256, 450

Амстердам, м. 23, 26-27, 49, 52

Англія (Anglja, England, Großbritannien) 393, 399, 447, 450

Анди, г. 404

Ани, м. 29

Арктика (Arktis) 397, 456; *див. також Nordpolargebiet*

Арменія *див. Вірменія*

Армянская ССР 397

Астраханский край 409

Ашаффенбург, м. 324

Багдад, м. 398

Баку, м. 342

Балкани (Балканский полуостров, Балканы, Balkan, Balkanstaaten) lxxi, 30, 38, 58, 422, 446

Бахмут, м. 282

Башкирия (Башкирская ССР) 397, 399

Белоруссия (Белорусия) *див. Білорусія*

Бендери, м. 308

Бердичів (Бердичев, Слободище), м. 308, 346

Бердянськ, м. 346

Бережани, м. lxxi

Берестя, м. 346

Берлін (Berlin), м. xxiv, lxxii, 280, 422, 430, 454

Берхтесгаден, м. 324

Біла, м. 346

Біла Церква, м. 346, 365

Біле море 348

Білопілля, м. 306

Білорусія (Белоруссия (Белорусия), Białoruś, Weißruthenien) lxx-lxxi, 3-4, 55, 87, 170-171, 307, 416, 456-457; Західна 400

Бітліс (Битлис), м. 15, 34, 51

Близький Схід (Ближний Восток, Near East, Osten Nahe) 22, 310, 423, 429

Болгарія (Bulgarien, Bulgaria) 356, 420, 429, 459

Большая Армения *див. Вірменія*

Бориничі, с. 191

Боришпіль, м. lxxi

Бостон, м. 323

Брест, м. 192; митниця 304; василіанський монастир 305

Броди, м. xii

Брюховичі, с. 289

Будапешт (Budapest), м. 15, 406, 421, 456

Буковина (Bukowina) 108, 139, 147, 237, 293, 343, 440; Північна 194

Бухарест, м. 45, 239

- Бухта Нагаєва *див.* Магадан
 Бучач, м. 300
- Вавилон**, м. 398
 Валахия *див.* Волощина
 Валки, м. 346
 Ван. озеро 15, 34, 51
 Варшава (Warszawa), м. xliv, lvi, lxxii, 147-148, 156, 232, 239, 266, 283, 319, 415, 418, 431, 443, 453, 458
 Васильків, м. 365
 Вашингтон (Washington), м. 323, 457
 Великая Армения *див.* Вірменія
 Венгрия *див.* Угорщина
 Венеція (Венеция, Venedig, Venezia), м. 12-13, 16, 25, 28, 38, 41, 48, 51-52, 55, 447, 453-454; о. Св. Лазаря 13, 41, 52
 Вернигородка, с. 308
 Верхньодніпровськ, м. 346
 Вишнівчик, с. xii
 Відень (Vienne, Wien), м. xii, xv, 45, 135, 201, 237, 242, 421, 456, 458
 Вільнюс, м. xlii, 6, 234, 266, 301-302, 304, 306, 309
 Вільнюське римсько-католицьке єпископство 305, 307
 Вінниця, м. lxvi
 Вірменія (Армения) 10, 12, 25, 29-30, 34, 36, 51, 312, 320-321; Большая (Великая) 15, 25
 Вкраїна *див.* Україна
 Владивосток, м. 346
 Вовча, с. 346
 Волга, р. xvi
 Волинська губернія 306
 Волинська область 409
 Волинь 305, 307, 360, 407; Західна 191
 Вологодщина 281
 Володимир-Волинський, м. 230
 Володимир-на-Клязьмі, м. 356
 Волощина (Валахия, Valachia) 17, 58, 317; *див. також* Молдавія
 Вольськ, м. xvi
 Воронежская область 397
 Восточная Галиция *див.* Галичина
 Восточная Европа (Восток) *див.* Європа
 Врошлав (Breslau), м. xlii, xliv, 19, 25, 46, 256, 310, 316-317, 320-322, 419, 446, 454
- Гадяч, м. 346
 Галицька земля 306
 Галицька Соціалістична Радянська Республіка 104
 Галицьке Прикарпаття *див.* Прикарпаття
 Галицько-Волинська держава 162, 168, 205, 227
 Галич, м. 255
 Галичина (Галицька земля, «П'ємонт», Galicja, Galicya, Galizien) xvii, lxi, lxx, 13, 84, 90, 99-101, 103, 108, 130, 140, 147, 163, 237, 265, 297, 304; Східна (Восточная Галиция, Galicya Wschodnia) 191, 332, 343, 375-376, 407-408, 416-417, 426, 432, 440, 445, 459
- Ганау, м. 324
 Гапаранда, м. xiv
 Гельсінгфорс, м. 346
 Германия *див.* Німеччина
 Гетьманщина 88
 Гетьманщина (Гетьманат) *див.* Україна
 Глинськ, с. 407
 Голландия *див.* Нідерланди
 Головчин, м. 308
 Горожанна (*памилк.* Горожанка), с. 205
 Грузинская ССР 397
- Генеральна Губернія (Generalgouvernement) 421, 460
 Гродненська губернія 305
- Давньоруська держава *див.* Київська держава
 Дальний Восток 397
 Данія 416
 Дермань, с. 58
 Дзікова, с. 311
 Дніпро, р. 97
 Дніпропетровськ (Катеринослав), м. lxii, lxvi, 229, 346, 353, 355, 360
 Дніпропетровщина xxiii
 «Долина смерті», 9-те табірне відділення «Песчлагу» хх, ххiv
 Донбас (Донбасс) 282, 400, 413
 Дрогобицька область 409
 «Дубровляг», виправно-трудоий табір хх-хxi

- Європа *див.* Європа
 Едмонтон, м. 323
 Єреван *див.* Єреван
 Естонія (Эстония) 173-174, 405
- Європа (Европа, Europa) Іхvii-Іхviii, 39, 69, 229, 238, 256, 399, 401, 415, 417, 421, 423, 433, 440, 444-446, 451-452, 457; Західна (Западная) Іхxi, 12, 42, 48, 55, 68, 239, 343; Південно-Східна 188; Східна (Восток, Восточная) 12, 38, 48, 55-56, 166, 188
 Єлисавет, м. 346
 Єреван (Ереван), м. Іхii, Іvi, Іхxi-Іхxii, Іхxvii-Іхxix, 9, 34, 239
 Єрусалим (Jerusalem), м. 398, 431
- Жванець, м. 317
 Женева (Genève), м. Іхv, 237-239, 438
 Жидачів, м. 192
 Житомир, м. 191, 229, 346
 Житомирщина 308
 Жовква, м. 192
 Жуків, с. Іхii
- Заблудів (Заблудов), м. 3, 55
 Заболотці, с. хv
 Закавказзя 306, 310
 Закарпатська Україна (Карпатська Україна) 169, 404, 416
 Закарпаття 108, 139, 194, 203, 229, 237, 293, 407
 Замостя (Замостьє), м. 29-31, 34, 36, 314; вірменська церква 36
 Западная Европа *див.* Європа
 Западная Украина *див.* Україна
 Запоріжжя, м. Іхvi, 94
 Запорізька Січ 88
 Захід хххiх, 229, 332, 344, 349
 Західна Білорусія *див.* Білорусія
 Західна Волинь *див.* Волинь
 Західна Європа *див.* Європа
 Західна Німеччина *див.* Німеччина
 Західна Україна *див.* Україна
 Західно-Українська Народна Республіка Іvi
 Збруч, р. 376
 Звенигородка, м. 346
- Золотоноша, м. 229, 346
 Золочів, м. хiх-хх; замок ххv
- Індія (Indien) 407, 425, 442, 447, 449, 452, 456
 Іран (Iran) 22-23, 447, 452
 Італія *див.* Італія
- Івано-Франківськ (Станислав, Станіслав), м. 25, 30, 41, 205, 316, 318
 Інта, м. 348
 Італія (Италия, Italien) ххх, 12-13, 30, 427, 448, 458; Mittelitalien 427
- Кавказ (Kaukasus, Kaukaz), г. 398, 456, 458
 Казань, м. 285
 Казахстан хiх-хх
 Камчатка 405
 Кам'янець-Подільський (Каменец-Подольський), м. Іхxi, 10-11, 29-31, 191, 230, 238, 293, 317; вірменський собор 26, 30; церковь св. Николая 30
 Канів, м. 346
 Карабас, с-ще хх
 Караганда, м. хх, ххii-ххiv, 288
 Карпати (Karpaten, Carpaty), г. хiv-хv, 441, 449, 459
 Карпатська Україна *див.* Закарпатська Україна
 Каспій 398
 Катеринодар, м. Іхii, 346
 Катеринослав *див.* Дніпропетровськ
 Катеринославщина 360
 Кембридж, м. у штаті Массачусетс 323
 Киевское государство *див.* Київська держава
 Кнів (Киев, Кієвъ), м. хiv, хvi, хх, хxi, ххxi, ххxvi-ххxviii, хli-хlv, Іхii, Іхii, Іхiv, Іхvi-Іхviii, Іхxviii, 10, 89, 91-92, 94, 96-99, 101-102, 104-106, 109-114, 117-122, 126, 129, 136-137, 140, 148-149, 152, 154, 157, 165, 184, 191, 196, 198, 216-218, 220, 222, 229, 232, 236, 238, 241, 260-261, 263-264, 268, 270-271, 273, 275-277, 280-283, 286-287, 290, 295, 299, 306, 324, 335, 339, 341-342, 344-347, 349-360, 363-366, 368, 371, 398, 402; Ботанічний сад 355; вул. Бор-

- шагівська 295; вул. Велика Володимирська 354; вул. Велика Китаївська 277-278; вул. Володимирська 97, 280, 348; вул. Ділова 355; вул. Інститутська 354; вул. Катерининська 362, 364; вул. Кірова 122; вул. Левашовська 362; вул. Лизаветинська 362; вул. Лютеранська 366; вул. Пушкінська 335; вул. Садова 362-363; вул. Тарасівська 346; вул. Фундуклеївська 354; вул. Хрещатик (Крещатик) 280, 357, 361; Дарниця 353-354; Куренівка 360; Липки 362, 364; Лук'янівка 363; Печерськ 361; Поділ 365; будинок Київського державного університету 282; будинок М. Грушевського 355; будинок Центральної Ради 120; Видубицький монастир хлі, 345; вокзал Київ-пасажирський 354; Золоті ворота 348; Києво-Печерська лавра 356; Київський будинок вчених АН УРСР 122; Літературно-меморіальний музей Максима Рильського 122; Лук'янівська в'язниця 363; собор св. Софії 350-351
- Київська держава (Давньоруська держава, Киевское государство) 9, 18, 194, 205, 227
- Київська область 293, 364, 417
- Київський укріплений район, система оборонних споруд 362
- Київщина 305, 360
- Киликия 10
- Киргизская ССР 397
- Китай (China) 398, 404, 447, 452
- Київ *див.* Київ
- Кобринська економія 303
- Козятин, м. 346
- Колима 341
- Коломня, м. ххіх-ххх, 191
- Конотоп, м. 293
- Константинополь (Стамбул, Constantinopel, Konstantinopel), м. 15, 27, 37-38, 51, 312, 317, 321, 393, 422
- Копенгаген, м. 357
- Косів, м. 153
- Костянтинівка, м. 282
- Краків (Краков, Krakau), м. хліі, хліv, 19, 48, 55, 299, 310, 314, 316-318, 320-322, 371, 406, 419, 436, 438, 449
- Краківський дистрикт хvii
- Кременець, м. 191, 200, 233
- Кременчук, м. 346
- Крим (Крым, Krim) Іхііі, 10, 14, 39, 42, 139, 172, 308-309, 320, 397, 458
- Кримське ханство 309
- Крути, залізнична станція 353
- Крым *див.* Крим
- Кубань (Kouban) 92, 402
- Курская область 397
- Куфштайн, м. хххv
- Латвія (Латвия) 173-174, 401, 405
- Лейден, м. 15
- Лейпггейм, м. 324
- Лемківський Бескид, г. 415
- Лемківщина хvii, 415
- Ленінград (Ленинград) *див.* Санкт-Петербург
- Лион, м. 55
- Липовець, м. 346
- Литва (Литовське велике князівство, Litwa) 168, 173-174, 301-303, 307, 398, 410, 457
- Лівобережна Україна (Лівобережжя) *див.* Україна
- Літин, м. 191
- Лохвиця, м. 346
- Лубни, м. Іхii, 230, 346
- Луцьк, м. 191, 405
- Львів (Львов, Lemberg, Lwiv, Lwów), м. хii-xiv, хvi-xvii, хх, ххіх-ххх, хххv, хххvii, хххх-хлі, хліv-хліvi, хлі, хліx-хліx, хліvi, Іхіx-Іхх, Іххii, Іххvii, Іххх, 3-7, 10-25, 28-34, 36-40, 42, 45-51, 58, 84, 97-101, 105-106, 109, 111, 113, 118-119, 122, 146-149, 153, 155, 157, 162-165, 174, 191-192, 197, 199, 204-205, 213-214, 216, 219-220, 228-229, 232, 234-235, 238, 253, 256, 260-264, 266-267, 275-276, 282-284, 286-287, 289-290, 294, 296-297, 312-315, 317-318, 320-322, 328, 331-332, 344-345, 368, 371-374, 401, 429, 440; вірменська дільниця 36, 47; вірменське кладовище 41; вул. Баторого (Князя Романа) хііі; вул. Бібліотечна 257; вул. Вірменська (Армянская) 16, 36, 38, 40-41, 51; вул. Домагалічів 296-297;

вул. Драгоманова 290; вул. Енгельса (Є. Коновальця) 289; вул. Зелена хв, хххii-хххiii; вул. Інститутська 283; вул. Козацька хв, ххix-ххxi; вул. Косинерська (І. Карпинця) хв; вул. Кохановського (К. Левицького) 266; вул. Лермонтова (Д. Дудаєва) 329; вул. Лисенка 257, 330-331; вул. Ломоносова (Кирила і Мефодія) 285; вул. Лонцького хх; вул. Любінська 289-290; вул. Острозьких 297; вул. Піскова хв-хvi, хix, 266; вул. Руська 3; вул. Радянська (В. Винниченка, Чарнецького) хххii, хххix, 107, 255-258, 262, 282, 288, 297, 299, 330-331; вул. Сенаторська (Я. Стецька) 299; вул. Собіщини (Барвінських) хв; вул. Стефаніка ix, хх, 157, 257, 261; вул. Супінського 368; вул. Театральна 255; Зелене Око, озеро 283; Знесінський цвинтар 286; Кайзервальд 297, 299; Краківське передмістя 47; Личаків 300; Личаківський парк 297; Личаківський цвинтар хii; площа Ринок 255; площа Соборна хххiii; Снопків 283; юридика св. Івана Хрестителя (Святоіванівська) 52, 315; Янівський цвинтар 290; Атабаївський будинок 36, 41; будинок військового комісаріату 267; будинок Інституту радянської торгівлі 266-267; будинок Наукової бібліотеки Львівського університету 284, 290; будинок НТШ хххiii; випозичальня книжок Келера хiii; вірменська колеґія 46; вірменська лазня 314; вірменський архієпископський палац 50; вірменський архикафедральний собор Богоматері 16, 26, 29, 40-41, 47, 51, 316; Домажирський будинок 36; Історичний музей 255; Львівська папська вірменсько-українська колеґія (Вірменська (Вірменсько-українська) папська колеґія театинів) 316, 318, 321; монастир домініканців 41; монастир св. Онуфрія Іхii, 228; Музей етнографії та художніх промислів Академії наук України 256, 299; Музей українського мистецтва 122; Муратовичівський (Муратовичів) будинок 36, 38, 40-41, 51; паперова фаб-

рика 344; Природознавчий музей Академії наук 255; Ставропільський інститут 228; туберкульозна лікарня 289; церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці хххv; церква св. Миколая хххv

Львівська область хix, хxi, 162, 204, 409

Львівське вірменське архієпископство (Львовське армянское епископство) 28, 47, 316, 318

Львівщина Іхi, 162-164, 204-205

Льондон (London), м. 410, 447

Любеч, с-ще 230

Люблинський дистрикт хvii

Ля Плята 404

Ляндек, м. хххv

Магадан (Бухта Нагаєва), м. 94

Майнц, м. 55

Мариамполь, м. 25

Массачусетс, штат у США 323

Махнівка, с. 308

Меджибіж, м. 191

Мекка, м. Іхvi

Мельнік, м. 348

Миргород, м. 346

Мізунь, с. 192

Міттенвальд, м. 324

Могилів-Подільський, м. 191, 320-321, 346

Молдавія (Молдавія, Молдавське князівство) 17, 39, 42, 44-45, 58, 170, 417; *див. також* Волощина

Молочниця, табірний пункт «Дубровлагу» хх-хxi

Монгольська Народная Республика 407

Мордовія хix-хxi

Мордовська АРСР хх, ххiv

Моршин, м. 288-289

Москва *див.* СРСР

Москва, м. ххiii, хlii, хlv, Іvi, Іхii, Іхх, 3-4, 6-7, 56-57, 96, 147, 210, 218-220, 226, 234, 260, 263-264, 279-280, 286, 290, 304, 357, 361, 363, 366

Московія (Московія, Московское государство) *див.* Росія

Мюнхен (München), м. хххii, 364, 426, 441

- Надніпрянська Україна** *див.* Україна
Ниневія, м. 398
Нідерланди (Голландія, Нидерланды, Nederland, Niederlande) 12, 15, 27, 30, 49, 55, 411, 413, 439, 448
Ніжин, м. 229
Німеччина (Германія, Німецька Демократична Республіка, Deutsche Reich, Deutschland, Germany, Niemcy) Іv, 55, 197, 339, 356, 393, 420-421, 425-426, 429-430, 433, 440, 443, 447, 449-454, 460; Західна 269
Новоросійськ, м. 346
Ноймарк, м. 324
Норвегія (Норвегія) 399, 409
Нью-Йорк, м. xxxiv-xxxv, lxxii, 284, 323-325
- Одеса**, м. 229, 232, 278, 346
Одеська область 198, 293
Оксфорд, м. Іxv, 284
Олександрівськ, м. 346
Одесько (*помилк.* Олеськ), м. 205
Ольгопіль, м. 346
Омськ, м. 346
Опір, р. 408
Оренбурзький край 346
Остер, м. 346
Острог, м. 7, 54
Острозька ординація 307
Охтирка, м. 346
- Падуя**, м. 51
Париж (Paris, Paryż), м. Іxxii, 51, 55, 229, 369, 423-424, 441, 459
Перемишль, м. ІІІ, 192
Переяслав, м. 346
Персія 317
«Песчлаг», виправно-трудоий табір хх
Петербург (Петроград) *див.* Санкт-Петербург
Петропавловськ, м. хх
Південна Америка *див.* Америка
Південні Радянські республіки *див.* СРСР
Південно-Західна Азія *див.* Азія
Південно-Східна Європа *див.* Європа
Південь України *див.* Україна
Північна Америка *див.* Америка
Північна Буковина *див.* Буковина
Північна Росія *див.* Росія
Північне Причорномор'я Іxiii, 172
Північний Кавказ (Северный Кавказ, Caucase du Nord, Kaukaz Północny) 306, 397, 402
Підляшшя 191, 346, 405
Підмосков'я 263
Подєбради (Подєбради), м. 347, 411-413
Поділля (Podole, Podolie) хv, 305, 346, 360, 425, 441, 444; Східне 317; pokuckie (Pokutian Podolia) 438
Подольськ, м. 260
Подося, с. 314
Полісся 403
Полтава, м. 147, 229, 346, 353
Полтавщина 94, 360
Польсько-Литовська держава (Польсько-Литовское государство) *див.* Річ Посполита
Польща (Польська Народна Республіка, Польська Республіка, Польське королівство, Państwo Polskie, Poland, Polen, Pologne, Polska, Republik Polen, République Polonaise, Rzeczypospolita Polska) Іv, Іx, Іxv, 9, 19-20, 39, 159-160, 168, 190, 197-198, 207, 211, 233, 256, 264, 294, 299-300, 303, 305, 308, 310, 315, 317, 319, 321-322, 332, 339, 393, 420, 422-423, 431-432, 436, 438-442, 444-446, 449-450, 454-455, 457-460; Polonaises Orientales 441; Południowo-Wschodnia 441; Zachodnia 440; *див.* *також* Річ Посполита
Помпеї, м. 344
Потьма, с-ще хх, ххiv
Правобережна Україна (Правобережжя, Правобережная Украина) *див.* Україна
Прага (Prague, Praha), м. xxxv, 55, 234, 347, 402, 410
Прибалтика 174; *див.* *також* Baltikum
Прикарпаття (Підкарпаття, Прикарпатьє) 13, 41, 52; Галицьке 306
Прилуки, м. 346
Проскурів, м. 346
Пряшів, м. 238-239
Пряпівщина 203
Пустомити, м. xxxi

- Радомишль, м. 346
 Радянська Україна *див.* Україна
 Радянський Союз (Радянська держава, Радянщина) *див.* СРСР
 Регенсбург (Regensburg), м. 324, 458
 Рим (Rom, Roma), м. Ixxii, 7, 16, 24, 28, 30, 38, 49-52, 418, 427, 445
 Рим, папська держава 11, 19-20, 22-23, 45, 51
 Річ Посполита (Польсько-Литовское государство, Польсько-Литовська держава, Речь Посполита) Ixv, 10, 22, 25, 54-55, 190, 301; *див. також* Польща
 Ровенська область 409
 Рогатин, м. 192
 Ромни, м. 346
 Росія (Московия, Московія, Московское государство, Російська імперія, Россия, Россія, РСФСР) xvi, Ixiii, Ixxi, 54-56, 97, 99, 102-103, 116, 130, 139-140, 147, 170-173, 175, 229, 237, 277, 315, 317, 338, 343, 349, 351-353, 359-361, 375-376, 395-396, 398-399, 400, 402, 404-405, 409, 412-413, 415; Північна 6
 Румунія (Roumanie, Rumänien, Rumunja) 197, 207, 424, 445, 448, 454
 Русалівка, с. 343
 Русь Ixi, 10, 225, 227
- Санкт-Петербург (Ленинград, Ленінград, Петербург, Петроград), м. xxii, xlii, xlv, Ivi, 10, 13, 26-28, 89, 94, 99, 111, 119, 210, 220, 234, 238, 268, 275, 277, 280-281, 283, 286, 290, 357-358, 361, 364, 366
 Сванетія 394
 Св. Лазаря, о. *див.* Венеція
 Северный Кавказ *див.* Північний Кавказ
 Середня Азія *див.* Азія
 Сибір 397
 Сімферополь, м. 213, 346
 Скандинавія (Skandinavien) 400, 448
 Сквіра, м. 346
 Слобідська Україна *див.* Україна
 Слобідська українська губернія 306
 Слободище *див.* Бердичів
 Снятин (Снятын), м. 13, 41
 Советская Россия *див.* СРСР
 Советская Татария *див.* Татарская АССР
 Советская Украина *див.* Україна
 Софія, м. 224
 Сочава (Сучава), м. 22, 45, 58
 Сочі, м. 411, 413
 Союз *див.* СРСР
 Спаськ, с. xx, xxii-xxiv
 Сполучені Штати *див.* США
 СРСР (Москва, Південні Радянські республіки, Радянська держава, Радянський Союз, Радянщина, Советская Россия, Союз, Червона Росія, СССР, С.С.С.Р., Sowjetunion, UdSSR, ZSRR, Związek Radziecki) xxiv, Iv-Ivi, Ixiv-Ixvi, Ixviii, 46, 87, 95-96, 102, 104, 116, 139, 159-160, 166, 169-174, 185, 197, 210, 214, 219, 228-229, 231, 236-237, 239-240, 243-244, 257, 259, 277-278, 283, 300, 321, 324, 335-336, 338, 344, 356, 359-360, 393-395, 398, 402-405, 410-411, 413, 416, 418, 427, 438, 440, 448, 452, 460
 Ставрополь, м. 346
 Стамбул *див.* Константинополь
 Станіслав (Станислав) *див.* Івано-Франківськ
 Станіславівська область 409
 Старий Крим, м. 199
 Стенфорд, м. Ixv
 Степанці, с. 365
 «Степлаг», виправно-трудоий табір xxiv
 Стокгольм, м. xv
 Стрий, м. 205
 Стрий (Stryj), р. 408, 455
 Супрасль, монастир 305
 Сурб-Хач, вірменський монастир у Криму 199
 Сухумі (Сухуми), м. 237, 411, 413
 Схід (Orient) Ixxi, 319, 375, 419-420
 Східна Галичина *див.* Галичина
 Східна Європа *див.* Європа
 Східна Україна *див.* Україна
 Східне Поділля *див.* Поділля
 США (Сполучені Штати, Stany Zjednoczone, U.S.A., Vereinigte Staaten von Amerika) 7, 139, 148, 264, 323-326, 437, 448, 453

- Таджикистан (Таджикская ССР) 395, 397
Таллінн, м. 219
Тамбовская область 397
Татарская АССР (Советская Татария) 397, 404
Ташкент, м. xvi, 295
Тбілісі (Тифліс), м. 306, 346
Тернопіль (Тарнополь), м. 104, 191, 200, 205, 308, 444
Тернопільська область 200, 409
Тисмениця, м. 316, 320-321; церква 316
Тифліс *див.* Тбілісі
Тіроль (Tirol) 68, 421
Торонто, м. xxxi
Трансильванія 39
Трапезунд, м. 346
Траунштейн, м. 324
Троїцьк, с. 346
Туреччина (Турция, Turciae, Türkei) 22, 27, 58, 308, 356, 395, 404, 446, 448, 452
Туркменская ССР 397
Тустановичі, с. xii, xv
- Угорщина (Венгрия, Ungarn) 9, 52, 197, 207, 404, 448, 456
Ужгород, м. 205, 238
Україна (Вкраїна, Гетьманщина (Гетьманат), Радянська Україна, Советская Украина, Украина, Українська держава, Українська Народна Республіка, Українська радянська держава, Українська республіка, Українська РСР, Українська Соціалістична Радянська Республіка, Українські землі, УНР, УРСР, УСРР, Ukraina, Ukraina Radziecka, Ukraine, U.S.R.R.) xxx-xxxі, xxxiii, xxxv, lv-lviii, lx-lxii, lxv-lxvii, lxix-lxxii, lxxv, lxxvii-lxxviii, 3-5, 8-13, 16-17, 22, 26, 28, 30-34, 36, 39, 41-42, 44-50, 53-56, 87-92, 94-95, 97-98, 101-102, 105-106, 115-116, 123, 125, 127-128, 131, 135, 139, 143-144, 148-150, 153, 156-158, 160, 162-163, 165-175, 181-183, 186-188, 194, 196-198, 205, 207-208, 210, 212, 214, 218-223, 225, 227, 229, 231-232, 236-237, 239, 243-244, 247, 256, 258-259, 263-265, 269, 271-272, 274-276, 280, 285, 289-290, 292-294, 296-298, 301, 303-310, 312, 315, 317-319, 321-322, 324-325, 331, 336-338, 342-345, 349-353, 356-362, 364, 367, 373-374, 377, 393-394, 397-399, 401-403, 406, 409-418, 430, 433, 447, 453, 456-457, 460; Західна (Западная) lv-lvi, lx, lxiii, lxxix, 5, 13, 22, 32, 42, 139, 164, 167, 174, 190, 194, 216, 228, 234, 288, 374, 405; Лівобережна (Лівобережжя) 191, 304; Наддніпрянська 107, 158; Південь 173; Правобережна (Правобережжя, Правобережная) 32, 42, 190-191, 304; Слобідська 353; Східна lxiii, 92, 103, 105, 135, 139, 147, 167, 174, 374, 376
Уманщина 343
Умань, м. 346
УНР *див.* Україна
Уральськ, м. 94
УРСР (УСРР) *див.* Україна
- Ф**
Фастів, м. 365
Фельдкірх, м. xxxv
Феодосія, м. 346
Фінляндія (Finnland) 405, 418, 443, 447
Філадельфія, м. 323
Фінляндія xiv, xvi
Франція (Франция, France, Francja, Frankreich) 9, 12, 30, 245, 308, 339, 438, 441, 447, 457; Рóдносна 445
- Х**
Харбін, м. xxix
Харків, м. xx, lxii, 94, 101-102, 106, 191, 212, 218-220, 229, 238, 244, 268-269, 271, 275, 339, 342, 346, 352-354, 366
Харківщина 346
Херсонщина 346
Хирів, м. 192
Хмельницький, м. 219
Холм, м. 148, 157
Холмщина xvii, 191, 405
Хорол, м. 346
Хотин, м. 191
Христінополь, м. 233
- Ц**
Центральна Азія *див.* Азія
Цхінвалі, м. 237

Червона Росія *див.* СРСР

Черкаси, м. 346

Черкесія 407

Чернівецька область 409

Чернівці, м. 174, 238

Чернігів, м. 229, 341, 346

Чернігівська область 293

Чернігівщина 94, 191, 269

Чехословаччина (Ч.-С. Республіка) 92,
197, 207, 211, 339, 347, 402

Чувашия 416

Швейцарія (Szwajcaria) 90, 453

Швеція (Швеція, Schweden, Sweden)

xv-xvi, 411, 413, 420, 447

Широке, с. 346

Щавниця (Szczawnica, Szczawnica Zdrój),
м. xxv, 451, 453

Естонія *див.* Естонія

Ечмиадзин, м. 25-26

Югославія (Jougoslavie, Jugoslavija, Jugo-
sławia) 197, 422-423, 440, 445, 454

Явас, с-ще ххі, ххіv

Язловець (Язловец), м. Іххі, 27, 29-31

Японія (Japan, Japanlando) 96, 416, 428,
431, 447, 452

Aachen, м. 453

Abbazia 454

Adria 431; Górna (Gorni Jadran) 424, 428

Adtjatyk 423

Afganistan 447, 452

Afryka (Afrika) 424, 436, 440, 445; Occi-
dentale Française 432; Środkowa 443

Aix-les-Bains, м. 419

Algérie 422

Alsace 438

Amazonas 446

Амерыка (Америка) *див.* Америка

Амерыка Południowa *див.* Америка Пів-
денна

Амерыка Północna *див.* Америка Північна

Апсона, м. 454

Anglja *див.* Англія

Angola 443

Antarktyda 445; *див. також* Südpol

Arabien 447, 452

Arbe *див.* Rab

Archipel 422

Argentyna 443

Arktis *див.* Арктика

Asien *див.* Азія

Atlantyk 393, 452

Australien (Australja) 436-437, 445, 448

Austria (Autriche) *див.* Австрія

Ava, королівство 393, 452

Azja *див.* Азія

Ägypten *див.* Єгипт

Bad Gleichenberg 422

Bad Ischl, м. 422

Balkan (Balkanstaaten) *див.* Балкани

Baltikum 456; *див. також* Прибалтика

Basse Autriche *див.* Австрія

Belgien 448

Bergamo, м. 419

Berlin *див.* Берлін

Beskidy Wschodnie (Bieszczady), г. 428

Białoruś *див.* Білорусія

Birma 449

Bled, м. 422

Bordeaux, м. 422

Braunschweig, м. 421

Brazylia (Brazylja) 440, 443

Breslau *див.* Вроцлав

Brioni, м. 454

Brzozowski powiat 455

Budapest *див.* Будапешт

Bukowina *див.* Буковина

Bułgaria (Bulgarien) *див.* Болгарія

Bystrzyca, р. 455

Bystrzyca Nadwórznińska, р. 393, 433

Canada 428

Carcassonne, замок 423

Caucase du Nord *див.* Північний Кавказ

Chamonix, м. 438

Charlottenburg, м. 426

China *див.* Китай

Colonia Martia Julia Salonae *див.* Split

- Congo 459
Constantinopel *див.* Константинополь
Côte d' Or 424
Crikvenica, м. 423
Cypern 422
Czeremosz, р. 427, 455
- Dalmatien 431, 454
Darmstadt, м. 426
Deutschland (Deutsche Reich) *див.* Німеччина
Dijon, м. 424
Dniestr, р. 432, 455
Don, р. 456
Donau, р. 424
- Eastern Mediterranean 423
Egipt (Ägypten) 427, 448, 452
England *див.* Англія
Euftrat, р. 431
Europa *див.* Європа
Everest *див.* Tschomolungma
- Finnland *див.* Фінляндія
Fiume, м. 454
France (Francja, Francja Północna, Frankreich) *див.* Франція
- Galicja (Galicya, Galizien) *див.* Галичина
Galicya Wschodnia *див.* Галичина
Gdynia, м. 460
Generalgouvernement *див.* Генеральна Губернія
Genève *див.* Женева
Germany *див.* Німеччина
Golling, муніципалітет 459
Gornj Jadran *див.* Adria
Graz, м. 427
Grenlandia (Grenlandya, Grönland) 432, 436, 456, 458
Grenoble, м. 454
Großbritannien *див.* Англія
Grossglocknerstrasse, комуна 459
Grönland *див.* Grenlandia
- Hallein, м. 459
Hamburg, м. 421
Hannover, м. 426
- Heiligenblut, комуна 459
Helgoland, о. 432
Himalaja, г. 425-426; *див. також* Nanga Parbat, Tschomolungma
Huang-ho, р. 426
Huculszczyzna 427
Hvar (Lesina), о. 430, 440
- Indien *див.* Індія
Indus, р. 426
Innsbruck, м. 420
Irak 426, 448, 452
Iran *див.* Іран
Irland 447
Irrawaddy, р. 449
Italien *див.* Італія
- Japan (Japanlando) *див.* Японія
Jerusalem *див.* Єрусалим
Jugoslavija (Jougoslavie, Jugosławia) *див.* Югославія
- Karlsruhe, м. 426
Karpaty (Karpates) *див.* Карпати
Kaukasus *див.* Кавказ
Kaukaz *див.* Кавказ
Kaukaz Północny *див.* Північний Кавказ
Kärnten 421
Kleinasien *див.* Азія
Kołomyjski powiat 427
Kongo Belgijskie 427
Konstantinopel *див.* Константинополь
Kosowski powiat 427
Kouban *див.* Кубань
Krain 421
Krakau *див.* Краків
Krim *див.* Крим
Krynica, м. 433, 452
- Lappland 429
Leipzig, м. 453
Lemberg *див.* Львів
Lesina *див.* Hvar
Levante 393, 424
Liberia 429
Libysche Wüste 425
Litwa *див.* Литва
Livorno, м. 427

- Loara, p. 459
 London *див.* Лондон
 Lorraine 438
 Lublin, м. 438
 Lussinpiccolo, м. 454
 Luxemburg 448
 Lwowskie województwo 443
 Lwów (Lwiv) *див.* Львів
- L**omnica, p. 455
- Madeira 440
 Małopolska 432
 Mandschukuo 447, 452
 Marburg, м. 429
 Marokko 423
 Martigny, комуна 438
 Merano (Meran), м. 428
 Mittelitalien *див.* Італія
 Mondsee 438
 Morze Czarne, море 459
 München *див.* Мюнхен
- Nanga Parbat, г. 426; *див. також* Himalaja, Tschomolungma
 Napoli (Neapel), м. 427, 445
 Near East *див.* Близький Схід
 Nederland (Nederland) *див.* Нідерланди
 Nieder-Österreich *див.* Австрія
 Niemcy *див.* Німеччина
 Nil, p. 450, 456
 Nordpolargebiet 420; *див. також* Арктика
- O**ber-Österreich *див.* Австрія
 Orawa 440
 Orient *див.* Схід
 Orlean, м. 459
 Osten Nahe *див.* Близький Схід
 Ostpreußen 433
 Ozeanien 437
- Ö**sterreich *див.* Австрія
- Padova, м. 447
 Palästina 448, 452
 Panama Kanal 437
 Państwo Polskie *див.* Польща
 Paragwaj 421
- Parana, штат 422
 Paris (Paryż) *див.* Париж
 Peru 445
 Perùgia, м. 427
 Philippinen 433
 Pistynka, p. 427
 Podole (Podolie) *див.* Поділля
 Podole pokuckie (Pokutian Podolia) *див.* Поділля
 Pokucie 441
 Pola, м. 454
 Poland (Polen, Pologne) *див.* Польща
 Polish Tatra *див.* Tatry
 Polonaises Orientales *див.* Польща
 Polska *див.* Польща
 Polska Południowo-Wschodnia *див.* Польща
 Polska Zachodnia *див.* Польща
 Portugal 448
 Postumia 419
 Praha (Prague) *див.* Прага
 Prut, p. 455
- R**ab (Arbe), о. 430-431, 454
 Raxalpe, г. 421
 Regensburg *див.* Регенсбург
 Republik Polen (République Polonaise) *див.* Польща
 Rhein, p. 447
 Riviera 428
 Roma (Rom) *див.* Рим
 Roztocze 419
 Rumunja (Roumanic, Rumänien) *див.* Румунія
 Rybnica, p. 427
 Rzeczypospolita Polska *див.* Польща
- Sahara 419, 437
 Salzburg, м. 421, 438, 459
 San, p. 419
 Savoie (Savoyen), м. 419
 Schlesien 454; *див. також* Śląsk Cieszyński
 Schottland 451
 Schweden *див.* Швеція
 Seret, p. 455
 Siena, м. 427
 Skandinavien *див.* Скандинавія
 Solin, м. 453

- Sowjetunion *див.* СРСР
 Spanien 448
 Spisz 440
 Spitzbergen 456
 Split (Colonia Martia Julia Salonae), м. 453
 Stanisławowskie województwo 427, 443
 Stany Zjednoczone *див.* США
 Steiermark 421-422
 Stryj *див.* Стрий
 Südamerika *див.* Америка
 Südbayern 421
 Südostasien *див.* Азія
 Südpol 429-430; *див.* також Антарктида
 Sweden *див.* Швеція
 Syrien 448, 452
 Szczawnica (Szczawnica Zdrój) *див.* Щав-
 нця
 Schweiz *див.* Швейцарія
 Śląsk Cieszyński 440; *див.* також Schle-
 sien
 Średniogórze Polskie 454
 Świca, р. 455
 Tarnopol *див.* Тернопіль
 Tarnopolskie województwo 443-444
 Tatra (Polish Tatra, Tatra, Tatra Höhe), г.
 418, 430, 444, 460
 Tibet 429
 Tirol *див.* Тіроль
 Tokio, м. 440
 Torino, м. 455
 Toulouse, м. 455
 Transjordanien 448, 452
 Triest, м. 419, 426, 454
 Troja, м. 393, 424
 Tschomolungma (Everest), г. 425; *див.*
 також Himalaja, Nanga Parbat
 Türkei (Turciae) *див.* Туреччина
 Tygrys, р. 431
 UdSSR *див.* СРСР
 Ukraina (Ukraine) *див.* Україна
 Ukraina Radziecka *див.* Україна
 Ungarn *див.* Угорщина
 Urugwaj 443
 U.S.A. *див.* США
 U.S.R.R. *див.* Україна
 Valachia *див.* Волощина
 Venezia (Venedig) *див.* Венеція
 Vereinigte Staaten von Amerika *див.* США
 Vienne *див.* Відень
 Vittel, муніципалітет 457
 Vosges, департамент 457
 Warna, м. 459
 Warszawa *див.* Варшава
 Washington *див.* Вашингтон
 Weißruthenien *див.* Білорусія
 Wereszyca, р. 455
 Wien *див.* Відень
 Wisła, р. 454
 Włodawa, м. 438
 Yellowstone 449
 Zagreb, м. 457
 Zakopane, м. 460
 Zell am See 459
 Ziemia Czerwieńska 432
 Związek Radziecki (ZSRR) *див.* СРСР

Наукове видання

**Ярослав Дашкевич
У СВІТІ КНИЖКИ**

Упорядники

Наталія Орестівна Паславська
Галина Іванівна Сварник
Андрій Васильович Фелонюк

Літературне редагування та коректа

Наталія Кім

Художнє оформлення та верстка

Юрій Пелех

На обкладинці використано світліни
з помешкання Ярослава Дашкевича на вул. Зелена, 28.
Фото Йосипа Марухняка

Підписано до друку 15.11.2021. Формат 70×100/16.
Папір книжковий. Друк офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300 прим. Ум.-друк. арк. 51. Обл.-вид. арк. 37.

Видавець

Львівське відділення

Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
79008, м. Львів, вул. Винниченка, 24
Тел.: (032) 235-73-02

Виготовлювач – «Коло»

82100, м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8
Тел. / факс: (03244) 2 90 60. E-mail: koloopera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 498 від 20.06.2001

654493

1100 =
52 1657

3.059.409

З ТВОРЧОЇ
СПАДЩИНИ

Ярослав
Дашкевич

У СВІТІ КНИЖКИ

Ярослав
Дашкевич
У СВІТІ
КНИЖКИ

З ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ

ISBN 978-966-02-9698-5

9 789660 296985